

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК
КЊИГА LVIII

Славољуб З. Марковић
ГОВОР УЖИЧКЕ ЦРНЕ ГОРЕ

*Бацакају се р'ечима ко да њике има колко д'неш
баба Трњина*

Овај рад представља незнатно измењену и допуњену верзију докторске дисертације *Говор Ужичке Црне горе*, одбрањене 3. марта 2006. године на Филолошком факултету у Београду, пред комисијом коју су сачињавали проф. др Радоје Симић, проф. др Мирослав Николић и проф. др Милорад Дешић. Захваљујем се члановима комисије на драгоценим саветима и сугестијама током израде и одбране ове докторске дисертације, као и током њене припреме за штампу.

СА Д Р Ж А Ј

I. УВОД	343 [7]
Подручје — положај, границе, природне особине	343 [7]
О топониму Црна гора	344 [8]
Осврт на прошлост области	344 [8]
Порекло становништва	349 [13]
Досадашња језичка испитивања	351 [15]
Напомене о овом раду	353 [17]
II. ПРОЗОДИЈА	356 [20]
О броју, природи и размештају прозодема	356 [20]
Преношење акцената на проклитике	360 [24]
О размештају и постојаности дугих неакцентованих силабема	371 [35]
О особенијим питањима квантитета — позициона условљеност, квантитет у појединим морфолошким категоријама	372 [36]
ПРОЗОДИЈСКЕ АЛТЕРНАЦИЈЕ У ДЕКЛИНАЦИЈИ И КОНЈУГАЦИЈИ	382 [46]
ДЕКЛИНАЦИЈА	382 [46]
Именице	382 [46]
Именице мушког рода на - <i>o</i>	382 [46]
Именице средњег рода	388 [52]
Именице женског и мушког рода на - <i>a</i>	391 [55]
Именице женског рода на - <i>o</i>	394 [58]
Посебне напомене о акценту именица	395 [59]
Заменице	399 [63]
Именичке заменице	399 [63]
Придевске заменице	400 [64]
Придеви	401 [65]
Придеви са оба вида	401 [65]
Придеви само у одређеном виду	405 [69]
Бројеви	407 [71]
Основни бројеви	407 [71]
Редни бројеви	408 [72]
Збирни бројеви	408 [72]

КОНЈУГАЦИЈА	409 [73]
Инфинитив	409 [73]
Презент	412 [76]
Аорист	419 [83]
Радни глаголски придев	423 [87]
Трпни глаголски придев	423 [90]
Имперфекат	427 [91]
Императив	428 [92]
Глаголски прилог садашњи	429 [93]
III. ФОНЕТСКЕ (И ФОНОЛОШКЕ) ОСОБИНЕ	430 [94]
ВОКАЛИЗАМ	430 [94]
Вокалски систем	430 [94]
Редукције вокала	430 [94]
Хијат	434 [98]
О уметању хијатског сонанта	441 [105]
О међусобним заменама вокала	442 [106]
ГЛАС ЈАТ	444 [108]
Замене јата у дугим слоговима	445 [109]
Замене јата у кратким слоговима	452 [116]
О континуантима секундарног јата и сродним појавама	458 [122]
КОНСОНАНТИЗАМ	459 [123]
Инвентар консонантских фонема	459 [123]
Непалатални консонанти	460 [124]
Палатални консонанти	474 [138]
Консонантске скупине	487 [151]
О неким консонантским скупинама (не)раздвојеним морфемском границом и раздвојеним лексичком границом	495 [159]
Посебне напомене о испадању, уметању, променама и међусобним заменама сугласника	498 [162]
Партикуле	501 [165]
IV. МОРФОЛОШКЕ ОСОБИНЕ	502 [166]
ИМЕНИЦЕ	502 [166]
Именице мушког рода на -ø и именице средњег рода	502 [166]
Именице женског и мушког рода на -а	517 [181]
Именице женског рода на -ø	525 [189]
ИМЕНИЧКЕ ЗАМЕНИЦЕ	528 [192]
Личне заменице	525 [192]
Остале именичке заменице	534 [198]
ПРИДЕВСКЕ РЕЧИ	536 [200]
Именичка и заменичко-придевска промена	536 [200]

О појединим падежним наставцима	537 [201]
О међусобном односу наставака „меке“ и „тврде“ основе	540 [204]
Посебне напомене о придевским заменицама	542 [206]
Посебне напомене о придевима	546 [210]
БРОЈЕВИ	550 [214]
ГЛАГОЛИ	555 [219]
Глаголске врсте	555 [219]
Глаголи I врсте	555 [219]
Глаголи II врсте	564 [228]
Глаголи III врсте	566 [230]
Глаголи IV врсте	568 [232]
Глаголи V врсте	570 [234]
Глаголи VI и VII врсте	572 [236]
Облици помоћних глагола	577 [241]
Завршне напомене о појединим глаголским облицима	579 [243]
Инфинитив	579 [243]
Аорист	579 [243]
Презент	581 [245]
Имперфекат	581 [245]
Императив	582 [246]
Трпни придев	586 [250]
Глаголски прилози	587 [251]
Футур I	589 [253]
Футур II	590 [254]
Плусквамперфекат	590 [254]
Потенцијал	591 [255]
О творби глагола	591 [255]
НЕПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ	597 [261]
Прилози	597 [261]
Остале непроменљиве речи	603 [267]
Посебне напомене о непроменљивим речима	606 [270]
V. ЗАКЉУЧАК	608 [272]
Разведеност говорне области	608 [272]
Положај говорне области унутар источнохерцеговачког дијалекатског комплекса	612 [276]
Новије тенденције	615 [279]
ТЕКСТОВИ	616 [280]
ЛИТЕРАТУРА СА СПИСКОМ СКРАЋЕНИЦА	663 [327]
Лингвистичка литература	663 [327]
Географска, историјска и етнографска литература	667 [331]
Скраћенице часописа и публикација	668 [332]
ГОВОР УЖИЦКОЈ ЦЕРНОГОРИИ	668 [332]

1) ПОДРУЧЈЕ — ПОЛОЖАЈ, ГРАНИЦЕ, ПРИРОДНЕ ОСОБИНЕ

1. Ужичка Црна гора је област у западној Србији. Услед бурне прошлости и честих административних прекрајања, ово подручје никада није добило стабилан географски оквир. За потребе овог рада област ћемо ограничити онако како је то двадесетих година минулог века учинио Љ. Павловић у својој етнографској студији *Ужичка Црна Гора*¹. Павловићева граница први је и једини покушај да се подручје омеђи подробно, са свих страна. Овом приликом представимо је у основним потезима, мањим бројем међаша.

2. Јужна граница наше области иде реком Ћетињом, целом њезином дужином, а од Пожеге Западном Моравом до Овчарско-кабларске клисуре; потом, обухватајући села подно Каблара, развођем Каменице и Чемернице, пење се на Маљен; одавде окреће на запад, пут Повлена, где, на извору Скрапежа, нагло скреће на југ, ка Варди, и даље, до Кадињаче; затим се међа пружа јужним ободима Поникава и, на концу, обухвативши Кремна, излази на Шарган. Област је у облику неправилног петоугла, простире се правцем северозапад-југоисток и накренута је Пожези.²

3. Ужичка Црна гора је брдскопланинско подручје бујног растиња и густе хидрографске мреже. Највиша тачка је при извору Скрапежа, 1476 м (Повлен), а најнижа у долини Западне Мораве, испод 300 м. Обилне шуме лиснатог дрвета прекривају највећи део области, нарочито површ Јелове горе и падине Повлена, Црнокосе и Каблара; четинарима обилују масиви Маљена. Најлепше ливаде простиру се долином Лужнице, посебно око Карана и Пожеге. Унутар области, међу рекама, махом разгранатих сливова, по снази и броју притока на првом месту је Скрапеж. Ако је Ћетиња гранична река наше области, Скрапеж је њена „осовина“, јер пресеца подручје по дијагонали, делећи га на два готово једнака дела. Између црногорских висова простиру се родне котлине, међу којима су најплодније пожешка и добрињска, а иза њих косјерићка и ражанска.³ Становништво се традиционално бави сточарством и земљорадњом, али последњих деценија понајвише воћарством.

¹ Павловић Ужичка Цг 4-5.

² Нав. дело 5.

³ Нав. дело 6-9.

2) О ТОПОНИМУ ЦРНА ГОРА

4. Црна гора је уобичајени средњовековни назив за високе непроходне пределе какво је, несумњиво, било и подручје чији је говор обрађен у овом раду.⁴ Некада овуда „беху простране четинарске и букове шуме, пуне звериња“,⁵ а по долинама „непроходни лугови, велике шуме или шибљаци“⁶. Црна гора као назив наше области јавља се веома рано: већ у доба Немањића помиње се жупа Црна гора, која се територијално поклапа са старим срезом црногорским (о овоме в. ниже). О старости овог топонима у нашем крају речито сведочи и запис јеромонаха Мардарија из 1562. године. На крају *Четворојеваниђеља*, што га је сâм штампало у старој Мркшиној цркви,⁷ овај узорни духовник о себи и своме делу оставља следеће податке: „Заврши се ова света и божанствена књига при храму Светог Вазнесења, а то је Мркшина црква у Црној Гори, године 1562, месеца јуна. Ја сам родом од реке која се зове Дрина“.⁸ Да је овај назив од старина покривало замашно подручје, говоре и турски извори из XVII века, где налазимо да се област Овчарско-кабларске клисуре (или бар њена кабларска страна!) одређује као Карадаг, што значи 'црна гора'.⁹ Турски назив је међу тамошњим становништвом чешћи од српског и првих деценија XX века. О овоме Љ. Павловић каже: „У кабларским селима и манастирима очувала се и до данас традиција о Црној Гори или још чешће зватом Карадагу. Сељаци ових села, па и они из околине Чачка и низ Мораву, не зову кабларска села и манастире овим именима, која смо увели у књижевност, него зову карадашким селима и карадашким манастирима“.¹⁰ Дакле, назив Црна гора је од старина, с а м о н и к а о, а не „донесен“. Настао је према маркантним природним особинама подручја и јавља се знатно пре насељавања ових крајева становништвом из црногорских места, са којим се, неретко, у лаичком расуђивању, име области доводи у везу. Тамни врхови са својим сенкама преко шумовитих коса и долина изнедрили су, од давнина, име Црна гора.

3) ОСВРТ НА ПРОШЛОСТ ОБЛАСТИ

5. Одвајкада су се на овом подручју смењивали различити народи и културе, остављајући за собом и знакове распознавања и многе недоумице. Неједнако су почињали, неједнако трајали, али — једнако завршавали: у агонији историјских неминовности и трагичног балканског усуда.

⁴ Јовановић Косјерић 9.

⁵ Павловић Ужичка Цг 10.

⁶ Нав. дело 11.

⁷ Јовановић Косјерић 10.

⁸ Стојановић Записи и натписи, књ.V, бр.7508.

⁹ Јовановић Косјерић 8.

¹⁰ Павловић Ужичка Цг 3.

Карта број 1: Ужичка Црна гора — географски положај

6. Трагови древних култура, нарочито илирске и римске, видљиви су широм подручја.¹¹ Из доба Илира су, на пример, хумке и остаци утврђења опасаних каменим зидовима на Дрмановини, у Сечој Реци и Парамуну. Шлемови и складишта грчког оружја, ископани у Ражани, сведоче о развијеним трговачким односима овдашњих Илира са богатом и просвећеном Грчком. Споменик подигнут у част Јупитера Партинског (власни-

¹¹ „У срезу црногорском... има понајвише древности“ (Обрад. Описаније 5); „Црна Гора је богата траговима старих насеља у тој мери да је ретка област, која се с њоме може поредити“ (Павловић Ужичка Цг 10).

штво Народног музеја у Ужицу) потиче из времена када је околина Пожеге и Косјерића настањивало илирско племе Партини. У освит новог века (од 9. г. пре н. е.)¹² на ове просторе ступа нови завојевач — Римљани. Највећи део данашње западне Србије улази у састав римске провинције Илирика. Наша област потпада под административну управу града Малвезацијума, на подручју садашње Пожеге. Све до 1907. г. на Скрапежу, у Каленићима, били су приметни остаци римског моста. Из тог доба су и остаци високе некрополе (Тубићи), рушевине једног античког култног објекта (Сеча Река), остаци кастела, малих утврђења (Субјел) и др.¹³

7. Први писани документи везани за ово подручје потичу из доба Немањића. Помиње се жупа Црна гора, која запрема ширу околина данашњег Косјерића и чини северно рубно подручје српске државе Рашке. Крајем XIII века краљ Драгутин од брата Милутина добија на управу ову област. За време Стефана Дечанског (1321–1331) замашно подручје око Ужица (па и овај крај) долази у посед феудалца Војине. Успон тадашње Србије као модерне европске државе осећа се, дакако, и у овим крајевима. Праве се манастири и утврђења, отварају се рудници. Становништво обилато користи благодети краја: узгајају се ратарске културе, особито житарице, тове се свиње, сече и обрађује дрво.¹⁴ Поједина села живо и уходано тргују са оближњим већим местима, Ужицем, Пожегом, Ваљевом.

Врхунац своје моћи средњовековна српска држава достиже у време цара Душана (1331–1355). Пространа царевина са уређеном и чврстом управом подарила је становништву сигурност и благодатање.¹⁵ На фрескама манастира подигнутим у то доба пада у очи раскош на одећи ктитора и њихових породица. Тако је и у жупи Црна гора: у Белој цркви, у Карану (задужбина жупана Брајана, прва половина XIV века), приказани су „супруга и три кћери дародавца, одевени у везене хаљине, са кићеним капама“.¹⁶ Душанови наследници нису одржали земљу у снази и сјају. Себична и бесна властела, с којом је и моћни владар за живота тешко излазно на крај, слаби и парча земљу, гурајући је туђину у руке. У том метежу, ужички крај (дакако, и наша област) постаје посед Николе Алтомановића, бахатог и неразумног владара, човека који је, наopakим поступцима, навукао на себе гнев не само становништва већ и других великаша. Године 1373. Алтомановић, по наредби кнеза Лазара, бива утамничен у своме Ужицу, где му је, уз благослов великог кнеза, властелин Стефан Мусић — ископао очи.¹⁷

8. Србија под турском влашћу добија и нове административно-територијалне јединице — вилајете и ниже целине, санцаке (који се даље деле на кадилуке и нахије). Наша област улази у састав Смедеревског санцака. Драгоцене податке

¹² Јовановић Косјерић 4.

¹³ В. шире: Зотовић Археолошки и етнички проблеми 9–137; Јовановић Косјерић 3–5.

¹⁴ Јовановић Косјерић 6.

¹⁵ Јиречек Историја I 211–236.

¹⁶ Јовановић Косјерић 7.

¹⁷ Нав. дело 7.

о тадашњим насељима, становништву, привредним и социјалним приликама у овом крају дају нам турски извори — дефтери (бележнице) о катастарским пописима.¹⁸ Дефтери бележе већину села данашње косјерићке општине. У облику који је актуелан и данас, помињу се: Маковиште, Мионица, Парамун, Сеча Река, Скакавци, Субјел, Бјелопарице, Годечево, Дубница, Радановци, Годљево, Дреновци, Руда Буква. Подаци о пореским обавезама сугестивно илуструју поседничке и социјалне прилике тога доба. Изненађује обиље и разноврсност ратарских култура, нарочито житарица. Тако је, на пример, у Маковишту 1476. г. узимана глоба за житарице (пшеницу, раж, јечам, зоб), затим за друге ратарске културе (купус, бостан), као и за свиње, кошнице, бурад.¹⁹

9. Временски распон обрађен у „пописима“ поклапа се са постојањем знамените Мркшине цркве—манастира, који се налазио на овом подручју. У овом светилишту почетком XVI века постојала је једна од првих штампарија за штампање црквених књига на Балкану. Највеће заслуге за рад штампарије имао је јеромонах Мардарије, који је овамо дошао из Милешеве.²⁰ Марљив и вичан штампарској вештини, овај духовник у Мркшиној цркви штампа 1562. г. *Четиљворојеванђеље*, а 1566. *Цвейни триод*. Слова је лио сâм од „жељеза и мједи“.²¹ Мркшина црква је срушена у другој половини XVI века, можда већ 1567. г.²² Рушење овог духовног и културног средишта симболизује крај колико-толико подношљивог живота под Турцима, како у овом крају, тако и у другим деловима окупиране српске земље. Настадоше „тешка и љута времена над српском земљом од Сулејмана Агаријанског цара“,²³ времена затирања сваке организоване активности Срба. Турске најезде и опаке болести, које су харале Европом, учиниће да закон голог опстанка задуго потисне све друге потребе.

10. У освит коначног ослобођења, 1815. године, Обреновићева Србија добија нове административне области — нахије. Наша област припала је Ужичкој нахији, а за кнеза је изабран Јован Митровић Демир — „обор кнез Црне Горе и Лужнице“.²⁴ Кнежина Црна Гора обухвата „сва насеља данашње општине Косјерић, већи део насеља данашње општине Пожега и добар део насеља данашње

¹⁸ Аличић Пописи III 282–291.

¹⁹ Нав. дело 284.

²⁰ Јовановић Косјерић 12.

²¹ Нав. дело 12.

²² „Од старе Мркшине цркве мало је остало. Сачуван је камени Свети престо, који је сада постављен у новој косјерској цркви.

Од штампаних књига сачувана су два Јеванђеља: једно је у Универзитетској библиотеци у Београду, а друго у Народном музеју у Ужицу.

За један примерак Цветног триода из Мркшине цркве зна се да га је Вук Караџић, марта 1858. године, преко професора Бечког универзитета Франца Миклошича, продао Царској библиотеци у Петрограду, где се и данас налази.

До сада, то су једини познати сачувани узорци књига штампаних у Мркшиној цркви“ (Јовановић Косјерић 13).

²³ Стојановић Записи и натписи, књ.V, бр.7510.

²⁴ Јовановић Косјерић 13.

општине Титово Ужице“.²⁵ У област улази 65 села, број домова — 1791. Наредни општи попис села и домова обављен је почетком 1922. г. Број села у нашој кнежини је нешто мањи — 61, јер је издвојено „Ужице са асовином“,²⁶ као посебна административна јединица унутар Ужичке нахије. Услед промена граница од 1834. г. на снази је нова административна подела: нахије постају окружја, а кнежине капетаније. Црногорској капетанији прилази и Пожега, и то као њено административно средиште. Област, унеколико шири, сада броји 67 села. Од 1836. г. Црна гора је један од пет срезова Окружја ужичког; средиште је у Каленићима, а захвата 64 села. Окружје ужичко 1853. и даље обухвата 5 срезова, а средиште наше области (званично се пише Срез црногорски) поново је у Пожези. У једном штампаном документу из 1872. стоји да је среска кућа Среза црногорског „за сад у Ужицу а биће у Косјерићима“.²⁷ Од 1880. г. административно средиште Среза црногорског је Косјерић.²⁸

11. Из замршеног и сувопарног прегледа административних прекрајања на територији младе српске државе (чије се и спољне границе често мењају) као одиста интересантан детаљ издвајамо ово: „Административна подела Србије одмах по ослобођењу имала је два црногорска среза: један у ужичком, други у рудничком округу, оба један до другог. Црногорски руднички срез замењен је таковским, а делимично и љубићским срезом, и тиме се старо име изгубило“.²⁹ Срез црногорски (ужички!) и даље је нестабилног обима: „смањивао се свим познијим поделама“,³⁰ али област се „морала унеколико и повећати“.³¹ Тако подручје крајем XIX века добија „сва кабларска села на доњем делу Каменице“,³² као и три „рујанска“³³ насеља — Стапаре, Биоску и Кремна (сва три при извору Ђетиње), како би, у административној прерасподели територија, Каменица (са истока) и Ђетиња (са југа) постале границе области. Срез црногорски у XX век улази са 24 општине — ниже административне јединице; средиште је и даље у Косјерићу.

12. Након Првог светског рата ова област, сада већ пространо подручје са „80 села и варошица“,³⁴ постаје део Дринске бановине.

После Другог светског рата уводе се нове административне целине — народни одбори, окрузи и општине.³⁵

Данашња села старог црногорског среза припадају различитим општинама: ужичкој, пожешкој, косјерићкој, ваљевској.

²⁵ Нав. дело 88.

²⁶ Нав. дело 91.

²⁷ Нав. дело 14.

²⁸ Нав. дело 14.

²⁹ Павловић Ужичка Цг З.

³⁰ Нав. дело 3.

³¹ Нав. дело 4.

³² Нав. дело 4.

³³ Нав. дело 4.

³⁴ Нав. дело 5.

4) ПОРЕКЛО СТАНОВНИШТВА

13. Најмоћнија миграциона струја — динарска — преправила је током XVII, XVIII и XIX века и Ужичку Црну гору. „Све су овде досељеници“,³⁶ категоричан је Љ. Павловић када говори о пореклу овдашњег становништва. Старица готово да и нема: само би се за једну породицу могло рећи да је старица, „али не поуздано“;³⁷ 1306 породица (са 8524 дома),³⁸ колико их овај аутор затиче након I светског рата, „сврстано“ је у две замашне досељеничке формације, углавном оделите, и по времену досељавања и по областима из којих су досељене. Породице „из Црне Горе, граничних и других херцеговачких области, од Пријепоља, Пљеваља и понеке од Осата и Старог Влаха су ранији досељеници, из 17. и прве половине 18. века“.³⁹ Оне чине трећину од укупног броја породица, али, будући да су прилично разгранате, готово половину домова. Само из XVII и прве деценије XVIII века је 435 породица са скоро 3500 домова. Ипак, највише је породица „из 18. века па до 1827. г. Ове су се породице нагло спуштале и већим делом долазиле су из Старог Влаха и оне пограничне зоне која је гранична линија наше Србије до 1912. год“.⁴⁰ Породица из овог периода има 610, безмало половина од укупног броја.

14. На следећој табели (по Љ. Павловићу) представљене су области које су издавале становништво Ужичкој Црној гори:

„Стари Влах	с	296	пород.	са	1505	домова,	што	чини	22,63	%
Осат	"	38	"	"	285	"	"	"	2,90	"
Подриње (горњи део)	"	40	"	"	218	"	"	"	3,06	"
Ваљевски крај	"	9	"	"	66	"	"	"	0,69	"
Нова Варош	"	130	"	"	497	"	"	"	9,95	"
Прибој с Вишеградом	"	86	"	"	308	"	"	"	6,58	"
Босна, даље од Осата	"	12	"	"	108	"	"	"	0,92	"
Пљевља	"	52	"	"	494	"	"	"	3,98	"
Пријепоље	"	84	"	"	583	"	"	"	6,44	"
Сјеница с Н. Пазаром	"	15	"	"	143	"	"	"	1,15	"
Колашин (црног.)	"	35	"	"	657	"	"	"	2,67	"
Дробњац	"	51	"	"	563	"	"	"	3,90	"
Херцеговина (даљи крај)	"	22	"	"	602	"	"	"	1,68	"
Бањани и Грахово	"	15	"	"	188	"	"	"	1,15	"
Никшићи (Жупа и окол.)	"	42	"	"	537	"	"	"	3,20	"
Кучи и Братоножићи	"	20	"	"	449	"	"	"	1,53	"
Црна Гора и др. делови	"	42	"	"	381	"	"	"	3,20	"
Друга разна места	"	55	"	"	115	"	"	"	4,21	"
Обласна померања	"	261	"	"	915	"	"	"	19,98	" ⁴¹

³⁵ Јовановић Косјерић 14.

³⁶ Павловић Ужичка Цг 33.

³⁷ Нав. дело 32.

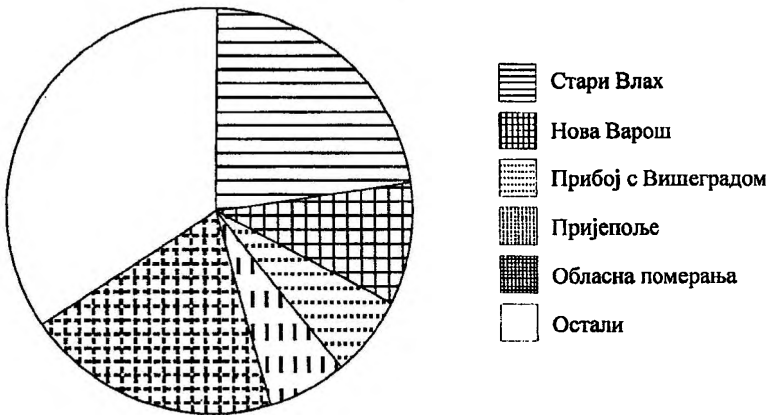
³⁸ Нав. дело 34.

³⁹ Нав. дело 34.

⁴⁰ Нав. дело 34.

⁴¹ Нав. дело 36.

15. Графички представљено, то изгледа овако:

16. За обухватно и ваљано сагледавање података у табели важно је истаћи следеће. Неке од назначених области (Херцеговина, Црна Гора) свакако су примарна миграциона изворишта, док су друге (најпре Стари Влах), највероватније, етапне земље, привремена станишта динарских досељеника од старог ка новом, трајном завичају. Само део тог становништва примила је Ужичка Црна гора. За добар број ова област је и сама била (још једна?) етапна земља, док су многи ишли даље другим путевима, мимоилазећи ово подручје. Пространа старовлашка област била је не само прелазна земља него и важно метанастазичко раскршће. О овоме Љ. Павловић каже: „На тој линији Нова Варош и села око ње били су етапне станице за све санџачке и старосрбијанске породице, које су биле принуђене мигрирати и кретати се за Србију. Друга велика етапна станица био је погранични Прибој с његовим селима ... Миграције из Нове Вароши ишле су Морави, а из Прибоја Дрини, докле оне из Сјенице ишле су Морави непосредно или низ Ибар”.⁴²

17. Иако је Ужичка Црна гора изразито метанастазичка област, готово без стариначких родова, питање старинаца неодолјиво привлачи и заслужује посебан осврт. Шта се догодило са становништвом о коме говоре средњовековни извори? Турски дефтери, који „пописују“ до 1572. г., уверљиво сведоче о животу разгранатом и организованом у сваком погледу — друштвеном, привредном, културном.⁴³ Али већ у XVII веку (једини извор⁴⁴ нам не даје прецизнију временску

⁴² Нав. дело 34.

⁴³ „Пописи — катастарске књиге (дефтери) представљају прворазредне историјске изворе и пружају могућност за проучавање територијалне и административне поделе подручја, организације власти, структуре становништва, привредних и конфесионалних, економских, односно аграрних односа, пореске политике, пољопривредне и друге производње, разних сакралних и карикативних институција, топономастике и ономастике, развоја градских насеља и проучавања уопште османског економског и друштвено-политичког система“ (Аличић Пописи III).

⁴⁴ Павловић Ужичка Цг 4.

одредницу) експанзивни динарски живаљ насељава — пуне крајеве (?). Концем прве деценије XVIII века овде је већ трећина од укупног броја досељеничких родова. Овако драстичну и наглу смену становништва могле су изазвати само ванредне околности. Додуше, страх од Турака „кројио“ је карту црногорских насеља још у XV и XVI веку: турски дефтери, на пример, помињу готово сва удаљенија, брдска, села данашње општине Косјерић (Маковиште, Парамун ...),⁴⁵ али ниједно ниско насеље косјерићке котлине. Дакле, на отвореном простору, лако доступном освајачу, људских насеобина, највероватније, није било ни раније. Да је почетком XVII века турски јарам несносно стегао овдашње становништво, сугестивно сведочи запис каранског попа Вука из 1608. године: „А у то време велика несрећа би од Турака на хришћане, те запустише свете обитељи и многе цркве, наста велика туга међу људима и многа појања у светим црквама замукоше“.⁴⁶ Истовремено Балканом (и целом Европом)⁴⁷ харају опаке епидемије. Снажни и разнолики удари на људе и њихова добра поткопавали су живот и намножавали разлоге за иселавања. А они су сваковрсни: „од помора у стоци, помора у народу, од глади, од сталног нереда и покрета у народу, када се није могло радити“.⁴⁸ У XVII веку (вероватније у другој половини!) почеће овамо да пристиже динарско становништво и да попуњава можда заиста сасвим опустело подручје.

5) ДОСАДАШЊА ЈЕЗИЧКА ИСПИТИВАЊА

18. Темелјних и опсежних језичких испитивања на подручју Ужичке Црне горе до данас није било. У нашој дијалектолошкој (каткад и другачијој) литератури налазимо тек неколико осврта на дијалекатске прилике овог подручја. Ипак, значај ретких језичких података, углавном у кратким „белешкама“ и „извештајима“, није занемарљив: захваљујући њима, овај говорни тип био је колико-толико познат научној јавности и раније.

19. Прве податке о дијалекатским особинама ужичког краја (па и наше области) доноси М. Ђ. Милићевић 1876. г. у свом делу *Кнежевина Србија*.⁴⁹ Подсећајући да се за Ужичане већ зна „да готово сви говоре јужним говором“,⁵⁰ наводи неколико ијекавских ликова (*бијел, цијел* итд.), потом запажа да се глас *л* изговара „многа дебље“, да се место *рачунајши* чује *рачуњајши* итд. У крајевима ближим Дрини бележи и икавизме: *лийо, сино, дише*; уочава метатезу *јрокај* место *јокрај*, узречицу *бива* итд. Иако је Милићевићев опис ужичког говора дат „дилетантски и несистематски, често без прецизности“,⁵¹ не смемо га зане-

⁴⁵ Аличич Пописи III 293.

⁴⁶ Стојановић Записи и натписи, књ.V, бр. 7515.

⁴⁷ Јовановић Косјерић 13.

⁴⁸ Павловић Ужичка Цг 27.

⁴⁹ Милић. Србија 631–632.

⁵⁰ Нав. дело 631.

⁵¹ Ивић Дијал. 40.

марити, јер ће он задуго остати једини извор дијалектолошких обавештења са овога подручја.

20. Извештај М. Павловића *Дијалекатска испитивања у Косјерићу, Сечој Ријеци и средњој Босни* (1951) углавном се бави питањима у вези са континуантима јата. Говор Косјерића и оближње Сече Реке, устврдиће аутор, ијекавски је говор, али са бројним екавизмима, који се „не могу тумачити као далеки остатак екавског супстрата већ као нова појава утицаја школе и варошког говора, на који утиче књижевни изговор“.⁵² Бележи и неколико „икавизама“ (*сикира, гњиздо, биљег*), остављајући дилему о њиховом пореклу — они су, по њему, или „унети из азбуковачког говора, или је ту посредни нешто друго“.⁵³ Аутора привлачи и речничко благо овога краја, за које вели да је „интересантно, и по обиљу речи недовољно познатих у књижевном језику и по језичком творачком осећању уопште“.⁵⁴

21. У свом раду *Извештај о дијалектолошкој експедицији по ужој Србији октобра 1959.* проф. П. Ивић накратко ће се осврнути и на неке прозодијске, фонетске, морфолошке и синтаксичке особине говора села Биоске код Ужица. Ијекавизам, нова акцентуација и деклинација „која је сасвим вуковска“⁵⁵ сврставају овај идиом у говоре источнохерцеговачког типа.

У згуснутом и информативном прегледу засведочених језичких црта налазе се и следеће: *јати* испред *о, ј, љ* дало је *и*, консонант *ф* супституише са *в, њс > вс* у *ровстиво*; инстр. једн. типа *солим*, зам. облик *њга* (*у њга, њда њга*); синтаксички тип Туре га *виш ватиру* (акуз.).⁵⁶

22. *Белешке о ужичком говору* (1973) Ј. Миловића доносе обиље дијалекатске грађе из шире околине Ужица. Задовољивши се уводном напоменом да се ово подручје „према појединим изгласима може делити, али је углавном целина“,⁵⁷ аутор не врши убикацију, тако да остаје нејасно шта је од обимног корпуса података прикупљено на простору Ужичке Црне горе, а шта у другим деловима простране ужичке области (која, по замисли аутора, запрема велики део југозападне Србије — до Дрине, до Бродарева, и до Ивањице). Нешто одређеније (не и сасвим одређено) лоцирани су само „икавски облици, различитих типова“,⁵⁸ који се могу чути „у бившој Соколској нахији“,⁵⁹ тј. у Ужичком Подрињу и Азбуковици. Подсетивши на новоштокавску физиономију „ужичког говора“, аутор прелази на континуанте старог гласа јат. Становиште да је „ужички говор ... ијекавско-скавска мешавина, где се ијекавство све више повлачи пред екавством“ документује бројним примерима ијекавско-екавских колебања: „бело/б(и)јело, венац/в(и)јенац, дете/д(и)јете, река/р(и)јека“.⁶⁰ Аутор нас уверава да

⁵² М. Павловић Испитивања 276.

⁵³ Нав. дело 276.

⁵⁴ Нав. дело 276.

⁵⁵ Ивић Биоска 9.

⁵⁶ Нав. дело 9–10.

⁵⁷ Миловић Белешке 258.

⁵⁸ Нав. дело 287.

⁵⁹ Нав. дело 287.

⁶⁰ Нав. дело 286.

је мало „искључиво (и)јекавских облика, којих је више с „је“ (вјетар, мјесто, пјега, цједило), па од скраћеног ије (бјес, зјевати, пјесак, цјев), него с „ије“ (дви(ј)е, ли(ј)ек, при(ј)е), па ређе: ваши(ј)ем, наши(ј)ег“.⁶¹ Ту су и примери јекавког јотовања: љеб, љеса, ђе, ђевер, доћерати, ћепаница итд. Затим се нижу кратка поглавља о појединим фонетским појавама (нпр.: аналогичје, асимилације, дисимилације, редукације итд.). Рад се завршава освртом на прозодијске прилике (дистрибуција акцената, акценатски дублети, проклиза, послеакценатске дужине). Представљена грађа, изузимајући последње поглавље, није акцентована (вероватно из техничких разлога, будући да је рад објављен поодавно у локалном часопису општег карактера). Ризикујући да умањимо вредност овог лепог рада, закључујемо: он је, укупно узевши, пре популарно лингвистичко штиво, пријемчиво и за нестручњаке, неголи озбиљна научна студија. То је својеврсни дијалектолошки буквар ужичког краја.

23. У раду методолошки неприхватљивог наслова *Од стјујања од екавске књижевне норме у говорима околних села Т. Ужица*⁶² Драгица Матић говори о утицајима екавског стандарда на говор неколико ужичких села. Од пет посећених насеља, четири су црногорска: Биоска, Стапари, Вољујац и Јелова Гора.

24. У засад необјављеном магистарском раду аутора ових редова *Граница између екавског и ијекавског изговора у Србији на дијахроничком и синхроничком плану*⁶³ подрбно је описано стање континуаната јата и у десетак насеља Ужичке Црне горе. Учени односи представљени су и на приложеним картама.

25. Премда донекле расветљавају дијалекатске прилике наше области, наведени радови, услед географског или тематског ограничења, нису дали интегралну слику о њима. На бројна нерешена питања покушаћемо, бар делимично, да одговоримо у овом раду.

6) НАПОМЕНЕ О ОВОМ РАДУ

26. Циљ овог рада је дескрипција говора Ужичке Црне горе и одређивање његовог места међу другим (превасходно сродним) говорима штокавског наречја. На страницама које следе обрађене су карактеристичне прозодијске, фонетске (и фонолошке) и морфолошке особине овог идиома.

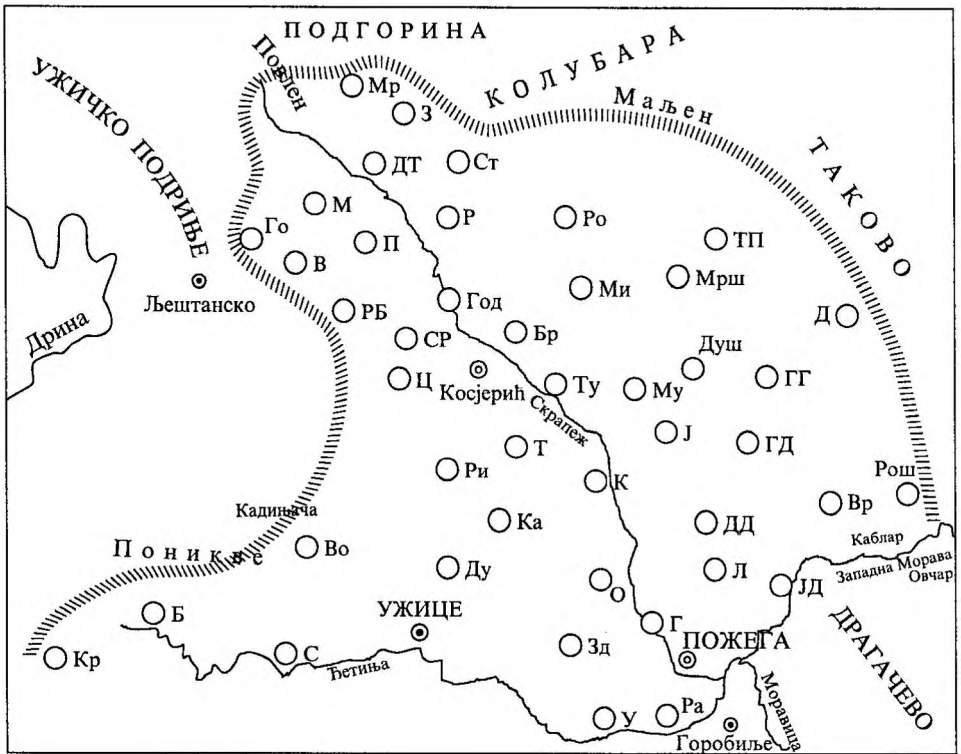
27. Испитивана говорна област припада (и)јекавским говорима источно-херцеговачког типа у западној Србији. Ово говорно подручје није уједначено: испресецано је изоглосама које се пружају у разним правцима и очитују на различитим нивоима језичке структуре. Густ сплет изоглоса у доброј мери (вероватно и пресудној) последица је чињенице да се ово подручје у доба миграција налазило близу најважнијих метанастазичких вратница,⁶⁴ и да је и само било етапна земља и живо пресељеничко раскршће. Дакле, примарна обележја, ново-

⁶¹ Нав. дело 286.

⁶² Књижевност и језик, бр. 4, Београд 1972, 61–73.

⁶³ Марковић Граница 49–73.

⁶⁴ Цвјић Метанаст. кретања 5.

Карта број 2: Мрежа испитиваних насеља — списак и скраћенице

(Б)иоска, (Бр)ајковићи, (В)арда, (Во)лујац, (Вр)нчани, ГГ (Гојна Гора), ГД (Горња Добриња), (Г)лумач, (Го)дечево, (Год)љсво, ДД (Доња Добриња), ДТ (Доњи Таор), (Д)ружетићи, (Ду)боко, (Душ)ковци, (З)абава, (Зд)равчићи, ЈД (Јелен До)⁶⁵, (Ј)ежевица, (К)аленићи, (Ка)ран, (Кр)емна, (Л)орет, (М)аковиште, (Ми)оница, (Мр)авињи, (Мрш)ељи, (Му)шићи, (О)тањ, (П)арамун, РБ (Руда Буква), (Р)адановци, (Ра)сна, (Ри)башевина, (Ро)сићи, (Рош)ци, СР (Сеча Река)⁶⁶, (С)тапарн, (Ст)ојићи, ТП (Тометино Поље)⁶⁷, (Т)рнава, (Ту)бићи, (У)зићи, (Ц)икоте.

штокавска физиономија и релативно стабилан (и)јекавизам, чине овај идиом једним, али, с обзиром на унутрашњу некомпактност, изразито неједначеним говорним типом пространог и моћног источнохерцеговачког дијалекта.

28. Теренска истраживања (која су укупно трајала око 100 дана) обављена су деведесетих година, највећим делом од новембра 1996. до фебруара 1999. г. Грађа је прикупљана на три начина: снимањем (овако је настала богата фонотека

⁶⁵ Домаћи изговор: Јељен Дб.

⁶⁶ Локални изговор: С'ијеча Р'ијэка.

⁶⁷ Домаћи облик: Т'ометно П'дље.

која броји преко 150 једночасовних и једноипочасовних касета), попуњавањем дијалектолошких упитника и „прислушкивањем“ и бележењем живог говора. Саговорници на терену бирани су према утврђеним дијалектолошким критеријумима: то су речите старије особе, углавном неписмене, искључиво рођени мештани. У свим фазама овог големог посла (теренска испитивања, сређивање грађе, осмишљавање и писање рада) аутор се ослањао на тековине дуге и плодноне традиције наше дијалектологије, као и на најдрагоценија искуства њених прегалаца.

29. Како бисмо што одређеније утврдили положај овог идиома међу другим нашим говорима, поредићемо његове важније особине са одговарајућим особинама сродних (суседних и удаљенијих) идиома, и, знатно ређе, са особинама говора друкчије, неновоштокавске физиономије.

Унутрашњу дијалекатску диференцијацију подручја извршићемо описом праваца пружања свих уочених изоглоса и утврђивањем опсега и карактера њиховог кореспондирања. Најмаркантније изоглосе, оне што изразитије деле терен (које су, најчешће, разликовне и на ширем плану), приказаћемо и на картама.

II ПРОЗОДИЈА

1) О БРОЈУ, ПРИРОДИ И РАЗМЕШТАЈУ ПРОЗОДЕМА

30. Говор Ужичке Црне горе⁶⁸ одликује се прозодијским системом новоштокавских (уже: источнохерцеговачких) говора. Дакле, има четири акцента (два силазна — \hat{a} , \grave{a} и два узлазна — \acute{a} , \grave{a}), неакцентовану дужину и краткоћу. Фонетска и фонолошка својства прозодема принципски се не разликују од кореспондентних прилика у главнини источнохерцеговачких говора, односно у стандардном језику.

31. И темељни принципи размештаја нагласака сагласни су са основним правилима дистрибуције акцената у сродним народним говорима и књижевном језику. Стожерна дистрибуцијска „матрица“ је позната. Акценти силазне интонације јављају се само на првом слогу вишесложних речи; једносложне речи имају једино ове акценте. Акценти узлазне интонације јављају се на свим слоговима вишесложних речи, осим на последњем, који је без икаквог акцента. Неакцентована дужина стоји само у поста акценатском положају. Једна реч може имати један акценат.

32. Одступања од назначених принципа јављају се у сразмерно малом броју категорија речи и појединачних лексема. Иако не засеца у темеље система, корпус забележених „изузетака“ је бројчано осетан и разнолик, те заслужује да буде брижљиво сагледан и разврстан. Ми ћемо га разделити на две скупине: прву чине одступања општије нарави, она што су видљива на целом подручју, и што су мање-више позната и другим сродним (каткад и мање сродним) идиомима. Примери из друге групе су посве друкчији, и опсегом простирања и карактером: јављају се само у источним (делом и југоисточним) граничним насељима, где делују и акценатски модели који не спадају у темељна прозодијска обележја нашега говора.

33. Примери из наше прве скупине могу се разлучити у три оделита случаја: а) појава акцената силазне интонације изван првог слога; б) примери речи са два акцента (одступања која толерише стандардни језик, и друга) и в) потврде губљења нагласка код акценатогених речи.

а) Силазни акценти изван првог слога јављају се у сразмерно малом броју речи домаћег и страног порекла.

⁶⁸ Напоредо са пуним називом — Ужичка Црна гора — користећемо и скраћеницу УЦг.

У домаћим речима такве акценте углавном срећемо код сложеница са прозирним значењем саставних делова:

земљорадници ГГ Мрш СЦ, *земљораднике* Г, *земљорадничкѣ* задруге М Ри, *Југославија* В ГГ Д Душ, *Југославији* Го, *којекад* Мр ТП, *коешийа* Г Му С, у *међуврѣмену* Душ Ка У, *међуиѣм* ДТ Т, *насреѣтѣ* кућѣ К С, *очиглѣдно* Мрш, *осмољѣйку* Ми ТП Ц, *йољойрѣвредник* ДД Душ Ст, *йољойрѣвредниг* машинѣ Мрш, *сасвѣм* В Душ, *сасвѣм* Мр,⁶⁹ *сасвѣлем* З Р ТП, *шакозвѣни* Во, *удвѣиѣ* Вр РБ, *удѣиѣ* ЈД Ст Ц, *усреѣд* бѣѣла дѣна Л Ст Ту, *целокуѣна* Ми.

У ген. пл. именица *мушкарац*, *добровољац* и сл. најчешће је:

Босѣниѣ Г Кр, *зубѣиѣ* Во, *мушкарѣ* ДТ, *добровољѣ* Го Ту, *омиѣниѣ* РБ, *солунѣ* Ка.

Речца *шаман* готово редовно се чује са краткосилазним акцентом на ул-тими:

шамѣн Бр Г Душ Ка Му Ри С Ту Ц.

Силазне акценте изван првог слога имају и неке позајмљенице:

авсолѣиѣно Б З,⁷⁰ *аисолѣиѣно* Вр Ст У, *ађуѣиѣни* Ро Ц, *докумѣни* Т, *инсѣрумѣни* Ј, *инѣресѣни* Во Ка П С, *квалиѣѣиѣан* Ра, *комаѣни* Во, *комѣни* Д РБ, *коѣни* ЈД, *музикѣни* З, *реферѣни* Б Во, *шелевѣзор* Бр Д К Ту, *шелевѣзиѣ* Бр Л Ц, *шестѣмѣни* Зд О, *шѣриѣѣриѣ* Бр Душ К, *шѣриѣѣриѣ* Ри.⁷¹

Неке од наведених речи бележимо и са метатонијски уобличеним производњским ликом:

Југѣславиѣ Ра, *комѣни* Ка;

зубѣиѣ З;

шамѣн Ц.

б) Речи са два акцента јављају се у ограниченом броју категорија.

Међу забележеним примерима највише је облика суперлатива придева и прилога:

најбогѣиѣ Ду, *најквалиѣѣниѣ* Б, *најмѣѣриѣ* РБ; *најбѣѣ* Год К, *највѣиѣ* Мр Ри, *најгѣри* В, *најдѣѣ* Во, *најжѣиѣ* Бр СР, *најздѣвиѣ* Год С Ту, *најлакѣиѣ* М Му, *најљѣвиѣ* ДТ Ка, *најљѣѣ* Кр, *најмѣѣиѣ* М, *најмилиѣ* Р, *најслаѣѣ* З Ст, *најсѣѣѣ* Т, *најѣѣѣ* Г ДТ, *најѣѣѣ* О С.

Налазимо и: *најбѣѣ* Р, *најгѣѣни* Л, *најрѣѣ* ТП, *најсѣѣѣниѣ* ЈД У, *најсѣѣѣ* К.

Примери из првог и другог низа нису равномерно распоређени на нашем говорном подручју. У средишњим и западнијим деловима области (шира околина Косјерѣиѣ и села подринског залеђа) засведочени су само ликови са дугим вокалом *a* у морфема *нај-*, док су у насељима ближним Такову, Драгачеву и

⁶⁹ Вук *сасвѣм*, *сасвѣјем*.

⁷⁰ У Биосци је знатно раније забележен овај облик (Ивић Биоска 399).

⁷¹ Силазне акценте изван првог слога бележе и испитивачи других новоштокавских говора (или пак новоштокавских делова територија којима су се бавили); нпр. М. Ник. СП 25–26, В. Пик. М-Гс 253, Ђук. Драг. 124, ГЦ 242, Рем. Шум. 58, Пиж. Кол. 19–20 и други.

моравичком крају једнако обичне и двоакценатске речи са кратким *a* у суперлативној речци.⁷²

Такође, говори се: *ӣдвисо̀ко* ЈД, *ӣддалѐко* К ТП, *ӣдд̀д̀бро* Ра, *ӣд̀жиѝко* Мр, *ӣд̀нє̀срє̀шиан* ТП, *ӣд̀сир̀ома* Во, *ӣд̀сир̀ома̀шни* У.

У више места чули смо *с̄у̀ѝрє̀д̀а̀н* ДД Ј Мр Ту, *с̄у̀ѝрє̀д̀а̀н* Ри.

Напоменули бисмо да се у наведеним категоријама речи и појединачних лексема (немамо потврда за сваки појединачни случај) јављају, фреквенцијски неуједначено, и ликови са једним акцентом; исп. нпр.: *на̀јбо̀љи* Во Ду Ка, *на̀ј̀ѝеж̄а* Во, *ӣд̀велик̄и* Во, *ӣд̀голема* К, *с̄у̀ѝрє̀д̀а̀н* Во Ду К и сл. (већи број оваквих примера биће наведен у одељку о морфолошким особинама).

в) Од правила да једна акцентогена реч има један акценат одступа се у два правца: да у неким категоријама има два (као у претходним примерима), или да под одређеним условима остане — без иједног. Дезакцентуација акцентогених речи могућа је само у нарочитим прагматичким околностима (неуобичајен говорни темпо, живља односно лежернија артикулација, каткад и пренаглашена фреквенција, блеђе значење и сл.) и по правилу онда када тежиште информације није на њима, већ на другим речима, на које се оне у синтагми или реченици наслањају.⁷³ Ову појаву запажамо код готово свих врста речи (изузетак су једино звици), знатно чешће код непроменљивих него код променљивих.

По броју засведочених потврда убедљиво предњаче прилози. Навешћемо део записаних примера:

Вако в̀о̀лик̄о Зд, *вако* у̀ ст̄ра̀ну Ро, *вамо* го̀ре Р, *вамо* д̀о̀ њике Во, *би́ла* *го̀шово* у̀мр̄ӣє̀ти Ду, *ма* *го̀шово* је ст̄ӣг̄о П, *сӣђоше* до̀ле по̀т ку̀ћу Вр, *докле* о̀деш Рош, *сто̀й* једно два д̀ана Го, *једно* трӣє̀с к̄ӣла С, *једно* ст̀отину во̀јнӣка РБ, *једно* мѐтар Т, *мало* по̀ ку̀ћи Во, *мало* о̀коло Гд, *мало* л̄еба Ј, *мало* ш̄ л̄ебом Во, *мало* др̀у̀кш̄е Ка, *ко̀лко* ти ду̀ша жѐли Мр, *ӣма* *ко̀лко* о̀дете Ду, *ко̀лко* да се зна̀ Му, *ко̀лко* да преж̄ив̄и́мо Душ;

ко̀лко-го̀лк̄о Ст, *мало-по̀мало* Му, *ӣамо-ва̀мо* П.

Понекад без нагласка остају и бројеви:

дваес̄ др̀у̀г̄е Мрш, *дваес̄* п̄е̄т̄е ТП, *дваеш̄* ч̄е̄т̄рӣ са̀та ТП, *дваес̄-ш̄е̄с̄* Кр, *ӣтрӣє̀с̄* се̄д̄ме̄ М;

ӣтрӣ-ч̄е̄т̄рӣ м̄ј̄е̄с̄е̄ца ДД, *ӣтрӣ-ч̄е̄т̄рӣ* го̀дине Му;

једно на̀ друг̄о Во.

У неколико забележених примера без акцента су речце:

ево М̄илош, *мо̀ј* ђ̄е̄в̄ер Ка, *ево* Ср̄етен *нӣје* ни пр̄о̀д̄о СР, *нека* пр̄ӣча̀ шт̄а̀ ко̀ о̀д̄е Мр, *нека* му је о̀проштено Р.

Променљиве речи се знатно ређе јављају без нагласка.

Именица губи акценат веома ретко, само када се као зависни члан синтагме (и то не увек) наслања на другу именицу, њен главни члан:

⁷² Речи са два акцента (са различитим прозодијским ликовима) јављају се и у другим сродним идиомима: Вуковић Акц. П-Др. 295–296, Симић Обади 31, Станић Уск. акц. 155, М. Ник. СП 26–27, Гор. 677, Ђук. Драг. 123, ГЦ 234, Тешић Љешт. 224 и др. О оваквим речима в. Пецо Основи 71–74.

⁷³ О томе в. Пецо Основи 84–86, Ивић Проз. систем 138, Пеш. СК-Љ. 35–40, М. Ник. СП 27–29.

Уђи, баба Мѝльо Ду, Баба Рòсанда је давно ўмрла Г, Ё, *газда* Мѝћо, дрмо цѝћелѝм Дўпцима Во, *Кула* Мѝлица њòј донесѝ болбòнѝ Ми, *Кад газда* Вѝско одрѝпѝ ТП, *шеѝа* Мѝца Во.

Без нагласка су често облици презента глагола *хѝейѝи*:

Ош јѝсти љѝба? З, *Ош* бѝти дò сўтре? М, *Ђѝ* си, *оѝеш* вѝмо мѝло? Во и сл.

Облик *реко* је само узречица, по правилу дезакцентизована:

Реко јѝбла те пўшка, смѝѝ се òн Д, *Реко* мѝнѝ нѝсте ни звѝли Во, *Реко* д-ўзмѝм мѝло Л, Мѝслим се нѝшто, *реко* нѝће мѝнѝ СР, Не прилази ми *реко* мòлим те ТП, *Реко* бѝћѝ нѝшто ЈД и сл.

У следећим забележеним примерима без акцента су заменице:

Ми òдмѝ крѝнемо Ј, *Ми* сѝћосмо вѝмо Ка, *Ми* бòгами њў нѝнемо дѝрати С, *Ви* зѝсели ко да је слѝва Ри, *Ви* нѝсте ни ўлазили у сòбу, *Ви* не дòлазѝте чѝсто М;

Заменице под дугосилазним акцентом (нпр.: *ја, ѝи, он, ми*) неретко губе своју интонациону компоненту, али задржавају дуги квантитет вокала:

Јѝ нѝ знѝм штѝ би ти причò Зд, *Јѝ, òн* сѝдѝ пòваздѝн К, *Тѝ* не ўзѝ нѝшта Ст и сл.

Придеве без нагласка налазимо само у поздравима:

добро вѝче, Го Ка, *добро* јўтро С итд.

Дезакцентизовани придев се каткад понаша као проклитика:

добро јуѝро Ка Душ.

34. Осврнимо се и на „изузетке“ из наше друге скупине.

На подручју УЦг краткосилазни акценат повучен са (отворене и затворене) ултиме на претходни кратки слог по правилу даје краткоузлазни акценат (дакле: *женѝ* > *жѝна*, *домѝћин* > *домѝћин*). Међутим, у источним (делом и југоисточним) граничним насељима (оним који су најближи Такову и Драгачеву), поред доминантног Даничићевог ` , у оваквим примерима (само у оваквим!) приметне су још две могућности: а) примери са повученим (") акцентом неизмењеног квалитета (тип *жѝна*, *домѝћин*) и б) ликови са (') акцентом (тип *жѝна*, *врѝћено*) у којима препознајемо потврде кановачког дуљења.

а) Први образац илуструју следећи забележени примери:

бòса Вр, *гòло* Л, *дòбро* ЈД Душ, *ћѝца* Вр Рош, *жѝна* Вр ГД ЈД, *жѝни* Вр, *јѝзик* ЈД, *јѝшли* Вр ЈД, *кòња* ЈД, *Мѝлан* ЈД, *мòмак* ГД ЈД, *пòток* Вр ГГ Рош, *пòшли* Вр, *пòсек* Вр ЈД, *Рòици* (топоним) Вр Рош, *сѝћира* Вр ГД ЈД, *сѝћирѝ* ГД.

Број забележених тросложних облика са оваквим нагласком сасвим је скроман:

врѝћено Рош, *богѝћин* Л, *домѝћин* Рош, *шарѝна* Вр.

б) Засведочени примери кановачког дуљења су тек нешто бројнији. Јављају се и у домаћим лексемама и у одомаћеним посуђеницама, исп.:

вòда ЈД Рош, *дѝска* ЈД, *дѝске* ЈД, *дòшила* Душ, *дòшили* Л, *жѝна* Рош, *зѝмља* Вр, *јѝсѝлук* Душ Рош, *јѝчам* Вр, *кѝзан* Вр Рош, *крѝвѝћѝ* Душ ЈД, *кўѝус* Д, *òћѝац* Рош, *пòрез* Душ, *пòшòк* Вр, *сѝћѝра* Душ, *сѝћѝре* ЈД, *шѝмељ* ЈД, *шѝћер* Душ;

дугѝчак Вр, *дугѝчко* Рош, *колѝиљук* ЈД.

Бележимо и занимљиво *пòстѝаљѝну* ГГ.

Присуство ликова типа *нòга* одн. *нòга* у овом делу УЦг не изненађује. Насеља у којима су засведочени најближа су идиомима где овакви акценатски

модели (по правилу један или други) представљају темељна прозодијска обележја. Тип *вџда, идџок (слобџда, домаћин)* доминантан је нпр. у суседном Драгачеву,⁷⁴ у „ерским“ насељима централне Шумадије,⁷⁵ у Грузи.⁷⁶ Истовремено, број засведочених примера кановачког дуљења „није незнатан“⁷⁷ у Драгачеву, готово је незнатан у „ерским“ централношумадијским селима,⁷⁸ док грузански идиом не зна за ову појаву.⁷⁹ Кановачки образац *јџзик, лејџџа* маркантно је прозодијско обележје северозападних и северних делова Шумадије (Шумадијска Колубара, Космај⁸⁰ и даље ка Београду),⁸¹ али је потврђен (негде мање, негде више) и у многим другим (ближим и даљим) областима и насељима.⁸²

Ове акценатске појаве нису познате новоштокавским говорима западне половине србијанске територије: нити „шумадијским“ изван Шумадије (колубарском и мачванском),⁸³ нити млађим (и)јскавским даље од Драгачева. Оне су непознате и највећем делу подручја УЦГ: описана одступања незнатна су у укупности његовог прозодијског система, и не кваре његов углавном добар источнохерцеговачки просек.

2) ПРЕНОШЕЊЕ АКЦЕНАТА НА ПРОКЛИТИКЕ

35. Преношење силазних акцената на проклитике је изразито жива, али не и доследна појава. Тиме се наш говор не разликује од других говора источнохерцеговачког типа у Србији, а ни од већине удаљенијих сродних идиома.⁸⁴

Силазни акценти се најчешће преносе на предлоге, везнике (углавном *и* и *ни*), одричну речцу *не*, али се у улози проклитике могу наћи и неке друге (каткад и акцентогене) речи.⁸⁵

⁷⁴ Ђук. Драг. 88–91.

⁷⁵ Рем. Шум. 45.

⁷⁶ Стев. Груза 420.

⁷⁷ Ђук. Драг. 83.

⁷⁸ Рем. Шум. 41.

⁷⁹ Стев. Груза 422.

⁸⁰ Рем. Шум. 41–43.

⁸¹ Ивић Дијал. 75.

⁸² О кановачкој акцентуацији и њеној распрострањености има много података у нашој (не само лингвистичкој) литератури, нпр.: Вук Рјечник LXXI, Рем. Шум. 41–43, Симић Скица 103, Ивић Шапт. 116–118, Ивић Банат 142, Дијал. 73, 87, Галип. 28, Ђук. Драг. 79, Кашић Конавле 63–65, ФО 407, 489, 494, 496, 520.

⁸³ Пецо Преглед 81.

⁸⁴ В. нпр.: Ђук. Драг. 104, М. Ник. Гор. 633, СП 29, Ник. Тршић 387, В. Ник. М-Гс 112, Тешић Љешт. 175. Принципински је исто и у Симић Обади 22, Станић Уск. акц. 88.

⁸⁵ „На то да ли ће преношење акцента на проклитику бити извршено или не утиче неколико момената:

а) реченични нагласак — уколико реченични акценат пада на неку реч, уколико се она посебно истиче, уколико је мања могућност за преношење акцента са ње;

б) врста преношења — прасловенско је чешће од новоштокавскога;

с) обичност и фреквентност речи (што је често у међусобној корелацији) — код домаћих речи, речи свакодневне комуникације, и у устаљеним обртима преношење је много обичније него иначе;

Напоменули бисмо да је констатација о недоследности преношења акцената на проклитике само о п ш т и у т и с а к, који се код различитих врста речи неједнако манифестује. То значи да ће се, сходно начелној констатацији, код неких врста речи наћи потврда и са пренесеним и са непренесеним акцентом (што је најочигледније код именица), док је, с друге стране, осетан и број категорија у којима је преношење сасвим доследно (као нпр. у неким глаголским категоријама и код неких заменица).

Начелну тврдњу о недоследности у преношењу акцената на проклитике документоваћемо на примеру именица; примере непреношења акцената на проклитике код других врста речи наводићемо ређе, углавном у случајевима када је то неопходно.

а. Преношење акцената на проклитику са именица

36. Старо преношење јавља се у одређеним акценатским типовима именица сва три рода.

а) Примери преношења са именица мушког рода:

òð б'чѣса Ду, ðð в'чѣка Бр ГД, н'а в'òз ЈД, у' в'òз Го, ìðð в'р'а̀иџом Ка, з'а в'р'а̀иџом К, у' г'р'а̀д СР, з'а г'р'а̀дом М, з'а ð'а̀н ГГ Ј Ра, з'а ð'а̀на Рош, ð'а̀н и'ò ð'а̀н Ст, ðð з'ѝда С, ðð з'ѝда ТП, у' л'а̀д Мрш, у' л'òв Мрш, ðð м'р'а̀ка Зд, ѝз м'р'а̀ка Г, и'р'èð м'р'а̀к СР Ц, у' м'р'а̀к ГД, з'а н'òс Б, н'а н'òс Ду, ìðð н'òс ГД, у' н'òс Кр Рн, у' и'л'а̀с Д, н'а р'а̀д Ду, ðð р'а̀да Во, у' р'èð Ст Т, ѝз р'ода Ј, у' р'òð Кр Ст, з'а р'òг Рн, у' с'ѝа̀н Душ, у' с'м'òк Ми, ð'ѝ с'ѝр'а̀ СР, у' и'òр Душ, н'а и'òрн К;

ѝза в'р'а̀иџа РЕ, ðко в'р'а̀иџа Ду, и'р'èко ð'а̀на Г Ка П, ѝза з'ѝд Рн, м'ѝмо с'в'ч'èѝ Ми, н'ѝза с'в'ч'èѝ ГД;

н'а н'òж Ка, н'а ом Б М СР, н'а òм В Кр, з'а с'ѝò В, н'а с'ѝò Го Рош;

ѝс камена ГД, н'а кам'èн Р Ст, ð кам'èн Рош, ð'ѝ кам'èна Во, и'òѝ кам'èн Ду, у' кам'èн Ми, з'а и'òј'а̀с Во, з'а и'òј'а̀сом К, ðð и'òј'а̀са З Ка, у' ч'èѝнике Кр;

у' и'р'ѝа̀ѝт'èље ГГ, у' Горј'а̀не У.⁸⁶

Исп. и посуђенице: *ѝз дув'а̀р Во, н'ѝз дув'а̀р К, ѝ-сал'а̀ша ТП, у' с'а̀ѝ Го Ј Т, н'а с'а̀ѝ Ст, у' ц'а̀к Ра.*

Трагови старог преношења видљиви су и у прилозима као што су *у̀г'л'а̀с РЕ, у̀кр'у̀г К*, затим у речци *и'òбогу Ми СР* и сл.

Преношење изостаје у следећим забележеним примерима:

од б'òга Мр СТ, на б'р'òд П, у б'у̀т'а̀р Р, за в'р'а̀ѝ РЕ, из г'р'а̀да Ст, за г'òс'ѝе С, за ð'а̀н Ра Ц, и'р'èко ð'а̀на Ми, на ð'у̀в'а̀р С, на к'р'òв Р, у' к'р'у̀г К, из м'р'а̀ка Мрш, и'р'èко н'òса Ст, на и'òд Душ, на с'а̀ѝ Р.

д) дужина речи — преношење је чешће са краћих него са дужих речи:

е) тип комуникације — у разговору, обраћању и сл. преношење је чешће него у континуираном причању, излагању.

Јасно је да на преношење акцената на проклитику наведени моменти утичу више када су удружени (а то су често) него појединачно* (М. Ник. СП 29–30).

⁸⁶ Највероватније ак. пл. м. р.

а) Примери преношења са именица мушког рода:

òд браїша ГГ, на вр Кр Ст, ù вр Ст, из Јакља РБ, дò краја Го, на крај ГД Ри, на крају Ра, ìри крају Кр П, ù крс К, на ìуїи ГГ Душ Ка, нис ìуїи Вр, ùс ìуїи З С, на ìраг ДД Му, на ìрагу Л Ро, ù раїу Му, ù цей К С;

ù свайіове БД Т Ми, али и ù свайіове Рош;

ùз вейіар Р, ù войіаку Мрш, ù Здрāvчићима Зд, ù Косіевиће В, ù Мрчиће Р, ù ìодром Вр, ù ìодрум Ка Ри, ùс ìодрома ЈД, ù шіорейі Во Д Т Душ Ј Му Ро, ù шіорейіу Г С;

ìз Браїковїћа Бр, на Буріевдāн Г Му, ìò Буріевдāну Ри, ìò Буріевудне Ст; ùсїòї ìазува О Т, ìрекò ìрага РБ, окò ìрстїа Ри.

У следећим засведоченим примерима преношење се не врши: за браїшом Б, на Буріевдāн Во К, на крс Ри, у ìòдруму ТП, сїоредї ìрага СР, до раїша К Ка, у шіорейіу Б.

б) Примери преношења са именица средњег рода:

ù буре Ј, ù виїілове П, на грòбље Рош, ìò грòбљу Кр, ù грòбље Ка, дò дна Р, на дну Л, ìò дну Ка, сà дна Го, на колима Ду СР, ù колима Ј, на кола Во, ù кола Ј Ка, ù Кремніма СР, ù Кремна Кр, ù сунце ЈД, на сунце С, на сунцу Ј, за уво Ри;

ù дворїиїше С, ù дворїиїшу Г, за Ўжице Р С;

на раме Г, ìò рамену З, ò рамену С;

ìрекò рамена Рош; ìремà сунцу Год Душ Ј С.

Међутим, бележимо и: у двòрїиїшу Ду, на днù Го, у кòлима З, за кòлима Ра.

в) Примери преношења са именица женског рода:

ù бањи Д С, ù бању Ст, ìò бāнку Го, ù бари Г Ст, ìò бāици Го, нис бāичу ДТ Ту, ù бāици ЈД, ù бāичу Ка, ùз бāичу К, на Вāрди В, на Вāрду Во Г, кòд вайїрє Т, на вайїри П Ту, на вайїру Ст, ù вайїру Д Ка С, на вилāма Г Душ, ìòд гушу Ст Ц, ù зградама Во, ù згради Во, ù каїу Во, нис кацу Ј, ù кацу Ј, на киши Ј, ù кућама Рош, ù кући В Го Душ Ми П С, кòї кућє Ми Ри Ст, крај кућє Во Рош, дò кућє ГД К Ст, ìò кући ДД ЈД, за кућу Ри Ро У, за кућом Ј К, ìрєї кућом Д Ка П ТП, ù кућу Ду Мрш СР, ùс кућє Д Т С, ù кућу Во, òїї кућє дò кућє ДД, ùж њиве Ка, нисж њиве ЈД, на њиви ГГ Ро, ù њиви П Ри, ìòд обалòм Во, крòз ограду Ду, ùс ìјесмє Во, ù ìјесми Зд Душ К С Л Рош, ù ìјесму Душ К Л, ùс ìуикє Ми ЈД, за ìаре Б Д, на ìаре Год, ù рибу Во Мр, на свадби Ри Ро ТП, на свадбу ГГ Зд Р С, ù сламу Ду, ù сламу Ра Ри, ìòїї сламòм Ст, за собрòм Д Ми Ка, за собру Му Д, за сїоку Ри, за сїокòм Ри Ро, за сукњу П С, ìòїї сукњу ЈД Ц, ìòїї сукњòм Ми, на ìреишњу Душ РБ, на ìреишњи П, за ìреишњòм ГГ, ìò-ìреишњòм Вр, на Тари Душ, на Тару Д, ù цркву З Л Мрш, ù чаши ГГ, ù чашу ЈД, ìò-чашу сакриїє се Во, бє-шкòлє Ка, ù шкòлу ГГ Д С, ù шкòлу Ка Ц, за шїалòм П, на шїалу Душ, на шїали Во ДТ Ра, кò-шїалє Ро, сà шїалє Во, ù шїали Бр Ро, ù шуми Г Ри Ст У, ù шуму Б ìò шуми Ст;

на бабине Ри Рош С, ùз годинє ù годину ГД, на дружицу Б Ц, ìрèд зāдругу П, ù зāдругу Ка Ст, ù јабуку Год Ми Р, ù Каменицу ГД, ùс Каменицу ТП, ùс Каменицє ТП, ù качице ГГ, на ìреслицу Год Ри Ту, ù зāдрузи Г СР, ù Пожегу Л К, ù Пожези Душ К С, ù надницу Во, за обалòм Вр, на обалу Во, на обали Год, ù обалу Му, за оїшїишòм Му, ìрèд оїшїишòм К, ù оїшїишїи Л, ù оїшїишїу Ту Ц;

више куће ЈД, *иза куће* Ми Ц ДТ, *изнаш куће* ЈД, *исиреи куће* Во, *око куће* ДД Д, *преко куће* Вр Год К, *уза кућу* Во, *преко њиве* РБ, *међу илећке* Ми, *више собре* Ст, *низа собру* ГГ, *око собре* Л Ц, *око цркве* Р;

за смрт Ду, *на смрт* Во, *иреи смрт* Ми Ј.

Као што видимо, међу досад наведеним примерима, потврде новоштокавског преношења акцената на проклитике са именица женског рода (махом са оних на -а) убедљиво су најбројније.⁹⁰ Међутим, баш у овој категорији именица највише је и оних са којих није извршено преношење, нпр.:

за годину ТП, *на дружицу* ТП, *на жетивама* Вр, *од јабукџа* ГД, *у кацу* Ј, *на кућу* П, *ус кућу* Душ, *у кућама* Душ, *на наиру* П, *на обали* Ка, *код обалом* Во, *више собре* Бр, *за сјоку* К Ми, *у цркви* Ка, *у цркву* Л, *ош шљива* Му, *ош шљиве* Ри, *ош шљивовине* ГД, *низа шуму* Ми.

г) И код новоштокавског преношења (далеко чешће него код преношења прасловенског типа) у улози проклитика могу се налазити не само предлози већ и друге речи, понајвише основни бројеви, али и (знатно ређе) неки прилози, придеви и заменице.

га) Бројеви се понашају као проклитике у следећим забележеним примерима:

два да̀на Г Зд Т Ц, *два кила* В Ј Р Т У, *два мѣтра* ДД С Ст, *два месѣца* Го, *два мјесѣца* Вр Ра Ст Ту Ц, *два ѝара* Го Ка, *два ѝива* Зд К, *два рѣда* ТП, *две ба̀нке* ДТ Ми, *две године* Г СР, *двѣ године* Ми;

ѝри ба̀нке Во, *ѝри да̀на* Л С, *ѝри кила* К Му, *ѝри куће* Рош, *ѝри мјесѣца* Ду Му, *ѝри ноћи* Ду, *ѝри мѣтра* Вр Ј Ту, *ѝри ѝрѣа* Ка;

ѝд ба̀нкџа Ка, *ѝд годинџа* Д Ра, *ѝд-динџа* Л, *ѝѣш њѣдџа* Р Ст, *ѝѣш мѣџа* К, *ѝѣш-џѣџа* Л;

ѝѣш њѣдџа Во Ка;

дваѣс кѣла В Ка, *ѝриѣс кѣла* Л Рош, *ѝриѣс њѣдџа* ДД;

сѣд ба̀нкџа Г Ри, *сѣд годинџа* ДТ, *сѣд грѣма* Душ Ми Мрш, *сѣд динџа* Му, *сѣд кѣла* Г Ро, *сѣд мѣџа* К;

двѣѣ кѣла Вр; исп. и *ѝд сѣд кѣла* Р.

За остале бројеве нисмо нашли потврда.⁹¹ Наравно, све ове и овакве синтагме имају своје чешће и обичније пандане у синтагмама у којима оба члана задржавају свој акценат. О обилато засведоченим примерима типа *два да̀на* Во Л Рош, *ѝѣш њѣдџа* Ри и сл. овде нећемо говорити (о овоме в. ниже, у поглављу о акценту бројева).

гб) Везници су проклитике у следећим засведоченим примерима:

и ма̀јка Во, *ни година* не прође Ка, *ни з ба̀бџа* није мџа Ц, *ни кравѣ* Ри, *ни ма̀јку* ни џа Б.

⁹⁰ То је „логична последица чињенице да је старо лексички и парадигматски доста ограничено“ (М. Ник. СП 38).

⁹¹ У сродним говорима (можда и у нашем, али ми то нисмо забележили) у улози проклитике могу се наћи још неки бројеви. Тако нпр. Ђук. Драг. 108 *ѝрѣѣ кѣла*, М. Ник. СП 41 *ѣѣѣ године*, *ѣѣѣ мѣѣѣ*, *ѣѣѣ годинѣ*.

гв) Преношење акцента на бројни прилог *ио* бележимо у наредним примерима:

ио да̀на Ј, *ио̀ године́* К Ка, *ио̀ кила* Мрш, *ио̀ ли́шра* С, *ио̀ ме́шра* Рош Ст Ц, *ио̀ са́ша* Го.

Забележено је и: *ио̀ ку̀ће* Вр, у *ио̀ да̀на* и *ио̀ но̀ћи* В.

гг) Заменички придев *сав* је проклитика уз ак. именице *ноћ*:

сву̀ ноћ ГД Душ РБ Ра Т Ту.

У поздравима је често: *добро̀ ју́иро* Ду П Ц.

б. Преношење акцен́иѝа на ѝроклиѝику са заменица

38. Акценат пренесен са и м е н и ч к и х заменица на проклитикама (најчешће предлозима) различито се манифестује: од једног до другог прозодијског типа смењују се (или пак унутар истог модела напоредо стоје) старо и ново преношење. Поред два кратка, на проклитици ће се, у неким специфичним случајевима, појавити и дугоузлазни акценат.

а) Акценат пренесен са облика ген.-ак. *мене́, ше́бе, се́бе, ње́га, ко́га, че́га*, увек је краткосилазан:

брѐз мене́ М, *до̀ мене́* Во ДД Ро С, *за̀ мене́* Год СР Ра, *ко̀д мене́* ДД ЈД Мр Ри Ро Ст У, *до̀ мене́* Ду К, *у̀ мене́* ДД З П Р, *за̀ ше́бе* Д Мр, *до̀ ше́бе* Зд, *у̀ ше́бе* Ј Л П, *до̀ се́бе* Год Ри, *ко̀ш се́бе* ЈД Ка, *крај се́бе* Ка Мрш Ту, *о̀ш се́бе* Ду Р С, *са̀ се́бе* Ра С, *бе́ж ње́га* Б, *брѐз ње́га* Во К, *до̀ ње́га* П Зд Мрш, *за̀ ње́га* Ду Ка, *збо̀г ње́га* Ст, *и́ж ње́га* З, *ко̀д ње́га* Год Ту, *крѐж ње́га* ТП, *крѐз ње́га* Ду Ту, *на̀ ње́га* Во К, *до̀ ње́га* ЈД, *и́ре́д ње́га* К, *у̀ ње́га* Ду Т П, *о̀ш ко́га* Ро, *у̀ ко́га* Ра, *до̀ че́га* Л, *о̀ш че́га* Д Ка, *до̀ че́га* Р, *са̀ че́га* Ј;

и́за мене́ Во Ра, *о́ко мене́* З, *и́ре́ко мене́* Ка, *и́сире́и се́бе* Ми, *о́ко се́бе* ТП У, *и́ре́ко се́бе* Во, *о́ко ње́га* З Ри Т, *и́ре́ко ње́га* ДТ, *си́дред ње́га* Р.⁹²

У неколико забележених примера (засведочених у насељима ближим моравичком и драгачевском крају) после преношења акцента дужина (иначе редовна!) изостаје:

за̀ ње́га Вр, *ко̀ш ко́га* ЈД, *до̀ ње́га* Ра, *о̀ш ко́га* Г, *о̀ш че́га* Л.⁹³

Преношење акцента неретко изостаје:

за̀ мене́ В Д, *од мене́* П Р, *у мене́* ДД, *за ше́бе* Душ, *за ње́га* З Ст, *због ње́га* К, *крај ње́га* Ка, *због се́бе* Ри, *са се́бе* К, *за ње́га* Рош, *код ње́га* Ду ТП, *за ко́га* Ка, *о̀ш ко́га* РБ, *због че́га* Ро, *од^ш че́га* Д.

Потврде непренесеног акцента на двосложну проклитику, вероватно, само случајно нису забележене.

б) Са облика инстр. сг. заменица *ја, ти и себе* преношење прасловенског типа је доследно:

⁹² Само старо повлачење акцента (и на једносложне и на двосложне предлоге) у оваквим примерима налазимо у више других сродних идиома; нпр. Руж. Пљ. 174, М. Ник. СП 42, Гор. 643, Тешић Љешт. 181, Ник. Тришћ 393, Колуб. 17, Мачва 212, Моск. Поц. 49. Другачије је нпр. у Симић Обади 132 (*на̀ се́бе*, али *и́шо се́бе*). Ђук. Драг. 106 (само *од мене, до мене, до њега*).

⁹³ Исп. М. Ник. Гор. 603.

з̑а мн̑ом Вр Год Д, с̑а мн̑ом В Д ДД К Ка Му С Ст, з̑а њ̑об̑ом Р, њ̑р̑е̑-њ̑об̑ом Ст, њ̑р̑е̑ш̑ соб̑ом ДД ЗД Т;

њ̑р̑е̑да мн̑ом Год К, м̑еђу соб̑ом Му.

в) Са облика инстр. сг. осталих заменица преношење је новоштокавско:

з̑а њ̑им Во ГД Д Душ, с̑а њ̑им Год Ка П ТП Ту, њ̑од њ̑им ГГ, њ̑ред њ̑им В, з̑а њ̑ом Ст У, с̑а њ̑ом М РБ СР, њ̑од њ̑ом Ст, њ̑ред њ̑ом Во ДД, с̑а ч̑им У.

г) За лок. сг. имамо само пример њ̑о њ̑ему В.

д) Такав је и акценат пренесен са ак. и лок. зам. она:

з̑а њ̑у Душ, кр̑оз њ̑у ГД, кр̑ој њ̑у Ст, њ̑ред њ̑у Во Ст, њ̑ њ̑у Д, на њ̑ој Ј, њ̑о њ̑ој Кр, њ̑ њ̑ој В, њ̑ њ̑ој З, њ̑ њ̑ој К.

ђ) На исти начин се преношење врши и са ген. зам она:

до њ̑е В, њ̑ж њ̑е ТП, ко̑до њ̑е К СТ, од њ̑е ГД.

е) У дат.-инстр.-лок. пл. уз једносложне предлоге преношење је новоштокавско:

з̑а нама Го Ри Ст, њ̑ред нама ГГ П Т, с̑а нама ГГ, з̑а вама Г, с̑а вама К, з̑а њ̑има Л Ст, на њ̑има Душ, њ̑ред њ̑има Во Ст Ц С, њ̑о њ̑има Во.

Уз двосложне предлоге имамо и м̑еђу њ̑има В Р и м̑еђу њ̑има Г.

ж) У ген.-ак. пл. личних заменица уз једносложне предлоге јављају се и старо и ново преношење. Ново преношење је чешће:

з̑а на̑с О Ра, ко̑до на̑с Ро Ст У, од на̑с Мрш ТП У, њ̑ на̑с Ду К Ка РБ, њ̑ на̑с Му, з̑а ва̑с Вр ГГ ЗД, од ва̑с О Ра, њ̑ред ва̑с У, ко̑до њ̑и Кр, њ̑ њ̑и К, з̑а њ̑и̑г Г, ко̑до њ̑и̑г П Ро, на њ̑и̑г О, њ̑ њ̑и̑г Ј.

Међутим, чује се и: ко̑до на̑с Г Р С Кр, на̑ на̑с В Го, од на̑с Мр Му С, њ̑ на̑с Ми, ко̑до ва̑с Во Ду, ко̑до њ̑из̑и Го, од њ̑из̑и РБ; исп. и двојство: од њ̑ике С / од њ̑ике Б.

На двосложним предлозима углавном је краткосилазни акценат:

њ̑за на̑с З, њ̑знад на̑с ДТ З С, до̑ко на̑с П СР Т, њ̑спред њ̑и̑г Кр.

з) Испред енклитике у акузативу на једносложном предлогу јавља се дугоузлазни акценат:

з̑а ме Бр ДД К, на̑ ме В Во ДТ Ј Мр С, њ̑ ме ДД Р, на̑ њ̑е Бр Го, њ̑ њ̑е Д Ка Му, з̑а се Год Мрш Ст, на̑ се Мр П Ри Ст, њ̑ њ̑е П.

и) Уколико је предлог двосложен, на првом слогу је краткосилазни акценат, а на другом дужина:

м̑им̑о ме Мр Ри, њ̑за̑ ме Ка, њ̑р̑е̑да̑ ме Во ДТ К Мрш, њ̑р̑е̑да̑ њ̑е Кр Ри Ту, њ̑до̑да̑ се Год З, њ̑р̑е̑да̑ се Душ Ка С, на̑да̑ се Го.

Интересантни су аналошки предлошко-падежни модели где се ортогични облици заменица понашају као енклитике:

њ њ̑у М, з̑а њ̑ега Во Ка, на̑ њ̑ега Во, њ̑за̑ њ̑ега Бр П.

ј) Засведочени примери преношења са неличних именичких заменица допштају следеће тврдње.

ја) Акценат пренесен са заменице *ши̑а* редовно је краткосилазан:

з̑а *ши̑а* Мрш Ро ТП, на̑ *ши̑а* Г ДД Рош Ц, до̑-*ши̑а* Душ О, до̑до̑ *ши̑а* ГД, њ̑ *ши̑а* Г Ро Ст Ту Ц.

јб) Тако се (као и у другим сродним говорима) понашају и зам. *нико* и *ниши̑а* које су растављене предлозима:

ни с кѣм Г Душ, ни за шѣа Вр Д Зд Ка, ни око шѣа Во, ни ш чѣм Ра, ни ош чега Во и сл.

Сасвим је другачије (али и сасвим очекивано) што код *неко* и *нешѣо* имамо: *за неког К, за нешѣа В Во, за нешѣо Бр, у нешѣа Рош и сл.*

к) У свим досад наведеним примерима проклитике су предлози, али у таквој улози могу се наћи и друге речи.

Везници *и* и *ни* су проклитике у следећим примерима:

и ја Б Вр ДД З К Л, и ја и шѣ Ро, и шѣ Бр Д Ка Ми С, ко и шѣ Б, и јон В Ри, и мѣ Г Ду Мрш Ро ТП, и ви Ст Ту, ни ја ГД Зд Мр Ри Т, ни јон РБ, ни ви;
и њѣг Мрш Ри ТП, и њу РБ, али и менѣ Ду Ра, и шебѣ Му.

л) Истакли бисмо на крају да се и овде⁹⁴ у улози проклитике може наћи и заменица *шѣа*:

Шѣа бѣ? Во — шѣа биднѣ Ро — шѣа будѣ Ст — ја шѣа буднѣ В.

39. Преношење акцената на проклитике са *п р и д е в с к и х* заменица углавном је новоштокавско; прасловенски тип преношења срећемо у незнатном броју примера.

а) *Н о в о ш т о к а в с к о* преношење доминира готово свим врстама *придевских* заменица.

аа) Присвојне заменице:

из мѣг имања Д, из мѣг шѣвара Во, од мѣг сѣна К; за свѣј рачун Во, ош свѣг запата Ри, ош свѣг рада Во; од њенѣ кѣћѣ Рош, код њенѣ сестре Ка, у њену вампѣиу Ра; виш наше кѣћѣ З, под нашѣм шталѣм У, иред нашѣм кѣћѣм Бр, у наше ствѣри ГД, у нашѣму крају Ми, у нашѣј кѣћи ДД, у нашу државу Ду, у нашу ћелѣју О; Нѣ морѣ свѣ иѣ њинѣм Во, иѣ њинѣм обичају Ст, у њинѣм имању РБ;

изнѣд наше кѣћѣ Г;

и мѣг зѣта Во, ни мѣг ѣца Ду.

аб) Показне заменице:

за овѣ Вр Ри, на овѣ Год СР Т, на овѣм брѣду М, на овѣме мјѣсту У, од овѣ парѣ Ду, у овѣ Во П, за онѣга З, на онѣ Го Ри У, кроз ону табарку Ро, иод онѣјем Ду, у онѣ Д, у онѣ врѣме Во, у-нѣ време В; — за шѣј дан Ми, за шѣ ГГ Му Ро Ц, на шѣ Вр Л, у шѣ Л, за шѣ Во Ц, кѣ-шѣг Ри Ту, кроз шѣј РБ Ту, на шѣј Душ ГД, на шѣм Во Ка, ѣ-шѣга Му, ѣ шѣмѣ Вр ЈД РБ Р, иѣ-шѣм Бр Му, на-шѣјем крѣвом З сѣ шѣјем Мрш, сѣ шѣм В Д Л Т, у шѣј Ј Ка, на шѣј начин Ро, ирѣ-шѣ свѣдбу К, у шѣ пѣслове Д, у шѣј ДТ С Ту, у шѣмѣ канчелу З, у шѣмѣ сѣду У;

и шѣ В СР, и шѣг ѣудѣ Ду и шѣ Год Р, ни шѣ Во.

ав) Неодређене заменице:

за некѣ дан З, за некѣм женѣм Р, за некѣ амбар К, на некѣ начин Во У, у некѣ сѣд Ц, у некѣј ѣљини Ри, у некѣ трѣе Ка, уз некѣ бабу њену Кр, уз некѣ брѣдо Ми;

за неколка дана Ту, иѣ неколке јабуке РБ; исп. и за неколко Во, унеколко Во Ду.

б) За прасловенски тип преношења имамо свега неколико примера.

⁹⁴ Исп. М. Ник. СП 46–47.

ба) Одрична придевска заменица *ничји* растављена предлогом гласи: *ни̑ у чи̑ѣ* Год Р.

бб) Акцент пренесен са односне заменице *који* (у само једном забележеном примеру) краткосилазан је: *на̑ ко̑ј̑у* стра̑ну РБ.

бв) Такав је и на везнику као проклитици испред заменице *сам*: *зна̑ш̑ и̑ са̑м* Во.

бг) У једном случају (у истој реченици две потврде) имамо старо преношење и са присвојне заменице: *Веч̑ер̑ас̑ у̑ мо̑ј̑о̑ј̑ ку̑ћи, су̑тре̑ на̑веч̑е̑ у̑ њ̑во̑ј̑о̑ј̑ Ду.*

в. Преношење акцен̑та на̑ проклити̑ку са̑ придева

40. а) Акцент пренесен са придева готово редовно је краткоузлазан. Забележени придеви са којих се акценат преноси махом су зависни чланови именичких синтагми, исп.:

за̑ Бад̑њи̑ да̑н К, *на̑ Бад̑њи̑ да̑н* Ро Ст, *на̑ Го̑ј̑ну̑ Го̑ру* ГГ, *и̑ред̑ Го̑ј̑ну̑ Го̑ру* ГД, *у̑ го̑р̑њи̑ кра̑ј* Душ Л, *на̑ го̑р̑њу̑* стра̑ну Р, *на̑ го̑р̑њи̑ спр̑ат* Ст, *за̑ го̑р̑ње̑ че̑ло* Год, *у̑ го̑р̑ње̑ че̑ло* Ст, *на̑ до̑љ̑ну̑* стра̑ну Р, *на̑ до̑љ̑њи̑ кра̑ј* Душ, *у̑ зад̑ње̑ вре̑ме* Г, *на̑ зад̑њи̑ кра̑ј* Ка, *до̑ зла̑ о̑ца* У, *на̑ л̑чи̑в̑у̑* стра̑ну Кр, *до̑ мил̑е̑ во̑ље̑* Во, *за̑ Мо̑кру̑ Го̑ру* Кр, *у̑ Мо̑кру̑ Го̑ру* Кр, *у̑ Сви̑че̑чо̑ј̑ Ри̑че̑ци* П, *у̑ Сви̑че̑чу̑ Ри̑че̑ку* РБ СР, *у̑ с̑и̑а̑ро̑* вре̑ме РБ, *у̑ с̑и̑а̑ро̑ до̑ба* П, *у̑ с̑и̑а̑ру̑* ку̑ћу Ду, *и̑о̑ с̑и̑а̑ром̑* обича̑ју К, *за̑ с̑и̑а̑ро̑г̑* св̑ата Во;

до̑ш̑ с̑и̑а̑ро̑г̑ Кр, *у̑ с̑и̑а̑ро̑г̑* У;

у̑ бо̑љи̑ ча̑с Душ Рош, али једанпут и *у̑ бо̑љи̑ ча̑с* У;

нек је *жи̑во̑ и̑ здра̑во* Вр.

б) Старо преношење (можда аналошко?) имамо само у пословици *За̑ с̑и̑ара, за̑ цара* ГД.

Трагове (не и примере!) старог преношења имамо у сложеницама типа *и̑д̑вели̑ки* Во, *и̑до̑го̑ле̑ма* Ка, *и̑до̑ма̑ло̑* Д, *и̑до̑не̑ми̑ран* Мрш, *и̑до̑ду̑ж̑е̑* др̑во К, *и̑до̑ду̑љи̑* пу̑т Ц.

Преношење изостаје у следећим примерима:

на̑ Ба̑д̑њи̑ да̑н Ј, *у̑ Ва̑љ̑евски̑* о̑кру̑г Ту, *до̑ го̑р̑ње̑г̑* кра̑ја Ка, *у̑ го̑р̑њи̑* кра̑ј Р, *у̑ го̑р̑ње̑* че̑ло Во, *у̑ с̑и̑а̑ро̑* до̑ба У.

г. Преношење акцен̑та на̑ проклити̑ку са̑ бројева

41. Преношење нагласка са броја на проклитику (предлог, везник, заменицу, други број) изразита је, готово доследна, појава.

42. Прасловенски модел преношења (овде доминантан) очитује се у следећим прозодијским категоријама:

а) *до̑ два̑* ДТ Му, *за̑ два̑* Мрш Ст Ц, *на̑ два̑* Го, *и̑до̑ два̑* Л У, *и̑до̑ дви̑је* ДТ Ри, *за̑ дви̑је* Ду, *у̑ дви̑је* Р, *на̑ дви̑је* Б М, *до̑ и̑ри̑* Ро, *на̑ и̑ри̑* С Ту, *у̑ и̑ри̑* Р, *за̑ се̑дам̑* да̑на̑ Во, *у̑ дес̑е̑ти̑* М, *до̑ и̑ри̑јес̑* ку̑ћа̑ О, *до̑ с̑и̑о̑* Кр;

и̑до̑ дви̑је ДТ Ри, *и̑до̑ и̑ри̑* Мрш, *и̑до̑ ш̑ес̑* Ра, *и̑до̑ с̑и̑о̑* кил̑а ТП;

ни̑ с̑ јед̑ни̑м ГГ;

б) *два̑ес̑* и̑ *два̑* Ми, *два̑дес̑* и̑ *два̑* Ро, *два̑јес̑* и̑ *дви̑је* П, *два̑дес̑е̑ти̑* и̑ *дви̑је* Д, *и̑ри̑јес̑* и̑ *дви̑је* Во, *че̑ти̑р̑ес̑* и̑ *дви̑је* К, *и̑ и̑ри̑* Год, *и̑ дви̑је* и̑ *и̑ри̑* П, *и̑едес̑е̑ти̑* и̑ *дви̑је*

Го, *шесѣти* и *двѣје* СР, *двадесѣти* и *двѣје* Л, *шриѣдес* и *шри* ГГ, *шриѣс* и *шри* О Р, *шесѣти* и *шри* ДД, *дваѣсти* и *пѣти* Душ, *двадес* и *пѣти* РБ, *шриѣс* и *пѣти* Рош, *шесѣти* и *пѣти* Мр, *седамдесѣти* и *пѣти* Ду, и *пѣти* *пѣти* Ј, *чѣтирес* и *шѣс* Рн, *педесѣти* и *шѣс* К, *чѣтирес* и *шѣс* Ри, *педесѣти* и *шѣс* В, *седамдесѣти* и *шѣс* РБ, *деведесѣти* и *двѣје* Л; — *свѣ* и *двѣје* Ка;

в) *један* дѡ *другѡг* Д, *једно* дѡ *другѡг* Ми, *једно* дѡ *другѡга* Г, *једна* дѡ *другѣ* Г, *једну* дѡ *другѣ* Зд, *једна* зѡ *другу* ДТ, *једно* зѡ *другим* Ду, *једно* нѡ *другѡ* Ра, *једно* ѡ *другѡ* Ро, *један* ѡ *другѡга* Зд, *једно* ѡко *другѡг* Душ, *један* у *другѡг* Мр, *једна* у *другу* ТП;

г) *свѣ* *шри* Вр К Ми, *свѣ* *шри* ГД Л, *свѣ* *чѣтри* В, *свѣ* *шроѣ* М П.

43. Новоштокавско преношење запажамо код редних бројева (осим код броја *други* у конструкцијама типа *један до другог*):

у *първо* време Во, ѡ *първом* мају Л, нѡ *други* начин Го, нѡ *другу* страну К, ѡ *другом* З, сѡ *другѣ* странѣ Ду, у *другѡ* село ДТ, у *другом* сѣлу Г, у *другѡј* години Г, у *другу* комину РБ, нѡ *шрећи* Божих Мрш, у *шѣс*том рѡзреду О, у *сѣдмој* години У; и *други* дѡн Мр, и *други* пѣт Л.

Ипак, једанпут налазимо и *пѡ* *други* пѣт Во.

44. У бројним полусложеницама најчешће је:

два-шри Бр ГГ Д К Ка Ми Мрш Рош Т У, *пѣ-шѣс* ГГ Год Ј К Ка Ст ТП, *пѣ-шѣс*торо Ду.

45. Нагласак је непренесен у малом броју засведочених примера:

за *два* дѡна Кр, у *дѣвѣти* сѡпѣи У;

педесѣти и *сѣдам* Ро, *шесѣти* и *двѣје* Во;

у *първом* рѡзреду Ду, за *други* вѡшер Мрш, за *другѡг* ТП.

д. Преношење акценѣта на ѣроклиѣтику са ѣрилога

46. У улози проклитика налазе се предлози и везници.

47. Примери преношења (и старог и новог) на предлог као проклитику су ретки.

а) Засведочени примери старог преношења:

зѡ *колко* Г Ри О, нѡ *колко* Г, у *колко* Г Ро СР Ц (исп. и занимљиво *пърѣко зѣми* Ро).

б) Засведочени примери новог преношења:

дѡ *довечѣ* Во Зд П, зѡ *после* Во ГД Л, дѡ *саде-во* Ду Ка, дѡ *сѣшре* К, дѡ *шѡмо* Ми Ц.

48. С друге стране, примери преношења (махом новоштокавског) на везик и (ређе ни) прилично су чести:

и *вѡмо* Вр, и *горе* Д, и *даљѣ* ДТ (једанпут: и *даљѣ* Ц), и *дољѣ* Рош, нѣкад и *некад* ('с времена на време, понекад') Душ, и *одвудѡ* Ј, и *ондѡј* Зд, и *после* Ду Ст, и *пѣрије* ГГ Душ С, и *сѡд* ГД Зд Ри Т, и *сѡд* ГД ТП,⁹⁵ и *саде* Во П, и *саде-во* Д, и *сѣшре* ЈД, и *шѡмо* Го, там и *вѡм* С, и *шѡм* и *вѡм* Мр Ро, и *шѡмо* и *вѡмо* СР;

⁹⁵ Ђук. Драг. 107 и *сѡд*, М. Ник. СП 50 и *саде* (и *сѡд*).

ни горе ни доље П, ни њосле Душ, ни њрије Го Ст, ни сунре Т Ц, ни њамо ни вамо Д.

49. У једном забележеном примеру нагласак је са прилога пренесен на други прилог: *њ колко Ка.*

50. Уколико бисмо наведеним примерима придружили (што је, наравно, сасвим спорно) сложене прилоге типа *начисшо* ТП, *наоколо* ГГ Ст, *њпрњеко* СР, *задуго* Ми Ст и сл., број потврда представљених у овом одељку био би знатно већи. О овим и оваквим примерима говорићемо у одељку о морфолошким особинама.

ђ. Преношење акценџа на њроклиџику са глагола

51. Проклитика на коју се повлачи акценат са облика презента најчешће је негација *не*, затим везници *и* и *да* и речца *нека*.

Старо преношење врши се само на негацију *не*:

не ваља Во ДД Душ П Ту,⁹⁶ (чује се и *не ваља* Ка Ц),⁹⁷ *не знам* Б В Го ДТ Ј Ка М Ри С Т, *не знаш* Г Ри, *не знају* Мрш;⁹⁸

не њознам П, *не боим се* Душ, *не боимо се* ТП (али и *не њознам* Го Во).

52. Потврде новог преношења су бројније, а у улози проклитике налазе се и друге речи:

а) *не бидне* ГГ З, *не биду* Д Ка Мрш, *не вежсу* Му СР У, *не види* Во К, *не волї* Г Ду У, *не волїм* Го Мрш, *не да* В Р С Т, *не да се* Г СР, *не дају* Год Ри, *не идем* Во Ду РБ Р, *не идеш* З Мрш, *не иде* Ј Ка С, *не идемо* Душ Ри, *не иду* Ј Ст, *не кажу* З ТП Ц, *не може* Душ ДД К Ст У, *не море* Б СР РБ, *не мош* Г М Ст Ц, *не њанїи* Ј, *не скине* Ро, ако се *не сложїмо* Во, *не смї* Го, *не смије* Б Д Ду Душ СР Ту, *не смигеш* ДТ РБ Ст, *не смијемо* Ду Зд Ри, *не стиља* Д Л СР, *не сећам се* ГД Ј СР Ту и сл.;

б) *и бидне* К, *и јес* В З Ра, *и немї* Г Р, *и није* Во (нагласак иде и „даље“ у примерима типа *и не зна* Год, *и не знам* ДД, *и не знају*);

в) *да видїм* ДТ, *да видїш* ГГ О, *да виш* Го, *да иш* Ми Ри Ст.

Бележимо, међутим, и: *дај да видїм* ДТ, *дођи да видїш* Му.

53. Проклитика на коју се преноси нагласак са облика а о р и с т а увек је (бар према нашој грађи) одрична речца *не*.

а) Прасловенски образац преношења уочавамо у примерима као што су:

не врайи се ГГ, *не јави се* Вр К, *не окрєну се* Р, *не њогледї* Ду, *не њосиїа* Мрш, *не њушїи* Г и сл.

Број забележених потврда новоштокавског повлачења акцената нешто је мањи:

не даде Го Ц, *не знадо* Ка, *не њаде* К Ри, *не скиде* Д, *не седе* Во Ри.

б) Са облика глагола *биїи* преношење је старо:

⁹⁶ Тако и Вуковић Акц. П-Др. 325, Руж. Пљ. 174, Пецо ГИХ 192.

⁹⁷ Исп. М. Ник. СП 54.

⁹⁸ Тако и М. Ник. Гор. 634, Ђур. Равни 179, Тешић Љешт. 173; исто и у Колубари и Шапцу (Ник. Основи 53).

нè би му ја дао Л, нè би га ја чèкò К, нè би òн мènè прèвариò Го, нè би га ни куйовò Рн, нè би ме пòзнò ТП, нè би смјèла Во, Реко нè би данàs ватò вòлове Душ.

нè би га дуйго К, такò и би Ц.

Ипак, бележимо и: *нè бише тåмо Б.*

в) Другачије је код глагола *хйеийи*:

нè шйе Во Ду, нè шйеде Му СР, нè шйедоше Мрш.

г) Тако је и код глагола *моћи*:

нè можеде Р, нè мореде В.

54. Старо и ново преношење уочавамо и код радног гл. придева. Проклитике су одрична речца *не* и *везници и ни*.

Старо повлачење акцента имамо у следећим засведоченим примерима:

нè биò ја Срèдоје Во, нè било га Б, нè било ме Зд;

није ни било Мрш.

Иако наведени примери сугеришу закључак да се старо преношење врши само са облика глагола *биши*, мали број забележених потврда не допушта нам да то категорички тврдимо.

Засведочене потврде новог преношења су бројније, а и број њима обухваћених глагола је нешто већи:

нијò нè ииò Го, чèкò нè чекò М, нè шйео ГД;

Лчйèпо нам је и рекò Ка, Ò-тогà и умрла Ми;

Нисам га ни видиò ЈД, Нисам ни знао Му, Није му ни иребò Д.

3) О РАЗМЕШТАЈУ И ПОСТОЈАНОСТИ ДУГИХ НЕАКЦЕНТОВАНИХ СИЛАБЕМА

55. Говор Ужичке Црне горе добро чува послеракценатске дужине. Оне се, сходно дијалекатској припадности говора, могу налазити само иза акцентоване силабеме.

У једној речи може бити једна или више дужина. Навешћемо неколико карактеристичних примера:

сйàрй Б М Ми; ирàзнийк Кр Ка, ирàзнийци СР; клéчй Бр Ј Ту; клéчйм Д; вуйчёмò Ду К;

раднийкà ГГ; вòлòвà М Ст; рàжсйàрà Д, урàдйм Душ;

кòвàчнийцà ДД; иурèњàкà ДД.

Тенденција губљења дугих неакцентованих силабема, превасходно својствена говорима шумадијско-војвођанског типа, у нашем говору је изразита (али и тада факултативна) само у наредним случајевима:

а) у позицији иза дуге силабеме силазне интонације, нпр.:

свèжу Ду, сйàро врème Л, суйиш ГД; буйиши Ду, у гòрњем крају ГГ М, кàжем Ка Ст Т;

б) у примерима са више од једне дужине, где се (уколико долази до скраћивања) губи крајња, нпр.:

иòлòби К Л, уйàли Ј; изгèчйм Зд, òсуйиш Г, иòсòнем Ј; чинòвник У; иòложсйàйник Душ Ра; ирòдвйнийцà ДД.

Немамо потврда за губљење двеју дужина.

У свим наведеним потврдама скраћивања дошло је до тзв. позиционог губљења неакцентованих дужина. Међутим, семантички и морфолошки разлози (често пресуднији од фонетских) не допуштају да се назначени позициони „шаблон“ очитује фреквенцијски „равно“ у различитим граматичким категоријама.

Тако су ппр. релативно чести примери типа *ради* (исп. *rādi* трèhū Зд, *rādi* у ваљóници Ду, *сади се* и *тò Во* и сл.), може се чути и *кућа* (ген. пл.) (исп. дваèстину *кућа* Му), али је дужина облички диференцијална, тј. обавезна у нпр. *сїадā* (ген. пл.); исп. нпр. *кòлко кућа*, *тòлкò сїадā* Ми, с једне, и *òба сїадa* Во, с друге стране.

Губљење дугих неакцентованих силабема изван сагледаних позиционих образаца је сасвим специфично, тј. категоријски условљено (потврде за двојства типа *їскочїїсїрати* (аор.) или пак *їїїєм/їїїєм* (през.) наводимо у одељку о прозодијским алтернацијама у конјугацији).

4) О ОСОБЕНИЈИМ ПИТАЊИМА КВАНТИТЕТА — ПОЗИЦИОНА УСЛОВЉЕНОСТ, КВАНТИТЕТ У ПОЈЕДИНИМ МОРФОЛОШКИМ КАТЕГОРИЈАМА

а. *Сїаре дужине їиїа крāvāма, лўкāv, мїслиїи и бāбїн*

56. На подручју УЦг наставак *-āма* јавља се (поглавито, са ретким изузецима) иза кратких наглашених силабема, и то: а) иза (˘) акцента (и када није непосредно испред наставка) и б) иза (˘) акцента (ако није на непосредно претходном слогу).

С обзиром на распрострањеност и фреквенцију примера са овом дужином, испитивана насеља можемо (бар начелно) поделити на три скупине: а) насеља у којима потврде са *-āма* преовлађују, али је и број примера са кратким наставком знатан, б) места где су примери са *-āма* посведочени, али су облици без дужине чешћи, и в) села у којима примери са *-āма* нису засведочени (в. карту бр. 3).

а) Насеља наше п р в е скупине запремају источни део говорног подручја, углавном област источно од линије Ужице–Косјерић–Маљен; из мноштва засведочених примера са *-āма* издвојићемо следеће:

āлашкāма Рош, *бāбāма* Вр Д, *бāрāма* ТП Рош, *їо Бèкуїїāма* Ро, *блèсāма* Л, *бўбāма* ЈД Рош, *бўбицāма* Л, *вāбрикāма* ГГ, *вèригāма* ГД, *вèцбāма* Ј Л, *вїлāма* Рош, *вїлўшкāма* ДД Ра, *вòјводāма* Ј, *врèћāма* ЈД, *врèћицāма* Л, *гòдинāма* ДД Ра Рош, *грāбљāма* Зд, *грāбуљāма* Мрш ТП, *дāшчицāма* ГД ДД Ра, *Дивчибарāма* ТП, *дрљачāма* Ј, *жèшївāма* ГД, *Задушницāма* Вр, *згрāдāма* Ј Л, *јāбукāма* ГД Му, *јаругāма* У, *кашшкāма* Душ Ј, *кòкицāма* Г, *кòмишиāма* Л ТП, *кòшицāма* О, *крāvāма* Ј Л Вр, *крїйāма* ГГ, *крїицāма* ДД, *кућама* Мрш ТП, *лèйївāма* Рош, *ливадāма* Д ТП, *лїйїāма* Л, *лоїаїтāма* Вр Душ, *лўдāма* ГД, *лўшкāма* О, *љèсāма* Л, *маказāма* Вр ЈД, *мāлинāма* ЈД, *мāчкāма* ГД, *мèшинāма* Вр, *мјèшинāма* Ј, *мòшкāма* Душ Л, *мòшкāма* Д У, *мўћкāма* ТП, *нèкцијāма* ЈД, *њївāма* Д Рош, *їадинāма* Ми, *їаїрикāма* Л, *їèћинāма* У, *їјèсмāма* ГД ДД, *їјèслицāма* Рош,

и^ле^ћк^ама ГГ, и^ра^кљач^ама Рош, и^ре^чи^ца^{ма} ЈД, и^оњав^ама ЈД, и^ри^ши^на^{ма} ТП, р^ес^ни^ца^{ма} Л, р^иб^ама ЈД, р^је^чи^ца^{ма} Г, р^ук^ави^ца^{ма} ГД, с^аб^ља^{ма} У, с^ар^ан^ама Ј Му ТП, с^ва^дб^ама Душ, с^ед^ми^ца^{ма} Ми, с^ик^ир^ама ГГ, с^ек^ир^ама ДД Рош, с^лав^ин^ама ГД, с^ли^ка^{ма} Г Рош, с^ли^чи^ца^{ма} Душ, с^мј^ен^ама Ра, с^об^ама ГД Ј Мрш, с^ти^ол^иц^ама ГД, с^ти^ош^ин^ама Рош, ш^аљ^иг^ама О, ш^ес^те^ра^{ма} Зд, ш^ей^ка^{ма} ТП ч^аш^ама Л, ч^ей^ка^{ма} Г, ч^ий^ка^{ма} ЈД, ч^ич^ама Душ, ш^ак^ама Рош, ш^ий^ка^{ма} ДД, ш^љи^ва^{ма} ТП, ш^ий^ак^ама ГД, ш^ум^ама Вр.

Назначена правила не потврђују (или, можда, као изузеци, управо потврђују) следећи засведочени ликови: и^ес^ни^ца^{ма} ЈД, с^он^иц^ама ТП.

И број забележених примера без дужине на наставку *-ама* је знатан; издвојићемо следеће:

б^ољ^ица^{ма} ГГ, в^аб^ри^ка^{ма} Д, г^ра^бљ^ама Му, д^ри^шка^{ма} ГД, з^гр^ад^ама Вр, ј^ас^ла^{ма} ЈД, к^ан^иш^ица^{ма} ГГ, к^ац^ама Л, к^аш^ика^{ма} Г, к^ол^иба^{ма} Мрш, к^ос^ид^ба^{ма} Душ ЈД, к^ош^ара^{ма} Л, к^ри^ама ТП, к^ућ^ама Вр, л^ива^да^{ма} У, м^ак^аз^ама ГД, м^о-и^шка^{ма} Г ГД, п^ов^ина^{ма} О, к^он^ой^ла^{ма} ГД, и^ре^се^ка^{ма} Рош, и^ек^ара^{ма} Душ, и^је^сма^{ма} Д, и^ри^ши^на^{ма} Рош, и^уш^ка^{ма} Л, р^ана^{ма} Вр Д, р^ан^ија^{ма} Г, р^ук^ави^ца^{ма} Ми, с^ик^ира^{ма} ЈД Д, с^ли^ка^{ма} Ра, ш^ей^ка^{ма} Душ Л, у^сн^ица^{ма} Л, ч^ар^аја^{ма} Д ЈД, ч^еш^ика^{ма} ТП, ч^уш^ура^{ма} Душ, ц^иш^ела^{ма} Зд, ш^ак^ама Ј, ш^ий^ала^{ма} ДД.

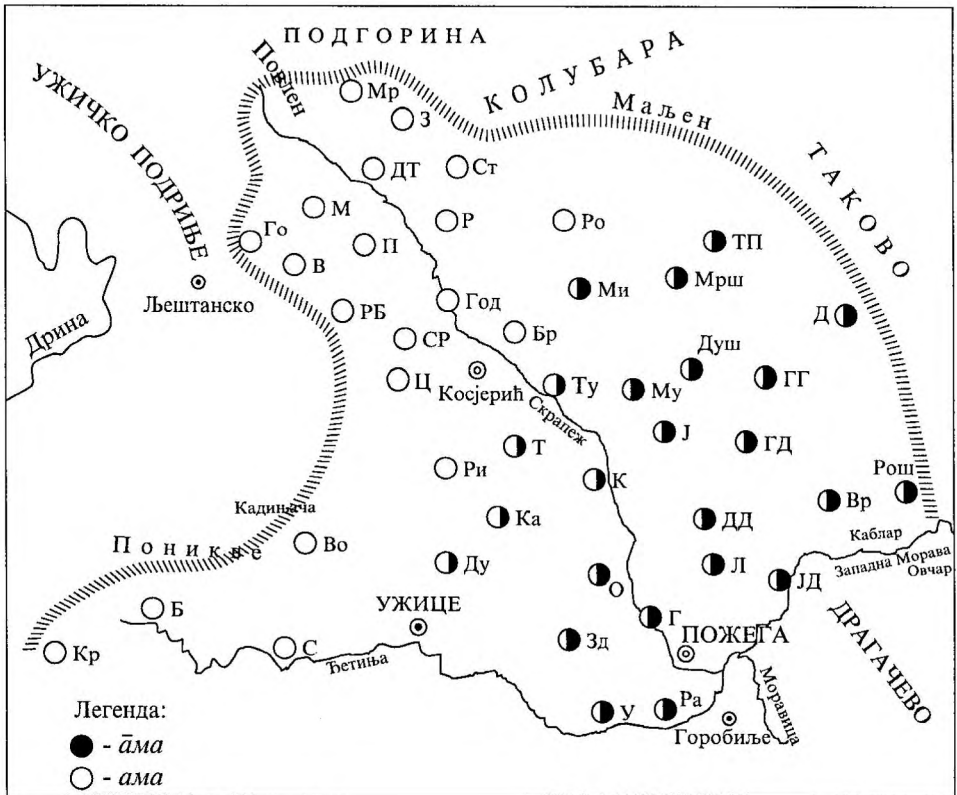
б) Примери типа к^ућ^ама у насељима наше д р у г е групе (неколико села у средишњем делу говорног подручја: Ду К Ка Т Ту) јесте присутно, али није доминантно обележје (примери без дужине су чешћи у сваком од њих); навешћемо већи део засведочених облика са *-ама*:

б^ар^ама Ду Т, в^ил^ама Т, г^ра^бљ^ама Ду, ж^еш^ев^ама Ка, ј^ар^уг^ама Т, ј^ас^ла^{ма} К, к^ук^ама ЈД, к^ик^ама К, м^ач^ка^{ма} ТП, на м^ук^ама Ту, по њ^ив^ама Ду, са с^е-с^ти^ри^ца^{ма} Ду, с^ик^ир^ама Т, с^ти^ол^иц^ама К, с^ва^дб^ама Ду, с^ти^ош^ин^ама К, ш^ий^а-к^ама Т, ш^ум^ама Ту.

в) У местима наше т р е ћ е скупине (испитивана села западно од линије Ужице–Косјерић–Маљен) примери типа к^ућ^ама нису засведочени; дакле, овде је редовно: б^ара^{ма} РБ С, в^ила^{ма} Б ДТ С, в^иљуш^ка^{ма} П, к^ра^ст^иа^{ма} В, л^ива^да^{ма} Кр М, и^је^сма^{ма} Во, с^ва^дб^ама Ц, и^ши^ца^{ма} М итд.

На основу прилика у нашем говору и кореспондентних стања у идиомима ширег дијалекатског контекста, можемо устврдити следеће: изоглоса к^ућ^ама/к^у-ћ^ама полови област Ужичке Црне горе правцем југозапад-североисток, држећи тако исти онај курс којим пресеца србијанско Полимље и (вероватно) Златибор; даље, ка северу, изоглосна линија се западним ободима Ваљевске Колубаре пружа ка Срему, делећи и њега.⁹⁹

⁹⁹ Западно од ове линије облици са *-ама* су једини или преовлађују; тако је, дакле, у средишњим и западним деловима србијанског Полимља (М. Ник. 78–81, в. и карту), затим у Љештанском (Тешин 174), Обадица (Симић 20), Тршићу (Ник. 386), Мачви (Ник. 201), западном Срему (Ник. 275). С друге стране су (испитивана) насеља и области у којима су једини или пак претежу облици са *-ама*, нпр.: источни Срем (Ник. 235), биограчићка села (Ивић 158), западни део централне Шумадије (Рем. 69–72), Груза (Стев. 525–526), Равни (Ђур. 179), Горобиље (М. Ник. 637), Драгачево (Ђук. 99–100), моравички крај (В. Ник. 265–266), новопазарски и сјенички говори (Барј. НП-Сј. акц. 28), источни и југоисточни делови србијанског Полимља (М. Ник. 78–81). Да ни говори Црне Горе нису

Карта број 3: Дужина у кравама и сл.

57. Дужина на придевском наставку *-ав (-асиј)*. Испитивана насеља се и овде (грубо и условно!) могу поделити на три скупине: а) насеља са готово редовном (или пак чешћом) дужином на овом наставку, б) места у којима преовлађују ликови без дужине, и в) села у којима примери са дужином нису засведочени (в. карту бр. 4).

а) Насеља прве групе заузимају источне и централне делове области. Представимо део забележених примера са дужином на наставку *-ав (-асиј)*:

бабурасија ДД, *баља* Ј ТП, *бџасија* ДД Ми, *бујчасија* Вр, *гара* ДД Ј Л Ра У, *глиба* ЈД У, *гњецав* К Ми, *гњецаво* Ду Душ Ра, *гњила* Ду, *ђубрав* Л, *жйла* Вр Душ О Рош, *жйла* О У, *жућкас* Вр Д, *крва* Ј Му Ра, *кудра* ДТ, *лабав* К У, *лука* Зд Ка Мрш, *мајасија* Г, *млийав* Ту У, *мрља* К, *муја* Ду Т У, *накривасија* Ра, *илџас* ДД Ро, *ирља* Рош, *раја* ГД Душ, *рачвасија* ГД, *сијакласија* Зд,

компактни у овом смислу, говори и запажање М. Николића: „Како у Пиви и Дробњаку имамо *-āма* (*-ама*), а јужно и југоисточно одатле и од Пљеваља само *-āма*, то значи да ова изоглоса пресеца и северни део северне Црне Горе (М. Ник. СП 81, бел. 209).

Карта број 4: Дужина на придевском наставку -ав (-астī)

шр̄а̄й̄а̄в Ду, *ш̄ӯй̄а̄в* Ка Ра У, *ћ̄е̄й̄а̄с* Г, *ћ̄ор̄а̄в* Вр ГГ ГД Ка ТП, *ча̄ћ̄а̄в* Душ Л О, *че̄й̄вр̄ӣа̄с̄т̄ӣо* Ј, *чӣй̄а̄в* Ј Л, *чӣй̄а̄ва* Г, *чӯља̄в* Д Рош, *чӯй̄а̄ва* Бр, *шӣља̄во* К, *шӣй̄ца̄с* Рош итд.

Из релативно скромне скупине засведочених облика без дужине издвојићемо следеће:

гл̄ӯја̄ва ДД, *гӯбава* Л, *ка̄љава* Ра, *лӯкава* К, *мо̄й̄каса* Мрш, *мӯшав* Му, *ӣр̄љава* ЈД Рош, *ра̄кљаса* Ми, *ра̄јава* У, *чӣй̄ава* ДД, *шӣй̄ца̄с̄т̄ӣо* Г.

б) Другу групу чини неколико села у средишњем и југозападном делу области. У овим насељима ликови без дужине благо (Во Год Р СР С Ст Ц) или изразито (Б Кр) преовлађују. Издвојићемо (по) неколико засведочених примера:

бо̄ка̄с СР, *вла̄ка̄с̄т̄ӣе* Год, *гњ̄е̄ца̄в* Ст Ц, *глӣба̄в* С, *га̄ра̄в* Кр, *гр̄ба̄в* Б Во, *жӯћ̄ка̄с̄т̄ӣа* Во, *зе̄ленка̄с̄т̄ӣа* С, *клӣа̄в* Ст, *клӣма̄в* С, *лӯка̄ва* СР, *м̄рӣа̄в* Б, *м̄рӣа̄во* СР, *ӣр̄ља̄в* Во, *ӣрӯга̄с* Кр, *ра̄кљ̄а̄с̄т̄ӣа* Ц, *ра̄й̄а̄ва* Б, *ӣӯња̄в* Во, *ӣӯња̄во* Ст, *ћ̄ор̄а̄в* Бр Ц, *ӯдол̄а̄с̄т̄ӣе* Ц;

бӯбња̄с̄т̄ӣе Кр, *бра̄онкаса* Год, *га̄рав* Год СР, *глӣбав* Ст Ц, *жг̄о̄љав* Во, *жг̄о̄љаво* Во, *жӯћ̄каса* Год, *зе̄ленка̄с̄т̄ӣа* Б Ц, *клӣмава* Во, *ӣљ̄е̄скаво* С, *ӣр̄љаво* Кр,

рачвасџа Год, *џраљава* Во Кр, *ћосав* В, *ћојав* Ст, *чијава* Год, *чијаво* Год СР, *чијав* СР, *чијава* СР, *шџкаџа* Год.

в) Трећу групу чине насеља подринског залеђа (северозападни део области). Примери са дужином на наставку *-ав (-асџ)* овде нису забележени. Доследно је: *бајав* РБ, *глијав* Г М, *губав* ДТ З, *жјлав* М П, *жјлаво* Мр, *млјјаво* З, *рачвасџо* ДТ, *ћорав* З М П, *чијав* ДТ, *чијава* Го ДТ, *црвенкаџа* З, *шијџасџо* П.¹⁰⁰

У говору УЦг (а тако и у сродним идиомима) одређени вид придева не зна за ову дужину: *губавџ* Т, *лџкави* тај мој чија Бр, *брљави* послови Во и сл.

Дакле, изоглоса *гџрав/гџраџ* не поклапа се са изоглосом *кџћама/кџћама*, а углавном је другачији и фреквенцијски омер дублетних лнкова у местима где се јављају обе могућности. Извесно поклапање постоји само у северозападном делу области, где нису засведочене ни једна ни друга дужина.

58. Подручје УЦг није уједначено ни када је реч о квантитету финалног основинског вокала инфинитива на *-а(џи)*, *-и(џи)* и *-ну(џи)* (тј. у глаголима типа *гледаџи*, *мислиџи*, *венуџи*).

а) Већи део области (грубо узевши, испитивана места западно од линије Пожега–Маљен) има, готово доследно, кратак основински вокал у оваквих глагола:

вџераџи Во Ду, *гџзиџи* Б, *гледаџи* В СР, *гџрнуџи* Д Т, *зџбрунуџи се* Год, *џскуџиџи* РБ, *кџснџи* Бр Кр, *кџкаџи* Ка С, *мџслиџи* Мр У Ц *наџравиџи* Р, *о̀креџаџи* Год Кр, *џиџераџи* Во П, *џо̀џераџи* Мр Ц, *рџзаџи* РБ У, *сиџаџи* Г, *ћџераџи* Б РБ, *џгаџи* Ка; — *вџчерали* Б Кр, *гледали* Го Ду, *до̀лазили* П Ц, *жџлили* Т, *зџбрунули се* Год, *зџгледали се* Ду, *зџраџило се* Во Го, *џзгинули* Бр, *мџчили се* Ри, *мџчили се* Во Кр, *наџравили* П, *о̀креџали* Р, *о̀сџавила* К, *о̀сџавили* Ду, *џро̀лазили* Б Ка, *џџрили* М; — *вџчераше* Ду Ри, *до̀чекаше* Ду, *о̀џљачкаше* СР итд.

Засведочени „изузети“ су спорадични: *до̀ручковаџи* Т, *зџваџали* Год, *сиџали* У.

б) Примери са кратким финалним вокалом основе преовлађују и источно (и југоисточно) од наше раздеоно линије, тј. у насељима ближим таковском, драгачевском и моравичком крају. Међутим, овде је осетно (негде мање, а негде више) и присуство примера са дужином на основинском самогласнику:

до̀чекџиџи ТП, *зџо̀сџавџаџиџи* Душ, *мџслиџиџи* Мрш, *о̀креџаџиџи* ГД, *о̀џиџнуџиџи* Рош; — *зџаџреџаџи* Л, *зџаџварџи* ДД, *џзџдарџа* Вр, *џиџераџа* Душ, *џзгинуџи* Г, *кониџро̀лисџи* Ј, *мобџлисџи* ДД, *на̀дигрџи* ТП, *о̀брџиџа* Вр, *о̀креџало се* Д, *о̀креџала* Мрш, *о̀креџали* ГД, *о̀џљачкаџи* Мрш, *о̀сџаџаџа* ТП, *о̀сџаџаџи* ДД,

¹⁰⁰ На западу одн. северозападу — нпр. у Љешт. (Тешић 174), Тршињу и Мачви (Ник. Основи 103) — прид. наст. *-ав* и *-асџ* увек су кратки, а слично је и у колубарским селима Петници и Дивцима (Ник. Колуб. 13); у „ерским“ насељима централне Шумадије „могу бити и дуги“ (Рем. 72); само су дуги у Драг. (Ђук. 102), Гор. (М. Ник. 648) и Равнима (Ђур. 179). Необично двојство (*ћџџас(џ)*) и сл., али *глијав* и сл.) забележено је у мор. крају (В. Ник. 260). Изоглоса *гџрав/гџраџ* дели новоштокавски полимски говор, док је у „прелазног“ полимском овај наст. редовно дуг (М. Ник. 82). Двојако је у пљеваљском говору (Руж. Пљ. 142), док је на југу и осталим деловима Ц. Горе само *-ав (-асџ)*: в. нпр. Барј. Бихор I 72.

йòмицāле Л, йòсїиāлāо се Душ, йрòйадāли Ј, рāзгрїиāли ТП, ўкувāло се Д; — вèчeрāсмo ДД, зāблeнўше се Рош, зāглeдāше се ГГ, ишїерāше Мрш.¹⁰¹

59. Стара дужина у бāбїи Г Д Ј Ми Ри С редовна је на целом подручју,¹⁰² а тако је, наравно, и у другим примерима истог акценатског модела: гāздїи П Ри, чїчїи Ка и сл.

Одељак завршавамо кратким синтетичким освртом. Све четири старе дужине (*крāвāма*, *лукāв*, *мїслїии*, *бāбїи*) истовремено су присутне (мада неједнако заступљене) само у источном (и југоисточном) делу области. Идући ка западу и (што је још очигледније) ка северозападу, једна по једна (све, осим оне у *бāбїи* и сл.) „ишчезавају“: најпре дужина типа *мїслїии* (нема је западно од линије Пожега–Маљен), затим она у *крāвāма* и сл. (изостаје западно од правца Ужице–Косјерић–Маљен) и, на крају, квантитет у *гāрāв* (не бележимо га на северозападу области).

б. Квантїишїеї настāвака за облик

60. Наставак облика ген.-ак. именичких заменица *ја*, *їи*, *он/оно*, *себе* и *ко*, као и ген. заменице *шїи* (*шїио*), готово доследно је дуг:

мeнe Б ГД Ду ЈД К Ка Ми П СР С Ту Ц, *шeбe* Бр Д Т Душ Ј Ка Л РБ Рош ТП Ц, *сeбe* Во Год Ду О Ри СР Ту, *њeгā* Г В Му Ри Рош Т, *кoгā* ГГ М Ро, *чeгā* Мр С Ту.¹⁰³

Ова дужина се, као што смо видели у т. 38, готово редовно чува и када је акценат пренесен на проклитику.

У источнијим насељима спорадично се јављају и ликови без дужине: *дїрајў мeнe* ГД, *гāђа шeбe* Л, *мeнe нe чeкā* Д, *нe пїтa шeбe* ГГ.

Дужина у *мeнe* и сл. нова је (аналошка) и може се јавити само у облицима са нагласком узлазне интонације (о ретким забележеним примерима типа *мeнe* и сл., где је наставак увек кратак, в. ниже у т. 128).

61. Наставак је најчешће дуг и у дат.-лок. им. заменице *ко*: *кoмe* Г Ро Т Ц; исп. ипак и *кoмe* ЈД ТП.

62. У ген.-ак. и дат.-лок. заменица *шїај/шїо*, *овај (ови)* и *онај (они)* затичемо унеколико компликованију ситуацију.

¹⁰¹ Додирни и оближњи говори или не знају за ову дужину, тако је нпр. у Љешт. (Тешић 174), Тршићу, Мачви (Ник. Основи 103), Гор. (М. Ник. 679–680), или се она у њима јавља недоследно, као нпр. у Петници (Ник. Колуб. 113), „ерским“ насељима централне Шумадије (Рем. 72), на већем делу подручја србијанског Полимља (М. Ник. 82–84), одн. тек спорадично, као у Драгачеву (Ђук. 100). Познато је да је ова дужина посведочена у многим говорима Црне Горе (исп. Вуковић П-Др., Вуш. ДИХ, Барј. Бихор I 75, Мил. Црмн. 452, Петр. Броћ. 232, Петр. Пјеш. 131, Пеш. СК-Љ. 83, Стеван. Пипери 158–165 и други).

¹⁰² Дужину у *бāбїи* имају и околни говори. Исп. Симић Обади 18, Тешић Љешт. 174, М. Ник. Гор. 637, СП 85, Ђук. Драг. 103, В. Ник. М-Гс 266.

¹⁰³ Тако и М. Ник. Гор. 642, Тешић Љешт. 181, Ник. Тршић 392, Ник. Колуб. 15, Моск. Поц. 49, Ник. Мачва 220, Симић Обади 32; Ђук. ГЦ 234 *мeнe/мeнe*, Ђук. Драг. *мeнe/мeнe*.

У Равнима је *њeгā*, али *мeнe*, *шeбe*, *сeбe* (Ђур. 178).

Област србијанског Полимља пресеца изоглоса *мeнe/мeнe* (М. Ник. СП 85).

а) *Заменица њај/њо*. Најчешће је *њѡгѡ* В Го ДТ Зд Л П С Ст Т Ц; у источном (а посебно у југоисточном) делу области неретко је и *њѡга* ЈД Л О Рош.¹⁰⁴ Међутим, свуда је (вероватно по аналогiji са прозодијским ликом номинатива) и *њѡга* Г Год З Ми Р Ст, *њѡга* и *њѡга* да̀на ТП; наравно и: *њ њѡгѡ* Ј, *ѡ-њѡгѡ* ГД, *њ њѡг* ДД и сл.

Такође и: *њѡмѡ* Вр Д У П СР ТП Ту Ц; ређе (опет углавном на истоку) и *њѡме* ДД Л Вр; свуда и *њѡме* Во Ду Ст РБ Т; бележимо и *њ њѡмѡ* Во, *њѡ њѡмѡ* К Ц, *њ њѡм* О и сл.

б) *Заменица овај (ови)*. Бележимо различите могућности: *ѡвогѡ* (најчешће и свуда — Бр ГД Душ Ј Ка Мрш С Т), *ѡвогѡ* (углавном у северозападном делу — Год ДТ М Ц),¹⁰⁵ *ѡѡѡга* (чешће на истоку — Вр ДД Д Р), *ѡвога* (на југоистоку, ретко — Г ЈД).¹⁰⁶

Налазимо и: *ѡвомѡ* ГД Ми Ро Ст, *ѡѡм* Ра.

в) *Заменица онај (они)*. Утисци о размештају и фреквенцијској заступљености мање-више одговарају запажањима у вези са зам. *овај (ови)*. Примери: *ѡногѡ* Б ДТ Зд Л Рош ТП Ту Ц, *ѡногѡ* Го Год З М, *ѡнѡга* ДД ЈД Мрш, *ѡнога* Г ЈД, *ѡномѡ* ГД Мрш Р С, *ѡнѡме* Л Рош, *ѡнѡм* Ра.

63. Редовно је *сѡгѡ* Бр Во ГД ДД З Зд К Л П Рош Ст Ту.

64. Доследно је дуг и наставак компаратива прилога:

Приђоше њни *блѡжѡ* К, Може ли то ма̀ло *брѡжѡ*? Ц, Па ра̀дѡ, зна̀ш, како ко̀, нѐко *бѡљѡ*, нѐко и ма̀ло *лѡшиѡ*, колко ко̀ мо̀рѡ П, Ку̀-ћеш *вѡшѡ*? ТП, Нѡшта *вѡшѡ* нѡсам шѡ̀ла Ка, Прѡшло три мјѡсѡца, и *вѡшѡ* Ду, Ко̀ да̀ *вѡшѡ*, ѡн га и ку̀пи Ст, Нѡје га мо̀гла *гѡрѡ* изѡткати Ра, Спу̀стише се ма̀ло *нѡжѡ* Год, Устанѡ се и *ра̀ниѡ* Вр итд.¹⁰⁷

в. Квантиѡниѡи јѡш неких настѡвака за ѡворбу речи

65. И на подручју УЦг дошло је до укрштања деминутивних наставака *-иѡ* и *-ѡѡ*.¹⁰⁸ Сагледавањем прилика у неколико акценатских типова унеколико ћемо (колико нам то засведочени корпус допушта) спецификовати изречену општу процену.

а) Двосложни деминутиви типа *ѡруѡиѡ* чешће имају кратак него дуг наставак *-иѡ*:

брѡшчиѡ Кр, *гѡњиѡ* РБ, *нѡжиѡ* ГГ, *нѡсиѡ* Во, *ѡуѡиѡ* Зд, *рѡѡиѡ* Ј Г, *сѡѡшчиѡ* ТП, *ѡрѡиѡ* Ро, *ѡѡриѡ* ЈД, *ѡѡѡиѡ* Го;

грѡдиѡ Ри, *грѡмиѡ* Душ, *грѡмиѡ* Д, *дрѡбиѡ* П.

б) Бележимо пример *ѡѡчкиѡ* Душ, али и *ѡѡчкиѡ* ДД, *ѡѡчиѡ* К.

в) Редовно је *лѡѡчиѡ* Бр ГД Д К Мр С; тако и *ћѡѡлиѡ* Год Зд Мр (каткад и *ћѡѡѡ* М ТП); уколико је акценат узлазне интонације, опет имамо дублет: *ћѡѡлиѡ* ДД К М / *ћѡѡлиѡ* М З.

¹⁰⁴ Исп. Пецо ГИХ 140 *њѡгѡ/њѡга*; тако и М. Ник. СП 88, али М. Ник. Гор. 643 само *њѡга*; у већини сродних говора *а* је дуго.

¹⁰⁵ Исп. Тешиѡ Љешт. 181.

¹⁰⁶ Исп. М. Ник. Гор. 643.

(у различитим фреквенцијским омерима), као нпр. у доњополимском,¹¹⁵ драгачевском¹¹⁶ и, видели смо, у говору наше области.

б) О примерима типа *умро*, са дугим *о* као својеврсном десилабизацијском компензатору, говорићемо у т. 271 одељка о фонетским особинама.

д. *Квантићией* силабеме *й*ред финалним сонанћом

70. Ново дуљење вокала пред финалним сонантом читује се (са различитим степенима доследности) у неколико прозодијских типова.

а) Редовно је дуг завршни слог у ном. (ном.-ак.) сг. присвојних придева м. рода на *-ин*:

жѣнѣин ГД Мр, *Јованѣин* Кр, *Радѣин* Во, *сѣстѣрин* Во Д итд.

б) Готово доследно је дуг финални слог и у ном. (ном.-ак.) присвојних придева м. рода на *-ов (-ев)*:

Благоев Зд, *Богољубов* Р, *Бранков* В, *Драганов* Ду, *Марков* П, *Милов* Ст, *Микајлов* Ро, *Миланов* Зд Т, *Мићов* ДД, *Млаћов* Рош, *Обрадов* Р, *Петров* Ст, *Петров* пѣс П, *Радов* М, *Средоев* Ра; — *боров* Ро, *брѣзов* К Ц, *дуњов* СР, *једов* Ду, *јидов* К, *јаћов* Во, *царев* Д, *шљивов* Во К;

Титов грѣб Вр, *брѣзов* Мрш, *церов* Зд.

в) Чује се *његов* Б Г Душ Зд Ка Кр Ми Му Рош Ст Т Ту Ц.

Једанпут бележимо и *његов* барјак ТП.

г) Завршни слог је понекад дуг и у ном. (ном.-ак.) сг. придевских заменица м. рода на *-ав*: *какав* Ро С, *јакав* Во Ри Рош.

Ипак, чешће је и обичније: *какав* Го ДТ К Му, *накав* Ст, *јакав* М и сл.

д) Дуг је (мада недоследно) вокал испред финалног сонанта и код неких личних имена:

Сјанислав П /*Велисав* Б, *Видосав* Ро; *Милосав* Ми / *Милосав* Го.¹¹⁷

У парадигми дужина изостаје: *Видосава* Б, *Видосаву* Б и сл.

Редовно је *Видан* К, *Драган* Во К Ка, *Горан* Ду и сл., али и *Вукѣман* Ми, *Слободан* К Ка.

ђ. *Квантићией* силабеме *ис*пред сонанћско-(кон)сонанћске групе

71. Позиционо дуљење вокала без узлазне интонације испред сонантско-консонантске (-S+K←—S₂K) односно сонантско-сонантске (-S+S←—S₂S) групе, где је -S завршни глас једног, а К- (односно S-) почетни глас следећег слога, веома је изражено (у другом случају и сасвим доследно) у говору Ужичке Црне горе.

Квантитет узлазно интониране силабеме сразмерно често остаје кратак (дакле неизмењен) и након стварања оваквих сугласничких скупина.

а) Потврде дуљења вокала испред сонантско-консонантске групе обилато су засведочене:

¹¹⁵ М. Ник. СП 95.

¹¹⁶ Ђук. Драг. 51.

¹¹⁷ Исп. Тешин Љешт. 174 *Милосав*.

аљинка Во, аљинку Ду, ваљевка (врста шљиве) ДТ, виљака Г, Драгачевци О Рош, у Душкoвцима ТП, јазава Кр, јарца Го, јарци Рош, клинци РБ, клинце Ра СР, конци Ро, концима Ро, љошићевци Мр, љошићевце Мр, магарца Р, овце Б Г Г Год З Ј Ка М Р Ри ТП Ту У, ојанци Му Ј, ојанке Г Д Д Душ, ојанцима Ј Ка, ојанорке Вр, ојанорци Д, ојанорке К, ојанорка Ј, ојанорца Во, ојанорци Во, ојанорце Г Г Д К, ојанорца Ка У, ојанорци К, Турци¹¹⁸ Во Ду, угарцима О, Циганка Во, Циганку Во, Црногорку Ра, чујавци К Рош, чујавце Ду, инајдёрка СР, инајдёрку Душ итд.; ојанцима Во Ка Рош, ојанци СР, не ојанцима Кр, ојанцима К, ојанцима Во Ду и сл.¹¹⁹

Да дуљење у овој позицији ипак није доследно, сведоче следећи забележени ликови:

ојанку Душ, ојанорка К, ојанорке К, ојанорка Во, ојанорца Кр, ојанорку ('стеницу') Ро, ојанорка З, ојанорке З.

б) Дуљење вокала испред сонантско-сонантске скупине је редовно: ојанорке Г Д З П, ојанорка П Ро, у ојанорке С, не-ојанорка ништа Ту; ојанорник Во, ојанорник Го Кр П, ојанорник Во, ојанорник Душ, ојанорник О У, ојанорник СР, ојанорници СР, ојанорке К.

в) Слогови са (') акцентом мање су подложни дуљењу — често остају неизмењени и након стварања сонантско-консонантске (ређе сонантско-сонантске) групе:

ојанорца Рош, ојанорце Рош, ојанорца СР, ојанора Во Вр Ц, ојанорца Вр Кр, ојанорцу Д Ро З, ојанорцом К Ц, ојанорца К Л Ст У, ојанорцом Рош, ојанорца Кр; ојанора Г Г Ду Ј Ми, ојанора Ро, ојанора Г Г Ј М Р С.

Ипак, бележимо и: ојанора ДД Ст, ојанором СР, ојанора П, ојанору Т Ц.

е. Именице ојанора гробље, ојанора и ојанорање

72. На терену УЦг основински вокал у именица средњег рода типа гробље увек је дуг:

ојанорке Г Г Ра, ојанорке Му, ојанорке Ми, гробље Г Д К, код гробља О, на гробље Во К Ц, ојанора РБ, ојанора Ст, ојанора Г Д Т, ојанора Ми, ојанору Мрш, ојанора Зд Му, ојанора Во Ка С Т, ојанора Г СР итд.

73. Именице женског рода типа ојанора показују извесно двојство:

ојанора М, ојанора СР, ојанора (ген. мн.) Го, пуна кућа ојанора К, ојанора ТП; ојанора Го, ојанора Мр.

Бележимо само ојанора Во Кр.

74. Редовно је дуг и вокал испред творбене морфеме у глаголских именица на -је:

ојанорање Мрш, ојанорање Г Д, ојанорање Р, ојанорање Мрш, ојанорање Ро, ојанорање Ј, ојанорање Год, ојанорање ТП.

¹¹⁸ У Тешин. Љешт. 174 Турци (каткад у говору најстаријих).

¹¹⁹ У М. Ник. СП 73–74 ојанцима/ојанцима (као изгласа, в. карту).

ПРОЗОДИЈСКЕ АЛТЕРНАЦИЈЕ У ДЕКЛИНАЦИЈИ И КОНЈУГАЦИЈИ

I

ДЕКЛИНАЦИЈА

75. У овом одељку изложићемо и сагледати извештан број (онолико колико нам то прикупљена грађа допушта) акценатских алтернација, односно категоријских и (ређе) појединачних прозодијских појава код речи са деклинацијом.

1) ИМЕНИЦЕ

А) ИМЕНИЦЕ МУШКОГ РОДА НА -Ø

а. Једносложне основе

76. Тип *grād ~ grāda*. Код именица које не означавају бића, већ „било шта друго“¹²⁰, у локативу сг. заступљена је алтернација $\hat{~}$ (ном.) \sim $'$ (лок.):

на *брџѣгу* Вр Зд, у *вџѣку* Рад, у *вóзу* Л, на *врѣиу* Го, о *врѣиу* М СР, у *грáду* Во, *ѣо глáсу* РБ, у *глáсу* С, *ѣо дáну* Во, на *зиду* Мр РБ, у *зиду* Зд, у *кљúну* Ри, у *лáду* Во, *ѣо лíку* Ј, у једнóм *крúгу* ТП, у *мрáку* Ри, *ѣо мрáку* Г Д, на *рáду* Му, у *рáду* Ри, на *рѣду* Во З, у *рѣду* ДД Ст ТП, на *свѣѣиу* Мр Мрш О, *ѣо снѣѣгу* Го Душ П Ц, у *снѣѣгу* Му, у *нáшѣм сѣáну* ТП, на *ѣрáгу* Ра Ц, у *ѣрку* РБ, на *ѣрну* Ми и сл.

П л у р а л. а) Код именица са уметком -ов- (-ев-) бележимо или $\hat{~}$ или $'$ на иницијалном слогу: *бр̀кови* Го Душ, *бр̀кове* М С, *д̀рòве* ТП, *др̀гови* Мрш, *з̀ѣчеви* Мрш, *с̀инови* Ра Ст Ц, *с̀инове* П Р Ц, *с̀р̀йови* Душ Р и сл.; — *в̀езови* М С, *ж̀у̀љеви* Го, *ж̀у̀љеви* Рош Р, *р̀áдови* Г Ми, *р̀áдове* Д, *с̀ѣáнове* Ду итд.

Поред Даничићевог *бр̀вови* ТП, односно *гр̀òздови* З,¹²¹ налазимо и *бр̀áвови* Ка, *гр̀òздови* М.

б) Именице са $\hat{~}$ на иницијалном слогу облика ном. и ак. пл. у генитиву пл. имају Даничићев $'$ на пенултими: *бр̀кóвā* Ду, *в̀укóвā* Год С, *др̀гóвā* М Ра Т, *зидóвā* Ри Рош, *кумóвā* Мрш Му СР, *синóвā* Г З Ка РБ Т, *судóвā* ГД Ј Ро.

Ипак, нису ретки ни ликови са непомереним нагласком: *в̀укóвā* Го К, *др̀гòвā* Ра У, *з̀ѣчєвā* Му, *зидóвā* Му, *с̀ѣ̀ужєвā* ТП.¹²²

¹²⁰ Стеван. ССХЈ I 215.

¹²¹ Дан. 20.

¹²² М. Ник. СП 98 *в̀укóвā* (*в̀укòвā*); Вуковић Акц. П-Др 204 *гласóвā* (*гласòвā*); сасвим је другачије у Херцеговини, исп. Пецо Орт. 12 *гласòвā* (*с̀инòвā/синóвā*).

в) У дат. — инстр. — лок. пл. чешће је *са брковима* Б, *по градovima* Во Ка, *зидovima* ТП У Ц, *сидovima* Во Ду, *са сридovima* Зд него *сйновима* Во ГГ, *кумовима* Му Т.

г) У ген. пл. облика без уметка *-ов- (-ев-)* редовно је: *данā* Во Г ДД П Ри Ро С, *зубā* Ј К П Ст, *мравā* Душ, *црвā* Душ Рош Ц.

77. Тип *рōд-рōда*. Уколико не означавају бића, у локативу сг. оваквих именица долази до промене квалитета акцента:

у *дōму* ГГ ДТ, *на крōву* Во Ц, *по лēду* Ду, *по нōсу* Ка, *у нōсу* Ро, *у рōду* З Ка Ри Ту, *у рōку* Мр, *у шōку* жетвѐ О, *у шōру* Му.

Ипак, бележимо и *на брōју* К, као и колебање у изразу *ко бубрег у лōју* Ду / *ко бубрег у лōју* Мрш.

У именице *крај* редовно је *на крају* РБ СР Ту, *при крају* Го, *у пашем крају* Му.

Важно је нагласити да именица *крај* није типични представник овог прозодијског модела; сродна је са типом *свай̄-свай̄а*, али је у ном. сг. дошло до дужења пред крајњим *j*.¹²³

Плурал. а) У облицима именица с проширеном основном углавном налазимо краткоузлазни акценат: *по дōловима* Д ТП, *дōмове* М, *дōмовима* Ро Т, *мōсйове* Ми О, *мōсйовима* П, *сйōгове* К.

Забележили смо и примере с краткосилазним акцентом: *крајеве* Во П Ц, *крајевима* Ду, *рōгови* Мрш, *рōгове* Г Му, *нōсови* Мр; једанпут и занимљиво *са великим носовима* ДТ.

б) И овде (као и у неким сродним говорима, оближњим и удаљенијим),¹²⁴ именице *крај* и *рог* (вероватно само оне) знају за алтернацију “ ~ ` : у *дйму* Ду, *о јāду* Вр Д, *о свōме јāду* Му, *по лўку* М, *у мārйу* ГД Ро Ц, *у рāйу* ГД Зд Му, *на фрōнйу* РБ, *на врōнйу* С, *о цāру* Душану Р; ипак, бележимо и *на крајевима* К П Ми Ра, *рогovima* Ми Ри.

в) У ном. и ак. пл. именице *йосй̄* типично је *йōсй̄и* Б ДД Ду Му СР, *йōсй̄е* Вр ДД Душ Р СР.

г) Ген. пл. именице *госй̄* гласи само *гōсй̄ију* Ка Ро ТП (не и *гōсй̄и!*).

78. Тип *свай̄-свай̄а*. У лок. сг. изостаје алтернација “ ~ ` : у *дйму* Ду, *о јāду* Вр Д, *о свōме јāду* Му, *по лўку* М, *у мārйу* ГД Ро Ц, *у рāйу* ГД Зд Му, *на фрōнйу* РБ, *на врōнйу* С, *о цāру* Душану Р; ипак, бележимо и *на Срёмскōм врōнйу* Ц.

Плурал. а) У ген. пл. срећемо Даничићеве ликове као што су *јāдā* Ми СР, *клинā* Му, *Рўсā* О ТП, *ййћā* П.

Даничићевски је и у именица с проширеном основном: *кмёйōвā* Ми, *рāййōвā* Го, *свай̄йōвā* Во Ду Ц.

Колебање уочавамо у им. *свай̄*, где је у ген. и дат.-инстр.-лок. пл. сасвим обично (рекли бисмо и чешће) *свай̄ōвā* Б Бр В ГД Д З Мрш Ст, *свай̄ōвима* Бр Год ДД ДТ Ду Душ О Ц.¹²⁵

б) У дат.-инстр.-лок. пл. именице *йрсй̄* забележено је само *йрсй̄иима* Во ТП.

¹²³ Исп. М. Ник. СП 99.

¹²⁴ Исп. Тешић Љешт. 177, М. Ник. СП 99, М. Ник. Гор. 640, Стев. Гружа 543.

¹²⁵ Тешић Љешт. 177 *свай̄йовима* (*свай̄овима*); слично, одн. „приближно често“ у М. Ник. СП 100; али Пецо Орг. 11 само *свай̄овима*.

79. Тип *йа̋нь~йа̋ња*. У облицима плурала с проширеном основом налазимо само дугоузлазни акценат: *га̋лєве* Во, *гӳлєве* ТП Ро, *кљӳчеви* Ка, *кљӳчеве* СР, *лчи̋екове* Б Д Ри, *лчи̋екови* РБ, *но̋жєви* Кр, *но̋жєве* Ри ТП, *но̋жєв̋и* РБ, *йа̋њеви* Во, *йа̋њев̋а* Б, *йла̋сѣиове* Му Ст, *йли̋кове* Л, *йӳйєве* ТП, *йӳйѣове* Мрш, *йӳйѣовима* Ми, *йӳйѣв̋а* Ра, *ца̋кови* Б Бр Р, *ца̋ковима* Ст, *иш̋а̋йб̋в̋а* С, *иӳлєве* Ми Ст.

Тако и у Дан.,¹²⁶ као и у говорима у окружњу.¹²⁷

80. Тип *сно̋й~сно̋ја*. а) У ген. пл. са Дан. се слажу следећи забележени примери: *гр̋об̋ов̋а* Го, *д̋уд̋ов̋а* Р Ту, *ч̋ей̋ов̋а* Ду; — *в̋д̋л̋ов̋а* ДД Ј Ри; — *сно̋й̋а* РБ Ра. Не слаже се *сно̋й̋ов̋а* РБ, *и̋д̋й̋ов̋а* ДД.¹²⁸

б) Дат. — инстр. — лок. пл. именице *ко̋њ* гласи *ко̋њима* Бр Год Ду К П Ст ТП и (ређе) *ко̋њима* ДТ Рош.¹²⁹

б. Једносложне основе с нејостојаним а

81. Тип *вр̋бац̋~вр̋ајца*. У појединим облицима плурала (заправо у свим засведоченим) налазимо различите прозодијске моделе:

вчи̋ѣнци Во М Р, *ла̋нци* Б Ду, *ла̋нце* Год К, *ча̋мци* В, *ча̋мце* ЈД; — *вчи̋ѣнци* Го Ра, *ла̋нци* Г, *ла̋нце* Ра;

вчи̋ѣн̋ца̋ ДТ Мр С, *ла̋н̋ца̋* З Ми, *Н̋ѣм̋ца̋* К; — *вр̋ба̋ца̋* Ј, *чв̋ора̋ка̋* ТП (Дан. 27: чворк̋ов̋а).

Наведени облици са дугосилазним акцентом слажу се са Даничићем.

82. Тип *йр̋оса̋ц̋~йр̋осца̋*. а) У ген. пл. је као у Дан.: *ко̋са̋ца̋* ГД Кр Ст Ту, *мома̋ка̋* В Душ, *йр̋оса̋ца̋* ГГ Ст.

б) Именица *м̋омак* на већем делу подручја УЦг има овакав акценат; унеколико је другачије у насељима ближим Драгачеву и Такову, где се, због изнетих ограничења (в. т. 34), јавља и *м̋омак* (забележени парадигматски ликови не одступају од просека целог подручја).

У парадигми именице *момак* јављају се следећи акценатски модели: ген.-ак. сг. *м̋омка* Б ДД К П Ст ТП; инстр. сг. *м̋омком* Вр Зд РБ; ном.-вок. пл. *м̋омци* Во Кр РБ Ст У и *м̋омци* Ј Р Ро ТП У; дат.-инстр.-лок. пл. *м̋омцима* ГГ Ј О С и *м̋омцима* Год Зд, ак. пл. *м̋омке* Во РБ (облик са дугосилазним акцентом није засведочен).

У вок. бележимо и *м̋омче* ТП У.

Код Даничића (30–31) вок. сг. *м̋омче*, ном. пл. *м̋омци* и *м̋омци*, ген. пл. *мома̋ка̋*, вок. пл. *м̋омци*.

83. Тип *л̋двац̋~л̋вца̋*. Ова квантитетска алтернација често изостаје (в. т. 71).

У ген. пл. без уметка *-ов-* забележено је: *л̋д̋н̋ца̋* Ј Д, *л̋д̋в̋ца̋* Во К, али и *л̋ова̋ца̋* Р.

Акценат у *л̋д̋н̋ца̋* у складу је са осталим множинским ликовима: *л̋д̋нци* Кр Ро, *л̋д̋нце* Му.

¹²⁶ Дан. 22–23.

¹²⁷ Исп. Барј. НП-Сј акц. 99, М. Ник. Гор. 640, М. Ник. СП 100, Симић Обади 25, Тешић Љешт. 177.

¹²⁸ Дан. 25–26.

¹²⁹ М. Ник. Гор. 640, Симић Обади 26 *к̋о̋њима* (Вуковић Акц. П-Др 189 *к̋о̋ња*), М. Ник. СП 101 *к̋о̋њима/к̋о̋њима*, а Руж. Пљ. 118 *к̋о̋њима*.

84. Тип *lâkaiš~lâkīša*. а) Л о к. с г.: *na lākīšu* Во Вр Го М РБ, али и *na lākīšu* Д Ра.¹³⁰

б) У ном. пл. је као и у Даничића (27–28): *бубњеви* Ду, *лăкīтови* Во, *чужљеви* Кр М.

85. Тип *noikaiš~nokiša*. а) У л о к. с г. забележено је само *ò svôm širōiku* Во.

б) Г ен. пл. им. *noikaiš* гласи *nokaiša* Бр В ГГ Ка Л Ц; и н с т р. *nokišima* Во Ду З ЈД О РБ.¹³¹

86. Тип *šīārāc~šīārca*. Ову квантитативну алтернацију илуструју следећи засведочени примери: *járca* Ро, *járци* Рош, *šīārca* Во, *šīārци* Во, *sa šīārcom* Л.

У ген. пл. редовно је: *járācā* М, *šīārācā* Кр Ра.

Тип *svēkar~svēkra* није посведочен. Ова именица прилази типу *īrōsac~īrōsc*: *svēkar* Го Год ДД Ду Душ П С Ст ТП Ту, *svēkra* Бр Во ГГ К Р Ра СР С, *svēкру* Б Бр ДД Л Ту и сл.

в. Двосложне и вишесложне основе

87. Тип *jūnāk~jūnāka*. Алтернација *āā* (вок.) ~ *á* (зависни падежи) спроведена је у следећим засведоченим примерима: *vōjñiče* ДД Ка, *jūnāche* ГД М Ри, *mlādīhu* Зд Мрш С Ту, б^иједн^и *seľāche* К; *vōjñiči* Го.¹³²

88. Тип *živōiš~živōiša*. а) О заступљености овог типа у говору УЦг сведоче следећи забележени примери: *gubēre* ДД, *gubēри* Го Р, *iod gubēром* Р, *živōiša* Во З М Ра Рош У, *živōišu* Го Р, *živōišи* У, *Пейељ — ис Пейеља* (топ.) Во, *Ребелъ — из Ребелѣа* вăљевскѡг Го, *у Ребелѣу* ДТ (топ.), *svedōka* Ми, *sedōka* П С, *sedōke* Ми ТП Ту, *šerēna* О, *šerēnu* Ду Ри.

Посведочено је, међутим, и *hūmeza* Во, *hūmезу* Во. Оба примера забележена су у истом месту (југозападни део области).

б) У ген. пл. је *sedōkā* Душ Зд ЈД Рош, *gerēļā* Во Ду, али налазимо и *gerēļā* Мр.

89. Тип *šarōv~šarōva*. Ова Даничићева алтернација очитује се у следећим засведоченим примерима: *ōnāj lūdōv* Во, *šarōv* Ду З Ј Кр, два *šarōva* Ка; *Erčōv* ДД *Erčōви* Л Рош СР.

90. Тип *rōhāk~rōhāka*, *gōlūb~gōlūba*, *ōbichāj~ōbichāja*. а) Алтернација ' (лок.) ~ '' (остали падежи сингулара) очитује се у следећим забележеним примерима:

na duvāru О, *у мјесецу* Вр Мрш, *пò нашѣм обичају* Во, *на ойрѣзу* Ду С, *ў тѡм иоглѣду* Го.

Ипак, више је потврда у којима она изостаје:

¹³⁰ М. Ник. Гор. 639 *na lākīšu*, али Симић Обади 23 и Тешић Љешт: 176 (*na lākīšu*).

¹³¹ Исп. Моск. Поц. 18, Руж. Пљ. 125, Станић Уск. акц. 111, а за *nokišima* исп. и М. Ник. Гор. 640, Симић Обади 25, Тешић Љешт. 177. Тако је и код Даничића.

¹³² Исп. М. Ник. СП 105.

у *а̃мб̃ару* ГГ Зд Ми Ст, на *в̃рш̃а̃ју* Год Му, *ио д̃в̃ару* В, на *М̃ј̃ес̃е̃цу* СР, у априлу *м̃ј̃ес̃е̃цу* Мр, у марту *м̃ј̃ес̃е̃цу* Ра, у том *сл̃у̃ча̃ју* Ј; — *ио д̃бич̃а̃ју* Д, на *и̃дложа̃ју* О, на том *и̃дложа̃ју* Ми.

б) П л у р а л. У неких именица овог типа затичемо померен акценат: *бар-да̃ци* Ст, *барда̃ке* Ст, *вои̃ња̃ке* Ка, *ро̃ћа̃ци* Г.

Ликови са непомичним акцентом су обичнији: *ба̃д̃ња̃ци* Во Д П Т, *ба̃д̃ња̃ке* М Р, *во̃и̃ња̃ци* Кр, *ро̃ћа̃ци* К Ми Ри, *ро̃ћа̃цима* ДД, *ро̃ћа̃ке* Го Ка, *у̃ја̃ци* Ми С, *у̃ја̃ке* К.

Бележимо и *ба̃д̃ња̃кове* В М, као и занимљиво *иу̃мареву* Ту.

в) Двојство (са сличним бројчаним омером потврда) налазимо и у ген. пл у р а л а:

кору̃ка̃ Ду, *ље̃ш̃ни̃ка̃* Ст Ту, *м̃ј̃ес̃е̃ци̃* Ми, *мес̃е̃ци̃* Мр; — *ба̃д̃ња̃ка̃* Во Душ, *ди̃на̃ра̃* Ми С, *ку̃р̃ја̃ка̃* РБ Ст, *ље̃ш̃ни̃ка̃* Зд, *ро̃ћа̃ка̃* П С Ст Ц, *у̃ја̃ка̃* ДД; — *д̃бич̃а̃ја̃* Ср Т.

Неуједначено је и у именица проширеним формантом *-ов- (-ев-)*: *голуб̃ова̃* Бр В Му Р, *јас̃и̃реб̃ова̃* Ми Ри СР, *ку̃р̃ја̃ков̃а̃* ГД С, али и *г̃д̃луб̃ова̃* Б ДТ О, *сл̃у̃ча̃је̃ва̃* Т.¹³³

91. Тип *ка̃м̃ен̃-ка̃мена*, *ра̃згов̃ор̃-ра̃зговора*. а) Л о к. с г. углавном има померен акценат:

ио гов̃ору Ми Р, у *гов̃ору* Ро, у *Јав̃ору* ГГ, на *кам̃ену* ДТ Ми, *ио кам̃ену* Ро, у *кам̃ену* Г Ст.

Бележимо и у *и̃ла̃мену* Во, на *ка̃мену* Го З.

Налазимо и у *ра̃згов̃ору* Ду Ра и у *разгов̃ору* Мр.

б) П л у р а л. Алтернацију потврђује и већина забележених множинских ликова. У ген. пл. именице *ђе̃в̃ер* увек је *ђе̃в̃ера̃* Год Ј П У; у дат.-инстр.-лок. пл. затичемо двојство: *ђе̃в̃ерима* Д, *ме̃ђу ђе̃в̃ерима* Му, али и *са ђе̃в̃ерима* Во Му.

Именица *камен* у ген. пл. гласи *кам̃ено̃ва̃* Зд, у дат.-инстр.-лок. пл. *кам̃ен̃овима* Ми Ст.

У једином засведоченом облику именице *гребен* акценат је непомичан: на *гр̃еб̃енима* Во.

92. Тип *и̃до̃ш̃ок̃-и̃до̃шока*. Акценат номинатива задржавају и остали падежни облици; изузетак је ген. пл. где се најчешће јавља краткосилазни акценат:

би̃с̃ера̃ ГД, *ду̃ка̃и̃ш̃а̃* Год Мр С, *је̃з̃и̃ка̃* О, *ме̃ђ̃е̃ди̃* РБ У Ц, *и̃д̃ско̃ка̃* М ТП, *са̃нду̃ки̃* С, *и̃д̃ва̃ра̃* Рош.

У парадигми именице *човек* запажамо специфичне (фонетске и прозодиске) алтернације:

ном. сг.: *чо̃век* Бр ГГ Д Ј Мр Ри Ту, *чо̃јек* Го ДТ, *чо̃ек* ГД Ду Ј РБ С Ту, *чо̃в̃ек* Г; вок. сг. : *чо̃вече* Зд П, *чо̃јече* Го, *чо̃ече* Вр РБ С.

Остали падежи: *чо̃века* Во Г ДД Ј Д Мр С, *чо̃ека* ДД З К Му Ст У Ц; — *чо̃веку* Ду, *чо̃веку* Во З К Ка, *чо̃јеку* Го, *чо̃еку* ГГ Ка; *-и чо̃веком* О Т, *и чо̃еком* М С.

¹³³ Дан. (37–38) *голуб̃ова̃* и сл., али *ви̃шезовима/голуб̃овима*.

93. Тип *нáрод-нáрода*. Примери акценатских алтернација у парадигми оваквих именица нису засведочени; дакле, ' се јавља и у осталим падежним облицима, нпр.: *кóчиће* Во Ду, *нáрòдā* З, *íрòзòрā* РБ, *íрòзòримā* Г и сл.

г. Двосложне и вишесложне именице с нејосијојаним а

94. Тип *синòвац-синòвца*. Ова квантитативна алтернација није засведочена. Бележимо само *íокрòвца* Во, *синòвца* К Л Ст У.

За ген. пл. имамо једну потврду: *íòкрòвāцā* Во.

Напоменули бисмо да су оба наведена облика им. *íокрòвац* забележена у истом месту (чак и од истог информатора); будући да немамо података из других насеља, не можемо ништа одређеније казати о њиховој распрострањености.¹³⁴

95. Тип *мушкáрац-мушкáрца, добрòвòљац-добрòвòљца*. У ген. пл. коегзистирају различити акценатски модели:

а) *Босāнāцā* Г Кр, *добрòвòљāцā* Го Ту, *издāйīāкā* РБ, *Македòлāцā* П Т, *мушкāрāцā* ДТ, *омладīнāцā* РБ, *осīйāйīāкā* Рош, *íйīòмāцā* Ду, *солūнāцā* Ка, *Црногòрāцā* Мрш Т;

б) *зadāйīāкā* Ка, *íодāйīāкā* К, *солūнāцā* У Ц;

в) *бјèгūнāцā* Во, *кòмāрāцā* РБ.

Као што видимо, међу засведоченим потврдама, убедљиво је највише оних са дугосилазним акцентом на унутрашњем слогу (неки од њих су наведени и у т. 33); упадљиво је мање примера са непромењеним или пак помереним, Даничићевим, нагласком.¹³⁵

д. Акценатī имена и íрезимена

96. Прозодијски најинтересантнија имена и презимена овде ћемо сагледати интегрално. Имена (ређе и презимена) наводићемо и на другим местима у раду, али увек парцијално и сврсисходно, као засведочене илустрације појединачних категорија.

97. Имена. а) Имена једносложне основе на -ко двојачко се акцентују:

Вèљко СР Ц, *Жáрко* Ду Ми Ро, *Жèљко* Бр Мрш П, *Здрáвко* Во Ка Ми, *Миљко* ДД Ро, *Мíрко* Кр Р Т У, *Слáвко* ДТ С Т У;

Вèљко Л, *Гòјко* Г ЈД, *Жíвко* Вр Ј, *Йвко* Во, *Јāнко* Г Душ Р, *Мāрко* ГГ М Ри Ст, *Рāјко* Мрш, *Рāнко* О С.

Само два имена (*Вèљко* и *Гòјко*) забележена су у оба акценатска лика. Можда није случајно то што су ова имена са дугосилазним акцентом посведочена у југоисточном делу области (насељима најближим моравичком и драгачевском крају).

б) Имена двосложних основа на -ò:

¹³⁴ Вуковић Акц. П-Др 204, М. Ник. СП 112 *íокрòвāцā*, али Стев. Гружа 559 *íокрòвāцā/íòкрòвāцā*.

¹³⁵ Сва три обрасца коегзистирају нпр. у М. Ник. СП 112, а, такође, исп. Дешић ЗБИЈГ 208–209.

Душић ГГ П (ген. Душића Г); — Милџин Во З, Продан Ј, Сићеван Ду, Трићун Зд СР; — Гвџден Му, Милош Кр Ст; — Видан ГД К, Драган Вр К Му Т, Сићанин Во.

в) Имена двосложне основе на *-анко*, *-енко* и *-инко*:

Милџенко Душ / Милџенко Кр РБ, Радџенко Ра, Сићамџенко Ри; — Милџинко Ро / Милџинко ТП, Марџинко Во Ка; — Миланко У.

г) Имена двосложне основе на *-ило*:

Данило ДД, Добрило У, Дојчила (ген.) М, Момчило ГД Д С.

д) Имена тросложне основе:

Боривоје Год Ра, Добривоје Му У Ц, Миливоје ГГ Ј / Миливоје Рош, Радивоје Во З С; — Танасије СР.

ђ) Композите:

Велизар Ка, Светозар П Ст; — Драгољуб Г К С, Мирљуб Му Ст, Славољуб Во РБ, Родољуб Ду; Милдрџ Ду К / Милдрџ Ра; — Живорад Д, Милорад Б Во / Милорад Г.

98. П р е з и м е н а. а) Презимена изведена од имена једносложне основе на *-ко* (Гојко и сл.) јављају се у три прозодијска лика:

аа) са краткосилазним акцентом: Јанковић О, Марковић Ј Мрш, Марковићи Ј;

аб) са дугосилазним акцентом: Јанковић Ро, Рајковић Ка, Брајковићи (топ.) Ту;

ав) са дугоузлазним (типизираним) акцентом: Јанковић ДД Ка, Марковић Во Ду, Гојковић Го.

б) Презимена изведена од имена једносложне основе типа *Симо* (одн. сличних хипокористика или надимака) јављају се у два прозодијска лика:

ба) са дугоузлазним акцентом (тј. са акцентом основне речи): Брковић Ри, Јевђовић Ра, Миловић Т, Тешовић Ка итд.;

бб) са дугосилазним акцентом: Брковић Ду, Сиговић Ст, Цицковић Душ и сл.

в) И презимена изведена од других имена или чувају акценат основне речи, или се јављају са другим (понајчешће типизираним) прозодијским ликовима:

Гагић Т, Гускић Р, Ђокић Во / Ђокић Д, Косић ГД Душ, Мурић Ка, Чвркић Рош; — Алексић Бр Ц, Осиојић Ка; — Крсмановић Ри / Крсмановић Во РБ, Максимовић Го / Максимовић Год М; — Васиљевић Год, Гавриловић В, Ковачевић Ду Му, Маринковић ДТ Душ Ро, Милићевић З, Тодоровић Ј / Тодоровић Зд, Трифуновић К О У итд.

Б) ИМЕНИЦЕ СРЕДЊЕГ РОДА

а. Једнакосложне именице (некадашње *о* / *'о* -основе)

аа) Једносложне основе

99. Тип *дрво* (сг.) ~ *дрва* (пл.). Ову алтернацију уочавамо у следећим забележеним примерима (ном. -ак. пл.): *брда* Во Го, *дрва* Вр Год Д Ј Ка Мрш Ра Ри С ТП, *зводна* Во Год, *идља* Го З Кр, *сиша* Кр.

Назначена алтернација је доследно спроведена само у именице *дрво*, док се остале наведене именице јављају и у другим прозодијским ликовима: именице *брдо* и *поље* знају и за ' : *бр̄да* Г Ра, *по̄ља* Бр; именице *звоно* и *сӣша* могу имати и ˘ : *зв̄она* Л У, *сӣша* О ТП.¹³⁶

Само са краткосилазним акцентом (дакле, без квалитативне алтернације) јавља се именица *мјест̄о*: *мјѣ̄ста* Го К.

Засведочене потврде осталих падежа плурала: *др̄в̄а* Б Го ДТ Душ К РБ С; *зв̄она* РБ, али и *зв̄он̄а* О Рош; *мјѣ̄ста̄* В Ду Мрш Ро; *по̄ бр̄дима* М, с в̄олик̄им *др̄вима* В.

100. Тип *с̄ело* (сг.) ~ *с̄ѣла* (пл.). У забележеним именицама овог типа назначена квалитативна алтернација или није доследна или сасвим изостаје (одн. није засведочена):

— ном.-ак.: *с̄ѣла* Бр Д Мр Л / *с̄ѣла* Г Р У, *р̄ѣбра* Го Год Ро / *р̄ѣбра* Во Ра, *с̄ѣдла* Во Т;

— ген.: *с̄ѣл̄а* Бр Год Ј Мрш СР Ту / *с̄ѣл̄а* Во, *р̄ѣбар̄а* ДД ЈД Ри Ст / *р̄ѣбар̄а* Во Л У;

— инстр.: *са р̄ѣбрима* Г РБ / *са р̄ѣбрима* Кр;¹³⁷

— лок.: *по с̄ѣлима* Му / *по с̄ѣлима* Ду О.

Наведени ликови са акцентима узлазне интонације не слажу се са Дан.(63).

Лексему *йеро* (чији множински прозодијски лик код Дан. (63) зависи од значења) имамо само у једном примеру: *й̄ера* од л̄ука Во.

101. Тип *сӣјено* (сг.) ~ *сӣјена* (пл.). а) Ова алтернација засведочена је само у насловне именице:

сӣјена В Зд Ка П СР С Ту.¹³⁸

б) Немамо примера за промену акцента у лок. сг.; бележимо само: св̄а у *зла̄йшу* Ду, *на̄ сӣјену* В Зд.¹³⁹

102. Тип *бр̄вно~бр̄в̄ан̄а*, *д̄ѣбло~д̄ѣб̄ал̄а*. И овом говору је својствена алтернација *бр̄вно* ~ ном.-ак. пл. *бр̄вна* ГД Мрш С ~ ген. пл. *бр̄в̄ан̄а* ЈД Ка (исп. *л̄онац~л̄онци~л̄он̄ац̄а* у т. 83).¹⁴⁰

б) За другу именицу можемо навести само ном.-ак. пл. *д̄ѣбла* Ду Ка (остали падежни облици нису засведочени).

¹³⁶ Испитивачи сродних оближњих (суседних и нешто удаљенијих) идиома у ген.-ак. пл. им. овог типа бележе различите могућности: Тешић Љешт. 178 *др̄ва*, *бр̄да*, *зв̄она*, *по̄ља*, *сӣша*; *мјѣ̄ста*, Ник. Тршић 390 *др̄ва*, *бр̄да*, *зв̄она*, *по̄ља*, *сӣша*, *мјѣ̄ста*, Моск. Поц. 18 исто; М. Ник. Гор. 641 *др̄ва*; *бр̄да*, *по̄ља*; *зв̄она*, *мјѣ̄ста*, *сӣша*; СП 115 *др̄ва*, *бр̄да* / *бр̄да* / *бр̄да*, *по̄ља* / *по̄ља*, *зв̄она*, *ж̄ӣша*, *к̄л̄ӯйка*, *м̄ѣ̄ста*.

¹³⁷ За губљење акценатске форме у плуралу (или бар у неким падежима пл.) знају и други сродни говори; исп. М. Ник. Гор. 641, Тешић Љешт. 179, М. Ник. СП 116, Ђук. ГЦ 228, Симић Обади 27, Станић Уск. акц. 123.

¹³⁸ Принципски је исто и у непосредном окружењу: Тешић Љешт. 20 *сӣјена*, М. Ник. Гор. 641 *сӣјена*; и у М. Ник. СП 116 *сӣјена* (мада у Ђур. Јат 272 *сӣјена/сӣјена*).

¹³⁹ У неким сродним идиомима забележено је и у *зла̄йшу*: исп. М. Ник. СП 116, Вуковић Акц. П-Др 252, Пецо Орт. 33.

¹⁴⁰ За однос *бр̄вно/бр̄вна/бр̄в̄ан̄а* исп. Барј. НП-Сј. акц. 50, Вуковић Акц. П-Др 248, М. Ник. СП 116; у Грузи (Стев. Гружа 564) у ген. пл. *бр̄в̄ан̄а/бр̄в̄ан̄а*.

103. И овде се факултативно јавља метатонијски акценат у ак. именица *враїта* и *леђа*, када оне стоје уз предлоге: *на враїта* В Ка, *пřed враїта* М, *на леђа* Зд П, *низ леђа* Мрш.

Ипак, чешће је и обичније: *на враїта* Во К, *за враїта* Ду О, *низ леђа* Бр, у *леђа* У и сл.¹⁴¹

аб) Двосложне и вишесложне основе

104. У именица типа *врейено* акценат је увек на истом слогу:

— ном.-ак. сг.: *врейено* В Д Зд П РБ С Ст (на истоку и *врейено* Рош, в. т. 34), *канчело* ГГ Ј Мрш С, *решиџо* Во Му Т (*рашиџо* ТП Ц);

— ном.-ак. пл.: *врейена* ГГ Л М СР У Ц, *канчела* Б Л Ту, *решиџа* ГД Д (*рашиџа* Ду);

— ген.-пл.: *врейенā* Вр К Ро, *канчелā* ГД Му.

Им. *канчело* бележимо и у м.роду: *на тај канчел* ТП.

105. У именица типа *кољено* редовна је алтернација ` (ген. пл.) ~ ` (остали падежи): *враїтлā* Г Ми Ту, *кољенā* Во К Му С Ц (*оїш кољенā* ТП), *мџчлā* Во.

106. Према ном.-ак. сг. *вāрїво* Б Мр и *сїрїшиџе* ГГ Ду О Ту, у ном.-ак. пл. налазимо (додуше само у две потврде) ликове са непомичним акцентом: *рāзнā вāрїва* Во, *їџїва* З.¹⁴²

107. Акценат је умерен према крају и у пл. именице *језеро*: *језера* Ду К.¹⁴³

б. Неједнакосложне именице (некадашњих консонантских основа)

108. У именица *име*, *уво* и сл. редовна је алтернација по моделу *їме* (сг.) ~ *имена* (пл.); ген. пл. -*енā*; дат.-инстр.-лок. пл. -*енима*:

ном.-ак. пл.: *бремена* Во, *времена* В Душ Му, *имена* Д, *їлемена* ТП, *їрезимена* М Ст, *рамена* Бр З Ка Ст, *сџмена* РБ У; — *бурџа* Го Р Ст, *дрвџа* М Ту, *дугмџа* Му Ц, *ћџа* Кр Ра Ту, *увџа* Вр К Мрш ТП У; — *чудџа* ТП;

ген. пл.: *дугмџа* Душ, *именā* Го Ка Ра, *їрезименā* ГГ Р, *раменā* ГГ Ка Ро, *увџа* Мр У;

дат.-инстр.-лок. пл.: *бурџима* Му, *дрвџима* ГГ К П, *рамџима* Д Мрш С Ц, *увџима* Ро.

109. У зависним падежима именица типа *дијеџе* и *чељаде* долази до промене ` у ` на трећем слогу од краја, али та промена није доследна.

¹⁴¹ Слично је и у сродним говорима: исп. Вуковић Акц. П-Др. 249, Ник. Тршић 390, М. Ник. Гор. 641, Пецо. Орт. 33, Пиж. Кол. 42, Руж. Пљ. 134, Станић Уск. акц. 90, Тешић Љешт. 179; М. Ник. СП 117 (у новоштокавском) *на враїта* / *на враїта*, *на леђа* / *у леђа*, Симић Обади 27 само за *враїта* и сл., али спорадично *на џџа*.

¹⁴² И у М. Ник. СП 118 *їџїва*, али овде је типично *варїва*, *сирїшиџа*.

¹⁴³ Тако и Руж. Пљ. 134, Станић. Уск. акц. 124, М. Ник. СП 117, Моск. Поц. 22. Међутим, Стев. Гружа 566 *језера* / *језера*.

а) Забележени примери квантитативне алтернације: *ђеџеџа* В Зд Мр СР, *ђеџеџу* ДД Мр Ту, *са ђеџеџом* У, *ја'јеџа* Ра У, *ко јае јаеџу* Ду, *ј'џеџа* Год, *сви'џеџа* Ро.

б) Ова алтернација изостаје у тросложним именицама: *ђеџеџеџа* Во, *ђеџеџеџеџа* СР У, *џилеџеџа* Го, *чељадеџа* Му Т, *чељадеџу* У.¹⁴⁴

110. Вок. именице *дијеџе* гласи *д'џеџе* Б Душ Мрш СР Ст ТП Т Ц.

В) ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГ И МУШКОГ РОДА НА -А

а. Једносложне основе

111. Именице типа *глава*, *слуга*. а) Алтернација ' (ном. сг.) ~ ^ (ак. сг., ном.-ак. пл.) релативно је добро заступљена, али је и број засведочених потврда у којима она изостаје знатан.

Ак. сг.: *војску* ГГ Год Ду З Л П РБ Ро ТП Ту, *главу* Бр Во ДД Душ К Му П Ра СР С Ст Ту У, *грџну* Г Ду Зд М СР Ту, *грџду* Го, *џДрџну* СР, *д'џу* Во Ј Ка Ро, *зџму* В Ду П С Ту, *р'џу* В ГД ДТ З Ј Кр Ми Му Р Ри Рош С ТП Ту У Ц, *снаџу* ГГ Зд Ро Т, *џсрџџду* Ст, *сџџџџу* ДТ Го Год, *џрџџу* Зд У.

Неке од наведених именица налазимо и са непромењеним акцентом: *грџду* Во Зд Мрш, *Дрџну* Б Кр П, *сџџџџу* Л У, *џрџџу* СР.

Само овакав нагласак имамо у: *браџу* ДД, *врџу* Вр Ст, *клуџу* СР, *р'џу* Во Зд Мрш, *свџџџу* Во Д Душ Ка П С Ст, *свиџу* Ду, *слџу* Му Ц, *џрџџу* Б Ка, *рџну* Ми.

Ном.-ак. пл.: *главе* Вр К Ми С, *грџне* ДТ Зд, *грџе* Во Ра У, *зџе* Во Ду, *зџме* Бр Л, *рџе* Во, *рџке* Б ГГ Д З Ка Мрш Ри С ТП Ту Ц, *свиџе* Б Ду Кр П, *слџе* Во З, *сџџџџе* Ј Ра Ту, *сџрџне* ГГ Ду Ка О Рош Ту, *џрџџе* Ду З.

И са акцентом ном. сг. налазимо: *зџе* Бр Во, *слџе* Ц, *џрџџе* Во.

Само са нагласком ном. сг. бележимо: *браџе* ГГ Ри, *клуџе* Го У, *лџке* П Ту, *рџџе* Ми, *свџџџе* Вр Душ РБ С, *сџрџџе* Во, *џорџе* Ду Ц.¹⁴⁵

б) У дат. сг. бележимо и (па му приђе) *рџџи* ТП и *рџџи* ДД С; налазимо *војсџи* Ро Му (облик са дугосилазним акцентом, можда и сасвим случајно, није забележен).

в) За квантитативну алтернацију ' (ном. сг.) ~ ` (дат.-инстр.-лок. пл.) имамо тек неколико потврда; поред редовног *рџџама* Бр ГД Ј Ка Мрш Ри СР Ст Ту Ц, налазимо и *грџама* Ра, *грџама* Год З, *свиџама* Душ Мрш С, *сџџџџама* Во.

Засведочено је, међутим, и *свиџама* К, као и *рџџама* Б Во Ка У, *сџрџама* В Ду О.

г) Ген. пл. именице *рџџа* гласи *рџџџ* В Во Д Зд Л Ри Ст Ту; на северозападу области није необично ни *рџџџ* Го З.¹⁴⁶

¹⁴⁴ И у сродним говорима засведочено је само *ђеџеџа*, *ђеџеџу* и сл. (нпр. М. Ник. Гор. 641, СП 120, Тешић Љешт. 177, Руж. Пљ. 135, Барј. НП-Сј. акц. 60).

¹⁴⁵ На рецесију алтернације ' ~ ^ указује А. Пецо у чланку: Акцент именица женског рода типа *глава*, *вила*, НЈ XI 12-24.

¹⁴⁶ Тешић Љешт. 179, М. Ник. Тршић 390 само *рџџџ*; за овакав прозодјски лик зна и колубарски говор (Ник. Колуб. 26); у другим сродним идиомима доследно је *рџџџ* (нсп. Вуковић Акц. П-Др. 271, М. Ник. Гор. 638, Пнж. Кол. 45, Руж. Пљ. 138, Станић Уск. акц. 133 итд.).

112. Именице типа *нога, сестира*. а) Алтернација ` (ном. сг.) ~ ` (ак. сг., ном.-ак. пл.) засведочена је у приличном броју именица, али ни у овом типу није доследно спроведена.

Ак. сг.: *вѡду* Б Во Го Ду Зд Ј К Ка М Ра Ри С Т, *зѡру* ГД Душ Р ТП Ц, *ћѡцу* Вр ГД ДТ Д Ј Л Мр П РБ Р С ТП Ту Ц, *зѡмљу* В ГД Д ДД Зд Ј Кр Мрш Р Ри С Ст ТП, *зѡру* В Душ ЈД М Р ТП Ту, *ѡглу* Б Во К Ми Ро Т, *кѡсу* Бр ДТ П О ТП, *мѡћу* З Кр, *мѡћу* Год К Ра, *нѡгу* Го Зд Мрш Ро Ст Ту У Ц, *рѡју* Во Ду, *рѡсу* О С Ту.

Неке од наведених именица забележене су и са узлазним акцентом: *мѡћу* Ду Ка, *мѡћу* С Ц.

Само са узлазним акцентом налазимо: *глобу* Ду, *дѡску* Г Ду, *лѡзу* М, *слѡду* Во К, *чѡлу* Во.

Ном.-ак. пл.: *бѡве* З Бр, *вѡде* Во, *зѡмље* Во Ду Ра, *ѡгле* В П РБ Ро ТП, *кѡсе* Бр З Ка Му Ро, *мѡћиле* М П, *нѡге* Б Вр Д Душ Ј Ка Мрш Ри Ст Ту Ц, *чѡле* СР К Ра.

Узлазни акценат налазимо у два именица: *дѡске* Бр Д Ра Т Ту У Ц, *кѡзе* Бр Зд ЈД Ј Ка П Ри.

У дат. сг. забележено је више пута *ћѡци* Бр ДД Душ РБ Ра С ТП Ту У и једанпут *вѡди* (па приђите *вѡди*) Во.

в) Вок. сг. гласи: *ћѡцо* ГД К О РБ Ту, *жѡно* Б ГГ Г Л М Ми Мр Му С, *сѡсѡро* ГГ Душ Му С.

г) У ген. пл. налазимо: *жѡнѡ* Го Ј, *кѡзѡ* Му Ст У, *чѡлѡ* Кр С; — *земѡљѡ* Ду С, *сѡсѡрѡ* Ду О.

д) Ген. пл. им. *нога* гласи *нѡгѡ* ГГ Ка Мр Ро Т.

Н а п о м е н а: У селима најближим Драгачеву (само у њима!) неке од именица наведених у овој тачки засведочене су и са краткосилазним акцентом у ном. сг. (нпр. *ћѡца* и сл.); будући да однос *ћѡца~ћѡцу* (прозодијски идентичан са моделом *жѡба~жѡбу*) не припада сагледаном акценатском типу (нити је типичан за прозодијску физиономију нашег идиома), овакви ликови овде нису ни навођени (о њима в. т. 34).

б. Двосложне основе

113. Именице типа *висина*. а) Алтернација ` (ном. сг.) ~ ` (ак. сг., ном.-ак. пл.) јавља се у следећим засведоченим примерима:

ак. сг.: *ѡ висину* Душ, *ѡ дубину* Ду, *ѡ ѡлѡнину* ДТ, *ѡ ѡлѡнину* Го СР, *рѡдбину* Бр Г К, *за рѡдбину* Д, *ѡѡзбину* Г З Ст, *ѡ ѡѡзбину* РБ;

ном.-ак. пл.: *ѡлѡнине* Го, *крѡзѡ ѡлѡнине* М; — *ѡрѡвине* Во З.

Ипак, више је засведочених ликова у којима ова алтернација изостаје: *брзину* ДД К, *на брзину* Г Р С Ту, *висину* ГД Ту, *врѡћину* Мр, *дубину* ГГ К Р, *дужину* О Ст У, *дуљину* Д Т З, *ѡлѡнину* Ду Ц, *родбину* Мр С, *ѡѡзбину* Ми Мр, *на чистину* П С, *ширину* Во; — *у висине* Б Бр Д Му, *ѡлѡнине* О Ри Р, *сѡѡрѡнине* Г М Ту.

б) Краткосилазни акценат на иницијалном слогу (очигледно аналошки, дакле новији) срећемо и у другим надежним облицима:

ѡлѡнина Го, *рѡдбина* Во Ду, *рѡдбинѡ* СР, *сѡдбина* В Душ К Р Ту, *сѡдбини* Ду О.

Ипак, бројније су потврде у којима аналошког нагласка нема:

врућина Во Мр С, на *врућини* Ка, *даљина* Зд, из *даљинѐ* Ро, у *дубини* ЈД, *по дужини* М, *иланина* Ј О ТП, *иланинѐ* П, са *иланинѐ* Рош, *родбина* Му, *родбинѐ* Му, *шазбина* Год Мрш, у *шазбини* Вр К; исп. и *љейџина* ГД Душ Ми, *по љейџини* Г.

Налазимо само *лѐдина* В Зд Мр, *по лѐдини* Ра.¹⁴⁷

114. Именице типа *ливада*. Алтернација ~ (ген. пл.) ~ ` (остали падежи) спроведена је доследно:

бѐшиќа Во, *вабриќа* З, *врљиќа* ГГ, *кџлиќа* Кр СР, *кџуља* Вр К Му Ст, *ливада* Бр З П Ту, *лисица* Го Ј Ми С Ст, *мајам* Вр, *мџиња* ГД Мрш, *мџиќа* Го, *иџава* Зд Му, *сиџица* Д, *чарџа* Мр ТП.

115. Редовно је (дакле, без икакве алтернације): *варница* Вр Му Т, *карлица* ГГ Зд РБ.

116. Вокатив пл. им. *ђевџка* гласи *ђевџке* Ду Ро Ц.

в. Вишесложне основе

117. Будући да у именица ових основа нема померања акцента у деклинацији, издвојићемо и сагледати изванредан број занимљивих акценатских ликова, груписаних према наставцима за творбу, односно према финалном слогу (у неким речима страног порекла).

118. Именице на *-ија*. а) У оријентализмима углавном налазимо Вукову ситуацију: *антиерија* Вр Душ Ка, *антиерије* П (у Вука *антиерија/антиерија*); — *лакрдија* У; — *бајаца* В М, *рабаца* Бр Душ, *рабацаје* Во Го Ри.

б) Дугоузлазни акценат на пенултими (према стандардном ` , какав имамо нпр. у *мајсторију* Б Р) бележимо само у: *по чобанин* Мр, у *чобанију* Му.

в) Налазимо *погибија* В Мр Ри и *погибија* Зд (Вук: *погибија*); исп. и латинизам *милиција* Г Мр Ст (Вук: *милиција*).

г) Романизам (латинизам) *фамилија* јавља се у два прозодијска лика:

вамилија Г, *вамилија* К, *вамилију* Ра, *вамилију* Душ, *фамилија* Ми Ст, *фамилије* РБ Ст, *фамили* Му; — *вамилија* ГД Год ДД М СР, *фамилија* Б Го О РБ, *фамилију* З Кр П СР.

Ликови са ` чују се на целом подручју, док облике са ~ налазимо само у селима подринског залеђа (тј. у северозападном делу области).¹⁴⁸

Именице на *-ина*. а) Им. изведене од основних бројева јављају се:

аа) са значењем релативне заокружености: *дваесџину* гџдинѐ Вр, *трије-сџину* дџша Ду, *петнесџину* радниќа У; — *дваесџину* копачѐ ДТ, *петнесџину* гџстију ДТ;

аб) са значењем одговарајућег (тј. бројем утврђеног) дела: *десџину* Во, *четврџина* ГГ, *четврџину* Му, *четврџинѐ* Ра.

¹⁴⁷ Вук *лѐдина* (*лѐдина*).

¹⁴⁸ Обе варијанте (чешће једна или друга) налазимо и у околним и у удаљенијим сродним говорима: за обе в. М. Ник. СП 130, за прву М. Ник. Гор. 662, а за другу Пнж. Кол. 64, Симић Обадн 57, Тешић Љешт. 207.

б) Акценат на наставку срећемо и код неких других именица: *неколици́на* Р, *околи́на* Во РБ, *околи́ни* Мрш, *околи́ну* Му, *особи́на* Ми, *особи́не* С.

в) Говори се *йоловина* Год, *йоловину* ДД Ми, али налазимо и *йоловину* О; тако и: *осовина* Кр, *даровина* Мр.

г) Увек је *дѝмовина* ДТ П (с Вуковим акцентом и значењем), *дѝмовини* Л, *дѝмовину* Р ТП.

д) Акценат основне речи сачуван је у: *ймовина* Во М, *ймовину* Мр С; *сирѝмашѝина* Ст, *сирѝмашѝини* Т.

Бележимо и (Вуково) *будалáшѝину* У, као и *будалáшѝиња* Ту.

Редовно је: *сѝтарјѝина* Бр Мрш ТП, *сѝтарјѝину* Мр СР, *сѝтарјѝине* Душ, *сѝтарѝина* Д, *сѝтарѝине* Рош.

ђ) Често смо слушали *ба̀греновинѝ* Во Ду, *ја̀сиковинѝ* Ри, *ра̀сѝовинѝ* Ту Ц, *шѝйовинѝ* С и сл.

119. Именице на *-ица*. Од засведочених примера са Вуком се слажу *борѝвница* Б В Ду З Ми, *ва̀љарица* Б ГГ ГД ТП Т, *ва̀љарицу* Бр В ГД Кр Ка, *водѝница* Б В ДД ДТ М Ми О СР Т Ту, *ведѝничѝца* ДТ (Вук: *водѝничѝца*), *ка̀баница* Б Душ Зд П Ра (Вук: *ка̀баница/ка̀баница*), *ко̀басѝца* Б Во ЈД СР О Ри, *ко̀басѝце* У Ц, *ма̀рамѝца* Б Во Ка РБ, *ма̀рамѝцу* Бр Вр Л М У Ц, *йорѝдица* Д Мр Ри Ро Рош, *йорѝдици* Б Во Рош, *йорѝдицу* Б ДД О П, *с йорѝдицѝм* Д Мр Мрш, *чибу̀љица* Б Бр ДТ Д М Ми Мр О, *чибу̀љице* Ду, *чибу̀љицу* Бр Зд ЈД СР, *чибу̀љице* Бр ДД РБ.

У Вука не налазимо: *двоѝнице* Ду, *за̀сѝавѝце* У, *йодлакѝиња* Рош, *сѝѝрѝмѝичѝце* ('најлонски кончићи за удицу') ЈД, *чибу̀љичѝцу* Зд, *чиња̀рица* ('врачара') Вр.

Г) ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГ РОДА НА -Ø

а. Једносложне основе

120. Тип *сѝвѝр~сѝвѝри*. а) Лок. сг.: *на влáсѝи* Б Вр Л М Ми, *на ма̀сѝи* Б Год Кр М Ра Ст ТП, *на рѝѝѝчи* Б Г З Ми Р Ра Ри, *у сѝвѝри* Б Ду Ми Мр, *у ѝѝѝѝви* Б Душ Ро.

Забележили смо, међутим и *на чáсѝи* Го, *йо ћѝди* М.

За лок. сг. типа *рáван* исп.: на јѝднѝј *рáвни* Ми.

б) Ген. пл.: *рѝѝѝчи* Во Д Му, *сѝвѝри* Л Ст, *ѝѝѝѝви* Ми.

в) Дат.-инстр.-лок. пл.: *рѝѝѝчѝма* Вр Душ ЈР Т.

121. Тип *нѝћ~нѝћи*. а) Лок. сг.: *йо крѝви* ДТ, *у крѝви* ДД П, *йо нѝћи* Во ДД Д Зд К М П С ТП;

у крѝви Мр, *у тѝј нѝћи* М.

б) Ген. пл.: *кѝсѝи* Д П, *нѝћи* Во Зд Ри, *ћѝри* Год, *шѝћѝри* Ду Му; — *кѝсѝиѝѝ* Душ П, *нѝћиѝѝ* РБ Т, *шѝћѝриѝѝ* Д.

в) Дат.-инстр.-лок. пл.: *кѝсѝиѝма* ГГ Ј РБ, *нѝћѝма* Го, *ѝчѝма* ГД Душ К Му Ст, *шѝћѝриѝма* Кр ТП.

Облици плурала се слажу са Дан. (79–80).

б. Двосложне и вишесложне основе

122. Тип *младѡсѡй~младѡсѡйи*. а) Алтернација квантитета у наставку је доследна: *бѡлесѡйи* Бр В ДД, *жѡлѡсѡйи* Бр Зд О, *мѡлѡсѡйи* Г П, *рѡдѡсѡйи* Мр Т, *сѡјѡрѡсѡйи* Ту итд.

б) Лок. сг.: у *болѡсѡйи* Во Ду, у *жалѡсѡйи* ДТ Р Т, у *младѡсѡйи* Мр, на *ѡмѡдѡи* Во Ј РБ, у *сѡјѡрѡсѡйи* С;

у *младѡсѡйи* Г Ка, у *жѡлѡсѡйи* ДД Ми.

в) Ген. пл.: *болѡсѡйѡи* Душ, *вечѡрѡи* ГГ К, али и *вечѡриѡу* Ра.¹⁴⁹

Бележимо, такође, *кокѡшиѡ* П С и *кокѡшиѡу* У.

г) У лок. сг. типа *ѡмѡѡѡй~ѡмѡѡѡйи* налазимо на *ѡмѡѡѡи* Г РБ, у *ѡмѡѡѡи* М Г Ту, али кад је предлог растављен од именице и *ѡри здрѡвѡј ѡмѡѡѡи* Во.¹⁵⁰

123. Именице на *-ад* типа *јѡрѡд* и *сѡрѡчѡд*. а) Ген. пл. *бѡјѡдѡи* Б Во М, *бѡрѡдѡи* Ду Ка Кр Ј, *дрѡвѡдѡи* Б Ду Зд Ка Ј РБ, *јѡњѡдѡи* Б Д ДТ ЈД РБ СР, *јѡрѡдѡи* Бр Мр Мрш П, *јѡрѡдѡи* ДД СР, *кѡјѡсѡдѡи* В Кр Рош, *ѡѡлѡдѡи* Во Д О, *ѡрѡсѡдѡи* Ка Мрш О РБ У, *ѡѡлѡдѡи* Год З, *ћѡбѡдѡи* Г Ј Ст; — *сѡрѡчѡдѡи* Б ГГ С; — *ѡнѡчѡдѡи* Мр С Ст Ц.

Засведочених примера са помереним акцентом је осетно мање: *бурѡдѡи* Го, *ѡѡшѡдѡи* Во З, *ѡрасѡдѡи* Год, *ѡѡлѡдѡи* В, *чѡлѡдѡи* ДТ.

б) Дат.-инстр.-лок. пл.: *бѡрѡдѡима* Б Во Кр Рош, *дрѡвѡдѡима* Бр Душ, *чѡлѡдѡима* Бр Ду РБ.

Ипак, ликови са помереним акцентом изразито преовлађују: *бурѡдѡима* Б Бр К Ка РБ, *крѡдѡима* Г ГГ Ми СР, *ѡѡлѡдѡима* Мр ДТ, *ѡѡшѡдѡима* ГД Мр СР, *ѡрасѡдѡима* Вр Ду М Т, *ѡѡлѡдѡима* Б Ду Ц, *ѡѡлѡдѡма* Ра, *чѡлѡдѡима* Ду К Ка, *чѡлѡдѡма* Ра.¹⁵¹

Д) ПОСЕБНЕ НАПОМЕНЕ О АКЦЕНТУ ИМЕНИЦА

124. У наредне три тачке представићемо извештан број именица које нису навођене у претходним пасусима, али су, на овај или онај начин, дијалектолошки интересантне. Оне заслужују пажњу из најмање три разлога: као потврде (не)постојаности појединих акценатских типова (ово се превасходно односи на степен одступања појединих типова им. м. рода од кореспондентних образаца у Вуковом и Даничићевом систему), као лексички прозодијски дублети, као једине засведочене могућности, које су, неретко, разликовне на ширем дијалекатском плану.

¹⁴⁹ М. Ник. СП *болѡсѡйѡи* / *бѡлесѡйѡи*, Стев. Гружа 581 *бѡлѡсѡйи* / *болѡсѡйѡи*; Вуковић Акц. П-Др. 241, Ник. Тршић 391, Петр. Б-К 28, Павлица Пољ. 80, Симић Обади 29 — као код Дан.

¹⁵⁰ Исп. М. Ник. СП 134.

¹⁵¹ Овај модел карактеристичан је и за остале западносрбијанске идиоме (в. М. Ник. Гор. 638, Ник. Тршић 361, Тешић Љешт. 180, а исп. и Симић Обади 30). С друге стране, он није својствен говорима Црне Горе и Херцеговине, где се, готово по правилу, јављају ликови са непомичним акцентом (в. Пецо Орт. 31, Вуковић Акц. П-Др. 245, Пиж. Кол. 49, Станић Уск. акц. 139, а исп. и Барј. НП-Сј. акц. 41). Негде на средини (и географски, и по фреквенцијском омеру засведочених примера) налазе се говори србијанског Полимља, у којима су (у дат.-инстр.-лок. пл.) готово подједнако присутна оба обрасца (М. Ник. СП 134).

125. Именице мушког рода. 1) Навешћемо најпре облике који делимично системски одступају од узорних модела.

а) Као и у неким сродним говорима,¹⁵² лексичка заступљеност типа *rōd-rōda* унеколико је сужена (потврде које се не слажу са Дан. стоје у загради или су посебно издвојене; тако је и у наредној подтачки ове тачке — под б):

bōz-bōga (сви); *brōd* Во Т; *gijōj* Ми Ро, *gijōja* Р; *dōm* Го Ми (*dōma* М Ро); *drōb* Вр ДТ Ду Ми Ри, *drōba* РБ С; *kōv* ГГ Мр П Ро С Ст; *lēd* М Г, *lēda* Ри; *lōj* В ДТ Ми Р Ро, *lōja* Ми; *nōs* Во Г ДТ Душ Ми Р, *nōsa* М Ра Ст; *rōd* Го Д, *rōda* Му Ту; *rōg* В Год Ду Мр (*od rōga* Во); *rōk* ГГ (*rōk* Му Ри), *rōka* Мр С; *smōk* ГГ ДД Му, *smōka* О Ри С, *čvōr* ГД Д Ми (*čvōra* Во).

Са Дан. (23) не слаже се ни: *bōk* ДТ, *z bōka* Г, *z bōr* Г, *svōr* Д Ми.

Дакле, им. *rōg* и *čvōr* прилазе типу *grād-grāda*, а им. *bōk* типу *svōj-svōja*.

Такође, им. *rōk* иде и по моделу *svāj-svāja*.

б) Неслагање са узорним обрасцима (Вук и Дан.), које неизбежно резултира међутипским преклапањима, својствено је, мање или више, и неким другим типовима им. једнословних основа:

vōz Го З Ми Ра Ро, *vōza* Му С Ст, *vōzom* Во; *dān-dāna-dānā* (сви), *dvā-īrī dāna*, *īe-īes dānā*; *ōs-ōsovi* (зоол.) Во; *sāj* Бр ДД Ми Ро, *sāja* Ду Ми Рош СР С ТП Т; *smrād* Го К Ми, *od^m smrāda* З; *čīr* М Ро; *člān* Ду (*člān* Г Р, *īrī člāna* СР); *rāk* Го О (*rāka* Л РБ СР); *čas* Д (*ōvōg časa* Ра).

Такође, према Дан. (24–25) *srēz-srēza*, овде је *srēz* Г Р, али *из црногорског срџа* Ми.

Према Дан. *bīk-bīka* (22) и *bīka* (24), овде је *bīk* Г Ј и само *bīka* Ра.

Дан. има *grōm-grōma*, *vrx-vrxa* (24), а УЦГ: *grōm* Г Ј Р, *grōma* Д Ка Л, *vř* Б Ду Ми, *sa vřa* ГД Мрш Му, затим *на vřu* Бр РБ Р У, *jo vřu* П Ту Ц, *на vřo* Мр Т, *на vř* О и сл.

2) Следе прозодијски ликови појединачних лексема, тј. (не)варијабилност лексичког акцента.

а) Према Вуковом *čūnak* овде је *čūnak* Душ Ст;¹⁵³ говори се *мeйтар* Вр П РБ и (ређе) *мeйтар* Ту,¹⁵⁴ редовно је *бакар* Г ЈД, *од бакра* ДД С, *кайак* М С, *шочак* М У, *на шочковима* Му.¹⁵⁵

б) Типу *rōjāk*, а припадају и следеће именице: *gūsār* ДТ Р, *ījsār* Ми; — *īšvār* Во Му, *īšvāra* Ро; ту су и оријентализми *būnār* Бр Му С Ст Ту, *kānīār* Ри У.

Типу *jūnāk*, *ака* припадају и: *zīdār* Бр ГГ К М Ми Рош, *svānār* Б Г Го П У, *svānāri* Б Во ГД П РБ, *svīrajār* ГД Д Ду К Ка Ро, *svīrajāri* Бр Душ З ЗД ЈД О, затим *kōjāč* Б В Г Ми Мр РБ, *kōsāč* Бр Душ К Ка М, *kosāči* Г Го Ми У, *īlīvāč* ДТ Кр Ми Ро Рош, *īljāčāni* Б Вр Ц, *īrūbāč* Го, *īrūbāči* Б Во Ду Му, као и неке

¹⁵² Исп. Вуковић Акц. П-Др. 186, М. Ник. Гор. 632, М. Ник. СП 101–102, Руж. Пљ. 124, Симић Обади 21, Тeшић Љешт. 175 итд.

¹⁵³ Исп. М. Ник. СП 105 *čūnak* / *čūnak*; Моск. Поц. 16, Станић Уск. акц. 110 *čūnak*.

¹⁵⁴ РСАНУ *мeйтар* и *мeйтар*.

¹⁵⁵ Исп. М. Ник. СП 105 *кайак* / *кайак*, *са шочком* / *шочак*.

речи страног порекла, нпр.: *бакра̄ч* Бр ДД Ј Ра, *бакра̄ча* Мр Ту, *бакра̄чи* Мрш О, *бакра̄че* Му У, *кайџӣ* З Т, *кайџӣи* Т, *сѣдомак* Кр Мр Мрш, *жандо̄р* О Ра и сл.

в) Насупрот *ѣис̄ар* и сл., стоји *буквар* Бр Т.

г) Говори се *ба̄ӣа̄л̄о̄н* Д Ду и *ба̄ӣа̄л̄о̄н* Кр, *ба̄ӣа̄л̄о̄на* Кр.

д) Имамо: *ѣрӣја̄ӣе̄л̄* Во Ду / *ѣрӣја̄ӣе̄л̄* Д Душ, ген. сг. *ѣрӣја̄ӣе̄ла* Ду СР / *ѣрӣја̄ӣе̄ла* Душ, вок.сг. *ѣрӣја̄ӣе̄лу* Г С, ном. пл. *ѣрӣја̄ӣе̄ли* ГГ ЈД, ген. пл. *ѣрӣја̄ӣе̄ла̄* Ми Ро СР У, ак. пл. *ѣрӣја̄ӣе̄ле* П У; — *не̄ѣрӣја̄ӣе̄л̄* Го К (Вук: *ѣрӣја̄ӣе̄л̄* и *не̄ѣрӣја̄ӣе̄л̄*).¹⁵⁶

ђ) Чује се *ѣо̄друм* Во и (чешће) *ѣо̄друм* Мрш Т, *ѣс ѣо̄друма* З, *ѣо̄друму* и сл.

е) У вези са именицама типа *дом̄а̄ћин* запажамо колебање у: *Београд* Б ГГ Д Ду Душ Л О, *из Београда* Б Д Ра Ри, *за Београд* Б Во Д Мр Ра Ри Рош, *у Београду* Му; *Биоград* ГД Го Ј О З, *из Биограда* Бр Д Ми Мрш СР; — *Београд* Б Г Р С Ст, *у Београд* Бр ГГ Зд Мр С, *у Београду* Бр Зд ТП У (Вук: *Биоград*).

ж) Имена месеци типа *децембар* двојачко се наглашавају: *де̄ц̄е̄мбар* Б Вр ГГ З / *де̄ц̄е̄мбра* ГД ДД З Зд СР, *у де̄ц̄е̄мбру* ГД Год Г О П; *нов̄е̄мбар* Бр Вр Д Душ Мр / *у нов̄е̄мбру* ГГ ГД Г П С Ст; *о̄к̄т̄о̄мбра* Бр Во Го М / *месе̄ца о̄к̄т̄о̄мбра* С; *се̄п̄т̄е̄мбар* ГД Л С Ст ТП Ц / *до се̄п̄т̄е̄мбра м̄јесе̄ца* Ст, *у се̄п̄т̄е̄мбру* Ро П.

Бележимо, такође, *м̄јесе̄ца а̄ѣрӣла* Го, али и *ѣир̄ине̄с̄ӣо̄г а̄ѣрӣла* М.

126. Именице средњег рода. а) Засведочено је *д̄о̄ба* В Ду О С и *д̄о̄ба* Б Кр П;¹⁵⁷ увек је *мо̄ре* Вр ДТ Ро.¹⁵⁸

б) Каже се *с̄ӣа̄кло* ГД З (*о̄ӣ с̄ӣа̄кла* РБ, али и *бе-с̄ӣа̄кле̄ӣа* Л).

в) Именице на *-ње* конкретизованог значења често имају типизирани дугоузлазни акценат: *в̄је̄нча̄ње* Б Бр ГД Го Мр Ро С Ст ТП, *ѣо̄ в̄је̄нча̄њу* Бр Ми П, *одо̄бр̄е̄ње* ГД Му РБ, *ро̄ђе̄ње* Б Ду Мр Мрш С Ст, *од ро̄ђе̄ња* Б Во ДД Ст Ц; — *из вӣђе̄ња* Г Ду Кр С, *ѣо̄ вӣђе̄њу* ГД Год Ми, *има̄ње* Го ДД Му О РБ; — *ѣече̄ње* Во Д Ми Ри, *ѣо̄ӣш̄ова̄ње* М С.

Свуда је *наре̄ђе̄ње*, *вес̄е̄ље* и сл.

Наводимо и следеће потврде: *б̄о̄лов̄а̄ње* Б Д Ду Зд Мр С, *ђе̄вов̄а̄ње* ГД Вр Г Ми Мр, *же̄ње̄ње* ДД, *ѣе̄ле̄ње* Ду; — *в̄уч̄е̄ње* (к̄лӣса) Во, *д̄уб̄ље̄ње* М П, *ѣлӣђе̄ње* Мр.¹⁵⁹

г) Ево и неколико карактеристичних им. на *-с̄ѣво*: *бог̄ас̄ѣво* Б ДТ О, *бог̄ас̄ѣва* Бр ДД ДТ Ри; — *с̄ѣоч̄ар̄с̄ѣво* ГД Ми Ц, *с̄ѣоч̄ар̄с̄ѣвом* Во Р ТП; *ѣрӣја̄ӣе̄л̄с̄ѣво* Л / *ѣрӣја̄ӣе̄л̄с̄ѣво* Вр; *ђе̄ѣӣн̄с̄ѣво* Б Г Рош / *у ѣе̄ѣӣн̄с̄ѣву* Во Ми Ц; — *јун̄а̄ш̄ѣво* Д О С.

д) Налазимо *др̄вце* Вр Ј и *др̄вце* Ст; — *бр̄да̄шце* Во, *бр̄до̄шце* Ду, *на бр̄да̄шцу* Во.

¹⁵⁶ М. Ник. Гор. 654, Симић Обади 21 само *ѣрӣја̄ӣе̄л̄*, М. Ник. СП 111 *ѣрӣја̄ӣе̄л̄* / *ѣрӣја̄ӣе̄л̄*. У осталим сродним говорима углавном је *ѣрӣја̄ӣе̄л̄*.

¹⁵⁷ М. Ник. СП 117 *д̄о̄ба* / *д̄о̄ба*, М. Ник. Гор. 672 само *д̄о̄ба*, Тешић Љешт. 215 *д̄о̄ба̄* (*од неко̄ д̄о̄ба̄* и сл.), Симић Обади 72 *д̄о̄ба̄* (*неко̄ д̄о̄ба̄, гл̄уво̄ д̄о̄ба̄*).

¹⁵⁸ М. Ник. Гор. 654, Тешић Љешт. 206 *мо̄ре*, В. Ник. СП 117 *мо̄ре* / *мо̄ре*.

¹⁵⁹ У вези са „спорним“ именицама на *-ње* у свршених гл., в. преглед мишљења и коментара у Ник. Основи 45; исп. и прилике у М. Ник. СП 118.

127. Именице женског рода. а) Навешћемо најпре следеће:

ѐнђа Б, *ѐнђе* Во Ра, *јѐнђе* П; *ѿѿрба* ДД М, *ѿѿрбу* Ми С, у *ѿѿрби* Му Ст, *ѿѿрбе* К; *чѿрба* Го О, *чѿрбѐ* Бр Му, *чѿрбу* Б С Т Ту (Вук: *јѐнђа*, *ѿѿрба*, *чѿрба* и *чѿрба*);

бѹе ГГ, *бѹѡ* Б ГД Мрш Ра Рош, *гѸзба* Б Г Го ДД С, *гѸзбѐ* ГГ Кр С Ст, *гѸзбу* Бр Кр П, *гѸзбама* Ду; *дѡска* Бр ДД ДТ Кр Л Ро, *дѡсци* Бр Д Ду Ми, *дѡску* Бр Ри С, *дѡскѸм* Ду Душ З Мр Мрш, *о-дѡсѡкѡ* Б М РБ СР; *ѷгра* Г, *ѷгре* Мр С; у *мѡгли* Ри, *мѹву* Б Го ДД ДТ П Р, *мѹве* Бр Во РБ С; *слѹжба* Б Вр П Ст; *снаја* Го Ду (*сна* Год Ра), *снау* Г ДД Ри, *снаѸм* Л, *снае* Ст; *сѷѡзу* Год СР, *сѷѡзѸм* К; *ѿѹжбу* Мрш; *чѐшма* ДТ, *чѐшмѐ* М / на *чѐшму* Во, *чѐшме* Го Л / *чѐшме* Ј М; — *ѷара* Б Бр Год К Л Рош, *ни ѷарѐ* Во, *ѷару* Ду К; *ѷаре* В Вр ГД Д Кр Л Ми Ра Рош Ст Т Ту, у *ѷаре* Бр Ми СР С, *ѷарѡ* Ду Ми П РБ С ТП / *ѷарѡ* Ми Р Ст Ц / *ѷарама* Бр С Ст;

бѸрба Б Бр Вр К Кр, *бѸрбѐ* Бр Го К Ми, у *бѸрби* Год Л Ро СР, *бѸрбу* Д Ка; *мѸлба* В К Ри, *мѸлбу* ДТ Ту;

вѸжња Кр / *вѸжња* Кр Ри Ст, *нѸшња* Б Бр Ми, *нѸшња* Кр Р С, *нѸшњу* Л Рош; *ѷѡжња* Ми Ст¹⁶⁰ (у свим наведеним примерима Вука има ` : *нѸшња*, *ѷѡжња* итд.);

рѸба Во Ј, *рѸбу* Ми Ри С, *шкѸла* В Душ О П СР ТП, *ѷ-школѐ* Во, *шкѸлу* З С ТП, у *школу* Д / *шкѸла* Г Ј Ст ТП Ту, за *шкѸлу* Г, у *шкѸлу* Вр Ми¹⁶¹ (Вук: *рѸба*, *шкѸла*);

бѡнка Б Вр Кр П, *бѡнкѐ* Б М С РБ, *бѡнку* Го Ри, *ѷед бѡнкѷ* Бр ДТ / *ни бѡнкѐ* Зд П; *бѡшча* Б ГГ ГД Душ С, *бѡшчу* Б Бр Душ Кр О РБ СР, у *Бѡјну Бѡшчу* Во П, у *бѡшчу* Б, *нѷз бѡшчу* Мрш / *бѡшѷа* Бр Г, у *Бѡшѷи* М Т; *гѡрда* ГД М РБ, *гѡрди* Л, *гѡрду* П С; *кѡнѷа* Б Го М РБ СР, *кѡнѷу* Бр Год М Р; *кѡрѷе* В ГГ Г Ми, *кѡрѷѷ* ДД ПР Ра Ро, у *кѡрѷе* П; *свѸјѷа* Д Год ДД ДТ О П, *свѸјѷи* Ми Ри, *свѸјѷу* С; *сѷѷрѡжа* ГД Го Л С Ту, на *сѷѷрѡжи* Г Кр Ст (Вук ^ : *бѡнка*, *бѡшча*, *кѡнѷа* итд.).

б) Потврђено је Вуково *ѷѸљѡна* Го, *ѷѷѡња* З Ро, *ѷѷѡњу* О Т.

Именице на *-ина* (в. т. 317): *дѸлина* ГД К / *долѷна* Му, *долѷну* Ра; *ѷѷређина* ДД / *ѷѷређина* З, *ѷѷређину* П (Вук: *дѸлина*, *ѷѷређина*).

Потврђено је Вуково двојство у *срѸдина* ДД, *срѸдину* Ра / *срѸдина* М ТП, на *срѸдини* М, али, док ми имамо само *слѡнина* Д Ј С, *слѡнинѐ* Т, *слѡнину* Г Ц, у Вука је двојко: *слѡнина/слѡнина*.

Увек је *сѷѸѷина* Б Вр ГГ Зд Р С, *сѷѸѷинѐ* Бр Г Ми Ст, *сѷѸѷину* М Ту, *сѷѸѷинѡ* Р Ри Т.

Именице на *-ица*: *вѡрница* Б Душ ЈД, *вѡрнице* О У, *вѡрницѡ* ДД П Т; *днѐвница* Бр Во К Л М, *днѐвницу* Г Душ М О Ст ТП У Ц, *днѐвницѡ* Кр П; *кѡрлицѡ* Го / *кѡрлицѡ* Ми Ст, *кѡрлицѡ* С ТП Ц; *кривѷица* П, *кривѷицу* Р Ст; *сѷѷѡница* ГД Мрш О, *сѷѷѡницу* Б Му Ст Ц, на *сѷѷѡницу* Ду П Ту (Вук: *вѡрница*, *кѡрлицѡ*, *сѷѷѡница*).

¹⁶⁰ Ликови типа *нѸшња* одлика су севернијих (в. нпр. Ник. Срем 232–233) и јужнијих говора (исп. М. Ник. СП 125, Пиж. Кол. 48).

¹⁶¹ Исп. Тешић Љешт. 205 *шкѸла*, М. Ник. Гор. 667 *шкѸла* / *шкѸла*, СП 125 *шкѸла* / *шкѸла*, Вуковић Акц. П-Др. 233 *шкѸла*.

Интересантни су и дублети *зáдруга* ДД О / *зáдруга* Б Му О, *јéйпрва* Бр Д / *јéйпрва* РБ Ту Ц; говори се *зáова* Во М Му и *зáва* Го П (Вук: *зáдруга, јéйпрва, зáова*).¹⁶²

2) ЗАМЕНИЦЕ

А) ИМЕНИЧКЕ ЗАМЕНИЦЕ

128. Говорећи о квантитету наставака за облик, истакли смо да ген.-ак. личних заменица *ја, ши, он/оно, себе* готово доследно гласи *мèнè, шéбè, њèгá, сèбè*; ген.-ак. им. зам. *ко* редовно је *кòгá*, а ген. им. зам. *шиá/шиò* — *чèгá*. Потврде в. у т. 60.

У селима најближим Драгачеву спорадично (имамо само три потврде) могу се чути и ликови са краткосилазним акцентом: *мèне* Рош, *шéбе* Вр Рош, *њèга* Вр Л.¹⁶³

129. О дат.-лок. личних заменица, где је *мèни/мèне, шéби/шéбе, сèби/сèбе* говорићемо у одељку о облицима именичких заменица. Потврде за *кòмè/кòме* наведене су у т. 61, а засведочени примери преношења акц. на проклитику у т. 38. Осим тога, редовно је *њèму* В ГГ ДД З Ј Ка М Мрш П РБ Ра Ро СР Ст Ту, *чèму* Бр Зд, *на чèму* Ка, *иò чèму* Во и сл.

130. Уколико је дат.-лок. заменице *она* проширен (облици на *-зи*) двојако се наглашава: *њòзи* Бр К, *њòзи* Мр Ри, *њòзи* Му, али и *њòзи* Во ДТ, *њòзи* Мрш.¹⁶⁴

131. Ген.-ак. личних заменица *ми, ви, они/оне, она* јављају се у два производњска лика.

а) Свуда је (за говор у целини типично): *нáс* Б Вр ДД Д З ЈД Кр Л М П Р Рош Ст ТП, *вáс* Бр Год ДД Зд Ј К Му О Ра Ри С Т Ту, *њíг* ГГ Душ Ка Ми Ри С Ст ТП (одн. *њí* Б Во З Ми, *њíк* Ка ТП).

б) У југозападним и неким централним насељима налазимо и *нáске* Б Во Кр Т, *вáске* Б Во Ц, *њíке* Во С Кр.¹⁶⁵

На северозападу имамо и *њíзи* РБ, *òд њíзи* РБ Ц.

132. Лична заменица 3. л. сг. м. р. гласи *òн* Бр Во ГГ Г Д Ду Душ Зд Ми Мрш О П Ро СР Т.

133. Сложене заменице типа *иòнеко* В Зд, *иòнешíò* О, *иòнешíа* Ц, увек су такве, тј. са трагом новог преношења.

¹⁶² Овде Вук додаје: „у Сријему и Бачкој *завá*“.

¹⁶³ У суседном Драгачеву углавном је тако (Ђук. Драг. 115).

¹⁶⁴ Двојако: В. Ник. М-Гс. 147, Рем. Кладањ 123, Симић Обади 32, Тешић Љешт. 181; само *њòзи* (и сл.): Вуковић Акц. П-Др. 267, Ђук. Драг. 147, ГЦ 235, М. Ник. СП 135, Гор. 676, Стев. Гружа 600, Пиж. Кол. 50, Станић Уск. акц. 142, Пецо ГИХ 134; Петр. Б-К 98 само *њòзи*, мада суседни сродни идиоми (Лика, зап. Босна) знају само за *њòзи* (Драг. Лика 148, Дешић ЗБИЈГ 243).

¹⁶⁵ Овакви ликови засведочени су и у неким јужнијим сродним идиоима; нпр. у западним насељима златиборског краја и новоштокавском говору србијанског Полимља (в. М. Ник. СП 136); исп. и Симић Обади 132–133.

г) Интересантна су и аугментативна одн. деминутивна образовања:
оволикачкѝ Во (Вук: *оволикачкѝ*), *вѝликачкѝ ЈД*, *шѝоликачкѝ У*; — *оволичкѝ*
Во, *вѝличкѝ Ми*;
вѝлишинѝ Ду Ц, *вѝлишинѝ Ка*;
шѝолицнѝ ДТ, *шѝолицнѝ ТП*.

3) ПРИДЕВИ

А) ПРИДЕВИ СА ОБА ВИДА

а. Једносложне основе

137 Тип *млад̄~млада*. а) Прозодијски лик одређеног вида типа *свѝтѝи* обилато је засведочен:

благѝ ракиѝа Бр В ДД Ми, *благѝ* Л РБ СР, *врѝћѝа* ракиѝа Бр ГГ Д Ј Ми Р СР Ст, *врѝћѝ* Кр П РБ ТП, *врѝћѝ* ГГ Мрш Ри, *гѝсѝиѝ* пѝсѝљ Мр О Ри С ТП Ту, *љѝтѝѝа* ракиѝа Год Ду Ми Ри, *љѝтѝѝа* Б Бр Во Ду Душ З Зд ЈД Кр Р Ри, *љѝтѝѝ* Г Д Ми, *младѝа* бурѝниѝа В Мр, *младѝи* сѝр ГД Мрш П, *свѝтѝи* Арѝѝѝел Го, *свѝтѝи* Нѝкола ГГ Зд ЈД К Му, *свѝтѝѝг* Нѝколу Во Мрш Ра, *свѝтѝи* Сѝво ГГ К, *свѝтѝѝг* Ђѝрђѝа Г, *свѝтѝѝ* Трѝице Ду, *тѝврдѝи* сѝр Б ГГ ГД, *шѝћѝѝѝ* кѝћи Б В Год ДД М СР С Ст ТП, *шѝћѝѝ* зѝмљѝу Ј М Р Ра Ри, у *шѝћѝѝѝѝѝ* ѝљинѝама Ј, у *шѝћѝѝѝ* ѝвли Му, *чѝсѝтѝѝ* сѝто Ра С итд.¹⁶⁹

Ипак, ваља нагласити да се овај прозодијски модел углавном (изузетак је придев *шѝућѝ*) јавља у устаљеним синтагмама и придевима у именичкој служби. Исп. *љѝтѝѝа* (*ракиѝа*) али и *љѝтѝу* *ѝѝрику* Во, или, опет устаљено, *љѝтѝѝа* *гѝја* Ду Ц (фиг.: унесређена особа, особа у невољи и сл.).

Забележили смо и *младѝи* сѝр Во, као и *младѝѝг* сѝра Бр, *сѝвѝѝг* граѝа Ду (са обликом одређеног вида, али са акцентом који му није својствен).

Међу посведоченим примерима одређеног вида налазе се и следећи: *бѝчѝѝѝ* лѝк Бр ГГ Д О, *бѝчѝѝѝг* Б Во ГГ М СР, *бѝчѝѝѝѝ* К П О Му Рош, *бѝчѝѝѝѝ* кѝшуље Ми, *жѝуѝѝѝа* Мрш Рош СР, *жѝуѝѝѝѝ* Б Д Ду РБ, *лѝчѝѝѝѝ* Б Год ДД ДТ, *ѝѝсѝѝѝѝ* сѝѝѝѝ Р, *ѝѝсѝѝѝѝа* младѝѝс Ра, *ѝчѝѝѝѝѝ* дѝн Б Р С, *ѝрѝѝѝ* Бр Ри Ст Ц, *ѝрѝѝѝѝ* ГД и сл.

Сасвим су обични и придеви неодређеног вида: *бѝчѝѝ* Ми (па и *бѝѝ* вѝл ГД), *врѝћѝу* Б Во Ду М Ми РБ, *гѝрк* сѝр ДТ, *гѝрко* Г, *дрѝга* вѝља ДД, *жѝуѝѝѝа* Бр З П, *жѝуѝѝѝу* Бр ДТ П ТП, *јѝѝѝа* ГД Ст Т Ту, *лѝчѝѝѝа* В К Ри, *лѝчѝѝѝѝ* Д Ст, *ѝѝѝѝа* Бр Вр ДТ Ра, *ѝчѝѝѝѝа* Бр Во ГГ ГД Г Кр Л М Ст У, *ѝѝѝѝѝѝ* нѝћ Му, *младѝа* Бр Год Му О П РБ Ро, *сѝѝѝѝѝ* шљѝѝѝѝѝ РБ, *ѝрѝѝѝа* Б Бр Ду Кр СР С Ст ТП, *ѝрѝѝѝѝ* Вр ГГ Ро У, *чѝсѝѝѝѝѝ* кѝћѝа Ј.

¹⁶⁹ „У Срему, Мачви, Колубари и Тршињу, у односу на Даничића, знатно је више ... придева који у неодређеном виду имају неки од силазних акцената (˘ или ˘) а у одређеном виду добијају (˘) на првом слогу“ (Ник. Основи 111). Овако је и у М. Ник. Гор. 642, Тешић Љешт. 180, затим (на истоку) Стев. Гружа 586 итд. На подручју СП ова појава „није... у таквој експанзији као у другим пределима западне Србије (у комаранском говору није ни засведочена“ (М. Ник. СП 140). За разлику од србијанског (и источнбосанског терена), где је ова појава (мање или више) присутна, овакви примери на подручју Црне Горе и Херцеговине (колико нам је познато) нису засведочени, нема их „ни у Пљевљима ни у Вушовићевим говорима, ни у Пиви и Дробњаку, нити у Ортијешу“ (Ник. Основи 111).

б) За разлику од многих других,¹⁷⁰ у говору УЦг придев *фин* не припада овом типу (овде је по правилу *фин* Бр В Год К, *фина* Бр Д Му СР, *фино* Ду).¹⁷¹

Налазимо само два изузетка: *фина је* ДТ, *Шта ђеће*, *л'јепа*, *фина Р*.

в) У прилога је обично *брзо* В ДД Ј Мр Ри С, *јако* Душ, *л'јейо* ГГ Го З Ј Кр Мрш Р СР Ст Т, *лудо* З, *фино* ГГ П Ри С итд.

138. Тип *сй̄ар-сй̄ара*. Потврде су бројне:

д̄уга Б Вр Душ Ми Мр Мрш Му, *д̄угу* Б Вр П РБ Р Ро, *здр̄ава* ГД Ка П Т Ц, *здр̄аву* Му Ц, *здр̄ави* Бр В ДД Ј Л Ри ТП Т У, *здр̄аве* Вр Л Ми Мр Му РБ, *ла̄ка* Бр Год ДД Д П Р, *ла̄ке* ГД Душ З Д СР, *ло̄ша* Бр Д Ду РБ, *ло̄шо* време Душ, *ме̄ка* Бр Ду Ка Му РБ, *ме̄ку* ГД Г, *ме̄ке* ГГ Ми, *но̄ва* В Д Мр Ри С, *но̄ве* Л Ро, *ӣуна* ДД О, *ӣути* Ми Ро Ту, *ӣути* К Мрш, *ӣр̄о̄с̄ӣа* Го Ми Ст, *ӣр̄о̄с̄ӣи* Кр Го Ту, *ра̄да* Вр З Ц, *ра̄ди* Л Ст Ц, *сй̄ара* Го Мрш Му СР Т, *сй̄аре* З М, *сй̄ӣа* Бр ЈД Кр Му Т, *сй̄ӣи* Б Кр Л М Ри, *сла̄ба* В Во Ј К Ра, *сла̄бе* ДТ, *чӣс̄ӣа* Го, *чӣс̄ӣу* Ду О Ст¹⁷² и сл.

О присуству модела *д̄уг̄и* и у овом типу сведоче следећи примери: *д̄уг̄е га̄не* Ду, *ме̄ка ра̄кија* ГГ Д М Ст, *ме̄ку* Д Ми, *м̄р̄ки* л̄ук В, *сла̄ба* К, *ӣр̄о̄с̄ӣи* ка̄ме̄н Г.

Ипак, чешће се чује: *Но̄ва* година Бр Д Т Л М, *Но̄ву* годину ДД Ми, за српску *но̄ву* Во, *но̄ва* блуза К, *но̄во* одӣјело Го, *од̄^т* *сла̄бо̄г* материјала Ми, у *чӣс̄ӣо̄ј* кући Кр, у *чӣс̄ӣо̄м* Вр и сл.

Налазимо, наравно, и *сй̄ар̄е* жене ГД Ј О, *сй̄ар̄е* куће Бр Ду, *сй̄ар̄о̄г* обичаја Ми итд.

б. Једносложне основе проширене нејосӣо̄јаним а

139. Тип *гла̄дан-гла̄дна*. а) Углавном је: *вр̄ӣџдан* Б Бр Го Д Ду Ми, *вр̄џдан* В Во Ми Ро, *вр̄ӣџдна* Во ДД Ка Ра, *гла̄дан* Душ З М Ри Ст, *гла̄дна* Кр Р СР Т, *гла̄дни* Го Му, *гр̄дан* Б ГД Г Т, *д̄ӯжан* Б ГГ ДТ Ри Му, *же̄дан* Год Ду Р Ра Рош, *же̄дна* Ду Ми, *зла̄ӣан* Бр О С, *зла̄ӣна* Ду, *крӯӣан* Вр М, *ла̄дна* В Душ Ј Мр, *мӣран* Кр Ра, *мӣрне* П, *ӣра̄зне* ГГ, *ӣр̄ӣџсан* Мр, *сй̄идан* Д Во СР, *сй̄идне* Во.

Налазимо и *гла̄дан* Рош, *сй̄идан* Вр, *сй̄идни* Вр; увек је *сна̄жан* Во Ду, *сна̄жни* ГД Д Рош.¹⁷³

Наведени ликови са *̄*, наравно, не спадају овде, већ прилазе типу *ди-ван-дивна*.

У придева *кра̄ӣак* и акценат је увек такав: *кра̄ӣак* ДД Му Ри, *кра̄ӣку* Ро, *кра̄ӣке* Го; — *кра̄ӣак* Л Рош.¹⁷⁴

Основински вокал је кратак и у прилога *на̄кра̄ӣко* Во, *ӯкра̄ӣко* Т.

¹⁷⁰ Тип *фин* ~ *фина* постојан је у М. Ннк. СП 140, Пецо Орт. 39, Пиж. Кол. 50, Руж. Пљ. 143.

¹⁷¹ Од једносложних придева дугог слога врло су ретки они који као придев *фин* „чувају непромењен дугосилазни акценат у облицима сва три рода“ (Стеван. ССХЈ I 268). Овако је нпр. у Моск. Поц. 42.

¹⁷² Тиме се и говор УЦг слаже и са Вуком и са осталим западносрбијанским говорима; нпр. М. Ннк. Гор. 642, М. Ннк. СП 141, Тешић Љешт. 180 (исп. и Ннк. Основн 111).

¹⁷³ Вуковић Акц. П-Др. 281–282 *гла̄дан* / *гла̄дан*, *гр̄дан* / *гр̄дан* (са различитим значењем), *же̄дан* / *же̄дан*, *сна̄жан* / *сна̄жан*; М. Ннк. Гор. 642, Стев. Гружа 587 *гла̄дан*, *же̄дан*, али *сна̄жан*.

¹⁷⁴ Вуковић Акц. П-Др. 282, Станић Уск. акц. 151 *кра̄ӣак* / *кра̄ӣак*; М. Ннк. СП 142 *кра̄ӣак* / *кра̄ӣак*; Стев. Гружа 588 *кра̄ӣак*; Симић Обади 30 *кра̄ӣак*.

б) Одређени вид типа *маснї* налазимо у следећим примерима:

горкї В, *жїтїкї* попару ДТ, *ладнї* Год Ду, *маснї* сїр Л С, *мрснї* славе Ка, ако је *мрснї* ДД, *їлїїкї* Ка, *рїїїкї* сїто О Ту.

Засведочено је и: *гладнї* година Во, *гладнї* сїла, нє знају кѡлко им је дѡста С, *гладнї* Г, *грднї* ране ДТ, *грднї* народ ДД, *грднї* стѡку Мрш, *злїїнї* Ро, *шїїїнї* ГД, *шїїкї* мѹке Мр, *шїїкї* живѡта М.

Засведочено је, међутим, и *шїїкї* свјетина Ро (експр.: необично много људи на једном месту), *шїїкї* сирѡмаштина Во (експр.: непојмљиво сиромаштво).

в) У прилога је двојако: *давнѡ* Бр Ду М, *грднѡ* Во Кр, *рїїїкѡ* Душ К М, *рїїкѡ* Во, *сїрїашнѡ* Му, али и *грднѡ* Кр, *давнѡ*¹⁷⁵ Во Г Ра, *мїрнѡ* Мр Р.

Прилог *шїїкѡ* бележимо чак у три прозодијска лика: *шїїкѡ* ГД Мрш Ро Ст, *шїїкѡ* РБ Т, и *шїїкѡ* у конструкцијама типа *шїїкѡ* мѡни Во, *шїїкѡ* њїма Ка и сл.

140. Тип *дїван~дївна*. а) Бележимо Вуково: *дїван* Во К, *дївна* Г, *кїван* Мрш, *кївни* СР, а за одређени вид исп. *бїїднї* ДТ, *дївнї* ђѡцу Л.

б) Придев *главнї* налазимо углавном са `: *главнї* тај сѡдїѡа У, бїїѡ *главнї* Вр, *главнї* препѡстављенї Ц, *главнї* над^т свїма Во; ипак и *главнї* Рош.¹⁷⁶

141. Тип *јадан~јадна*. а) Прилично је често: *бїсїру* Во К, *грїїна* Б ДД СР, *грїїни* Бр Му Рош, *грїїно* П, *зѡднѡ* Бр Д, *злѡбнѡ* Ра, *јаднѡ* Л Ст, *јаднѡ* Го Ј Му, *мѡкра* Бр М Ми, *мѡкру* ДТ Ка, *їѡснѡ* Мр Ст, *їѡснї* Во, *їѡснѡ* О, *рїїнѡ* Во Зд Му, *рїїнѡ* Ми, *рїїнї* Р, *срїїна* Вр К, *срїїнѡ* РБ, *сїїнѡ* Ми, *шїїчнї* Кр, *чїднї* Д.

Чује се, међутим, и *вїїкѡ* Му, *нїскї* Зд, *снїскї* Мр, *сїїнѡ* ГГ Г К, *сїїнѡ* Мр Т Ту, *слїїкѡ* Б В Кр Т, *слїїкѡ* Бр В Р, *шїїнкѡ* Во О, *шїїнкѡ* Душ О, *їснѡ* Го, *їснѡ* М.¹⁷⁷

б) Одређени вид типа *їѡснї* забележен је у ових придева: *їѡснѡ* јѡла Во К, *їѡснї* пїте В, *їѡснї* пасѡљ ГД Д К Кр РБ Ст, *їѡснѡ* сарма Го К, *сїїнї* ђѡцѡ ДТ, *сїїнї* М Д, *слїїкѡ* пїта Ду, *слїїкѡ* ракиѡа Го, *шїїнкѡ* блѡзу Душ, *їскѡ* панталѡн^{цѡ} П, *часнї* пѡс Му, *часнї* веригѡ Кр Ту.

Налазимо и *јаднѡ* мѡјка Ка, *їѡснѡ* јѡла Ц, *срїїнї* Бѡжић ГГ К Р, *срїїнї* весѡље ДД, *срїїнї* славе Ц.

У прилога је *зѡднѡ* Вр Ј Л Ра, *нїскѡ* О, *снїскѡ* СР, *срїїнѡ* Бр РБ и сл.

142. Тип *дѡбар~дѡбра*. а) Засведочени ликови неодређеног вида ни лексички ни типски не излазе из оквира насловне алтернације. Дакле, редовно је *дѡбар* Во Го Душ Ј М Р СР, *дѡбра* ГД Ду Ка Мр Ст, *дѡбрѡ* М Р Ст ТП, *дѡбрѡ* Д и сл.

Додатна испитивања би, можда, ублажила (одн. бар унеколико кориговала) изречену (и примерима документовану) оцену. На обазривост нас обавезује чињеница да Вуков модел *дѡбар* (својствен огромној већини говора) није по-

¹⁷⁵ Рсм. Шум. 383, Ђук. Драг. 116 *давнѡ* / *давнѡ*; М. Ник. Гор. 667, Пнж. Кол. 101 и Станић Уск. акц. 182 само *давнѡ*. Вук и многи говори *давнѡ*.

¹⁷⁶ Нпр. Пецо Орт. 40, Руж. Пљ. 146 *главнї*; Барј. НП-Сј. акц. 73 *главнї*; М. Ник. СП 143 *главнї* / *главнї*; двојако и Моск. Поц. 42.

¹⁷⁷ Колебање је присутно (мада су лексичке потврде различите) и у другим сродним (каткад и мање сродним) говорима; исп. М. Ник. СП 143, Руж. Пљ. 142, Барј. НП-Сј. акц. 68–69.

стојан, тј. или није доминантан,¹⁷⁸ или није једини,¹⁷⁹ управо у неким околним (суседним или нешто удаљенијим) западносрбијанским новоштокавским идиоцима.

б) Одређени вид овог придева дословно гласи *дѡбрѣ* ГГ К П Ст, *Ўђе*, *пѡгледа̄* нас, *вѣлѣ*: *дѡбар дан*, *дѡбрѣ* људи Во, *дѡбрѣ* ДТ Ц.

в) У прилогу је *дѡбро* Вр З Мр Р СР Ту Ц.

143. Тип *мрѣав~мрѣва*. а) Сви засведочени примери имају Вуков акценат: *мрѣав* Бр Д Ра, *мрѣва* Д Ро, *мрѣви* Душ РБ, *мрѣво* ТП.

б) Одређени вид је прозодијски двојак:

ба) са акцентом неодређеног вида (и, наравно, обавезном дужином): *мрѣвѡ* Во Ка, *мрѣвѡг* Ду, *мрѣвѡме* ГГ;

бб) са дугосилазним акцентом: *мрѣвѣ* ДТ, *са мрѣвѣ* стражѣ У, *мрѣвѣ* тишина Ц.

в. Двосложне и вишесложне основе

144. Тип *гѡлем~голѣма*. а) Постојаност ове алатернације потврђују следећи примери:

висѡка Бр Мрш, *висѡки* Го Му О СР, *голѣма* Го Р, *голѣмо* Год З Ми, *голѣми* Л, *дебѣла* Во ДТ Кр Ра, *дебѣло* Ду Му РБ Рош, *дубѡки* П, *зелѣна* Ду Мр, *зелѣно* ДТ О СР Ст У, *зелѣни* Ду Р, *зелѣне* и *кавене* У, *ѣошѣена* Ми С, *ѣошѣени* Бр Г Ро ТП, *црвѣни* Ду Му Ра С, *шарѣна* Му СТ У, *шарѣно* Бр Ст, *широкѣ* П Т.

Налазимо и *сирѡво* Г Ри, *сирѡву* Вр Душ П, према *сѣров* У (Вук: *сѣров*).

б) Доминантни прозодијски образац одређеног вида илуструју следећи примери:

висѡкѡ Г Му РБ, *висѡкѣ* В Г Му РБ, *дѣбѣлѡ* Бр В РБ, *дѣбѣлѣ* Б Ми Мрш П Ри, *дѣбѣлѡ* Г Ј, *зѣленѣ* Бр Вр Л Т, *зѣленѣ* Г ЈД Ка Ра, *зѣленѡг* ГД Г Мр, *зѣленѡме* М, *шарѣнѣ* Л, *широкѣ* Р, *широкѣ* Кр, *црвѣнѣ* Бр ДТ С, *црвѣнѣ* ГД Зд О, *црвѣнѣ* Ду и сл.

Забележени ликови *дѣбѣлѡм* О и *црвѣнѡг* Ра сведоче о појави својеврсног (прозодијско-обличког) укрштања неодређено и одређеног вида.

Тешко је извести прецизнији закључак о раширености ове појаве.¹⁸⁰

145. Градивни придеви типа *дрвен*, *земљан* јављају се са краткоузлазним акцентом у оба придевска вида.

а) Засведочени ликови неодређеног вида су малобројни: *дрвен* К, *гвѡзден* Ра Ц, *гвѡздени* С.

б) Потврде одређеног вида, далеко бројније, јављају се у два прозодијска обрасца:

ба) са акцентом на прими: *бѡкрѣнѡ* ГД З, *бѡкрѣнѣ* Л Ст, *бѡкрѣнѣ* Год, *вѣненѡ* Д, *вѣненѣ* П, *вѣненѣ* М С, *гвѡзденѣ* Д Ми С Т, *гвѡзденѣ* О, *дрвенѡ* кола Го, *дрвенѣ*

¹⁷⁸ Тако нпр. у новоштокавском делу србијанског Полимља прозодијски лик *дѡбар* знатно је чешћи од Вуковог *дѡбар* (М. Ник. СП 144).

¹⁷⁹ Исп. М. Ник. Гор. 693 *дѡбар сѣдија*.

¹⁸⁰ На подручју србијанског Полимља о овој појави се „не може говорити као о сасвим споредној“ (М. Ник. СП 145).

стòлице ДД, *дрвєнї дїјєлови* Во, *дрвєнї* О, *кàмєнò кòрито* М, *с̀укнєнї пр̀слук* Ду, *с̀укнєнє панталòне* РБ, *с̀укнєнò од̀ијєло* Р; — *зєм̀ьянã* К Ц, *зєм̀ьянє нãсе* Мр Т, *зєм̀ьянї лòнци* С, *зєм̀ьянїє* У, *зєм̀ьянїєм* Д, *рãжãнã пòгачã* С, *рãжãнò* З и сл.;

бб) са акцентом на медијалном слогу (овакви ликови су знатно ређи): *бакрєнє* Кр, *бакрєнò* О, *дрвєнє* кàшике Ми; — *зєм̀ьянї шпòрет* ГД С, *зєм̀ьянã* вр̀уна Мрш, *зєм̀ьянє* вр̀уне Ро, *лòјãнє* свјєћнице Г, *рãжãнї* лњб Ри, *чòвãнò* од̀ијєло Мр Т.¹⁸¹

146. Према Вуковом *òкр̀угãо* овде је *òкр̀угãл* В Зд Ми СР Ст У; у ж. роду је *òкр̀угãла* Душ С, али у ср. роду засведочено је и *òкр̀угòло* Год РБ и *òкр̀угòло* ЈД.¹⁸²

За одређени вид имамо две потврде: *òкр̀угèлã* Ми и *òкр̀угèлє* Д С.

147. Поред Вуковог *мог̀ућãн* (кòлко је *мог̀ућãн* ТП) имамо и *мòг̀ућãн* (ако није *мòг̀ућãн* Т);¹⁸³ бележимо и: свè *мòг̀ућè* вр̀сте о-тòга Кр; прил. *мòг̀ућè* Г Мр.

Није потврђено Вуково *им̀ућãн*; налазимо само *им̀ућãн* Ро Ду.¹⁸⁴

148. Говори се (опет као у Вука) не само *дуг̀ачãк* Го Мр, *дуг̀ачкã* Ми, *дуг̀ачкè* ГД С и сл., него и *д̀ужãчãк* ДД, *д̀ужãчкè* кòнопце Т.

Одређени вид: *д̀ужãчкї* Г, *д̀ужãчкє* Р, али и *дуг̀ачкò* ЈД.

149. Увек је *јèднãкã* ГГ О, *јèднãкò* Год С, *јèднãкї* Му С ТП; говори се *дòсãдãн* СР и *дòсãдãн* К¹⁸⁵ и (прил.) *дòсãднò* Кр и *дòсãднò* ГД У; забележено је *бòжїићнї* Во К Т, али и *бòжїићãн* пòс Ро, *шєнїчнї* лњб Бр ГГ РБ Ц и *шєнїчãн* лњб РБ Ра.

Б) ПРИДЕВИ САМО У ОДРЕЂЕНОМ ВИДУ

а. Једносложне основе

150. Придеви на *-(и)ји*. Прид. *бòжїи* (*бòжїи*) засведочени су само са краткоузлазним акцентом: *бòжїи* дãн Во, л̀удн *бòжїи* К, чòвече *бòжїи* ТП Ц, *бòжїи* прãзник Ду, или пак *бòжїи* Ра, *бòжїиã* Рош У, *бòжїиє* Во.¹⁸⁶

Према Вуковом *òвчїи* налазимо различите могућности: *òвчїи* сїр Ра и (чешће) *òвчїи* сїр Ј СР Ц, затим *òвчїи* У и *òвчїи* Во Ду, *òвчїиє* К, па и *òвчїи* ТП, *òвчїиє* К, са *òвчїи* мєсом ТП.¹⁸⁷

151. Придеви на *-ни*. а) Акценат одређеног вида типа *дèснїи* својствен је готово свим забележеним примерима:

¹⁸¹ Овај акценатски образац јавља се и у другим сродним говорима: Вуковић Акц. П-Др. 289, М. Ник. Гор. 642, М. Ник. СП 147, Моск. Поц. 43, Пиж. Кол. 51, Симић Обади 31, Стев. Гружа 585 и др.

¹⁸² Тако и М. Ник. СП 145, Симић Обади 59, Стев. Гружа 456; исто и Дешнї 361јГ 167 (али и *òкр̀угã* / *òкр̀угè*, *òкр̀угò*), Рем. Шум. 155 (али и *òкр̀угò*).

¹⁸³ Исп. М. Ник. СП 145 *мог̀ућãн* / *мòг̀ућãн*; Моск. Поц. 40 и Нед. Каћ. 328 *мòг̀ућãн*.

¹⁸⁴ Исп. Станић Уск. акц. 152 *им̀ућãн*, Стев. Гружа 596 *им̀ућãн*.

¹⁸⁵ Вук *дòсãдãн*.

¹⁸⁶ М. Ник. СП 147 углавном *бòжїи* и сл. (мада „се јавља и Вуково *Бòжїи дãн*“), Пецо ГИХ 142, Станић Уск. I 109, Тешнї Лешт. 206 *бòжїи* и сл.; Пеш. СК-Љ. 95 *бòжїи*, Ћуп. Бјел. 39 *бòжїи*.

¹⁸⁷ Вуковић Акц. П-Др. 286, М. Ник. СП 148, М. Ник. Гор. 665, Пиж. Кол. 52, Станић Уск. I 101 *òвчїи*; Пецо ГИХ 142, Тешнї Лешт. 206 *òвчїи*.

десна́ ру́ка Зд, з дeснé стрaнé Бр ТП Ц, дeснý ру́ку Во СР, дeснoмe К, крcнí
љeб Ду Ка, мјeснá канцелaрија Л, мeснá канцелaрија Ми, нoћнí рaд Зд, нoћнí
чува́р П, нoћнá тица Ту, oчнí лeкaр Ду, код oчнoг К ТП.¹⁸⁸

Бележимо и необично *ђе је брднo* Ка (= брдовито).

б) Другачије је (˘ или ˘˘) само у *йујини́* трoшкови У и у примерима на -њи:
бљижњи́ рoд Во, *бљижња́* фaмилија Во (исп. *oблџињи́* Зд).

152. Придеви на -ски. а) Говори се *брајтски́* нaрoд Бр, *брајтскý* брiгу Му, *брскá* тpaвa Го, *брскá* пјeшaдија З, тoпoви *брски́* Зд, *брцкoгa* Р,¹⁸⁹ *лањски́* ГГ К, *лањскe* гoдинe М Ра С, *мyшкí*¹⁹⁰ В Ка, *мyшкџe* О, *мyшкý* Мрш, *сeлски́* пyт Ро.

Забележили смо и *брскý* тpaвy У.

Само са ˘ налазимо: *шyрски́* Г, *Тyрскo* грoбљe Ка, *шyрскoг* Мр, *срeски́*
капeтaн Ст, *срeскý* тy канцелaрију Ц.

б) Дуљење основинског вокала имамо у *бањски́* вјeћнџик ТП, *бањскo* пчeчe
чeње Во.

б. Двосложне и вишесложне основе

153. а) Акценатски образац типа *црквeни́*, *свајтoвски́*, препознајемо у следећим потврдама:

црквeнá звoнa Во, *црквeнo* кaндило Б, *црквeнскe* књџгe Бр, *срчaнa* кaп ГГ К, одг *срчaнe* кaпи Ду;

ca *ђавoлскиџeм* цaрoм Ро, *газди́нски* сiнoви РБ, *газди́нскy* ћeркy СР, *ја-вoрски́* пyт Рош (али и *јаворски́* рaт Ро), *младoвски́* пeшкџр Во, *младoвскy* вјeнчaницу Кр, *младoвскo* Кр, чaуш *свајтoвски́* Зд, *синoвскe* Во.

Редовно је и *сиaрински́* Во ГД ДТ Д Ми П Р, а забележили смо и *сиa-рашeљскo* пpaвo Ро.

б) Навешћемо још неколико примера на -ски (-чки):

aустџринскá ТП, *aустџрински́* ТП, *бoрaчкy* Во Го Ми, *вoлyјскoгa* рoгa ДД, од *вoловскиџe* *сиaриџe* плoчa К, *вoловскa* Л Ст, *грађeвинскy* *ићeкничкy* шкoлу ЈД, *грађeвински́* рaдник Ми, *иoмoћничкџи* испит ДД, *иpедoвџичкy* М Ра, *иpгoвaчкy* шкoлу Мрш, *Врaнциyскy* Ра, *фрaнциyски́* П, *црнoгoрски́* стaри срeз ГГ Р, *црнoгoрскe* oбнчaџe У.

154. У суперлативу придева и прилога вокал *a* у морфeми *нај-* знатно чешће је кратак него дуг:

а) *најблџџи́* ГГ М Ми, *најбoљa* Бр Кр СР, *најбoљe* Мр Му П Ри Рош, *најбoљи́* Ми Ри, *највeћи́* Год П С, *највeћy* Кр Ст, *најгoрa* О, *најгoри́* Р С, *најдeбљџи́* Л, *најмањa* Во З, *најмлађи́* Бр Го Ст, *најмлађe* Му СТ, *најџрeчи́* Бр Год СР, *најсиaри́* Вр Ду Зд К, *најсиaриљa* О и сл. (забележили смо и *најмањџи́* Рош, *најмлађy* ГД).

¹⁸⁸ М. Ник. СП 148, М. Ник. Гор. 642 и Синић Обади 31 *дeснџи*, Пиж. Кол. 51 и Пеш. СК-Љ. 96 *дeснџи* (свуда је, међутим, *ноћнџи* одн. *ноћнџи*).

¹⁸⁹ Вуковић Акц. П-Др. 294 *брaцкoг*.

¹⁹⁰ Вук *мyшкџи*.

б) *nâjboľij* ДД Зд, *nâjboľe* М, *nâjgorē* Го З О, *nâjdujij* Зд, *nâjľevijā* Д, *nâjľevijē* Ц, *nâjmaľe* Л, *nâjslaľe* ДТ.¹⁹¹

155. Облици компаратива придева *лак* и *мек* различито се наглашавају: *лакij* Вр Душ Ми / *лакij* М РБ,¹⁹² *лакijā* СР; *мекij* Во / *мекij* СР, *мекijē* СР; само је: *сijārij* ДД П С / *сijārij* ГД Зд М С ТП, *сijārijā* Ра Ц, *лōij* О / *лōij* ТП, *здрāvij* У, *слабij* РБ, *слабijā* Ро.

4) БРОЈЕВИ

А) ОСНОВНИ БРОЈЕВИ

156. Број *један* у зависним падежима редовно има акценат номинатива: *једnōg* В Ду Ј М Ра Рош Ст, *једnōga* Во Д Ка П Ст, *једnōm* Кр Ри Ту, *једnōme* Ст, *с једnīm* Л Т, *с једнијем* Му ТП итд.¹⁹³

157. Од падежних облика броја *два* (*двijе*) најинтересантнији су: *двijēma* ТП У, *двijма* З, *обадвijēma* ТП, *обадвijма* ДД.¹⁹⁴

158. Број *четири* готово доследно гласи *чijри* Бр Г Год ДТ Душ Зд К М Му Ри Ст; знатно је ређе *чijири* Л Ра.

159. Увек је (и свуда): *ijri*, *ijēi*, *ijēs*, *сijдам*, *ōсам*.

160. У бројева *десет* и *десет* ултима је доследно дуга: *дijēij* Во ГГ Г Ду Ј Ка М Мр П РБ, *дijēij* ГГ Д Ка Л О Р Ро Ст Ту У.

Ипак, у неким бројевима сложеним са *десет* уочавамо колебања:

ijдесет ГГ Му / *ijдесет* Кр Ра СР Ст, *сijдамдесет* ГД / *сijдамдесет* В Д Зд П, *осамдесет* Ј Ка / *осамдесет* ДД П РБ Ри С Ту; — *осамдесет* осам Ду, *дijдесет* и др^угē К.

Питање је, наравно, да ли је краткоћа ултима у оваквим примерима аутохтона појава или је она (што је вероватније!) последица слабије наглашености броја, релативно честе појаве у говору УЦг.¹⁹⁵

161. Акценатски лик бројева *20*, *30*, *40* и *60* зависи од њиховог морфолошког облика:

дijдесет (*ij*), *дijдес* (*ij*), *дijдес* (*ij*);

ijридес (*ij*), *ijридес* (*ij*), *ijридес* (*ij*);

чijрjес (*чijрjес*);

ijесет (*ijесет*).

Потврде се наводе у одељку о облицима бројева.

¹⁹¹ Испитивачи сродних говора затичу различите ситуације. За кратко *a* (*nâj-*) исп.: Вуковић Акц. П-Др. 295, Пиж. Кол. 52, Станић Уск. акц. 155, Пеш. СК-Љ. 161, Ћупић Бјел. 83 у Црној Гори; М. Ник. Гор. 677, Стев. Гружа 468 у Србији; Симић Обади 31 у источној Босни. Тако и у Левчу (Р. Симић 343) и трстеничком говору (Јовић 119). За двојак квантитет вокала у *nâj-* исп. Драг. Лика 156 (чешће *nâj-*), Бук. ГЦ 234, М. Ник. СП 150 (знатно чешће *nâj-*), Петр. Б-К 102, Рем. Шум. 283; за дуго *a* (*nâj-*) исп. Нед. Каћ. 330, Ник. Колуб. 25, Ник. Мачва 212, Ник. Тршић 418, као и Дан. (236).

¹⁹² Тако и Тешић Љешт. 224.

¹⁹³ „У северним млађим новоштокавским говорима... доследно је *једnōga*. У Пљевљима и Пиви и Дробњаку је: *једnōga* = *једnōga*“ (Ник. Основи 113). Ипак, *једnōga* је забележено и на северу (исп. Тешић Љешт. 181).

¹⁹⁴ Тако (тј. само *-ēma*) и Барј. НП-Сј. акц. 88, М. Ник. Гор. 678, Ник. Тршић 397 и Тешић Љешт. 224.

¹⁹⁵ Исп. М. Ник. СП 152.

Б) РЕДНИ БРОЈЕВИ

162. Редни број *п̄рви* доследно гласи *п̄рвѣ̄* (*п̄рви*):
п̄рвѣ̄ В Г Год ДД Душ Зд Ј Л Мрш Му Ра С Т, *п̄рви* ДД Душ Ј, *п̄рвѣ̄* Г Ду З К
 Ри Рош, *п̄рвог* Мрш Ра С ТП, *п̄рвога* М ТП, *о п̄рвѣ̄м* С, *п̄рвѣ̄* ГГ К О, *п̄рвѣ̄* Му Ра СР,
 с *п̄рвѣ̄м* Го К.¹⁹⁶

163. Редовно је, такође, и *др̄вѣ̄* Б Ду Зд К Му Ри Ст, *п̄рѣ̄ћѣ̄* Во ДТ З, *п̄рѣ̄ћѣ̄* Л
 Ст, *чѣ̄твѣ̄рѣ̄* Кр Р С (одн. *чѣ̄твѣ̄рѣ̄* П), *п̄ѣ̄тѣ̄* Вр З Ри, *п̄ѣ̄тѣ̄* Ро, *шѣ̄стѣ̄* Ми Ст.

164. Алтернација *сѣ̄дам~сѣ̄дмѣ̄*, *ѡсам~ѡсмѣ̄* спроведена је доследно:
сѣ̄дмѣ̄ ГГ Д Зд Мрш Ри СР Ст Т, *сѣ̄дмѣ̄г* Душ Ро, *сѣ̄дмѣ̄га* Мр Ту, *сѣ̄дмѣ̄* Д К,
ѡсмѣ̄ Го Душ, *ѡсмѣ̄г* О, *ѡсмог* Рош, *ѡсмѣ̄* РБ, *ѡсмѣ̄* Мр.¹⁹⁷

В) ЗБИРНИ БРОЈЕВИ

165. Квантитет основинског вокала у *двоје* и *п̄роје* је двојак:
двоѣ Вр Д Зд Ј К Р С ТП, *двоје* Год Мрш Ра Рош Ст, *п̄роѣ* ДД Душ Му СР Ц,
п̄роје Ми П Ри С Т Ту;

двоѣ Гд О, *двоје* Ми Ра ТП, *п̄рѣ̄* Му У, *п̄роје* Л.¹⁹⁸

Прозодијски ликови са \wedge су чешћи и јављају се на целом подручју, док су
 потврде са \sim засведочене углавном у источнијим насељима.

Налазимо, такође, *ѡбадвоје* Во Ду и *ѡбадвоје* Ра.

166. У *чѣ̄творо*, *п̄ѣ̄торо*, *шѣ̄сторо*, *сѣ̄дморо*, *ѡсморо*, *дѣ̄вѣ̄торо*, *дѣ̄сеторо*
 налазимо готово редовно краткосилазни акценат на иницијалном слогу:

чѣ̄творо Во Д Ми С Т, *чѣ̄творо* Во Ка, *п̄ѣ̄торо* ГД Ј О, *п̄ѣ̄торо* Во, *шѣ̄сторо*
 ГГ З, *шѣ̄сторо* Ка, *сѣ̄дморо* Во, *сѣ̄дморо* Ду, *ѡсморо* Му СР, *дѣ̄вѣ̄торо* РБ Р,
дѣ̄вѣ̄торо Б, *дѣ̄сеторо* ГД З Р, *дѣ̄сеторо* Во Ка.¹⁹⁹

Једанпут је забележено и *сѣ̄дморо* Го.²⁰⁰

О обличким карактеристикама бројева (и бројних именица) говорићемо
 подробније у одељку о облицима бројева.

167. Додали бисмо на крају да бројне именице на *-ица* у говору УЦг
 доследно имају типизирани (Вуков) акценат на трећем слогу од краја:

двоица Б Во Го Д Душ Зд Ј М О С Ст Т Ту, *двоицу* Ду Кр РБ С Ст У, *двоицѡм*
 Год К, *п̄роица* ГГ Душ ЈД К О С ТП, *п̄роицу* Д Ри Т, *чѣ̄творица* Д Р Ст,
чѣ̄творици Мрш У, *п̄ѣ̄торица* ДД Л Ст; *ѡбицу* Во, *ѡбадвоица* ДТ Ст и сл.

¹⁹⁶ Прилике у непосредном суседству нису сасвим уједначене: В. Ник. М-Гс 209, М. Ник. Гор. 643, Тешњѣ̄ Љешт. 182 *п̄рвѣ̄*; међутим, у Ђук. Драг. 146 *п̄рвѣ̄/п̄рви*.

¹⁹⁷ Тако је и у суседним и удаљенијим сродним иднонима; исп. Ник. Основи 113, В. Ник. М-Гс 209, М. Ник. Гор. 643, Тешњѣ̄ Љешт. 182, затим. Вуш. ДНХ 65, Пнж. Кол. 52, Станић Уск. акц. 157.

¹⁹⁸ Тешњѣ̄ Љешт. 225 само *двоѣ* и сл., М. Ник. СП 154, Симић Обади 78 *двоѣ/двоѣ* и сл., М. Ник. Гор. 679 *двоѣ/двоѣ*, В. Ник. М-Гс 210 само *двоје*.

¹⁹⁹ Тешњѣ̄ Љешт. 225 *сѣ̄дморо* (*сѣ̄дморо*), *ѡсморо* (*ѡсморо*), али само *дѣ̄вѣ̄торо*, *дѣ̄сеторо*; М. Ник. Гор. 679 само *чѣ̄творо*, *шѣ̄сторо*, *ѡсморо*, *дѣ̄вѣ̄торо*; Ђук. Драг. 146 *чѣ̄творо*, *п̄ѣ̄торо*, *сѣ̄дморо*, *дѣ̄сеторо*; В. Ник. М-Гс 210 *чѣ̄творо*, али *п̄ѣ̄торо*, *сѣ̄дморо*.

²⁰⁰ Исп. Тешњѣ̄ Љешт. 225.

II
КОНЈУГАЦИЈА

1) ИНФИНИТИВ

а. Основе на консонант

168. а) Глаголи типа *ӣресѝи*:

вѣсѝи Во Му Ра, *вѹћи* Вр Ду Ј О, *зѣйсѝи* В ДД К, *рѣсѝи* Бр Д Ка Ми Ст Ту, *ӣресѝи* ГГ Ду РБ СР, *ӣвѹћи* Во Д Душ П.²⁰¹

б) Глаголи двосложних основа типа *исѝиресѝи*:

завѹћи ГГ Рош, *извѹћи* Б Мр Р Ст ТП, *исѝиресѝи* Г Кр Р Ст Т, *обѹћи* Б Во Ду К Ка Му СР, *одвѹћи* Бр Го Ду СР, *одрѣсѝи* Кр М С ТП, *озѣйсѝи* Вр Му Рош Ту, *ӣовѹћи* Ми О РБ Р СР, *ӣорѣсѝи* ГД К Ка Р, *ӣрирѣсѝи* Бр Во Ка, *ӣоивѹћи* М, *увѹћи* Ј С.²⁰²

Знатно је ређе *исѝиресѝи* Д, *ӣрѣвѹћи* Го.²⁰³

169. а) Гл. типа *илесѝи*, *рећи* и сл.:

ӣећи ГГ ДТ З Зд Ра Ри, *илесѝи* Б Г О Ст ТП, *свѣсѝи* Б Кр У, *ӣћи* В Во Год Душ Зд Мр Му Ра СР ТП Т Ту, *лѣћи* ГГ Ду Ј, *маћи* Бр ДД ДТ Ра Ри, *мѡћи* Г Го О СР С, *рѣћи* Бр Год Ду Душ З За Ка Му Ми Р Ри ТП Ц, *смаћи* Бр ГД Ми Мр С Ст, *сѣећи* М ТП Ту.²⁰⁴

б) Сложени гл. типа *исѝилесѝи*, *изрећи* и сл.:

исѝећи В Душ Зд ЈД М СР, *набѡсѝи* Бр Во М; — *довѣсѝи* Б ГД Г Год Ј Ро Ст, *извѣсѝи* Во Ј К Ка М О П РБ Рош, *одвѣсѝи* Бр Во ГГ Мр Мрш РБ, *ӣревѣсѝи* Б Во ГГ ГД М Т, *развѣсѝи се* М; — *замаћи* ГГ Ду Зд Ри, *зайећи* Год Т, *измаћи* Ми Ро Т, *ӣомѡћи* Душ Ка Ми С, *ӣреӣећи* М ТП, *умаћи* Бр Во К Ка Ро, *уӣећи* ДД.

170. а) Глаголи типа *ӣоћи*:

ѡћи В ГГ ДД Ј Мрш РБ Рош Ст Т Ту У, *наћи* Б ГД ЈД М Мрш Ро С Ст Т, *ӣѡћи* ГГ З П С У, *ӣрећи* Бр Во Му Ту, *ӣрѣећи* Б Бр Мр С, *ӣроћи* Бр Во Ј Ту Ц, *сићи* Год ЈД Му Ст.²⁰⁵

²⁰¹ Тако је и у сродним србијанским идиомима: исп. М. Ник. СП 158, М. Ник. Гор. 644, Стев. Гружа 608–609, Тешић Љешт. 183.

²⁰² Само тако М. Ник. Гор. 604, Нед. Каћ. 331, Стев. Гружа 609, затим Павлица Пољ. 91, Петр. Б-К 32; само овако и ВД.

²⁰³ У сродним говорима који имају инф. на -и овај акценатски лик јавља се заједно са *довѹћи* и сл. Тако нпр. у СП (М. Ник. 158) и Љешт. (Тешић 183) је р е љ и; у Обадиња (Синић 35) и П-Др. (Вуковић 305) ч е ш ћ и, а у ДИХ (Вушовић 61), Кол. (Пиж. 53) и Уск. (Станић Акц. 157) ј е д и н и; за овакав акценатски лик знају и говори северозападне Србије (исп. Ник. Основи 111 и Моск. Поц. 57).

²⁰⁴ Тако и ВД и огромна већина говора с инф. на -и.

²⁰⁵ М. Ник. Гор. 640, Тешић Љешт. 182 и неки други говори зап. Србије (в. Ник. Основи 154) *ѡћи*. У босанском Подрињу (Синић 35) „одвећ ријетко *ѡћи*“, а слично је и у Колубари (Ник. Колуб. 28); у новоштоавском делу србијанског Полимља знатно је чешће *ѡћи* него *ѡћи* (М. Ник. СП 159), Вуковић Акц. П-Др. 306 *ѡћи*/*ѡћи*.

б) Глаголи типа *оџићи*:
изаћи Б Во ГГ Мрш Ст, *изићи* Бр В Ми С Ту, *оџићи* Бр ГДГ Го Ми, *уџићи* Л П
 Ро Ту У Ц;
џаћи Г, *џићи* Ми Р, *оџићи* Г С.²⁰⁶

б. Основе на вокал

171. а) Глаголи једнословне основе типа *клеџи*:

клеџи Во ДД ЈД Мрш С Ст Т, *мрџеџи* Бр Вр Год Ду Ми Рош Т Ту.

б) Глаголи типа *умријеџи* и сл.:

донџеџи Б Зд К П РБ Ст Ту, *изнџеџи* Во Г ДД Ка Му О СР, *панџеџи* В Д Ј К
 Ка Ри, *однџеџи* Г Го Ј Ка Му Ро Ст, *џомрџеџи* Г Год ДД Ка П Ст, *џонџеџи* ГД Го
 М Ст ТП Ту, *џодеџи* Бр Во Го ДД ЈД Му Ри, *џренџеџи* Бр ГГ М Ро СР Ст Ту,
џринџеџи Бр Г Му СР Ст, *џзеџи* ГД Ми Р Л М Ми СР, *џнџеџи* Го П, *џмрџеџи* Ми
 Ра Рош.

Ипак, бележимо и *умрџеџи* Л Ра.²⁰⁷

172. Глаголе на *ну/не* представимо са неколико карактеристичних при-
 мера.

а) Потврђени су Вукови прозодијски ликови *врџснуџи* Г Ро, *врџнуџи се* ДД,
дрџнуџи се Во (*дрџ се* Ро), *крџнуџи* Г Ми, *сиџнуџи* Ра.

Глагол *вабнуџи* (којег нема у Вука) овде гласи *вабнуџи* Д Р Ра.²⁰⁸

б) Вуков акценат препознајемо и у *лазнуџи* ДТ Ка, али не и у *џарнуџи* Во
 Ка.

в) Увек је (опет Вуково) *зџвнуџи* Бр Го Д Му (као и *зџвнџе* Ро Рош, *зџвнџ* Бр
 Во Ст Ц и сл.).

173. У вези са глаголима *а/е*-основа указујемо на следеће ликове:

а) *заџезаџи* З Ра С, *оџезаџи* М Ст, *џриџезаџи* ГД Д Л;

б) *смиџаџи се* Г К Ми Ст (*смиџаџеш ми се* Мрш, *засмиџаше се* Го, *насмџаџ*
се Во итд.);²⁰⁹

в) *каџиџаџи* Во Мрш О, *накаџиџаџи се* Му, али и *каџиџаџи* Ра; *лиџсаџи* ДД
 Ми и *лиџсаџи* Л Р; *џмеџаџи* Ра;²¹⁰

г) *џоџиџоваџи* Во, *сваџдобоваџи* Ка;

куџоваџи ГГ Ри, *џуџоваџи* РБ, *руковаџи* Р.²¹¹

²⁰⁶ За двојство *оџићи/оџићи* знају и неки други (оближњи и удаљенији) говори: исп. Тешнџ Љешт. 182, М. Ник. Гор. 644 (*оџићи* и сл. ређе), М. Ник. СП 160, Руж. Пљ. 162. Тако је и у Срему, Мачви и Тршињу (Ник. Основи 114), Поцерини (Моск. 57) итд.

²⁰⁷ У већини сродних говора је само *џмријеџи* или сл., али двојко Моск. Поц. 57, М. Ник. Гор. 719, М. Ник. СП 160, Руж. Пљ. 168; Вуковић Акц. П-Др. 305 (ретко *џомријеџи*).

²⁰⁸ М. Ник. СП 161 *вабнуџи*; тако и РСАНУ.

²⁰⁹ Тако је у Вука и суседним говорима, али у СП и *смиџџ се*, *смиџџ се* (М. Ник. 165); исп. и Мат. Мостар 342 *смиџаџи се*, Петр. Ровци 165 *смиџаџ се*.

²¹⁰ Вук *каџиџаџи*, *искаџиџаџи се* (али *џрокаџиџаџи се*), *лиџсаџи*, *џмеџаџи*, Вуковић Акц. П-Др. 315 *каџиџаџи* (*каџиџаџи*), 316 *лиџсаџи* (-аџи); М. Ник. СП 161, М. Ник. Гор. 644, Руж. Пљ. 170 *каџиџаџи*, *лиџсаџи*; Стев. Гружа 628 *лиџсаџи*, Тешнџ Љешт. 183 и Симнџ Обади 35 *лиџсаџи*.

²¹¹ Вук *џевоваџи*, *џуџоваџи* и сл.

174. Глаголи *a/a*-основа:

а) *йграйти* Б ГГ ДД Ј Мрш Ра, али и *йграйти* Го Год (обе потврде су из западнијих насеља);²¹²

б) *црѣйти* Вр Год ДП (*црѣјајѹ* Мрш и сл.), али, ипак, и *црѣйти* Мр;²¹³

в) *шѹрайти* ГГ П (*шѹрѹ* Му, *шѹрѹ* О Ст, *шѹрајѹ* Ри);²¹⁴

г) *зайварайти* ГГ, *оѣварайти* М Ми Ри, *оѣворайти* П (*оѣварѹ* М Р, *позайвараше* Ми Ри и сл.); налазимо и *зайварайти* Г, *оѣварайти* Д Ст;²¹⁵

д) *дѡвайти* Вр, *дѡваћайти* Л Р (*дѡваћѹм* М, *надѡваћѹ се рѹкнѣ* У);²¹⁶

ѹзимайти Во РБ С ТП У (*ѹзимѹ* Во Ка, *ѹзимала* ТП, *ѹзимали* Ст);²¹⁷

175. Глаголи на *-јейти/-им*:

а) *жѣвѣйти* Ра У (*жѣвѣло се* Г, *жѣвѣла* У), *сврѣбѣйти* ГД (*засврѣбѣло* ГД, *засврѣбѣ је* ТП);²¹⁸

б) *грмѣйти* ГД Ми и *грмѣйти* Мрш (*грмѣло* ГД и *грмѣло* Ми).²¹⁹

Сви наведени примери забележени су у источнијим насељима.

176. Глаголи на *-йти/-им*:

а) *баѣйти* Во ГД Т Му (*баѣиѹ* В ДД Мрш, *баѣили* Ми Ро, *избаѣише* Мр нтд.); нешто ређе и *баѣйти* Вр Мр Рош (*баѣиши* Душ Ра, *баѣиѹ* У, *пребаѣиѹ* ГД нтд.);²²⁰

б) *бѹишти* Кр П (*избѹиши се* Л, *избѹишли* Во и сл.);²²¹

в) *дѡрийти* Му С (*дѡрѣм* Кр Ро, *дѡрѣ* М СР С Т Ту);²²²

заклѡййти Вр Му Р, *поклѡййти* Мр, *наѹчийти* Ми Ри С (*наѹчиѹ* П, *наѹчили* Ри Ст);²²³

г) *крѣчийти* Го Р (*крѣчѹм* Мрш Ри, *крѣчили* Ми П Ст);²²⁴

ѹшѣйти ДД Мрш Р, *ѹсѣйти* ГД П (*наѹсѣила* Кр, *наѹшѣиѹ* М Р, *наѹшѣѹ* Во);

ѹшѣйти Го ДТ, *ѹсѣйти* Го (*ѹшѣила* В);²²⁵

²¹² Вук *йграйти* — *йгрѹм*, међутим М. Ник. СП 161, М. Ник. Гор. 644, Мат. Мостар 344, Руж. Пљ. 152 и Симић Обади 35 *йграйти*; Ћупић Пљ. 89 *йграйти*; Тешнѣ Љешт. 183 *йграйти/йграйти*.

²¹³ М. Ник. СП 162 *црѣйти*; РМС *црѣйти*.

²¹⁴ Вук *шѹрайти*, М. Ник. СП 162 *шѹрайти/шѹрайти*.

²¹⁵ Двојако у М. Ник. СП 162, М. Ник. Гор. 644, Ник. Колуб. 28, Симић Обади 35, Тешнѣ Љешт. 183.

²¹⁶ Вук *дѡхвайти*, М. Ник. СП 163 *дѡвайти*, али Станић Уск. акц. 162 и *дѡвайти*.

²¹⁷ Вук *ѹзимайти*.

²¹⁸ Вук: *сврѣбѣйти*, али *мрзѣйти*.

²¹⁹ Вук *грмѣйти*, а тако и М. Ник. СП 163. Међутим, Ђур. Јат 307 *грмѣйти*, као и М. Ник. Гор. 666; Симић Обади 61 *грмѣйти/грмѣйти*, Тешнѣ Љешт. 202 *грмѣйти*.

²²⁰ Двојако и М. Ник. СП 163, М. Ник. Гор. 644, Моск. Поц. 60, Ник. Мачва 224, Ник. Срем 302, Ник. Тршић 394, Симић Обади 35, Тешнѣ Љешт. 183, али Вуковић Акц. П-Др. 317, Станић Уск. акц. 164 и Пиж. Кол. 59 *ба*-.
²²¹ Вук *бѹишти*, али Барј. НП-Сј. акц. 125, Вуковић Акц. П-Др. 316 и Станић Уск. акц. 164 *бѹ*-.

²²² Вук *дѡрийти*, али М. Ник. СП 164 и Стев. Груза 625 *дѡрийти* — *дѡрѣм*.

²²³ Вук *наѹчийти*, *поклѡййти*.

²²⁴ Вук *крѣчийти* — *крѣчѹм*, али Вуковић Акц. П-Др. 316, Руж. Пљ. 170, Симић Обади 35, Стев. Груза 642 и Тешнѣ Љешт. 183 *крѣчийти*.

²²⁵ Вук *ѹсѣйти*, као и Ник. Тршић 247, Тешнѣ Љешт. 233. Међутим, Вуковић Акц. П-Др. 316, М. Ник. СП 164, М. Ник. Гор. 689, Пеш. СК-Љ. 272, Симић Обади 35, Ћупић Бјел. 59 *ѹ*-.

д) *закасниџи* Год (*закаснила* М);²²⁶
 ђ) *удесиџи* Ми (*дѣсило се* ГД).²²⁷

2) ПРЕЗЕНТ

177. Презентски наставак глагола типа *џресџи* и *красџи* редовно је дуг:

врџем Б Л П, *врџе* Г Л П РБ СР С Ст, *вучем* Бр В Д Ду Ми Мрш Му, *вучеши* ГД Му О Рош, *вуче* ДД К М Ми Мр С, *грџем* Во ГГ П, *грџе* Кр РБ, *извџем* ГГ Д, *извџеши* Ми, *извџе* Мрш Му РБ Ту, *изврџем* М Мрш, *изврџем* Вр ГД ДД Му, *изврџеши* Бр Л Ми Му Ри, *изврџе* Г Ду Л, *изрџиџе* Во М Ри С, *исџресем* Вр Мр, *исџресе* Кр П Ри, *крадџи* Б Му РБ Ра ТП, *крадџе* ГД Душ Зд М, *мџем* Б Г Ду М Р Ри, *мџеши* М П, *мџе* Го Ду Душ, *навучем* Вр Ду Р, *навучеши* Кр Ри, *обучем* Бр Год Д Ми Мр Ра Ро Рош, *обучеши* Кр Мрш Р Ри СР, *обуче* Во Зд О, *оврџем* ГГ П С, *оврџеши* ГД О Рош, *оврџе* Г Л Рош С Ст, *одвучем* ГГ Душ Ми П Ст, *одвучеши* Вр Зд Кр, *одвуче* В Кр, *одрџиџем* Му, *одрџиџе* Ми Рош ТП, *ојредем* Вр Мр ТП, *ојредџе* ГГ Г, *јасџе* В О Ро, *јовучем* Во Душ Мр СР, *јовучеши* Мрш, *јомџем* Г Го М Ст, *јомџеши* Ми Ст Т Ту, *јорџиџем* Вр ЈД Р, *јорџиџеши* М С Ст, *јредем* ГГ Рош Ст, *јредџеши* Л ТП, *јредџе* Душ Р ТП, *јрејредем* Го Зд Кр, *јрејредџеши* Ми С, *јрејредџе* Т, *јрејресџе* Зд, *јриувџем* Год Ми, *јриувџе* Душ М Ми Мрш РБ, *зарџиџе* Бр В Ра Ц, *рџиџе* Бр С ТП, *свучем* Б С Ст У, *свуче* Бр ТП Ц, *смеџиџе* Ду Ми, *сџресем* Рош, *сџучем* Ри, *сџуче* Ст Ц итд.;

врџемо Б Ми Мр, *извучемо* Во Мр Мрш Р, *развучемо* Г Ка, *извџеџиџе* С, *мџемо* Б Во Ро, *одвучемо* ГД М С, *ојредџемо* Го Ка, *јомџемо* Бр Г Ка Т, *јредџемо* Год Ка Л Рош У, *јрејредџемо* Бр Л РБ Ст, *јресвучемо* Бр Л, *јрејресџемо* Б Г Ту Ст, *уџучемо* Во Му Ц и сл.;

врџу Бр Ка Рош, *извџу* Во Ду П, *изврџу* Г С СР, *изрџиџу* Бр ГГ Ст, *крадџу* Б Г Го Л Ц, *мџу* Г Ду Л Ра ТП, *обучу* Бр Ка Ст, *ојредџу* РБ, *јасџу* Во, *јорџиџу* Зд, *јресџу* Во и сл.

Дужина у *џресџем* и сл. (иначе нова, аналошка, изузимајући ону у 3. л. пл., тј. у *џресџу* и сл., где се очитује стари квантитет)²²⁸ постојана је у севернијим новоштокавским говорима (околним ијекавским и удаљенијим екавским).²²⁹ Говори јужно и југозападно од Златибора углавном не знају за ову дужину (тако је у источнохерцеговачком,²³⁰ већини црногорских,²³¹ сјеничком²³²); изузеци су пјешивачки (само *џресџем* и сл.),²³³ мањи део пивско-дробњачке зоне (са систем-

²²⁶ Вук *закасниџи*.

²²⁷ Вук *дѣсиџи*, али у многим говорима *дѣсиџи*, нпр. Мат. Мостар 348, Моск. Поц. 61, Стев. Гружа 624.

²²⁸ Белић Историја II/293, Ник. Основи 103.

²²⁹ Вук. Драг. 119–120, М. Ник. Гор. 628, Тешинџ Љешт. 179, а исп. и Симић Обади 17; затим, Ник. Срем 288, Ник. Тршић 383, Моск. Поц. 79, Стев. Гружа 616.

²³⁰ Пецо ГИХ 188.

²³¹ Вуковић Акц. П-Др. 319 (већи део области), Вуш. ДИХ 61, Пнж. Кол. 21, Руж. Пљ. 149, Станић Уск. акц. 82.

²³² Барј. НП-Сј. акц. 91 (у пл. чује се и *џресџемо* и сл.).

²³³ Петр. Пјеш. 132.

ском специфичношћу: *вршиѐм* — *вршиѐмо*)²³⁴ и србијанско Полимље где је *шрѐсѐм* (чешће) и(ли) *шрѐсем* (али редовно *шрѐсѹ*).²³⁵

178. У глагола кратких основа типа *шлестѹи*, као и у глагола типа *звѹиши*, *чишѹиши*, *држѹиши* и *шосѹиши*, спороводи се даничићевска алтернација *аӑ* (сг.) ~ *ааа* (1. и 2. л. пл.), али се не остварује доследно нити (по деловима области) фреквенцијски уједначено. Оба модела (*шлестѹѐмо* и *шлестѹѐмо*) заступљена су на целом подручју, али, с обзиром на бројчани омер потврда, ни овде се исток не слаже са западом. У источном делу области (а нарочито у југоисточном, тј. у насељима најближим моравичком и драгачевском крају) преовлађују (каткад и изразито) ликови типа *шлестѹѐмо*, док на западној половини области (посебно у селима подринског залеђа) надмоћно претежу примери типа *шлестѹѐмо*.

Најпре ћемо навести засведочене ликове у којима се ова алтернација остварује, а затим и део потврда у којима она изостаје:

шѐѐмо Бр Г Ми Мрш Ра, *шлестѹѐмо* Л О Ст Т Ту У; — *зовѐмо* Бр Л Рош Ст ТП У, *зовѹиѹе* ГД Душ ТП Ту; — *имѹмо* Бр Вр ГД Л Душ ЈД Ка Л Ра Ро Рош С ТП, *имѹиѹе* Бр Г Ту Мрш Рош, *мошѹмо* Г Ра Ми Му, *смошѹмо* Му ТП, *нагѹмо* Вр ГГ, *шредѹмо* О Ст, *шродѹмо* Мр П С, *шродѹиѹе* Бр Ту, *шрѹмо* Ми Ст Ту У, *шѹрѹмо* Д Л, *чишѹмо* Душ Мрш С Ту ТП, *чушѹмо* Кр Ра Рош; — *бјежѹмо* ДД Ми Ро Ст, *бјежѹиѹе* Мрш ТП, *бижѹмо* Ст З, *држѹмо* Вр ГГ Рош, *жѐлімо* Вр ГГ Ра Рош, *жѐліиѹе* Д ТП У, *сѐдѹмо* Л О Ст ТП Ту Ц, *шосѐдѹмо* Бр Вр Рош, *шрчѹмо* Бр Рош Ст Ту; — *бошѹмо* Вр Му О, *борѹмо се* Бр Рош, *имѹмо* Бр Вр Му О Р ТП У, *лошѹмо* ТП У, *лошѹиѹе* Ј У, *ношѹмо* К ТП, *ношѹиѹе* Рош У;

шѐѐмо Б ДТ Ду З Мр П РБ Р, *шлестѹѐмо* В Год Ду З М П Ц; — *зѹвѐмо* Бр М О П Ри, *зѹвѹиѹе* Б Год ДТ Л М Ри; — *бишѹмо* М Мр Ра Ри Ст, *мошѹмо* Б Го ДТ З М С, *смошѹмо* Б Бр З Т, *нагѹмо* Душ Ка Л, *нагѹиѹе* Го М, *дѹдѹмо* ДД Год РБ, *дѹдѹиѹе* Во Му С, *вјенчѹмо се* Год З О, *гребенѹмо* Во ЈД, *огребенѹмо* Г, *имѹмо* Во ГГ ДД З Л Ми Ро Т, *имѹиѹе* М Мрш СР, *осѐдѹмо* М Р, *шредѹмо* Кр СР, *шродѹмо* Год У, *шѹрѹмо* Ду Му; — *бјежѹмо* Д М, *бижѹмо* М Ц, *вѐлімо* Душ Т, *вѐліиѹе* Му Ту Ц, *држѹмо* Ми Ст, *лѐжѹмо* СР Ц, *сѐдѹмо* Ду ЈД Мр С У, *сѐдѹиѹе* Ка, *шрчѹмо* Б М Мр О Ц, *бошѹмо* В Го Год Ц, *борѹмо се* Б М Мр Р Ри, *борѹиѹе се* Го П Мр, *лѹжѹмо* Во П, *лошѹмо* Во РБ, *ношѹмо* Кр РБ Т Ту Ц, *ношѹиѹе* Бр М СР и сл.²³⁶

179. Однос *аӑ* ~ *ааа* (*шѐѐм* ~ *шѹшѐѹм* и сл.) обилато је засведочен и очитује се у више глаголских типова. Разврставањем забележених примера и утврђивањем њихове типске и фреквенцијске заступљености, дошли смо до следећих закључака.

²³⁴ „У Његовађи и селима северонотичније границе овога говора чуо сам дужину у једнини, али у множини остаје е кратко: *вршиѐм* — *вршиѐмо*“ (Вуковић Акц. II-Др. 319).

²³⁵ М. Ник. СП 89–90.

²³⁶ За *шлестѹѐмо* и сл. исп. Барј. НП-Сј. акц. 116, 119, 127, Ђук. Драг. 121–122, М. Ник. Гор. 646, Ђур. Равни 179, Пиж. Кол. 21 и 54, Руж. Пљ. 151–154; тако и Ник. Колуб. 30–31, Ник. Тршић 395, Стев. Груза 610, 622 и многи други; Вуковић Акц. II-Др. 321 увек *шлестѹѐмо* и сл., али 325 *жѐлімо* (*жѐлімо*); Станић Уск. акц. 168 *чишѹмо/чишѹиѹе*, а „нису непознати ликови у којима ова алтернација изостаје“ ни у М. Ник. СП 166; Тешњ. Љешт. 85 само *шлестѹѐмо*, *чишѹмо* (спорадично *имѹмо*, *бижѹмо*).

а) У глагола типа *исїлесїи* и композитама гл. **-весїи* и **-несїи* ова појава је изразита, али није сасвим доследна.

Потврде типа *исїлєйѣм* (*доведем, донесем*):

зайчє Б Ј Ка Л Му, *исїчєм* Б Го Душ М Мр СР ТП, *исїчє* Бр Во ДТ Р Ра Ри, *исїчємо* Бр Д Ј О П Ст, *исїчє* Ми Ро У, *исїлєйѣм* Л Му Т, *исїлєйѣш* Душ, *оїлєйѣ* О П РБ Т, *їрєїлєйѣмо* Ми Му Рош Ту, *о̀гребє* Ду, *о̀гребєм* Р, *о̀гребємо* ТП У;

д̀ведєм Г ДД Душ Ј Мр Ро Ту, *д̀ведєш* Бр Вр Ми Мр Му П, *д̀ведємо* Д К Мрш Му О РБ, *д̀ведєше* В З Зд У, *д̀ведє* Л Ро Ту У, *їзведєм* ГД Душ ЈД, *їзведє* Душ Ј М Ст ТП Т Ту, *їзведємо* Мрш Му Рош СР, *їзведє* Во Ри Рош ТП Ту, *о̀дведєм* Бр К Мрш ТП У, *о̀дведє* В Во ЈД Ст ТП У, *о̀дведємо* Бр Г ДД Зд, *о̀дведє* Бр Ми Му РБ, *їд̀ведєм* Бр ГГ Д Зд К Ми, *їд̀ведє* Му Ст, *їд̀ведємо* Мрш Рош, *їрєведєм* Вр Ј Кр Ту, *їрєведє* Д Зд Рош, *їрєведємо* Вр Зд Р, *їрєведє* Л Ст, *їрєведєм* Рош, *їр̀ведєм* Ри, *їр̀ведємо* О ТП, *їр̀ведє* Г О У, *сїр̀ведє* Бр ДД Мрш, *сїр̀ведє* Г Л РБ СР, *їведєм* ГГ ГД Ро, *їведєш* ДД Ра ТП, *їведємо* Ми Р;

д̀несєм В Го МР Ст Ту Ц, *д̀несє* ДД ЈД Ј ТП Ц, *д̀несємо* Л Р Ст, *д̀несє* Вр Мрш П Ри ТП У Ц, *їзнесєм* Л Ри Ст, *їзнесє* ГД Р Рош Ст, *їзнесємо* Д К Мрш СР Ту У Ц, *їзнесє* Г Ми Р Ра Ри, *о̀днесєм* ГД Р Т, *о̀днесє* Душ Ј ТП Ту, *їд̀несєм* Кр РБ Ту, *їд̀несєш* ДТ Ка Мр У, *їд̀несє* Му Р ТП Ц, *їрєнесєм* Во ДД П С Ст, *їрєнесє* се Ми, *їрєнесємо* Го Ј П, *їрєнесє* Бр Вр Ду З Т, *їрїнесєм* Г Зд О, *їрїнесєш* Бр Вр СР Ц, *с̀анєсєм* Бр ГГ С Рош ТП Ту, *с̀анєсємо* М Рош, *с̀анєсу* Ст, *їнесєм* Л Ст Т У Ц, *їнесєш* Мрш Т Ту, *їнесємо* ДБ РБ СР, *їнесєше* РБ, *їнесє* ДТ К М Ст ТП.

Акцент остаје на основи у невеликом броју потврда (засведочених углавном у западнијим насељима):

исїчєм Б Год, *исїчє* Во М, *наїчєм* колáчā П, *наїчємо* Ка М, *исїлєйѣм* Го М, *о̀грєбє* М, *разведє* се Го, *увєдє* Во.²³⁷

б) Ова појава је сасвим доследна:

ба) у композита гл. *-звayии*: *д̀зовєм* О, *д̀зовє* Душ, *назовє* Кр У, *їр̀зовє* Год, *їр̀зовє* Мрш Ст, *с̀азовє* се ТП;

бб) у композита глагола типа *-чїшayии*:

зayиrїam Во ДТ, *зayиrїa* Кр СР, *зayиrїay* К; — *о̀чїшayam* Л, *о̀чїшay* Го Мр, *їр̀о̀чїшay* М СР, *їр̀о̀чїшay* Т; — *намоїшay* Л Ст, *намоїшay* се Го Ри; — *їшчuyayam* М, *їшчuyay* Л Ц, *їшчuyay* Мр, *начuyay* се Ка, *їд̀чuyaymo* Ро, *їд̀чuyay* РБ; — *їобацaymo* Зд.²³⁸

в) Увек је, међутим: *зayжєлїm* Б Бр В Душ ЈД П, *їожєлїm* Бр Во ГГ Зд ЈД Ро, *їожєлє* Бр Душ З У Ц.

²³⁷ Само *исїчєм*, *д̀несєм* и сл.: Барј. НП-Сј. акц. 103–104, Вуковић Акц. П-Др. 321–322, Ђук. Драг. 120–121, Ђур. Равни 179, М. Ник. Гор. 646, Пнж. Кол. 22; затим Барј. Бихор I 76 (*донєсєм*, *оїлєйѣм*), Пеш. СК-Јб. 68 (*оїлєйѣм*), Руж. Пљ. 151 (понекад и *оїлєйѣмо*). У Љшт. (Тешин 185) *исїчє*, *наїчє* и сл., али *д̀несєм/донєсєм*, а слично је и у севернијим западносрбијанским говорима (в. Моск. Поц. 84 и Ник. Основн 116), као и у Обадима (Симић 37). Ова појава је изразита али недоследна и у СИ (М. Ник. 166–167).

²³⁸ М. Ник. Гор. 646 *їр̀о̀чїшaymo*, М. Ник. СП 168 *їр̀о̀чїшay* (*їр̀о̀чїшaymo*), Руж. Пљ. 152 *їр̀о̀чїшay* (*їд̀чuyay*), Мат. Мостар 357 *намоїшay/намоїшay*.

г) Додајмо на крају да акценат редовно остаје на основи ако је она дуга: *зажмѝрѝм* Го Ро, *иојжѝвѝм* Г, *ѝрежѝвѝм* Ц, *ѝројжѝвѝм* ТП и сл.

180. Напомене о акценту презентских облика појединих глагола I врсте. а) Разнолики су (и прозодијски и фонетски) облици глагола *моћи*.

Облици са *-же* (*мѝже* и сл.) заступљени су на целом подручју, док се ликови са *-ре* (*мѝрѝ*, *мѝре* и сл.) јављају само у западнијим насељима. То, истовремено, значи да изоглоса *-же/-ре* пресеца Ужичку Црну гору (в. карту бр. 9 у одељку „Глаголи“).

За прозодијску страну облика гл. *моћи* најважније је следеће.

аа) Образац *мѝгу* — *не мѝгу* маркантно је обележје целе области.

Знатно ређе имамо и *мѝгу* одн. *нѝ могу*.

Потврде се наводе у одељку „Глаголи“.

аб) Ликови *мѝрѝ* и *нѝ морѝ* (дакле са дужином, прилично честом), каткад, на „своме“ терену имају пандане у (вероватно аналошким) ликовима *мѝжѝ* и *нѝ можѝ*, какви се никада не јављају у крајевима у којима су готово искључиво бележени ликови са *-же* (грубо узевши, источна половина области).²³⁹

Потврде су наведене у одељку „Глаголи“.

б) У облицима презента гл. *ићи* читују се два прозодијска обрасца: *ѝдѝм–идѝмо* (овако је чешће у источнијим насељима) и *ѝдѝм–ѝдѝмо* (како је то, углавном, у западнијим селима):

ѝдѝм ГГ ДД Душ Ј К Ми П Ри С Ту, *ѝдѝш* ГГ Зд ЈД Л Ми Р Ст ТП Ту, *ѝдѝ* Вр Год ДД Душ Л Мрш Ри Рош Ст, *идѝмо* Г Ј Му Ст Ту, *идѝше* ГД Ј ТП, *ѝдѝ* Во Душ ЈД Ми ТП У;

ѝдѝм Го Год З К Ка Мр СР Ц, *ѝдѝш* Во ДТ М Мр Ри Т, *ѝдѝ* ДТ Ка Кр М РБ СР Т Ц, *ѝдѝмо* Во Кр М РБ Ср, *ѝдѝше* Во Го Кр П Ри СР Ц, *ѝдѝ* Б Год З М Ми Ро Т Ту Ц.²⁴⁰

Преношење акцента на негацију је обавезно (исп. т. 52), дакле и са *ѝдѝм* и сл.²⁴¹

в) Глаголи сложени са *ићи* (*доћи* и сл.) имају дугосилазни (Вуков) акценат:

дѝђѝм Бр Ду Зд О Ра, *дѝђѝм* ГД Мрш Р СР, *дѝђѝш* ТП, *дѝђѝмо* В ДД М Р, *дѝђѝмо* ДТ М Ри, *дѝђѝ* Во Душ Ми Р Ро СР Т ТП У, *зѝђѝ* ГГ, *нѝђѝмо* Душ Мрш Ро, *нѝђѝмо* Ро, *нѝђѝ* Мрш Т Ц, *нѝђѝше* Мр С, *ѝдѝђѝм* Кр СР, *ѝдѝђѝм* ДД, *ѝдѝђѝ* Г Душ РБ С ТП.²⁴²

Каткад (обично при лежернијој артикулацији) бележили смо и ликове као што су *дѝѝ* В П, *дѝѝ* Ми, *ѝдѝмо* Л Ту, *дѝѝмо* У и сл.

²³⁹ Исп. М. Ник. Гор. 644 *мѝгу* — *не мѝгу*; *мѝжеш*, али Тешин Љешт. 226 најчешће *мѝгу*, 306 *мѝжемо*; исп. Ник. Мачва 218 *мѝжѝш*, Ник. Колуб. 13 *мѝжѝмо*.

²⁴⁰ Исп. нпр.: М. Ник. Гор. 646, Моск. Поц. 83, Нед. Каћ. 339 и Стев. Гружа 618 само *ѝдѝм*; Барј. НП-Сј. 94 *ѝдѝм/идѝм*; Вуковић Акц. П-Др. 322, Руж. Пљ. 152 и Станић Уск. акц. 165 *ѝдѝм*, *ѝдѝмо/идѝмо*; М. Ник. СП 169–170 *ѝдѝмо/идѝмо*, *ѝдѝм/идѝмо*; Ивић Биогра. 169, Ђук. Драг. 121 *ѝдѝм/идѝмо*, Тешин Љешт. 185 *ѝдѝм/идѝмо*.

²⁴¹ Тако и Моск. Поц. 83, М. Ник. СП 170 (а вероватно и другде).

²⁴² У суседном Љештанском „се поред *ѝдѝѝ*, *ѝдѝѝмо* чује и *ѝдѝѝ*, *ѝдѝѝмо*“ (Тешин, 185).

г) Суплетивни презент гл. *оџићи* слаже се с Вуком у следећим примерима:
оџем В Ј Д СР Ту, *оџеш* Вр Му Ту, *оџе* Л ТП У, *оџемо* Го К Ра Ст, *оџеше* Во
 Ду, *оџу* Мр Ту У Ц.

Међутим, нису ретки ни ликови са \sim : *оџем* ДД Му Ро, *оџем* Зд Р Т, *оџе* ДТ К
 Р ТП, *оџемо* Ду Ри.²⁴³

Овакви ликови су, вероватно, настали аналогijом према *дођем* и сл.

181. Глаголи једносложне вокалске основе. а) Глаголи *браји* и *џраји*, као и њихове композите, имају Вукове прозодијске ликове:

бџрем Бр ДТ Ра Ту, *бџре* Му Ту, *бџремо* Мр Р С У, *бџру* Год, *џрем* Г Зд М С
 У, *џреш* ЈД Кр, *џре* Зд Мрш (једанпут и *џре* ЈД), *џремо* ДД Му С, *џру* Год К С;

наберем Б Вр К М Мрш СР, *набереш* Бр З Мр СР С ТП, *набере* Бр ГГ Ј,
наберемо Го Год ДД Ми РБ Р Ро, *наберу* З ТП Т Ту У, *оберем* Год Мрш С Т,
оберемо Ри Ст, *оберу* ГД Ми Ст Ту У Ц, *иоберемо* Бр ГГ ГД Ри, *иоберу* Го Ми Т,
џреберемо Б Мрш Ри ТП, *саберем* ДТ Мрш Ту, *саберу* Ри ТП, *саберемо* В Д СР;

џсерем Г Ми, *џсере* Ду Ри Ту, *џсеремо* Душ, *оџерем* Мрш С Ту, *оџеремо*
 Душ Р Т, *саџерем* Ми Т.

За глаголе типа *из(а)браји* имамо само следеће потврде: *изабере се* Кр,
изаберу Ри, *одаберу се* Л²⁴⁴ — *изберу* ТП.

б) Глаголи типа *бији*, *крији* (као и њихове забележене композите) имају
 Вуков акценат (део потврда, засведочених у централним и источнијим насељима,
 има кратак вокал на презентском наставку):

бијем В Го ДТ, *бијем* Г Ра, *набијем* Вр ДТ, *забијем* Бр Г, *крије се* Во,
џкријем Ду, *навијем* Вр Му Ри, *навијем* Ра, *навијемо* Кр СР, *навијемо* О, *налијем*
 ГД Му Рош, *налијемо* ДД Ри, *џијем* Г Д, *џијем* Л, *џијемо* ДД М Ри Ст, *џџијем* Ро
 Му, *џџијем* Ра, *џџијемо* Р О СР Ц, *разбије* Ми Ри, *разлије* ТП, *разлије* Душ,
саишије М СР, *саишијемо* Л СР, *сиџбије* Ми, *џбије* Мр, *џбијемо* Л, *џмије се* Ка,
џмијемо се СР.

Финално у у 3. л. пл. оваквих глагола увек је дуго: *бију* Вр Ј, *џију* Г Р ТП,
џију М ТП.²⁴⁵

в) Акценат 3. л. пл. глагола *даји* и *знаји* зависи од наставка:

ва) с наставком *-ју*: *дају* Л Ро С (*не дају* Д СР), *знају* М Ро Рош ТП Ц, али *не*
знају Зд Т;

²⁴³ Исп. Гор. 683 *оџе* (*оџе*), М. Ник. СП 170 „спорадично“ *оџеш*, *оџе*.

²⁴⁴ За акценат на префиксу исп. нпр. Тешић Љешт. 185, М. Ник. Гор. 646, М. Ник. СП 170, али
 Ђук. Драг. 121 и *оџерем*. Акценат није на префиксу нпр. у Ник. Мачва 227–228, Ник. Срем 290–292,
 затим западно од Дрине: Ђук. ЦГ 240, Симић Обари 45, Петр. Змиј. I 195, Петр. Б-К 32–33, Песо
 Орт. 45; међутим, Павлица Пољ. 98 и Маг. Мостар 358 само *оџерем*.

²⁴⁵ Тешић Љешт. 175 *бијем*, *џијем*, Маг. Мостар 342 *брије*, Песо Орт. 45 *бијем*, Петр. Пјеш. 132
џијем, Пеш. СК-Љ. 39 *лијем*, Ђупић Бјел. 41 *бријемо*, Симић Обари 118 *кјује* (*кјује*), М. Ник. Гор. 639
бијем/кјује (зависно од инф. гл. основе), 687 *сакријем/сакрију*, Вуковић Акц. II-Др. 319 *бијем*
(бијем)/бију, М. Ник. СП 91–92 *џије* (*џије*)/*џију*; Станић Уск. акц. 89 *сијем/сију*. Кратко е има и Руж.
 Пљ. 149, Барј. Бихор I 77, Барј. НП-Сј. акц. 114, Вуш. ДИХ 64.

вб) с наставком -ду: *дádŭ* Б ДТ Р Ст,²⁴⁶ *знáдŭ* Душ Ра Ст.²⁴⁷

182. Глаголи *a'e, je* — основе. а) Презент гл. *давайи* јавља се у три прозодијска лика: у оба Вукова (*дáјѐм/дáјѐм*) и, најчешће, у форми *дáјѐм*:

дáјѐ З, *дáѐ* ДТ;

дáѐм Го, *дáѐмо* В Го;

дáјѐм Д Ми С, *дáјѐм* П, *дáѐм* Г Год С, *дáѐш* ЈД Р, *дáѐмо* К Ту, *дáѐше* Зд (нè *даѐм* Р).

У композитама је двојако:

дòдáјѐм Б Душ Кр Му, *дòдáѐм* Ду О, *зàдáјѐ* С П, *п̀р̀дáјѐ* К, *п̀р̀дóдáјѐм* Ј, *п̀р̀дóдáѐ* се Ра и сл.;

зàдáѐ З, *п̀р̀дáѐ* Р²⁴⁸ (нè морѐ да *нàдáѐ* СР).

б) Према Вуковом *смíјайи се* ~ *смíјѐм се* овде бележимо *смíјайи се / смíјѐм се* Ду СР, *смíјѐш се* СР Ту, *смíјŭ ми се* Т итд.²⁴⁹

183. Глаголи *a/a* -основе. а) У през. гл. *имайи* преовлађују Вукови прозодијски ликови, тј. *имáм* Б Во ГД Год Ду М РБ Ро, *имáш* ГГ ДТ Душ Ми Ра Рош, *имá* Г Д Душ М Р, *имáмо* Вр Го М Р СР Ст, *имáше* ГД Ду Ц, *имајŭ* В Д М Ра Ро СР С ТП (у 1. и 2. л. пл., као што смо видели у т. 174, и *имáмо*, *имáше*).

И у овом глаголу, у 3. л. пл., срећемо аналошки наставак -ду: *имáдŭ* ЈД Л; -д- се јавља (вероватно такође аналогичном) и у (неким) другим лицима; засведочено је *имáдѐм* М Ро и *имáдѐ* Г Ро Л Ту.

б) През. облици гл. *бацайи* и *мошайи* имају акценат инфинитива:

бацáм Б Бр Вр ДТ Мрш Му О РБ Ри, *бацáш* Б Вр ГГ ДД ЈД Р Ст, *бацá* ДД О П РБ ТП, *бацáмо* Бр Вр Ри У; — *мòшáм* Бр ГД ДТ Зд Р, *мòшá* Г Ра Т, *смòшáмо* ГД Р С Ст (такође и *мошáмо*, *смошáмо*, како је наведено у т. 178, а исп. и *нàмошáм* и сл. у т. 179).

Према *бáцийи* (*бáцийи*) стоји *бáци* Год Му Ро, *бáцимо* Г РБ Рош С, одн. *бáциш* Ра, *бáци* Кр (исп. потврде у т. 176).

в) У през. гл. *кошайи* углавном срећемо Даничићеве ликове: *кòйáм* ГГ К Му Ст Т, *кòйáш* Во, *кòйáмо* В Го Ми Ри, *кòйáјŭ* Во.

Ипак, налазимо и *кòйá* Ми, *кòйáмо* Л Ра.

Такође, готово редовно је *искошáм* Во Душ, *искошáш* Мр СР, *искошáмо* Л, *искошáјŭ* Кр С (само једанпут *искошáјŭ* Г).

²⁴⁶ М. Ник. Гор. 688, Симић Обади 84, Станић Уск. акц. 167, Стев. Гружа 480, Тешић Љешт 232 *дádŭ*; тако и В. Ник. М-Гс 217 (нè *дádŭ*); с друге стране, Вуковић Акц. П-Др. 321 *дádŭ*, М. Ник. СП 171 *дádŭ/дádŭ* (нè *дádŭ*), Ђук. Драг. 150 *дádŭ / дádŭ* (нè *дádŭ*), Мат. Мостар 359 *дádŭ / дádŭ*.

²⁴⁷ За *знáдŭ* и сл. исп. Тешић Љешт. 232, В. Ник. М-Гс 217, М. Ник. Гор. 688; Стев. Гружа 480 (нè *знáдŭ*); у Ђук. Драг. 150 *знáду/знáдŭ* (нè *знáдŭ*).

²⁴⁸ Исп. М. Ник. Гор. 691 *дáѐм*, Ђур. Равни 179 *дáјѐм*, Руж. Пљ. 149 *дáјѐм*, а тако и у Тршићу (Ник. 429); Тешић Љешт. 234 *дáѐм/дáѐм*, М. Ник. СП 171 *дáјѐм/дáјѐм*, *дáјѐш* (ређе и *дáѐ*).

²⁴⁹ Вуковић Акц. П-Др. 324, М. Ник. Гор. 654, Дешић 361/Г 123, Ђур. Равни 179, Тешић Љешт. 190 *смíјѐм се* или сл.; тако и Моск. Поц. 86 (уз *смéјѐм се*), Ник. Срем 279 (уз *смéјѐм се* и *смéјѐ се*), Рем. Шум. 83 (уз чешће *смéјѐ се*) и М. Ник. СП 172 (и *смíјѐм се*).

Дакле, однос *искојѣм* (Вук) ~ *кѣѣм* (Дан.)²⁵⁰ потврђен је и овде, али, као што видимо, према *искојѣм* и сл. не стоји обавезно *кѣѣм* и сл.²⁵¹

г) Засведочени през. облици гл. *играѣи* (*ѣграѣи* и, ретко, *ѣграѣи*, в. т. 170) имају краткосилазни акценат: *ѣгрѣм* Г Д Р, *ѣгрѣ* Го Ка П, *ѣгрѣмо се* Вр Мр С, *ѣграјѣ се* Год; а исп. и *ѣдиграѣмо* Во.

д) У глагола дугих основа типа *сѣваѣи*, *дозиваѣи* редовна је акценатска алтернација *сѣваѣи-сѣвѣм-сѣвајѣ* одн. *дозиваѣи-дѣзвѣм-дозивајѣ*:

гађајѣ Во ГГ Зд М, *гоњајѣ* Зд, *јаѣљајѣ* Ду Душ Ми П Рош, *мѣрајѣ* В Го Ду Р Ст ТП Т, *ѣѣшајѣ* Во ДД З Зд Мр РБ СР С, *ѣлађајѣ* ГГ Душ О П, *ѣрѣчајѣ* Душ З ЈД С, *рађајѣ* Зд ТП Ц, *рѣчајѣ* ДТ Ду Л Р Ро Ст Ту, *сѣврајѣ* Бр ДД Зд, *сѣвајѣ* Г З Ро, *сѣрѣмајѣ* Г К Му Т Ту, *сѣрадајѣ* Го ЈД Ми Ри, *сѣрѣљајѣ* Г Ј К Ка О Ри, *сѣрѣљајѣ* Ду СР, *чувајѣ* ЈД Ра С;

дарѣвајѣ В Л М Ми Мрш С, *договѣрајѣ се* Г Душ З Му П, *здоговѣрајѣ се* ГД Ми С Ст, *изувајѣ се* Бр ГД П ТП, *искуѣљајѣ* Бр Во РБ, *искуѣљајѣ се* Мрш С, *ѣосѣѣјајѣ* Бр Во П Р Ра Ри, *ѣозѣвајѣ* Ми Ст ТП Ту, *ѣрозѣвајѣ* Вр Душ О Ту, *ѣрѣшѣрѣсајѣ* Г М Р Ра Ри, *разѣјајѣ се* Мр, *разговѣрајѣ* ГД Ду Мр Ри Ст, *уговѣрајѣ* ГД С, *уклаѣјајѣ* Во Ми, *умѣвајѣ се* Бр Во З Ст, *уѣшовѣрајѣ* Во Ка Ра, *чѣстѣѣѣјајѣ* ДТ Ј Ми.

ђ) Презент гл. *немаѣи* гласи *нѣмѣм* В ДТ Кр Р С Ст Т, *нѣмам* Ду Ми Ст, *нѣмѣш* Вр ГД Ми Ри Ст, *нѣмаш* ГГ Л Ст, *нѣмѣ* Во Д Л Рош, *нѣма* Кр Ро ТП У, *нѣмѣмо* Г З Л Ра С, *нѣмамо* Ду Л С, *нѣмѣше* Во; 3. л. пл. *нѣмајѣ* Вр З Ми РБ СР Т Ту.

184. Издвојићемо и следеће:

а) редовно је *жѣвѣѣм* Б ДТ Зд М РБ СР С Ст Ту, *жѣвѣѣмо* ГГ З Ка Мр РБ Т, *жѣвѣѣше* Г П.

б) Засведочено је *сѣдѣѣѣм* Кр Мрш Ра, *сѣдѣѣѣш* М, али и *сѣдѣѣѣм* Г Ра, *сѣдѣѣѣѣм* Му, *сѣдѣѣѣѣ* Рош.²⁵²

Међутим, увек је *весѣѣѣм се* Б ГГ СР, *весѣѣѣмо се* Бр Вр ДД ЈД О С ТП, *весѣѣѣ се* Б Го Кр.²⁵³

в) Према Вуковом *да ѣрѣѣѣѣѣи* овде је *да ѣрѣѣѣѣѣи* Вр Д Ми Ра СР, *да ѣрѣѣѣѣѣше* Ра.

г) Вуков нагласак препознајемо у *жѣрѣѣѣм* Вр Мр, *жѣрѣѣи* ли О, *нѣ жѣрѣѣи* нѣђе Кр;

Даничић наводи и Вуково *жѣрѣѣм се*, али и *жѣрѣѣм* (Дан. 133,137).²⁵⁴

д) И овде се чува однос *бѣлѣ* ('чини белим') / *бѣлѣ се* ('види се бео, истиче се белом бојом'):

²⁵⁰ „Дан. је *кѣѣм* извео из Вуковог *искојѣм*“ (М. Ник. СП 172).

²⁵¹ Исп. М. Ник. СП 172 *кѣѣм/кѣѣм* „спорадично“, *искојѣм* и сл. (пored чешћег *искојѣм* и сл.), Ђур. Равни 179 *кѣѣм* — *искојѣм*.

²⁵² Вуковић Акц. II-Др. 352, М. Ник. СП 175, Ђур. Равни 179, Станић Уск. акц. 169 *сѣдѣѣѣм* и сл. (Руж. Пљ. 154 *сѣдѣѣѣм*); међутим, Вук. Драг. 49 *сѣдѣѣѣ* (*сѣдѣѣѣо* — *сѣдѣѣѣо*).

²⁵³ М. Ник. СП 175 *весѣѣѣ/весѣѣѣ*.

²⁵⁴ Прозоднијски линк *жѣрѣѣм* (неприхваћен од РСАНУ), засведочен је у неким говорима; исп. М. Ник. СП 175, Симић Обади 38.

бџѣлїмо платно на рџіци, потоку Г, *бѣлїм* ЈД, *ѹбџѣлїмо* ГД / љ, *какї*, *ђевѡјке*, *бџѣлѣ се* кошуље ТП, *бџѣлї се* снџѣг Во.²⁵⁵

ђ) Говори се *важї* Го Мр С, *не важї* Ри (важити: 'вредети').

185. Помоћни глаголи. а) У 1. л. сг. и 1. и 2. л. пл. глагола *хїѣти* имамо доследно узлазни акценат:

ѡћу Бр Д Ду З Ка М Ми О П Ро СР С Ст ТП У Ц; — *ѡћемо* Бр Год Зд М Мрш Ро; — *ѡћѣе* Во ДД Душ Л М Р Ри СР С.

У 2. и 3. л. сг. и 3. л. пл. бележимо и ` и ``:

ѡћеш Во Год М Мрш П РБ Ри С ТП, *ѡћеш* Го З; — *ѡће* Го Д М Ри, *ѡће* О, *ѡћѣ* Г Ду Кр С; — *ѡће* Вр Д Зд М П СР, *ѡћѣ* ГД Зд Ми Р С Ст, *ѡћѣ* Во, *ѡћу* В ГГ ДД Душ Зд Ј К Мрш П Ри С ТП Т Ту Ц.²⁵⁶

б) Одрични облици: *нѣћу* Б Бр ГГ Го ДТ Душ З Л М Му Р Ри СР Ст ТП Т Ту У Ц; — *нѣћеш* ГД ДТ Зд Ми Ра Рош С Ст; — *нѣће* Г Мрш П РБ Ри Рош С Ст Т, *нѣћѣ* Му ТП;²⁵⁷ — *нѣћемо* Г Д Л М П РБ СР; — *нѣћѣе* Г ДТ Душ М С, — *нѣће* Г М П, *нѣћѣ* З Ра, *нѣћу* ГД Мрш Р СР Ц.²⁵⁸

в) Свуда је *нїје*.²⁵⁹

3) АОРИСТ

Указаћемо само на прилике у 2. и 3. лицу сингулара.

а. Консонантске основе

186. а) У композита гл. **весїти* и **несїти* налазимо:

аа) или `` на префиксу, гј. прототонију (облици типа *дѡведе*, *дѡнесе*): *дѡведе* Б Вр ГГ Мр С Ст, *дѡведе* Бр М Ми С, *ѹведе* Г ГГ П РБ; — *дѡнесе* ГГ Ду Зд М О Ри СР П Ту, *ѹнесе* Б Вр Д Ро Рош, *нѡнесе* Г Ми Ту, *ѹрїнесе* Г ЈД СР, *ѹнесе* Во Ду;

аб) или ` на префиксу (облици с континуантима *јаша* у основи): *дѡнїѣ* Го Мрш О, *ѹднїѣ* Мрш, *ѹрѡнїѣ* С, *ѹнїѣ* Кр.²⁶⁰

б) У композита гл. типа *їѣћи* прототонија је доследна: *зѡїѣче* Г М Р Ст ТП Т, *ѹїѣче* Во Душ М СР ТП Ту, *їсїѣче* Бр Д Му РБ У, *нѡїѣче* Во, *нѡїѣче* Го Ми, *ѡїѣче* Ду Мр.²⁶¹

Од простих глагола имамо само *їѣче* Ду.

²⁵⁵ Исп. М. Ник. СП 175.

²⁵⁶ У непосредном окружењу је овако: Тешић Љешт. 185 *ѡћу*, *ѡћеш* = *ѡћеш*, *ѡћемо*, *ѡћу*. М. Ник. Гор. 646 *ѡћу*, *ѡћеш*, *ѡћемо*, *ѡће* = *ѡћѣу* (3. л. пл.), В. Ник. М-Гс 216 *ѡћѣу* (3. л. пл.).

²⁵⁷ М. Ник. СП 177 *нѣћелнѣћѣ*, Тешић Љешт. 185 *нѣћѣ*.

²⁵⁸ Тешић Љешт. 185 *нѣћѣ* = *нѣћу*, М. Ник. Гор. 646 *нѣће* = *нѣћѣу*, В. Ник. М-Гс 216 *нѣћѣу*, М. Ник. СП 177 *нѣће*, *нѣћѣ*, *нѣће*, *нѣїѣ*.

²⁵⁹ Вук *нїје*, али М. Ник. Гор. 646, М. Ник. СП 177, Ђур. Равни 179, Руж. Пљ. 155, Симић Ободи 38, Тешић Љешт 190 и неки други говори *нїје*.

²⁶⁰ За *ѡнеселѡднїѣ* исп. М. Ник. Гор. 684, Руж. Пљ. 164, 168; принципски исто и М. Ник. СП 178.

²⁶¹ Тако и Дан.; исп. М. Ник. СП 178 *зѡїѣче*, *їсїѣче*, *ѡїѣче*, М. Ник. Гор. 645 *їсїѣче*.

187. У глагола типа *маћи* (одн. *смаћи*) уочавамо лексичку неуједначеност: *рече* В ГД Год Ј Кр П, али *леже* В ДТ, *маче* ГГ О, *може* ГД Ри (тако и *можеде* Д П, *мореде* В), *слеже* раменима Во, *слеже се* Бр П, *смаче* Душ Р.²⁶²

У гл. са силабичним префиксом налазимо *јџможе* Бр РБ, *намаче* Кр, *јрјмаче* Л СР, али и *јџможе* Мрш, *залече* ДД Ц.²⁶³

188. Поред Даничићевог *јџбеже* Вр Р, налазимо и *јџбеже* В Ми Т.²⁶⁴

189. У композита са *-јасџи* и *-дићи* затичемо само неповучени акценат: *дојаде* Б ЛР Ра СР, *дојаде се* Бр В Р Ра Ст, *најаде* Год ДД ДТ Л Ра, *ошјаде* Б Душ З С Ст Т Ту, *јрејаде* Б Вр ГГ Зд П Ри, *јрјјаде* В Д Ст ТП, *јјаде* К Ро Ту; — *зидиже* ГД Душ Зд М, *изидиже* Ми, *јридиже* Душ Мр СТ П, *јџидиже* Душ ТП.

190. Од гл. на *-сјећи* редовно је *насџече* ГД РБ Ро, *џсџече* Ду Р ТП, *јџсџече* се Во, *јресџече* Л О, *расџече* ДД.²⁶⁵

191. Од гл. *јресџи* имамо *јресе* Вр С.

Прототонија је доследна и у композита типа *извући*: *дџвуче* Кр Му Рош, *јзвуче* В Ј Му С, *навуче* ГГ Р, *јдвуче* Л Р, *рзвуче* Л; — *јсјресе* М Ри Ст, *рзсјресе* М.

192. Гл. *ићи* и композите. а) Овде је *џде* Во ДТ Д Ми Му РБ Р Ро Ст Ту Ц, (једанпут и *џде* ЈД); — *џђе* Во Г З Р, *нађе* Кр Ми, *јриђе* ДД Зд Рош СР С Ст ТП, *јрође* Ми Ри и сл.

б) Према Даничићевим ликовима *изађе* ГД Мрш, *изиђе* Кр М Ри, *наиђе* Ми Ро, *ошјде* Мрш стоје (у западнијим насељима и равноправно) примери типа *јзађе* В М, *јзиђе* М Ри Ц, *наиђе* В Ри и сл.²⁶⁶

б. Вокалске основе

193. а) Аналогно ликовима типа *јџније* (т. 186) засведочено је и *јџмрије* Ми Му, *јмрџе* ТП.

Ипак, у Рошцима (подно Каблара) налазимо и *јмрије*.²⁶⁷

б) Ни прилике у гл. типа *узети* нису једнозначне:

зайе Ду ТП, *јџче* Б Бр ГД Ду Кр Р Ра Ри СР, *јзе* Вр Д М СР, али налазимо и *јџче* Го З.²⁶⁸

У композита, поред *зайџе* ГГ Мр, *рззайе* Л, имамо и *раззайе* Ми.

²⁶² Тако и Вуковић Акц. П-Др. 336–337, Руж. Пљ. 164, М. Ник. СП 178; у непосредном суседству имамо: М. Ник. Гор. 645 *леже*, Тешнић Љешт. 181 *леже*, *маче*. Дан. 96 *може*, али, према Вуковом Рјечнику и *рече*.

²⁶³ Исп. Вуковић Акц. П-Др. 337 *јџможе/јџможе*, М. Ник. СП 178 *јџможе/јџможе*, М. Ник. Гор. 645 *јџможе*, *јзмаче*, Симић Обади 35 *јзмаче*.

²⁶⁴ Исп. М. Ник. СП 175 *јџбеже/јџбеже*, *јџбеже*.

²⁶⁵ Тако и Дан. (99).

²⁶⁶ Тешнић Љешт. 183 *наиђе/наиђе* и сл., али М. Ник. Гор. 645 само *изиђе*. Двојако и Руж. Пљ. 166, М. Ник. СП 179, Симић Обади 81.

²⁶⁷ Неуједначено и у суседству: нпр. у Ђук. Драг. 148 *јмрије/јмрије*; у М. Ник. Гор. 645 само *јмрије*.

²⁶⁸ Тешнић Љешт. 227 *јџче*, Ђук. Драг. 148 *јџче*, М. Ник. СП 179 (новоштокавски део) *јџче/јџче*.

б) Другачије су (и унеколико сложеније) прозодијске прилике у глагола са дугим вокалом у основи. Док у простих облика имамо само *ви́ка* ГГ Душ, *ка́за* ДТ, *и́йса* Ка, у композита налазимо и *завѣ́за* Во Ј, *на́йи́са* М, *и́рѣ́йи́са* С.²⁷⁶

197. Још је изразитија прозодијска разноликост гл. *a/a*-основе.

а) Према Дан. *вјѣ́нча*, имамо само *чи́йша* Зд, *ичѣ́ша* Мрш Ра.

б) У композита имамо *за́йри́й* Во Р, *на́йри́й* Кр Ту; — *и́и́чи́йша* Во; — *ѡбе́ша* ДТ. Ипак, засведочено је и *смандрѣ́ша* нѣшта Во.²⁷⁷

в) Прототонија је сасвим доследна у сложених гл. типа *иогледаиши*: *дѡ́чекѡ* Б Вр К Р Ра Т, *за́ћера* Б Бр Кр Ри Ро, *за́кува* се добро Во, *и́и́ћера* Б Бр ГГ Кр Му Ст ТП Ту Ц, *ѡи́љачкѡ* Бр Мр Мрш Му Т, *ѡи́љачка* Бр К, *ѡ́ћера* Бр Год Ка Кр Мрш Ри, *и́ѡгледѡ* Б Ј К Ка СР С, *и́рѣ́гледѡ* Бр ГД Ту У Ц, *и́ѡћера* Во Вр ГГ Год ДД Му Ц, *и́ѡћера* Во Вр ДТ, *и́рѣ́ћера* Б ТП, *и́ри́ћера* Во ЈД, *ра́и́ћера* Б Ду Т Ту, *у́гледа* Зд, *у́ћера* Ра.

г) Прилике у глагола с дугим вокалом у корену аналогне су приликама у одговарајућим глаголима II врсте:

га) *су́ра* СР, *и́йша* ДТ Ка, *и́ри́ча* Ро, *си́рада* С;

гб) *завла́да* Мрш, *зайи́ша* П, *измѣ́ша* Му, *иси́ри́ча* О У, али и *за́йри́ча* се ДТ, *и́зсу́ра* СР, *на́двла́да* Го.²⁷⁸

198. Глаголи на *-им* у презенту. а) Од гл. са *a/i* односом имамо само *ле́жѡ* ГГ Во, *си́ајѡ* Мр; *ѡѡ́йрчѡ* Год ЗР, *и́здрѡжѡ* М, *ѡѡ́йрчѡ* Ми Рош, *и́ѡѡйрчѡ* Мр, *у́ѡйрчѡ* Му.²⁷⁹

За глаголе с дугим вокалом у корену имамо само једну потврду: *ѡн ѡу́и́и*, *ѡу́и́и* СР.

б) Другачије је у гл. на *је* (← Ћ) / *и* са кратким коренским вокалом:

се́ће Ду Ка; — *забѡ́ље га* Мр, *и́орумѣ́ше* ТП, *разбѡ́ље се* Зд; *изгѡ́ре* М Ри, *сагѡ́ре* Р, *салѣ́ше* Мр.

Ипак и *и́згоре* Л, *на́леће* Ми.²⁸⁰

У глагола других основа налазимо: *жи́вље* Рош; — *и́ѡбѡ́ље* Вр, *и́ѡжи́вље* О, *и́ѡлу́ђе* С.

в) Глаголи *и/и*-основа одликују се доследном прототонијом:

ва) *гѡ́ни* Б Во, *рѡ́ви* Бр Ми, *рѡ́ди* Бр Ду М СР, *рѡ́ди* Р, *скѡ́чи* Бр Душ Ст ТП, *слѡ́жѡ* ГД Год Ро Рош, *слѡ́ми* ГД Г Ра Рош, *гѡ́вори* Бр Д Л Ри, *ѡ́лази* Бр Му, *за́качи* М Р Ра, *за́ложѡ* Ми, *за́но́ћи* Бр Во Ри С Ст Т, *за́скочи* Год СР С ТП, *за́йури* Р, *и́звади* Б Бр П Ра, *и́звади* Бр ГГ С Ст Т, *и́скочи* Бр Д Зд Ри, *и́си́раиши* Ро, *и́си́ури* се Мр, *на́говори* ГД Мрш Му СР, *на́куи́й* Бр Год Рош ТП, *на́и́шѡвари* Ро Ст ТП Ту, *ѡ́жени* се Бр Год Ст, *ѡ́и́вори* СР Ст Ту, *и́ѡкуи́й* Рош С, *и́рѣ́иури* се Д Ст, *и́рѣ́иури* Б Во Рош, *и́ри́слони* Ду О П, *у́чини* ми се Г Ро, *у́ваи́й* Д итд.

²⁷⁶ Овако је и у суседном Љештанском (Тешић 183).

²⁷⁷ Вуковић Акц. П-Др. 343 *вјѣ́нча* — *и́риѡвјѣ́нча*, Станић Уск. аор. 152 *вљѣ́нча* — *и́риѡвљѣ́нча*, М. Ник. СП 182 *вјѣ́нча* (*смргѣ́ља*, *у́йиша*).

²⁷⁸ Исп. Тешић Љешт. 183.

²⁷⁹ За гл. типа *дрѡжѡи* исп. Вуковић Акц. П-Др. 343 *дрѡжа* — *задрѡжа*, а тако и Станић Уск. аор. 202; Мат. Мостар 363 и Руж. Пљ. 168 *дрѡжа/задрѡжѡ*, Ђук. ГЦ 238 *дрѡжа/задрѡжѡ* и *задрѡжа*, М. Ник. СП 183 *дрѡжѡ* (*и́ѡйрчѡ*).

²⁸⁰ Исп. М. Ник. СП 183 *ѡ́леће*, *и́рѡ́леће*, *сагѡ́ре* (пored *сагѡ́ре*, *салѣ́ше*).

вб) *врáшии се* Б Г Д Г Му, *врáшии* Ри С ТП, *ја̀ви* Бр О ТП, *ра̀ди* Г Год С, *см'ч'енї* Ду С Т, *скрáси се* Р, *сїр'емї се* Бр О, *їрáжї* У;
зáвãли ДД ДТ М, *зáвїрї* Му О Ро, *зáврїи* Г ТП, *зáврїи се* Мрш, *зãйãли* П,
зãслãдї С, *їзврїи* РБ, *нãйлãиї* Ро, *нãйлãиї* С, *нãр'еди* Д Ри, *одбрани* П, *осудї га*
 С, *дїйлãиї* Ст, *длãди се* Бр О Ц, *дãйãли* Ри, *їдвãрїи* Му Т, *їдãви се* Б Мр Му,
їр'есудї Д Ст, *їрїсїуїї* Душ Кр, *їглãви* Год, *їрãди* Б Го Му, *їр'едї* Бр Ст;
зãкорãчи П, *рãсїор'едї* О, *їрїройãсїиї* ТП.

4) РАДНИ ГЛАГОЛСКИ ПРИДЕВ

а. Коисонантїске основе

199. а) У простих глагола типа *весїи* редовно је *в'езла* ГГ Ми, *в'езле* Мр, *в'укла* ДД Ка РБ, *в'укли* ДТ М П, *рãсла* Му С, *рãсли* Л, *см'ела се* В М, *см'ели се* О, *їр'есла* ДТ С, *їр'если* Ро, *їр'есло се* Ри, *їу̀кли* Вр Д Мр Ро Ст ТП (сг. м. р. *в'укõ* Г Ми, *їр'есõ* Во и сл.).

б) У композита најчешће је: *дов'укла* В С, *дов'укли* Год Рош Ту, *зав'укла* Ми, *зав'укло се* Ду, *исїр'если* В, *об'укли* Ми С, *одв'укли* Вр П РБ, *одрãсла* ГГ СР, *одрãсли* Мр, *одрãсле* В С, *оз'ебли* ДД, *оз'ебле* Вр П Т, *їов'укли* Му, *їорãсла* М ТП, *їорãсле* Мр, *їр'еїр'если* В Т, *їрив'укла се* М, *їрїрãсли* ДД, *їрїрãсле* Во.²⁸¹

У селнима подринског залеђа налазимо и *зав'укли се* В, *исїр'если* Ц, *исїр'есле* Ц, *їдрãсле* ДТ (као што смо видели у т. 168, редак је инфинитив типа *исїр'есїи*).

200. а) У простих гл. типа *їећи* и *рећи* доследно је Даничићево *л'егли* Бр В М Ми Р СР ТП Т Ту, *л'егле* Бр Вр Кр, *мãкла* Бр Душ Ка СР, *мãкли* Кр Ту, *мõгла* Б Бр Ми Р Ту У, *мõгло* Б Душ Ј П Ри, *мõгли* Г Го С Ст, *їекла* Во П РБ Т, *їekli* Б Ду Мр Мрш О РБ СР У, *їл'ела* Бр Го Год Зд Ст ТП, *їл'ели* Д Ду З ЈД К, *їл'еле* Бр Год ДТ Мрш Му РБ, *їекло* Б В ДуМ Ми Ри, *р'екла* Б ДД С, *р'екли* Вр ДТ ЈД Мрш, *р'екле* Б Кр О П; — *смãкли* Бр Р М (сг. м. р. *мõгõ* Вр ГД Ду, *їекõ* Л Ри Ст, *р'екõ* Б Во ДД Мрш Рош).

б) У композита углавном је овако: *зãйїekli* В Д, *исїекла* ДД Мрш, *исїekli* М С, *їр'еїїekло* Му, *уїekli* М СР; — *доїїакла* Го С; — *измãкли* В Зд, *їомõгли* ГД М С, *їомõгле* Ду С, *умãкла* Ми, а исп. и *дов'ела* Год СР Ст, *дов'ели* О Т Ту У Ц, *изв'ели* Бр Вр РБ Ст У, *одв'ели* Б Ми ТП, *їов'ели* Бр Мр, *їр'ев'ели* М РБ, *їрив'ели* О Ту, *їров'ела се* Му, *їров'ели се* Ми Ст, *разв'ели се* Л Ро, *ув'ела* Ст, *ув'ели* Т.

Ретко је *дõвела* Му, *дõвели* Ро С, *дõїакла* Мрш, *їмакла* ТП.²⁸²

201. Акценатски ликови тросложних композита гл. *їи*и двојаки су:

²⁸¹ Исп. Ђук. Драг. 120 само *їр'еїр'если* и сл., М. Ник. СП 186 најчешће овако, али спорадично *ддв'укли* и сл., Тешнї Љсшт. 184 *исїр'еслаїисїр'есла*, али само *нãйр'есла*, *оїр'есла*; Симнї Обадї 36 *оз'ебла* (ретко *оз'ебла*), Ђук. ГЦ 239 *оз'еблаїоз'ебла*, Ник. Тршић 395 *ув'уклаїоз'ебла*.

²⁸² У суседству различито: М. Ник. Гор. 645 *їекла* и сл., Тешнї Љсшт. 184 *їекла*, *исїекла* и сл. Међутим, у такође суседном Драгачеву (нако у основн новоштокавском) по правилу је *л'егла*, *уїekli*. На подручју (југо)западне Србије овакви ликови засведочени су и у неким деловима Санџака; исп. М. Ник. СП 187.

з^аиш^о В, з^аишли Кр Ст, *и*з^ашла Вр Д, *и*з^ашли М С, *и*з^иш^о ДД У, *и*з^ишли Бр ДТ Душ Мрш Ра С Ст ТП, *н*а^иш^о П СР Ст ТП, *н*а^ишли Бр Му Ст ТП, *н*а^иш^иле Б Ду Му Рош, *о*б^иш^ила Б Го П РБ, *о*б^иш^о Бр ГГ С Ст ТП, *о*б^иш^ила Ду С Ст ТП Т, *о*б^иш^ило ГД Ро С Ст, *о*б^иш^или Д Ро С, *о*б^иш^иле Г Го Год Ц, *у*ш^о Д Ду, *у*ш^или Мр Ро Т.

Даничићеви ликови су ређи: *и*з^аш^о ДТ, *и*з^ашла М, *и*з^иш^о Кр ТП, *и*з^ишла Мр, *и*з^ишли ДТ, *и*з^иш^иле Б Во Вр, *н*а^иш^или М, *р*аз^иш^о се РБ Рош, *р*аз^иш^или се Рош.

Ликови типа *и*з^ашла чују се на целом подручју. Заступљеност примера типа *и*з^ашла нешто је изразитија (али ни овде није претежна) само у западном и источном рубном појасу (тј. у насељима подринског залеђа и селима најближим Такову и Драгачеву). Чињеница да је засведочено нпр. и *и*з^ашла и *и*з^ишла, али само *о*б^иш^ила, и само *р*аз^иш^или се, наговештава и могућност лексичке диференцијације. Ипак, нећемо ићи даље од наговештаја, јер је могуће да дублетни пандани ових (а можда и неких других „непарних“) потврда само случајно нису забележени.²⁸³

202. Глагол *в*р^иећ^и и гл. једносложне вокалске основе *м*р^иеј^ити и *и*ш^ити имају Даничићеве прозодијске форме: *вр*ло се ГГ Р, *вр*ли ДТ, *мр*ла па ж^ивила СР, *мр*ли Зд, *и*ш^ила Г Ка Ст, *и*ш^или Во Д Ј С.²⁸⁴

б. Вокалске основе

203. Гл. типа *у*з^еш^ити имају доследно прототоничну акценатску форму:

*д*о^нч^ела В ДД М П Ст, *д*о^нч^ела ДТ Ц, *д*о^нч^ели Б В Ду З Зд Р Ра, *и*з^нч^ела ГГ М Ро Т Ту, *и*з^нч^ели Бр Го М Ри Т, *н*а^нч^ела Бр Кр, *н*а^нч^ели Б Во Ро СР, *о*д^нч^ела В Ј Ри Ро С Ст, *о*д^нч^ели Бр П ТП Т Ц, *и*д^нч^ела Г Год РБ У, *и*д^нч^ела В Зд ЈД РБ, *и*д^нч^ели Го ДТ П, *и*р^нч^ели Год К С; — *и*д^чела Б ГГ Душ П РБ Ст, *и*д^чело Б Бр М Ми Р, *и*д^чели Г Л Т Ту, *и*д^челе Ду З Ми СР, *у*з^ела ГД Кр Ми О Ра С Ст Ту, *у*з^ели Б Д Ми Мрш Ри, *у*з^еле Ду М СР и сл.; — *з*а^уз^ели Б Го Зд Ми (сг. м. р. *д*о^нш^о Бр Год К Р СР, *д*о^нш^о Го, *и*д^нш^о Б Год РБ, *и*д^чо ГГ Душ Кр П Ро С, *у*з^о Д Р Ст ТП итд.).²⁸⁵

204. а) У гл. сложених са *-знаш^ити* и *-иш^{ка}ш^ити* прототонија није доследна: *у*й^озн^о Вр З П С, *у*й^озн^али се В ЈД О, *и*з^аш^ка^ла Ри, али и *у*й^ознали се Ми, *и*з^аш^ка^ла М.²⁸⁶

б) Само са ` бележимо *з*а^кл^о Вр Мрш, *з*а^кл^али Ми.

в) Само са ` на прими имамо и: *д*о^би^шо ГД З П СР Т Ту, *д*о^би^ша Кр РБ С, *д*о^би^ши Ду Му У; — *и*р^ед^али Го К Т; *и*р^ед^али Г Ст; — *и*з^аз^во Б Ми Му Рош,

²⁸³ У суседству је овако: Теш^нш^и Љешт. 184 *и*з^ишла/*и*з^ишла, али само *н*а^ишла, *о*б^иш^ила, М. Ник. Гор. 645 *о*б^иш^о, -ла, -ло, Ђук. Драг. 201 *н*а^иш^или/*н*а^иш^или, *н*а^иш^о/*н*а^иш^о (уз типично драгачевско *и*з^аш^или, *и*з^иш^иле и сл.). Исп. и М. Ник. СП 187 (новоштокавски говор) *и*з^ашла/*и*з^ашла.

²⁸⁴ Када је реч о овим глаголима, напоменули бисмо да се у неким другим говорима јавља колебање (углавном код гл. *и*ш^ити, ређе код осталих); исп. М. Ник. СП 188 *вр*ло, *мр*ло, *и*ш^ила, али и *вр*ла, *мр*ли, *и*ш^или, Ђук. ГЦ 239, Маг. Мостар 366 и Петр. Змиј. I 197 *и*ш^ила/*и*ш^ила.

²⁸⁵ Барј. НП-Сј. акц. 108, М. Ник. Гор. 685, Ђук. ГЦ 253, Симић Обади 82, Стев. Гружа 618, Теш^нш^и Љешт. 230 *у*з^ела; у србијанском Полимљу се, поред чешњих прототоничких ликова, јављају и ликови с окситонијом: *и*з^нч^ела, *о*д^нч^ела и сл. (М. Ник. СП 189).

²⁸⁶ Исп. М. Ник. СП 189 *у*й^озн^о/*у*й^озн^о, *и*з^аш^ка^ла/*и*з^аш^ка^ла.

йизавāли Б Бр С У; прѣудāла се Б Го Год Ст, йдудāле се Бр М Т; — йдйшo Г Го Т Ц, йдйшa Бр Вр Ми Ри Т Ту.

Сви наведени ликови слажу се са Даничићем и стандардном српском ортоепијом.

Са Даничићем се слажу (неслагања су спорадична) и глаголи на *a/e* двосложних и вишесложних основа:

а) *др̄о̄* В ГГ ЛМ Ми, *др̄ало се* Вр ГГ М, *др̄али* Г О СР; *з̄ор̄о̄* Мрш Ро, *пр̄ор̄о̄* Год М, *з̄ор̄али* Му Ро, *пр̄ор̄али* Р, *издер̄о̄* Бр ГД РБ, *издер̄ало се* Б Ду П, *издер̄али* О С;

б) *лаг̄о̄* Бр М Ро, *лагали* Б ДТ Кр Л П, *сл̄аг̄о̄* Бр В Вр Му Ст, *сл̄агала* Ду О; *налаг̄али* РБ;

в) *кв̄о̄* Год Д РБ, *кв̄али* М С, *св̄али* Му РБ, *сн̄ов̄али* М Ст, *йсов̄ала* Кр, *д̄сов̄ала* Ро Ст, *д̄снов̄али* Год, *д̄сновала* П Рош;

г) *б̄лов̄о̄* Во Д Кр Л, *б̄лов̄ала* Во Р Ст, *д̄аров̄о̄* Бр Г ГГ, *д̄аров̄али* Душ Ри, *д̄угов̄ала* Бр Вр Му РБ У, *д̄угов̄али* ГД Го О, *ђев̄ов̄ала* Бр Мр Мрш Му П РБ Ст Ц, *з̄имов̄о̄* Б Во Год Д К П, *з̄имов̄ала* Б Бр Л, *з̄имов̄али* Вр Ми Мрш П Ст, *к̄умов̄али* Г Год Ри, *к̄ушов̄о̄* ГД Г Р Ст, *к̄ушов̄ала* Бр Душ М Му, *к̄ушов̄али* О, *й̄ушов̄о̄* ГД Душ, *й̄ушов̄ала* Р, *й̄ушов̄али* ГГ Ро, *р̄обов̄али* Ри, *с̄ӣанов̄о̄* Мр Рош СР С Ст, *с̄ӣанов̄ала* Бр Вр ГГ Ст, *с̄ӣанов̄али* Б П РБ Ри, *ш̄ргов̄о̄* Бр Ду Му, *ш̄ргов̄али* Бр Ту;

д) *з̄аиск̄ала* Во; — *с̄ир̄ошов̄о̄* З.

ђ) Према Дан. *загр̄ак̄ӣао*, *загр̄ак̄ӣали*, овде имамо *з̄аграк̄ӣали* В Во и *загр̄ак̄ӣали* З.

Са Дан. се слаже и *загр̄ок̄ӣало* Кр (у оближњем Љештанском и *з̄агрок̄ӣала*; могуће је да овакав облик само случајно није забележен), али не и *налаг̄о̄* К.²⁸⁷

205. Глаголи двосложне и тросложне *a/a*-основе (V врсте). а) У простих гл. (одн. гл. са асилабичним префиксом) типа *к̄о̄йа̄ш̄и*~*к̄о̄й̄ам* и *в̄јенча̄ш̄и*~*в̄јенч̄ам* прототонија се јавља у тек неколико засведочених примера:

ч̄ӣй̄о̄ ГГ Ду Л, *ч̄ӣй̄ала* Бр Ра, *ч̄ӣй̄али* ДД ДТ ЈД Ро, *ч̄е̄ш̄ь̄али* Г Душ, *с̄ӣр̄й̄о̄* М, *с̄ӣр̄й̄али* О.

Знатно су чешћи примери са акцентом инфинитива:

к̄о̄й̄о̄ Во Ду Л Мрш Т, *к̄о̄йала* ГД Л, *к̄о̄йали* Бр Мрш, *ч̄е̄ш̄ь̄ала* Зд, *ч̄е̄ш̄ь̄али* Ми, *м̄о̄ш̄ала* Б Д З Ми Ри, *м̄о̄ш̄але* РБ С П, *с̄м̄о̄ш̄але* Во РБ Р СР, *ш̄р̄й̄о̄* Год ДД Ми Рош ТП, *ш̄р̄йали* Бр Го Д П Ст, *ч̄ӣй̄ала* Год Ри, *кр̄е̄й̄о̄* Бр Го ДТ Ду Зд Мр Т, *й̄е̄й̄ь̄ала* В ЈД Ка РБ, *й̄е̄й̄ь̄али* В ГГ Му О СР, *в̄јенч̄о̄ се* В ГГ М Му Ра, *в̄јенчали се* Б Год Д Ро Рош, *ч̄ӯйала* Го ДД ДТ Ри, *ч̄ӯйали* Бр ГГ Ми С, *ш̄ӯрало се* З У, *ш̄ӯрали* Т.²⁸⁸

²⁸⁷ У окружењу је овако: Тешњ Лџшт. 184 *й̄д̄лок̄ала*, *з̄а̄ш̄ес̄ала*, *з̄а̄грак̄ӣала* (*загр̄ак̄ӣала*), *з̄а̄грок̄ӣала* (*загр̄ок̄ӣала*), *к̄ӯй̄ов̄ала*; М. Ник. Гор. 645 *налаг̄о̄*, *-ала*, 719 *й̄с̄ис̄ов̄ала*, М. Ник. СП 190 *др̄али* — *з̄ор̄али*, *налаг̄али* (*налаг̄о̄*), *д̄снов̄ала*, *й̄ӯшов̄али*, *с̄ир̄ошов̄о̄*, Смић Обадџи 36 *налок̄ала*, 37 *налаг̄ала*, Ник. Тршић 395 *к̄ӯй̄ов̄ала*, *д̄ш̄ров̄ала*. Исп. и Вуковић Акц. П-Др. 360 *др̄ала* — *з̄ор̄ала*, 361 *налаг̄ала*, *з̄аиск̄али* (али *лок̄ала*), 369 *ш̄р̄ов̄ала* — *д̄ш̄ров̄ала*.

²⁸⁸ Вуковић Акц. П-Др. 366, Станић Уск. акц. 180, Пиж. Кол. 56, Тешњ Лџшт. 184, Ник. Тршић 365, Ник. Колуб. 30, Ник. Мачва 227, Стев. Гужа 627 само *ч̄ӣйала*; М. Ник. СП 190–191 *к̄о̄й̄о̄*,

Међутим, у гл. сложених са силабичним префиксом прототонија је готово доследна:

идвешала Б Вр М, *иривјенчō се* Р, *зйгужвјало се* Бр Д, *ирдгуййō* Зд М, *ирдгуййала* Бр ДД ДТ, *наједрало* Во, *идјачали* Бр М С, *закойала* Бр ДД Му, *закойало* Му РБ, *искойō* Бр Го ДД Зд О Ра, *искойали* Бр Ми С, *докойала* ГД Ј, *докойали* Г З Ра Ри, *дйкойали* Г Д Т, *ирдокойали* Бр Му С, *укойō се* М, *займоййала* Г Мрш П Ро, *намоййала* Р Ст, *зйирйали* О П Ст, *найирйали* Ра, *длсййала* Бр Зд М Ри, *ирдчиййала* Б В ГГ Ми, *ирдчиййали* Бр ГГ Ст, *ишйеййало* Г, *ишйеййали* П.

Другачије је само у *исклйјало* Во, *проклйјало* Во.²⁸⁹

б) Према Дан. (169) *дружјала*, овде је двојако:

(чешће) *грѣбѣнала* Во, *рачунала* Ми У, *рачунали* Б ДТ М Ри, *дежурō* Бр Душ П, *колиншали* Г Го СР У, *погоршиало се* Ри, *искуйљјало* Г Му У, *чейркали* Бр Ду;

грѣбѣнала ДТ, *рачунала* Мрш, *обећала* Ду К Ра Ту, *обећали* Ри У Ц, *идскуйљјало* Ро.

Тако и *зайкоирцјало се* Год (и *закоирцјало се* Ц), *израчунјала* Му, *зачейркјала* С, *ишчейркјала* Ср, *разобадјало се* Му (и *разобадјала се* Во).²⁹⁰

206. У гл. *а/и*-основе типа (до)шрчати прототонија је доследна:

а) *бѣжō* ДТ, *бјѣжō* Б ГГ Зд Ми Ри, *бијжō* Во З Ка Кр, *бјѣжјали* К П, *бијжјала* Ка, *бијжјали* Г, *бдјали се* В Го Мрш, *дрјжō* Му Т Ту, *дрјжјала* З, *дрјжјало* О Т, *дрјжјали* Б Г О РБ, *лѣжō* Бр ГГ Р Ра ТП, *лѣжјала* Бр Г Ро, *лѣжјало* ГГ Ст ТП, *сйјјала* Г Го Му, *сйјјало* Г У, *шрчō* Г ГД Ра Ри, *шрчјала* Ми Му, *шрчјали* О У;

б) *рјзбјѣжјали се* Бр Д Ј, *рјзбјѣжјало се* Г Ми, *здрјжō* Ра Т, *здрјжјала* Ј М, *издрјжō* Бр ДТ Кр У, *издрјжјало* Бр Ј Ми, *ирѣлежō* Бр ДД, *ирѣлежјало* Г Ми Т, *ддшрчјала* ДТ П Ра, *ддшрчјало* Г ТП, *ддшрчјали* О, *дйшрчō* ДД С Ст, *дйшрчјала* Г Ми, *дшрчјало* Мр Ц.²⁹¹

5) ТРПНИ ГЛАГОЛСКИ ПРИДЕВ

207. Само Даничићеве прозодијске ликове имамо у следећим типовима:

а) тип *вѣсйи*: *вѣзен* ГГ К Ра, *вѣзено* М, *извѣжено* Душ, *навѣжено* Му, *извѣзени* ДТ Ц, *извѣзене* З Т, *вучен* Д, *извучен* Г Ро, *развучен* С, *обучен* ГГ Д Му Т, *обучено* П С У, *повучена* Т, *повучени* Ду Ка, *исшрѣшен* Ми Ро Т, *шшучен* Го, *исшшучен* Го К Ка;

б) тип *мјсйи*: *мјужена* Г Т, *нѣмужена* Во, *идмужене* ДД, *исѣчене* З, *насјечена* Во, *насјечене* К, *насјечено* Рош Ту, *расјечене* Ра, *дсјечена* ТП, *дсјечени* С, *украдене* Ри;

кдйјала, *чййјала* и сл., као и *кдйō*, *кдйјала*, *чѣш.ѣала* и сл. (али само *вјенчала се*, *вјенчали се* и сл.), Симић Обади 37 *мōйјала*, *чййјала* итд., али *чййјала* (*чййјала*), Моск. Поц. 79 само *чййјала*, а тако и М. Ннк. Гор. 688.

²⁸⁹ Исп. М. Ннк. Гор. 719, Ннк. Тршић 395, Ств. Гружа 627, Тешић Љешт. 184, Симић Обади 37 *ирдчиййала*, *дчеш.ѣала* или сл.; М. Ннк. СП 191 углавном *закойјала* и сл. (ретко *наједрала* и сл.).

²⁹⁰ Исп. М. Ннк. СП 192 *обећала* и сл., али и *колиншали* и сл., Тешић Љешт. 184 *рачунјале/коирцјала* и сл.

²⁹¹ Тако и М. Ннк. СП 192 (новоштокавски говор).

в) тип *илѣсти* и *рѣћи*: *илѣщено* Д С, *илѣшени* Год, *ислѣщено* Во; — *печѣна* Ка Ц, *печѣно* Ка; — *речѣно* Ра Т Ту; *довѣдена* Д Л, *довѣдени* Мрш, *сїровѣдени* П;

г) тип *јѣсти*: *јѣдено* Г Р, *изѣдени* ТП, *изѣден* Го.²⁹²

д) тип *даћи*: *бра̀на* Л, *бра̀но* ДТ Р; — *да̀ша* П С Ст, *да̀шо* Рош Ст, *да̀ши* В; — *зв̀ано* П; — *ѝра̀на* Г Ра, *ѝра̀но* Му, *ѝра̀ни* Го Му.²⁹³

208. У гл. сложених са -чинийи је двојако: *зачињен* Ми, *начињен* Ми Т, *начињена* П, *начињено* З Т и, као у Дан., *начињен* Ј, *начињено* Му У, *учињено* Во.²⁹⁴

209. Доследно је *кршишен* Ду Зд Ка Т, *кршишена* Ту, *кршишено* П ТП и сл.

210. Трпни придев гл. *рѣдиши* гласи *рѣшен* Во Вр ДТ Зд К Ка Ми Мр СР, *рѣшена* ГД ДД П СР, *рѣшено* Бр ГД Ра Рн Ро, *рѣшени* Бр Во ГГ Ра Рн (уколико је значење придевско, редовно је *рѣшени* бра̀т Во, *рѣшени*г Ту, *рѣшени* Г Ра и сл.).

Други примери трпног придева наводе се у одељку о облицима глагола.

6) ИМПЕРФЕКАТ

211. Број засведочених потврда имперфекта веома је скроман. Нешто више (мада и ту системски недостатно) можемо казати о импф. гл. *биши* и *хијеши* и гл. *имаши*. Уз њих, егзотично „штрчи“ тек покоја појединачна потврда, пре као доказ да овде имперфекта нема, него да га има.

а) Прозодијска форма 1. л. сг. гл. *биши* иста је у свим засведоченим примерима:

бӣаг Вр М, *бӣа̄к* Кр Му У.

Дан. (106) наводи *ч̄ӯја̄х*, али вели да је тако „у свијех“ простих гл. те врсте. Међутим, док је у Дан. (само) овај прозодијски образац својствен и осталим лицима (*ч̄ӯја̄ше*, *ч̄ӯја̄смо* итд.), овде је двојако:

бӣја̄ше ГГ Д Ду Ка М Мрш Му Рн ТП, *бӣја̄смо* ГД ДД Душ, *бӣја̄гу* Ра;

бӣја̄ше Во ДД Душ Л Р С Т, *бӣја̄смо* Го.²⁹⁵

У исти ред са *бӣја̄ше* и сл. иде и ек. *бе̄ја̄смо* Д.

Имамо и ек. *бе̄ше* Рош (али не и ијек. *бе̄ше!*).

²⁹² Ликовн типа *вѣзен*, *м̄ѣжен*, *јѣдено* својствени су готово свим западносрбијанским идиомима. Исп. М. Ник. СП 192–193, М. Ник. Гор. 646, Тешнӣ Љешт. 185, Ник. Тршӣћ 423, Ник. Мачва 274, В. Ник. М-Гс 225–226 (исп. и Рем. Шум. 329–330, Ивӣћ Бногр. 167). Унеколико је другачије у суседном Драгачеву: и овде *вѣзен*, -а, -о, *идмужсена*, *по̄ӣрѣшен* и сл., али и *грӣжсена* *ја̄бука*, као и типично драгачевско *допеш̄ена* и сл. (Ђук. Драг. 68, 153).

²⁹³ Тако и Тешнӣ Љешт. 184, М. Ник. Гор. 646, В. Ник. М-Гс 226, а исп. и Дешнӣ 361|ЈГ 268, Павлица Пољ. 97, Рем. Шум. 328, Р. Симӣћ Левач 397, Петр. Б-К 107. Другачије: Ђук. Драг. 153 *да̀ша*, *да̀шо*, *зв̀а̀но/зв̀а̀но*; М. Ник. СП 193 *да̀шо*, *зв̀а̀шо*, али и *да̀ша*; Симӣћ Обади 37 *да̀ша*, Ђук. ГЦ 251 *бра̀шо*.

²⁹⁴ Вуковӣћ Акц. П-Др. 372, М. Ник. Гор. 646, М. Ник. СП 193–194, Ник. Колуб. 30, Ник. Мачва 227, Петр. Б-К 108, Пиж. Кол. 57, Руж. Пљ. 172, Станӣћ Уск. акц. 181, Тешнӣ Љешт. 184 само *начињен*, *начињено* и сл.; Ђук. ГЦ 239 *начињено/начињено*, Симӣћ Обади 37 *зачињен* (*зачињен*), Павлица Пољ. 98 само *начињен*, -а, -о.

²⁹⁵ Исп. М. Ник. Гор. 646 *бӣја̄к*, *бӣја̄ше* = *бӣја̄ше*, Тешнӣ Љешт. 68 *бӣја̄ше*, *бӣја̄смо*, В. Ник. М-Гс 218 *бӣја̄к* (*бӣја̄г*), *бӣја̄ше*, *бӣја̄ше* (*бе̄ше*), *бӣја̄г̄у*, *бӣја̄гу*, Ђук. Драг. 152 *бӣја̄*, *бӣја̄*, *бӣја̄ше*, *бӣја̄ше*, *бе̄ја̄ше*, *бе̄ја̄ше*, *бе̄ше*, *бе̄ше*; *бӣја̄гу*, *бӣја̄гу*, *бӣја̄гу*, М. Ник. СП 185 *бӣја̄к*, *бӣја̄г*, *бӣја̄ше/бӣја̄ше*, *бӣја̄гу*, *бӣја̄гу/бӣја̄гу*, *бӣја̄гу* и сл. (такође и *бе̄ше*, *бе̄ше*, *бе̄смо*).

- б) Импф. гл. *хїѣјѣи* гласи *ићаше* Г Р, *ићазѣ* Ро Ту (а тако је и у Дан.).²⁹⁶
212. Даничићево *имадидијѣх* (168) препознајемо у *имадидијѣ* Го, али је чешће *имадидијѣ* Рош, *имадидијѣк* ЈД, *имадидијѣше* Л.
213. Према Дан. *звѣсмо* налазимо само *звѣше* Вр Д Ми Ра, а с а м о овако је и у већем броју сродних говора.²⁹⁷
214. Имамо још само *грїѣше се* СР; *лѣжѣсмо* Во; *стїѣјѣше* Ту.

7) ИМПЕРАТИВ

- 215.** Имп. гл. *ићи* гласи *иди* Б Вр ГГ Д Душ О П Рош СР ТП Ту Ц, *идидѣ* Во Мр Т, *идѣ* Го (=идиде);
ише ГД Му Ро (=идите)²⁹⁸
 У Дан. *иди*, *идимо*, *идише* (107).
216. Засведочени гл. *а/и*-основе углавном имају Дан. акц.: *бѣжи* Бр Ц, *бјѣжи* ГГ ДД З ЗД К Му Рн Ст Т Ту, *бїѣжи* Во Го З Ка Мр СР, *бїѣише* Вр ДД Мрш Рош ТП, *бїише* Во Го, *дрѣжи* ГГ ДТ Мрш Ри Ст Т, *дрїише се* добро Ка, *дрїише* га П.
 Двојако је у гл. *їрчїи*: *їрчи* ГГ ТП; — *їрчи* Год Му С.
 Неједнако је и у композита: *здрѣжи* Го / *здрѣжи* П РБ, *їдїрчи* Д / *їдїрчи* СР²⁹⁹ (исп. и *ја їдїрчи* *дѣље* Во).
217. Имп. гл. *ходїи* гласи *ѡди* Вр ГГ Душ К Ри, *ѡдидѣ* Год; — *ѡше* вѣмо Зд.
 През. акценат у имп. овог гл. имамо и у Дан., као и у (неким) околним сродним идиомима.³⁰⁰
218. Императивно *хајде* има овакве ликове: *ајде* Во ГД ДД Душ Ка Ми Р С (ређе и *ај* ГД Душ Ка);
ајмо В ГГ Ду Мрш П Ри С Ст, *ајдемо* Го Мр С Т Ц, *ајдемоше* Во;
ајше Д П, *ајдеше* Зд (Вук: *хајде*, *хајдемо*, *хајдеше*).³⁰¹
219. Према двојству у презенту (*кѡйѣм/кѡйѣм*) имамо и двојство у императиву: *кѡйѣј* Г Ро, *кѡйѣј* Ду Т; — *закѡйѣј* Во, *ѡкѡйѣј* Ро Т.³⁰²
 Засведочено је и *мѡйѣј* ГД О С, *смѡйѣј* Рош Т; — *нѡмѡйѣј* Мр Ст, *нѡчуйѣј* Ри С, *їдѡчуйѣј* К; ипак и *замѡйѣј* СР, као и *ѡбећѣј* Во С / *ѡбећѣј* Ду.³⁰³

²⁹⁶ Тако и М. Ник. СП 184.

²⁹⁷ Исп. Вуковић Акц. П-Др. 332, Ђук. Драг. 152, В. Ник. М-Ге 218, М. Ник. СП 84, М. Ник. Гор. 646, Руж. Пљ. 158.

²⁹⁸ М. Ник. Гор. 647, Тешњѣ Љешт. 186 *иди*; М. Ник. СП 194 *иди/иди*; Руж. Пљ. 171, Барј. НП-Сј. акц. 94 *иди*, а тако и Моск. Поц. 93.

²⁹⁹ У окружењу је овако: М. Ник. Гор. 647 *дрѣжи*, *їрчи*, *їдїрчи*, Тешњѣ Љешт. 186 *дрѣжи*, *здрѣжи* = *здрѣжи*, Симић Обади 39 *дрѣжи*, *їридѣжи*, М. Ник. СП 195 *дрѣжи*, *їрчи*, *здрѣжи*. Исп. и Моск. Поц. 94 *дрѣжи*, *їдрѣжи*.

³⁰⁰ Руж. Пљ. 171 *ѡди*, М. Ник. СП 195 *ѡди*, *ѡдѣ* (=ѡдиде), М. Ник. Гор. 691 *ѡше*, а исп. и Моск. Поц. 93 *ѡди*, *ѡдише*.

³⁰¹ Принциписки исто и у окружењу: исп. М. Ник. Гор. 647, Тешњѣ Љешт. 186, Ник. Тршић 369, М. Ник. СП 196, Симић Обади 39. Исп. и Рем. Кладањ 252 *ајде*, *ајмо*, *ајмоше*.

³⁰² Исп. нпр. М. Ник. СП 195 *кѡйѣј*, Тешњѣ Љешт. 232 *кѡйѣј*.

³⁰³ М. Ник. СП 195 само *ѡбећѣј*.

220. Говори се *пòчни* ДД Му С, *п̀рòс̀п̀ри* Б М С, *̀з̀мри* Ст, *̀з̀зми* ДД Мр Ро С Ст и сл.³⁰⁴

8) ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ САДАШЊИ

221. Окситонију учоавамо у мањем броју засведочених примера: *с̀п̀ло̀л̀ѐћи* Во, *с̀п̀о̀ѐћи* СР, *с̀ѐд̀у̀ћи* Ми, *л̀ѐж̀ѐћи* Ду М, *п̀р̀ч̀ѐћи* Бр (али и *п̀р̀ч̀ѐћи* Г Рош).

И Дан. има *ж̀ел̀ѐћи*, *д̀р̀ж̀ѐћи* (129).

Овакав акц. може имати и гл. *д̀р̀ж̀а̀й̀ти*, али само ако је употребљен са придевским значењем, нпр. *ба̀ба д̀р̀ж̀ѐћи* Ка (тј. витална је, добро се држи, упркос годинама); ако је значење прилошко, обавезно је *д̀р̀ж̀ѐћи* ТП Ц.

У осталим засведоченим примерима је овако: *в̀ис̀ѐћи* Ри, *п̀г̀ра̀ј̀у̀ћи* ДД, *з̀на̀ј̀у̀ћи* Во ТП, *к̀р̀ѝј̀у̀ћи* Мрш Ст, *м̀о̀л̀ѐћи се* Во, *п̀òс̀ѐћи* ТП, *п̀ј̀ѐва̀ј̀у̀ћи* Ро итд.³⁰⁵

³⁰⁴ М. Ник. Гор. 647, Тешић Љешт. 168 *̀з̀зми*, М. Ник. СП 195 *̀з̀зми/̀з̀зми*.

³⁰⁵ У непосредном окружењу окситонија је присутна, али није доминантна; исп. нпр. Тешић Љешт. 186, М. Ник. Гор. 647.

III
ФОНЕТСКЕ (И ФОНОЛОШКЕ) ОСОБИНЕ

ВОКАЛИЗАМ

1) ВОКАЛСКИ СИСТЕМ

222. Говор Ужичке Црне горе има пет вокала стандардних вредности: *и, е, а, о, у*. Силабичну вредност, у одређеним позицијама, може имати и сонант *р* (в. т. 270), а редовно је има примарни континуант дугог јата — дифтоншка секвенца *џе*. Силабеме могу бити наглашене и ненаглашене, дуге и кратке; доследно је дуг једино дифтоншки рефлекс дугог јата. Размештај правих вокала, принципски, одговара стандардним дистрибуционим правилима. Фонетски контекст и супрасегментни чиниоци не утичу на изговор вокала више него што је то својствено књижевном језику. Нема дифтонгизације, нити осетнијих (заправо простим ухом ухватљивих) артикулацијских измештања у било ком смеру.

2) РЕДУКЦИЈЕ ВОКАЛА

223. Прилично су ретке тзв. делимичне редукције вокала.³⁰⁶ У великом броју засведочених примера унеколико је редукован вокал *и* (тек у две потврде и вокал *е*), и то, најчешће, непосредно иза узлазних акцената (углавном краткоузлазног). У сваком случају, унутрашњост речи и поста акценатски положај заједничке су позиционе детерминанте свих уочених полуредукованих вокалских вредности.

Имамо следеће потврде:

говòрмла ГГ, *јунџу* Л, *кашџицу* Во, *кобасџу* Ро, *кобасџе* Кр, *крсџили се* Ст, *џанџалонџе* П, *џеченџа* Му, *џеченџу* Ри, *рјечџи* СР, *џенџа* У;

гòднџе ГД, *на сџанџу* С;

бџдџа Ду, *раџла* С;

гџбанџу Д, *Ивањџу* У, *Ивањџе* Г, *у коџарџу* Му, *џрџизанџа* Во;

заџерали С, *џарџу* Л.

У свим наведеним примерима делимично редуковани вокали остају квалитативно неизмењени, тј. задржавају релевантне особине нормално изгово-

³⁰⁶ На основу затченог стања у говору УЦг и кореспондентних прилика у додирним ијекавским идиомима, можемо устврдити да је делимична редукција вокала ретка појава у овом делу ијекавске Србије: исп. Бук. Драг. 33, В. Ник. М-Гс 93, М. Ник. Гор. 657, Тешић Љешт. 197.

рених, „целих“ вокала *и* и *е*.³⁰⁷ Дакако, сваки од наведених ликова далеко је обичнији, заправо је у о б н ч а ј е и, са вокалом стандардног квантитета.

Насупрот невеликој скупини потврда делимичне редукције вокала, стоји знатан број примера п о т п у н е редукције самогласника. Иако би неки засведочени ликови потврдили процес типа *и* → *и* → *ø* (налазимо нпр. и *ка̃и̃чи̃цу* и *ка̃и̃чи̃цу*), потпуна редукција као директни продужетак делимичне редукције није карактеристика говора УЦг; то, свакако, значи да примери типа *и* → *и* немају, или само случајно могу имати, своје „довршене“ пандане у ликовима типа *и* → *ø*.

Потпуна редукција вокала подразумева сасвим другачије узроковане (и другачије условљене) фонетске (можда, у неким случајевима, и морфолошке) процесе, који се очитују у низу појава као што су афереза, синкопа, апокопа, хаплоглија (о којима се говори у наредним тачкама овог одељка), слизија (о којој се говори у одељку о вокалским групама).

224. А ф е р е з а. а) Ретка је афереза вокала *и*, *е* и *а*, а засведочена је само у речима страног порекла:

вали̃да Год Ра, *вали̃ду* СР, *вали̃нду* Ту,³⁰⁸ *м̃али̃н* Во К, *не̃кци̃је* Ту, *не̃кци̃ју* Ц, *Тали̃јани* Т, *Тали̃јане* Ст, *Тали̃јанима* Ту, *и̃тали̃јанског* Ри³⁰⁹ (исп., ипак, и *И̃тали̃јани* Во, *И̃тали̃јане* Во);

ва̃ку̃исали Зд, *ва̃ку̃исаше* П, *вид̃енци̃ју* Го;
дво̃ка̃и̃ ДД, *дво̃ка̃и̃а* О.

б) Афереза вокала *о* је неупоредиво чешћа, али највећи део потврда отпада на речи са заменичким коренима *ов-*, *он-*:

во̃ли̃ни̃а Ка, *во̃и̃ни̃у* Д Ц, *во̃лика̃чк̃и̃* ЈД, *во̃личк̃а* Ми, *во̃лик̃и̃* В Мр Ра, *во̃лик̃и̃* Б Му, *во̃лик̃а* Бр Го Ка Л Ми Ро, *во̃лик̃а* О С Ту, *во̃лк̃а* ДТ, *во̃лик̃о* Год К Мрш Ри, *во̃лик̃о* Д Ми С, *во̃лк̃о* Ду Душ ЈД Кр, *но̃лик̃и̃* В М Ми Мрш П, *но̃лик̃и̃* Д Л, *но̃лик̃а* Бр В Ј К Ка П, *но̃лик̃о* ГД Г Ми Мрш, *но̃лик̃о* Кр С Ст ТП, *но̃лк̃о* Б ГГ ДД ДТ Ц;

ва̃к̃а Б В Ду Душ З ЗД П ТП Т, *ва̃к̃е* Бр ДТ Ду РБ С Ст, *с ва̃к̃ом* ГГ Ту У, *ва̃к̃и̃* Кр П Ра Ст С ТП Ту, *на̃к̃а* Во Ј ГГ Ду З ЗД ЈД Му О П РБ, *на̃к̃о̃ј* В З Ри Ро, *с на̃к̃ом* Д Ду Душ П, *на̃к̃у* Б В М РБ Р Ри СР, *на̃к̃и̃* Бр Вр Ду Душ З Ј Л О Ри СР С Ст, *на̃к̃о* Б Бр ЈД Ј К М Ми Мрш Му РБ, *на̃к̃о̃г* Бр Во ГГ Г Год Ми Р, *с на̃к̃ом* Б С Т Ту Ц и сл.

ва̃мо Бр Во Г Душ Л М П Ри СР ТП Т Ту У Ц, *в̃у̃д̃а* Бр Вр Год ДД Душ ЈД Ка Кр Ми Мрш РБ Ри С Ст ТП Т, *в̃у̃д̃е̃* Б Бр Д Ј Ка Кр Л М Ми Мр О П Ст ТП, *в̃у̃ди̃је* Б Год Ст Т, *в̃у̃д̃а* Во ГГ Г ЈД Кр М П РБ Ри Ст ТП Т, *в̃у̃ди̃је* Д Ду З Ри и сл.;
но̃ма̃д Душ Мрш П Ра.

³⁰⁷ Исп. одговарајуће прилике у србијанском Полимљу. Говорећи о делимичним редукцијама вокала, веома честим на овом подручју, М. Николић каже: „Вокал је делимично редукван само квантитативно..., док квалитативно остаје неизмењен, што значи да, на пример, делимично редуквано *и* и надаље остаје високи предњи вокал *и* и задржава све релевантне особине нормално изговореног гласа *и* (вокалност, дифузност, непрекидност)“ (СП 200).

³⁰⁸ У форми *вали̃да* и сл. губи се, у ствари, слог *и̃*. Засведочено је и занимљиво *вали̃ндуше* Ра (жене које су примале „валиду“, заправо новчану помоћ, након Првог светског рата у коме су настрадали њихови мужевни).

Ретки су и нетипични ликови са *o-*: *оволикї М, оволикачкї Во, оволичкї Во, овакō Вр ДД З, онакō Во Го Душ; ђвāмо Душ С, овудā Ро.*

Аферезу вокала *o* затичемо и у неким другим речима:

клагїја Ду, клагїџм Му Ц, Швабе койїрале Ми, за време куйїциїє С, сѡвїнā дрвени З.

225. Синкопа а) У медијалном положају најчешће се потпуно редукује вокал *и*.

У (не)колико и сл. најчешће имамо *кōлко* Б Г ГД Душ Зд Ј К Ка Ми Мрш П РБ Ра Ро С РС Ст Т П Ту Ц, *зā колко* Г Ри, *ў колко* Ро, *нѡколка* Му Ми СР Ц, *нѡколке* Во Ка Р РБ, *пō неколке* Зд, *нѡколко* Го Ми Му Ра Ро Рош Ст, *ўнеколко* Зд Ј Ст (чује се и *кōлико* Во Ка, *нѡколике* РБ, *нѡколико* Т Ц).

Нису изразитије заступљени ликови типа *вōлкā* ДТ, *вōлкō* Ду, *їѡлкї* Г Ми Ри, *їѡлкō* Му, *нōлкō* Ц, *колко-їѡлкō* Во.

Вокал *и* „потпуно“ изостаје и у следећем низу засведочених примера: *вѡлкў* Ми Р, *кашцицу* Зд РБ, *лубенцу* М, *мāлне* ДТ, *їорōдла се* СР, *свїралу* Р, *ўбла лїсицу* Ро, *ўжна* Го.³¹⁰

Потпуно редукцију вокала *и* запажамо и у р. гл. придеву неких глагола, најпре у гл. *оїиїи*:

ѡїиѡ Б, *ѡчō* Го З, *ѡили* Г, *ѡиō* Г, *вїдла* Ми.

Истакли бисмо и облике имп. типа *бїиїе*, *бїиїїе*, *бїїиїе*, *дрїиїе*, *извōлїїе*, *зѡвїїе* и сл. (в. у одељку о облицима глагола; т. 599).

Према мишљењима неких аутора, овакви ликови не морају бити само фонетског порекла.³¹¹

б) Синкопа вокала *e, a, o* и у (и потврде ћемо наводити овим редом) скромно је засведочена:

їѡјдѡм Бр, *їѡјдѡмо* Во С;

јѡбла те пўшка Л,³¹² *кашїћу* те Го (исп. и *казаћу* Ду Му), *казла* СР (исп. и *казала* Мрш);

брāниїу Го (говори се и *борāниїа* Ду С ТП и *бурāниїа* Ст);³¹³

врўна Ду Р, *врўну* Р, *врўне* Мрш.

226. Апокопа је у говору УЦг необавезна, категоријски и лексички ограничена појава. Имамо потврде за вокале *и, e, a* и *o*.

а) За губљење финалног *и* исп.:

бїж ў кућу СР, *бїж тāмо* Зд, *дрїи се* Во, *држ* га Ро К, *дїиж се* Ст (још неки примери су наведени у т. 599 одељка о облицима глагола; наравно, далеко су обичнији примери типа *бїежи*).

Исп. и: *ал* нѡмаде кўд Бр, *ал* нѡ шѡдоше ни јōни Ми, *ал* га је реко *ўзјō* Р, *ал* се дѡсетише и јōни С, *ал* је се *ўгријало* У; *запѡше дѡбро*, *ал* не мѡгоше му ништа У;

³⁰⁹ *Талијан* је стандардни облик, уобичајен у народним говорима.

³¹⁰ Исп. Тешић Љешт. 197 *Бѡждār, кōриѡ, за прѡшеву, ўжна*.

³¹¹ О овоме в. у Р. Симић Левач 392–394.

³¹² Могуће је да се у оваквим примерима „крије“ и морфолошки архаизам; исп. М. Ник. СП 205.

³¹³ Сва три лика јављају се и у суседном Љештанском (Тешић 197).

ил ра́ди *ил* нѐмој ни долазити В, *ил* ўзми *ил* да ўзмѐм Ј, Говоро́неш ѝстину *ил* нѐћеш ни сѐдочити М, или њу *ил* нијѐдну С; Јѐсу *л* долазили ко-тебе? Зд, да́ *л* се то ѝкат³¹⁴ сазнало, нѐ знам Кр, је *л* дошо́ Срѐтен? Мр, А он свѐ за њѝм, нѐ би *л* га нѐкако стѝго Рош, би́ *л* мо́го реко ти ма́ло С; Ја́ *ниш* зна-мој број, *ни* знам његов Во, мѝн се придрѝемало З; ко́ *ј* то Го.³¹⁴

б) За апокопу вокала *е* исп.:

виш со́брѐ ДТ, *виш* на́шѐ тѐ њѝвице́ Мрш, *ви*-штале́ Р, *виш* пу́та Р Т и сл. (више потврда је наведено у т. 635 одељка о непроменљивим речима); *ѝдбож* Год Ри (имамо и *ѝдбоже* М);³¹⁵

Нѐ могу́ да ўпаднѹ до́љ Душ.

в) Крајње *а* обично изостаје у речци *нека*: Ка́жи му реко *нек* ми не излази́ на́ очи Б, *нек* сѐди, ва́ла, докле о́ћѐ ГД, па *нег* би́дѐ како би́ти мо́ра Ду, *нек* при́ча шта́ ко́ о́ћѐ К, *нек* о́дѐ Кр, *нек* нѐ мисли да ће га се ша́ле ота́расити Л, *нек* ме о́стави на ми́ру Ми, па *нек* ўзмѐ, ко́ му бра́ни Мр, *нек* ми се не врзма́ око кѹ́ћѐ Ми, па *нек* њѐму пјѐва́ пјѐсму Ми, чѝк реко са́мо *нек* ўзмѐ Р *нек* ми реко нѐ враћа́ ни́ Јонѐ Во ма *нек* су жи́ви и здра́ви ГГ па *нек* му је ѝ то о́прштено (говори се и: са́мо *нека* нѐ бидѐ ра́та В, *нека* до́ђу Ми, *нека* га о́ставѐ на ми́ру О и сл.).

Једанпут је засведочена прилошка форма *ѝуд*: Тѹ́д излази́ и Јѐна Го.

г) За губљење финалног *о* имамо следеће потврде:

ва́м В Год, *ѝа́м* Мр, *ѝа́м* ѝ *ва́м* Го, *ѝа́м* ѝ *ва́м* Ду, ѝ *ѝа́м* ѝ *ва́м* Во, *ѝа́м*-*ва́м* М (знатно су чешће ове или сл. форме са крајњим *о*; в. т. 620 у одељку о непроменљивим речима);

ни́су о́ни, *нег* ти, љѹ́бре јѐдно М; *ўмал* нѐ спаде ГД, *ўмал* не о́стадосмо Му, *ўмал* нѐ црче Ц.³¹⁶

227. Хаплогигија, схваћена дословно,³¹⁷ очитује се само у двама речима истога значења: у лику *куруз* (←*кукуруз*) и лику *муруз* (←*мумуруз*):

кѹ́руз Вр Д Ра Ст, кѹ́руза Мрш, кѹ́рузи Душ Ст, кѹ́рузе Ту (исп. и *кѹрузиѐг* Му);

мѹ́руз ГГ ГД К Мр РБ СР С, мѹ́рузи Ду З М П, мѹ́руза́ Го, мѹ́рузе П Ц (исп. и *мѹрузни* З Ц, *мѹрузиѐг* Ду).

Прилично је често и стандардно *кукуруз*: куку́руз Б Д Ду Л Р Ри, куку́рузу Год, куку́рузи К С, куку́рузе Р.

Није засведочена форма *мумуруз*,³¹⁸ нити ликови са другачијом вокалском вредношћу у (не)хаплогигијском сегменту речи (*кокуруз* и сл.).³¹⁹

228. Навели бисмо и засведочене примере у којима је изостављен „комплетан“ слог, односно секвенца од најмање два члана, консонанта и вокала.

а) У примерима типа *валиду* (т. 224) нема иницијалног слога *ин*-.

³¹⁴ Исп. Тешић Љешт. 197 *ко́ ј ѝѐ, ѝѝа́ ј ѝѐ*.

³¹⁵ Према РМС обе форме су стандардне.

³¹⁶ Исп. Тешић Љешт. 197 *мал-ѝмал*, М. Ник. СП 207 *мал-ѝмало*.

³¹⁷ Хаплогигија је „губљење једног од двају суседних једнаких слогова у речни“ (РМС).

³¹⁸ Колико нам је познато, ова форма није засведочена у непосредном окружењу; „најближа“ потврда (*мумуруз*) забележена је у горњостуденичкој области (в. В. Ник. М-Гс 98).

³¹⁹ Исп. М. Ник. СП 207 *кокуруз, кокуруза*.

б) Цео слог често изостаје и у през. облицима гл. *видјети*, *моћи* и *хитјети*:
да виш ГГ Г, *да иш* Вр Ј Мрш Ст У;
мош В ГГ ГД Душ Ј К Мрш Му Р С Ст, *не мош* ДД Ј П Рош;
ишйа-иш йо Во, *ако-иш да цшйдиш креч* Ду, *кш-иш вамо* Ц, *дш* Го Ми П К Р Ст,
неш Год Ј Ми У Ц.

Поред свуда присутног *нѣмѣм* (одн. *нѣмам*) забележено је и *нѣм* Д Ра.³²⁰

в) Засведочене форме *каш* (=кажеш) Во и *йш* (=поћеш) Вр Рош, не треба стављати у исти ред са ликовима *виш*, *мош*, *ош*. Оне су настале друкчије: редукацијом консонанта (*ж* одн. *ђ*), асимилацијом и контракцијом (нпр.: *каш* ← *каеш* ← *кажеш*).³²¹

Мислимо да су потврде типа *каѣм* Во, одн. *дѣе* Ду Ц и сл. (т. 176) добра потпора изреченој тврдњи.

г) Топоним *Косѣјојевићи* (село-варошица у Ужичком Подрињу) доследно се изговара без секвенце *ој*: *Кѣсѣјевићи* Год, *Кѣсѣјевиће* В З РБ Ц, *Кѣсѣјевићима* В Ц, *ис Кѣсѣјевића* В и сл.

д) Налазимо и *чѣк* ма̀ло (=чекај) Во, *чѣк*, *чѣк*, да ти по̀кажем У.

ђ) Дијалекатски уобичајеном романизму *кларинетѣ* (fr. *clarinete*, ital. *clarinetto*) редовно недостаје слог *ри*:

кланѣй Го Ту, на *кланѣйу* З Р, *кланѣйи* Ка П, *кланѣйима* У.

У редукованој форми затичемо и романизам *бајонетѣ*: са њиѣм *банѣйом* Во.

3) ХИЈАТ

229. Стварање вокалских скупина (различито узроковано: алтернацијом *л* → *о* на крају слога, губљењем *х*, неизговарањем *ј*),³²² а затим тежња ка њиховом избегавању одн. уклањању (елизијом одн. редукацијом, контракцијом, развијањем прелазног сонанта) улечатљиви су процеси и на подручју Ужичке Црне горе, мање-више једнако изражени као у другим сродним говорима.

а. Елизија

230. Најчешће елидирају вокали *а* и *е*.

а) Вокал *а* најчешће изостаје у конструкцијама с везником *да*:

д-йгрѣ В ДД РБ, *д-йгрѣмо* Кр Л РБ, *д-йдѣ* Бр ГД Душ Кр Мрш Ро Ту, *д-йдѣ* Г Душ Зд Мр Мрш ТП, *д-йдѣм* Вр Мрш Ст ТП Т Ту, *д-йдѣм* К П Р Ц, *д-йдѣмо* Г Л СР Т, *д-идѣмо* Г Ка Ц, *д-идѣш* Ка Ра СР, *д-идѣш* Зд Ст, *д-идѣу* К Ри Ц, *д-идѣу* У, *д-изѣберѣш* Мрш П, *д-изѣберѣм* Рош, *д-изѣђемо* СР, *д-изѣведѣ* Бр Во ГГ Зд Кр Ми, *д-изѣвѣнете* Д Ми, *д-изѣвѣнеш* Ј Р Ц, *д-изгнѣмо* ДТ О, *д-изгнѣу* Ри Ст, *д-изнесѣм* Ду К, *д-изнесѣу* Г РБ У, *д-изрѣдѣ* Мрш Ст, *д-имѣ* Г Го СР ТП, *д-имѣм* Б Во ГГ Душ П С У, *д-имајѣу* ДД Ро Рош ТП, *д-испанѣ* Душ, *д-испечѣ* С Ст, *д-испечѣмо* Г Душ

³²⁰ Форма *нѣм* позната је и неким ближим и удаљенијим сродним говорима; исп. М. Ник. Гор. 656, М. Ник. СП 207, Пецо ГИХ 44.

³²¹ Исп. М. Ник. СП 207–208.

³²² Исп. В. Ник. М-Гс 99.

Ц, *д-испросї* Зд К, *д-испросїмо* Ст ТП Ту, *д-ишчекāм* З Му, *д-ишчекāмо* Г ДД Му, *д-обуемо* ГГ Ми Рош, *д-обучем* ДТ, *д-обучеш* Мрш, *д-одем* Му Р Ст, *д-одемо* Во Кр Л ТП, *д-одē* ГД Л, *д-озēбē* Г, *д-озēбēш* Душ Ри, *д-окусїм* Го ДД ДТ Ри, *д-окусїш* Ду Ц, *д-одморїм* Год Ра, *д-одморїмо* ТП, *д-оперем* Б ГГ Ми Ту, *д-оперемо* Г Го Год Ту У, *д-опростїм* ГД Ту, *д-оставїм* З Зд Ми, *д-оставїмо* Мр Т, *д-убије* Б Ј Ми Мрш, *д-убијем* Год Му, *д-убију* Г Го К О, *д-уватїмо* Душ Мрш, *д-уведем* ДТ М Ми Т, *д-уведемо* Л Т Ц, *д-ударї* Год Ми, *д-ућē* Б Бр Л, *д-ућем* В ТЦ *д-ўзмем* Бр Зд Р, *д-ўзмемо* Год Мрш, *д-ўзорē* Д К, *д-ўйћемо* Д, *д-ўйћу* Мрш, *д-ўједē* Б Во Ду Душ ЈД Ми РБ, *д-ўнесē* Б Ду М РБ, *д-ўнесем* Бр Ду РБ Рош, *д-ўнесемо* Го СР, *д-ўстаљам* Во итд.³²³

Упадљиво су ређи, али не и ретки, овакви примери у којима није дошло до елизије:

да йгрāмо Г ДТ РБ, *да* йдē Бр Г Го З Л М Ми РБ, *да* йдē Ду Му С Ст Ту, *да* идемо Зд Ј Мрш С, *да* йдеш В Мр Мрш Му, *да* йдеш Б Ми У Ц, *да* йдў Д, *да* извинеш Во К Ка Л П, *да* издржим Г Ду Душ Ми Ро, *да* имāм В К Мр Му О, *да* имају Б ДТ Ду М Ми Ро, *да* искїпї ДД Ми О Рош, *да* испїрāм З, *да* истрљā М Ри, *да* обучē Бр Год РБ Ри, *да* одē Душ З Ро, *да* озēбем ГГ Рош СР С, *да* озēбеш Р, *да* окусїм ГД Г Му Ро С, *да* окусї Бр Д М, *да* оступају ДТ, *да* отворїм Б Д П РБ Ро, *да* отпаднē ГД, *да* убијем Душ Ст, *да* убију Мрш У, *да* ўвнїем З, *да* ударїм Г Д СР У, *да* ударї Ј П, *да* ўживам Год, *да* ўжївāш П, *да* ўзмем Год, *да* ўзмемо Б Му Т Ту У, *да* ўједē ГД Г О, *да* украдē Ј, *да* украдў П, *да* ўмчїесим Д, *да* ўмчїесимо Б М О Ту, *да* ўмрēm ГД К П Ро, *да* ўмрē Г Мрш, *да* ўрадї Б Ду П, *да* ўстанēm Мр Т Ту, *да* устанемо Бр З ТП, *да* ућерā Мр, *да* ућерāмо Мрш, *да* уватїмо Б Д Т итд.

Елизија вокала *а* (бар према нашој грађи) доследна је у форми *нека*, када је она проклитика:

нек-идē Во Год Ј Мр Ри С, *нек-идў* Мр Ро, *нек-имā* Мрш, *нек-однесē* Ри, па *нек-опē* чāкчā ђе нē треба Ка, *нек-ўзмў* Душ, *нек-урāмї* и нў Ст, *нек-ўспорї* мāло ДД.

Скромно је засведочена елизија вокала *а* у предлога *на* и *за*:

н-овў страну Ка, *н-онїм* колицима Р, *н-онў* шāшу Т;

з-овō се реко нїсам бōријо Д, *з-онїм* командїром Ту.³²⁴

Далеко су обичнији примери типа *на онў* слāму К, *на онў* клўпицу Душ, *за онїм* њнїм рōђāком У итд.

б) Елизију вокала *е* уочавамо у следећим фонетским контекстима:

н-умїем Бр Год Ми Т, *н-умїу* В Ј Д, *н-умēm* Вр, *н-умједо* ДТ, *н-умједок* Му, *н-умједē* Душ СР, *н-умједосо* Мрш; — *н-умїм* В, *н-умї* (само у насељима подринског залеђа; в. т. 253).³²⁵

³²³ Овакви примери су сасвим обични и у говорима у непосредном окружењу; исп. В. Ник. М-Гс 85, М. Ник. Гор. 657, М. Ник. СП 208–209, Тешнї Љешт. 197; исп. и Ник. Колуб. 38, Ник. Тршић 402, Рем. Шум. 119–120, Стев. Гружа 452, Тешнї Узов. 167–177.

³²⁴ Тек понеки овакав пример бележе (уколико их уопште налазе) и испитивачи оближњих иднома; исп. Ђук. Драг. 30, В. Ник. М-Гс 86, М. Ник. СП 209.

³²⁵ И у оближњим говорима елизија вокала *е* потврђена је једино у конструкцијама *не + умјетнї* (з.мешнї или сл.); исп. Ђук. Драг. 30, Ник. Колуб. 38, В. Ник. М-Гс 86, М. Ник. Гор. 657, Тешнї Љешт. 197, Тешнї Узов. 176.

бѡж-опрѡсти Во Ду;
 да *с-ѡбриѡм* Г, да *с-ѡбучѡм* Ст, да *с-ѡгриѡмо* Му, да *с-ѡженї* Зд, да *с-ѡдѡ*
 Мр, нїѡ *с-ѡдѡла* нїѡдна С;
 да *ш-ѡћѡ* реко *ћѡвѡ ѡднїѡти* Д.

У свим наведеним окружењима (немамо алтернативу само за оно у устаљеном *бѡж-опрѡсти*) јавља се (у конструкцијама са *с(е)* и, посебно, са *ш(е)* је и уобичајен) и „неелидирани“ вокал *е*; нпр.: *не ѡмиѡм* К, *не ѡмнїѡмо* РБ, *не ѡмјѡдо* К, *не ѡмјѡдоше* С; — да се ѡмиѡм ЈД, нїѡ *се ѡженїѡ* Ка, нїѡ *се ѡдазвѡ* С и сл.; — да *ше* ѡставѡ на мїру ДТ, па да *ше* ѡгѡвѡрѡ пѡсле Т и сл.

в) Ретке су елизије вокала *и* и *о*:

ја *б-ѡниѡ* и *јонѡ* В, ти *б-ѡпѡ* и *шѡ*? П, ја *б-ѡмѡ* прїчати дѡ сѡтре У;
как-ѡћѡш ДТ, *ак-ѡмѡш шїѡ дѡшї* Во.

231. Иако, строго узевши, не спада у елизију, и уклањање иницијалног вокала друге речи у конструкцијама -V V- један је од начина за избегавање хијата. Ова појава својствена је вокалу *о* у показним заменицама на *ов-* и *он-*; исп. следеће примере:

Дѡ-вѡ зачѡпи Го, *ћѡ-вѡ* се пѡштѡ? Во, *ћѡ-вѡ* трѡбѡ д-ѡћѡ? Во, *ко-вѡ* сѡд Ст, *ко-вѡ* данѡс О, *кѡ-вѡ* сѡд Во, *Кѡко-вѡ* трѡбѡ? Душ, *Нїѡ-вѡ* јѡш ѡпѡсно Го, *Штѡ-вѡ* нѡма Рѡсѡ? Ка, *Штѡ-вѡ* бї? М, *Штѡ-вѡ* се прїчѡ? Душ, *Штѡ-вѡ* реко не дѡлазѡ Ка;

Бї ли-*нѡ* и *тї* вѡћѡ? Во, *ћѡ-нѡ* скїчї? Зд, *ћѡ-нѡ* ѡде? Т, *ћѡ-нѡ* га ѡћѡрѡше? Р, *Кѡ-нѡ* кѡгѡ? Т, *Кѡ-нѡ* реко кѡкѡ Т; *Кѡко-нѡ*, *Јѡко*? К, *Јѡ* му-*нѡ* прѡжїк Душ;

Штѡ-нѡ рѡче? Год, *Штѡ-нѡ* знѡвѡ по пѡту? Мрш, *Штѡ-нѡ* тї пѡбјеже? Р, *Штѡ-нѡ* пѡче? Ми, *Штѡ-нѡ* ѡдѡсте нѡкѡ рѡно? Рош, *Штѡ-нѡ* се згрѡмїла? Т.

Ову појаву затичемо и у предлошко-падежним конструкцијама, али веома ретко: Ја завѡци *ѡ-нѡ*, реко нѡћѡ принѡтити Го, Па *ѡ-нѡ* бѡру га свѡлї З, Па свѡ пѡ-*нѡ*ј дѡшчици гмїжѡ Год.³²⁶

б. Конїракција вокала

232. У знатном броју категорија хијат се уклања контракцијом, нарочито у границама једне речи. Ако су вокали били различити, контракцији претходи асимилација, готово редовно регресивна.

233. У скупинама сачињеним од два иста вокала, а насталим након испадања сугласника, често долази до сажимања.

а) За *аха* → *аа* → *а* исп.:

грѡ (ген. сг.) Во Ду К, *јѡла* К, *ѡзјѡла* Ј Ри, ко у цїганскѡј *мѡли* Во, *ѡрѡ* Во Ц, *рѡш* М С, *сѡш* В Год Душ Кр О Ри Ст, *сѡшѡ* Ду Душ Ј Л Ми П Р Рош итд.; *снѡ* Год Ра Ту, *ѡш-сїрѡ* Го, *ѡ-сїрѡ* Ду.

Да вокалска скупина пресечена морфемском границом може остати и неконтрахована, сведочи пример *снѡа* О.³²⁷

³²⁶ По неколико оваквих примера засведочено је и у неким од оближњих идиома; исп. М. Ник. СП 210, Симић Обади 52, Тешић Љешт. 197, Тешић Узов. 176. Има, међутим, говора у којима су овакве конструкције далеко обичније (исп. нпр. Рем. Шум. 121).

³²⁷ Исп. М. Ник. СП 211 *снѡа*, *снѡѡ*, *снѡѡма*, *снѡу* и сл.

б) За *eje* → *ee* → *e* исп.:

свѣдно Бр ГД Ду Ка Ми Ра Ри Т (неуобичајено је *свеѣдно* Ка);
кòлѣ мòгла, тѣ њ узѣла (које је...) Во, *ћѣ* бѣло дò сад (ће је...) Во.
Исп. ипак: *ћѣ* је се завукло СР, *ћѣ* е сѣála П итд.

в) За *uji* → *ui* → *и* исп.:

арѣицу Во, *бурђицу* Ро, *кайица* Ду, *кайицу* Мр, *куйицу* Ро, мòже *ракѣца*? Д,
ракѣцу М, мала *синица* Зд, *чиница* Год; — реко *чи* си ти? Во, *чи* су? Д; — *богайи* Г,
дрѣкчи гòвòр Го, *здрави* ГГ Ми, *зрели* Мрш, *лоши* Год, *лукави* Му; — *могѣни* Ра,
окрѣти Душ, *ојаси* Ри, *иисмени* Т, *пòдеси* Ду, *поишени* О, *пòрси* Год,
сиромашни Му, *слаби* Зд, *сѣари* ДД П С, *чишти* С и сл.

У једном броју засведочених примера није дошло до сажимања, и то:

ва) у дат.-лок. именица на -а: *уàвли* СР, *на рòби* М, *у йѣнзи* Ст Ту, *у Рѣси*
Ду, *по Срби* С;

вб) у компаративу неких придева: *брезобразни* Мр, *важни* Во, *здрави*
ЈД, *чишти* Ра.

г) За *oo* → *ō* имамо само дијалекатски необележене ликове *во* Г Год Душ
Ми Р С (дакле: вои → воо → во), *со* Д Ду Кр С, *сиò* Зд С (чешће је, међутим,
асѣа Душ М, *на асѣалу* З Мр, *пòд асѣалом* ТП и сл.).

У засведоченим гл. сложеницама с префиксима *йò-* и *йрò-* ова скупина
обично остаје неконтрахована:

йòрò Д С, *йòрòли* Мрш, *йрòрò* Во; док нисам *йрòòò* Во (налазимо ипак
и *кии* *йрòò* Ду), чекàј, кад на́род мàло *йрòòò* ГД; исп. и *црòока* Во.

д) За *y* у- → *ū* исп.:

Крѣнемо *Ўжице* Ду, Ја пòшла *Ўжице* Ду, Да òдѣм *Ўжѣце* К, Имала ја
јèднòг рòђàка *Ўжѣцу* З, Живѣ *Ўжѣцу* Ц, Ја òстадо *Ўжѣцу* СР, Рàдѣ *Ўжѣцу* Му
итд.;

Да тѣрим штà *ўсѣа* Во, Гѣрнѣ му цѣѣв *ўсѣа* Вр,³²⁸ Како да гòворѣм, кад ми
је цѣѣв *ўсѣима* Во.

234. Сажимања којима претходе асимилације вокала далеко су чешћа и
разноврснија.

а) За *ae* → *ē* исп.:

једанѣ Б Го Год Душ Кр Му С Ст, *двѣнѣ* Б Го Год Кр Л Ми Ри С Ту Ц,
йрѣнѣ Б Вр Душ З М Мр П РБ Ра Ст ТП Ту, *чейрнѣ* Бр Д ТП О П Ри У, *йѣнѣ* Б
Год ДД Ми Ри СР С Ту Ц, *шеснѣ* Бр В ГГ Душ К П Ра Ту, *седанѣ* Вр Л М Ст ТП
Т, *осамнѣ* Го Ми Мр СР ТП Ту Ц, *деветнѣ* ГД Зд ЈД Мрш Му П РБ; — *једанѣсѣ*
О П, *једанѣсѣ* Д Ду Душ, *двѣнѣсѣ* Год Р, *йрѣнѣсѣ* Душ Му Ст, *йрѣнѣсѣò* Го
У, *чейрнѣсѣ* Бр ГГ Ту, *шеснѣсѣ* Бр ГГ У, *шеснѣсѣò* Ка Кр РБ, *седанѣсѣ* Бр
Д О, *седанѣсѣò* Мрш, *осамнѣсѣ* Душ О, *осамнѣсѣò* П итд.

Промену *ae* → *ē* имамо у форми *мѣно* (=малено, мало) у примеру: Ма вàкò,
мѣно, нѣма ко зр̀но шѣницѣ Ра.

³²⁸ Ова контракција је позната и другим говорима; исп. шпр. Ђук. Драг. 29, М. Ник. С.П. 212, Пецо
ГНХ 44.

Ова форма је у говору УЦг најчешћи прилог за количину (=мало): *додā се мēно* Го, *ўспē мēно* Р, *посонē мēно* М и сл.

аб) Промену *aje* → *ae* → *ā* имамо само у необичном и ретком *зājно* Во (налазимо и *зājедно* Ду Ц, *зājедно* Вр Ра Т, *зājено* Ст).

б) У говору УЦг промене скупине *ao* иду у правцима који су најчешће познати и сродним говорима у окружењу.

ба) За *-ao-* (каткад од *-aho-*) → *ō* исп.:

сōнице Ду П, *сōницама* ДД Ст, *сōницама* ТП, *сīрōба* ДД, *сīрōбу* Л;
ваљōница Ра У, *радијо* у *ваљōници* Зд, *ваљōници* У, *ваљōницу* ЈД Ра У.

У следећим потврдама не долази до контракције:

саōне Р, *сāōни* ДТ, *сīраōба* Ми, Ми *радимо* на *сīраōби* Бр, *сīраōиџа* Ро, *сīраōиџи* Ду; — *гראовина* Го, *зāова* Год Кр Л П Р, *зāовице* мōја Во, *зāову* Ра Ри Рош, *зāовом* Бр Душ Мрш Му, *зāове* В Л З, *йāоци* Го Д, *рāоник* Б Д П Ст, *рāоника* С, *рāоници* Го, *сīраōвајла* П; исп. и *нāоийāко* Во Ц, *нāоиколо* Душ и сл.

Осврнули бисмо се на поједине ликове наведене у подтачки ба) и указали на неке релевантне односе:

1) у форми *саōне* (РМС: *сāоне*, *-ōнā* ж. мн.) дуго *o* је настало, вероватно (?), аналогично према обичнијим ликовима типа *сōнице*.³²⁹

Свакако је интересантна и дијалекатска дужина у форми *сāōни* (РМС: *сāони*, *-оний*, ж. мн.).

2) Налазимо *сīраоба* и *сīроба* (у окружењу је обично или једно или друго),³³⁰ али само *сīраоиџа* (облик **сīроиџа*, колико нам је познато, није засведочен у оближњим ијекавским идиомима).³³¹ Мислимо да форма *сīраоиџа* нема „контрахованог“ пандана и због добре аналошке потпоре коју има у релативно честим ликовима истог прозодијског и обличко-творбеног обрасца (исп. нпр. *дивōиџа* ГГ М Р, *љейōиџа* ГГ Ј Му РБ Ст, *срамōиџа* Во К Рош Ту и сл.). Такву (или бар толику) „подршку“ свакако нема облик *сīраоба*, п а, м о ж д а и с т о г а, у говорима ијекавске Србије имамо и *сīроба*, а немамо и **сīроиџа*.

бб) За *-ao* → *ō* исп.:

у им. *вīийō* ГГ П Р, *кūийō* Во, *ōрō* Го Ду, *йōсō* Бр Вр Го Ду Зд ЈД Ка Мр Ра Ро ТП Ту У Ц, *сврōдō* Д Т Ц итд.;

у р. гл. прид.: *вīкō* Бр Ми Мр Мрш Р, *вјенчō* ГГ СР, *врāћō* Б Бр Го Душ М Мр Мрш П, *вўкō* Д Ду Душ Ст ТП, *дйгō* Б Вр Му О РБ, *дōгнō* Вр Ро Рош С Ст, *дōишō* Бр Вр ГД Го Д Ду К Кр Л Ми Мрш П Р Ро СР Ст Т Ту, *засīйō* Б Во ГГ ДТ Ми Мрш П, *зашō* Бр Вр РБ Р Рош, *имō* В ДД Ду Л Ми П РБ Ри Ст Т Ту, *ишō* Б ГГ Год З К Ми Мрш Р Ри С Ст Т Ц, *кāзō* Б ДД Му О П СР, *лāгō* Го Ри С, *лєгō* Бр В Зд С Ст ТП, *лєжō* Бр Го Год ДД Р Ст ТП Т, *мāзō* Бр В Год ДТ Л М Му О, *настīйō* Бр Во Мр Мрш Му О РБ, *нашō* Вр Д ЈД Ми Мр СР С Ц, *йєкō* Б Вр З Зд Ми Мр Ри СР, *йōишō* Б Вр Д Мрш С, *ирєшō* Бр Го Год ДД М Ту Ц, *рєкō* ГГ ГД Год Душ К МО Р Ра Ро Ст, *цўкō* Бр ГД Душ Му О П РБ, *чўийō* Б Го Ду Душ СР, *чўийō* Во С итд.

³²⁹ Исп. М. Ник. СП 213.

³³⁰ Исп. М. Ник. Гор. 657 *сīрōба*, М. Ник. СП 213 *сīрōбē*, Тешин Љешт. 198 *сīраōба*.

³³¹ Ова форма је позната неким удаљенијим говорима (исп. Рем. Шум. 126).

Увек је: *брао* Душ З М Ми, *дао* В Го Ј М Ст ТП Ту У Ц, *знао* ГД ДТ К Му Р Рош С Ту, *крао* Бр Зд Ту, *јао* Б Бр З Мрш Ст ТП Т, *ирао* Б Бр Ми Мр Ри, *сијао* Бр Д К У и сл. Међутим, додавањем префикса (и померањем акцента) настају тросложни облици које, по правилу, прати контракција, нпр.: *додо* Го Ст ТП, *додно* Б Душ ЈД К Ка Мрш РБ Р, *сазно* Б Бр ДТ Д Ду Душ Ми Мр СР Ту, *набрџ* Б Бр ДТ Ду, *накрџ* Б Бр ТП Ц, *најџ* ме К (исп. ипак и *најао* С) и сл.

бв) Поредбена реч *као* најчешће гласи *кџ* и *ко*; ређе је *као* (*кџо*), *кџ* и *ка*:³³²

кџ бакрачи ДД, *кџ* брабоњак Зд, *кџ* војна музика СР, *кџ* вретено Ри, *кџ* данас Ду, *кџ* ђинђуве Во, *кџ* мјесечина Год, *кџ* некад Д, *кџ* неки Васо Зд, *кџ* није знао Ро, *кџ* ногари Мр, *кџ* папаче Ду, *кџ* пијевац Ду, *кџ* пријетоп Ц, *кџ* рогови Ри, *кџ* свака млада С, *кџ* сваки нормалан човек Ра, *кџ* тиква Ст, *кџ* трава Г, *кџ* трношка М, *кџ* чварци Ст итд.:

мјесечина *ко* дан Ка, дјете *ко* дјете З, *ко* ђавџ Ц, *ко* јабука Д, *ко* лед Мрш, *ко* мџд Зд, *ко* на иглама ТП, *ко* на слави Ј, *ко* наш Страин Ка, *ко* наша Мица П, *ко* нека Љепосава РБ, *ко* Мићо неки Ст, *ко* рачићи они Ра, *ко* ружа П, *ко* рукџм џднјето Ст, *ко* и сваке године Т, здрава *ко* стакло Рош, смрџи *ко* тврџ О, *ко* у вола Л, *ко* у мајке Ро итд.;

горџ крџице *као* витџљ Му, жуџи се *као* војак Мр, *као* гођ сваџба Во, *као* рођена мајка Ро, *као* иксаџа Ка, *као* сваџџг даџа П, *као* и лаџске године Ду; — *кџо* бубњарице џне Ро, *кџо* прџт З;

кџ дан ДТ, *кџ* ђетлић Му, *кџ* џугџа Ст, *кџ* неки мој чџча Р, *кџ* слика е биџа С, *кџ* наша Петриџа Во.

ка и гојече Вр, *ка* и на прџлу Р, *ка* и сваџ Рош, *ка* и ти Рош, *ка* џстџли народџ Гд.

в) За *еи* → *џ* имамо само *зџџин* Го М, *зџџина* Ц.³³³

Говори се и *зџџин* Во, *зџџин* Мрш, *зџџин* Во, *зџџин* Ду, *зџџина* Ду.

г) За *ео* → *џ* исп.:

прил.: *вома* (= веома) ГД Ј;

им.: *аџџо* Го, ³³⁴ *џџџо* Ми Т;

прид.: *вџџо* Во М, *дџџо* Вр Му С, *кџџо* З;³³⁵

р. гл. прид.: *дџџо* Б ГД Г Го С Ст, *зџџџо* се (:заклети се) Бр К СР, *зџџџо* ГД Г Го Л Р С Ст, *зџџџџо* Бр Г Д Душ Зд Ми Ро, *џџџџо* се Бр Ду СР, *наџџо* Г ДТ Ду Душ О, *џџџџо* Б ДД Р Ра Ри СР, *џџџџо* Бр Ду Душ К Ка ТП, *џџџџо* Го Зд ЈД Ка, *џџџџо* се Б Во СР, *џџџџо* Бр ГГ Год ДТ ЈД Мр П РБ Ро СР, *џџџџџо* К, *џџџџџџо* Во, *џџџџџџо* Г К Ка Кр Рош, *џџџџџџо* ДД Ст, *џџџџџџо* ДТ С, *џџџџџџџо* Год Ка, *џџџџџџџо* Д Ду РБ, *џџџџџџџо* се Во Рош Т, *џџџџџџџо* Вр Го Год Душ К Ка М РБ Р Рош СР Ст ТП У Ц; — *ниџи ниџ џџ* Го.

У некима од ових (или пак оваких) примера секвенца *ео* може остати неизмењена:

³³² У оближњим идиомима је овако: Ђук. Драг. 26 *ко, ка*; В. Ник. М-Гс 88 *као, ко, ка, ки*; М. Ник. Гор. 658 *ко, као*; М. Ник. СП 214 *кџ, кџа, ко, ка, као*; Тешин Љешт. 198 *кџ, кџа, кџџ, кџџџ*.

³³³ Исп. Рем. Шум. 137 *зџџина* (наведени су још неки ликови).

³³⁴ Исп. Ђук. Драг. 28 *аџџел*, Тешин Љешт. 198 *аџџџо* (*аџџел*).

³³⁵ М. Ник. Гор. 658 *кџџел/кџџџо/кџџџџо*.

вѣома Во; вѣсео Ду Душ Ту, дѣбео Бр Зд Ц, иѣйео Бр ДД Ри; дѣвео ДД, ѡдвѣо Д, ирѣвео Во Ду, ирѡвѣо Ро, ѡвѣо ГД Ту; — зѣмео Во, зѣйлео Л, исирео Ра, иѡмео П, расйлео Ц.

Редовно је жѣо Во Ду, јѣо Бр ДД РБ Р Ри Ту,³³⁶ срѣо Ра С Т Ц (у р. гл. прид. глагола једносложне основе).

га) Сврстали бисмо овде и дискутабилну форму *горгине* Во Ц (исп. и *георгине* К), око чијег *о* нема сагласности у дијалектолошкој литератури. Б. Николић мисли да је оно настало контракцијом (-*eo*- → -*o*-), а С. Реметић елизивом вокала *e*, будући да *о* није дуго (Рем. Шум. 128). Мишљења смо да је овде реч о контракцији и накнадном скраћивању вокала *о*, што је могло бити проузроковано (с обзиром на физиономију говора и језичко осећање говорника) и неодрживим предакценатским квантитетом.

д) За *оје* → *оe* → *ē* исп. имале *брѣнице* Л;³³⁷ засведочено је и *бројанице* Во.³³⁸

Говори се *мѡга*, *мѡме* и сл. (в. у одељку о облицима речи).

ђ) За *оја* → *оа* → *ā* исп.:

вѡкѡ у *иѡсу* Ду, *свѡк* Ка, *свѡкѡко* Бр.

Чешће је *иѡјас* ГГ Мрш Ри, *иѡјаса* Ст У, *иѡјасу* О,³³⁹ *свѡкојѡко* Го П С; налазимо и *свѡјѡк* Ц.

е) За *уо* → *ō* исп.:

вѡкнѡ Во С, *дѡнѡ* Мрш, *зѡгинѡ* М, *зѡкинѡ* П Ту, *зѡнѡ* Мр Т, *крѣнѡ* Д Душ Ка Му Ст, *иѡгинѡ* тѡлкѡ *нѡрод* Ри, *искрѣнѡ* ГГ Кр Ри, *мѡйинѡ* ДД, *окрѣнѡ* З С, *ѡйкинѡ* Зд, *иѡгинѡ* Ду Ј Мр, *ирѣкинѡ* Ду Л О Рош, *рѡскинѡ* О Т, *скѡнѡ* Ми СР, *иѡрѡнѡ* Ри, *ушиѡинѡ* Во.

Р. гл. прид. гл. на -*суи*: *зѡсѡ* Го, *нѡсѡ* Д, *иѡсѡ* ТП (исп. ипак и *нѡсу* Ра).

Секвенца *уо* остаје неизмењена у *иѡуо* ДТ,³⁴⁰ *нѡйѡуо* Душ Ту, *нѡчуо* Рош, *ѡбуо* ДТ Ми Ро ТП, *иѡрѡуо* Му.

235. Иницијална секвенца *уо* у предлогу *уочи* чува се у највећем броју засведочених примера:

уочи Бѡжића З Мр, *уочи* Вавѣдѣња Кр, *уочи* Мѡлѣ Госпојинѣ Рош, *уочи* нѡшѣ слѡвѣ Д, бѡш *уочи* ѡвѡг сѡд рѡта Д, *уочи* Спѡсовдѡна Мр, *уочи* тѡга дѡна М, *уочи* Б Го К М Ми СР Ст У.

Поред стандардног *уочи* затичемо још две могућности, *учи* и *очи*:

учи Вѡскрса ДТ, *учи* Вѡдовдѡна Ри, *учи* Вѡдовадне З, *учи* нѡшѣга тѡг пѡзѡрног дѡна РБ, *учи* Нѡколѡдѡна ДД, *учи* свѡкѣ срѡјѣдѣ Ст;³⁴¹

очи Бѡјѣлѣ нѣђѣлѣ Душ, *очи* Бѡжића ДТ Ту, *очи* празничка нѣкѡг Мрш, *очи* Првога мѡја Л, *очи* Стѡвѡндѡна М.

³³⁶ Исп. Тешић Љешт. 198 *жѣо/жѣѡ*, *јѣо/јѣѡ*, *мѣо/мѣѡ* итд.

³³⁷ Исп. М. Ник. Гор. 659 *брѣнице*, *двѣнице*.

³³⁸ РМС *бројанице* и *бројѣнице*.

³³⁹ Исп. М. Ник. Гор. 659, Тешић Љешт. 199 *иѡјас*, М. Ник. СП 217 *ѡй ѡјаса* (уз чешће *иѡјас* и сл.).

³⁴⁰ Исп. Тешић Љешт. 198 *иѡуо/иѡѡ*.

³⁴¹ Исп. Тешић Љешт. 199 *ѡче*, *ѡчи*.

Форма *очи* настала је елизијом вокала *у*, а облик *учи*, вероватно, редукцијом вокала *о*.³⁴²

О дијалекатскоме *увече* у конструкцијама типа *увече Божића* в. у т. 633 одељка о облицима речи.

236. Напомене:

1) Остваривање (или пак изостајање) контракције узрокују различити фактори: они „највидљивији“ одавно су познати, потврђени у бројним говорима и описани у дијалектолошким студијама о њима. Морфемска граница, положај вокалске секвенце (која не мора бити само у оквиру речи; исп. нпр. *устиа* < у *устиа*), распоред вокала, место акцента у речи и место акцента у секвенци, најчешћи су релативни регулатори вероватноће за реализацију промене. Кажемо *релативни* и *вероватноће* јер уочене условљености најчешће немају снагу безизузетачне правилности. Чак ни морфемска граница, као једна од најтврђих „брана“ контракцији, није увек поуздан знак да до промене неће доћи. Тако нпр. она, и у нашем и у бројним другим говорима, доследно спречава контракцију у гл. префиксалним сложеницама са *орати* типа *идорџ*, *идорџи* и сл., али је „пропустљива“ у неким другим ситуацијама (исп. нпр. двојство *снаа/сна*).

2) Као што је познато, наглашеност једног од чланова вокалске секвенце има своју важну спецификацију у питању који је од вокала наглашен.³⁴³ Група са акцентованим другим вокалом је подложнија промени (обично асимилацији па контракцији) од секвенце са наглашеним првим чланом. То значи да је вокалска група у ликовима као што су *грџовина*, *зџова* и сл. постојанија (не, бар принципски, и сасвим постојана)³⁴⁴ од секвенце какву имао нпр. у *сџраџба* (налазимо и *сџрџба*, а редовно је *сџнице*).

3) Будући да се контракције доследно остварују само у одређеним морфолошким категоријама (и у нашем говору је нпр. редовно *једанес*, *дванес* и сл., увек *дошо*, *пошо* и сл., једино *кайицу*, *куйицу* и сл.), рекли бисмо да оне нису само фонолошки, већ комплексни морфофонолошки феномени.

4) Однос између документоване ситуације на подручју Ужичке Црне горе и кореспондентних прилика у оближњим сродним идиомима одликује се високим степеном подударности.³⁴⁵

4) О УМЕТАЊУ ХИЈАТСКОГ СОНАНТА

237. а) Хијатско полуредуковано *ј* које спречава контракцију у честим скупинама с вокалом *и* на првом месту (какво имамо нпр. у обавезном *носиџо*, *посиџо* и сл.) познато је и многим другим идиомима.

³⁴² Исп. М. Ник. СП 218.

³⁴³ „За остваривање контракције у наглашеним групама често је битно место акцента, не само чињеница да је један од вокала у групи наглашен ...“ (М. Ник. СП 218).

³⁴⁴ Исп. нпр. М. Ник. СП 218 *дџ*, *сџраџви*.

³⁴⁵ Исп. нпр. Бук. Драг. 25–29, В. Ник. М-Гс 87–93, М. Ник. Гор. 657–659, М. Ник. СП 210–219, Тешњ Лџшт. 198–199.

Свакако је интересантније (сасвим специфично, неубичајено) хијатско *j* изразите артикулације у ром. *ѿојѣни* В, *ѿојѣне* В (од једног „образованог“ информатора забележено је и експресивно *ѿојѣзија* Во).

б) Сонантом *v* зев је отклоњен у форми *ч̣а̣в̣ѣ̣и* Б Ду (неупоредиво је чешће *ч̣а̣ѣ̣и* Бр Во Го ДД ДТ Д Душ Зд Т К Ми Му Ри, *ч̣а̣ѣ̣иша* ГГ Л П Ст и сл.), као и у познатим примерима типа *о̣и̣ сако̀ва* Во, *са бир̀ова* Ц и сл.

Нису засведочени ликови типа **чу̀во* (= чуо), **јѐво* (= јео) и сл.

в) О примерима као што су *му̀ва* одн. *сна̀ја* и сл. говорићемо у одељку о консонанту *x*.

5) О МЕЂУСОБНИМ ЗАМЕНАМА ВОКАЛА

238. Појава да се уместо једног вокала у некој стандардној форми јавља други вокал (или други вокали) у њезином дијалекатском пандану изражена је и на подручју Ужичке Црне горе. Различити узрочници (обично фонетски и морфолошки — асимилације, дисимилације, аналогиије и сл.) изнедрили су бројчано знатан али лексички (и облички) ограничен број примера, најчешће (дакле, не и увек!) од минорног или никаквог значаја за утврђивање физиономије говора.

Огромна већина примера засведочена је и у (бар неким) испитиваним говорима у окружењу, а није мали број ни одавно и широко познатих дијалектизама, много пута навођених у дијалектолошкој литератури. Невелику скупину чине посве необичне (можда и једанпутне, хапаксичне) форме, симпатични изданци погрешне перцепције, невеште имитације или сл.

Сходно увреженом дијалектолошком маниру, прикупљена грађа се наводи за сваки вокал посебно. Полазна „тачка“ је стандардна форма. Будући да се тумачења великог броја изложених ликова могу наћи у литератури на коју се током прегледања упућује (знатан број готово идентичних аналитичких осврта понавља се из рада у рад), потврде се наводе обично без икаквог коментара.

239. Вокал *a*:

а) а:е: на *а̣й̣ера̣ѣ̣и*ма Рош,³⁴⁶ *ва̣ш̣ер* Бр Во ГД Ј Ка Мрш О Ра Ри Ст, *ва̣ш̣ера* ГД К Му, *ва̣ш̣еру* ГД Г, *ва̣ш̣ери* Го, *ва̣ш̣ера* Д Ка, *ва̣ш̣ерима* ДД О (само овако), *ѣ̣з̣у̣ѣ̣ре*, *с̣у̣ѣ̣ре* и сл. (в. у одељку о консонантима *з* и *с*), *из̣ну̣ѣ̣ре* (т. 627), *ј̣ер̣е̣би̣ца* ГД Ка Ри, *ј̣ер̣е̣би̣цу* К, *ј̣ер̣е̣би̣це* Мрш Т, *ка̣ли̣бер* Мрш, *ка̣ѣ̣и̣ас̣ѣ̣и̣ер* М, *ко̣њ̣е̣ни̣ке* Во, *ми̣ни̣с̣ѣ̣и̣ер* Ро, *ме̣у̣на* Ми, *ме̣у̣нка* ТП (засведочено је и *из̣ну̣ѣ̣ра* (т. 627), *ја̣р̣е̣би̣ца* Г Р, *ја̣р̣е̣би̣це* Ст, *ко̣њ̣а̣ни̣ѣ̣и* К, *ми̣ни̣с̣ѣ̣и̣ар* Го, *ла̣у̣на* Ми; доследно је *ј̣е̣чам* Б Вр ГГ ДТ Ј Ми О Р Ра Ст, *вра̣ба̣ц* Бр Во Душ Ми Мрш П РБ С Ст, *ра̣с̣ѣ̣и* Ду П итд.);

б) а:и: *би̣а̣ги* Рош, *би̣а̣ги* Ц, *д̣ѣ̣љ̣е* ГД Мрш, *на̣ј̣д̣ѣ̣љ̣е* Во, *до̣с̣ѣ̣и* ГД Ј Му П Ст У,³⁴⁷ *на̣гла̣ва̣ч̣к̣е* Во, *с̣у̣ѣ̣ри-да̣н* (т. 629), *ѣ̣и̣м̣љ̣ан* Ц³⁴⁸ (налазимо и *да̣љ̣и* Во К, *да̣љ̣е* К У Ц, *до̣с̣ѣ̣и* (сви), *на̣гла̣ва̣ч̣к̣е* У, *ѣ̣и̣м̣љ̣ан* Д, *ѣ̣и̣м̣ј̣ан* С);

³⁴⁶ Исп. М. Ник. СП 219.

³⁴⁷ Тако и Ђук. Драг. 22, Ђур. Прелазни 102, М. Ник. СП 220, Пецо ГИХ 35, Рем. Кладањ 101, Симић Обади 55, Тешић Љешт. 200 итд.

³⁴⁸ Исп. М. Ник. СП 220 *ѣ̣и̣м̣ј̣ан*, Симић Обади 55 *ѣ̣и̣м̣љ̣ан*.

в) а:о: *бојаги* Ми Р Рош, *бојаги* Д СР,³⁴⁹ *жандомерија* Ка, *заиста* Ј, *канцеларија* Л, *канцеларију* Мрш,³⁵⁰ *миџрољџез* ДД ЈД, *миџрољџеза* Ми, *миџрољџези* Душ, *миџрољџеза* Ра, *миџрољџезе* Мр,³⁵¹ *јушкомиџрољџези* К, *ономо* Бр Во Г Д Ду Душ Зд Кр Ми Мр П Р С Ст Т Ту,³⁵² *послужбџвник* Ду, *послужбџвнику* К, *панаију* Рош, *склоњају* (т. 619); засведочено је и: *бајаги* Душ Ро, *заиста* ГГ Кр СР, *канцеларија* Бр Во Ми Мрш Рош, *канцеларију* Б Ду Ми, *миџраљџез* Б Бр ДД Кр М СР, *миџраљџезом* СР, *миџраљџезе* Ри Ро Рош, *опамо* Во О, *панаија* Го Ми Ра Ри, *панаију* Ст, *инала* Б Ду П РБ; редовно је *бџгами* ГГ Кр С Ст.

г) а:у: *жандумерија* Рош, *џумниџе* П,³⁵³ *унџиру*, *унџира* (т. 622).

240. Вокал е:

а) е:а: *заџиши* (т. 234), *началник* Во, *посџаљина* Рош, *посџаљину* Вр Рош, *посџаљину* ГГ, *раиџето* Бр Зд Ми Ри ТП, *раиџету* Зд, *џаџтаљенаиџ* РБ, *џигарица* Душ Р, *џигарицу* М Ми, *џигарице* Му (исп. и *посџељина* ЈД Му О, *посџељинџе* Год, *посџељину* Ту, *реиџето* М, *џигерицу* Мрш, *џигерице* З);

б) е:и: *џџомџџири* Ду, *ималџрани* сџдови Во, *инглџска* авиџација Во,³⁵⁴ *инџиџџер* Вр *инџиџџера* Вр, *џрофисор* ДТ, *џрофисора* Му, *џрофисори* Во, *џровисор* Ј, *џровисоре* О (вок.), *џелиџрафисџа* П, *џелиџрафију* П, *џаџи* Вр,³⁵⁵ *џименџи* К, *џименџа* С, *џлиџер* СР (засведочено је и *џаџе* Душ П Ту, *џеменџи* Во, *џеменџа* РБ);

в) е:о: *кџндукџора* Зд, *кџнцџларију* Рош;³⁵⁶ *џиџиџор* Вр ГГ Д Л Ми П Р Ри, *џиџиџора* П Ри и сл.³⁵⁷ (само овако).

О ликовима типа *вруџо*, *шуџљо*, *паиџо*, затим о формама типа *ноџом* итд. говоримо на одговарајућим местима у одељку о облицима речи.

241. Вокал и:

и:е: *ведџнција* Во, *веџриџа* Ј, *веџриџу* Ми, *динџамџи* Д Т С, *динџамџа* Зд, *динџамџом* С, *комџсија* К, *комџсију* Ри, *леџеџа* ЈД СР, *леџеџу* Мр, *леџена* Во, *медеџина* Д, *медеџинску* Ра, *медеџинску* Ц, *џеркџулисало* Ми, *џеџџарка* Го Ка Ри, *џеџџарку* Ра, *џеџџарке* СР (бележимо и *комџсију* Ст Ра, *леџиџа* П, *леџиџу* У).

Пример *џенџрафџу* Ка једина је потврда за однос *и:а*.

³⁴⁹ Форма *бојаги* својствена је многим говорима, ближним и удаљенијим; исп. нпр. Ђук. Драг. 20 (поред чешћег *бијаги*), В. Ник. М-Гс 103, М. Ник. Гор. 660, М. Ник. СП 220, Рем. Шум. 140, Р. Симић Левач 143.

³⁵⁰ Овако (или сл.) и Ђук. Драг. 23 (*кџнцџларију*), В. Ник. М-Гс 104, М. Ник. СП 220, Ник. Срем 335, Рем. Шум. 141, Симић Обади 55, Р. Симић Левач 143 итд.

³⁵¹ Овако и Дешнић ЗБИЈГ 34, Драг. Лика 47, Ђук. Драг. 21, Ђук. ГЦ 202, Ник. Мачва 246, В. Ник. М-Гс 104, М. Ник. СП 220, Руж. Кол. 61, Рем. Шум. 141, Симић Обади 55, Р. Симић Левач 143, Тешнић Узов. 178 итд.

³⁵² За ову форму знају (између осталих) и сви додирни говори: Ђук. Драг. 21, В. Ник. М-Гс 232, М. Ник. Гор. 660, Тешнић Љешт. 200.

³⁵³ Реч је, рекли бисмо, о хапаксу; уобичајено је, наравно, *џамниџа* Во, *џамниџе* К и сл.

³⁵⁴ Исп. М. Ник. СП 221.

³⁵⁵ Тако и Ђук. Драг. 23, М. Ник. СП 221.

³⁵⁶ Исп. Ђук. Драг. 23 у *кџнцџларију*.

³⁵⁷ РМС *џиџиџар* и *џиџиџер* (само *џиџиџерски*).

242. Вокал о:

а) о:а: *аїаїека* Вр О, *аїаїеку* П, *аїераџију* Мрш, *аїерисџ* Г Р Рош, *аїерисан* ДД, *аїерисаїи* Д Ду, *бајанеїте* ДТ, *ваденица* Му Ст, *ваденицу* О ТП, *ваденице* Ми, *ваденичар* Год, *лавџрике* Рош, *локомаїїива* ДД С, *локомаїїиву* Ка,³⁵⁸ *маїїовило* ГГ Год Д О П РБ Ри Ро С Ст (забележено је и *маїїовило* Го; потврде типа *ваденица* наведене су ниже);

б) о:е: *ваденица* Г Ст, *ваденице* Го М, *ваденици* Год Ми,³⁵⁹ *чеїїверо* и сл. (в. у одељку о облицима бројева, т. 534), *евџ* Бр Вр Го Душ Зд Кр Л Ми Му П РБ Ри Ро Рош СР Ст ТП У, *енџ* Г Го ДД Душ Ј Ми Мрш Ри Ст ТП Ту, *еїїџ* Г ДТ Ј К Л М Мрш Му Ра С У; исп. и *ваденица* ГГ МР, *ваденице* З Зд, *ваденицу* К Ми, *ваденице* Год П Ст, *ваденицама* Душ, *чеїїворо* и сл. (само овако је на већем делу подручја; т. 534), *џво* Г Ј, *џїо* ГД Зд ЈД Ка Ми Р Т, *џно* Д Душ Мрш Ри Т; говори се *може* (на источној половини подручја је само овако) и *море*, али не и *мере*;

в) о:у: *армїника* Во, *армїнику* С, *армїникаїи* ДТ, *бїца* Г Л, *бїце* Зд, *бїчице* Г, *буранија* Рош, *бураније* Л, *буранију* Л, *кармїнике* Мрш, *куфер* ДТ Ро, *куфери* Ри, *куферчић* Во, *куференицу* Ст (исп. и *боранија* К Ц, *коференица* Ро).

Потврде представљене у овој тачки свакако су најинтересантнија и најзначајнија скупина примера. Посебно бисмо подвукли стару и дијалекатски диференцијалну разлику између форманата *-ор-* и *-ер-* у бројевима *чеїїворо* и сл., одн. *чеїїверо* и сл. Занимљиво је и тројство *ваденица/ваденица/ваденица* (могуће је да сасвим случајно није засведочена и форма *вуденица*, позната неким додирним идиомима, нпр. горобилском и драгачевском). Широко је распрострањен дијалектизам *маїїовило*.³⁶⁰

243. Вокал у:

а) у:и: *добрџ иїїро* Ра³⁶¹

б) у:о: *на џм* Во Ду Душ З Зд, *на џм* Б Во ГГ Ми СР, *иџдрџм* Вр Мрш,³⁶² *иџдрџм* Ду, *иџлмач* Гд, *иџлмача* Вр, *иџлмачи* О, *иџлмачи* џн тџ Ту, *расиџлмачиїи* Мрш, *расиџлмачиїо* Бр *солїндар* Л (говори се и *сулїндар* Год Ст, *иџдрџм* Д Л Мр, *иџдрџма* Ро С и сл.).

Г Л А С Ј А Т

244. Ијекавски изговор са мањим бројем екавизама и углавном познатим „икавизмима“ одлика је непатвореног говорног израза нешколованог старијег становништва на готово целом подручју некадашњег црногорског среза.

³⁵⁸ Тако и Рем. Шум. 136.

³⁵⁹ Исп. Ђук. Драг. 22 *вуденица*, М. Ник. М-Гс 100 *ваденица*, *веденица*, *вуденица*, М. Ник. СП 222–223 *ваденица*, *веденица*, *ваденица*, *вуденица*.

³⁶⁰ Исп. нпр. В. Ник. М-Гс 100, М. Ник. Гор. 136, М. Ник. СП 222, Рем. Шум. 136, Симић Обадн 55, Тешић Љешт. 200 итд.

³⁶¹ Тако и М. Ник. СП 223.

³⁶² Овде је реч, рекли бисмо, о асимилационом процесу.

Знатнију концентрацију екавских ликова затичемо само у неким граничним насељима — једном северозападном (Мр) и четирма (југо)источним (Вр Д ЈД Рош) — о овоме ћемо говорити у т. 252.

1) ЗАМЕНЕ ЈАТА У ДУГИМ СЛОГОВИМА

245. Основни континуант дугог јата је једносложна, дифтоншка секвенца *ue*, заправо фонетски след *делимично редуковано и (u) + слогошворно е*; између вокалских елемената развило се прелазно полуредуковано *j (j)* (уобичајено у сличним окружењима и небитно за природу континуанта), па имао низ *u + j + e*, тј. гласовну секвенцу *ue*.³⁶³

а) Под нагласком силазне интонације, то је дифтоншка секвенца *ue* (слоготворан је вокал *e*, али се силабичност делимично протеже и на вокалски елемент *u*), исп.:

в'ч'ѣк Во Мрш Му Рош, *в'ч'ѣка* Б Год ДД ДТ Му Ст, *в'ч'ѣсѣи* Б Душ З Ми, *др'ч'ѣм* Мрш ТП, *л'ч'ѣк* Б ГГ ГД Г Ра Ри, *н'ч'ѣм* Во ГГ М Ри СР, *р'ч'ѣч* ДТ Ду Душ Мрш С, *р'ч'ѣчи* Душ ПРБ, *с'ч'ѣно* Душ СР, *с'ч'ѣна* ДТ Р С, *сн'ч'ѣг* Д М С, *сн'ч'ѣга* Ри С, *сѣи'ч'ѣње* Во М У, *ш'ч'ѣсѣи* ГГ ГД Кр Мрш, *ш'ч'ѣсѣи* Бр Ду Ро, *ш'ч'ѣсѣи* Год П, *ц'ч'ѣв* Б ДТ ПРБ Ри, *ц'ч'ѣви* В Во О Ро, *ц'ч'ѣђ* ГД Ми Ро, *цв'ч'ѣи* Вр Гд, *цв'ч'ѣће* Ду ПРБ, *цв'ч'ѣћа* ГД Л и сл.;

б'ч'ѣлѣ Вр М О, *б'ч'ѣли* ГД М Ми Мрш Ту, *б'ч'ѣлѣг* П Ра Ри П, на *б'ч'ѣлом* коњу Рош, *л'ч'ѣвѣ* Во Вр Ми Мрш Ро, *л'ч'ѣви* В РБ Ро Рош, *л'ч'ѣвог* ГГ Ду О, *л'ч'ѣвом* ГД У Ц, *л'ч'ѣву* Р С, *л'ч'ѣй* Бр ГД Кр, *л'ч'ѣйѣ* Год Зд Ми Му СР, *л'ч'ѣйи* Мрш Ри Ро ТП, *л'ч'ѣйѣг* Год П, *л'ч'ѣйѣме* Ра, *п'р'ч'ѣки* Во ГД Ра, *п'р'ч'ѣким* ДД Ро, *п'р'ч'ѣснѣ* Го Год СР, *р'ч'ѣшкѣм* Год Ра, *с'ч'ѣд* Б В Душ Мрш Му, *с'ч'ѣди* Бр М С, *сл'ч'ѣи* Г Му СР, *сл'ч'ѣйѣг* Бр С, *сл'ч'ѣйѣм* Ри, *ш'ч'ѣснѣ* Бр ГГ Рош, *ш'ч'ѣснѣ* Г Му, *ц'ч'ѣли* Д Му, *ц'ч'ѣлѣ* Г С, *ц'ч'ѣлѣ* ДД Р Рош и сл.;

б'ч'ѣдно Б ГД Г Ри, *л'ч'ѣйо* Вр ДД М Р С ТП Т, *р'ч'ѣико* Бр ГГ ПРБ С, *сл'ч'ѣйо* Во ЈД Рош и сл.;

б'ч'ѣлимо Во ГГ М, *гр'ч'ѣиш* Го М СР, *гр'ч'ѣишѣ* П У, *д'ч'ѣлѣ* Г Ри СР ТП, *д'ч'ѣли* Ј К Ка П Ту, *д'ч'ѣлимо* Р Ра Ро, *м'ч'ѣсѣ* Б Г Зд Ро, *м'ч'ѣсѣ* Во П Ро Т, *м'ч'ѣсим* Бр М С Ст ТП, *м'ч'ѣиѣ* Во РБ Ри, *м'ч'ѣиѣ* Ми Мрш, *м'ч'ѣиѣмо* Ри С, *м'ч'ѣиѣ* Ду Мр Мрш Ро, *м'ч'ѣиѣмо* Душ Л Ри, *м'ч'ѣиѣмо* З РБ, *с'ч'ѣвѣ* ДТ, *сл'ч'ѣиѣ* Вр М, *сл'ч'ѣиѣм* Г П Ра, *сл'ч'ѣиѣм* Во, *сл'ч'ѣиѣш* Во, *ш'р'ч'ѣби* Го ДД *ш'р'ч'ѣби* ГГ С, *ш'р'ч'ѣби*мо Ри Ро Ту, *ц'ч'ѣнѣ* Г Му О СР Рош, *ц'ч'ѣни* Го Год Мрш, *ц'ч'ѣиѣ се* Д, *ц'ч'ѣиѣм* Б Ро и сл.

³⁶³ Гласовна скупина *ue* јавља се као основни континуант дугог јата (наравно, уколико је реч о ијекавским ликовима) и у неким оближњим сродним идиомима, нпр. у тршићком (исп. Ник. 397–398), у љештанском (исп. Тешић 188–189), у говорима србијанског Полимља (исп. М. Ник. 226–228). Говорећи о фонетској природи ове гласовне секвенце, Б. Николић и М. Тешић дају објашњења (суштински подударна) која имплицирају њен дифтоншки карактер (по обојици аутора, у секвенци *ue* вокалски елемент *u* делимично је редукован и неслогован). Расветљавајући овај феномен, М. Николић запажа и неке нове моменте (пре свега на плану силабичности) и први пут га експлицитно назива дифтонгом.

б) Примарни континуант јата под дугоузлазним акцентом је дифтоншка секвенца *џé* (силабичан је други вокал (e), док је *и* унеколико редуковано и неслоговно), исп.:

у *вџéку* Б Вр ГГ С, *вџéкове* Бр В ДТ Д Р, *вџéнац* Б ДД Л М Рн Ст, *вџéнца* ДД ДТ Мрш РБ СР, *гнџéзда* Б ГД Мр Му СР, *гнџéздо* Бр Год СР С ТП, *гнџéзду* Б Д Душ Ст, *дџéџе* Год М Ми Мрш Ри Ра Ст Ту, *звџéзда* Год Му Мрш Ро, *звџéзду* Душ Ми Ра Т, *лџéкове* Г Му О Ро, *лџéкови* Г Год П РБ, *лџéковима* Л П Ро, *млџéка* ДД Ми Му Рош, *млџéко* Бр Го Год ДД Му Ст, *млџéком* Б Г С, *одџéла* Го П, *одџéло* Год ДД ДТ Ми П Ро Т Ту, *одџéлу* Бр Ми Мрш Т, *џосџéло* Бр ДД Му РБ, *џосџéлу* Бр Ми С, *џџéсак* Го Мрш Ри Ро Рош ТП, *џџéска* Год ГД Р Ра СР, *џџéску* Му Ст ТП Т У, *рџéка* Во Ду Л М, *џџéлу рџéку* Ду, *рџéци* Бр Во Му Ст, на *рџéчи* ДТ СР, *рџéчим*а ГД Т, *свџéџло* Бр Го Ду Рош, *свџéџла* Б Го РБ Ту, *свџéџлу* Б Во Рош, *свџéџа* Вр Душ М П Ра Ри СР С, крај *свџéџџ* Во, *свџéџе* Г Р Ри Ро У, *слџéџац* Б Го У Ц, *слџéџца* Бр Кр Л Ту, по *снџéгу* ДД П РБ Р, у *снџéгу* Г С ТП, *срџéда* ГД М Р Ра Ри Ст ТП, *срџéду* Р, *црџéва* Го Ми СР, *црџéво* О П Р, у *тóме џџéђу* М, *џџéна* Му Ст, *џџéну* Во К У и сл.;

бџéла Бр ЈД М Ми Ри, *бџéле* Б Го ТП Т Рош, *бџéлу* Душ Р Ра Т Ту, *лџéџа* Г Зд ЈД П Ри, *лџéџи* Г Зд Му РБ, *лџéџо* ДТ К Ми, *рџéџке* ДД Мр, *сџéда* З Мр П, *смџéшан* Ду Ра Ри, *смџéшина* ДД Л Ро, *смџéшини* Б Мр Рош, *џџéла* ДД ДТ Мрш, *џџéле* Г Го О Ст ТП, *џџéли* Б Д Му и сл.;

вџéџајџ ГД Душ, *вџéџали* Го М Ми Рош, *вџéџале* Б Му О Ро, *грџéџијо* М Ми Ра Т, *грџéџила* Г Го П Т, *грџéџили* Б К Ми Ри, *залџéџило* Б Во Ро, *залџéџили* ДД Л М Ро Ра, *залџéџише* Б Ду, *замџéџили* Ра Ст ТП, *замџéџише* Бр Рош СР Ст, *занџéџијо* Г П, *занџéџила* Бр Во Ми, *зајлџéџили* ДД Ми, *зајлџéџише* Б Зд П Т, *зајрџéџила* Д Душ СР, *зајрџéџили* Л, *зајрџéџише* Бр ДД Ст, *зајрџéџили* Рош, *зацџéџили* ГД Л, *зацџéџијо* Б Ту, *исџрџéџила се* Год, *исџрџéџијо се* Т Ро ТП, *исџџéџила* Ду Ми С, *исџџéџили* М У Ц, *лџéџила се* Бр Ра, *лџéџили* Душ З Ро, *мџéџала* Б Л Ра, *мџéџајџ* ДД П Мрш, *мџéџали* Душ Му РБ Ри, *мџéџаџи* Му РБ Ту, *налџéџили* Б Д Ст, *налџéџише* Бр П РБ, *насџéџе* ГД К Рош СР, *насџéџџ* Бр Ј Ст, *обџéџијо* Б Д Ту, *обџéџела* Бр Л П, *одрџéџила* Р Ра Ри, *одрџéџили* Б Го Ст, *одрџéџише* Бр О, *ојлџéџила* П, *ојлџéџили* ГГ С Ст, *осџéџе* Му О СР, *осџéџџ* Л ТП Т, *оцџéџише* В Ри, *џогрџéџила* Б З Му, *џогрџéџили* Д С ТП, *џодџéџише се* Во Му Ту, *џресџéџе*м Г СР Т, *џресџéџе*ш ДТ Л Рош ТП, *џресџéџџ* О Т Рош, *џромџéџијо се* Б Го, *џромџéџили* М Мрш Рош, *џроцџéџијо* ГД Ту, *џроцџéџише* Г Го Ро, *рџéџила* ДД О Ст, *рџéџили* Бр Ро Ц, *расџéџе* ГГ М Мрш Ро, *расџéџџ* ГД Рош Ст, *расџéџали* Ри, *сџéџе*м Б Бр, *сџéџе*мо ДД Ра Ри, *сџéџџ* Бр С, *смџéџили* га М П Т, *смџéџише* га Кр С, *снџéџа* Го М Мр Мрш С, *снџéџе* ГГ Л Ц, *сџрџéџајџ* Ст У, *убџéџила* Ка, *уцџéџила* Ми У, *уцџéџише* га Ц, *џџéџили* Во Го Ми, *џџéџијо* Душ О Ц, *џџéџила* Ра О итд.

в) На месту дугог ненаглашеног јата обично се јавља рефлекс *џé*; дакле, имамо исти континуант као и под а) и б), разлика је само акценатска (у аор. глагола ова гласовна секвенца се јавља и у крајњем отвореном слогу); исп.:

Благов^{чи}єси^и Ј С Рош, дво^{чи}ѣвка Г Д Мрш, дво^{чи}ѣвке Д, ко^{чи}ѣвка Год М СР, ко^{чи}ѣвку Душ Ра; — од б^{чи}єса Ду, од в^{чи}єка Бр Г Д, м^{чи}мо св^{чи}єт^и Мр, кра^{чи}ј с^{чи}ѣна Ј, у с^{чи}єну З, на с^{чи}єну Во К, у с^{чи}єду ДТ Мр С, на с^{чи}ѣну Во, у с^{чи}ѣну К и сл.; за^{чи}нав^{чи}єк Во, у^{чи}в^{чи}єк Б ДТ Душ М Ри Ро, и^{чи}с^{чи}р^{чи}ѣка Бр Год Ро, и^{чи}д^{чи}р^{чи}ѣко Во У, у^{чи}р^{чи}ѣко Рош, на^{чи}сл^{чи}ѣй^о Г Д Рош, и^{чи}д^{чи}р^{чи}ѣй^{ко} Во;

од^{чи}ѣла Б Вр ГГ ДТ П Ри Ту Ц, од^{чи}ѣт^ии Бр Д П Ми, од^{чи}ѣше Бр Д ЈД К Ро, за^{чи}др^{чи}ѣмам ДД О РБ, за^{чи}др^{чи}ѣмамо Б СР Ми, из^{чи}во^{чи}ѣв^{чи}амо Д, из^{чи}д^{чи}ѣл^и Г З, из^{чи}д^{чи}ѣљени Душ СР, и^{чи}с^{чи}д^{чи}в^{чи}ѣда се Ми, и^{чи}с^{чи}ѣй^а Б Год ДД, и^{чи}с^{чи}ѣй^а Душ и^{чи}с^{чи}ѣд^{чи}им Душ Л Ро, и^{чи}с^{чи}ѣд^{чи}им^о Б Ри, н^{чи}с^{чи}в^{чи}єс Бр Г ЈД Ст ТП, об^{чи}л^{чи}ѣй^є Г З Ро, об^{чи}л^{чи}ѣт^ии се Го Рош, од^{чи}ѣла Г Д Ми СР, од^{чи}ѣле Бр Душ, од^{чи}р^{чи}ѣш^{чи}мо Бр Д, од^{чи}р^{чи}ѣди се Б В ЗД Ту, и^{чи}д^{чи}ѣл^є Г Д Г С ТП, и^{чи}д^{чи}ѣл^{им}о Г Му О, и^{чи}д^{чи}р^{чи}ѣше Во РБ, и^{чи}д^{чи}ѣй^а ДТ Д Ри, и^{чи}д^{чи}ѣй^ана Ри, и^{чи}р^{чи}д^{чи}ѣш^{чи}а се Л, и^{чи}р^{чи}д^{чи}ѣш^{чи}амо ЗД ЈД, и^{чи}р^{чи}д^{чи}ѣди се Г Д П Ри, и^{чи}р^{чи}д^{чи}ѣд^{чи}и^и Ду, р^{чи}зд^{чи}ѣл^и ГГ, р^{чи}зд^{чи}ѣљено Бр Душ, р^{чи}зд^{чи}ѣле Д ЗД, р^{чи}с^{чи}ѣт^{чи}и се Год З Му, р^{чи}с^{чи}ѣц^а се Ду Рош, у^{чи}б^{чи}ѣл^и ДТ СР, у^{чи}б^{чи}ѣл^{им}о ДД Ми Ро, у^{чи}м^{чи}ѣс^{чи}им Бр Г Д, у^{чи}м^{чи}ѣс^{чи}им Бр ЗД СР, у^{чи}м^{чи}ѣс^{чи}им^о Бр Год Т, у^{чи}м^{чи}ѣше Г Д и сл.;

и^{чи}д^{чи}р^{чи}ѣ Во, и^{чи}м^{чи}ѣ Ро, и^{чи}ѣ Т и сл.

246. а) У сагледаним разредима (у сразмерно малом броју примера, обично у споријем говору, и при осетнијем наглашавању сваке ортотоничке речи) јавља се и двосложни рефлекс:

ви^{чи}л^к Л, си^{чи}єно Рош, џи^{чи}л^к Мрш, џи^{чи}л^к Ц; — зи^{чи}љ^є Душ, ли^{чи}л^к Р, ри^{чи}л^к Ст, сли^{чи}л^к ЗД, с^{чи}л^к Ра, и^{чи}л^кси^{чи}ом Ду, џи^{чи}л^к ДД, џи^{чи}л^к Ми ТП;

ди^{чи}л^к Ра, ли^{чи}л^к Рош, ли^{чи}л^к Рош, м^{чи}л^к Ми, ри^{чи}л^к Г ТП, ри^{чи}л^к ТП, сви^{чи}л^к Во, сви^{чи}л^к Ра, с^{чи}л^к Д, џи^{чи}л^к Ту;

д^{чи}ни^{чи}ла Вр, и^{чи}д^{чи}р^{чи}ѣко Вр, у^{чи}д^{чи}р^{чи}ѣко Мр.

Присуство оваких ликова најосетније је у југоисточном делу подручја, у насељима најближим драгачевском и моравичком крају.

б) Необавезни двосложни ијекавски рефлекс јата затичемо и у ликовима *ни^{чи}єсам* Б Кр, *ни^{чи}єсу* Б, какви се, према нашим запажањима, могу чути (и то ретко, чак и у говору најстаријих) једино у југозападном делу области, у Биосци³⁶⁴ и Кремнима.

На подручју Ужичке Црне горе, по правилу, јавља се аналошко *ни^{чи}сам* Б Во ГГ Г ДД ДТ Ду Душ Ј Ми Мр Мрш О РБ Ра Ри СР С Ст ТП Ту Ц, *ни^{чи}си* Бр Во ГГ ДД Ј К РБ Ра Рош СР Ст ТП, *ни^{чи}смо* Вр ДД Д Ми Мр П Р Ра СР С Ст ТП, *ни^{чи}сте* Го Ро, *ни^{чи}су* ГГ М Ми Мр О Р Ра Ро СР Ст ТП Ц.

247. За разлику од категорија представљених у претходним двама тачкама у којима је двосложни след *ије* само факултативна нискофреквентна (благо или упадљиво ареално условљена) реализација „типичног“ континуанта, једносложног *џе*, у наредним категоријама ијекавских ликова (лексички ограниченим или парадигматски одн. позиционо детерминисаним) двосложни рефлекс је о б а в е з а н. То су:

а) број *дџи^{чи}е* (оваква форма је засведочена у свим насељима), као и предлошко-падежне конструкције сложене са овим бројем типа *за дви^{чи}е* Ду, *на дви^{чи}е* Б

³⁶⁴ Исп. Ивић Биоска 9 *ни^{чи}єсам*.

М, *ид̄ двије* ДТ Рн, затим *ѡбадвије* Во Т и сл.; већ је друкчије у *двѣ́ године* (т. 37), одн. у *двѣ́ма, ѡбадвѣ́ма* (т. 530);

б) предлог и прилог *ѡрѣ* : *ѡрѣје* Б Во Г ГД Д Душ К Ка М П РБ Р Ро Рош С Ст Т У Ц, *ѡприје* ГГ Душ С, *ѡсприје* Му, *ѡсприје* К Ту, *мѡлоѡприје* ГД ДД Мрш СР Ст, *нѡјприје* ДД ЈД Ми С, *нѡјприје* ДД М, *нѡприје* Ду З, *ѡѡприје* Душ, *ѡѡприје* Ри;

в) прилози типа *вѡдије* Ст Т, *нѡдије* Ра, *ѡѡдије* Ро, *кѡдије* Г Ра;

г) INSTR. СГ., GEN. ПЛ. и DAT-INSTR-LOK. ПЛ. ПРИДЕВСКИХ РЕЧИ ТИПА *ѡвије* и *ѡвиѡм* (друкчије је само у облику *свѣ́ма* Ка).

Нагласили бисмо да се у свим назначеним категоријама јављају и ликови другачијег фонетизма. О екавским и икавским панданима форми *ѡвије* и *ѡрѣје* говорићемо у т. 253 овога одељка, а о „алтернативама“ за ијекавизме типа *ѡвије*, *ѡвиѡм* одн. *вѡдије*, *нѡдије* и сл. (категоријски и структурно посве различитим) биће речи у одељку о морфолошким особинама.

248. Поред дифтоншког *ѡѣ*, двосложног *ѡе* (*ѡѣ*) и аналошког *ѡ*, на месту дугог јата јавља се и једносложни рефлекс *јѣ* (одн. 'ѣ). Затичемо га у два оделитим скупинама примера, различитим и по нарави и по распрострањености.

а) П р в у с к у п и н у чине категорије и појединачне лексеме са тзв. продуженим јатом. Овакав рефлекс учачамо:

аа) у GEN. ПЛ. ТИПА *ѡјѣра̄* БР РБ, *кѡљѣна̄* Б Вр ГД Мрш Рн Ту Ц, *љѣѡѡ̄* ГД Му О П СР, *мѣђѣда̄* Во ГГ ДТ Р СР С Ст ТП, *мјѣсѡ̄* Бр Г Го Зд РБ (исп. и *мјѣсѡ̄* Во), *нѣђѣља̄* Ду;

аб) у хипокористичким образовањима типа *ђѣва* Год, *ђѣво* (вок.) Во (жива била, *ђѣво*), *ђѣдо* Во ГГ Ду М П РБ Ра Ри Ц, *ђѣда* Ду, *ђѣду* Мр Ст, *ђѣшо* (=ђевер) Зд Ро С, *ђѣша* Душ;

ав) у формама са дуљењем вокала испред сонантско-(кон)сонантске групе: *ѡнеђѣљѡ̄ник* Го Кр П, *ѡнеђѣљѡ̄ник* Го Ра, *Неђѣљко* Во, *Неђѣљка* Ка (и у необичном *ѡсѣѡ̄на* Ст реч је, рекли бисмо, о дуљењу основноског вокала; исп. и *ѡсѣѡ̄љив* Ми, *ѡсѣѡ̄љива* Во К);

аг) у следећим ликовима: *ѡјѣна* Во Ко П Ст, *ѡјѣну* Мр (на преврелом млеку), *сиђѣлац* ГД Ри, *сиђѣлац* Год (према *ѡсиђѣлица* Ј Ст, *ѡсиђѣлицу* К, *сиђѣлицу* Во и сл.), *сѣнка* (РМС: сјѣнка; „с“ је могло „доћи“ из *сѣна* Зд, *сѣну* Д Ри), *разљѣвали*, *ражљѣвали* и сл. (потврде за ове и овакве примере дате су у т. 619 одељка о морфолошким особинама).

Додали бисмо на крају да су и засведочени ликови *мљѣко* Р Ри ТП и *љѣска* К М могли, такође, настати и аналошким уопштавањем (према *мљѣчѡр* Д Ми, *мљѣчѡру* Р, *мљѣкѡру* СР и сл., одн. према *љѣса* К Му, *љѣсу* Ц и сл.).³⁶⁵

б) Другу скупину представљају „прави“ ијекавизми, какви се могу чути у насељима ближим Ужичком Подрињу и повленском масиву, тј. у северо-западном делу подручја. Имамо следеће потврде:

бјѣсна РБ, *бјѣсну* Ц, *дјѣлови* З, *дјѣѡе* Год Ц, *сјѣла* ДТ М, *сјѣле* М;

³⁶⁵ Питање је да ли је реч о ијекавизму и у потврдама *кљѣѡѡ̄на* Во Ду М, *кљѣѡѡ̄ница* Ду К, будући да се овај лик јавља и у многим србијанским екавским идиомима (о овоме в. Рсм. Шум. 91–93).

дѡнјѣла В Год, дѡнјѣли М, зѡмјѣша Го, ѡнјѣла Ц, рѡзнјѣли В, сѡнјѣли Го, ѡнјѣли З, ѡнјѣше В.

Налазимо и случајеве јотовања алевеолара *n* испред слога са дугим јатом: дѡњѣла В М, дѡњѣла В, дѡњѣли Го, ѡњѣли З, сњѣла В Ц, сњѣле В.

Свакако су интересантни и контраховани аналошки ликови попут дѡњѡ ДТ З, ѡњѡ В, ѡњѡ Ц.

Дакле: *доњео (аналогно према дѡњѣла) → дѡњѡ (eo → ѡ).

Нису засведочене форме типа љѣйо, љѣк, одн. љѣна, љѣйо, уобичајене већ у суседном Љештанском.³⁶⁶

249. Инвентар континуаната дугог јата (засад имамо *ѡѣ*, *иѣ* одн. *иѣ*, *ѡ* и *јѣ* одн. *ѣ*) заокружићемо додавањем још једног — екавског.

Засведочени корпус екавских ликова је обилат и вишеструко диферентан — по старини (аутохтони и инфилтрирани), по пореклу („прави“ и аналошки), по степену заступљености (ареалном и генерацијском).

250. Знатан број лексема засведочен је и у ијекавском и у екавском лику.

Можемо говорити о два типа ијекавско-екавске двојакости.

а) П р в и т и п представљају „парови“ ијекавизам—екавизам у којима се и екавизам (с обзиром на: релативно висок степен заступљености и у говору најстаријих, могућности аналошког уопштавања, прилике у оближњим и удаљенијим сродним говорима) може сматрати аутохтоном формом.

Рекли бисмо да је тако у следећим „дублетима“:

врѡѣдна ГГ Р / *врѣдан* Г, *врѣдна* Год С, *врѣдни* ГД Мрш Ст (чешће);³⁶⁷
врѡѣме Во ДД Ј К Ка Ми Мрш П Ри Рош С Ст / *врѣме* Б Бр ГД Ду Душ Зд К Ка Ми Мр Мрш РБ Ри С Ст (исп. и „екавске синтагме“ *лѣйо врѣме* ДТ Ра Ту, *цѣло врѣме* Ка У);³⁶⁸

ѣно Нѡѣмѡѡѡ В, / *Нѣмаѡ* Во Л, *Нѣмѡ* Мр, *Нѣмѡ* Г Мр Мрш Ра, *Нѣмѡѡѡ* ДД Ро, *Нѣмѡѡѡ* П (готово редовно);³⁶⁹

изгрѡѣшиѡ Ми, *грѡѣшиѡ* Ка, *ѡогрѡѣшили* Во / *ѡогрѣшиѡ* Вр Р, *ѡогрѣшили* Вр Ми С, *ѡогрѣшиѡ* РБ (чешће);³⁷⁰

ѡѡѣло Во / *ѡѣло* Ду;³⁷¹

ѡѡѣла Бр Д К, *ѡѡѣлу* Го, *ѡѡѣлѣ* Мр, *ѡѡѣлѣ* ГГ Му / *ѡѣла* ГГ ДТ, *ѡѣло* Г, *ѡѣли* ДД, *ѡѣли* Р;³⁷²

ѡѡѣѡ Го М, *ѡѡѣѡѡ* Ду / *ѡѣѡ* Г М, *ѡѣѡ* Зд, *ѡѣѡѡ* РБ.

³⁶⁶ Исп. Тешић Љешт. 188–189.

³⁶⁷ Исп. М. Ник. СП 234 *врѡѣдна* и сл. (ретко *врѣдни* и сл.). У суседном Горобилу је само *врѣдан* (М. Ник. Гор. 651).

³⁶⁸ Двојакост је и у неким оближњим идиомима; исп. нпр. М. Ник. СП 233–234, Тешић Љешт. 189. У Узовници је само *врѣме* (Тешић 172).

³⁶⁹ Исп. М. Ник. Гор. 651, Тешић Љешт. 189 само *Нѣмѡѡѡ* и сл.; М. Ник. СП 235 *Нѡѣмѡѡѡ* и сл. (*Нѣмѡѡѡ* и сл. ређе и неаутохтоно).

³⁷⁰ Исп. нпр. М. Ник. СП 234 *ѡогрѡѣшиѡ* и сл. / *ѡогрѣшила* и сл. (ређе).

³⁷¹ Форма *ѡѡѣло* је познати лексички екавизам у бројним (и)јекавским говорима.

³⁷² Исп. Тешић Љешт. 189 само *ѡѣла*; М. Ник. СП 234 *ѡѡѣла* и сл. / *ѡѣла* и сл. (знатно ређе).

Већина наведених екавских ликова могла је настати и аналошким путем (нпр. *врѣме* према *врѣмена*, *врѣмену*, *цѣла* и сл. према *цѣо*, *црѣй* према *црѣйуља*, *црѣйљика* и сл., *врѣдан* према *врѣдни* и сл.).³⁷³

б) Други тип ијекавско-екавске двострукости читује се у извесном броју „парова“ састављених од уобичајеног ијекавизма и неаутохтоног екавизма, новије примесе из књижевног језика. Наводимо само екавске облике; о оваквим ликовима засведоченим у назначеним граничним насељима (в. т. 244) говорићемо посебно у следећој тачки:

вѣрна ГГ ДТ, *вѣсѣи* Бр Ми Ду Мрш, *дѣлѣ* Ка РБ, *дрѣмѣ* Го М Ми, *ждрѣбе* Б ДД ПТ Ту, *зѣвѣ* Ду Душ Рош, *лѣк* Зд О РБ Т, *лѣй* РБ Ст, *свѣй* Бр Р, *свѣи* М Ми, *сѣвѣ* М У Ц, *сѣд* КО, *слѣй* Го Ра, *йѣсѣи* Душ Ро, *цѣѣе* Кр, *цѣђ* Ст, *цѣѣен* З, *цѣѣени* З;

бѣла Во Р, *блѣда* Г, *вѣнац* О, *дѣше* ДД ДТ Ри, *мѣсила* Зд Ми Ц, *мѣсило се* Зд, *млѣко* СР ТП, *одѣло* Бр ДД С, *одѣла* Бр С, *йѣвац* Ј Ка, *свѣћа* Ј Мрш, *свѣше* Мрш Му, *свѣћа* В Мрш, *йосѣчѣ се* Бр Му *сѣрѣйила* В Мрш, *умѣсила* Го Зд, *умѣсиле* Го РБ;

двоцѣвка Год Ри, *зѣлѣймо* Ми, *издѣлимо* РБ, *йзнѣла* Зд, *нѣлѣймо* ДТ, *нѣлѣй се* Мрш, *расѣйймо* З, *расѣйише* Мрш.

251. Само екавски континуант налазимо у неколико глаголских и прилошких речи: *врѣдѣ* ГД, *не врѣдѣ* З Ст;

рѣшѣ Јд Ра, *рѣшѣ* Ду, *рѣшила* Го Ри, *рѣшили* Ст;

ујошрѣбила ДД, *ујошрѣбили* Р Ц;

нѣрѣд Зд, *унѣрѣд* Л У.

Екавски рефлекс затичемо и у примеру са тзв. продуженим јатом: *врѣћа* Во К.

252. Фреквенција засведочених екавских ликова (и оваквих, и уопште), осетно је виша у неколико испитиваних рубних села — једном северозападном (Мр) и четирма (југо)источним (Вр Д ЈД Рош).

Осврнућемо се, најпре, на прилике у назначеним насељима (југо)источног граничног појаса. Реч је, углавном, о истим селима у којима затичемо извештан број дијалекатских црта несвојствених највећем делу области, нпр. прозодијски модел типа *сѣсѣира* (одн. *врѣшѣно*), ликове са тзв. кановачким дуљењем (тип *сѣсѣира*).

Међу екавизмима засведоченим у овим селима налазимо и следеће:

бѣдно Вр Рош, *бѣдни* Д, *бѣлѣ* Д, *бѣлѣ* Вр ЈД Рош, *вѣнци* Вр, *вѣнце* ЈД Рош, *вѣнцима* Д, *лѣчи се* Вр, *лѣчѣ се* Д, *мѣњам* Вр *мѣња се* Вр Д, *снѣг* Вр Рош, *снѣга* Рош итд.;

бѣда Вр Рош, *бѣду* Рош, *дѣше* ЈД Рош, *зѣлѣнија* Рош, *зѣлѣнили* Д, *зѣлѣнише* Д, *лѣје* Вр, *лѣју* ЈД, *на снѣгу* ЈД, *йо снѣгу* Вр, *сѣиѣна* Вр, *сѣиѣни* Вр Д, *уцѣнили га* Вр итд.;

дѣвѣка Вр, *зѣсѣѣа* Д, *зѣцѣни* Рош, *йѣмѣшано* ЈД, *йѣмѣшано* Рош, *исѣдѣймо* ЈД, *исѣдѣи се* Д, *йѣцѣди се* Д, *йѣцѣдим* Вр, *йѣцѣнѣ* Вр *йѣцѣним* Вр итд.

³⁷³ Неке ликове је могуће и другачије тумачити. Тако нпр. екавски облик *црѣй* „могао је доћи, заједно с производом, из продавнице одн. из града“ (М. Ник. СП 234).

Екавски ликови засведочени у означеном рубном појасу (не само овакви; в. т. 256 одељка о рефлексима кратког јата) не могу се објашњавати на исти начин као „исте“ екавске форме забележене у другим деловима области.

Ако ни у назначеним насељима није било „затечених“ стариначких родова (како нас обавештава етнограф Љ. Павловић; в. т. 13), онда није могло бити ни међусобног сучељавања стариначких и досељеничких дијалекатских црта (овакав процес је био веома интензиван нпр. у суседном Драгачеву),³⁷⁴ ни кристализације дијалекатске мешавине која би изнедрила нови говорни тип, са мањим или већим уделом екавице као његовог иманентног, темељног обележја. Осетно већа заступљеност екавских ликова у назначеним ободним насељима може се објаснити двоструким постмиграционим упливом: утицајем суседних мешовитих (ијекавско-екавских) идиома (таковског и драгачевског)³⁷⁵ и деловањем свеprisутних расадника екавског стандарда као перманентне подривне тенденције.

Раздвајањем неаутохтоних екавских ликова засведочених у назначеним граничним насељима од оваквих екавизама забележених у другим деловима области, желели бисмо да истакнемо једну начелну дистинкцију. Наиме, извесно је да су екавизми типа *вѣстии*, *бѣла*, *двоцѣвка* (као и они типа *ѣѣсма*, представљени у т. 256), засведочени у „унутрашњим“ сегментима старог црногорског среза, новија примеса из (најшире схваћеног) екавског стандарда; овакви екавизми забележени у поменутих рубним насељима не морају бити новији инфилтрат, и не морају бити из екавског стандарда.

б) Знатан број екавизама бележимо и у данашњем ваљевском селу Мравињима. Истуреност према севернијим (поглавито) нејекавским идиомима, рађевским и подгоринским (говори са *e/e < ђ*, ијекавско-екавски и сл.), и упадљива комуникацијска одсеченост и од најближих насеља области којој је некада припадало (добри саобраћајни прилази постоје само са ваљевске стране), допринели су да и говор овдашњег становништва (стопроцентно досељеног из динарских крајева) у постмиграционом периоду „отрпи“ двоструки екавски утицај (примери са *ѣ* нису засведочени): деловање „ближег“ социокултурног окружења и уплив екавизама из књижевног језика.

Данашњи говор свих наведених граничних насеља је мешовитог ијекавско-екавског типа.

253. У насељима подринског залеђа број *двѣје*, предлог (и прилог) *ѣрије* и облици през. гл. *смѣѣти* и *умѣѣти* уобичајени су у трима формама — ијекавској, икавској и екавској, исп.:

двѣје, *ѣрије* (т. 247), *смѣје* Л, *смѣје* Бр СР, *умѣје* Г О *умѣје* З;
двѣ Го З РБ, *ѣри* Го З, *смѣм* Го, *нѣ смѣм* В ДТ, *умѣш* Го, *н-умѣш* В;
двѣ В Го, *ѣрѣ* З РБ, *смѣ* З П Ц, *умѣ* В З, *н-умѣм* ДТ.

Икавски ликови су могли настати и фонетским путем (*двѣје* → *двѣе* → *двѣ*).³⁷⁶ Напоредна употреба ијекавске, икавске и екавске форме (бар неких од

³⁷⁴ Исп. Граница 99–100.

³⁷⁵ Нав. дело 49–96.

³⁷⁶ На ову могућност указује и М. Тешнић (исп. Љешт. 188).

наведених ликова уобичајена је и у суседном Љештанском,³⁷⁷ као и у другим деловима Ужичког Подриња.³⁷⁸

На већем делу наше говорне области ове лексеме се, по правилу, јављају у ијекавском облику. Нешто вишу фреквенцију екавских ликова затичемо само у раније означеном рубном појасу на другој страни подручја (исп. нпр. *двѣ* Вр ЈД, *ѿрѣ* ЈД Рош, *слѣ* Рош и сл.).

254. У различитим деловима области налазимо *лѣла* ГГ Ми Ра Т.³⁷⁹

255. Као и у многим ијекавским говорима, префикс *ѿрѣ* у композитама има двојаку замену — ијекавску и екавску (са аналошким *е*):

а) *ѿрѣѣвоз* Во ГД, *ѿрѣѣвозу* Ду, *ѿрѣѣклад* ГГ Р, *ѿрѣѣклада* ДД, *ѿрѣѣлаз* М С Т, *ѿрѣѣрод* ДТ, *ѿрѣѣѿоѿ* Во Душ Ми, *ѿрѣѣѿоѿ* Во, *ѿрѣѣѣсек* Кр Мр, *ѿрѣѣѣсека* Ст; ис *Прѣѣвора* Рош, *Прѣѣѿоѿе* Ра, *Прѣѣѿоѿа* Ду, *Прѣѣѿоѿац* К; *ѿрѣѣсно* Д, *ѿрѣѣснѿ* ѿпѿнци Б;

ѿрѣѣћи Ду, *ѿрѣѣђе* ТП, *ѿрѣѣђосмо* Ст, *ѿрѣѣѿио* Ри, *ѿрѣѣѿили* Г;

б) *ѿрѣвод* ѿмовѿнског прѿва Во, *ѿрѣвоз* ДТ П, *ѿрѣвоза* Л, *ѿрѣдлог* Ка, *ѿрѣлом* пѿтколеницѣ Ду, *ѿрѣлому* Ду, д-ѿзврѿше *ѿрѣѿрес* Зд, *ѿрѣѿис* О, *ѿрѣѿиса* Ст, *ѿрѣседнѿк* ГД Г СР ТП, *ѿрѣседнѿка* Бр П Ту, *ѿрѣседнѿку* Р Ра С, *ѿрѣседнѿче* Во, *ѿрѣсѿѿѿ* Во;

ѿрѣћи Д, *ѿрѣђе* Го Ми, *ѿрѣђѣмо* Ми.

Ијекавски лик овога префикса чешћи је у речима из домаћег (обично старијег, традиционалног) живота (нпр. *ѿрѣѣклад*, *ѿрѣѣсек* и сл.), док је његов екавски пандан обичнији у клишетираним формама из језика варошке администрације, из „незаобилазних“ политичких тема и сл. (нпр. *ѿрѣвод*, *ѿрѣѿис*, *ѿрѣлом*, *ѿрѣседнѿк* и сл.).

Ијекавска форма је обавезна у топонимима.

2) ЗАМЕНЕ ЈАТА У КРАТКИМ СЛОГОВИМА

256. Примарни рефлекс кратког јата у нашем говору је *је* (примери са извршеним јекавским јотовањем наводе се у одељку о консонантизму); нпр.:

бјѣжѿ ГГ Д Ми Рош, *бјѣжѿм* Бр Мрш С ТП, *бјѣжѿала* ДД Р Ри, *бјѣжѿали* Кр Ст, *бјѣжѿи* (имп.) Бр ГГ П У, *вјѣнчѿ се* Г Душ Ка, *вјѣнчала се* П, *вјѣнчали се* Бр Д Душ РБ СР, *вјѣнчање* Б В Во Му О ТП, *вјѣнчања* Бр О П Рош, *вјѣѿрило* О, *вјѣѿрењаца* Бр Зд СР, *вјѣѿрењаце* П, *вјѣѿрењацу* Г Го Мрш, *вјѣѿѿи* Во Ду Душ Л Р Ра Ц, *вјѣѿѿа* Ду З М Ст, *вјѣѿѿо* Г Ка Кр, *вјѣѿѿина* Душ Му Ст, *вјѣѿѿинѣ* Бр ГГ О, *зѿѿјевѿ* Бр Душ Р, *зѿѿјевѿ* К, *зѿѿјевѿ* Бр Го Зд О, *зѿѿјевали* Бр ДД Р Ра, *зѿѿјеваше* Ми Ту, *зѿѿјѣниѿ* Д Душ, *зѿѿјѣнили* Д, *ѿзѿѣѿѿри* Бр Г Мрш О Ра, *ѿзѿѣѿѿрила* Душ З Рош, *ѿзѿѣѿѿрили* Г Го О, *ѿзмјѣрила* Бр Год, *ѿзмјѣрише* Бр Му, *ѿсѿјевѿ* Во Л Му Ри, *ѿсѿјеваше* Вр ГГ Мрш, *мјѣра* Бр В К Кр Ри, *мјѣру* В Во П, *мјѣрѣ* ДТ Кр Ри, *мјѣрише* ДТ, *мјѣсѿо* ГД ДТ Ду ЈД Кр Му С, *мјѣсѿа* ГД Ми,

³⁷⁷ Исп. Тешић Љешт. 188.

³⁷⁸ Према нашим забелешкама.

³⁷⁹ Исп. М. Ник. СП 235.

мјесѣиима ДД, *мјесечина* ГД Ду Душ М Р, *мјесечинѣ* Г О П Ра, *мјесечину* Г Го Мр, *намјесѣиѣм* Б Г Л РБ Рош, *намјесѣиѣмо* ЈД Ј Му, *намјесѣиѣише* О СР, *намјесѣиѣен* Го, *објесѣо* се З Ст, *објесѣено* В Г СР, *објесѣену* Бр ДТ М Ри, *ијѣвѣ се* Ду П РБ, *ијѣвајѣ* Ду Р Ра Ри, *ијѣвчарице* ТП, *ијѣишкѣ* Душ З М Ми Мр Мрш, *ијѣишкѣ* О Р, *иобјѣи* Бр Год К Кр Ми, *иобјѣе* Год Кр РБ, *иобјѣгосмо* Бр Л, *иобјѣгоше* М С, *расѣјеваше се* Зд ЈД Ри, *расѣјевајѣ се* У итд.

Овакви јекавски ликови могу се јавити и у екавској форми, нпр.:

бежанѣиѣ Бр О, *бежанѣиѣу* Мр, *бежѣ* Во РБ, *бѣжѣла* Ми, *бѣжѣли* Ми *венчали се* ГД, *венчѣвѣ* Д, *туде се венчѣвајѣ* ГД, *вѣра* Г, *вѣру* Вр Рош, *вѣрили се* П, *вѣшар* Го, *вѣирили* Ми, *вѣирило се* ГГ, *вѣиш* Мр, *вѣишѣина* С, *вѣишѣинѣ* К, *вѣишѣину* К, *дѣвѣјку* ГГ, *дѣвѣјке* ДТ У, *дѣвѣјачкѣ* ТП, *дѣвѣр* Вр, *дѣвера* Р, *дѣда* ДД С Ст, *дѣди* Ми, *дѣду* Рош, *дѣдѣм* К, *избеглицѣ* З, *избеглицѣ* Год М, *избеглицѣма* Мрш, *лѣб* Год, *лѣба* Ми Ц, *с лѣбом* К, *лѣбац* Д, *медвед* Год, *мѣра* Ми Ст, *мѣсти* РБ, *иѣвѣмо* Вр, *иѣвајѣ* Вр, *иѣсма* Рош Ц, *иѣсму* У, *иѣшкѣ* Д, *иѣва* О, *иѣрлеѣ* Д, *сѣиш* Год, *сѣдѣ* Душ, *сѣме* Ми Т, *сѣшѣм се* Рош, *шѣрѣм* Л, *шѣрајѣ* Д, *ушѣраше* ДД итд.

Фреквенција оваквих екавизама је релативно ниска на највећем делу подручја УЦг. Осетно је виша само у означеном рубном појасу (в. т. 252); објашњења за примере типа *вѣсѣи*, *бѣла*, *двѣцѣвка* важе и за примере типа *иѣсма*.

257. *К р а ш њ и к о ј а ш њ и з а р*. а) Рефлекс кратког јата иза сонанта *р* најчешће је екавски:

аа) *брѣза* Во Ри Ро У, *брѣзѣ* П Рош, *брѣзу* Бр З, *брѣзовѣ* ЈД; *дрѣн* Г М,³⁸⁰ *дрѣновина* Б К СР; *врѣћа* Б Душ З П ТП, *врѣћу* ГД Му С, *врѣће* Душ, *мрѣжа* Д Кр М Ри, *мрѣжу* Во Ду, *срѣћа* Бр ГД Го Зд Ка Кр Ми РБ Ри Рош ТП Ту, *срѣћѣ* В Ј Ми Мр Мрш Му, *срѣћу* Год С Ст ТП, *срѣћѣм* Бр Ри, *нѣсрећа* Во Ј М, *нѣсрећу* ГД Мр Ри, *шрѣбѣ* Б Во Вр Го Год Д Ду Ј Кр Ми Мрш П Р Ри Рош СР ТП Ту У, *шрѣбѣ* Вр ДД ДТ М О Ри СР, *шрѣбала* Д Л Ст, *шрѣбали* ДД Ми Ри, *шрѣишѣа* Душ Ми, *шрѣишѣѣ* Ду П, *шрѣишѣу* Зд Ту, *шрѣишѣѣа* Ми, *шрѣишѣѣце* Во итд.;

врѣмена Во ДД Ј Мр РБ Ри Ту, *врѣмѣна* Ј К, *врѣмѣнима* Бр К Ми, *иѣрѣремено* Г итд.³⁸¹

грѣшан ГД Г ДД К Ка О, *грѣшина* ДТ С, *грѣишѣ* Б Во Кр П, *грѣишѣка* Кр, *нѣмѣ грѣишѣ* Во, *грѣишѣку* ГД Ст, *грѣишѣке* З РБ, на *грѣишѣкама* се *ушѣ* Во, *ждрѣбѣад* ГД, *ждрѣбѣадѣи* Кр, *ждрѣбѣадѣима* Кр, *наѣпредак* К, *нѣма наѣрѣишѣка* у кући СР, *црѣѣуѣла* Вр ДД Зд Ка Кр Л Му О П Ри С Ст ТП, *црѣѣуѣлѣ* Ду, *црѣѣуѣлу* ДД Ри, *пот црѣѣуѣлѣм* С;

аб) *рѣжѣм* Душ П СР, *рѣжѣ* ГГ Кр Р, *рѣжѣмо* Д, *рѣжѣу* Душ, *рѣзѣ* Ми, *рѣзали* ДД Ст, *зѣрѣжѣм* ДД, *зѣрѣжѣ* Д Ми, *зѣрѣжѣмо* РБ Ст, *зѣрѣзѣишѣ* К, *изѣрѣжѣ* ДТ С, *изѣрѣжѣ се* ГГ О, *изѣрѣзали* Д Ст, *наѣрѣжѣм* ДД Ми, *наѣрѣжѣмо* Р, *иѣрѣзѣишѣ* по средини К, *обрѣжѣмо* П, *обрѣжѣу* ДТ, *обрѣжѣм* Кр, *обрѣжѣмо* Кр, *обрѣжѣ се* Во, *рѣзѣрѣжѣ* Во Зд, *срѣжѣм* О, *срѣжѣ* Бр ДД Ми Ро СР, *срѣжѣмо* Бр М, *урѣжѣм* ГД, *урѣжѣмо* Кр, *урѣзѣни* Рош, *урѣзѣишѣ* К, *урѣжѣу* Р; *рѣиѣ* Г, *рѣиѣ* М, *рѣиѣу* Г Мр итд.;

гѣре (в. т. 621);

³⁸⁰ Вук: *дрѣѣн*.

³⁸¹ У суседном Љештанском *врѣмѣна*, *врѣмѣнима* (Тешић 189).

ав) *гòрела* Вр Т Ту Ц, *гòреле* В З М Ми, *гòрейи* Во, *изгòрела* Д Мрш, *изгòрело* Ст ТП Ту, *изгòреле* Зд ЈД, *изгòреше* Зд, *изгòрећемо* Во, *йогòрела* Душ Р Ра, *йогòрели* В СР, *йогòрела* Б Год РБ, *йогòреле* ЈД, *йогòрело* В Во, *йогòрели* Ст, *сагòрела* Бр ГД П, *сагòрело* Бр М, *сагòрели* Бр ДД ТП *сагòреше* ДД итд.;

аг) *рèчић* Во, *решáвали* ДД М, *решáвале* РБ итд.

Категорије ав)-аг) нису у складу са ијекавским књижевнојезичким стандардом.

б) Екавско-јекавску двострукост затичемо у невеликом броју категорија и појединачних лексема; исп.:

брежyљку ГГ, *брèговима* М / *брjèшчић* Кр, *брjèгови* ТП;³⁸²
рèчица Д Л, *рèчицу* Ри / *рjèчица* ДД, *рjèчице* М, *рjèчнй* ТП;
сйтарèшина ДД, *сйтарèшину* Ми / *сйтарjèшина* П, *сйтарjèшић* ЈД;³⁸³
сйрèлице Л / *сйрjèлицу* Го, *сйрjèлице* Р;
йрèзнй Во / *йрjèзнич* Г.

Већина наведених јекавизама може се објаснити аналогijом — *брjегови*: *бријег*, *рjеђи*: *риједак*, *рjечица*: *ријека*, *сйрjелице*: *сйријела*, *йрjезнич*: *йријезан*.

в) У западним насељима, нарочито у селима подринског залеђа, бележимо и „икавизме“ (тj. ликове са аналошким *и*) типа *изгòрила* Б Го Ка Му Ц, *изгòриле* ДТ М Рош, *изгòрише* Бр ДТ, *изгòрићемо* М Ми, *нагòрила* Во Ц, *йрегòрила* ДТ Кр.

У насељима ближим Подрињу и повленском масиву налазимо и *òгрив* ДТ, *врjиднич* В (исп. и *врèднич* ДТ).

258. а) Поред примера наведених у подтачки а) претходне тачке (и примера наведених у т. 251), само у екавској форми јављају се и следеће категорије и појединачне лексема:

аа) заменичко-прилошке речи типа *нèко* Б ДТ М Ри, *нèкад* Д Ми Ри, *нèкакав* Душ Кр, *нèкако* ДД, *нèкй* Во ГД Ка М Ри, *нèшића* Во Ду Р итд.

аб) следећи појединачни случајеви:

дèчāк ГГ, *дèчāка* П, *дèчāке* Му, *дèчко* ГГ Кр Л, *дèчка* ТП, *дèчкйћ* ДТ, *дèчкйни* Ра, *дèчкòви* Во;

зèница ДД, *зèницу* Мр С;

лèкār Г, *лèкāра* П, *лèкāру* Ми, *лèкāри* Ми (исп. и *лèкòвић* Во); чешће је (и типично) *дòкйтор*, *дòкйтору* и сл.;

Нèмачкā Год М, *Нèмачкy* Кр, *нèмачкй* Ри Ст;

òбе нòге и *òбе рyке* С, *òбе сèстре* Душ, *òбе* Во К Мр С;

òбећò Г, *òбећāла* Мрш, *òбећāли* Бр Р, *òбећāвò* Д, *òбећāвали* Мрш, *òбећāње* В ТП;

òдећа Душ Р, *òдећу* Во (новија књишка реч; типично је *одшéло*);³⁸⁴

штā му слèдуjè Во, *слèдовāло* Му Ду, *слèдовāње* ТП;

³⁸² Исп. М. Ник. Гор. 653 на *брjегòвима*.

³⁸³ Исп. М. Ник. СП 240 *сйтарjèшина* / *сйтарèшина* (само у прибојским селима); у осталим деловима области само *сйтарèшина*.

³⁸⁴ Исп. М. Ник. СП 243.

цѣлївā Г П, *цѣлївајӯ* Д, *цѣлївали* Мрш С;
цѣсїа ДД, *цѣсїу* Ц.

б) У насељима подринског залеђа, поред јекавизма *дѡље*, често се јавља и екавизам *дѡле*. С обзиром на прилике у суседним подринским насељима (где се доследно јавља само екавска форма!),³⁸⁵ могуће је да *дѡле* у овом делу УЦГ није новија примеса, уколико се „одувек“ не користе обе форме (?).

259. Категорије са *и* у кратким слоговима. Засведочене потврде са кратким *и* као рефлексом јата су, по правилу, „икавизми“, тј. форме добијене фонетским путем или различитим морфолошким уједначавањима.

Тзв. фонетске икавизме имамо у следећим ситуацијама.

а) $\check{b} + j > u + j$:

аа) у компаративу придева: *срѣйїниѣг* В; *сїѣриѣ* З Рош, *сїѣриѣ* СР, *чїсїиѣ* С итд.;

аб) у имперфекту, нпр.: *бїѣше/биѣше* (в. т. 207);

ав) у аористу: *бїѣде/биѣде* (в. т. 583);

аг) у 3. л. ст. одричног облика гл. *јесам*: *није*;

ад) у глагола са основом на \check{b} :

вїѣ се Бр ГГ МРБ, *вїӯ* Ми Ри СР, *вїѣње* Год, *развиѣвамо* РБ Ц; *грїје* Д У, *грїѣ* Го, *грїѣмо* Го Год Му Ри, *грїѣмо се* М, *грїѣна* Год Ми, *загрїѣ* ДТ Ст, *загрїѣна* Рош, *загрїјала се* Душ, *огрїјало сїнце* Б Л М Ми, *їригрїѣ* З, *їгрије* Г, *їгрије* Ка Ми, *їгријем* Зд Ми, *їгријеш* ТП, *їгрије се* Го, *їгријемо* Бр П; *сїѣиѣ* Б ДД Мрш РБ Р, *сїѣиѣ* Вр ГГ ГД, *сїѣали* Год ДД Ду Душ М Ми Ст ТП Т, *сїѣало се* Г Д Ду К Кр М Ми Мрш Т, *сїѣ* Душ З Зд ЈД К О Ст, *сїѣиѣ* Ст, *сїѣиѣ* Ст, *сїѣем* Г ДД Душ Л У, *сїѣем* Го Ц, *сїѣеш* Ду Зд ЈД Му, *насиѣмо* Рош, *насиѣмо* Ј О, *насиӯ* С Рош, *їдсиѣмо* Б Вр ГГ Г Душ Л П Ст, *їдсиѣиѣ* Бр В Р Ра Ри СР, *їдсиӯ* Мрш П С Ст, *їросиѣвала* ЈД, *їросиѣвали* Л У, *їрдсиѣем* М Ми, *їрдсиѣем* Б Ка РБ, *їрдсиѣем* Во; *смїѣиѣ се* Во, *смїѣиѣеш ми се* Ду, *смїѣали се* В Ри Ту, *засмиѣвали* нас У, *насмїѣак се* Ми Мр Му Т, *насмїѣ се* Бр Ри итд.³⁸⁶

б) $\check{b} (+j) + o (< л) > u + jo$:

ба) у р. гл. придеву гл. једносложне основе (имамо потврде за *млїѣи*, *смїѣи* и *спїѣи*):

млїјо Кр, *смїјо* Го ЈД Ми Ра Ри Ст, *спїјо* Во;

исп. и *мїѣо* Му (облике р. гл. придева гл. *хїјјеиѣи* в. у т. 584);

бб) у р. гл. прид. гл. двосложне и вишесложне основе:

вїдијо Бр В ГД Го ДД Д ЈД К Кр Ми Мр Му О Р Ри Рош СР Ст ТП Ту Ц, *обнѣвидијо* Во Ду Зд РБ; *вѡлијо* Б В ДД ЈД Ј К Ка М Ра СР С Ст ТП Т, *завѡлијо* ГД Кр Ми Ри СР Ст ТП Ту Ц, *їревѡлијо* Бр Ра; *дѡнијо* Во ДД К Кр Л О П Ри Ро Рош Ст Ту, *їзнијо* Бр В Р Ра, *нѡнијо* Во Ми Мрш, *їрднијо* Г Го Год Ри СР ТП, *рѡзнијо* Бр

³⁸⁵ Исп. Тешнї Љешт. 191 *дѡле*; према нашим забелешкама, овако је и у неким другим насељима Ужичког Подриња.

³⁸⁶ Није засведочена ниједна екавска форма. Нису познате ни већини испитиваних говора у непосредном окружењу (горобилском, моравничком, љештанском); мањи број екавизама забележен је само у драгачевском говору (исп. Ђук. 42).

ДД Мр Ра; *дòсѝијо* Во К Ка Ми; *жèлијо* Бр Год ЈД Мрш Ри Ро, *зажèлијо се* Во, *пòжèлијо* ГД Ми Мрш Ту; *жѝвијо* Во ДД Д З Л Ми Му РБ Ра Ри С Ст Т, *дожѝвијо* Бр В ДД С СТ ТП, *наджѝвијо* Ј О, *нажѝвијо се* К Ка Кр О РБ, *п̀рожѝвијо* Год ЈД Ми Ра Ту У Ц; *сàзријо* Бр Г ДД ДТ; *долèтијо* ДТ К Ка Ми, *залèтијо се* Бр Зд Ри СР, *п̀релèтијо* Б Во ДД Ду О, *п̀ролèтијо* Ри Ро Ст, *улèтијо* Бр Д Ми Ра Рош, *салèтијо* Бр К Ка Му Ц; *м̀рзијо* Вр ГГ Г ДТ РБ О П, *зам̀рзијо га* Бр Во Мрш; *обч̀елѝијо* Бр Му О ТП Т; *об̀длѝијо* Год ДД Л Ро, *раз̀б̀длѝијо се* Б М С Ст Рош; *окòѝијо* Б ДД; *п̀оц̀р̀нијо* Год Мр Му Рош, *п̀р̀ијо* ДД М О Ра СР, *исп̀р̀ијо* О СР, *п̀реп̀р̀ијо* ДД С; *у̀м̀ијо* Го Год М Ри; *ш̀ѝедѝијо* Год З СР, *у̀ш̀ѝедѝијо* Р Ст итд.;

бв) у именица: *Бѝоград* В М, *из Бѝограда* М, *п̀о Бѝограду* Ро, *у Бѝограду* П, *п̀рема Бѝограду* Ст; *дѝб̀онице* Душ; *с̀тарос̀идѝијоц* Му, *с̀тарос̀идѝѝб̀ци* Му; исп. и: *Бѐоград* Во З М, *Б̀ѐоград* Ду Кр, *Бѐограду* В, *из Бѐограда* Душ, *иза Бѐограда* Во, *у Бѐограду* М Ми и сл.

бг) У придева *зр̀ијо* М С и *ц̀ијо* Ра У;

исп. *зр̀е́о* ГД Кр (*зр̀е́ла* ГД РБ У, *зр̀е́ло* ЗД, *зр̀е́ле* ДД П), *вр̀е́о* ЈД (*вр̀е́лу* вòду Л, *вр̀е́лè* вòдè Во и сл.), *ц̀е́о* Ј Му, *ц̀е́о* Го.

в) $\text{ћ} + \text{љ} > \text{и} + \text{љ}$:

ва) у облика са основом на -*б̀љ̀љ̀*-:

бѝљег Бр Ро, *бѝљега* ГГ Л ТП, *бѝљегè* В, *бѝљегу* Ду Ми, *бѝљешка* Д, *бѝљешку* П, *бѝљешке* Ст, *забѝљеж̀им* Д, *забѝљеж̀имо* Ду Ми, *п̀рибѝљеж̀им* Д, *об̀ѝљеж̀или* ДД, *об̀ѝљеж̀ијо* Д, *п̀рибѝљеж̀им* Кр, *п̀рибѝљеж̀ише* З;

исп., ипак, и *бѐљеге* К;

вб) у примерима типа *нѐдиља* В, *нѐдиљу* Во М С, *нѐдиљом* ДТ С, *п̀онèдиљак* Го, *к̀удиља* ДТ, *к̀удиљу* Го РБ, какви се могу чути у нашим западнијим насељима, нарочито у селима подринског залеђа (на већем делу подручја аутохтони су само јотовани јекавски ликови типа *к̀у̀ђеља* Мрш, *к̀у̀ђељу* Ми У, *нѐђељу* Л и сл.);

г) $\text{ћ} + \text{ђ} > \text{и} + \text{ђ}$:

ус̀ѝђелица Год Р, *ус̀ѝђелицу* Л, *ус̀ѝђелице* Ј, *с̀ѝђелица* Р, *с̀ѝђелац* ДТ.

Исп. и устаљено — нѐ било ти реко *зай̀д̀виђено* Во Ра.

Говору УЦг нису својствене форме типа *с̀ѝђеѝи*;³⁸⁷ обично је *с̀ѐђеѝи* Ми ТП, *с̀ѐђење* Мрш, *с̀ѐђо* Рош, одн. *с̀ѐдијо* Ду Ми, *с̀ѐдили* Р итд.

260. Засведочено је и *ијV* ← *ђјV* ← *ћV* ← *ћхV*:

мѝђур Ду С, *мѝђурови* Ст (исп. и *мѝјови* Зд Т, *мѝјове* Ст); *д̀ѝ смѝа* Во, *д̀-смѝа* Ду.

Овде, рекли бисмо, спада и необично *с̀п̀р̀ија* (= стреха) Го, *ис̀п̀о-с̀п̀р̀ијè* Го.

261. И следеће засведочене икавске форме су, како се обично мисли, настале фонетским путем:

а) *с̀икира* В ДТ Кр П, *с̀икиру* Б Ц, *с̀икир̀ом* ДТ, *с̀икире* П, *с̀икири́цу* Ри итд. (према нашим запажањима, источно од линије Ужице–Косјерић–Маљен обичнији је јотовани јекавизам *с̀екира*);³⁸⁸

³⁸⁷ Ликови типа *с̀ѝђеѝи* нису својствени ни говорима у непосредном окружењу. Јављају се у (мање или више) удаљенијим идиоимама; исп. нпр. М. Ник. СП 246–247, Пецо ГИХ 58–59.

³⁸⁸ Исп. М. Ник. Гор. 656 *с̀екира* (ретко: *с̀икира*).

б) *би̋жѡ* В, *би̋жѡла* З Ка, *би̋жѡли* М Ц, *би̋жѡмо* Го, *би̋жи* (нмп.) ДТ М итд. (ови и овакви ликови веома су фреквентни у нашим западнијим насељима; на источној половини области они су ретки или сасвим изостају);³⁸⁹

в) *дѡли* М Ц, *ѡвди* Во, *ѡнди* Год (овакви ликови нису типична особина говора УЦг).³⁹⁰

Напомене:

1. Ликови типа *ви̋диѡ*, *ѡлиѡ* уобичајени су на целом подручју УЦг. Међутим, на већем делу области, овакве форме имају и своје категоријски и арално условљене „алтернативе“: на источној половини подручја (грубо узевши, источно од линије Ужице–Косјерић–Маљен) јављају се и аналошки контраховани ликови типа *ѡѡѡ* ГГ ГД ДД Му ТП, *ви̋ћѡ* Му ТП, *сѡћѡ* Ра и сл. (нпр. *ви̋ћѡ* < *ви̋ћѡ*, према *ви̋ћѡла*), док су нашим северозападним селима својствени и ликови типа *ѡѡѡ*, *ѡѡѡ* и сл.

Обе могућности (и тип *ѡѡѡ* и тип *ѡѡѡ*) засведочене су само у неким севернијим „граничним“ насељима (Р Ро Ст); иначе, по правилу, тамо где се јавља *ѡѡѡ* не јавља се *ѡѡѡ*, и обрнуто.

Интересантно је да нашим југозападним насељима (овлашно узевши, југозападно од линије Ужице–Косјерић) нису својствене ни једне ни друге „алтернативне“ форме — овде је само *ви̋диѡ*, *ѡлиѡ* и сл., одн. *ѡѡѡ*, *ѡѡѡ* и сл.

2. Арално су условљени и тзв. морфолошки икавизми типа *ви̋дила* В Ка М, *ви̋дили* М, *ви̋дише* РБ, *ѡлила* ДТ Кр СР Ц, *ѡлиле* М, *жи̋вила* Го СР, *жи̋вили* В Го РБ Ра Ри, *ѡрежи̋вили* В Г Го ДТ, *засѡрбило* ме В Ми, *си̋идили* се В Го М РБ, *ѡси̋идили* се Б Р СР Ц, *ѡри̋ила* Год Ри, *ѡри̋или* М Ц, *ѡреѡри̋или* В Ц и сл.

Ове и овакве форме одликују се високим степеном заступљености само у западнијим насељима (западно од правца Ужице–Косјерић). Источно од назначене међе њихова фреквенција постепено опада, тако да се у насељима најближим таковском, драгачевском и моравичком крају овакви ликови јављају ретко или сасвим изостају.

Јекавске форме типа *ѡѡѡѡи*, *ви̋ћѡѡи* (ретко се јављају у западнијим насељима), *жи̋ѡѡѡѡи*, *мр̋ѡѡѡѡи*, *сѡр̋ѡѡѡѡи* (не јављају се у западнијим насељима; в. т. 312) и њихови релативно бројни екавски пандани у назначеним граничним насељима (в. т. 256) драстично ће „спустити“ фреквенцију „икавизама“ типа *ѡлила*, *жи̋вила* у (југо)источном сегменту подручја.

О континуантима јата у флексивним наставцима, у основи глагола и творби итеративних форми говорићемо на одговарајућим местима одељка „Морфолошке особине“.

³⁸⁹ У суседним подринским идиомима гл. облици од *бежѡѡи* најчешће имају икавски линк; исп. Тешић Љешт. 192 (само овако), Тешић Узов. 193 (и *бе̋жи*), Ник. Тршић 399 (и *бје̋жѡѡи*, *бе̋жѡѡи* и сл.). Овакви ликови се јављају и у источној Босни; исп. нпр. Рем. Кладањ 112.

³⁹⁰ Овакви ликови су познати и неким оближњим идиомима; исп. нпр. Ђук. Драг. 160–161, В. Ник. М-Гс 231–233, М. Ник. СП 247. Нарочито су изражени у говорима источне Босне; исп. нпр. Ђук. ГЦ 237, Рем. Кладањ 212, Симић Обади 44.

262. *Однос између префикса **пре** (< прѣ) и **при**.* а) На већем делу подручја (насеља распоређена јужно и источно од линије Кадињача–Косјерић–Маљен) однос између двају префикса углавном је стабилан, исп.:

привави Душ ТП Ту, *привави*мо Во Ра Ту, *привјенчџ* се Му Рош ТП, *привучѣм* Г ДД Ту, *приторужили* се Г У, *призна* ДД Кр Ст, *прознају* Во Ду Ро, *прикаже* се О, *приказују* Ми Рн Рош Ст, *примѣтили* Во ГГ Ра, *не примѣћујѣ* Во, *привремају* Ду, *прислања* се Г Ми Мрш, *приславим* каву Л, *привиснѣм* Ка У, *привиснѣ* Ту *привиска* Ту.

*привали*о толики пут Во, *приврвали* ГД С, *прѣдџ* В Во Ду Л, *прѣдали* Бр ГГ Душ Ми, *пресийа*мо ДД Ро ТП, *прѣкрсѣим* се Бр Г З Рн Рош, *прѣкрсѣи*мо се ГД Р Ра Ту, *прѣкрсѣише* га Му, *пресади*о Г Зд М Ми Ту, *пресађивали* Ту, *пресѣли*о се Бр Душ Ми Т, *пресѣлили* се Г Зд ТП, *прѣшла* К Ст, *прѣшли* Ро.

Однос *пре/при* поремећен је у незнатном броју примера:

прѣвѣжѣ за то дрво (= привеже) ТП, *пренѣти*о ГД.³⁹¹

б) У северозападном делу подручја, нарочито у насељима најближим Ужичком Подрињу и повленском масиву, префикси *пре* и *при* неретко се међусобно супституишу, исп.:

ба) *при* место *пре*: *привари*о се Го, *приварили* се З, *начини* се *приграда* В, *примјешѣи* ме вамо у Рогачицу М, *прѣображѣње* В Го, *кад*т *прѣије*, *грдан* биднѣ ДТ, *нѣкако* га *прѣскѣчила* РБ, *нѣ* ваља ни *прѣсла*н *кад* је РБ;

бб) *пре* место *при*: *прѣбави* се свѣ што трѣба Го, *прѣлѣи* се џчас В, *прѣмакнѣ* мѣно В, *прѣмакнѣ* се Ро, *прѣмакнѣ* Год, *прѣйали* цигару Го, *прѣстаниши*е Во, *прѣстаниши*у В, *прѣйѣскуѣ*, свѣ док нѣ дође до краја З.³⁹²

У следећим засведоченим примерима није дошло до супституције:

*прѣближѣи*о се Го, *прѣближѣвају* се Год, *прѣнѣти*о В, *прѣнѣћујѣм* М, *прѣћерали* СР, *прѣћераше* СР; *прѣчѣшћују* се Го;

*прѣвари*о се П, *прѣварила* га З, *прѣдвѣћал* М, *прѣдвѣћажу* М, *прѣкрсѣи* се П, *прѣображѣње* В Го, *пресади*о М, *прѣсрејнѣ* М, *прѣйрѣила* З, *прѣйрѣили* З.

в) Уместо изворног *про-* имамо *пре-* у двама потврдама:

не прѣваше га Го, *цѣлу* књѣгу *прѣчишала* Год.

3) О КОНТИНУАНТИМА СЕКУНДАРНОГ ЈАТА И СРОДНИМ ПОЈАВАМА

263. Уместо изворног *-ир* јавља се рефлекс дугог јата у малом, лексички ограниченом, броју примера:

водиѣр ГГ Ми, *водиѣр* Ми Мр Ст, *кѣсиѣр* Д, *сѣлиѣр* Ра, *кѣлиѣр* Во, *колиѣри* Во.

Налазимо, међутим, и *вѣндѣр* Зд, *вѣдѣр* Ми, *сѣлѣр* О.

Редовно је *командѣр* ГД Ми, *командѣри* Р, као и *кѣмѣр* ДД П, *кѣмѣри* Ми, *кѣмѣре* С (исп. и *кѣмѣр* Ду Т).

³⁹¹ Исп. М. Ник. Гор. 654 *прѣмѣишии*, *прѣмѣишѣ*.

³⁹² Слично је и у суседном Љештанском (Тешић 190).

264. а) Сасвим је скроман и број потврда у којима се наместо изворног *-er*, *-eb* јавља дуги рефлекс јата; исп.:

сїдџиѣр Ми / *сїдџѣр* Г Му, *јастїрѣѣб* ГГ О Ст / *јастїрѣб* Ту У.

б) Редовно је *кѣрѣн* Ду С, *кѣрѣње* Ст.

в) Посве је необична форма *рѣѣдом* Ми.

265. а) Поред обичнијег (и типичног) *рађало* Г Р, *рађала* Ми Ту, *рађале* Го и сл., налазимо и необично *родѣвало* ЈД.³⁹³

б) У насељима подринског залеђа (само овде!) засведочени су ликови *кѣлеба* В Го, *кѣлебу* ДТ, *кѣлебе* ДТ (исп., ипак, и *кѣлибу* РБ).

У другим деловима области доследно је *кѣлиба* Д Душ, *кѣлибе* Ду, *кѣлибу* Душ Ст, *кѣлибица* Д, *кѣлициу* О.

в) Доследно је *сирѣмашан* В Рош и сл., одн. *сирѣма* Д Ри Му, дакле са изворним *ир*.

г) Говори се *брѣшила* Д, *брѣшиле* Му, *обрѣшила* Ду, али имамо и *брѣшела* Рош; поред *чїниѣи* Год, *чїнили* З Ми, *учїнила* П, *учїнили* Ри, налазимо и *чїњеѣи* Вр, *учїњели* Рош.³⁹⁴

266. За однос *e: je* (’*e*) интересантни су следећи примери:

а) *баљега* Бр Л, *баљегу* Ст, *баљегѣ се* Ка;

б) *бѣлесна* и сл. (*бѣлѣсї/бѣлѣс*; в. т. 336 и 337);

в) *ђѣшелина* ДД С, *ђѣшелину* ТП / *дѣшелина* Ра;

г) *кїсео* ГГ Л, *кїсѣ* Ду, *кїсела* Ми, *кїселе* Зд Ст, *кїсели* РБ, *зѣкиселї се* Душ, *зѣкиселїм* Р, *їѣкиселїм* Му, *їкиселїмо* М и сл.;³⁹⁵

д) *цѣраде* К / *цѣрада* Во, *цѣраду* Ду.

267. За однос *e:i* исп.:

сикїраѣија Душ М, *сикїраѣиѣ* Ми, *сикїраѣију* Кр; *сикїрѣ се* Ро, *сикїрѣм се* Ј Ра, *нѣсикїрѣ се* О и сл.³⁹⁶

Лик је настао асимилацијом *e-i* (исп. стандардно *сикїраѣија* Ду).

268. Према стандардној секвенци *eo* (← *el*) имамо *їѣ* у *зѣсїѣк* Д, *зѣсїѣк* Р.

КОНСОНАНТИЗАМ

1) ИНВЕНТАР КОНСОНАНТСКИХ ФОНЕМА

269. а) Нешумни сугласници (сонанти):

в	ј		
м	н	њ	
	л	љ	р.

³⁹³ Исп. Ђук. Драг. 47 *родѣвала* и сл. или *родїѣвале* и сл.; В. Ннк. М-Гс 75 *родѣвало* и сл. („доследно“).

³⁹⁴ Исп. Ђук. Драг. 46 *чїњело*, *учїњела*, *чїњѣ*; *брїшела*.

³⁹⁵ Ђук. Драг. 47 *кїсело*, *кїселїну* (поред чешћег *кїсел*, *кїсѣ*, *кїсели* и сл.). Осталим испитиваним додирним идиомима нису познати ликови са палаталним *s*. Исп. В. Ннк. М-Гс 67, М. Ннк. Гор. 656, Тешић Ђешт. 191.

³⁹⁶ Исп. тал. гл. *seccare*.

Ни по броју ни по артикулационим својствима систем нешумних сугласника нашега говора не разликује се од књижевнојезичке ситуације и прилика у многим народним говорима.

Позиционо условљена (не)постојаност сонанта *j* својствена је и овој говорној области (в. ниже). Истакли бисмо и ретке примере са веларним *ʃ* (исп. нпр. *кад огл̄адн̄им Ц*).

б) Шумни сугласници (опструенти):

к	п	т	ћ	ч	ц
г	б	д	ђ	џ	
	(ф)		џ	ш	с
			з	ж	з.

Дакле, у односу на прилике у књижевном језику, инвентар шумних сугласника нашега идиома „ужи“ је за глас *x*, а „шири“ за дијалекатске палатале *č* и *ž*. Глас *ʃ* најчешће се замењује (нарочито сонантом *ʋ*). Нема фонеме *s* — у засебним речима она сасвим изостаје, али не и у познатим положајима типа *ošas ga...* Во Ду.

Потпуна десоноризација звучник опструената на крају речи није својствена овоме идиому; делимичне десоноризације су ретке, исп. нпр. *ка̄д̄ӣ Му Ц*, *м̄ла̄д̄ӣ З*, *на̄род̄ӣ Мр*, *мӯж̄ӣ Ри*.³⁹⁷

2) НЕПАЛАТАЛНИ КОНСОНАНТИ

а. Сонант̄ *P*

270. а) Сходно приликама у књижевном језику, *p* може бити вокално и невокално. Вокално *p* је позиционо условљена силабема. Она може бити наглашена и ненаглашена, дуга и кратка, с тим што се дуго вокално *p*, као и *s* в а к а дуга ненаглашена силабема (в. т. 55), може јавити само у послеакценатском положају. Будући да ово дистрибутивно ограничење не важи за кратке силабеме, кратко вокално *p* очитује се у већем броју позиција.

Дуго наглашено вокално *p* засведочено је једино у интерконсонантском положају, нпр.:

гр̄м Го Му, *м̄рс* ГД Ј Ми Ст Ту ТП Т Ц, *м̄рс̄им* ДТ Д М Му СР, *м̄рс̄и* Зд ЈД К Ка Ст ТП, *ӣр̄н* Душ З Л РБ, *ӣр̄ње* Год Р, *ӣр̄њу* Рош Ст, *ӣр̄в* Мрш, *ӣр̄ва* ЈД Ми, *ӣр̄ви* О П, *ӣр̄ве* С Т, *ӣр̄н* Ј П, *ӣр̄ни* Мрш С, *ӣр̄ква* Бр Д Душ М Ми Ра, *ӣр̄кву* Ра Ст Т Ту, *ӣр̄квица* Г ДД Т; — *гр̄мови* Бр РБ, *м̄рс̄ила* Б Во ДД О, *м̄рс̄или* Д СР, *с̄р̄на* Го М Ми, *с̄р̄ну* М, *ӣр̄ва̄* Душ СР Т; — *зак̄р̄чили* Г Ми Мр Ри, *зам̄рс̄или* О, *ӣрок̄р̄чили* Рош ТП, *разм̄рс̄или* ГД Рош.

За дуго ненаглашено вокално *p* исп.:

з̄ам̄р̄ло К, *ӣзум̄р̄ли* Го Р, *ӣзум̄р̄ло* Ми, *д̄бам̄р̄ла* Вр Кр М Рош, *ӣд̄м̄р̄ли* Год РБ СР Т, *ӣр̄ем̄р̄ла* Б Мрш Ра Ту, *ӣр̄ем̄р̄ли* Мр Мрш Рош, *ум̄р̄ла* ГГ ДТ Ј Кр Ми Ри Ст ТП, *ум̄р̄ли* М Ми Мрш У Ц, *ум̄р̄ло* Во РБ ТП; — *з̄ас̄ӣр̄ли* Во, *ӣд̄д̄ӯӣр̄ли* М С, *р̄аз̄ас̄ӣр̄ли* П.

³⁹⁷ Исп. Тешић Љешт. 205 *з̄уб̄ӣ*, *гр̄а̄б̄ӣ*, *м̄ла̄д̄ӣ*, *ӣо̄ж̄ӣ*.

б) Кратко наглашено силабично *p* срећемо у следећим позицијама:

на почетку речи испред сугласника: *рђа* Бр ГД Зд ЈД О Ро, *рђѐ* Б Ду Ми Ри, *рђу* П РБ Ту (исп. и фиг. *рђо* једна Во), *рђава* Бр З, *рђаве* Бр Вр О, *рђаво* Мрш Ри Ро (придеви и прилози се, по правилу, јављају у пренесеном значењу, нпр. *лоше, слабо, како не ваља* и сл.), *рђѝ* Б Во П Ри, *рђѝ се* Ду Душ СР; — *рђа* Бр Ду РБ, *рђе* Во К;

у медијалној позицији у секвенци *pV* ← *pxV*: *вра* Го Ми Ра Ст, *врѹ* Душ Р, *врове* Душ, *врѹвима* С, *скрѹли* Душ, *скрѹле* Т (или испред вокала *o* ← *л* у примерима: *врѹ* М, *мрѹ* В);

у финалном положају у секвенци *Kp* ← *Kpx* потврђено је само фреквентним *вр̄* Бр ГД Душ Зд Ка Ми П Р Ри С Ст.

Ненаглашено вокално *p* уочавамо у следећим позицијама:

на почетку речи испред консонанта: *Рвѝи* ДТ, *Рвѝе* П, *Рвѝи*ма Мрш (исп. и фиг. *Рђѝи*нѐ гѹрѐ нѝе бѝло о-тѹга Јѐврема Ц);

у међусугласничком положају испред наглашеног слога: *крѹвице* Душ, *мрѝвѝци* Ду СР, *мрѝвѝце* С, *ѝрѹвѝи*на К СР, *ѝрѹвѝи*ну С, *срчѝи*цу Ра;

у међусугласничком положају иза наглашеног слога: *зѹмрѝвѹ* (млѹго е *зѹмрѝвѹ* Србију) Во, *јѝтрѹ* Б Го Л О П Ри, *јѝтрѹ* Бр Мр С Ст ТП, *нѹдрѹ* Бр Во Ми Мр, *нѹдрѹ* Б Г Душ Л РБ, *свѝкрѹ* Б Вр ГГ Го Ду Ј М Му Р Ра Ри Ту, *свѝкрѹѝ* Вр Зд Л М Ми Ри У, *свѝкрѹи* Бр ДД Кр Му Ри, *свѝкрѹу* Г ЈД Ми Мр Р Рош Ст ТП и сл.

у финалној позицији у секвенци *Kp* ← *Kpx*: *ѝвр̄* Б Во, *нѝвр̄* Бр Во Душ, *ѹвр̄* ГГ и сл.

271. а) Није забележена слабема *p* у р. гл. прид. типа *зѹмрѹ* Б Г Л Рош, *ѹдрѹ* ГД Кр, *ѝрѹдрѹ* Бр Г Ка Мрш, *ѹмрѹ* Вр ГГ ГД ДД ЈД Кр Мрш РБ Ра Ро СР Т Ту и сл.³⁹⁸

б) Дистрибутивна ограничења несилабичног *p* углавном одговарају приликама у књижевном језику. Одступања, и то двосмерна, очитују се само у положају испред *j* у *je* ← *ѣ*: с једне стране имамо *гѹрѹла*, *гѹрѹле* и сл., а с друге *сѝрѹѝи*ца, *ѝрѹѝи* и сл. (в. т. 257).

272. а) Говори се *кѹмѝи*р, *колѝи*ри; ретко је *крѹмѝи*р (т. 263).

б) На знатном делу подручја уобичајено је *ре* ← *ѝе* у през. *морѹ*, *морѹмо* и сл. (в. т. 180 и 540, као и карту бр. 9).

в) Сонант *p* је стабилан у оријентализму *чѹрѝаф* К Ц (немамо потврда за *чѹшаф* и сл.).

г) Доследно је *вече*, *увече*, *јуче* (в. у одељку о облицима им. и прил.).

д) Прилог *онда* може имати и сонант *p* као партикулу или део партикуле у ликовима типа *ондар*, *ондарке* и сл. (т. 354).

б. Сонант *л*

273. Готово доследна стандардна артикулација, висок степен подударности дистрибутивних ограничења (превасходно оних која важе за крај слога) са при-

³⁹⁸ Исп. М. Ннк. СП 253.

276. а) Сонант *л* не може, по правилу, стајати испред *ј*; одступања уочавамо само у ретким аналошким формама са *л* испред *је* < *ћ*, тј. у ликовима типа *колјевчице*, *лјевџак*, *лјеваку* (према *кòлџѣвка* и сл., в. т. 241).

б) Глас *л* је постојан у иницијалној скупуни *мл-* у *млџд*, *млџда*, *млџдо* и сл.

в) Форма *млџеко* Ро (као ни *млџеко* наведено у т. 248) није типична. Уобичајено је *млџеко*, *млџека* и сл. (т. 245).

г) Ретке су потврде са редукованим *л* у секвенци *-сли-* гл. *м* и *с* *л* и *ї* и: *мїсїм* Во Д Ми Ц, *зџмисїм* Во.

Чешће је *мїслиїи* Го Год Ри СР, *мїслим* Во ДД Ј Мр Мрш Р Ро Ст ТП, *мїслии* В Душ Р Ра Рош, *мїслимо* Год М С, *мїслиїе* М Т Ту, *мїслѣ* Душ С Ту, *їе* *мислї* Во, *смїслим* Бр К Р, *зџмислїм* Б У, *їзмислїм* Бр ГГ ТП, да ма̀ло *їрòмислїм* Во сл.

д) У малом броју засведочених придевских и прилошких деминутивних форми *л* се редуковало у интервокалном положају, нпр. у *їшòициї* (т. 136), *мѣно* (т. 634).

ђ) Сонант *л* може потицати и од *н* из групе *мн* (т. 332).

е) Засведочено је дијал. *сїїѣвана* Зд Ц (не и *сїїелна*).

277. Говор УЦг не зна за силабично *л* ни у речима домаћег порекла (према очекивању, доследно је *вук*, *суза*, *сунце* и сл.) ни у позајмљеницама (дијалекатским преобликовањем избегнуто је силабично *л* и у секвенци *кл*; бележимо, нпр., *бицикла* Во, *бициклу* Ду, *ка̀бал* В).⁴⁰³

в. Сонант *в*

278. Артикулационим својствима и постојаношћу сонанта *в* говор УЦг не разликује се битно од оближњих говора и бројних удаљенијих идиома. Када се јавља, изговара се као у књижевном језику, без обзира на положај у речи и природу суседних гласова. Када се редукује, ишчезава у потпуности, и то увек испред неког сугласника, односно унутар сугласничке секвенце.

279. а) Доследно је неизмењена иницијална секвенца *вл-*:

влџс ДД З Л М Ми Ра, *од влџса* Ра, *о-тòга влџса* М, *влџиї* Му, *са влџиїћу* Во, *на влџиї* Б Л РБ У, *влџиїма* Во ЈД, *влџиї* П, *влџиї* Мр и сл. (исп. и име *Влџиїмїр* Ду).

б) Говори се *врѣїєно* Бр ГГ ГД Год З М П РБ Ри Ту (на истоку налазимо и *врѣїєно*; в. т. 34), *врѣїєна* Ду.

в) Неупрошћена је и медијална скупина *-вн-*:

гла̀внџ Б ГД Мр П, *гла̀внї* Б В Зд ЈД Ст ТП Т, *гла̀внò* Бр ГД П Ри, *гла̀внїца* ГД Г О Рош, *гла̀внїцу* Бр Д Ду З С, *да̀вно* Бр Го Ми Т, *да̀вно* В Вр Душ З Кр Л М С, *òда̀вно* Б В Душ З Р, *дї̀вна* Бр Г Ми Ро, *дї̀вне* ДД ДТ П СР, *дї̀вни* Ду Ми Мрш Ри, *ра̀вна* Бр Д М, *ра̀вно* Б В П Ри, *ра̀вну* Г Го РБ, на једној *ра̀вни* Ми, *Ра̀внџ гòра* Д и сл.

⁴⁰³ Слично је и у неким сродним говорима; исп. М. Ник. СП 254 *бицикла*, *ка̀бло* (о овоме говори проф. Пецо у чланку *Једно фонетиско иїїџање*, ЗБМСФЛ IX 144–147).

г) Сонант *в* редовно се чује и у наставку *-сйво*: *другáрсйво* ГД Ми Мрш Му, *другáрсйва* Б Бр М Ми Ри, *ђеййíнсйво* Бр ГГ М Рош, *ђеййíнсйва* В ДД Р Ра ТП, *ђеййíнсйву* Бр Ми Рош, *ђеййíнсйво* Бр Душ П, *ђеййíнсйву* Бр О Ра, браство *јединсйво* Во, *јединсйво* Бр Ду Л, *јединсйву* Мр, *јединсйвом* свй'ег Ка, ради'о у „*Јединсйву*“ Ду, *йрела могу'хсйву* Год, *йоку'хсйво* Мр, *йрла'йй'ельсйво* З П РБ, *йрла'йй'ельсйво* Бр ДТ Ми, *йрла'йй'ельсйву* Ми, *ройсйво* Ду З О Ст, *ровсйву* Му О Ту.

280. Губљење гласа *в* је позиционо условљено, лексички (или категоријски) ограничено, и најчешће недоследно.

а) Наспрам стандардног *вје* (← *вѣ*) стоји *је* (°*е*):

јѣверица Во Вр ЈД Мр Мрш Му РБ, *јѣверице* Год З Рош, *јѣверицу* Г З Л О Рош, *јѣверице* Во С;

мѣјед Бр В ДТ Ду Ра, *мѣједа* Бр З П СР ТП, *мѣједи* Бр Год Р, *мѣједā* П С Ст (исп. и гљйве *мѣједаре* Му);

сѣдок ГГ О, *сѣдѡка* Ду, *сѣдѡку* Ду, *сѣдѡци* Д СР, *сѣдѡцима* Мр; — *сѣдѡчи'и* Д С, *сѣдѡчили* Душ С, *сѣдѡчиле* Во, *сѣдѡчй* Ј, *сѣдѡчй'м* Зд С, *сѣдѡчйи* Во и сл.;

сѣйѡвѡ ЈД СР, *сѣйу'лѣ* Ри, *сѣйѡвāла* П С (исп. и примере наведене у т. 329);

ћеййā ДД, *йи'ћеййāла* П (бележимо, међутим, и *цвјеййѡви* ГД Душ Рош, *цвјеййѡве* П РБ ТП);

чѡјек (са секундарним губљењем *ј*: *чѡвјек* → *чојек* → *чојек*) ДД П Р, *нѣчојек* Го, *чојѡка* ДД З К Му Ст У Ц, *чојѡку* ГГ Ка, *чѡјече* ГД, *ш чојѡком* М С;

чѡвјек (са секундарним, „враћеним“ *в*: *чојек* → *чѡвјек*) Бр ГГ Д Ј Мр Рн Ту, *чѡвѡка* Во ГД Д ЈД Мр С, *чѡвѡка* Ду, *чѡвѡку* Во З К Ка, *ш чѡвѡком* Т.

У насељима подринског залеђа чује се и *чѡјек* Го ДТ, *чѡјече* Го, *чѡјѡку* Го.⁴⁰⁴

У бројним примерима, у истој позицији, сонант *в* се чува, исп. нпр.: *вјѣйшар* ГД Д Душ М Мрш С, *вјѣйра* Д С, *вјѣйре'њача* ЈД, *вјѣйре'њачу* ТП, *вјѣровѡ* Ка, *вјѣрѡј* Б Вр ГГ Р Ра Ро, *вјѣровāла* ГД К Ка, *йѡвјѣровāла* С, *вјѣридба* С, *вјѣридбу* С, *вјѣрили се* Ту.

У вези са ликовима сагледаним у овој подтачки важно је подвући следеће. Као што је примећено,⁴⁰⁵ чињеница да има лексема у којима се *в* испред *је* (< *ѣ*) никад не губи подрива становиште о позицији као једином узрочнику губљења овога гласа у претходно наведеним примерима.

б) Стара⁴⁰⁶ и широко позната⁴⁰⁷ промена *-вљ-* → *-љ-* у неких глагола (итер. гл. на *-вљайи*, трп. прид. типа *най'рављен*) и одговарајућих гл. именица обилато је засведочена и на подручју УЦг, исп.:

⁴⁰⁴ Тешић Љешт. 205 *чѡјек*, *чѡјече* и сл. / *чѡјек*, *чѡјече* и сл.

⁴⁰⁵ Исп. М. Ник. СП 257–258.

⁴⁰⁶ В. Белнић Историја I 107.

⁴⁰⁷ Распрострањеност ове појаве је огромна. Исп. нпр. В. Ник. М-Гс I 14, М. Ник. Гор. 668, Ник. Тршић 409, Симић Обади 64, Тешић Узов. 184; Пецо ГИХ 82, Пнж. Кол. 90, Станић Уск. I 142. За источноштокавске екавске говоре в. у Рем. Шум. 152, бел. 417.

д̀обаљ̄о Г РБ, д̀обаљ̄али Г Го Душ, д̀обаљ̄а се Д Ду Му, д̀обаљ̄амо ДТ Ст, за̀баљ̄ала Го ЗЛ, за̀баљ̄ај Бр Д, за̀баљ̄ам Д Зд Му, за̀баљ̄ај̄у Ми, на̀баљ̄о ДД Ро СР Ри, на̀баљ̄али Во СР С Ст, о̀баљ̄ати Душ Мрш, о̀баљ̄ала Г Ст, о̀баљ̄али Ду Муш Рош, о̀баљ̄ало се О, о̀баљ̄ано Бр Го Р, о̀баљ̄амо Д Ри Ст; ѝстаљ̄ам Бр ГД Кр Му, ѝстаљ̄амо Мрш, на̀стаљ̄о ДД РБ, на̀стаљ̄ено Го Л, на̀стаљ̄а се Му, на̀стаљ̄амо ГД П Р, на̀стаљ̄ај̄у Мрш, о̀стаљ̄о Бр, о̀стаљ̄амо Год, о̀стаљ̄ај̄у Л, ѝдстаљ̄ати ДД, ѝдстаљ̄али Б Душ О П Ри, ѝдстаљ̄ена Г Ду, ѝдстаљ̄ам ДЛ, ѝдстаљ̄а се Г Го Мр Ри, ѝдстаљ̄амо О Ри Ро, ѝдстаљ̄ене Му О СР, ѝрестаљ̄ај̄у Зд М Ми, с̄иљ̄о Т, с̄иљ̄а се П;

на̀стаљ̄ено Зд, ѝдстаљ̄ене Мрш, с̄астаљ̄ена Му С, с̄астаљ̄ено Г;

исп. и гл. именце: на̀стаљ̄аче т̄е њ̄ине З, с̄астаљ̄ачима Мр.

Ипак, бројни су и примери са неизмењеном секвенцом -вљ-:

д̀дбављ̄а се Д Ду Душ Ро, д̀дбављ̄ам Во ГГ М, д̀дбављ̄али Бр Р Ра, за̀бављ̄али се Ду Ми, за̀бављ̄а Душ О У Ц, за̀у̀с̄тављ̄а Бр Ј М Ми, за̀у̀с̄тављ̄ај̄у Бр Ј ТП, на̀с̄тављ̄а ГГ М Ми Р СР, на̀с̄тављ̄амо Бр Д П Ра, на̀с̄тављ̄ај̄у П Ст, о̀бављ̄о ДД Кр Л М, о̀бављ̄али Мр Му Ро, о̀стављ̄а се Бр Во Ра, о̀стављ̄ај̄у Бр Д, ѝдстављ̄а Ј К Ка, о̀стављ̄амо Бр М, ѝрестављ̄ано Бр О, с̄иљ̄вљ̄ам Бр ДТ, с̄иљ̄вљ̄а се Му, с̄иљ̄вљ̄ај̄у Ми У, о̀стављ̄о Бр ДД Ро, о̀стављ̄ала Бр Ст; ѝдстављ̄ен З Зд Ро, ѝдстављ̄ано М Ту.

Секвенца -вљ- остаје сачувана у ликовима добијеним новим јотовањем, исп.:

здр̄авље Г ДТ ЈД Мрш Му О Рош Ту, здр̄авља ДД Ј Кр, у̀ здр̄ављу Кр С, здр̄ављем Кр Ра; ј̄абука д̄ивљака Р, д̄ивља̄к Душ Ми, д̄ивљ̄е ја̀годе Ми Ри, д̄ивљ̄е тр̄ешње Ми, кр̄ављачу Ми и сл.

Сонанта в нема у форми д̄аждењ̄ак Г одн. д̄уждењ̄ак Во.⁴⁰⁸

281. а) Засведочено је ч̄еӣр̄ӣӣну ГД, ч̄еӣр̄ӣӣн̄е Мр, али група -ӣвр̄ӣӣ- најчешће остаје неупрошћена: ч̄еӣвр̄ӣӣна Во Ду, ч̄еӣвр̄ӣӣну Му Мрш Ра, ч̄еӣвр̄ӣӣн̄е Во; — ч̄еӣвр̄ӣку М; — ч̄еӣвр̄ӣак Д С ТП, око ч̄еӣвр̄ӣка Мрш и сл.

б) Забележено је с̄р̄аку Го, али је уобичајено свр̄ака Го Кр, свр̄аку Рош, свр̄аке ДД Ми, одн. швр̄ака Д, швр̄ак̄а К (в. т. 333).

в) Налазимо и д̄д̄уд Рош, али је типично д̄д̄в̄уд (в. т. 625).

г) Уочавамо и следеће дублетне могућности: м̄р̄ӣвац Д Ст / на м̄р̄ӣац га пр̄ебӣо Во (само у овом изразу); бр̄еска Л, бр̄еске Л / бр̄есква ЈД Мр, бр̄ескву С; гр̄удва Л, гр̄удву Л, гр̄удве Кл / гр̄уда с̄ира Во, у̀гр̄уд̄а се СР.

282. Засведочени ликови са тзв. секундарним в, којим се обично разбија зев (чавуш; сакова и сл.) представљени су у т. 237 одељка о вокализму.

Овим ретким дијалекатским формама овде придружујемо уобичајено чо-век, са такође секундарним гласом в (т. 280).

283. Сонант в може водити порекло и од ф (т. 285), од њ̄ из неких секвенци (т. 334), од м̄ из групе -мн-, али само у лику гувно (т. 334).

⁴⁰⁸ Исп. нпр. М. Ник. Гор. 666, Пиж. Кол. 98, Станић Уск. I 98 д̄аждењ̄ак, Ђук. ГЦ 216 д̄уждењ̄ак, Ник. Тршић 407 д̄уждењ̄ак, Тешнић Узов. 183 д̄уждењ̄ак, М. Ник. СП 258 д̄аждењ̄ак / за̀ждрењ̄ак, Симић Обади 60 ж̄ужевљ̄ак.

г. Консонант *Ф*

284. Чешће се замењује него што се изговара. Када се јавља, не разликује се од фрикатива *ф* у књижевном језику. Никад се не губи. Очитује се углавном у позајмљеницама.

285. Убедљиво најчешћи супституант консонанта *ф* је сонант *в*, исп.:

ва̀брика Б Го Год ДД П СР ТП, *ва̀брикѐ* Бр Д Душ З, *ва̀брици* Во Р Ра П, *ва̀брику* РБ, *ва̀брике* Р С Ц, *ва̀бричнѝ* ства̀р Ро, *ва̀лѝ* Бр ГДГО, *не ва̀лѝ* Б Бр Душ М Ми Ри, *ва̀лѝнку* Бр Д Ст, *ва̀лична* Бр Му, *ва̀милија* Во Ј К Рош, *ва̀мѝлија* Г Го З РБ, *ва̀шлију* К Р, *ва̀мѝлију* Кр, *ва̀нѝазѝра̀* Ј, *вѐдерима* Во Го, *вѐдериѝ* З, *вѐдериѝне* К, *вѐњер* Ј Ри, *вѐњера* ЈД, *вѐњери* Мр, *вѐњере* Ка Ту *вѐњериѝ* Мрш, *вѐњериѝна* Мрш, *вѐњериѝне* ДТ Ду, *вѝзичкѝ* Б Ц, *вѝјо̀ка* Бр Ј Ст ТП Т, *вѝјо̀ку* Го К Т, *вѝјо̀чицу* Бр Д С, *вѝјо̀чице* Ми Мрш, *вѝловѝна* Бр Ка, *вѝловѝне* Ј С, *нѐкѝ* *Вѝћо* Ђо̀кнѝ РБ, *вѝшеци* Б Бр Ј, *вѝшеклија* Ј К П, *вѝшеклију* К Ка, *в̀ла̀ша* Б Год ДД М Ро, *в̀ла̀ша* Рош, *в̀ла̀шу* Бр Ј Р Ри С ТП Т, *в̀ла̀ше* Бр К, *в̀ла̀шица* Душ З, *в̀ла̀шицу* Год З СР, *в̀ла̀шице* Кр Рош, *во̀шељу* Ка О, *вра̀ниѝскѝ* лека̀ри Д, *Вра̀ниѝзи* Ј К Ри, *Вра̀ниѝзе* З П, *вр̀днѝ* Зд Ту, *вр̀иѝа̀* Б З Рош, *вр̀иѝа̀ља* Б В Ка С, *вр̀уна* Б ЈД П К, *вр̀уну* ГД Мрш Ту У, *вр̀унама* Ст ТП Т, *вр̀уницу* Ри, *вр̀унчина* Душ, *вр̀уна* Б К итд.;

за̀вр̀ка̀ва̀ ДД ДТ Ј Рош, *за̀вр̀ка̀ва̀ју* Душ З Л, *за̀вр̀ка̀ва̀ѝ* Бр О, ко *зѝвиѝ* ц̀рни Р, *ка̀дѝву* Б Мрш Му, *ка̀дѝвиѝѝ* РБ, *ку̀вер* К Ка Кр, *ку̀вера* Д Л, *ованзѝва* ЈД К Ро, *ованзѝве* Б РБ, *о̀ва̀рба* се ГД Мр Му, *о̀ва̀рбали* Бр У, *о̀ва̀рбѝ* Зд, *ѝо̀ѝревиѝо* Ду Ми Мр СР, *ѝо̀ѝревила* ДТ, *ѝо̀ѝревили* Б Бр Бр Мр С, *ѝо̀ѝревила* З, *ѝо̀ѝревиле* К, *ѝо̀ѝревиѝ* Бр Во Ка О, *ѝо̀ѝревиѝне* Б Д Мр СР, *сѝр̀ѐвила* Бр Душ П, *сѝр̀ѐвили* Б Му Рош, *сѝр̀ѐви* Б М Ми Ри, *С̀о̀вѝја* Г З, *С̀ѝѐва̀н* Зд С, *С̀ѝѐва̀на* Мр П, *С̀ѝѐва̀ндѝн* Зд Мрш, *С̀ѝѐва̀ндѝна* Му, *ѝр̀ѐвила* га К, *ѝр̀ѐвља̀вали* ТП Ц, *ѝр̀ѐви* ДД, *ѝр̀ѐвиѝне* Мрш, *Трѝв̀ун* Д, *Трѝв̀уна* С, *увѝиѝиѝиѝо* К Рош, *увѝиѝиѝила* Р, *чѝвуѝ* Ми, *шѝво̀њер* СР, *шо̀вер* Ми, *шо̀верчину* Ми итд.

У малом броју примера затичемо супституцију консонанта *ф* плозивом *и*:

ѝасу̀љ Во Го ЈД Ми, *ѝасу̀ља* С Ст Ц; *ѝрезу* Ри („фреза“, култиватор за обраду земљишта);

С̀ѝјѝѝѝна Го; — *Трѝѝуна* Ми, *Трѝѝковиѝ* С, *Трѝѝундѝн* Р (исп. и *Трѝѝундѝн* Мрш);

шѐиѝѝѝлиѝе Кр;

Јосиѝу К, *нѐиѝ* Мр, *сѐдеи* Ц.

286. Говори се *сѝбра* ДД К Мрш С Ст, *сѝбру* Д М, *за̀ собру* ДД Мр, *за̀ собрѝм* П (ретко је *сѝверу* Ту или пак *сѝфру* Зд).⁴⁰⁹

287. Знатан је број потврда у којима се фрикатив *ф* изговара, исп.:

фа̀брика Бр Вр М РБ, *фа̀брикѐ* З Зд П, *фа̀брику* ДТ СР Ту, *фа̀бричнѝ* ДД, *фа̀лѝ* Б Д С, *не фа̀лѝ* Го М РБ, шта̀ бѝдѝ *фа̀лило* Р, *фа̀милија* Г, *фа̀мѝлија* Му *фа̀милиѝе* Ст, *фа̀милију* Му, *фа̀мѝлију* ЈД К, *фѝја̀кер* Мрш У, *фѝја̀кером* Зд, *фѝјо̀ка* Го Год Зд О РБ ТП, *фѝјо̀ку* Бр Ри У, *у фѝјо̀ци* Во Ц, *фѝјо̀ке* Го Зд Кр,

⁴⁰⁹ Ђук. Драг. 65 *сѝбра* / *за̀ собрѝм*, в. Ник. М-Гс 122 *сѝвра* / *сѝбра*, Стев. Гружа 457 *сѝбра* / *сѝвра*.

фійїл̄ К, фїшецима Ро, Фр̀анцїуск̀а ДД П, Фр̀анцїуск̀у Мр С, Францїузима Ри Ту, ф̀уруна Год, ф̀уруну Ст, ф̀уруне ТП, тї зємљанї ф̀ур̀ун̄а К; — ф̀ин Б ГГ М О П, ф̀ина Б ДД Ми Ри, ф̀ино Го ДД Душ К Л М, ф̀инӣа Д, ф̀инӣу Бр Душ (само овако); к̀офа Б Г Ми Мрш, к̀оф̄е ГД, к̀офу Ра, к̀офама СР, оф̀ар̀бали ГГ, оф̀ар̀б̄амо Му, оф̀ар̀бано Ми, оф̀ира̄ју се Зд, оф̀ирала га Год, оф̀ӣцїр Б Г Ка Кр Л П, оф̀ӣцїра Б Му О, оф̀ӣцїре Год ДД Ро, оф̀ӣцїрима К Ка, оф̀ӣцїр̄а Ду Душ Рош, њо̀т̀рефили Бр Год, да га сїр̄ефї инфракїт̄ Во Вр Ц, С̀офїла ДД ДТ Мрш, С̀офїу Мр.

288. Фрикатив *ф* јавља се и у неким речима страног порекла, иако га у изворној форми нема. Тако имамо и *ф*:

од *в*: — *ф̀ал* ГД; — *ф̀аїу* Л Ри; — *ф̀иолїна* Г Му, *ф̀иолїну* Р, *ф̀иолїне* С; *к̀офератї* Во;

од *к* испред *ї*: — *ј̀еф̀иика* Мрш, *ј̀еф̀иик̄е* Ро, *ј̀еф̀иiku* ТП;

од *ї*: — *ф̀ласїичн̄о* б̀уре Ду, *ф̀ласїичн̄а* б̀ур̄ад Мр Т; — *кан̄аф̄ом* Зд.

289. У домаћим речима *ф* срећемо само у понекој лексеми ономатопејског порекла, обично у узвицима и глаголима:

Ф̀ика-ф̀ика, ф̀ике-ф̀ике, и так̄о по цїџелу *н̄оћ* Ду, Св̄е чїнїи *ф̀ике-ф̀ике* Ми, С̄амо *ф̀ик* и *о̀н̄о сп̄ан̄е* Му;

ф̀икн̄е б̀рзо, *ва̀к̄о* ДТ, *ф̀исн̄е* се ЈД, *т̄о се ф̀у̀ћк̄а, ф̀у̀ћк̄а* О, Реко шт̄а-н̄о *ф̀р̀к̄ћ̄е* П.

290. *Сугласничка група хв*. а) Секвенца (-)*хв*- у речима с кореном (-)*хв*аїи доследно се своди на *в*:

ва̀ї̄о Ду Душ Му, *ва̀ї̄аи* о̀бе Год, *ва̀ї̄а* Мрш Ри С Ст ТП, *ва̀ї̄амо* Бр Мр У, *ва̀ї̄ају* се Рош СР, *за̀ва̀ї̄ӣо* ДД Ту, *за̀ва̀ћено* Зд, *за̀ва̀ї̄ӣм* Б Ро Ц, *за̀ва̀ї̄ӣи* Ду, *за̀ва̀ї̄и* К П, *за̀ва̀ї̄а* Ду, *за̀ва̀ї̄амо* ДТ Мр,⁴¹⁰ *за̀ва̀ї̄ају* ГД, *за̀ва̀ї̄и* (имп.) Во, *на̀ва̀ї̄а* Д, *на̀ва̀ї̄амо* Му, *на̀ва̀ї̄ају* Ј, *ї̀д̀ва̀ї̄ане* З, *ї̀д̀ва̀ї̄а* Д П, *ї̀д̀ва̀ї̄ају* Душ, *ї̀р̀ї̀ва̀ї̄ӣӣи* Г, *ї̀р̀ї̀ва̀ї̄ӣӣо* З, *ї̀р̀ї̀ва̀ї̄ӣла* К, *ї̀р̀ї̀ва̀ї̄ӣли* ДТ О, *ї̀р̀ї̀ва̀ї̄ӣ* С, *ї̀р̀ї̀ва̀ї̄и* (имп.) Ц, *ї̀р̀ї̀ва̀ї̄ӣ* Му С, *ї̀р̀ї̀ва̀ї̄а* Т, *ї̀ва̀ї̄ӣо* Душ Мр Мрш, *ї̀ва̀ї̄ило* се Д, *ї̀ва̀ї̄или* Д С, *ї̀ва̀ї̄ӣ се* О, *ї̀ва̀ї̄ӣ* Му С, *ї̀ва̀ї̄исмо* К, *ї̀ва̀ї̄ише* Ка П, *ї̀ва̀ћен* Му Ц, *ї̀ва̀ћени* Д Ми итд.

б) Група *хв* обично се своди на *в* и у речима с кореном (-)*хвал*:-

ва̀ла ГГ Мр, *ва̀лї се* Бр ЈД, *ва̀лише га, ва̀лише* П, *ва̀ла* Б̄огу В Ри СР, *ва̀ла̄* Б̄огу Ст.

Јавља се, међутим, и *фа̀ла* Ј, *фа̀лї га* Р, *ї̀о̀фа̀лї* Мрш.

в) Говори се *ка̀ва* и *ка̀фа*, *ка̀вана* и *ка̀фа̀на*:

ка̀ва Б Вр ГГ Душ П, *ка̀ву* ДТ М Ми Мр Ро, *ка̀в̄е* Ри Ро Ст; — *ка̀фа* Душ З Зд М Ми Мрш, *ка̀фу* З Зд П Рош, *ка̀фу* ЈД, *ка̀фицу* Б Го Ст;

ка̀вана ДД Рош СР ТП, *ка̀ван̄е* Ду, *ка̀вану* Му О СР, *ка̀ванчина* Му Ст; — *ка̀фа̀на* Б Ду СР, *ка̀фа̀ну* Ми С.

Напомене:

1) Иако у већини наведених примера наместо изворног *ф* стоји неки од његових супституаната (најчешће *в*), овоме гласу не прети елиминација из консонантског система. Напротив, ликови са гласом *ф* биће све присутнији у нашем

⁴¹⁰ Говори се, међутим, и *за̀ї̄ӣӣм* М, *за̀ї̄ӣӣи* Л, *д̀д̀ї̄ӣӣо* Ту, *д̀д̀ї̄ӣӣм* Год, *д̀д̀ї̄ӣӣ* П и сл.

говору. Пресудан је, наравно, утицај књижевног језика, а он се очитује двојако — непосредно и посредно. Најпре, *ф* чврсто стоји у релативно великом (и, рекли бисмо, све већем) броју, најновијих посуђеница (честих и уобичајених са овим гласом и у говору најстаријих) као што су нпр. *кифлице* Во, *у кафџиће* Ду, *шелефон* Ду К Ц, *шелефону* СР У (ретко је *шелевону* Бр или сл.), *кош фризера* Го, *фризурицу* Ро, *финансијска* контрола Б итд. Повишена концентрација најновијих посуђеница са *ф* има свога одблеска и на ликовима у којима стоји или би „требало да стоји“ *ф*: она, с једне стране, додатно стабилизује већ очврсли корпус старијих посуђеница што су се „одувек“ изговарале са *ф* (редовно је нпр. *фјно*, *фјне* и сл.) и, с друге стране, поспешује његову рестаурацију у ликовима који су раније, несумњиво, били обичнији са супституантом.

2) Примери са неизворним *ф* типа *фал*, *фијолина*, *фласџично* информативни су и у социопсихолошком погледу. Они сведоче: о неизоштрениости језичког осећања за „право место“ овога гласа, о тежњи да се „правилно говори“ и, поврх свега, о имплицитно увреженом уверењу у свести говорника да глас *ф* постоји и да га негде треба употребити.

д. Консонант *Х*

291. Глас *х* није аутохтони члан консонантског система. Изворно *х* је ишчезло или је замењено другим гласовима. У ретким засведоченим ликовима са овим гласом огледа се, по правилу, утицај књижевног језика.

292. Број потврда са $\emptyset \leftarrow х$ је знатан, исп. нпр.:

а) (иницијална позиција) *ај* Во ДД СР, *ајде* Во Ду ГД ДД Ду З Зл С, *ајмо* Во ДД Т Ра Ри Ту, *ајдемо* В Го Ду Мр Р, *ајдемоше* Во, *ајше* Д П РБ СР Т П, *ајдџк* Г Ра, *ајдука* Ми, *ајдуци* Мрш, *ајдукā* Во, *ајдуке* Мрш, *ајдуцију* М, *ајдуковō* Го, *аљина* ГД ДТ Д Л, *аљину* Г Р Ц, *аљине* Вр Ду Кр Ј, *аљинā* Го, *аљинама* П РБ, *аљиница* ГД, *аљиницу* М, *аљинице* Во М, *аљинку* Ду, *ајс* В ДД, *у ајсу* Во, *ајсē га* О РБ, *ајсили иг* Г, *ајсану* М, *арāч* Бр ДД, *арāчи* П, *армуникаши* Б ДД М Рош, *армуникаше* Ми Мрш Ри, *армуничицу* ГД, *арџија* ГГ ГД Душ З М Р Ро СР, *арџијē* Б Во Мрш Му, *арџију* ГД ДД Му П РБ Ри СР, *у арџије* онē Во; *еклала* Б Во Л Рош, *еклале* ГД Ј М Ми, *еклало се* П Ри, *екџарē* Б Бр ГГ ДД К Ка Мрш П РБ, *екџарā* Во Вр ДД Душ ЈД Ми Му П РБ С Ст, *екџаре* Т Ту, *Ерцеговац* Б З ЈД, *Ерцеговци* Ри СР, *Ерцеговина* Ри, *Ерцеговину* ДД У; *иљада* К, *иљаду* ДД Д Р С, *иљадā* Го ДД О П Т, *иљадама* Му ТП Ц, *оца* Ј, *оце* Му, *Рвāџи* ДТ, *Рвāџије* Бр Ј, *Рвāџиима* Мрш; *рја* Ду, *рје* Во К;

лāд В Во Ми РБ С, *лāда* ГД Р Ри, *лāду* Д СР Ст, *лāдию* Ри, *лāдили* ТП, *лāди* ТП Ц, *лāдан* Ми Ту, *лāдна* К С, *лāдно* П С, *лāднē* Мр Т, *лāдњикаво* Год Ри Рош Ту, *ладдвина* Д П, *ладдвинē* ЈД У, *ладдвини* П, *љēб* Д Ми П РБ Ри Рош, *љēба* ГД Ду Душ К Мрш Р СР, *ш лēбом* Ст, *љēбове* ЈД Ра, *љēбōвā* Ст, *љēйчић* Ка, *љēйчиће* ДД, *љēйчићā* Ми СР, *рāмō* Д, *рāмљē* Р Ри, *рāна* Г Ри Ту, *рāнē* ДД СР, *рāни* П Ту, *рāну* Му О, *рāниџи* М Ст, *рāнию* Му О, *рāнила* Му, *рāнили* Мрш Ц, *рāсџић* Ј, *рāсџиовō* Г Ј, *рāсџовина* Го О, *рāсџовинē* Д, *рāсџовину* Ту;

б) (медијална позиција) *беа̀ра̀ӣи* Мрш, *беа̀ра̀* Вр ГГ М, *беа̀ро̀* ГД Г Ри, *избеа̀ро̀* Го, *избеа̀рало* Ми, *пробеа̀рале* Бр Ми, *гр̄а̀овина* Б Го СР, *гр̄а̀овину* Го Ми, *у гр̄а̀у* Во, *ма̀ом* Мрш С Ст, *ма̀ом* РБ, *ма̀у̀нка* Му, *ма̀у̀лькиу* П, *нѐо̀ӣӣчио* Во Ду Му О Т, *ӣан̄а̀ӣа* Г Ра Ри, *ӣан̄а̀ӣе* М Ст, *ӣан̄а̀ӣу* Ду Ка, *ӣла̀д̄овӣӣ* Го Год, *ӣла̀д̄овӣӣо* К СР, *ӣро̀од̄о* Во Ст, *ӣро̀од̄а̀* ГД, *ӣу̀а̀ћ* Г, *ӣу̀а̀ћа* Душ, *сӣра̀дӣа* Б Ду, *на сӣра̀дӣӣ* Во, *сӣра̀ов̄ала* П, *сӣр̄еа* Во Му СР, *сӣр̄еу* Вр К, *ӣр̄буа* ДД, *ӣр̄буу* ГД Р, *ӣр̄буом* Ми;

в̀ра Го Ми Ра Ст, *в̀ру* Душ Ра, *в̀рове* Душ, *в̀ровима* С;

да̀не̄м Во Душ Р, *да̀не̄и* В К, *да̀не̄мо* З С Рош, *да̀нӣӣе* Ј, *ода̀не̄* Ј, *ода̀не̄* Р, *ода̀не̄мо* М, *изда̀не̄* Год, *кѝне̄* К, *кѝне̄м* Б Г Р, *кѝне̄* Ка, *ма̀не̄м* Б Ј К Р С, *ма̀не̄м* К, *ма̀не̄* Ј РБ, *ма̀ну* Бр Ј, *ма̀ни* Ми, *за̀ма̀не̄м* Ри Ту, *за̀ма̀не̄* П Ст, *ма̀рама* Б Д Ду Душ Рош С Ст, *ма̀раме̄* Бр Ј, *ма̀раму* Б Бр Во ГД П Ри Ро С Ст Ц, *ма̀раме* Бр К Ст ТП, *на̀ра̀нӣо* Бр Г од РБ Ро, *на̀ра̀нӣла* Бр В Мр Ту У, *на̀ра̀нӣли* Го Ј К Ка Кр, *на̀ра̀нӣмо* ГД Д У, *на̀ра̀не̄* Мр, *на̀ра̀нӣ се* Мр, *ола̀дӣо се* Ми С, *ола̀дӣли* Му Ту, *ола̀дӣло се* Б ДД Л Мрш Т, *ола̀дӣ се* Бр ДД У, *са̀рана* Б Год Мр Му О, *са̀рани* Бр Во РБ Ст, *са̀рану* Бр Р С Ст Ц, *са̀ра̀нӣо* О Рош Т, *са̀ра̀нӣли* Ми Ту;

в) (финална позиција) *в̀р* Бр ГД Душ Зд Ми П Р Ри С Ст, *гр̄а̀* Г Год Мр С, у један *ма̀* Во, *ора̀* ДД З К Ка Кр, *сӣро̀ма* В М Р СР, *ӣд̄сӣро̀ма* Вр, *сӣра̀* Ду З Т, *ӣр̄бу* Мр;

о̀д̄ма̀ Б Бр Го Год Душ Зд Ми Мр П РБ Ри Ро С Ст ТП;

бо̀љӣе ТП, *ва̀кӣе* Мрш, *во̀денӣе* Ту, *во̀ловскӣе* Ка, *в̀уп̄енӣе* У, *гла̀внӣе* У, *глѐханӣе* Ка, *дӣвљӣе* Рош, *дӣвнӣе* К, *до̀брӣе* Ми, *др̄у̀гӣе* Ст, *жу̀тӣӣе* Ро, *ло̀по̀вскӣе* Зд, *мла̀ђӣе* О, *мо̀дӣе* Му, *мо̀мачкӣе* ТП, *му̀жикӣе* Р, *па̀шӣе* Л, *нѐкӣе* Му, *ӣрѐђаӣњӣе* С, *ра̀знӣе* ГД, *са̀даӣњӣе* ГГ, *сӣро̀маӣнӣе* Ми, *сӣа̀рӣе* Ст, *сӣа̀рӣнскӣе* О, *су̀вӣе* ЈД, *ӣа̀кӣе* Д, *ӣӣе* Г Душ;

го̀ш̄овӣ Го, *гр̄д̄нӣ* РБ, *до̀ма̀ћӣ* М, *др̄венӣ* П, *жа̀лоснӣ* Ду, *мо̀д̄е̄рнӣ* Т, *па̀чӣӣа̀нӣ* Б, *о̀ӣ* В, *ра̀знӣ* Р, *р̄ђавӣ* М, *сӣа̀рӣ* П, *су̀вӣ* М, *ӣдо̀в̄арнӣ* В, *цѐлӣ* СР, *ӣу̀ӣљӣ* Ту;

њӣ Б Во З Ми (исп. и енкл. *ӣма̀* и *по̀доста* Ц, *е̄во ӣ ва̀мо* Во и сл.);

нѐ вӣо СР, *да̀до* Ду Год, *нѐ дадо* Во Ц, *нѐ до̀ђо* Во, *нѐ знадо* Во Ц, *за̀стӣадо* Ц, *ӣмадо* РБ, *ӣсӣадо* Во, *ӣсӣрӣча* РБ, *нѐмадо* СР, *одо* Во З П С, *ӣадо* М П, *у̀мал нѐ ӣадо* С, *нѐ ӣознадо* Во, *ӣрѐсӣадо* З, *ӣрѐјадо се* П, *ӣрӣсӣадо* Ц, *ӣрӣђо* Б, *сӣӣадо* Го, *сѐдо* Ка.

Ликови типа *бо̀љӣе* јављају се и са -г (в. т. 498), а примери типа *одо* чешћи су са -к (в. т. 589).

О фреквенцији и распрострањености придевских форми типа *бо̀љӣе(г)* (одн. *бо̀љӣем* и сл.) говорићемо у одељку о морфолошким особинама.

293. а) Примери за *в* ← *ø* ← *х*:

секвенца *увV*: *бу̀ва* Б Кр Зд, *бу̀ву* ТП, *бу̀ве* Бр Д Ду Душ З Зд Ст ТП, *бу̀ва̄* Б Ду Душ З Л М Ми Ра Ц, *глу̀ва* Во Ду Ц, *глу̀ву* Б М Рош, *глу̀во̄м* Год Мрш, *глу̀во̀* до̀ба но̀ћи Ри, *гру̀ва̄* Б Бр К О СР, *гру̀ва̄ју* Б М Ри, *ду̀ва̄н* Душ Т У Ц, *ду̀ва̀на* Зд М П Мрш, *у ду̀ва̀ну* Б Во Рош, *ду̀ва̀нчӣу* ГГ, *ду̀ва̄* Бр ДД З Зд Мрш Ст Рош, *ду̀ваӣ* у он̄о Ро, *ку̀ва̄ӣи* ДД ТП, *ку̀вала* Ка Кр Ту У Ц, *ку̀вали* Ри Ц, *ку̀ва̄ се* Душ Му Ту, *ку̀ва̄ј* Ми П, *ку̀ва̄ӣо* ДД, *за̀кува̄ӣи* Б Ј О, *за̀кувала* Р Т, *за̀кува̄ӣу* СР, *за̀кува̄м* Год ДД Ми Мр,

з_акув_аиш Ра, з_акув_амо К Т, ђи_кувала Мрш Ту, ђи_кув_ам Бр Ра О Ро, ђи_кув_а се Бр О РБ Ри, ђр_окув_ам Во Ми Ро, ђр_окув_а се Ст ТП Т Ту, ђр_окув_аиш Бр Мрш Ц, ђр_окув_амо Бр РБ, ск_ув_аиши Д РБ Ри, ск_увала Б Во П Р, ск_ув_ам Б Г Го Ми Мрш, ск_ув_а се ЈД Рош, ск_ув_амо Б Кр Му СР, у_кув_ај Д, у_кувасмо Ми О, у_кув_а се ДД Ст; м_ува ГГ Ц, м_уве ГД Душ К Ка, м_ув_а П Р, м_увицу Ст; р_уво Ка, р_уво Т Ц, с_ува Год ЈД С Т, с_уво ГД Ми Ту У Ц, с_ув_е Р ТП, с_ув_и Р Т, с_ув_е Зд Ка (исп. и аналошко с_ув ГГ ГД Д Ду Ка Мрш Му СР Ст ТП Т Ту Ц); љ_во Бр Д П РБ, љ_веиша Бр Ми Т, ув_еиша Ј Ка РБ Ра, ув_еиш_а Б Ду ТП итд.;

секвенца *овV*: ј_ова Д, ј_ову Р Ст, с_ове Ро;

секвенца *авV*: ишчав_ур_а се К (исп. и ч_аура Бр Во Ка, ч_ауру Год Ра, ч_ауре Ка Ту);

секвенца *еве* (← љхе): ђ_јев_е Во Ду;

б) примери за *j* ← *ø* ← *x*:

секвенца *ajV* (← *axV*): а_жд_аја К Ми, а_жд_аја Ст, а_жд_ају Ст; ђ_ра_је З, ђ_ра_ји С; с_на_ја Б Г Го Мрш Ми, с_на_ји К Ка, с_на_ју Зд, с_на_је Ст, али исп. и ђ_ра Ду РБ Ст, ђ_раа П Р, ђ_раом Зд Ц, ђ_ра Ду С (говори се и ђ_рас Ка, ђ_раса О, ђ_рас_а Ту Ц),⁴¹¹ с_на Год Ра Ту, с_наа Вр О СР, с_на_е РБ, с_нау К У, са с_на_ом К, с_на_о ТП, с_на_а Му П;

секвенца *ojV* (← *oxV*): с_оје Вр ГД Ј К П Ро;

секвенца *ijV* (← *ixV* или љхв): з_ри_диша Во ДТ П, зад_ијо се Душ (исп. и кат се ђ_нђ зад_иљ_а Го), м_ађиша ДД Ка РБ, Ми_ђајло ДД Мрш, Ми_ђајла С, Ми_ђајлу С, одн. Ми_љољд_ан Д, ми_љољск_о љ_ето Ри; м_иљ_ур Ду С, м_иљ_урови Ст (исп. и м_иљ_ови Зд Т).

294. Примери за промену *x* → *z* и *x* → *k*. а) У иницијалном положају имамо само *k* ← *x*:

кар_му_нику ГГ, кар_му_нике Д, к_ау_бица ГД, к_ау_бицу Мр Ст, К_ер_цеговина Душ, К_ер_цеговину В, кер_оји Ми, кер_ојима Ра, к_ран_е РБ, к_рану Ст, К_иш_лер Бр ГД Кр С, К_иш_лера О П, с К_иш_лером С, к_ош_л Го Ри, к_раб_рос Б, К_рв_аск_а Му ТП, К_рв_аск_у Ту, К_рв_аиши С, К_рв_аише В У, К_ри_ст_иос Го Ту, К_ри_ст_иоса Му, К_ри_ст_иосу У.

б) У медијалном положају *z* се јавља једино у ретким потврдама трећег лица пл. импф.:

би_љагу Ра, ш_ћагу Ро Ту.

У осталим засведоченим примерима редовно је -*k*-:

у окр_ужном ар_ки_ву Б, ар_ки_ва ДТ Рош, у ар_ки_ви Б ГГ Ро, од бр_ука ЈД, в_азд_ука Го Р Ту (исп. и в_азд_ук Б Во Ро), в_рк_ов_ни с_уд ЗД, д_рк_иш_о Мрш С П, д_рк_иш_ала Л Ро Ту, зак_иш_ево Зд Ст, зак_иш_евали К, и_ск_рана Б Ду, и_ск_ран_е С Ст, и_ск_рану ТП Т Ту, у Ј_акорину Ри, м_аковина Ду, м_аковину У, М_ик_аило ДТ Ри, М_ик_аила Му, М_ик_аилу С, и_ар_окиша Ми Ро У, и_ар_окиш_е Му Рош, и_ар_окишу З Ри, и_лека В К, у и_леку Бр Р (исп. и и_лек Б Во СР С Ст), и_ри_кваиши Бр Д, и_ри_кваиши Ми Ри, и_ри_кваишимо Ро, и_ри_кваише ТП, и_ри_кваише се Мрш, и_ек_ника ГД К, и_ек_нику К, у и_ек_ничк_у школу Р, Т_иком_ир Ри У, Т_иком_ира Ту, Т_иком_иру Ц, у_сека Бр Г, у_секу Ст.

в) Укупно узевши, оба гласа се јављају и у финалној позицији. Од категорије до категорије то изгледа овако.

⁴¹¹ Глас *c* у ђ_раса и сл. аналошког је порекла (: ђ_раси).

ва) доследно је -г (ако није ø, т. 498):

— у генитиву пл. придевско-заменичке деklinације:

вѣћѣг К, *жѣвѣг* Ц, *òвѣг* РБ, *рѣзнѣг* Ту, *шѣйљѣг* Б и сл.;

дѣбљѣг ДД, *дòбриѣг* Ри, *жѣвѣг* Ка, *лѣушкиѣг* Душ, *пѣшиѣг* Ст; *òниѣг*

Вр и сл.;

— у ген.-ак. личне заменице 3. л. пл.:

нѣг Бр ГД Д Мр Ри Рош, *кòд нѣг* П Ро, *нѣ нѣг* Зд О, *зѣ нѣг* Го, *йсьред нѣг* КР;

исп. и енкл.: *Сѣд иг* ìмѣ ДД, *Да иг* мòје òчи нѣ видѣ Л, *Рѣно иг* пѣштајѣ Мр, *нѣка иг* П, *Па* йшло *иг* дòста Мрш и сл. (в. и потврде у т. 480 одељка о морфолошким особинама).

У форми *нѣке* (засведоченој у југозападним и неким централним насељима, в. т. 131) можда је цело -ке партикула.⁴¹²

вб) У 1. л. сг. импф. имамо -г или -к у гл. *биѣи* и -к или -ø у гл. *имаѣи*:

биѣг Вр М, *биѣк* Ка Му У;

ìмадиѣк ЈД, *ìмадиѣ* Го, *ìмадиѣ* Рош.

вв) У 1. л. сг. аориста јавља се и ø (т. 292), али је много обичније -к:

аѣерисак З П, *бѣцѣк* Во Год О Му, *вѣћок* ГД Г Му РБ С Ст, *нѣ вѣћок* Бр В Ри Т, *дòведок* Го Год П, *дòдадок* Бр ГД, *закѣйѣк* ГГ, *зѣйѣйѣк се* ГД, *зѣйѣйѣк се* ГГ, *зарѣдик* Б Душ М СР, *засѣдадок* Б Рош Ту У, *зѣйѣок* Бр Ри, *зѣйѣок* Р Ст, *избòрик се* Мрш Ту, *излѣйѣк* Го, *ìмадок* Ду Ст, *не ìмадок* Ст, *искòриѣйѣк* Му, *исѣадок* Б Р, *исѣѣок* Б ДД Зд РБ, *исѣйѣчѣк* Бр Мрш, *кѣйѣк* О РБ Т Ту, *нѣћок* Бр Душ Мрш Ра, *намѣок* Зд, *намѣрик* Б ДД Ми Мрш СР, *намѣѣк се* Д, *наѣчѣк* Мрш У, *нѣмадок* Д, *òдок* Бр ДД Душ Ми Ст ПП, *док* не *òздравѣк* Ра Ри Рош, *окрѣнѣк се* Бр С, *òйрѣжѣк се* Бр Вр Рош, *òсѣадок* Бр Л М Ми, *оѣрѣсок* Ри Рош, *йѣдок* Вр, *йòгледак* Б Вр Ст, *йòвѣѣк* Бр Му, *не йòврѣйѣк се* Ро Рош, *йòзнадок* Л У, *йòћерак* Б К Зд, *йòчѣк* Ми ПП У, *йрѣдадок* Т СР, *йрѣћок* Б Ду, *йрѣйѣадок се* Мрш, *йрѣчѣк* О Р, *йрѣйѣадок* Ра, *развѣдок се* О, *рѣок* Д Ст, *не рѣок* Г, *сарѣник* Рош, *скòйѣк* Му, *сѣйѣдок* Во П, *ћѣтѣк* Душ, *йѣадок* Мрш Р, *йѣок* Р, *йѣк* Ду Ст, *йѣѣдок* Б Л М Ми, *урѣдик* Б ЈД Ми, *уѣѣок* Б Мрш, *уѣйѣк се* Б Ми итд.

Заступљеност ликова са -к (одок и сл.) односно са -ø (одо и сл.) унеколико је ареално условљена: форме са -к далеко су обичније у нашим централним и источним насељима,⁴¹³ док ликови са -ø претежу у западнијим граничним селима, нарочито у насељима подринског залеђа.⁴¹⁴

295. У невеликом броју потврда са х очитује се утицај стандардног језика:

хѣљѣну Му, *хѣљѣницу* Ри, *нѣроднѣ хѣрòј* Во, *Хрвѣйѣима* Р, *Хрвѣйѣе* П, *у хòднѣку* Г; *йѣхѣѣѣк* Д, *йѣхѣѣѣкѣ* Ст, *йѣрòхѣѣѣ С*, *йѣрòхѣѣѣу* ПП, *уѣѣѣѣ Во*; да *их* вѣдѣ Ка, *ђе нѣѣх* бѣш Ду, *òвѣх* Рош.

Ипак, х би могло бити аутохтоно у једној категорији речи — у узвизима:

йх, *нѣѣ* Го, *хѣ-хѣ*, *смѣѣ* се ко *дѣѣѣѣ* К, *грѣвѣ*, *йх* Во.⁴¹⁵

⁴¹² Исп. М. Ник. СП 277.

⁴¹³ М. Ник. Гор. 662 само *вѣћок*, *дòдок* и сл.

⁴¹⁴ Тешић Љешт. 202 само *вѣћо*, *дѣдо* и сл.

⁴¹⁵ Исп. М. Ник. СП 273.

талним суфиксом *-џија*. Осетна концентрација дијалектизама са гласом *џ* место другог гласа у стандардном језику и неугасли језички одраз оријенталног наслеђа држе фреквенцију ове африкате изнад нивоа књижевнојезичког просека.

299. Број засведочених примера са гласом *џ* је знатан. Исп., најпре, следеће ликове:

џаба Б Г Го З Ј М Ми Рн, *џабѣ* Душ З Зд РБ Т, *џабалуж* Бр Год, *џада* Ј К Мрш Му, *џади* Б Д Ра Рн СР, *џадом* Бр Го Му, *џадицу* Бр Р, *џадиџом* Го, *џак* ГД Д Ка Мрш Ст ТП Т, *џака* Б Ду Зд Ц, *џакови* Бр Р Ра Ту, *џакове* Бр Ј Ц, у *џаковима* Ми Мрш, *џачић* Б Душ Зд Т У, *џачића* Бр С, у *џачићима* Ц, *џелџи* Ј К, *џелџи* Бр Ј, *џем* Б ДД П Рош, *џема* Б Год Р Ра О, са *џемом* С, *џемпер* Б Бр Ра Рош СР Ту, *џемпера* Б Ра, *џемперу* Р, *џей* Б В ДД К Ц, у *џеј* Бр Ра, у *џеју* Мр С, *џејови* Бр К Мр, у *џејовима* Г, *џејарац* Б Душ З С, *џејарца* Бр Р, *џибра* Д Ра Ри Ро С Ст ТП, *џибрѣ* Душ Ми Мр П, *џибру* Бр ТП, *џика* Бр Му С, *џокѣ* Д Ми, *џоку* Мр У, *џукела* Б Душ Ми СР, *џукеле* Бр Во, *џукелом* Г, *џукеле* Мр, *џумбус* Б З Ми⁴¹⁹ и сл.

џуџак Д Т Ту, у *џуџаку* Рн Ро, *џуџаци* С У, *џуџован* Ду Рн, *џуџовани* Б В С, *џуџоване* Бр Т П, у *џереџама* С, *џилџан* Бр Т, *џилџани* Ту, *џанџа* Б Ми Ро, *џанџу* Ми Му У, *џанџиџе* Го У, *џарџиџу* Во, *џаџак* Бр Год Ст Т, *џаџака* К, *џаџк* Г Душ Рош, *џаџа* К, на *џаџу* СР У, *џаџи* Б К Ст, *џаџке* Б В РБ ТП, *џенџер* Б Ка, *џомџорџица* ГД Рн, *џомџорџице* Ст У, *џериџада* Бр ДТ Ту, *џериџаду* Муш и сл.

300. Глас *џ* често срећемо и у оријенталном суфиксу *-џија*, и у речима словенске основе, и у речима турскога наслеђа:

џроводаџија Вр Ми С, *џроводаџиѣ* Р, *џроводаџију* К, *раџуџија* Мрш, *раџуџију* Кр, *шалиџија* Т Ту У;

џоџија Год Г Ст, *џоџије* Рн, *кавџија* Зд РБ, *кавџије* Т, *казанџија* ДТ, *казанџију* ДТ, *казанџије* Р, *раџаџија* Б Год РБ Мр Му, *раџаџију* Г Ра Рн, *раџаџије* С (исп. и *раџаџилук* Б Во, *раџаџилуку* Ду СР; гл. *раџаџија* Бр К, *раџаџијају* К), *саџија* Ст.

Наставак *-џија* имамо и у имену епског јунака: *Муса Кесеџија* В.

301. *џ* се јавља и у резултату разноликих (неретко и тешко објашњивих) асимилацијских процеса.

а) *џ* као производ асимилације по звучности имамо у *враџбине* Д, *враџбинама* Ми, *наруџбину* Ј, *поруџбине* Ро.

б) Јавља се и као резултат промена у групи *џб*:

џбан ЈД Рош, *џбанови* Вр, *џбун* Год Ра, у *џбуну* Во; — *вџба* Ми Ту, на *вџбу* Ст.⁴²⁰

Говори се, међутим, и *џбан* Год, *џбанове* Р, *џбун* Ду, *џбунове* Зд, *џбуње* С; — *вџба* З, *вџбу* Ду Ј Ра, на *вџби* Во, *вџбали* Бр Во Ка, *увџбавали* Ц и сл.

⁴¹⁹ РМС: *џумбус*.

⁴²⁰ А. Пецо и Б. Милановић *џбун* у ресавском говору објашњавају асимилацијом по начину изговора (Пецо–Мил. Ресавска 284). Проф. Р. Симић оспорава овакво објашњење (Симић Лсвач 177). С. Реметић (Шум. 173) следи Печину и Милановићеву линију размишљања, наводећи и неке друге примере (*вџба*, *вџба* итд.).

в) Бележимо и *инцилїр* Кр, *инцињѣр* ГГ / *инжсињѣр* ГГ ДТ Л П, *инжсињѣре* Д Мр, *ижсињѣр* Р.

302. Ц алтернира са другим гласом (са *ж*, са *ђ*) и када није у сугласничкој секвенци:

а) *ц:ж*:

цандѣр Год Ст ТП, *цандѣра* Бр РБ, *цандѣру* Т РБ, *цандѣрѣ* П У, *цандѣрима* Ст,⁴²¹ / *жандѣр* Б Ду М Ми, *жандѣру* Го Ц, *жандѣри* Бр К П Ту, *жандѣре* Р У;

цѣрѣ вѣтру Г, *цѣрѣмо* О, *цѣрајѣ* Му, *цѣрѣч* Вр Д, *цѣрѣчол* М / *жѣрѣч* Д Ми (исп. и *шаркачем* Ми), *жѣрѣча* П;

б) *ц:ђ*:

цѣзва ЈД / *ђѣрза* Г У Ц, *ђѣрзу* П, *ђѣрзе* С.⁴²²

303. а) Ц (а не *ђ*) имамо у *Маѣѣр* ГГ, *Маѣѣри* Вр Зд Ка М, *Маѣѣрѣ* Мр, *Маѣѣре* Ро Т, *Маѣѣрскѣ* Ми Ст, *кроз Маѣѣрскѣ* О, *маѣѣрскѣ* ДД, *маѣѣрскѣг* Р; *маѣѣрка* Ми, *маѣѣрке* ДД ДТ К М П, *од маѣѣрки* Ј (врста шљива).

б) И овде се чује *гљѣвѣца* Год Л М Ст Т, *гљѣвѣцу* Ро⁴²³ (поред: *гљѣвѣча* Душ Р Ри, *гљѣвѣче* Ст, *гљѣвѣчу* Ми Р).

3) ПАЛАТАЛНИ КОНСОНАНТИ

а. Сонантѣ Ј

304. И у овоме говору глас *ј* је подложен делимичној и/или потпуној редукацији у једном броју гласовних положаја, нарочито у неким вокалским секвенцама. Артикулациона нестабилност сонанта *ј* превасходно је условљена фонетским разлозима — фонетским околностима и природом самога гласа.⁴²⁴

305. Иницијално *ј* стабилан је глас у с в и м речима уобичајеним у народном говору.

306. а) Судбина гласа *ј* у међувокалском положају зависи од природе додирних вокалских вредности.

Ј је стабилно и када се нађе између вокала, ако су то фонеме *а*, *о* или *у*. Изузетке имамо само у старим и широко познатим формама типа *ѣѣс*, *сѣѣк*, *сѣѣкако* (све су, међутим, засведочене и са *-оја-*; в. т. 234).⁴²⁵

⁴²¹ „Биће да је асимилацијом (даљинском) добијено *цандар* итд. од *жандар(м)*“ (Рем. Шум. 173).

Овај лик је забележен у многим говорима; исп.: Мил. Црмн. 364, Ник. Мачва 253, Ник. Срем 335, Ник. Тршић 406, М. Ник. Гор. 664, М. Ник. СП 282, Окука Рама 68, Пеш. СК-Љ. 127 итд.

⁴²² Исп. В. Ник. М-Гс 134 *ђѣрза/цѣзва*.

⁴²³ По С. Реметићу *ц* у овим и оваквим примерима (он наводи и *кѣѣлаца*, *сеѣѣѣѣѣѣ* и неке друге) има семантичко-стилску функцију, тј. „његовом употребом постиже се одговарајући стилски ефекат“ (Шум. 174).

⁴²⁴ У вези са редукацијом гласа *ј* М. Николић каже: „Та је појава више условљена природом српскохрватскога *ј* него припадношћу некога говора овоме или ономе дијалекту одн. овој или оној дијалекатској скупини. Отуда је његова судбина често слична и у међусобно иначе различитим говорима“ (СП 282).

⁴²⁵ Исп. М. Ник. СП 203.

Уколико је бар један од додирних вокала *и* или *е, ј* се унеколико или сасвим редукује.

б) *Ј* потпуно ишчезава у готово свим засведоченим примерима са секвенцом *а/о/у+ј+и*:

га̀ила Б ГГ СР Ро СР, *га̀или* Год Мрш, *га̀им* Го П, *Сѣ̀ра̀ин* Д, *Сѣ̀ра̀ина* Д, *Сѣ̀ра̀ицу* Д; *бро̀й* ДД П Т, *бро̀иш* Рош, *избро̀йм* Б Г Ри, *ко̀й* Бр Ду П Р ТП Ту, *мо̀и* Бр М О ТП, *мо̀й* О Ту, *о̀дво̀йм* Г Мрш Ту, *о̀дво̀й се* В Го, *о̀дво̀ймо* Мр Ц, *ѝредво̀й* У, *ѝредво̀ймо* Ри, *раздо̀во̀й* Бр ДТ, *раздо̀во̀ймо* Ст У, *у̀сѣ̀йо̀й се* РБ; *за̀бру̀й* Д, *у̀й* У итд.

Исп., ипак, и *на̀бро̀й* К, *дво̀лицу* Го, *ѝрдо̀лица* Ра.

в) *Ј* у скупини *а/о/у+ј+е* или сасвим изостаје или се делимично редукује:

ва) у *Бараеву* Бр, *не да̀е* ГД Ц, *за̀сѣ̀а̀емо* В Год Мрш, *не за̀сѣ̀а̀е* Мр, *кра̀ева̀* Во, *на̀сѣ̀а̀е* Б Му РБ, *не ѝреда̀е се* Б Г, *не ѝресѣ̀а̀е* Б Год Р, *разда̀е* Го СР, *расѣ̀а̀емо се* Бр Му П Т, *Сараево* Бр Вр Ту, *ко̀й Сараева* Ри, у *Сараеву* З, *у̀йо̀зна̀е* Б К ЈД Мрш; *Вѣ̀до̀е* Ду СР, *Вѣ̀до̀ем* Го РБ, *Рѣ̀до̀ем* Ри, *ко̀ешѝа* В Го М Му Т, *ко̀ека̀и* Зд Ро, *ко̀ека̀е* Д П РБ У Ц, *у̀дво̀ени* Ми, *у̀дво̀ене* Му У; *да̀ру̀е се* Д Ду, *да̀ру̀е* Бр Мрш О СР, *за̀ку̀е* ГД Го Ми, *за̀ишѣ̀ку̀е* ДТ Ро Рош, *кѣ̀е* Г, *не обу̀еи* ГГ, *осу̀е* Ка Ра, *по̀два̀љу̀е* Год, *ѝречу̀е* Мрш, *разва̀љу̀е* Д Го СР, *не разва̀љу̀емо* М, *разда̀њу̀е се* Год, *разда̀е* БД, *разна̀чу̀ем* Ми, *раску̀е* О, *у̀ва̀љу̀е* У, *не чу̀ем* Ду итд.;

о̀ва̀ е до̀бра Во, *ишѣ̀ е шѣ̀ е* Ду, *о̀на̀ е ва̀мо* К, *да̀ е ишѣ̀ Ц* итд.; исп. и *брѣ̀нице* (т. 234), *мо̀г(а)*, *ишво̀г(а)* и сл. (в. у одељку о облицима прид. заменица);

вб) *га̀јеве* Во ГГ, *га̀јевѣ* Ду, *га̀јевима* Б Ду, *да̀јем* П С, *да̀јем* Мр С, *за̀једно* Ду Ц, *за̀једно* Вр Ра Т, *за̀ла̀је* Б Во Л Ми Т, *кра̀јевима* К П, *на̀ва̀љу̀је* Ду Л Рош, *ѝдо̀зна̀је* Г Ро, *ѝрода̀је* З ТП; — *са Вѣ̀до̀јем* О, *ко̀је* ГД Ми, *мо̀је* Ст, *рѣ̀јеву* Д, *рѣ̀јеве* Ј Ра, *са Срѐдо̀јем* К; — *за̀ко̀ра̀чу̀је* Мр, *за̀мѐњу̀је* П, *на̀ва̀љу̀је* Мр, *ѝрѣ̀на̀гљу̀је* Мр Рош Ст, *не ѝрѣ̀ва̀љу̀је* РБ, *разва̀љу̀је* Бр Мрш, *расѣ̀а̀љу̀је* Му, *расѣ̀орѣ̀жу̀је* Бр Ми Мрш, *су̀је* Г, *не су̀је се* Л, *осу̀је* М, *чу̀јем* Кр М Т, *чу̀је* Г, *не чу̀је* Ми и сл.

г) Глас *ј* обично сасвим ишчезава из скупине *ији* у формама типа *ка̀йѣ̀ца* (т. 233), исп., нпр., и: *а̀влиш*; *ѝензиш*; *сѣ̀арѣ̀*, *чѝсѣ̀иш*; *чѝ* (ове и овакве форме наведене су у т. 233).

Имамо и *Илѣ̀н* СР, али и *Ми́лиш* З, *Пе́тириш* К, *Тома̀ниш* Ро.

У другим скупинама са *и* на првом месту *ј* се готово доследно делимично редукује, нпр.:

Илѝја Д П, *Ми́лија* Ка, *Ма̀рија* ТП Ц; *бѐкрија* Бр Мрш Ри Ро, *ра̀нија* В Му РБ Ту; *сѝја* ДД ДТ Ри, *чѝја* Б ГГ П Ри; — *Рома̀нију* Р, *Тома̀нију* Ст; *бјежѣ̀а̀ицу* Г Ту; — *бѝју* Бр Д Р Ра Ри, *ра̀збѝју* В ДД С СТ, *у̀бѝју* Бр С Ст ТП; — *чѝју* Бр Д ЈД Ра Ро; — *Мѝјо* Бр Д Мр; — *ра̀кѝом* Б ДТ Д Ду М Ро, *рѣ̀сѝѝом* В Ра, *Србѝом* К С итд.

Ј изостаје само у једној потврди: *крѝју̀ћи* Ра⁴²⁶ (исп. и *крѝју̀ћи* Во).

д) У групи *-еје-* (*-е је-*) глас *ј* потпуно ишчезава у форми *свѐдно* (ретко је *свѐједно*), у ситуацијама типа *ђѐ* (← *ђе је*), *ко̀је* (← *које је*), одн. *не-едѐм* и сл. (ова појава није доследна; в. т. 233).

Исп. и *мо̀е сѐје* Во; *блѐје* З.

⁴²⁶ Овакве форме су засведочене и у неким околним говорима; исп. М. Ник. Гор. 663, М. Ник. СП 283.

У осталим секвенцама са *e* на првом месту *j* се, збирно узевши, потпуно или делимично редукује, исп.:

меиша Вр М, *меишу* ТП, *сеи* Во; — *блеи* Во;

сеја Во; — *сејо* Во (вок.); *сеју* Во (немамо других потврда). *J* „двоструко“ изостаје у формн *Ђвреи* Р.⁴²⁷

307. аа) У финалном положају *j* доследно изостаје у имп. гл. IVа врсте на *-иши* и II врсте типа *сијати*:

изби Во, *заби* Душ С, *наби* М С Ст, *оби* ДТ С, *поби* К Ка Мрш, *иреби* Зд, *ироби* Ри С, *уби* Мрш Т Ту; *обави* З, *одви* Д Ду Ри, *одави* Му, *иреви* М Ц, *ирсави* Мрш, *разави* Ка Р, *сави* Душ Ми Ст У; *зали* Душ Р, *нали* Т Ц, *ирели* Ри, *идли* Ј У; *кри* Ст, *нашкри* Р, *идкри* Зд М С, *ирекри* Ми У, *сакри* Ј Р, *сакри се* Во; *ии* Д Ст, *наии се* Ка, *иди* Ка Кр Л Р Ра Ту Ц; *ши* Душ Ка, *заши* Ка Ра, *саши* Ми и сл.;

загри Ка Ро С, *идгри* Зд Ри, *угри* О С; *си* РБ, *заси* Му С Ст, *идси* Ј О, *ирдси* Ду Ми.

аб) Такође и у 2. л. пл. имп. ових глагола, у медијалној позицији, имамо *и* (← *иј*):

разбише Ду СР, *завише* Душ, *одвише* Ка У, *иревише* Ст, *обрисе се* Душ, *грише се* Душ Кр Л, *загрише* ТП итд.⁴²⁸

б) И у нашем говору присутна је дублетна форма *немо*, *немоше* / *немој*, *немојше*:

немō Год ДД Зд Рош; — *немōше* Г;

немōј Во Г Душ З Р, *немōј* ЈД Л; — *немōјше* Душ Ми Ст.⁴²⁹

в) Наставак *-j* (или пак *ј*) обавезан је у имп. гл. осталих вокалских основа, па и у гл. V врсте:

бацај ГГ Год Ту, *не бацај* Б П РБ Ри Рош, *не бацакај* Ми, *гађај* Го Д, *гүрај* ДД ДТ Р, *не гүрај се* Душ, *замодјај* Б Год, *изгрёбенај* Ро, *издај* Ри Ту, *не издај* Ри, *не кукај* Бр ЈД Ј Кр П, *надегледај* Р, *нашајај* Ту, *ийијај* Б К СР, *не ийијај* ТП У, *не гледај* Б К Ка Кр, *сазнај* ДД Ст, *сачекај* Бр Мрш Му РБ, *не свађај се* ЈД, *скүвај* Б З ЈД Ј К Ка Ц, *смодиај* В Г Го Год Рош, *сиучај* Бр ТП, *уийијај* Б Го У, *чекај* Б ДД Д Душ З Зд Ка П, *не чекај* Бр Ду Душ З Зд Рош, *чувај се* Б Зд итд.

308. а) *J* може стајати иза непалаталних сугласника *ч*, *ж* и *ш*:

наручје Го Ми, *зечје* Р Ст, *иичје* јае ТП;

божја рүка Ст, *божја* казна Р, *божје* волье Р, *орүжје* Душ З, *орүжјем* К, *орүжјом* П;

кокошије јае Го.

Засведочено је, међутим, и *наруче* Ра,⁴³⁰ у *Зароју* З.

б) *J* из наставка је може стајати и иза *р*:

⁴²⁷ Исп. Рем. Шум. 146 *Ђвреји*.

⁴²⁸ Овако је и у бројним другим идиоима; исп. нпр. В. Ник. М-Гс 110 (наведени су примери само за 2. л. пл.), М. Ник. Гор. 663, М. Ник. СП 284, Рем. Шум. 325 и сл.

Интересантно је да је у источнoхерцеговачком говору *доби* и сл. (Пецо ГИХ 184).

⁴²⁹ Исп. М. Ник. СП 284 *немō*, *немōде*, — *немоше* / *немој* — *немојше* (*немојше*).

⁴³⁰ Ова форма се јавља и у неким оближњим сродним говорима; исп. М. Ник. Гор. 663, М. Ник. СП 284.

mr̩m̩ōrje Во, *ōr̩āiije* Ро, *īr̩īm̩rje* З и сл.

в) О гласу *j* из *je* ← *ѣ* иза *p* в. у т. 257.

г) Говори се *њојзи* (*њоџи*) и *њози* (в. у одељку о облицима им. зам.).

309. У вези са пореклом гласа *j*, указаћемо само на дијалектолошки најинтересантније случајеве.

а) На почетку речи имамо *j*:

← *ø* ← *x*: *jēndeke* Во, *jēf̩iika* Д Мрш, *jēf̩iikē* Ро, *jēf̩iiku* ТП (грч. *hektipos*);

← *ø* у речи са иницијалним самогласником задњег реда:

jūlār Б Во Ду Душ К Мр П РБ Р Ра С Ст, *jūlāra* Во С (исп. и *ūlār* Л Ра), *jōiē* Во Вр Го Год ДТ Д Душ Ј К Ка Ми Мр Мрш, *jōiē* Ду, *jōiēti* Б Бр ГГ ГД Го ДД Душ Зд ЈД Мрш О П Рош СР Ст ТП Ц (исп. и *ōiē* Бр ГГ ГД ДТ Душ Зд Ми П РБ Ро Рош Ср С ТП Т, *ōiē* Зд Т, *ōiēti* Вр ГГ ДД ДТ Душ З Зд К Мрш Му П РБ Р Ри Рош С Ст ТП Ту).

б) У медијалној позицији глас *j* имамо:

у рефлексу јата (*je*)/(*ije*), нпр. *ījēsma*, *īr̩iē*;

← *h̩* у *vōje*, *nōje* (т. 625); у истој позицији, у истим и неким другим примерима могуће је и *ø* (в. т. 625);

← *u* у секвенци *eu* у *zēj̩iini* Ду, *zēj̩iina* Ду, *zēj̩iini* Во (поред *zei̩iini* Мрш);

← *u* у групи *ui* (← *uxi*): *kūjna* Во Ду Ц, *kūjni* ЈД СР;

← *ø* ← *x* у новонасталом хијату (нпр. у *siāja* и сл.), али недоследно (т. 289);

← *ø* у зеву вокалске секвенце *-uo-* (*-uo-*): *avi̩iōn* Во Ц, *kami̩iōn* К Л; *bi̩iō*, *nōsiō*, *sādiō* и сл. (за *j* ← *ø* у *-i o-* исп. нпр. *i̩ōn* В ЈД Мрш Р СТ Ц, и *lōna* Год М, и *lōnā* Ц).

У финалном положају имамо глас *j*:

← *-h̩* у *goj* (т. 316);

← *-ø* (у неких прилога): *ōndāj* В Во Год Душ Кр Л Мр Ми СР С Т Ту, *īūj̩j* Вр ДТ Зд Кр Л Му РБ Ри СР Ст Ту Ц, *īūdāj* В К, *īūdāj* ЈД; исп. и *ōndā* Во Вр ГД Ду К Мр Му СР Ту, *īūdā* Д З Кр Л Мрш О Р Ри Ст, *īū* Б ГГ Год Душ ЈД М Ми Ро.

Напомена: О гласу *j* (а нарочито о *j* из *je* ← *ѣ* у процесу јотовања) в. и на наредним страницама.

б. Сонан̩ти Љ и Њ

310. Артикулација и дистрибуција су стандардноновоштокавски, а то се, у знатној мери, односи и на њихово порекло.

а) У скупинама *īj*, *bj*, *mj*, *vj* (← *īvj*, *bvj*, *mvj*, *vvj*) имамо *љ* ← *j* тамо где и у књижевном језику, нпр.: *gr̩ōbље* ГД К, *zdr̩āvље* Мрш Ра Ст, *r̩ōbље* Ми, *sn̩ōiље* Во Зд Ка Ст и сл.

⁴³¹ Исп. нпр. М. Ник. Гор. 663 *īr̩ēk̩yūčē*, М. Ник. СП 286 *īr̩ēk̩jūčē* / *īr̩ēk̩yūčē*, Тешин Љешт. 204 *īr̩ēk̩yūčē*.

б) Секвенцу лабијал + љ (← лабијал + ј) затичемо у неким речима страног порекла: *Дамљану* У, *шамљан* Р У, *шамљана* Ст, *шмљан* М Ц, *шмљана* РБ (исп., ипак, и *шмјан* Ро).

в) Говори се *бјена* Ра, *бјени* Г, *побјено* Ми, *пдлујјано* Б, баба *пјана* Мрш, *пјани* Ро, или пак *пјан* В Во Ду, *пјана* Ка, *пјани* Ду Ц, *пјандура* Кр, *побијени* К и сл.

Није потврђена промена љ ← ј у скупинама *бј*, *вј*, *пј* (← *бвј*, *ввј*, *пвј*).

Редовно је, такође, и *оружје* Бр Душ З М У, *оружјем* Го К (никад *оружље* или сл.).

г) Чује се *ирѣкучѣ* Б Г и *ирѣкључѣ* ТП Ту.⁴³¹

311. а) Готово је доследно љ, њ ← л, н у секвенци ље, ње (← *лѣ*, *нѣ*): *кѡљено* Б Бр Л М Ми Рош, *кѡљена* Бр В Во Вр Ра Ту, *кѡљену* Го Год Ст, *кѡљенима* ГД Г Го Ст Ту У, *љейдѡша* Б Д М Ми Мр СР Ту, *љейдѡше* ГД ЈД Мрш, *љейдѡшу* ЈД Ми Мр Мрш, *љейдѡшица* Бр В Ст Ц, *љейдѡшице* К Ст, *љейдѡшицу* К Ка У, *љейдѡшице* П Ст, *љѣйина* Б Бр Во Ка Мр С, *љѣйинѣ* К, *љѣйину* Ка Кр Ри Ро ТП, *љѣйник* Зд Мрш ТП, *љѣйника* Во, *младѡљейна* К П, *мљечѡр* Б Во Ка СР ТП, *мљечѡру* ГД Р Ра СР, *пљѣва* Бр В Ј К Кр Мр, *пљѣвѣ* Ду Душ Мрш, *пљѣви* К Мрш Ри Ро СР С ТП Ту У, *пљѣву* Ј К, *прдѡље* Душ Мр, *прдѡљейѡс* Год ДД Ми Ри Ст ТП У Ц итд.;

њѣдра Б Бр ДД ЈД Л Мрш Му О РБ Р Ра, *њѣдрима* Б ДД ДТ Мрш Ст ТП Т Ту, *сњѣшчиѣ* Б Ми Мр Мрш Ст У (редовно је, међутим, *Нѣмачкѡ*, *нѣмачкѣ* и сл.; в. т. 258).

б) Свуда је *дѡље* Во ДД Зд ЈД Ка Кр Л Ми Мрш Му П РБ Рош С Ст Т Ту (у насељима подринског залеђа честа је, вероватно и аутохтона, и форма *дѡле*; в. т. 258).

в) О ликовима типа *кѡљѣнѡ*, *љѣшѡ* исп. т. 248.

г) Засведочене су и нејотоване форме *колјевчице* Ми, *лјѣвѡк* ДТ, *лјѣвѡка* Му, *лјѣвака* Г, *лјѣваку* Л (вероватно аналогичном према *колѣѣвка*, *лѣѣвѡ* и сл.), *снјѣшчиѣ* Г⁴³² (: *снѣѣг* и сл.).

312. а) Јекавско јотоване лабијала (тј. *бје* → *бље*, *вје* → *вље* итд.) ограничено је и категоријски и ареално. Потврђено је знатним бројем примера једино у глагола са односом *конѣинуанѣјѡша* (инф.основа) / и (*през.основа*), и то само у насељима источно од правца Ужице–Косјерић. Западно од назначене међе овакви ликови су посве ретки или нису засведочени. Имамо следеће потврде:

засврбљела Д, *засврбљело* Р У, *сврбљело* ЈД;

дожѣвљела ТП, *дожѣвљели* Рош Ту, *дожѣвљѣшу* Мрш, *жѣвљела* Р, *жѣвљело* Л, *жѣвљели* О, *жѣвље* Во, *нажѣвљела се* Л, *пѡжѣвљела* ДД, *пѡжѣвљели* Мрш У, *пѡжѣвље* Ка, *прежѣвљела* Ст, *прежѣвљели* ЈД, *пѡжѣвљели* Г; — *оглѣвљела* В;

грмљело ДД, *грмљело* Му У, *изгрмљело* Ј, *загрмљели* К, *загрмље* Ро;

ошѣуљело Рош, *ошѣуљели* ТП, *ушѣуљели* Ми; — *пѣрѣкѣљело* Зд ЈД Рош; — *пѣрѣрѣљела* Душ, *пѣрѣрѣљели* О, *пѣрѣљѣши* У, *пѣрѣљела* К, *пѣрѣљело се* Ту, *пѣрѣљели* Л итд.

⁴³² Исп. М. Ник. Гор. 665 *лјѣвѡк*, *снјѣгови*.

У западнијим насељима уобичајени су одговарајући „нкавизми“ (већи број ликова типа *сврбило*, *шршила* и сл. наведени су у т. 261). Овакве форме су прилично честе и у нашим централним насељима; ретке су или пису засведочене у насељима ближним таковском, драгачевском и моравичком крају.

Свуда су, у мањој мери, присутни и еквивалентни екавски ликови.

б) У другим категоријама јекавско јотовање лабијала изостаје. Број засведочених примера је занемарљив, исп.:

иљѣге Ј, *иљѣну* Д; — *умљела* ДД, *умљо* Душ.

Уобичајени су нејотовани јекавизми, нпр.:

бјѣл Бр З ГГ ТП, *бјѣловѣ* ТП, *ѡбјесѣо се* Бр Ду З РБ Ри Ту, *ѡбјешена* Му Мрш СР, *ѡбјешене* Бр Мрш, *ѡбјешени* Б Ду М Ту; — *вјѣра* В Год Мрш Му П Ро, *вјѣрѣ* Бр Душ С Ст, *вјѣру* ГГ Душ П С Ст, *вјѣровѣла* Б Г Ро ТП, *вјѣровѣли* Г З О Р Ра У, *нѣ вјерујѣ* Бр З Т, *вјѣшиѡ* Бр Р Ра Т, *вјѣшиајѣ* Мрш Му СР, *пѡвјеровѣли* В Душ Му Т, *пѡвјесмо* Д О Ри Ро; — *мјѣсѣц* ГД Ка Кр С, *мјѣсѣца* М Ми С Ту, *у мјесѣцу* Ка П РБ У, *мјѣшина* Бр Зд К О ТП, *мјѣшину* Бр Ри Ро, *мјѣшалица* Во, *мјѣшалицу* М; — *пјѣна* Ка Ст, *пјѣну* Ри, *ѡѡсјјели* Бр Мр, *ѡѡсјјеле* Т (исп. и примере наведене у т. 256).

313. Сонант *љ* (← *ј*) у секвенци *зј* затичемо у следећим примерима:

а) *кѡжљѣ* Ми У, *кѡжљѣ* Ро, *кѡжљѣшина* Ка, *одѣм кѡжљѣшинѣ* К.

Говори се и *кѡђи*, *кѡђѣ* (т. 324), *кѡзјѣ* / *кѡзѣ*, *кѡзјѣ* (т. 327), па и *кѡжиѣ* ДД (*кѡжиѣ* мужа је добра), *кѡжиѣ* ДД (да пивѣ *кѡжиѣ* мѣжу);

б) *мржљела* ТП, *мржљели* Рош⁴³³ (говори се и *замрзила* Ка, *мрзили* Р и сл.).

314. а) Посуђеница *ѡабла* (лат. *tabula*) посведочена је и са *љ* (дакле: *љ* ← *л* у секвенци *бл*): *ѡабља* Ми, *ѡабљу* Т⁴³⁴ (чешће је, међутим, *ѡабла* К Р, *ѡабли* Мр, *ѡаблу* Т и сл.).

б) За *љ* ← *њ* у скупини *мњ* имамо *сумља*, *сумљам* и сл., одн. *сламљачу* (в. т. 334).

в) Глас *њ* (напоредо са *л*) затичемо у осетном броју појединачних случајева (примери су изложени у т. 352).

в. Консонанти Ѣ и Ћ

315. Међу особинама релевантног корпуса потврда дијалекатски најмаркантније су следеће: обиље ликова са *ђ* и *ћ* узрокованим јекавским јотовањем, судбина гласа *ћ* у неким сугласничким секвенцама и гласа *ђ* у неким позицијама.

316. а) И у овоме говору је изразита промена *-ђ* → *-ј* у речци *гођ* (*-гођ*):

ђе сам *гѡј* дѡшѡ ТП, ђе *гѡј* трѣбѡ Во, ђе *гѡј* пѡђеш Ми, ђе *гѡј* дѡђе Л, ђе сам *гѡј* бѡио Ри, има ли *кѡгој* живѣ Во, као *гѡј* лѣда нѣкѡ Во, као *гѡј* и казан К, као *гѡј* сѡндук Л, као *гѡј* ѡнѣ свјѣнице нѣкад Рош, као *гѡј* шиљѣже ѡнѡ РБ, као *гѡј* от кѡлѡ Ка, *каѡгој* Ј, ко *гѡј* лѡнац К, ко *гѡј* коритѡнце ГД, ко *гѡј* кат се ѡсјѣцѡ ГД, ко *гѡј* шѡрка Во, ко *гѡј* пѡшче К, ко *гѡј* ѡнѣ лѡтре П, ко *гѡј* шѡфер ТП, ко *гѡј* ѡгарак Ка, шта *гѡј* трѣбѡ Ј, што

⁴³³ Овако је и у неким околним идиомима, исп. нпр. М. Ник. Гор. 666, СП 290.

⁴³⁴ Форма *ѡабља* засведочена је и у неким другим говорима; исп. нпр. М. Ник. СП 290, Дешин 361ЈГ 200.

гѡј није ва̑ше Р, шѡѡ̀гој К, шта гѡј ѡн бѡднѡ тра̑жиѡ ГГ, па шта гѡј ѡн закте̑вѡ Ми, шта гѡј ѡн ѡнѡ Ст, што гѡј ве̑нѡ ка̑мен Во, шта гѡј било М и сл.

Сасвим је обична и форма (-)гој:

ако шѡѡ̀гој ва̑ла ТП, ѡе гѡѡ ѡдѡ Во, ѡе гѡѡ да је ра̑диѡ М, ѡе гѡѡ бѡили ДТ, ѡе гѡѡ да смо сви̑рали Ми, ѡе гѡѡ до̑ѡеш С, ѡе гѡѡ по̑шѡ Ри, колко гѡѡ ка̑жѡ РБ, колко гѡѡ бѡидѡ тра̑жила Ра, ѡе гѡѡ да ме је по̑слѡ П, ко гѡѡ кокѡшчице ТП, ко гѡѡ ѡва̑ си̑јалица Д, ко гѡѡ цре̑п ЈД, ко гѡѡ гу̑сле СР, ко гѡѡ ѡва̑ на̑ша Пѡ̀трија О, ко гѡѡ пи̑ѡвац ГГ, ко гѡѡ ѡва̑ мо̑ј у̑нук РБ, ко гѡѡ ца̑чиѡ СР, ко гѡѡ аста̑ли ѡви̑ Ц, ко гѡѡ ждр̑лови Мрш, ко гѡѡ у крменцета Д, ко̀гоѡ Зд, ко гѡѡ д-у̑змѡш ма̑чку ДД, колко гѡѡ Ми, шта гѡѡ у̑радѡи Ј, шта гѡѡ да сам по̑менѡ О, што гѡѡ ма̑нѡ ка̑зан Рош и сл.

Обилато је засведочено и књижевно год:

док се гѡѡ ве̑чера̑ Кр, ѡе гѡѡ до̑ѡу̑ ку̑ћу Вр, ѡе гѡѡ ѡнеш Во, као гѡѡ што се са̑де-во су̑па пра̑ви Мр, као гѡѡ про̑че̑вље Бр, као гѡѡ са̑д св̑тови Год, ко гѡѡ пи̑јан П, ко гѡѡ на ва̑шеру Ми, ко гѡѡ ча̑бар Ду, ко гѡѡ ку̑ћа Г, ко гѡѡ кат се тр̑па си̑јено ГГ, ко гѡѡ ха̑се Д, ко гѡѡ у па̑шчета Ц, ко гѡѡ ѡурке Го, ко е гѡѡ имѡ Во, како гѡѡ ѡкрѡнеш Ду, коме е гѡѡ до̑бар бру̑с М, колко сам гѡѡ мо̑гѡ О, што гѡѡ че̑шћѡ при̑лази̑ш Душ, што гѡѡ да му ка̑жем Во, што гѡѡ ѡн зна̑ Ту, што гѡѡ ѡнеш Мр, што је гѡѡ напредни̑ѡ Му, шта гѡѡ ра̑ди̑ш Рош, што гѡѡ трѡба̑ Ст, што гѡѡ чи̑ни̑м Рош и сл.

Засведочена и је форма свѡѡ Зд Ро ТП.

б) Промену -ћ → -ј имамо у потврдама сѡнѡј и ѡ̀ре̑ксѡнѡј (оба примера су засведочена у Рошцима, југоисточном рубном насељу).

Иначе, свуда је, бар према нашој грађи, нѡћ, свунѡћ и сл.

Поред свуда присутног сѡнѡћ, ѡ̀ре̑ксѡнѡћ и необичног (и неочекиваног!)⁴³⁵ сѡнѡј, ѡ̀ре̑ксѡнѡј, бележимо и сѡнѡи̑ Г Ра (вероватно према сѡнѡи̑нѡи̑ и сл.; в. т. 318).⁴³⁶

317. Однос ѡ:ј (i/ø) у медијалној позицији потврђен је у следећим примерима:

во̑је Ду Душ Ст, во̑е Бр Г Ду Ми Ри Ср С Ту Ц, но̑је Во, но̑е Г Год Ј Д Му О Ст (веома је често и во̑ѡ, но̑ѡ; т. 625);

Ве̑лика̑ Госѡѡина Б Во Д Кр Мрш РБ, Ве̑лику̑ Госѡѡѡну Бр К Кр М СР, Ма̑лу̑ Госѡѡѡну Бр Зд Рош (исп. и Ве̑лика̑ Гѡ̀сѡѡѡ Рош; — гѡ̀сѡѡѡ Б Бр ГГ ДД Душ Му Рош С, гѡ̀сѡѡѡѡ Ду, гѡ̀сѡѡѡу К Ту, реко, гѡ̀сѡѡѡ, ја̑ не̑ зна̑м Во гѡ̀сѡѡѡе Го РБ и сл.).⁴³⁷

318. О судбини консонанта ѡ у скупинама ѡн и ѡнѡ. а) За ѡн → ѡнѡ имамо: бо̑жи̑нѡѡ Душ П, бо̑жи̑нѡѡ ЈД Ј, бо̑жи̑нѡѡѡци Ка, бо̑жи̑нѡѡѡке ЈД, ку̑и̑нѡѡ Мрш У, ку̑и̑нѡѡѡ Му, но̑и̑нѡѡ Душ Рош, но̑и̑нѡѡ О, но̑и̑нѡѡ ѡљине ЈД, ѡку̑и̑нѡѡѡца Ра, ѡку̑и̑нѡѡѡѡ Ра, ѡку̑и̑нѡѡѡѡ ТП, ѡ̀мо̑и̑нѡѡѡк Г, ѡ̀мо̑и̑нѡѡѡѡка Му, сѡнѡѡи̑нѡѡѡ Ра.

⁴³⁵ Овакви ликови нису забележени у испитиваним говорима у непосредном окружењу; засведочени су, међутим, у већем броју удаљенијих идиома; исп. нпр. Барј. НП-Сј. 51, Вуковић П-Др. 33, М. Ник. СП 291, Пиж. Кол. 86, Станић Уск. I 118, Ђупић Бјел. 48.

⁴³⁶ Исп. М. Ник. СП 291.

⁴³⁷ Однос Госѡѡѡѡ : гѡ̀сѡѡѡѡ (Ве̑лика̑ Гѡ̀сѡѡѡѡ) својствен је и неким другим сродним говорима; исп. нпр. М. Ник. Гор. 664, М. Ник. СП 292, Тешић Љешт. 205.

Сви наведени примери засведочени су источно од линије Ужице–Маљен. На целом подручју бележимо ликове са неизмењеном секвенцом *ћн*:⁴³⁸

бѡџићна Во М Му О П Ри Рош, *бѡџићне* В Д К Ка Мрш, *бѡџићнѹ* Му С, *кѹћни* ЈД Бр Зд Л Ри Ц, *кѹћнѹ* Во М, *нѡћна* Ду Мрш С Т, *нѡћнѹ* Во Кр Р, *ѡкућница* Бр К Ст ТП, *ѡкућницу* В С Т, *ѡмоћник* Ка Рош Ц, *ѡмоћника* Б К Мрш, *ѡмоћници* Ст итд.

Једанпут бележимо и *нѡсрећни* ЈД.⁴³⁹

Обично је *срећан*, *срећно* и сл., ретко је *срећан* и сл. (в. ниже у одељку о облицима придева).

б) Промену *ћњ* → *ињ* имамо у *вѡињак* К Мр Ту, *вѡињакѹ* У, *вѡињакѡ* ЈД.

Говори се, међутим, и *вѡињак* Душ М Ми, *вѡињакѡ* Ми, *вѡињакѡ* Ра.

319. Доследно је *иш* у наставку *-ишиѡ* код именица типа *гѡдишиѡ* (в. примере представљене у т. 66).

Редовно је и *иш* В Ј К П Р РБ Рош, *иш*а Ка, *иш*ау РБ, *иш*аом Мрш Ту, *гѹишѡ* Д П РБ Ра Рош Ст Т Ту, *гѹишѡра* Мр Ри С, *гѹишѡрачѡ* К; — *ѡкоиш*авање кичме Во; — *сирѡмаиш*ина Б, *сирѡмаиш*не О, *сирѡмаиш*ину Мрш Ц; — *вриш*аици Ц, *вриш*ала ѡ-смиѡ Р, *вриш*и Ст, *вриш*имо Т, *вриш*е У; — *иш*ем Во, *иш*ѡ З Мр Р, *иш*ѡму Ту, *заш*ем К, *заш*е Ми; тако и *иш*или ГД РБ, *иш*ици Ц, *иш*и Бр, *заш*ица Му, *заш*ицу М Ри и сл.

Само *жд* налазимо у *дѡждењак* Г, *дѹждењак* Во, *звѡжд* ДД, *звѡждѡ* П, *звѡжд*и Ст, *мождан*ицу Во и сл.

320. Скупину *ић* срећемо у малом броју глагола одн. облика појединих глагола, исп.:

*кр*ићени Мр, *иу*ићен ГГ; *иу*ићаше Ка, *ис*иуићѡ Б К, *ис*иуићѡ Л, *иру*ићѡ ЈД Рош; *кр*ићѡва Зд, *кр*ићѡвају Душ, *укр*ићѡ Ка (исп. и им. *кр*ићѡе Ст).

Говори се *кр*ићен Ми Ту, *кр*ићени Му, *некр*ићено ЈД одн. *кр*ићѡва К, *кр*ићѡвали Ра и сл. (о ликовима типа *иу*ићѡм, *иу*ићѡмо, *с*иуићѡ одн. *иу*ићѡици, *иу*ићѡици говоримо у одељку о творби глагола).

У вези са односом *ић*:*иш* указали бисмо на интересантна двојства: *кѡриш*ѡ Бр / *кѡриш*ене П; — *и*лѡишѡе Зд / *и*лѡићѡе С.

321. а) Доследно је *ћ* ← *јш* код инф. типа *доћ*и (в. т. 170), одн. *ћ* ← *јд* у другим облицима тога глагола; дакле, увек је *доћ*ем и сл., никад **дојдем* и сл.

б) Редовно је *иш*ѡ Го Ми Рош, *ирућ*ем Во, *и*лѡишѡ З Мр У Ц и сл. (дакле: *ћ* ← *иш* ← *иш*ѡ); свуда је *роћ*ак и сл. (дакле: *ћ* ← *ѡј* ← *ѡш*).⁴⁴⁰

322. а) Промена *ћ*, *ћ* ← *ѡј*, *иш* у скупини *ѡје* одн. *иш*је (← *ѡћ*, *иш*ѡ) готово је доследна:

ћѡд Бр Вр ГДГ ДД ДТ Ду Душ ЈД Ј Кр Л Ми Мр Мрш О П Ра Ри С Т Ту, *ћѡда* (ген.-ак. сг.) В ГД Кр П РБ Ра Ри Ст Т П, *ћѡдом* ДД Ј К М Ми, *ћѡду* Г Го Зд О П, *ћѡдови* Ду Ра Ри, *ћѡдовима* Т Ц, *ћѡдовина* ГГ Ми Мр, *ћѡдовиѡ* Му, *ћѡдовицу* Зд;

438 Исп. М. Ник. Гор. 667 *кѹћни*, *ѡкућница*, али Тешић Љешт. 208 *кѹћни*, *ѡкућница*.

439 Већи број оваквих примера засведочен је у суседном Драгачеву (Ђук. 72).

440 Исп. М. Ник. СП 293.

ћев̄ер Вр ГГ ДД ДТ Зд ЈД К М Ми РБ Р Ри Ро Рош, *ћев̄ера* ДД Ј Ра, *ћев̄еру* ДД П РБ, *ћев̄ере* (вок.) Д Ри, *ћев̄ером* ГД Ми С Ст, *ћев̄ери* К, *ћев̄ерима* Ј Ри, *ћев̄ерови* Д Ри Т, *ћев̄ерово* имање С, *ћев̄ерова* кућа Р; *ћев̄ица* ЈР, *ћев̄ице* (вок.) Во, *ћев̄ојка* В Вр ДД Д Ду Душ Зд ЈД Мр Мрш РБ Ра Ри СР С, *ћев̄ојку* Ст Ц, *ћев̄ојком* З, *ћев̄ојке* ГГ ГД Д Ду Кр Л Р Ри СР Ст ТП, *ћев̄ојка̄* РБ У, *ћев̄ојкама* ГД С, *ћев̄ојачка̄* Д У, *ћев̄ојачки* Ра, *ћев̄ојачк̄о* Ту, *ћев̄ојачк̄е* Ри, *ћев̄ојачк̄у* ЈД П РБ, *ћев̄ојачк̄ом* Ми, *ћев̄ојчица* Зд О П Ст, *ћев̄ојчицу* Ј К Ми, *ћев̄ојчиц̄ом* Мр Ту, *ћев̄ојчицама* Во, *ћев̄овала* ДТ П, *ћев̄овале* Вр, *ћев̄ован̄е* О ТП У; *ћель̄ам* Ц, *ћель̄а* Ро Ц, *ћель̄ај̄у* Ду, *оћель̄ана* Л, *ћель̄ка* Кр, *ћель̄ку* Ка; *ћец̄а* / *ћец̄е* / *ћец̄и* и сл. (у свим насељима), *Б̄е̄ш̄ӣнци* Во С Ст, *ћечина* Д П, *ћечину* Т, *ћечур̄лиа* Душ ТП, *ћечур̄лӣе* К, *ћечур̄лӣу* Ми Ту, *ћеш̄ӣња* Во, *ћеш̄ӣњу* Во; *кућель̄а* Зд П, *кућель̄е* ЈД Мрш, *кућель̄у* П СР Ст, *кућель̄ицу* Ст; *нећель̄а* ДД Ми Ри Рош, *нећель̄е* К П Ст, *нећель̄у* Ка Ст Ту, *нећель̄ом* Мр С Ст ТП У, *нећель̄ицу* Кр; *оћев̄ен* Го Мр Мрш, *оћев̄ен̄ог* М, *оћев̄ена* П ТП, *оћев̄ени* Душ ЈД, *оћев̄ене* Ст; *иолӯћ̄о* Ка, *иолӯћ̄ела* Д, *иолӯћ̄ели* ГД, *иолӯће* Во итд.;

ћера̄ӣи Бр Мр С, *ћера̄м* ГГ М Ми, *ћера̄ш* Ми, *ћера̄* Го Год, *ћера̄мо* Душ Ст ТП, *ћера̄ј̄у* Зд Кр Л РБ Рош СР Ст ТП, *ћера̄* ГД Д Мрш Му О П, *ћерала* Ј, *ћерали* Ду РБ С, *ћера̄ј* ДД Зд ЈД Ми Мр, *доћера̄м* Зд П РБ, *доћера̄ш* Душ, *доћера̄* Мр С Ст Ц, *доћера̄н* Ст, *доћераше* Ду Ст, *доћера̄* ГД Л М С Ту, *иши́ера̄м* Душ Р, *иши́ера̄* Ст Ц, *иши́ера̄мо* Зд Ра ТП, *иши́ера̄ј̄у* Душ Ст, *иши́ера̄* Ду Мрш, *иши́ерала* Зд, *иши́ерали* Д Душ С, *иши́ера̄* Душ Ст, *иши́ерасмо* П, *иши́ераше* Му, *наћера̄м* Ту, *наћера̄* З Зд, *наћерало* Ту, *наћерали* Зд С Т, *наћераше* Душ Ри, *оћера̄м* ЈД, *оћера̄ӣи* Зд, *оћера̄* ГД Ми Мр, *оћера̄мо* Г СР *оћера̄ј̄у* Ду, *оћерали* Ду П РБ Р Ри Ро СР С Ту Ц, *оћераше* Год П, *оћера̄ј* Д Мрш, *оћера̄н* ДТ, *оћера̄ӣи* П, *оћера̄ӣи* П, *иоћера̄м* Вр Г Го, *иоћера̄ш* Ми П Р, *иоћера̄* Ро, *иоћера̄мо* Ду Душ З ЈД П РБ, *иоћера̄ј̄у* Мрш Ст, *иоћера̄* З, *иоћерала* Душ Ро, *иоћерали* Год Душ Р Ра, *иоћера̄* Б Д Му РБ Ро, *иоћерасмо* Мрш, *иоћераше* Р Ри, *иоћера̄ј* Вр Мр Мрш, *и́рећера̄м* Б Душ, *и́рећера̄* К, *и́рећера̄мо* С Ц, *и́рећера̄ј̄у* Душ Ми, *и́роћера̄* Во Ду, *и́роћера̄мо* Му, *саћера̄м*Т, *саћера̄* Зд, *саћера̄мо* Зд, *саћера̄* Д Рош, *саћерала* ТП, *саћераше* Т; *ио́жсӯћела* Д, *ио́жсӯћело* Р, *ио́жсӯћели* К, *у́жсӯћеле* Душ, *завр̄ћели* Р, *лећели* ДТ, *лећеле* Ри, *залёћели се* Ј, *ио́лећели* С, *ио́лећеше* К, *и́рилёће* ДТ, *и́рилёћеше* СР итд.

Морфемска граница онемогућава јотовање у примерима *о́дјелӣӣо* Во (← од + *дјелӣӣо*), *о́дјелӣӣше* Во.

Јотовање изостаје и у формама (углавном изведеницама) према којима најчешће стоје ликови с дугим слогом, исп.:

ӣјеско́ба Кр Ту, *ӣјеско́б̄е* Душ, *ӣјеско́бу* Д, *ӣјеско́бно* Вр Рош; — *стӣј̄еница* Б, *стӣј̄енку* С, *стӣј̄енк̄е* Мрш; — *стӣј̄енама* Год, до на *стӣј̄енчицу* РБ; — *ӣј̄еш̄нь̄е* Во; — *ӣј̄еш̄ӣ ме* Д, *ӣј̄еш̄ила ме* Ка.

Говори се *ӣј̄еме* ДД Ми и *ӣше̄ме* Ра; исп. и *по̄гин̄о* на *Сӯӣјесци* Ј; *Сӯӣј̄е̄ӣа̄ндан* Му.

б) Ликови са тзв. продуженим јатом *ћед̄о*, *ћеш̄о* и сл. наведени су у т. 244.

в) У формама *ме̄ћед*, *ме̄ћеда* -*ће-* ← -*д̄ве-* (← *д̄в̄ѣ*); т. 280.

323. а) На већем делу подручја (централна и источна насеља), у једном броју лексема имамо *ћ* ← *џ* у скупини *џе* ← *џѣ*:

ћѣдило Ка ГД ТП, *ћевљаник* Му, *ћѣйало* Душ ТП, *ћѣйаница* Р, *ћѣйаницу* Ст У, *ћѣйанице* ТП, *ћѣйенак* ('пањ на коме се сече месо') Г Ро ТП, *ћѣйѣнка* ТП, *ћѣйѣнку* ТП.

У западним насељима (грубо узевши, западно од линије Ужице–Косјерић–Повлен) у оваквим јекавизмима најчешће не долази до јекавског јотовања:

цјѣдило Го Во, *цјѣйало* Во Кр, на *цјѣйалу* Во, *цјѣйаницу* Б, *цјѣйаницѣ* Б, *цјѣйанице* Ц.⁴⁴¹

Да се ликови са *ћ* могу чути и западно од назначене међе, сведочи форма *ћѣйку* забележена у „западном“ Волујцу; с друге стране, у „источном“ Тометином Пољу налазимо и *цјѣдилу*, *цјѣйаницу*. Ипак, и једни и други ликови су изван „својих“ области веома ретки.

На целом подручју налазимо само *цјеваница* В Ми Ри, *цјеваницу* Вр Д Ра, *цјеванице* Ј Ц, *цјевчица* Го ТП, *цјевчицу* С, *цјевчице* ДД Ту (исп. и ек. *цеванице* ДД, *цевчицу* Во).

б) Редукцијом сонанта *в* добијено је и *ћ* ← *цј* у: *ћѣйови* Ту;⁴⁴² *ћѣйѣ* ДД, *ћићѣйѣла* Г, *ћрѣћѣйѣло* Рош;⁴⁴³ исп. и Симо *ћѣйковић* Рош, *ћѣйуља* (крава) ДД.

Све потврде са *ћ* забележене су на источној половини подручја. Није искључено, међутим, да се „овакво“ *ћ* у окамењеним формама (имена, презимена и сл.) може чути и у другим деловима области.

Говори се и: *цвѣйови* Во, *цвѣйове* Ду; — *ћрѣцвѣйѣло* Ц (познато је и *цвѣйѣ* Во Мрш, *исцвѣйило* Год; *цвѣйови* Год, *цвѣй до цвѣйѣ* Год и сл.).

324. а) Засведочено је *ћ* у *кѣћѣ* ГГ Ро (= козји), *кѣћѣ* Рош (није потврђено *јћѣ*, *јћѣла* и сл.).⁴⁴⁴

б) Поред уобичајеног *гѣвѣћѣ* Душ, *гѣвѣћѣ* М Ми и сл. јављају се и необичне аналошке форме *гѣвѣћина* Душ Ми, *гѣвѣћину* Р.⁴⁴⁵

325. а) Однос *г:ћ* уочавамо у неким речима страног порекла: *генѣрѣл* Мрш ТП, *генѣрѣлу* К / *ћенѣрѣл* Д Ми Ту, *ћенѣрѣла* ТП; *лићѣурћѣју* Ј / *лићѣурћѣја* ДД, *лићѣурћѣју* П; *бурћѣја* Ка, *бурћѣјѣм* Ст, *бурћѣја* Ц / *бурћѣје* К, *бурћѣју* Рош. Исп. и: свети *Арѣнћѣл* Во Ду, *Арѣнћѣловѣн* Р; — *јевѣнћѣље* Во.

б) Навели бисмо, на крају, и две интересантне илустрације за однос *ц:ћ*:

⁴⁴¹ У суседном Љештанском „никад *цћ* не даје *ће*: *цјѣдило*, *цјѣйаница*, *цјѣйѣло*“ (Тешњ 207).

⁴⁴² Ликови типа *ћѣйови* (дакле: неизведена именица!) нису, колико нам је познато, засведочени у другим идиомима (и)јекавске Србије. Забележени су, међутим, у неким удаљенијим сродним говорима; исп. нпр. Пецо ГИХ 64.

⁴⁴³ За околне говоре исп. нпр.: Ђук. Драг. 49 *ћѣйѣ*, *ћѣйѣвала*, *ћѣйѣла* и сл., М. Ник. Гор. 666 *ћѣйѣ*, *ћѣйѣс(ѣ)*, *ћѣйуља*, М. Ник. СП 295 *исћѣйѣ*, *раићѣйѣ*, *раићѣйѣла се*; у Љештанском, међутим, само *цвѣйѣ* (*цјѣйѣ*), *цвѣйѣсѣ* и сл. (Тешњ 207).

⁴⁴⁴ Обрнуто је на подручју србијанског Полимља — *јћѣ* и сл., али не и *кѣћѣ* (М. Ник. 296). У белешци бр. 914 наведени су и прокоментарисани неки радови у којима се говори о пореклу консонанта *ћ* у ликовима типа *ућѣи*, *коћѣ*.

⁴⁴⁵ Исп. Рем. Шум. 279 *гѣвѣћина*, *ћилѣћина*, *ћилѣћина*, *ћурѣћина* / *ћурѣћина* и сл. (поред: *гѣћѣйѣина*, *гѣћѣйѣина*, *јунѣйѣина*, *ћилѣйѣина*, *свићѣйѣина* и сл.).

*црејану Ду / ћрејана Ка;
циркус С Ц / ћиркус Во.*

г. Консонанти *Ѕ* и *Ї*

326. Конструктив *Ѕ*. Срећемо га у малом броју лексема. У свакој се јавља као једна од више фонетских могућности. Медијални положај испред вокала његово је најчешће место.

327. а) За *з* ← *зј* (и *зј* ← *зјј*) имамо следеће потврде:

ѝзјуѝра Зд Кр Ра С Ст, *ѝзјуѝре* Ка С Ст (форме другачијег фонетизма — *ѝзјуѝра*, *ѝзјуѝре* итд. — наведене су у одељку о непроменљивим речима);
кѝзѝ Л Му Рош, *кѝзѝ* ЈД У.

У западним селима обичнији су (можда и једини?) нејотовани ликови *кѝзѝ* В, *кѝзѝ* Го З.

Као што је констатовано у неким претходним тачкама, говори се и: *кѝжљѝ*, *кѝжљѝ*; *кѝжиљѝ*, *кѝжиљѝ* (т. 313); *кѝђѝ*, *кѝђѝ* (т. 324).

Глас *з* јавља се и као производ јекавског јотовања (*зе* ← *зје* ← *зѝ*):

ѝзѝсѝи О, *ѝзѝ* О, *ѝзѝла* Рош, *ѝзѝдѝ* Ра, *ѝзѝдѝмо* Ст, *ѝзѝлица* Ј Мрш О, *ѝзѝлицѝ* О, *ѝзѝлицу* У, *ѝзѝлицо* (вок.) Рош.

У западним насељима, нарочито у селима подринског залеђа, сасвим су обични и нејотовани ликови:

ѝзѝлицѝ М Ц, *ѝзѝлицу* М, *ѝзѝлицѝ* Го (исп. и ек. *ѝзѝлицѝ* Го).

У источним и југоисточним селима, у говору најстаријих, бележимо и *зѝница* Г Т, *зѝницу* Г.

На целом подручју чују се нејотовани јекавизми: *зѝница* ДД М Р Ц, *зѝницѝ* Ка Му, *зѝницу* К Ри и сл.

Прилично су честе и екавске форме: *зѝница* Го Мрш Ри Ст, *зѝницу* Ка, *зѝницѝ* Ра.

б) Налазимо *ѝзѝедна* Ро и *ѝзѝедна* Во.

328. Конструктив *Ї*. Уобичајен је и у иницијалној и у медијалној позицији. Лексеме са овим гласом изразито су фреквентне.

329. а) Готово је доследно *ѝ* ← *сј* (← *сјј*):

сѝѝра Ду Ми, *сѝѝре* ГГ ГД Кр СР Ст У Ц (*сѝѝре* Го З),⁴⁴⁶ *сѝѝрадѝн* К Му Ту, *сѝѝредѝн* Зд О ТП Ц, *сѝѝри-дѝн* Душ Ри Т, *ѝрѝсѝѝре* Душ Р, *ѝрѝкѝсѝѝре* Ри;

сѝѝ се Во, *сѝѝ се* СР, *сѝѝнос* С;

ѝрѝсѝѝк ГД Ка Ми, *ѝрѝсѝѝче* С, *ѝрѝсѝѝци* ЈД; — *ѝрѝсѝѝѝѝѝ* Ц;

ѝѝсѝ живот Ро, *ѝѝсѝм* живѝотом Рош, *ѝѝсѝ* Ка Т.

б) Промена *сѝ* ← *сје* (← *сѝ*) очитује се у великом броју потврда.

ба) За основу (-)сѝд- исп.:

сѝсѝѝ Б ГГ ДД Ду Ка Кр Л Му Ра Ри Ро У, *сѝдѝк* В Мр Ми, *сѝдо* Го, *сѝде* Бр ГД Д ЈД Мрш Р Рош Ст, *сѝдоше* Б Во Зд ЈД Ј Ка Л Ро С Ту, *сѝо* Б ДД Ј Ми Мр Мрш, *сѝла* Душ З Зд Му Р ТП, *сѝло* Ду М, *сѝли* К Ка Ту, *сѝле* Ка Ро СР, *сѝдѝм* ТП Ту У,

⁴⁴⁶ Исп. Тешић Љешт. 206 *сѝѝре*, *ѝрѝкосѝѝре*.

сѣдѣш Бр Ми ТП, *сѣдѣ* ДД Л Ми Му, *сѣдѣ* Душ ЈД Му О Ра ТП, *сѣдѣмо* Бр Д Ми Мрш У, *сѣди* Бр ДД Д Душ К Ми Р Рош С Ст ТП Т Ту У, *сѣше* ДД Ка П Ра, *сѣднѣм* Бр Зд Ми ТП, *сѣднѣш* Бр Мрш Ми, *сѣднѣ* О Т Ту У, *сѣднѣмо* Б Д Ду Душ Зд Т Ту, *сѣднѣ* Душ Ду Р Ц, *засѣли* Бр Зд ЈД Душ Ст, *засѣле* Р, *засѣдѣ* Л, *засѣднѣ* Бр ТП, *засѣднѣ* С, *иѣсѣли* Ду, *иѣсѣли* ЈД Р, *иѣсѣло* К; *сѣшејши* ГГ Ра Ро, *сѣдѣм* Вр ГГ Ду Душ Ј О Р С Ст Т, *сѣдѣш* Б ДД О Р Ст ТП Т, *сѣдѣ* ГД Г Го К Кр Ми Ри ТП, *сѣдѣмо* ГГ Мрш Ту, *сѣдѣмо* Л О Ст ТП Ту У, *сѣдѣ* ГД ДД Д ЈД Ми Ри Ро СР, *сѣдѣћи* Ка, *сѣдѣћи* Ми, *иѣсѣдѣмо* Вр Рош, *иѣсѣдали* Г Ми Ту, *иѣсѣдаше* Г Д У, *иѣсѣдѣмо* Д Р, *иѣсѣдајѣ* О; *сѣдѣшицу* Во, *сѣдѣница* Бр Душ, *сѣдѣнице* Во, *сѣдѣницу* Т, *засѣда* Б Душ, *засѣду* Б Муш, *иѣсѣдѣник* Во Ду Ри, *иѣсѣдѣнике* Во, *иѣсѣдѣници* Вр и сл.

бб) За основу (-)сѣк- исп.:

сѣћи ГГ ТП Т, *сѣкѣ* ГД Г Ми О Ст ТП У, *сѣкла* Б Д Р, *сѣкли* Душ Ми Ри Ро, *сѣкле* Бр Во, *засѣкѣ* Вр О П Ра, *засѣкли* Ј К Кр, *иѣсѣћи* К Кр, *иѣсѣкѣ* Б Зд Р Ра Ри Му, *иѣсѣкла* Б Ка, *иѣсѣкли* Б Ка РБ Ро, *иѣсѣкосмо* Бр Во, *иѣсѣкоше* Б Во Ду О Ро, *наѣсѣкѣ* ГД Ка У, *наѣсѣкли* Бр Душ О Ри, *ѣсѣкѣ* ДД Мрш Т, *ѣсѣкла* Ми Мрш ТП, *ѣсѣкли* Ра Рош, *иѣсѣкѣ* Ј Ми Мрш, *иѣсѣкли* Зд Му Т, *иѣсѣкла* Душ СР Ту, *иѣсѣкѣ* Бр Душ Кр М, *иѣсѣкосмо* Г Год Ц, *иѣсѣкоше* Ка Ц, *иѣсѣкла* Г К С Ст, *иѣсѣкле* Ра, *иѣсѣкоше* Рош, *иѣсѣца* се Ра, *иѣсѣкли* Ка РБ, *иѣсѣкла* ТП, *сѣкачом* Во, *сѣкура* Вр ГД ДД Ду Душ Ј Мрш Му Р Ра Ту, *сѣкирѣ* Л ТП, *сѣкиру* Ка Ми Рош Ту, *сѣкирѣм* ГГ ГД Ј Р, *сѣкире* Во, *сѣкирѣма* Мрш ТП, *иѣсѣк* Во Вр ДД ЈД Мрш ТП, *иѣсѣка* К Му Р, *иѣсѣци* Во, *иѣсѣсек* К, *иѣсѣсека* Мрш и сл.

бв) За основу (-)сѣй- исп.:

сѣйши се Б Д Р, *сѣйшла* се Ми Ри Ст У, *сѣйшли* се В Ка Кр, *сѣйшише* се Ду Л Рош, *сѣйшѣм* се ГД К М, *сѣйши* се К, *сѣйшимо* се Г П, *ѣсѣйши* Б Зд ЈД Му, *ѣсѣйшла* ГД ТП Т У, *ѣсѣйшли* Бр Рош СР, *ѣсѣйшише* Бр Ст, *сѣшѣм* се ГГ Зд М, *нѣ сѣшѣм* се Бр Рош С, *нѣ сѣшѣ* се К, *ѣсѣшѣм* В Зд П РБ, *ѣсѣшѣш* Бр Л, *иѣсѣшѣм* се Ду Ст, *ѣсѣйшѣв* Б Ду Ц, *ѣсѣйшѣва* Бр Ро, *ѣсѣйшѣво* К *ѣсѣйшѣви* и сл.

Засведочено је, између осталог, и:

сѣвѣр Рош, *сѣверу* Рош, *сѣме* Бр Во Вр Ј Д Ми Му Ра Ри ТП У, *сѣмена* ДД Рош, *сѣмѣна* Д Ду РБ, *сѣмка* Бр Душ, *сѣмку* Душ; — *сѣна* Ка, *сѣну* Ка; — *сѣра* ЈД; — *зѣсѣница* К, *зѣсѣници* Р.

У ликовима типа *сѣнка* ГД Ка У, *сѣнку* Г ГД, *ѣсѣйна* С и сл. реч је, вероватно, о дуљењу основинског вокала (према *сѣна*, одн. *ѣсѣйшѣва* или сл.).

в) Знатном делу нашега подручја (поглавито узевши, насељена распо- ређеним (северо)западно од потеза Поникве–Косјерић–Маљен) својствени су (и) ликови са *сје*; нарочито су чести у селима подринског залеђа — преовлађују најмање у двама (В РБ), једини су у рубном Годечеву. Издвојићемо следеће примере:

сјѣсти Го Ц, *сјѣдо* Го, *сјѣде* В, *сјѣо* М, *сјѣдѣмо* В, *сјѣди* (имп.) В, *сјѣднѣмо* РБ Ц, *сјѣднѣше* Ц, *засјѣднѣм* Го, *засјѣднѣмо* Го Год, *засјѣднѣ* Го З, *сјѣдѣ* Го Ро, *иѣсјѣдали* Го П, *иѣсјѣдаше* Год, *иѣсјѣдѣмо* В; *сјѣдница* Го, *сјѣднице* СР, *сјѣдницу* Го, *и-засјѣдѣ* М; — *сјѣкла* В ДТ, *сјѣкли* ДТ, *насјѣкѣ* Ц, *насјѣкле* Год, *иѣсјѣкло* Го, *иѣсјѣкли* РБ, *ѣсјѣчено* В, *иѣсјѣчено* Го, *иѣсјѣчим* В, *иѣсјѣчим* Го Во, *иѣсјѣкла* Го; — *сјѣйши* се РБ Ц, *сјѣйшла* се СР, *сјѣйшише* се Го, *нѣ сјѣшѣм* се Го М Ц, *ѣсјѣшѣла*

СР, *òсјећам* СР, *òсјећа* П, *й̀рисјеи́йм се* Го; — *Сјековани́је* Го; — *сје́ме* В Го Ц, *сје́мена* Го; — *з̀усјеница* Го РБ, *з̀усјеницу* ДТ *з̀усјенице* РБ итд.

У другим деловима области ликови са *сје* су спорадични или сасвим изостају. Вредна је помена и посебног осврта само нешто осетнија концентрација ликова са основом (-)сѣк-, исп.:

ра̀сјечено О, *сје́ца̄м* ТП, *сје́ца̄* ГД, *сје́ца̄мо* ТП, *сје́ца̄но* ГД, *у̀сјеца̄ се* Г, *у̀сјеца̄мо* ГД.

Ове и овакве форме могле су настати и аналогично према панданским ликовима са дугим јатом (према нпр. *сѣ́чѣм* Бр, *ра̀сѣ́чѣ* ГГ М).

С обзиром на кореспондентне прилике у додирним идиомима (осврнућемо се с а м о на њих!), северозападни сегмент нашега подручја може се сматрати прелазном облашћу између говора Ужичког Подриња, у којима је редовно *сје* (← *сѣ*),⁴⁴⁷ и замашног дела ијекавске Србије који се простире југоисточно од назначене раздео̀не линије (већи део УЦг, Таково,⁴⁴⁸ Драгачево,⁴⁴⁹ моравички крај⁴⁵⁰) у коме је по правилу *се* ← *сје* (← *сѣ*).⁴⁵¹

Оделитост северозападног дела УЦг (овога пута само његових рубних насеља — Го, З и Мр) огледа се и у ликовима *свјѣдок* Го Мр, *свјѣдока* Го, *свјѣдоци* З, *свјѣдо̀чи* Го, *свјѣдо̀чѣ* З; исп. и *свјѣдок* Мр.⁴⁵² Иначе, готово доследно, и готово у свим насељима, чује се *сѣдок*, *сѣдо̀чи́и* и сл. (примери су наведени у т. 280).

Екавске форме *свѣдо̀ке* Во, *свѣдо̀ци* К новије су примесе из књижевног језика.

330. Истакли бисмо и конструктив *с̑* у релативном честом узвику *й̀с* Во Д М Ми Р Ро Ст (нпр.: *й̀с, ка̀кѝ нѐће* Во, *й̀с, шо̀ са̀мо̀ ло̀ми* М и сл.).⁴⁵³

На п о м е н а: Лепеза јекавских јотовања, обухваћена кратким синтетичким освртом, изгледа овако: на целом подручју готово је доследно *љ*, *њ* у секвенци *ље* одн. *ње* (← *лѣ*, *нѣ*), као и *ђ*, *ћ* у скупини *ђе* одн. *ије* (← *дѣ*, *иѣ*). У централним и источним насељима, у једном броју лексема, имамо и *ћ* ← *џ* у скупини *џе* ← *џѣ*. Глас *љ* ← *ј* у групама *бе*, *је* итд. (← *бѣ*, *мѣ* итд.) потврђен је једино у примерима типа *сврбљело*, *грмљело*, и то само источно од правца Ужице–Косјерић. Глас *с̑* (*се* ← *сје* ← *сѣ*) типичан је за насеља распоређена (југо)источно од правца Поникве–Косјерић–Маљен; северозападно од њега чести су и ликови са *сје*, нарочито у селима подринског залеђа — у неким од њих и претежу или су једини. Глас *з̑* (*зе* ← *зје* ← *зѣ*) јавља се на целом подручју; на северозападу, нарочито у граничним насељима, сасвим су обични и нејотовани ликови.⁴⁵⁴

⁴⁴⁷ У суседном Љештанском је само *сје́ме*, *у̀сјеви*, *сје́дѣм*, *сје́дѣмо* и сл. Овако је и у другим селима Ужичког Подриња (наша грађа).

⁴⁴⁸ Према нашој грађи.

⁴⁴⁹ Исп. Ђук. Драг. 49.

⁴⁵⁰ Исп. В. Ник. М-Гс 145–146, М. Ник. СП 47.

⁴⁵¹ Уколико је, наравно, реч о јекавским ликовима. Подсетили бисмо да су и таковски и драгачевски говор мешовитог ијекавско-екавског типа.

⁴⁵² Исп. Тешњ Љешт. 207 *свјѣдок* (*свјѣдок*, *сје́док*).

⁴⁵³ Исп. В. Ник. М-Гс 137 (в. и бел. 464).

⁴⁵⁴ Граница, карта бр.14 (у прилогу).

4) КОНСОНАНТСКЕ СКУПИНЕ

331. Основне одлике засведоченог инвентара консонантских скупина су следеће: мањи број и бројна дистрибуциона ограничења у односу на прилике у стандардном језику и висок степен подударности са приликама у другим сродним (неретко и несродним) народним говорима.

Уочени фонетски процеси растерећења сугласничких скупина одвијају се, по правилу, на два начина: упрошћавањем секвенци (обично испадањем првог сугласника у двочланим и једног од сугласника у вишечланим групама) и променама секвенци (заменама сугласника узрокованим деловањем фонетских једначења и разједначавања). У оба случаја степен доследности промена разликује се од категорије до категорије.

А. КОНСОНАНТСКЕ СКУПИНЕ УНУТАР ЈЕДНЕ ЛЕКСЕМЕ

І. ИНИЦИЈАЛНА ПОЗИЦИЈА

332. *Двочлане секвенце.* а) Сонант + сонант:

аа) *вл-* = *вл-* у *влас*, од *власа*, *власџи*, *са влаишу* и сл. (т. 279);

аб) *вр-* = *вр-* у *врешено* (т. 279); доследно и *време/вричјеме* (т. 250);

ав) *мл-* = *мл-* у *млад*, *млада*, *млада* и сл. (т. 276);

аг) *мн-* → *мл-* у *млого* Бр Во Вр ДТ Д Душ Ј К Кр М Мрш Му РБ Ра Ри С ТП Ту, *млогџ* Б Д РБ Ст ТП, *млогџ* Во Зд М и сл. (ређе и *мнлого* ГД Г Му О, *мнлогџ* Ду).

б) Опструент + сонант:

ба) *гн-* → *гњ-* у *гњездо* Г Ту, *гњезда* Во, *гњезду* Ми (*гњезданце* Ми); исп. и *угњездиле се* Во;⁴⁵⁵ редовно је *гнџ* ГД Мр С; говори се *гњиље* Во Ду и *гмиље* Во К Ст;

бб) *дл-* → *гл-* у *глчјешо* Г ЈД;⁴⁵⁶

бв) *жл-* → *жљ-* у *жљезда* Го Ј, *жљезду* Р (исп. и *жлчјезду* О); *жљџб* Ду З П, *жљџбџ* Ми (тако и *нажљџбџ* Мр, *ужљџбџ* СР и сл.);⁴⁵⁷

бг) *кл-* → *кљ-* у *кљешџа* ГГ ЈД, *кљешџима* Д СР (и *кљчјешџа* Зд С); *кл-* је обавезно у *кљџа* ДД, *кљџајџ* Ра и сл.;

бд) *см-* → *џм-* у *џмиље* О (имамо и *смиље* ЈД Ц; редовно је *смџк* Во ГГ ДД ТП, *смџка* Ка У;

бђ) *чл-* = *чл-* у *члањак* ДД Ри⁴⁵⁸ (говори се и *чукаљ* Г Ду);

бе) *шл-* → *шљ-* у *шљџма* М Д Мрш, *шљџма* Т, *џош шљџмом* Во (поред *шљџм* К Ст, *исџо-шљџма* Ц).

⁴⁵⁵ „Промена *гн-* у *гњ-* у случајевима типа *гњездо* захватила је, између осталог, све говоре призренско-тимочке, К-Р, С-В и Ш-В основе“ (Рем. Шум. 182, бел. 491).

⁴⁵⁶ Исп. Тешић Љешт. 208 *глчјешо*.

⁴⁵⁷ О овоме в.: И. Поповић, *О изговору речи жљџб и жљџезда*, НЈ, н.с. књ. I, св. 1–2, 318–322; исп. и Рем. Шум. 183–184 (и бел. 499).

⁴⁵⁸ Овако је и у околним говорима; исп. нпр. Ник. Тршић 409, М. Ник. Гор. 667, М. Ник. СП 307, Тешић Љешт. 208. У неким удаљенијим идиомима јавља се и форма *чљањак* (исп. нпр. Рем. Шум. 183).

бж) Некадашња група *чр-* има стандардни иницијални консонантизам у:

чрв В Д Мрш Ро Рош ТП Ту, *чрви* Бр ЈД П РБ Ц, *чрва* В П; *чрвен* Бр Мрш У, *чрвено* Ст Т Ту, *чрвенѐ* Во, *чрвене* Зд, *чрвену* Му Ту, *чрвеном* У и сл.; — *чрн* ДТ Ми Ри, *чрна* О Т, *чрно* Му Т Ц, *Црнї* (надимак) Во; — *чрево* ЈД / *чрчијево* Р.

Доследно је *шрешња* Ј Ра, *шрешњѐ* Ка Ра, *шрешњу* Ј, *шрешње* Мрш С ТП, *шрешња̄* Ду Ро Т, *шрешњице* Ри и сл.

бз) Стандардно почињу и следеће категорије речи:

снчиѐг Б Д М С Ст ТП, *снчиѐга* Бр Во ГГ Ри С и сл.; — *срамѝта* Бр Во Вр ГД ДД Д Душ Зд Ј К Мр РБ Ра Ри Рош С Ст Ту У; — *срѝтна/срѝна* (т. 520); *срѝна* Б ГГ М СР ТП.

Тако је и у *зрѐо* Б Го Душ Л М Ми Му РБ, *зрѐла* Бр Во Год ДД ДТ М Ми Ра Ст, *зрѐло* В ДД Ка Ст ТП, *зрѐле* Ј Ра (исп. и *зрѹ* Во одн. *сазрело* Ка, *сазреле* П У и сл.).

Насупрот томе, према стандардном зрака засведочено је *ждрѝку* Во.⁴⁵⁹

Говори се *вириши* Зд, *вирил* Ра, *вирил* РБ *вири* Му Ст, *вирилмо* П (никад **звириши* и сл.).⁴⁶⁰

г) Опструент + опструент:

га) *бз-* → *з-* у *зѝва* Во Ду, *зѝвка* Ду;⁴⁶¹

гб) *гдѝ(-)* → *ђе(-)* у *ђе* (у свим насељима), а исп. и *ђегод* Год Мр Ст Ту, *ђекад* Во Ду;

гв) *дг-* → *д-* у *дѹња* Во ГД Мр П, *дѹња* К, *дѹње* Д Р;

гг) *кћ-* → *шћ-* у *шћѐр/шћѐрка*; *ћѐр/ћѐрка* (т. 457);

гд) *ис-* = *ис-* у *исѝто* Л;⁴⁶²

исѝвѝли У, *исѹјѐ* Г, *исѹјѹ* Л; говори се и: *сѝвѝ* Ду П, *сѝвѝла* Кр, *сѝвѝли* ДТ, *сѹјѹ* се Го (исп. и *ѝсѹјѐ* Мр), *сѝвѝку* Ри;⁴⁶³

гђ) *иш-* → *ш-* у *ишѝца* Б Вр ГГ ГД Ду Душ ЈД М Ми Мрш П РБ Ри Ст ТП, *ишѝцѐ* Во Ду М Ри, *ишѝцу* ГД ЈД Ми Мр Мрш Му П РБ С Ту, *ишѝце* Бр Год ДД Душ Ми Мр Ри Ту, *ишѝца̄* З С Ст, *ишѝца̄ма* ТП; *ишѝчица* Бр Зд ЈД Ка Кр, *ишѝчицу* Д Ри Ро СР, *ишѝчице* Бр Душ П РБ, *ишѝчица̄* К П, *ишѝчѹрина* К, *ишѝчѹрину* Ст, *ишѝчѹрине* О С; *ишѝћ* Бр Во Ри У Ц, *ишѝћа* Б Ра Ри Ро, *ишѝћи* Бр Го М, *ишѝћа̄* ТП и сл.;

ге) *ич-* → *ч-* у *чѝла* Б Г Год Душ Му Ри Ро СР Ст Т Ту, *чѝлу* Д Р, *чѝле* ГД С Ст, *чѝла̄* Ри; *чѝлицу* С, *чѝлице* М; *чѝла̄ри* Рош;⁴⁶⁴

гж) *иш-* → *ш-* у *шѝница* Б Го Ка П СР Ц, *шѝнициѐ* Бр В Во З С, *шѝницу* Бр Во Ри СР С Ст, *шѝнѝца* У; *шѝничан љѝб* Ми, *шѝничнї љѝб* Во, *шѝничнѝг* Бр Го Ц;

⁴⁵⁹ Исп. М. Ник. СП 306 *здрѝка*.

⁴⁶⁰ Исп. Рем. Шум. 185 *зѝри* / *вири* (ређе).

⁴⁶¹ Исп. М. Ник. Гор. 666 *зѝва*, Тешић Љешт. 207 *зѝба*.

⁴⁶² Исп. Тешић Љешт. 207 *сѝто*.

⁴⁶³ Исп. М. Ник. Гор. 48 *исѝвѝли*, *исѹјѹ*; В. Ник. М-Гс 152 *сѝвѝши* и сл.; Тешић Љешт. 206 *сѝвѝли*; Ђук. Драг. 70 *исѝвѝ*, *исѹѝм* (чешће) / *сѝвѝла*.

⁴⁶⁴ Само овако је и у већини околних идиома; исп. нпр.: В. Ник. М-Гс 151, М. Ник. Гор. 666, М. Ник. СП 311, Тешић Љешт. 207. Двојако је (само?) у Драгачеву: исп. Ђук. Драг. 70 *чѝла*, *чѝле*, *чѝла̄ри* / *ичѝле*, *ичѝла̄ри*.

бележимо и *ишѐница* Г Зд, *ишѐницу* Л Ра (ређе, углавном у источнијим насељима);⁴⁶⁵

гз) *сѝ-* = *сѝ-* у *сѝа̀кло* Д РБ Ра Т, у *сѝа̀клу* Во и сл.;

ги) *ѝх-* → *ѝв-* у *ѝвѓр* Во Ц од. *ѝвѓр* Ду;

гк) *хћ-* → *шћ-* у *шћаше*, *шћа̀гу*, *шћѓднѐ*, *нѐ шћеднѐ*, *нѐ шћеднѹ*, *нѐ шћедосмо* (али и *ћѓдосмо*), *шћѓо* (поред *ћѓо*, *ћѓѓ*) *шћѓла* (и *ћѓла*) и сл. (в. т. 584);

гл) *шк-* → *чк-* у *чкѝља* Го, *чкѝљице* Мрш, *чкѝљи* Ка; *шк-* остаје у: *шкѓла* Б В Душ О П СР ТП Т У, *шкѓлу* Бр З Зд ЈД С ТП, *ѝ-школѓ* Во ГГ, *ѹ школѹ* Го / *шкѓла* Г Ј Ст ТП У, *зѓ школѹ* Г, *ѹ школѝ* Вр Ми; *шкѓлац* Душ Ст, *шкѓлци* Ст; *шкѓловѓн* Бр Душ З М Ц, *шкѓловѓна* Б К П Рош, *шкѓловѓ* Бр Ј, *шкѓлуѓ* Т и сл.;

гм) *жб-* → *ѹб-* недоследно у *ѹбѹн/жбѹн*, *ѹбѓн/жбѓн*, *вѓѹба/вѓжба* (т. 301).

333. Вишечлане секвенце. а) *здр-* нестабилно у им. *здравље*: *здрѓвље* Во Ду К СР Ц, *здрѓвља* Ду / *зрѓвље* ЈД М, у *зрѓвљу* и *весѓљу* Душ (исп. и име *Зрѓвко* Во, *Зрѓвку* Во, као и надимак *Зрѓја* Во);

б) *сѝр-* остаје у *сѝршѓѓ* ЈД Ц;

в) *свр-* затичемо у *сврѓка* Б Ду М Ми Ри Ро, *сврѓку* Бр Во К Ри Ро, *сврѓке* Г Го и сл.; говори се, међутим, и *шврѓка* Бр ДТ Му, *шврѓке* Мр, *шврѓка* Ст;⁴⁶⁶

г) чује се и *ѝрѓлица* ГД Кр Ри, *ѝрѓлицѓ* Во Ду, *ѝрѓлицѝ* Во *ѝрѓлицѹ* С, *ѝрѓлицѓм* Г, али налазимо и *ѝрѓљице* Ро ТП (овакав лик је могао настати и аналогјом према облицима у којима је *љ* регуларно; нпр. *ѝрѓљѓње* Душ, *ѝсѝрљѓно* ѓдвѓја Зд).

II. МЕДИЈАЛНА ПОЗИЦИЈА

334. Двочлане секвенце. а) Сонант + сонант:

аа) *-вљ-* → *-љ-/вљ-* у *нѓсѝа̀љѓмо/нѓсѝављѓмо* и сл. (т. 280);

аб) *-вн-* = *-вн-* у *глѓвнѝ* ГД Мр, *глѓвнѝ* Зд Ст ТП; *ѓѓвно* Го, *ѓѓвно* Вр Душ М С, *ѓѓвне* ДД Г, *ѓѓвни* Ду Ми (већи број оваквих ликова наведен је у т. 275); *-вн-* → *-вњ-* у *ѝорѓвнѓ* Ду У, *ѝорѓвнѓ се* Ро, *равнѓ* ГГ (РМС: *ѝорѓвнѓши*, *ѝорѓвнѓм*); *-вн-* → *-н-/вн-* у *нѓмѓ ѝѓзивиѓѓ* З / *ѝѓзивиѓѹ* У;

ав) *-мљ-* = *-мљ-* у *зѓмља* Вр ГГ ГД Ка Р Ст, *зѓмљѓ* К Ро, *зѓмљи* Ду П Р, *зѓмљу* Во итд.⁴⁶⁷

аг) *-мн-* = *-мн-* у *нѓјамнѝка* Во, *нѓјамнѝке* Ц; *сеѓѓмнѓс* ДД Мрш, *сеѓѓмнѓсѝѓ* З Ст, *ѓѓмнѓс* Д Ра, *ѓѓмнѓсѝѓѓ* Ми и сл. (исп. и *зѓ мнѓм*, *сѓ мнѓм*; т. 38); *-мн-* → *-вн-* у *гѹвно* Во ГД ДТ Зд М Ми РБ Р Па С Ст Ту Ц, *на гѹвнѹ* П Ри⁴⁶⁸), али не и у *ѝѓмнѹ* ДТ, *ѝѓмнѓ нѓћ* Ст;⁴⁶⁹

⁴⁶⁵ У оближњим говорима неужедначено: Тешић Љешт. 287 *ишѓница*, М. Ник. Гор. 666 *ишѓница*, Бук. Драг. 69, В. Ник. М-Гс 151, М. Ник. СП 311 *ишѓница/ишѓница* (у Драгачеву *ишѓница* и сл. знатно чешће).

⁴⁶⁶ У окружењу неужедначено; нпр. Бук. Драг. 69 *сврѓка / шврѓка*; В. Ник. Мор. 154, М. Ник. СП 306 само *сврѓка*.

⁴⁶⁷ Исп. М. Ник. Гор. 668 *зѓмља*, Тешић Љешт. 208 *зѓмља (зѓмја, зѓмља)*.

⁴⁶⁸ Исп. Тешић Љешт. 208 *гѹвно* = *гѹмно*.

⁴⁶⁹ Исп. М. Ник. СП 301 *ѝѓмнѓ* („подржано ном. сг. м. р. *ѝѓман*“).

ад) *-мъ-* → *-мъ-* у *сумъа* Ду П, *сумъам* Го Му С, *сумъа* Д Мрш (ипак и *сумъају* Ри); *сламъачу* Ра.

б) Сонант + опструент:

ба) *-лб-* → *-лб-* у *болбо́на* Во, *болбо́не* Ри (исп. и *бомбо́не* Ту);

бб) *-нб-* → *-лб-* у *зелембаћ* З Му, *зелембаћа* Ду;

бг) *-лд-* редовно у *седамдесет*, *осамдесет* (т. 532);

бд) *-мк-* доследно у *момка*; *-мц-* у *момци* и *-мч-* у *момче* (т. 82);

бђ) *-мй-* → *-нй-* у *йанѝйѝм* Б Бр М Ми РБ Рош С Ст ТП, *йанѝйѝм* ГД Д М П Ри Ро Рош, *нѝ йанѝйѝм* Вр ДТ, *нѝ йанѝйѝи* Р, *йанѝйѝи* Б Во М П Ри Рош, *йанѝйѝ* Вр ДД ДТ Му Рош, *йанѝи* Ј Ту, *йанѝила* В ГГ М Ро, *йанѝили* Мр Р, *зайанѝијо* Бр Го Год РБ Ра С Ст ТП Т, *зайанѝила* Вр ГГ ДД ДТ Ду Душ Ро Рош Ст ТП Ту, *зайанѝили* ГД Г Год, *зайанѝило* Во, *зайанѝим* Бр ДД Ри, *зайанѝиј* ГД Д П, *уйанѝијо* ГД Мр, *уйанѝила* П Рош, *уйанѝијм* Ми, *уйанѝијмо* Г М; *иланѝиј* ГГ Г, *расиланѝиј се* П и сл.; ретко је *йамѝйѝм* К Мрш, *зайамѝијила* С (исп. и *од^ш йамѝења* Вр);

бе) *-мц-* → *-нц-* у *канѝија* Ј, *канѝију* Ра;

бж) *-ми-* = *-ми-* у *комѝија* Во ГД Зд Ми С, *комѝију* Душ Мр, *комѝије* ДД Мрш; *комиѝлук* ЈД Мрш Ц, *комиѝлука* Ст Ту, *комиѝлуку* ЈД и сл.;

бз) *-нз-* = *-нз-* у *йенѝија* Зд Мр Ра Ст, *йенѝије* Год Ри, *йенѝију* Год ДД М Ми Мрш Ра СР С ТП Ту и сл.; исп. и *брѝнза* ТП;

би) *-нс-* → *-кс-* у оријентализму *иксѝн* Душ Ст, *иксѝна* Ст, *иксѝну* Мр;

бј) *-нй-* → *-мй-* у *једѝмйѝи* Ц, али имамо и *одједѝнйѝи* У;⁴⁷⁰

бк) *-рч-* → *-ч-* у *йаче* љѝба Во, *йаче* сѝра Ц (обично је *йарче* Во Д Ду М Ми РБ Ра Рош С Ст Ту).

в) Опструент + сонант:

ва) *-бл-* → *-бљ-* у *йѝабља*, *йѝабљу*; чешће је *йѝабла*, *йѝабли* и сл. (в. т. 314);

вб) *-гл-* = *-гл-* у *ѝггла* Вр ЈД РБ, *ѝгглѝ* Зд Ро, *ѝгглу* ЈД П РБ, *ѝггле* Мрш;

вг) *-гм-* → *-м-/гм-* у *бѝме* Год Ри, *јабѝме* Бр ГД Зд Ми Мр РБ Р Рош СР / *бѝме* Вр Ри У;

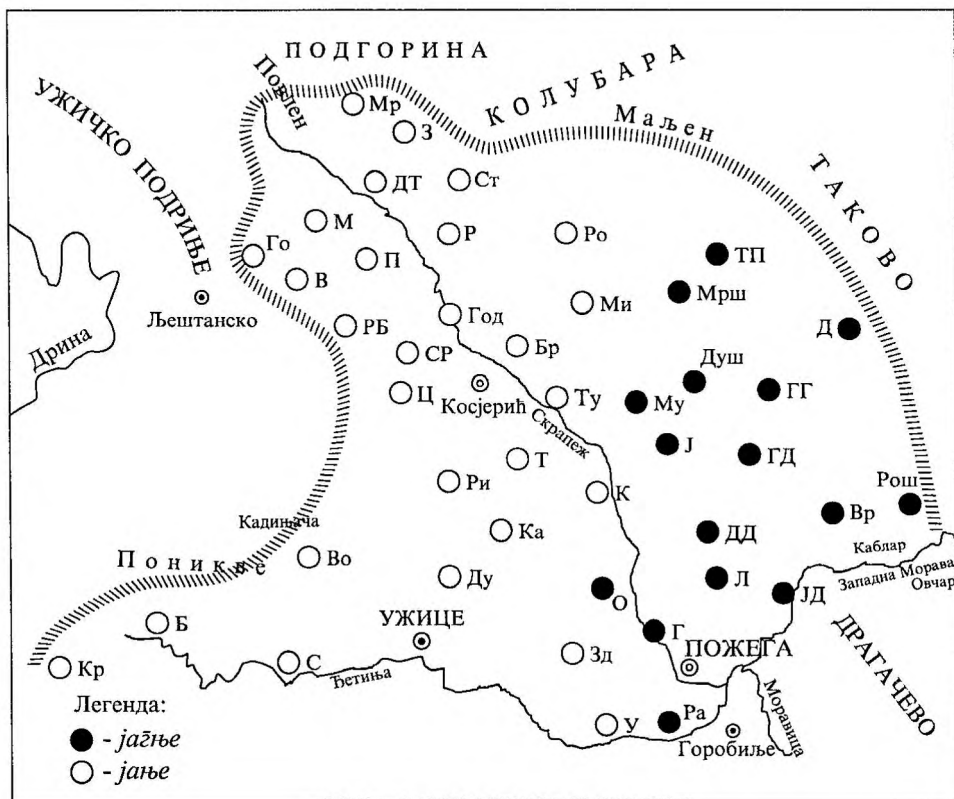
вд) *-гн-* → *-гњ-* у *дѝгња*, *дѝгњаѝи*, *нагња* (сви примери су, поред чешћих потврда типа *дѝгна*, засведочени у Каленићима; у другим насељима секвенца *-гн-* у оваквим ликовима је обавезна; в. т. 573);

вђ) *-гњ-* → *-њ-* у *јање* Б Во Ду Зд Ка П РБ С, *јањеѝа* Го Ц; *јањеѝина* З, *јањеѝинѝ* Во Ри; *јањад* Зд Ц, *јање се* Ду С Ц и сл. (овако је на већем делу подручја — грубо узевши, западно од линије Пожега–Маљен; источно од назначеног правца скупина *-гњ-* се чува; исп. нпр. *јагње* Вр Душ Л ТП, *јагњеѝа* Г Рош, *јагњеѝину* Г и сл.);⁴⁷¹ в. карту бр. 5;

ве) *-дм-* = *-дм-* у прилогу *дѝмѝ* Б Бр ГД Душ Зд ЈД М Мрш П Ри Рош СР С Ст ТП Т У;

⁴⁷⁰ За околне идиоме исп. нпр. В. Ник. М-Гс 185 *једѝмйѝи*, *одједѝмйѝи*, Тешић Љешт. 205 *једѝмйѝи*, М. Ник. СП 302 *одједѝмйѝи* / *једѝнйѝи*, *одједѝнйѝи* (најчешће *једѝн пѝи*).

⁴⁷¹ Исп. нпр. М. Ник. Гор. 668 *јагње*, *јагњеѝина*, Тешић Љешт. 208 *јање*.

Карта бр. 5: Судбина групе -гъ у јађе

вж) -дн- → -н- недоследно у презентским (и императивним) облицима гл. *йасїи* и композилама: *йанѣ* Ра ТП Ту, *исїанѣ* Мрш У, *оїанѣ* Бр, *сїанѣ* Мрш Ст и сл.; говори се и *йаднѣм* Бр Душ Зд РБ, *йаднѣ* Ст и сл. (исп. примере наведене у одељку о гл. врстама; т. 545); исп. и *бїднѣм*, *бїднѣш*, *бїднѣ* (поред *бїдѣм*, *бїдѣш*, *бїдѣ*; в. т. 583); -дн- доследно, између осталог, и у: *гадна* ГГ ГД Му РБ, *гадно* К М Му О Ри, *гадне* Бр К Мрш и сл.; — *гладна* Год ДД ЈД О Ри, *гладна* година С, *гладно* Бр Зд ЈД и сл.; — *грдна* Д Р, *грдно* ДД Ми Мр С, *грдни* К Ту, *грднѣ* ЈД Мр и сл.; — *згодна* ДТ Ми, *згодно* Р Ц и сл.; — *једна* Д М Ми Ри Рош ТП, *једнѣ* Д Кр Л Мр Ту, *једну* Бр Г Ри и сл.; — *једнако* Б Зд П, *једнаке* Бр ТП Т, *їодједнако* Бр ДД Ду Душ МРБ; — *надничар* Ј К Ка Кр Ри, *надничари* Бр ДД ЈД Рош; *надница* Бр ДТ Кр Л Ро, *надницу* ДТ Ду Душ З Мр С, *наднице* Б Ј Р; — *сведно* Бр ГД Ду Ка Мр Ра Ро Рош; — *шїеднѣ*, *нѣ шїеднѣ* (в. т. 579);

вз) -зј- = -зј- у *ўзјњ* Во Год ДД Л Ц, *ўзјала* Бр Ду, *ўзјашѣ* Бр К Ро и сл. (не и *уђо*, *уђала* и сл.);

ви) -сл- (испред и) → -и-/сл- у *мїсїм* и сл. / *мїслїм* и сл. (т. 276);

гл) *-цк-* → *-чк-* у *сѣчкѧне* С (неуобичајено); типични су примери са неизмењеном секвенцом *-цк-*; в. т. 329;

гљ) *-чк-* = *-чк-* у *квѣчка* Бр Вр ГД ДД Душ Ј Мр Мрш Ра С Ст, *кѣчка* Вр ГГ М Ми О, *мѧчка* Д Ду РБ Ри Ро и сл.;

гм) *-ћк-* = *-ћк-* у *вѣћка* ГД Зд Му Ст, *вѣћку* Го Рош, *вѣћке* Мр и сл.;

гн) *-чй-* → *-шй-* у *шйшйшйвни* З;

гњ) *-йш-* → *-ч-* (африкатизацијом) у *ѡчѡ* Го З; имамо и примере за *йш* → *ш*: *ѡшѡ* Ј, *ѡшли* У (засведочено је и *ѡшшѡ* Б);

го) *-шч-* = *-шч-* у: *зѣшче* ГГ, *зѣшчићи* Го, *зѣшчиће* Го; *љѣшчице* Ду (али и *љѣшйшйце* Во); *йѧшче* В Во ДД Ј М Мрш П Р Ра Ри Рош С Ст Т Ту, *йѧшчѣйѧ* ГД РБ Ри Ро, *йѧшчѣйу* Г, *йѧшчѧд* Зд Ми Ст, *йѧшчѧдима* Ду Мр Ст и сл.; *йрѧшчићи* Кр, *йрѧшчиће* Ј и сл. (исп. и: *бѧшча* Г, *бѧшча* ГГ С, *бѧшчу* Кр, у *Бѧлу* *Бѧшчу* Во, у *бѧшчу* Б, *нйз* *бѧшчу* Мрш и сл.).

335. Вишечлане секвенце. а) Група *-здр-* → *-ждр-* у *нѡждрву* О, *нѡждрве* ЈД (поред: *нѡждрва* Во, *нѡждрве* Ду).⁴⁷⁶

б) Наместо пловива *й* имамо *в* у скупини *-йсйв(о)* у примерима *ѡшѡ* из *рѡвсйва* Мрш, у *рѡвсйву* Мрш Ра. Говори се, међутим, и из *рѡйсйва* Го, у *рѡйсйву* Ду.

в) Секвенца *-йшйш-* не чува се доследно у лексеми *ошйшйшина*:

ѡшйшйшина Б Вр Ра Ри, *ѡшйшйшнѧ* Бр Му О, *ѡшйшйшину* В М Т / *ѡвшйшина* Душ Ј, *йрѡд ѡвшйшину* Мрш. Засведочено је и *скѣшйшйшина* Бр Зд ЈД Кр, *скѣшйшйшину* Г' Го, а двојачко је у: *ѡшйшйе* Во / *ѡвшйше* О, *уѡшйшйе* ЈД Ст Ц / *уѡвшйше* Вр РБ.

г) Скупина *-сйр-* није сачувана у *ѡшйр* Бр ДТ Ка Му Мр, *ѡшйра* Ј М, *ѡшйро* Му Мр, *нѡшйрйм* Ду М, *нѡшйрй се* Во, *зѡшйрй се* К и сл. (исп. и *йѡсйроѡ нас* Во).

д) Група *-йврйш-* → *-йрйш-* у *чѣйрйшйна*, *чѣйрйшйну*, али је неупоредиво чешће *чѣйврйшйна* и сл. (т. 281).

ђ) Скупина *-йск-* → *-ск-* / *-йск-* / *-цк-*:

брскѧ сйрѧжѧ Д, *брскѧ* Зд, *брскѣ* Ду Ри, *гѡсйѡскй* жйвѡт П, *Крвѧскѧ* Ми ТП, *Крвѧскѣ* Ту, *рвѧскй* С, *свјѧскй* ГД, *свѧскй* О, *свѧскѡг* С, у *зѧнѧскѣ* кѡмѡру Ту; *брѧйскй* Душ Мрш, *брѧйскѣ* Ми, *крвѧйскѣ* теритѡрију Ри, *сѣйскй* вјѧштѧк Ро;

љѣцкй Мрш, *дрѣгѡг свѧцкѡг рѧѧа* Душ.⁴⁷⁷

е) Група *-йсйв-* (и *-йсйв-* ← *-дсйв-*) → *-сйв-* у *бѡгѧсйво* Б ГГ Кр Р, *бѡгѧсйва* Му П Ри, *бѡгѧсйву* Д Ст; *срѡсйво* Ј О Ра, *срѡсйва* П; *срѧсйва* Ро и сл. (исп. и *брѧйсйво јѡдйнсйво* Ра).

ж) Секвенца *шсйв* → *-шйшв-* / *-сйшв-*:

⁴⁷⁶ Исп. М. Ник. Гор. 667 *нѡждрва* (*нѡждрва*).

⁴⁷⁷ У западносрбијанским (и)јекавским говорима африкатизација није узела ширег маха. У неким околним идиомима засведочена је само у примеру *љѣцкй* (исп. М. Ник. Гор. 668, М. Ник. СП 313).

друштво Бр Вр Год О ТП У, *друштву* Бр ЈД Ми, *друшвом* Во Душ; *заробљеништво* Б Р, *заробљеништву* Б Во З Зд П Ри, *јунаштво* Рош Т Ту, *јунаштва* Ри и сл.;

друштво Г М Мр Ц, *друштва* Го, *друштву* П, *друшвом* Го; *друштвенџи* Му; *џо старчијству* Г.⁴⁷⁸

з) Секвенцу *-ћск-* имамо у примерима *дџмаћскџ куће* Ду, *лџваћскџ пџшке* Ту (бележимо и *дџмаћки* *народ* Ро, *дџмаћког* *народа* К).

III. ФИНАЛНА ПОЗИЦИЈА

336. Упрошћавање финалних секвенци *-сџи*, *-шџи* и *-зд* (немамо потврда за *-жџд*) веома је изражено у нашим централним и источнијим насељима:⁴⁷⁹

— *сџи* → *-с* у *бџлџс* Г ГД Душ Ми Р ТП, *влџс* Вр ДД Ј Л Мрш О Рош У, *дџжнос* ДД К Ст, *крџброс* Б, *кџс* Во Р Ро С, *крџс* Во Вр Ду Ј М РБ Ри Рош, *лџс* Бр ГД Год Ду К Му О Ро С, *лџдџс* Л, *мџс* ДД Зд Мр, *млџдџс* Д К Мрш, *могџћнос* П, *наџас* К, *оџаснос* ГГ ТП, *џџкџс* Р, *џлџс* Г Л, *џџс* ЈД Мрш Ту, *џрџс* Г ДД Му О, *рџдџс* Зд ТП, *слџс* и *чџс* П, *чџс* ГГ Душ К Ми Мрш Ст ТП, *чџрџс* Душ, *чџс* Ми П Ри, *жџћкџс* Вр Д, *ћџџџс* Г; *јџс* Бр Во Год ДД ДТ Душ ЈД Ми Мр Му П РБ Р Ри С Ст ТП Т Ту, *џјес* Ду Мрш П Ри; *шџс* Год Ми Мр Р С Ст ТП Ту У итд.;

— *шџи* → *-ш* у *џрџџри* Г, *џриш* Г Л;

— *зд* → *-з* у *грџз* Ду К Л.

337. У назначеном (већем) делу области ликови са очуваном финалном секвенцом су ретки; засведочено је само: *влџсџи* ДД, *мџлџсџи* Ми, *могџћносџи* Душ, *рџдџсџи* ЈД У, *рџсџустџи* Д У, *сџосџбносџи* Мрш.

Идући ка западнијим (нарочито северозападним) насељима фреквенција ликова са неупрошћеном завршном секвенцом (бар у неким категоријама, сасвим извесно у именицама и придевима) постепено расте. У селима (северо)западног рубног појаса бележимо, између осталог, и: *бџлџсџи* В Го, *дџжносџи* ДТ Ц, *жџлџсџи* З СР Ц, *кџсџи* В, *крџсџи* Б, *џџсџи* Го Мр, *џрџсџи* Кр Ц; *чџрџсџи* Го, *чџсџи* З П С, *зџленкасџи* З, *мџџкасџи* Ц; — *џришџи* Го; — *грџзд* В.

Свуда је (па и у овим сегментима подручја!) *јџс* одн. *јџдџнџс*, *дџвџнџс*, *џриџнџс* и сл.⁴⁸⁰

Изгубљени пловив *џи* у основном падежу јавља се, по правилу, у зависним падежима; исп. нпр.: *лџсџи* ДД, *џрџсџи* К Ст, *чџсџи* ДТ Кр Мрш СР ТП, *зџбџ оџасносџи* С, *ис џџкосџи* Р (наравно и *џрџсџи* ДД Ми Мр СР, *лџсџи*ови С и сл.).

Једини засведочени изузетак имамо у необичном *одмџлџнкџси* Ду (= од-малена, од детињства).

⁴⁷⁸ Исп. нпр. М. Ник. СП 315, Симић Обади 65 *друштво* / *друштво*, Тешић Љешт. 209 *друштво*.

⁴⁷⁹ Упрошћавање ових гласовних скупина маркантно је обележје многих народних говора (ближих и удаљенијих, сродних и несродних). Међу њима се налазе и наши суседни југоисточни идиоми; исп. Ђук. Драг. 82, В. Ник. М-Гс 171–172, М. Ник. Гор. 666.

⁴⁸⁰ У суседном Љештанском „се задржавају финалне консонантске групе *-сџи*, *-шџи*, *-здџ*“. Аутор износи примере, а затим додаје: „Једино се код бројева губи праскави консонант: *шџс*, *јџдџнџс*, *дџвџнџс*, *џриџнџс*“ (Тешић Љешт. 207). Овако и: Тешић Узв. 184, Симић Обади 62, Ник. Тршић 408.

5. О НЕКИМ КОНСОНАНТСКИМ СКУПИНАМА (НЕ)РАЗДВОЈЕНИМ
МОРФЕМСКОМ ГРАНИЦОМ И РАЗДВОЈЕНИМ ЛЕКСИЧКОМ
ГРАНИЦОМ

а. Скупина С или З + нейчани сугласник

338. Секвенце (не)раздвојене морфемском границом. а) Група *зљ* може прећи у *жљ*: *и̇жљубим* Ми, *и̇жљуби* Мрш С, *и̇жљубе се* Мрш; *ужљућа* Ду *ужљућало* Ду, *ра̇жљевā* Рош и сл.

Сасвим је обично и *изљубисмо се* Д, *изљубише се* Му Ст, *изљуби* Д, *изљубе се* Р; *изљегне се* О, *изљегну* Рош и сл.

Исторедну секвенцу *сл̆* имамо и у лику *сл̆убљени* (прирасли, *сл̆убљени* једно уз друго) Во; за *сл̆* (← *сл̆љ*) исп. *сл̆ѣжѣ се* Ду, *кӑш се бидў сл̆ѣгале* Ту.

б) За *шће* (← *сцѣѣ*) имамо једну потврду — *и̇шићейāла* Г (пореклом друкчије *шће* имамо у *и̇шићерāм* Душ Р, *и̇шићерā* Ст Ц и сл., или пак у *ли̇шиће* Бр ГД Ду Ј Ка Ми Мр Р Ри Рош СР Ст Ту Ц, *ра̇шиће* Рош Т и сл.).

в) Промену *сье* (← *сл̆љ*) → *шье* (где *шь* није раздвојено морфемском границом) имамо у: *и̇дшье* Д Ра Ту, *и̇дшье смрти* СР; *на̇шьѣдила* ТП, *на̇шьѣсѣтво* ТП; *на̇иошьѣйку* Душ / *на̇идшьѣйку* Ми; *сье* може остати и неизмењено; исп.: *и̇дсье* Душ Рош, *и̇дсьен* ЈД, *на̇идсьѣйку* Му.

339. Секвенце раздвојене лексичком границом. Идентичан тип асимилације (по месту изговора) очитује се и у додиру оделитих (мада прозодијски обједињених) лексема.

а) За скупину *-з* или *-с* + нейчани сугласник исп.: *бѣж њѣ* Во, *брѣж љѣба* Зд, *брѣж њѣга* Душ, *брѣж њинѣ* помоћи Мрш, *и̇ж њѣговѣ* шталѣ Мрш, *и̇ж њѣ* Ри, *и̇ж њивѣ* К Ст, *и̇ж њивѣ* Ра, *крѣж њину* башчу Зд, *крѣж њу* Ст, *ни̇ж њиве* дѣље О, *уж њѣгову* рѣку Д;

ш њим ЈД Мр, *ш њиме* Душ, *ш њима* Во Ду, *ш њинѣм* тѣм сѣстрѣм Ст, *ш њѣме* Ми, ни *љѣба* ни *ш љѣбом* Ц.

Често је и *брѣз њѣ* Во, *бѣз њѣга* РБ, *бѣз њинѣ* обећања Ј, *крѣз њу* Му С, *с људима* Год Душ К Л Рош, *с њима* Д К Ми Р, *с њѣговима* Му, *с њѣнима* К, *с њѣговим* оцом Л, *с њинѣм* мӑћиѣм Ми и сл.

б) За *з/-з* или *с/-с* + нейчани консонант исп.:

ж њѣвѣјкѣм РБ, *ж њѣвѣјкама* СР, *ж њѣвојачкѣм* спрѣмѣм П, *ж њѣчурлиѣм* Ри, *ж њѣцѣм* С (овде: *з* (← *с*) → *ж*);

Пѣји ш њāѣм Во, *ш чим* Р Ц, *ш чиме* Ра, *ш чўшурѣм* Д, *ш чѣйничкѣм* ѡдрѣдом Ду / *нӑш ње* Р, *вӑш ње* Во (дакле: *с* → *ш* / *-с* → *-ш*);

уш чѣкару ње брў-стѣй Во, *крош њѣйку* шўпљу Ду (овде: *-с* (← *-з*) → *-ш*);

брѣж њѣцѣ К (овде: *-з* → *-ж*). Говори се и *бѣз њѣцѣ* Г, *с чим* Д Р, *с чиме* Зд, *йрйѣс чѣшврѣѣ* Во, *двāѣс чѣшворо* Мрш и сл.

б. О неким скупинама двају различитих сугласника
(не)раздвојених лексичком границом

340. Д каткад изостаје у скупинама -д њ- и -д жс- (тј. у сандхију):
ко-ћѣда ѿѡга Му, *ко-ћѣша* Мрш (чешће је од *ћевѡјкѣ* Ми С, *ѿред ћевѡјкѡл* Во, код *ћѣвера* Ми и сл.);

ѿре-жѣйву Д, *о-жѣлостѿи* ДТ (обично је *ѿред жѣнама* Ду, од *жѣнѧ* Душ, од *жѧрѣ* Рош и сл.).

341. Сугласник *д* се редукује у секвенци -дз- (граница морфема) у примерима *не ѡзива се* Ми, *не ѡзивајѿше се* С, *да се ѡзовнѣм* Г (немамо других потврда).⁴⁸¹

342. Скупина -сц- је редовна у *ѿсцѣѣди се* Го, *ѿсцѣѣдимо* ГД Кр; *ѿсцѣѣпайѿи* К Ка Му, *ѿсцѣѣпасмо* Бр ДТ, *ѿсцѣѣпаше* Мрш Р, *рѧсцѣѣйѿ Зд*, *рѧсцѣѣйѿ се* Бр и сл.

343. Скупина -ѿс- (и -ѿс- ← -дс-) → с доследно и свуда у *дѣвѣсто*, *ѿѣсто*; *ѿ* се често не чује ни у префиксу форми типа *осѣлила се* Во, *осѣлили се* Мрш, *ослужѿо* Ј Мр, *ослужѿили* Р, *осѿѧвам* Во, *осѿѿѿѿо* Го, *осѿѿѿѿила* Му, *осѿѿѿѿили* Р Ра, *осѿѿѿѿимо* ДД, *осѿѿѿѿво* Ми, *осѿѿѿѿву* П, *осѿѿѿѿан* ѡт куће Год, *ѿрѣсѡбље* Го Ри, *ѿрѣсѡбља* О, *ѿрѣсѡбљу* Ри, *ѿрѣседнѿк* Год, *ѿрѣседнѿка* П.

Ретко је *оѿслужѿѿо* Ра, *оѿслужѿѿили* Ри.

344. Плезив *ѿ* често изостаје и у секвенци -ѿ с-, тј. у сандхију:

до *дѣсѣ-сѧѿѿѿ* ѡстанѣмо ДД, *дѣсѣ-сам* иг промѣѣнила, па ништа Р, по *дѣсѣ-сам* знаѡ да *нѧнѿжѣм* Г, *ѿѣ-синѡвѧ* П, *ѿѣ-сноѿѧ* Мрш, *шѣсе-сѣдмѣ* Во (бележимо и: по *дѣсѣѿ свѧкѿ* ѿзмѣ Б, до *дѣсѣѿ смѿѿѣш* ѿзѣти Ри, по *шѣсѣѿ сам* стѿзѡ да *ѿтѡварѿм* Р и сл.).

Овако је и са скупином -ѿ с- (← -д с-):

ка-сам бѿѿо дѡље Р, *ка-су* ме пѧтали Л, *ка-сам* пѡшѡ ѿ вѡјску Ми, *кѧ-си* реко дѡшѡ Ри, још *ка-су* Швѧбе влѧдале Ра, *ка-су* ме гѡре пѡзвѧли Ст, а *ка-су* дѡшли вѧмо Вр, *ка-су* ѡни њѿ спѧзили К, *ка-су* ѿзнѿѿѣли дѧрове Л, *ка-су* ме пѧтали П, *кѿ-су* запѣли Ду, *кѿ-се* ћѣде О, *кѿ-се* ћѣдоше Ст, *ѿо-свѧкѡм* шљѿѿѡм Во, *ѿѡ-сѿѧрѡс* ДТ, *ѿрѣ-сѡбѡм* Душ, *сѧ-сам* бѿла тѧмо Ду, *сѧ-се* тѡ нѣ рѧдѿ Во, *сѧ-су* ѡтишли З, *сѧ-су* нѧшли да ме пѧтајѿ Мрш и сл.

Бележимо, међутим, и следеће примере: и *дѡсѧѿ смо* нѣкѧко жѿвили Ми, *каѿ сѿѿѿгнѿ* ГГ, *каѿ се* кѡсѿ О, *каѿ сѿѿѿгоше* и јѡни Во, *каѿ су* ми ћѣца дѡбро ТП, *ниѧкад^т* се тѡ није сѧзнало Вр, *ниѧкаѿ се* нѣће сѧзнати Во, нѣ морѣ *оѿ свѧкѡг* дрѡвета Мр, *ѿрѣѿ сѡбѡм* Ми, *ѿрѣѿ сѧѿѿѿм* сѡбѡм П, *ѿрѣѿ сѧѿѿѿ* зѡру Ри, *ѿрѣѿ свѧкѿ* тѿрѿ Р, *ѿрѣѿ свѿѿма* Ду, *ѿрѣѿ свѣкрѡм* Ра, *ѡднекуд^т* се појѧвише Душ, *ѡднекуд^т* се довѿкоше Ри, *сѧѿ си* реко дѡшѡ Ка, *сѧѿ смо* мѿ и дѡбро Ст, *сѧѿ сам* га срѣла Зд, *сѧѿ су* се нѧвикли О, *сѧд^т* се нѣ зна ни кѡ пѿје ни кѡ плѧћѧ Ра и сл.

345. За -ѿ ш- (и -ѿ ш- ← -д ш-) у ш исп.:

по *дѣсѣ-шѧмѧрѧ* ГД, *ѿѣ-шѣс* ГГ Год Ј К Ка Ст ТП, *ѿѣ-шѣсѿѡро* Ду (исп. и: тѧкѡ око *ѿѣѿ-шѣс* Во), *о-шѧлѣ* Зд С, *ѿѿре-шѧѿѿрѣ* Мр, *ѿрѣ-шкѡлом* Р (исп. и: ко *оѿ шѧлѣ* О, *ѿрѣѿ шѿѧлѡм* П, *ѿрѣѿ Швѧбѡм* Мрш).

⁴⁸¹ Исп. М. Ник. СП 309 *ѡзив*, *ѡзѡвнѣм*, *ѿдзѿдалѡ* (тако и *ѿрѣ-зѡру* и сл.).

346. а) Т (← д) у секвенци *ī* *ц* често изостаје у примерима типа: *о-ц^чѝви* прѝмѝ Ми, *ко-ц^чквѝ* ДТ, *к^ч-ц^чквѝ* С, *по-ц^чери^ћ* он^{ај} ТП (исп. и: *о^ч ц^чглѝ* Во, *о^ч цв^аш^а* М);

б) Т (← д) у скупини *ī* *ћ* често се губи у ситуацијама као што су: *к^а-ћ^е* Ј, *к^а-ћ^емо* Душ С, *к^у-ћ^емо* и *шт^а ћ^емо* Ст, *к^у-ћ^еиш* реко н^есрећо Рош, *с^а-ћ^емо* К Ри, *с^а-ћ^у* ја Ц и сл.;

в) Т (← д) у групи *ī* *ч* неретко ишчезава у потврдама типа: *о-чѝпрѝ* с^аш^а Рош, *о-ч^амовинѝ* Ду, *д^а-ч^ег^а* К, *о-чѝт^ик^а* Ту и сл. (исп. и *од^т* чѝш^ли^{ћа} он^бга П, *о^ч ч^ашицѝ* не одмичѝ Ри).

в. Скујине двају ис^ти^х сугласника раздвојених лексичком границом

347. Изворно идентични консонанти:

— *з з*: *б^б-га* в^иди^о Ду, *б^б-га* поглед^о Во;

— *д д*: *ка-д^дћ^у* Вр Ми П РБ, *ка-д^дћ^у* Р Ро, *о-дан^ас* до с^утре ДД, *о-дан^ас* Ми Ст, *о-два* бр^ата х^еца ДТ С, *о-два^с* г^од^ин^а Бр Ду, *о-дван^е-сат^и* Ро, *о-дебел^ог* С, *о-деб^лѝга* Рош, *о-д^вѝт^е* г^один^е Р, *о-д^рвѝш^а* Ј Ра Ри Ст ТП У, *д-д^рвѝш^а* Бр Вр М Ми У, *о-д^ру^го^г* р^азр^еда С, *о-д^уда* П Ри Ц, *о-д^удов^ог* д^рвета Ри, *по-да^ичи^цо^л* т^ом К, *по-д^ес^но^л* ш^ак^ом Б Рош, *с^а-да* к^ажем и ни^е Мр, *си^оре-Д^ра^ић^а* Во, *си^оре-Д^рѝнов^ац^а* Р итд.;

— *з з*: *и-з^аш^во^{ра}* Во, *и-з^ем^љѝ* Зд Р, *и-з^ем^љан^ог* та^њира Ка, *и-З^аку^сѝ* У, *и-з^лѝ* н^ам^јерѝ Во, *кр^о-з^ем^љу* ДД СР, *кр^о-з^ид* Ро и сл.;

— *ј ј*: *д^а- је* в^амо Д, *д^а- је* реко прим^акни б^ли^жѝ Душ, *м^о- је* б^ру^с б^ио Ст, *м^о-је* о^др^ед Рош, *ш^а-је* м^ој х^ед Ро и сл.;

— *м м*: *в^од^о-ме* п^ол^ио К, да *са-м^ог^о* ЈД, *ја са-м^уку* в^иди^о П, *ја са-м^у* гов^ор^ио Зд, *јед^но-ме* је у^јела м^ачка З, р^ек^о са-м^у Ра;

— *н н*: *б-на^м* је в^аљ^б Душ, *б-на^м* је п^ри^чо П, *б-на^м* ни^е см^ет^о ТП;

— *с с*: *дан^а-сам* Душ, *дван^е-с^аш^и* Ра Т, *један^е-с^аш^и* Му, *на-си* н^аш^о да... Го, *на-с^едам* п^ос^ед^амо Душ, по *ш^ен^е-сн^оц^а* Зд, *ш^ри^{је}-с^едам* Ц, *ш^ри^{је}-с^ед^мѝ* Мрш, по *ш^е-св^ак^и* д^ан ДТ, *ш^е-с^еш^ар^а* Рош, *ш^е-с^ид^ош^ин^а* Год и сл.;

— *ш ш*: *зн^а-ш^иѝ* ДД, *зн^а-ш^иѝ* би ш^рѝб^о? О.

348. Идентични консонанти настали у процесу асимилације:

— *з з*: *до-га* не о^дѝрај^у Зд;

— *д д*: *д^ес^е-дан^а* Во Кр Л Мр Мрш Рош, *седа^мд^есе-д^евѝт^е* Во, *седа^мд^есе-д^ру^го* г^од^иш^{те} Д, *ш^е-дан^а* Зд Мр СР С, *д^евед^есе-дан^а* ГД, *осам^дѝс^е-дан^а* ДД, *ш^ес^е-д^евѝт^е* Бр;

— *к к*: *з^бо-К^рв^аш^а* С, *з^бо-к^ри^шкѝ* л^ѝба Ра;

— *с с*: *и-с^аш^а* у с^ат Вр, *и-св^ач^илѝ* р^укѝ Кр, *и-св^ак^ог* у^змѝш О, *и-с^ела* Ми П РБ Ст, *и-с^ел^ач^кѝ* к^ућѝ Мр, *и-С^ињ^ев^ца* Ту, *и-с^обѝ* ДД Ј Мрш Ра Рош Ст, *и-с^обѝ* Во, *к^ро-с^ело* Ри, *к^ро-С^рб^иу* Ри и сл.

— *ш ш*: *ис^ио-ш^ога* О, *к^а-ш^и* је о^бѝћ^о? К, *ко-ш^е* м^оѝ *ћ*ѝв^ојкѝ Ст, *ко-ш^е* сл^амѝ З, *к^о-ш^ебѝ* Зд О П Ст, *ко-ш^еш^кѝ* ЈД, *ко-ш^еш^кѝ* Во, *о-ш^ад^а* Ду РБ СР Т, *д-ш^е* Д Ри, *д-ш^ебѝ* ДД Мрш, *о-ш^еш^кѝ* м^укѝ Во, *о-ш^ич^уринѝ* н^екѝ М, *д-ш^ог^а* З Ми, *о-ш^угѝ* Ду, *о-ш^ућѝга* ДД, *о-ш^уж^нѝ* м^ајкѝ Р, *о-ш^ур^ск^ога* д^оба Душ, *с^а-ш^и* т^о н^ико и не п^рак^тикуѝ О и сл.

— *и и-*: *и-школѣ* Душ О П, *и-шкѡлѣРо*, *и-шѡмѣ* Год, *и-шѡлѣ* Ри и сл.

Неки аутори указују на факторе који утичу на изговор ових и оваквих сугласничких секвенци: синтаксичке везе, семантичко тежиште реченице,⁴⁸² темпо говора.⁴⁸³

6. ПОСЕБНЕ НАПОМЕНЕ О ИСПАДАЊУ, УМЕТАЊУ, ПРОМЕНАМА И МЕЋУСОБНИМ ОДНОСИМА СУГЛАСНИКА

349. *Редукције у йосуђеницама.* Сагласно приликама у другим народним говорима, фонетска адаптација речи страног порекла домаћем изговору често је праћена редукцијом појединих консонаната. Будући да ова појава није од нарочитог значаја за конституисање физиономије идиома, представимо је укратко, мањим бројем засведочених примера.

а) Најчешће испада сонант *н*:

демострѡциѣ Мрш, *ижѡнѣр* Л, *исѣкѡциѣ* М, *исѣрумѣнѣ* Ра, *кѣлер* РБ, *конѣѡрѡѡ* Ст, *фѡкѡѡѡ* Ј, у *шѡжѣру* Д итд.

Каткад изостају и други сугласници:

л у *мѡшѡѡѡ* Ри;

р у *регѡѡѡѡѡ* се О (исп. и да се *регѡѡѡѡѡ* Мрш);

ѡ у *ѡѡѡѡ* Го, као и у *ѡѡ* ГД, *ѡѡѡ* ГД, *ѡѡѡ* К Мр (говори се и *ѡѡѡ* Во, *ѡѡѡ* Во одн. *ѡѡѡ* Кр).

Двоструко је интересантан — и по иницијалном *б* и по „одсутном“ *л* — пример *ѡѡѡѡѡ* СР (*л* је обавезно у обичнијем *ѡѡѡѡ* З, *ѡѡѡѡ* К, *ѡѡѡѡ* Ка Ри).⁴⁸⁴

б) Финална скупина *-нѡѡ* је постојана у *ѡѡѡѡѡ* Ро, *ѡѡѡѡѡ* Во / *ѡѡѡѡѡ* Д РБ, *ѡѡѡѡѡ* Во (а исп. и *ѡѡѡѡѡ* Ду С, *ѡѡѡѡѡ* ЈД); завршно *-нѡѡ* раздвојено је секундарним *а* у: *ѡѡѡѡѡ* СР, *ѡѡѡѡѡ* Ри; *ѡѡѡѡѡ* С.

350. *О секундарним нехијѡѡѡѡ сугласницима.* Најчешће их учавамо у примерима који су познати и многим другим говорима.

а) Уметнуто *н* очитује се у: *ѡѡѡѡѡ* Д Му, *ѡѡѡѡѡ* Ду, *ѡѡѡѡѡ* П С; — *ѡѡѡѡѡ* Ми, *ѡѡѡѡѡ* Мрш С, *ѡѡѡѡѡ* Мр; — *ѡѡѡѡѡ* Ра, *ѡѡѡѡѡ* Ри, *ѡѡѡѡѡ* Г (поред: *ѡѡѡѡѡ* Ј СР).

б) Паразитско *м* имамо у широко познатој форми *ѡѡѡѡѡ*: *ѡѡѡѡѡ* ЈД, *ѡѡѡѡѡ* Мр, *ѡѡѡѡѡ* Рош Ц, *ѡѡѡѡѡ* ТП.

в) Секундарно *р* најпре срећемо у облицима именице *ѡѡѡѡѡ* и предлогу *ѡѡѡѡ*:

ва) *ѡѡѡѡѡ* Г Душ Кр Мрш Р, *ѡѡѡѡѡ* Зд РБ, на *ѡѡѡѡѡ* Душ Ми, *ѡѡѡѡѡ* Душ;

⁴⁸² Исп. Пецо ГИХ 107–108.

⁴⁸³ М. Николић износи мишљење А. Пеце, а затим додаје: „Уз могуће индивидуалне разлике, од неког је значаја вероватно и темпо говора“ (СП 318).

⁴⁸⁴ Неке сугласничке скупине у позајмљеницама су наведе у одељку „Консонантске скупине“.

вб) *брез* В Вр ГД Душ ЈД К Кр М Му Мрш П РБ Ст; исп. и *бијо* *млдо* *брезобразан* К, *обрезбеди* Ми, *обрезбеђује* Ст.

Често се чује и *без* Г ДД Душ Л М Мр Мрш П РБ Р Ст Ту; исп. и *безобразан* М О, *безобразна* Л, *безобразлук* П С.

г) С је обавезно у *сиџ* Во Го Душ Мрш Р Ри, *сиџа* Ст ТП,⁴⁸⁵ а факултативно у *стиревији* ДТ, *стиревија* Ра (поред: *тиревија* Во, *тиревили* Га С).

д) У улози „паразита“ могу се јавити и други сугласници, али ретко, у тек покојој потврди:

и: *народ*^т *осирџашији* Душ (можда према *сирџашијина* ДД, *сирџашијину* Мрш);

к (у посуђеницама): *ексџија* Ка, *ексџију* РБ; *баџиле* ЈД.

351. *О међусобним ујицајима сугласника на одстојању.* а) Даљинска асимилација стридената *с — ш*, *с — ж* и *з — ж* није својствена овоме говору. Дакле, доследно је:

осушији Вр, *осушила* Год П, *осушила се* Ст, *осушили* Кр ТП, *осуши* Г П, *осушији* ГГ Ст, *осуши се* Л Мрш, *суши* ДТ Мр, *сушимо* Зд Му П, *суши се* Душ Ра; — *стирији* Зд П; *звизди* вјетрина нека Во, *звизде* Д.⁴⁸⁶

Редовно је, наравно, и *ваби* Во Ду, *вабимо* Ми и сл.

б) Даљинска дисимилација сонаната видљива је у следећим засведоченим примерима:

л — л → *л — р* у *либера* К, *либеру* К (лат. *libella*);

љ — њ → *л — њ* у широко познатим примерима (својственим не само руралним срединама): *зайалење* ГД Душ Ми (ипак и *зайалење* Вр), *оделење* Душ Ст, *оделења* К Ри, *оделењу* К (дакле, у именицама конкретизованог значења у којима сонанту *љ* претходи прави вокал; уколико није тако, изостаје и промена; исп.: *Богојављење* К ТП, *куљење* шљива Во и сл.);

н — м → *л — м* у *слимији* Г, *слимили* В, *слимише* СР, *слими* СР (према нашој грађи, чешће је *снимији* ЈД П, *снимија* Ј Кр, *слимили* Зд, *слими* Ка, *слима* Ко, *они* што *снимају* Ду);

н — м — н → *л — м — н:* *ломљани* Ра (поред: *ономљани* Во);

њ — л → *њ — р* у *шињер* Во Ц (исп. и *војнички шинели* Во, као и стандардно у *шињелу* Ра);

р — р → *н — р:* *шангареја* Р Л, *шангареју* ЈД (исп. и *шаргареје* Ду).⁴⁸⁷

Уобичајена је и дисимилација *џ — џ* у *два(в)ес*, а дисимилативног карактера је и губљење скупине *зџ* у фреквентној форми *шесет* (потврде се наводе у одељку „Бројеви“).

Говори се *граб* Вр К Ка, *грабовину* Во.

352. *О неким међусугласничким односима.* Већина забележених форми које одсликавају поједине међуконсонантске односе су општије нарави, познате и

⁴⁸⁵ РМС: „*сиџ* м. покр. в. *пиџ*“.

⁴⁸⁶ Овако је и у окружењу; исп. нпр. М. Ник. Гор. 668, М. Ник. СП 320, Тешић Љешт. 209.

⁴⁸⁷ Исп. М. Ник. Гор. 669 *шангареја*.

другим (често и удаљенијим и несродним) народним говорима. Из расположиве грађе издвајамо следеће:

- однос *б:й*: у *букѣйу* Ду / *йукѣй* Вр, са *йукѣйшом* Ра;⁴⁸⁸
 однос *з:ж*: *близина* Год Мр, у *близини* П / *из близинѣ* З;
 однос *љ:л*: *арѣиљѣрија* Душ П, *арѣиљѣрију* Ду / *арѣиљѣрију* П;
 однос *м:н*: *багрѣм* ЈД (једна потврда) / *багрѣн* Год Душ Кр Ст Ту, *багрѣна* З
 Ст, *багреновина* Год, *багреновинѣ* Во;
йѣсма Вр Д Ј Му РБ Ри Ст, *йѣсме* Д Мр Ст и сл. (не и *йѣсна* и сл.);
 однос *н:њ*: *будалáишиина* Во, *будалáишиину* Г / *будалáишиињу* Ка;
 у *вѣну* Бр / у *вѣње* Ми;
гѣбаница ГД С, *гѣбаницу* РБ / *гѣбањицу* ГД, *гѣбањице* Л;
дрвѣнарија Во / *дрвѣнарију* У;⁴⁸⁹
жуна К / *жуња* ДД, *жуње* Ро;
зелењáиш Т, *зелењáиши* Ка (немамо других потврда);
лчѣн Д, *лчѣна* Мрш; исп. и ек. *лѣн* Ду (имамо само ове потврде);
йрвѣнари ДД Му СР / *йрвѣнари* У, *йрвѣнаре* Ро (исп. и занимљиво *йрвѣчáри*
 Л У);
йланѣрам Ка Му СР, *йланѣрамо* Мрш, *йланѣраше* Ст / *йланѣрам* Ка,
йланѣрô Мрш;
рачунáм Душ Р Ра, *рачунá* Рош, *йзрачунô* П, *израчунáм* Ри Ст / *рачунá* ДД,
рачунá се Бр, *рачунáј* З Л, *йзрачунô* Р;
сайунáиши Ра;
сѣйôишина ДД Мр, *сѣйôишину* Р, *сѣйôишинама* СР (исп. и *сѣйôишѣнку* П);
чѣишинари Ц / *чѣишинари* Му;
 однос *њ:н*: *јањичáри* Г;
 однос *с:ш*: *чѣсма* ГД Мр / *чѣшма* ГД, *чѣшмѣ* Мрш, *чѣшму* Душ Ро;
 однос *ц:ћ*: *циркус* / *ћиркус*; *црейана* / *ћрейана* (т. 325);
 однос *с* (или *с* → *с́*, *ш*) : *ш* у прилогу *йослије*:
йôсле Бр Вр ГД ДТ Ду Ј К М Ми Мрш П РБ Ри Ро С Ст, *йôсле* Ра, *йôслије* П,
йôслен ГГ Д Му Ри, *йôслѣн* Душ Ми Ра, *йôсен* Ду Му, *йôсѣн* Душ Ми, *йôслин* Го М
 Ми, *йôсе* Д Ра, *йôслѣ* Ка, *йôшлѣ* ДТ Ј Мрш О / *йôшлѣ* ДТ М П, *йôшлѣн* ДД Ми,
йôшлин Го.

353. *Ме ш а ш е з а*. Није честа појава у говору УЦг. Расположиве потврде су махом познате и (неким) другим говорима.

а) Доследно је *јр* → *рј* у турцизму *бајрак*:⁴⁹⁰

барјак Г Ј Мрш Ри Ст, *барјака* Душ Ри, *барјаку* Год Му, *барјацу* Д, *барјаке* П;
барјакѣйáр ГГ Р, *барјакѣйáра* Зд О, за *барјакѣйáра* Мрш.

б) Метатеза је редовна у заменичком корену *вѣс-*: *свѣ*, *свá*, *свô*; с друге стране, доследно је *вáздáн* (← *вѣсь* + *дънь*).

Овако је у многим говорима.

⁴⁸⁸ Исп. В. Ник. М-Гс 164 *йукѣй*, ис *йукѣша*.

⁴⁸⁹ Исп. В. Ник. М-Гс 163 *дрвѣнарија*, *дрвѣнарију*, Ник. Гор. 669 *дрвѣнарија*.

⁴⁹⁰ Шкаљић Турцизми 113.

в) Примери метатезе су и неки ликови прилога *овдје* и *ондје*:

воде, вође, воје, вое (поред *овде, овди* и сл.);

нође, нонде, нодје, ноје, ное (поред *онде, онди*).

Потврде се наводе у одељку о облицима прилога.

г) Метатезу уочавамо и у форми *рамунџу* З (поред *армунџу* ГГ П, *армуникаши* Ми).

д) Говори се *ајвџр* Вр К П, *ајвџра* В Мрш, *с ајвџром* Во, али имамо и *арвџ* З.⁴⁹¹

ђ) Поред стандардног *агрџр* Д бележимо и *аргџр* П.⁴⁹²

е) Говори се *јџкрај* У Ц, *јџкрај* Ми (не и **јрокај* или сл.).

ж) Доследно је *ма̀насџџр* ГД Ка Мрш С Ст, *ма̀насџџра* Му Ри, *ма̀насџџру* ДТ П, *ма̀насџџри* Рош (није засведочена форма *намасџџр*).⁴⁹³

з) Редовно је: *гџврџн* ГД Ми Мр, *гџврџана* Р; — *сџанџ* К С ТП Т У, *џсџанџ* К Мр, *џсџанџмо* Во, у *сџанџуџе* Ст; — *наџве* и сл. (т. 427); — *гџџџџе* ДД Зд Ка Му Ри С Ст, *гџџџџе* К Ка Р С и сл.

7. ПАРТИКУЛЕ

354. Партикуле нису упадљиво обележје овога говора. Запажамо их у неким заменичким и прилошким формама.

а) Партикуле *-зи* и *-ки* недоследно се јављају у заменичким ликовима *њо(ј)зи* (т. 130 и 269), *њизи* (т. 131), одн. *наске, васке, њике* (т. 131).

б) Изнећемо списак засведочених партикула у прилозима. У загради стоји само по једна потврда (остале се наводе у одељку о облицима прилога):

<i>-ј</i> (ондај)	<i>-на</i> (туна)
<i>-јк</i> (ондајк)	<i>-ни</i> (туни)
<i>-јке</i> (ондајке)	<i>-нак</i> (овденак)
<i>-к</i> (ондак)	<i>-н</i> (последн)
<i>-р</i> (ондар)	<i>-ке</i> (данаске)
<i>-рке</i> (ондарке)	<i>-љ</i> (оздољ).

Засведочени ликови *џуде* и *џуди* аналошког су порекла (према *овде, овди*).⁴⁹⁴

⁴⁹¹ Исп. Тешић Љешт. 209 *арвџ* < *ајвџр*.

⁴⁹² Исп. нпр. Ђук. Драг. 86 *аргџр*, М. Ник. СП 324 *аргџр* / *агрџр*.

⁴⁹³ Наводећи лик *ма̀насџџр* (поред чешћег *ма̀насџџр*) као пример метатезе у суседном љештанском говору, М. Тешић наглашава да се он „чује врло ретко, углавном од најстаријих особа“ (Љешт. 209). У другим околним идиомима је неуједначено; исп. нпр. Ђук. Драг. 86, М. Ник. Гор. 608 само *ма̀насџџр*, В. Ник. М-Гс 170, М. Ник. СП 324 *ма̀насџџр* / *ма̀насџџр*.

⁴⁹⁴ Исп. М. Ник. СП 326.

IV
МОРФОЛОШКЕ ОСОБИНЕ

ИМЕНИЦЕ

355. Као и у другим сродним говорима, обличке и творбене особине именица у главном одговарају кореспондентним приликама у стандардном језику. Дијалекатски обележене појаве најчешће срећемо (са различитим степеном заступљености) и у неким (неретко и у свим) околним идиомима, као и у бројним удаљеним (и не само сродним) говорима. Веома су ретки (али дијалектолошки најупечатљивији) облици који досада (колико нам је познато) нису засведочени у овом делу ијекавске Србије.

Приступна овлашна запажања унеколико ћемо развити и поткрепити примерима у завршном пасусу овога одељка.

1) ИМЕНИЦЕ МУШКОГ РОДА НА -Ø
И ИМЕНИЦЕ СРЕДЊЕГ РОДА

а. О неким морфолошки условљеним алтернацијама

356. Алтернација $a \sim \emptyset$ и $\emptyset \sim a$ налазимо у истим категоријама у којима се јавља и у књижевном језику; она је обилато засведочена и представљена већим бројем примера у т. 81–86, 94–95 и 102 поглавља о прозодијским особинама говора. Очитује се и у примерима типа *дрџак-дрџика* Р, *мáчак-мáчка* Во, *Јáкаљ-у Јáкљу* РБ и сл., одн. *йíсмо-йíсāмā* М, *йòвјесмо-йòвјесāмā* Т и сл.

357. Алтернација основе у им. *дан* очувана је једино у саставу имена хришћанских (православних) празника типа *Јовањдан*:

ген. *око Ви́доваднѐ Му, до Ви́довадне Л, од Бур̑рџеваднѐ П, до Бур̑рџевадне Кр П, до Кр̑сџоваднѐ Ду, око Кр̑сџовуднѐ Ра, до Ма́рковаднѐ Г, око Ми́йр̑ровуднѐ ДД, око Пе́йр̑ровуднѐ Душ;*

лок. *йò Бур̑рџевудне З, о Бур̑рџевуднѐ ДД, о Й̑л̑нуднѐ О, о Си̑совуднѐ ТП.*

Једнако су обични и ликови са *-дан*: *око Ви́довдāна* ДД Ра, *учи Ви́довдāна* П (исп. и *о Ви́дову дāну* ГД), *на Бур̑рџевдāн* Д Ми Ту, *йò Бур̑рџевдāну* Ст (тако и: *й̑р̑јѐ Бур̑рџева дāна* ДД), *за Кр̑сџовдāн* К, *на Лу́чиндāн* СР, *око Пе́йр̑ровдāна* ТП Ц.

Иначе, сама именица *дан* има стандардне падежне облике.

358. а) Алтернације $k \sim \check{c}$, $g \sim \check{z}$, $x \sim \check{s}$, $\check{c} \sim \check{c}$ и $k \sim \check{c}$, $g \sim \check{z}$, $x \sim \check{s}$ и др. остварују се у категоријама у којима се реализују и у стандардном језику:

к~ч: *војниче* Вр Кр Р, *јуначе* Г Ј, *момче* Год, *нџрејниче* М, *јрдо̄саче* ДД Ка РБ, *рдо̄њаче* Д Л, *човече* Го Ј О Р, *сеља́че* бниједнй Ту;

г~ж: *Бдо̄же* Бр Го ДТ З Зд К М Ро СР Ту Ц, *вра̄же* Ду Ри, *дрӯже* Му У С Т;

к~ш: *сиромáшак* Му;

ц~ч: *кӯка̄вче* Душ Ри; *зе̄чеви* Мрш, *зе̄че̄ва̄* Му, *очеви* К, *стӣрӣчеви* Ц;

к~ц: *ба̄дња̄ци* Г К, *са ба̄дња̄цима* Бр Мр РБ, *барда̄ци* Г, *веселя̄ци* Д, *дӯшеци* Л М Ту, *о̄йа̄нци* Б Му Ту У Ц, *ја̄сџуци* Бр Ра СР; *во̄јници* (вок.) Мр, *јун̄аци* (вок.) З Ри и сл.;

г~з: *бӯбрези* ДД Му Ри, *у бӯбрезима* Ро С, *у Пдо̄жези* Г П и сл.;

х~с: *монаси* Мрш, *ораси* Ми Ст ТП, *сиромаси* Мрш.

Алтернација изостаје у облику *бӯбреги* Му.

б) Аналошки облици са сибилезованом основом у ак. пл. нису забележени; дакле, редовно је: *ја̄сџуке* Бр ДД Р, *о̄йа̄нке* Г Душ Р Ра, *сандуке* Во и сл.

359. И у говору УЦг јављају се алтернације којих нема у стандардном језику. Оне, на које ћемо овом приликом указати, последица су одређених фонетских промена.

а) Губљењем консонанта *х* у финалној позицији настао је однос *с~ø* у *ораси-ора* Во, *сиромаси-сиром* Г.

Познато је (и потврђено у великом броју говора) и следеће: губљењем *х* успостављена је вокалска основа у извесном броју именица м. р. (што је, иначе, несвојствено српском језику), па смо добили низове *вр, вра, вру, гра-грау, џрбу-џруба-џрбу* и сл. (в. у одељку о консонанту *х*).⁴⁹⁵

б) Алтернације *д~ø* и *џ~ø* читају се у примерима типа *грозда-гроз*, одн. *крсӣа-крс* (в. т. 336).

360. С друге стране, и овде изостаје алтернација *ла~о* у именицама типа *варӣоц* Го, *вршӣоц* Кр, *жџӣоц* ГГ Р, *кӯјӣоц* Му (ген. пл. *кӯјӣоца̄* Год), *јрсӣоца̄* (ген. пл.) Во, *сӣасӣоц* Ду, *сӣараоц* Мр, *јдо̄сӣараоц* Л, *џӯжӣоц* Зд У.⁴⁹⁶

За разлику од потврда наведених у претходној тачки, овакви ликови нису само карактеристика сеоског (нити само нешколованог!) становништва.

б. О њојединим њадежнм облицима

361. Вокатив с.г. а) Засведочени примери углавном одговарају приликама у стандардном језику. Издвојићемо следеће:

бра̄ше Во ГД Ј Ка Л М Мрш О Ри С Ст, *Вилӣе* ГГ, *Гво̄здене* Ми, *глӯјане* РБ, *дома̄ћине* Бр Мр Ри Т Ту У, *Дра̄гане* ДД Р Ра Ро Рош, *дрӯже* Ст ТП Ц, *име̄ња̄че* ГД Му Ра Т Ту, *Јоване* Мр, *јун̄аче* Г Му О Т, *ка̄јеӣјане* Вр, *кӯме* В ДД Кр Л М Ро, *Ла̄заре* О, *ло̄јове* Кр С Ту, *Милане* Г Ка, *Мило̄ване* Бр ДД ДТ Ри, *Мил̄уне* Душ, *рдо̄њаче* Б Во Л Мрш Ц, *на̄роде* Т Ту, *нџрејниче* Бр Рош СР, *сӣне* В ГД З Зд Кр Ми Мр, *сеља́че* Кр С, *Ср̄бине* ГД Ка У, *Сре̄ӣене* Кр Т, *со̄коле* ДТ итд.;

⁴⁹⁵ Исп. М. Ник. СП 329.

⁴⁹⁶ О алтернацијама основа говори и П. Ивић у раду *О деклинационим облицима у српскохрватским дијалектима*, ГФФНС V (1960) 75–92.

мл̋д̋ићу В Ј Ми П, *ѣри̋аѣшељу* Му Т, *с̋ѣс̋ирићу* Ду; *ѣчи̋шељу* ДД, *Б̋ѣшковићу* Вр, *Николићу* Мр итд.

б) Именице на *-р* имају, по правилу, наставак *-е*:

Р̋а̋дом̋и̋ре Во, *С̋в̋ѣт̋и̋о̋з̋а̋ре* Л, *Ч̋ѣ̋дом̋и̋ре* Кр; *ћ̋ѣ̋вере* Го М П, *м̋а̋ј̋оре* Л У; *д̋ѣ̋с̋е̋и̋а̋ре* Д.

Бележимо и *бур̋азере* Г, поред чешћег *бур̋азеру* Душ Ра Ту.

в) Наставак *-е* јавља се у имена типа *Милош*:

М̋и̋лоше ДТ П, *Р̋а̋доше* З, *Ћ̋роше* Ј.

Засведочено је и *с̋ѣс̋ирићу* *Милошу* Г, али овде морамо бити обазривији, јер је потврда узета из информаторове интерпретације народне песме „Женидба Душанова“.

Налазимо и *Т̋ом̋аше* Л (2× од истог информатора).

г) Вокатив им. *краљ* засведочен је и са наст. *-у* и са наст. *-е* (и то у истом стиху некада актуелне песме: *Краљу* Пѐро Ми / *Краље* Пѐро ДТ дођи нам на владу).

д) *Г̋о̋с̋и̋оди* *ѣом̋ил̋уј* М, па и *г̋о̋с̋и̋оди* *ѣом̋ил̋уј* долази из црквенословенског језика. Исп. *г̋о̋с̋и̋оде* *Б̋о̋же* Ду.⁴⁹⁷

ђ) У неколико засведочених примера вокатив је једнак номинативу: *Ћ̋ѣ* си, *ѣ̋ѣ̋в̋а̋ч!* П, *При̋ђи* ѣ ти, *р̋о̋ђ̋а̋к* Ри, *Ћ̋ј*, *си̋н̋о̋ва̋ц*, *ѣ̋ди* в̋а̋мо! РБ, *Т̋ѣ̋ш̋ак*, *посл̋ӳжи* се! С.⁴⁹⁸

Говори се (као што смо видели) и *р̋о̋ђ̋а̋че*, *си̋н̋о̋в̋че*, а имамо и *м̋о̋м̋че* (т. 82).

е) Напоменули бисмо и ово: имена *М̋и̋ј̋о̋др̋а̋г* (*М̋и̋ј̋о̋др̋а̋г*) и *Пр̋е̋др̋а̋г* јављају се у номинативу (а тада и у вокативу) и са наст. *и*: *М̋и̋ј̋о̋др̋а̋г̋и* Во Ду, *М̋и̋ј̋о̋др̋а̋г̋и* Го, *Пр̋е̋др̋а̋г̋и* Год (други део ових имена је придев *драг* у одређеном виду).⁴⁹⁹

362. Инструментал сг. а) Наставак некадашњих тврдих основа *-ом* јавља се и код именица некадашњих меких основа,⁵⁰⁰ како у оних на непчани (кон)сонант тако и у оних на сибилант. Померање у корист некадашњих тврдих основа изразитије је на источној него на западној половини подручја. Међу бројним засведоченим потврдама на *-ом*, у оваквим случајевима, налазе се и следеће:

м̋ӳж̋ом Л Мрш Р ТП, *н̋о̋ж̋ом* Душ Ј Ми Ро С Ст Т, *ѣ̋од* *бак̋ра̋чом* Му, *бри̋а̋чом* Р Ст, *кор̋ба̋чом* Му Ст, *кр̋ѣ̋чом* Д СР Ту, *лӳчом* Мрш Т, *огр̋и̋а̋чом* Р, *са̋чом* ДТ Ј Ми Ри ТП, *сви̋ра̋чом* О, *ѣ̋и̋а̋љ̋а̋чом* Ра;

ѣ̋и̋ѣ̋ћ̋ом ГГ Му О Рош, *ѣ̋р̋ӳж̋ом* Б М, *в̋а̋ѣ̋ра̋љ̋ом* Б Во С Ст, *ж̋ӳљ̋ом* П, *з̋ѣ̋љ̋ом* Го, *ма̋љ̋ом* Бр Ра, *м̋ӳљ̋ом* Зд, *с̋ѣ̋ри̋а̋ѣ̋ше̋љ̋ом* Б Р ТП Т, *ѣ̋љ̋ом* Ри, *с̋ ка̋м̋ѣ̋њ̋ом* М, *с̋ ко̋њ̋ом* ГГ Зд М Ро Ст, *А̋лекси̋ћ̋ом* Ми, *са* *буд̋а̋чи̋ћ̋ом* Душ, *са* *во̋ћ̋ом* С,

⁴⁹⁷ Исп. М. Ник. СП 331.

⁴⁹⁸ Понеку овакву потврду (најчешће именице са непостојаним *а* и једносложном основом у ген. сг.) налазе и испитивачи околних идиома; исп. нпр. Бук. Драг. 126, В. Ник. М-Гс 176, М. Ник. СП 331.

⁴⁹⁹ Исп. Тешић Љешт. 201.

⁵⁰⁰ Превага (мање или више изражена) наставак *-ом* над наставком *-ем* и код некадашњих меких основа својствена је већини околних сродних идиома; исп. нпр. Бук. Драг. 126, В. Ник. М-Гс 177, М. Ник. Гор. 670, М. Ник. СП 331–332. О продирању наставака тврдих основа у говорима источнохерцеговачког дијалекта, као и у говорима који се на њега наслањају, в. у Симић Обади 69–70 (бел. 70).

главићом Мрш, *йдиочићом* Мр Ту, *йшииџољићом* Ми, *чекићом* Б Год Ту Ц, *са сестрићом* О, *йрућом* Г Рош, *младићом* Г Д М Ту, *Митровићом* Ми, *мишићом* Кр; *глушцом* Ту, *јарцом* ДД, *конићом* Д Ту, *коницом* У, *лоницом* Ми Му, *мушкарцом* Ра, *џоц* Л М Т, *йравцом* Мр Т, *синџоцом* Му ТП, *срџом* Р, *сџарцом* Рош.

У западним насељима (нарочито у селима подринског залеђа)⁵⁰¹ сасвим су обични и примери са *-ем*, нпр.:

нојсем С; *брџем* Го, *крајем* РБ, *џрујсјем* М; *кољем* Мр, *краљем* Т, *йшииџољем* С, *йџлем* Ка, *са йрилатиљем* П; *камељем* Ка, *коњем* Ц; *Бдиковићем* Мр, *мишићем* ДТ, *с младићем* З, *кљућем* З; *коницем* Во, *коцем* В Ка, *с конићем* Ц; *са Ђрошем* М.

б) Двојако је (са сличним фреквенцијским омером) и у инстр. сг. именице *йуи*. Укупно узевши, чешће је *йуићом* Бр Душ Ми Р Т него *йуићем* ДТ Мр Ц, али док је у источнијим насељима облик са *-ом* готово обавезан, у западним селима ова два облика се равноправно употребљавају; истовремено, различити наставци нису разликовани на значењском плану.⁵⁰²

363. Г е н и т и в п л. а) Најчешћи је, наравно, наставак *-а*; издвојићемо само неколико потврда:

данā Б Во Вр Ј К Ка О Го С ТП Ту Ц, *џкџарā* Б Г М Ми Рош, *зубā* Го Д К П Ст, *јаџодā* Б Г Д Ми С Ст Ту, *јајā* ДТ Зд М Рош, *јелā* К Т, *кџиниџā* Ка, *мејтарā* Д Кр С Ту Ц;

враићā Вр Душ М Ра Ри Ст, *лећā* Кр Рош Т, *усићā* М Ри.

б) Међу потврдама са наставком *-и* налазе се и следеће:

арй В Го Ду Кр Т, *двāес³ гради* Во, *људи* Б В ГГ Ду Зд Ка Л Ми П Ро С Ст Т Ту, *мјесџи* М Рош ТП Ц, *џсам йари* Ду, *саић* Г Го Душ Кр Л М Му О РБ Рош Ст ТП.

Говори се *џвџеди* / *џвџеди* (свуда) и *џвџедā* (само у западним насељима);⁵⁰³ двојако је, такође, и у *минуић* ГГ ДД Д Р Ра С / *минуићā* Во ДД Кр Мрш Ри.

в) Наставак *-ију* имамо у *џџишију* Ка Ро ТП Т У, *нокџишију* ДД Ра ТП Т (исп. и *нокāићā* Ка М), *йрџишију* ДД С (исп. и *йрџићā* Во Ду).

364. А к у з а т и в п л. Засведочен је у једном насељу (2× код истог информатора) архаични облик ак. пл. именице *госи*, и то само у устаљеној конструкцији *џгоси* ЈД. Ако је ова драгоцен потврда „изузетак који потврђује правило“, онда то правило гласи овако. Наставак *-е* у им. м. рода, као и једнакост ак. и ном. пл. у им. ср. рода (сасвим доследна на терену УЦг), одговарају приликама у стандардном језику. Дакле, на подручју УЦг именица *госи*, као и све друге именице м. рода, у ак. пл. има наставак *-е*, не само у устаљеном *џгоси* Г Ду Мрш

⁵⁰¹ Слично је и у суседном Љештанском; овде „не постоји уопштавање наставка *-ом* место *-ем* код именица старих меких основа..., већ се употребљавају оба наставка (Тешић Љешт. 211–212).

⁵⁰² М. Стевановић (ССХЈ I 197) тврди да је облик *йуићем* чешћи „једино кад се ова именица употребљава у просективном значењу ... У свим другим случајевима, а поготову уз предлоге, инструментал именице *йуи* обичнији је са завршетком *-ом*“.

⁵⁰³ У околним и удаљенијим сродним говорима је различито. Исп. М. Ник. Гор. 672, М. Ник. СП 332, Пиж. Кол. 121, Станић Уск. I 86, Стев. Гружа 460 само *џвџеди*; Срнић Обади 72 *џвџедā* (*џвџеди*), Тешић Љешт. 216 *џвџедā*, *џвџеди* / *џвџед*; Дешић 36ИЈГ 225, Драг. Лика 141 само *џвџедā*.

Ро (ређе је у *гѡсѣ Ду*) већ и у другачијим синтаксичким контекстима, нпр.: *кад нѣма гѡсѣ ТП, дочѣкуѣ гѡсѣ Мрш, ко да нѣ волѣ гѡсѣ Р* итд.⁵⁰⁴

365. Дат. — инстр. — лок. пл. а) У готово свим засведоченим примерима имамо наставак *-има*; издвојићемо следеће:

у брѣдима ГД, њо градѡвима Во К, зѡбима ДД СР С, ковѡчима Ри, нѡ колима Ро, љѡдима Бр Вр ГГ ДТ Д З Зд Мрш Му РБ Р СР ТП Ту, мѡјсѣјорима Мр, младѣћима Вр ЈД П, с ѣриѡјѣљѣима Ст, свѣцима О, њо сѣлима П РБ, у увѣћима М, ш чѡбанима С.

б) Наставак *-ма* (поред чешћег *-има*) налазимо само у *љѡдма Му* и *зѡбма СР*.

У другим сродним говорима овакви примери или нису засведочени, или је забележена тек покоја потврда.⁵⁰⁵

в) У једној посве необичној (да ли хапаксичкој?) потврди имамо наставак *-им*: у *чѡбровим В*.

в. О ѣлуралском форманѣу *-ов/-ев-*

366. У говору УЦг велики број именица м. рода проширује плурал формантом *-ов/-ев-*, али је осетно и присуство оваквих речи без множинског уметка.

Следи поступна класификација засведочених примера, а затим кратак аналитички осврт.

367. Једносложне основе. а) Без форманта *-ов/-ев-* налазимо: *јѡди ГГ Ду Мрш, јѡдѡ Ми СР, мрѡви ГГ Му, мрѡве Го РБ, ѡдѣши Г Душ Ри, ѡдѣше С ТП, Рѡси Г П, црѡви Год П Ст, црѡве Ра* и сл.⁵⁰⁶

Дублетне форме:

брѡвѡ Ка / брѡвови ТП, брѡвоје Ка;

брѣци В, брѣке П / брѣкови Го Душ, брѣкове Ми С;

вѡци ГГ Ри / вѡкови ГД М, вѡкѡвѡ Во К, вукѡвѡ Год С;

длѡни Рош / длѡнови Г, длѡнове Зд Ту;

клѣни Г М, клѣнѡ О Рош Ту / клѣнови Д, клѣнове Му Ц;

мѣши ГГ ДТ, мѣше Му Мр, мѣшѡ Мрш / мѣшеви П Ро, мѣшевѡ Ра;

нѡже З / нѡжеви Кр, нѡжеве Ри ТП, нѡжевѡ РБ;

ѣруѣше (ѣмѡ ѡна свѡје ѣруѣше) К / ѣруѣшеви Л, ѣруѣшеве П Р;

двѡес рѣдѣ Ка / рѣдове ЈД;

нѣколко снѡйѡ РБ, десѣтак снѡйѡ Ра / снѡйове Зд, снѡйѡвѡ ТП;

сѡде ГД / сѡдове Ду Л СР

пѣд цѡкѡ Вр / цѡкови Во Ц, цѡкове К.

⁵⁰⁴ На подручју СП (М. Ник. 333) засведочено је не само *ѡ гѡсѣи*, већ и *ѣмѡ гѡсѣи*, *ѡдѡвѣмо гѡсѣи*. Исп. и Вуковић П-Др. 52–53 (*ѡ гѡсѣи*), М. Ник. Гор. 671 (*ѡ гѡсѣи*), Дешнѣ 361ЈГ 222 (*гѡсѣи / ѡ гѡсѣи / ѡ гѡсѣе*) итд. За ек. новоштокавске говоре исп. Рем. Шум. 270, бел. 667.

⁵⁰⁵ Исп. нпр. В. Ник. М-Гс 180 *љѡдма, коњма*, Бук. Драг. 128 *љѡдма*, М. Ник. Гор. 671 *ш љѡдма*, М. Ник. СП 101 *кѡња*.

⁵⁰⁶ Исп. М. Пешикан *О умѣйку-ов- (-ев-) у множини именица ѣрве врѣше*, НЈ VII н.с./7–10 (1956) 274.

Облици *брáвā*, *рédī*, *спóйā* и *цáкā* засведочени су једино као зависни чланови партитивних синтагми.⁵⁰⁷

Свуда је *зуби* В Д Зд П Р, *зубе* Ро ТП У и сл., али једанпут бележимо и са дугтм *зубовима* СР.

Ликови (само) са *-ов-/-ев-*:

гајеве Во, *крајеве* Во П Ц, *крајевима* Ду, *рђјеви* Ра; *жуљеве* З, *жуљевā* Му, *жуљеве* Мр, *маљеви* Ри, *маљеве* Го, *шуљеве* Ми Ст; *гуњеви* Го Ј Ра, *гуње* С, *пањеви* Во, *пањевā* Бр;

зечевā Год Мрш, *кључеви* Ка, *кључеве* СР, *сачеви* Г О, *сачове* Му Ст; *сиљжјеви* ТП, *сиљжјевā* ТП; *кршеви* ДД, *крше* Му С, *лешеви* Год, *лешове* Ка, *лешеве* СР Ту; *нојсеве* Д С, *нојсевима* С;

брусевā ДД, *брусеве* Ј, *носдвима* ДТ; *илацеве* О С, *илацџвā* СР, *ишшцевима* Р; *иушјеви* Ду Ст, *иушџвā* Душ, *иушјевима* П, *иушјеве* Му ТП.

Забележено је и необично *мџдове* Ка.

б) У именица једносложне једнинске основе с непостојаним *а* је овако.

Без форманта *-ов-/-ев-* засведочено је: *крмајка* Р Т, *крмке* Л М У, *ишљке* Зд У, свѐ *свѐце* РБ.

Двојако је у: *имām чанке* Зд / *чанкове* Мрш Ту, *мџике* Ду / *мџикове* Мрш, *мџијакā* Ка.

Облици *дчеви* ГД Р Ту, *дчеве* ТП и сл. односе се на родитеље, или, шире, на предаке, а *Оци* ДД Ст је име празника.

Само са *-ов-/-ев-* имамо: *лајкјови* Во, *мачкови* Д, *овнови* Ми Ри, *овнове* Го Мр, *овиовā* ДТ Мр, *овиовā* Му, *идчкови* ГГ П, *идчкове* Му ТП, *идчкџвā* Ми, *чужјеви* Кр М.

368. Двосложне основе. Без форманта *-ов-/-ев-* имамо: *ђевери* Т, *кашше* Л, *калеме* Ми У, *калеме* Ми, *јо шайџорима* Ро.

Двојако је у: *бадњаџи* Во Д П Т / *бадњакове* В М; *имā камџнā* Ка / *камеиовā* Зд; *курјаџи* Б З Т, *курјака* ДТ / *курјакови* Мр, *курјаковā* Ро, *курјакове* Ка.

Сасвим обични и чести ликови *џблаџи* Во ДД К Р, *ишшњаџи* ГД Ро и *шумāри* ТП У имају своје необичне и ретке пандане у формама *џблакови* З, *ишшњакови* П и *шумареве* Ту.

Само са *-ов-/-ев-* налазимо: *багренџи* Душ Мрш, *багренџе* Ра Ц, *гџлубови* ГД Д Ри Ро У, *гџлубџе* Мр Т, *јасшребови* Т У, *џбручеве* Душ Ц; — *џбручеве* Рош Ту Ц, *иџјасеве* К, *иџјасеве* С Ст, *сишшљенови* Му Ст, *сишшљенове* Ра Ст ТП, *случајеве* П СР, *случајевā* Ра.

369. У представљеној грађи налазимо упоришта за следеће закључке.

а) Говор УЦг ни према постојаности ни према репартицији варијантних морфема *-ов-/-ев-* не разликује се од сродних идиома у окружењу, нити битније одступа од кореспондентних стања у књижевном језику. Број засведочених облика без форманта *-ов-/-ев-*, односно број забележених дублетних форми, није

⁵⁰⁷ Овакви или слични облици генитива карактеристика су и других говора; исп. Ђук. Драг. 128–129, 334–335, В. Ник. М-Гс 178, М. Ник. СП 335; затим Вуковић П-Др. 52, Пецо ГИХ 118–119 итд.

занемарљив, али је (и овде и у оближњим идиомима) оваквих примера мање него нпр. у неким удаљенијим сродним говорима.⁵⁰⁸

б) И у говору УЦг, наравно, дистрибуција множинских форманата *-ов-* и *-ев-* зависи (начелно) од фонетске природе основинског сугласника; „удаљавањем“ од основе на непчани палатални (кон)сонант, фонетски логичном поступношћу (преко основа на непчани непалатални консонант, па основа на сибилант...) расте и број примера са *-ов-*. Дакле, увек је (немамо потврда са *-ов-*) *гајеве*, *жуљеве*, *гуњеве* и сл.; претежно је *нојзеви*, *сачеви*, *лешеви* (имамо и *сачови*, *лешове*), колебаљиво у *брусéвā/брусове*, *илацeвe/ илацѓвā* и сл., и, најзад, опет једнозначно у *шѓдѓкови*, *багренови*, *голубови* итд.

Потврде као што су *сѓриѓчеве* и облици именице *ѓуш* (*ѓушeви* и сл., али и *ѓушове* и сл.) интересантне су и из других разлога: у првом имамо у основи *ч* ← *к* (палатализација), док је им. *ѓуш* некада припадала тзв. меким основама (*ѓушe*).

в) Однос *маљом/маљеви* и *ножом/ножеви* присутан (мада са различитим степеном заступљености) у већини околних говора, изразит је само на источној половини нашега подручја.⁵⁰⁹ У западнијим (а нарочито у северозападним) насељима, где је у инстр. једнако обично и *-ом* и *-ем*, пре би се могло говорити о односу *маљом* (*маљем*) / *маљеви*, односно *ножом* (*ножем*) / *ножеви*.

г. О именицама на *-ин* (у сг.)

370. а) Стандардни однос типа *грађанин* (сг.) / *грађани* (пл.) углавном се чува на подручју УЦг, баш као и у оближњим сродним говорима.⁵¹⁰ Засведочено је:

Србин Бр ДД П РБ С / *Срби* В Год З Ка Мрш О Ра СР, *Цѓганин* ГГ Ра / *Цѓгани* Ми Ст У, *Цѓгāнā* Му Ри, *ѓѓбанина* Год, *ѓѓбанину* Во / *ѓѓбани* Д Ка П Р, *ѓѓбāнā* ДТ Ј Ми СР Т, *ѓѓбане* Г О, *грађанин* Во / *грађāне* Му, а исп. и *берберин* ДД, *берберина* ДД.

Аналошко уједначавање сингуларске и плуралске основе очитује се у невеликом броју потврда, исп.: *ѓмѓ дѓбрѓг ѓраѓа* Ст (зооним, коњ црне длаке), *Свāкā* е *кѓћа ѓмала ѓѓбана* Ту, *Трѓбѓ* им *касāѓ* Во.

б) Према тур. *düşman*, овде је *дѓшмāн* Во Ка, *дѓшмāна* Мрш (пл. *дѓшмāни* Душ, *дѓшмāнā* Во) и *дѓшманин* Зд Ка, *дѓшманину* Ми Ри.⁵¹¹

⁵⁰⁸ Такви су, нпр., неки западнији ијекавски говори; исп. Петр. Змиј. 93–96, Дешић ЗБИЈГ 216–218 итд.

⁵⁰⁹ Из овога се, како примећује С. Реметић (Шум. 277), види и „хронолошки редослед нарушавања односа у два категоријама“. Наводећи и разлоге за неуједначеност у степену остварења ове тенденције, он, на истом месту, каже: „За изједначавање облика двеју основа требало је уклонити једино разлику у инструменталу. Препрека истој тежњи у множини била је неупоредиво тежа јер се аналошким процесима опире *-ев-* у овим падежима“.

М. Ник. (СП 337, бел. 997) ову аргументацију ојачава и чињеницом „да именице м. рода на непалатални сугласник имају облик инстр. сг. на *-ом*, али немају све и проширени плурал (са *-ов-*) који би могао деловати у правцу уједначавања“.

⁵¹⁰ Исп. нпр. М. Ник. Гор. 671, Тешић Љешт. 214, Ник. Тршић 413; нешто више изузетака наводи се у В. Ник. М-Гс 180–181, М. Ник. СП 334.

⁵¹¹ Вук упућује *дѓшмāн* на *дѓшманин*.

д. Из аниројонимије и ѿојонимије

371. Из антропонимије. Двосложни хипокористици (и одговарајућа имена и надимци) типа *Бѡжсо/Бѡжса* (ном.!) завршавају се у ном. на -о. Дакле, редовно је: *Аѿо* Во ГД РБ С, *Бѡжсо* Душ К Ми, *Бѡјо* Во, *Вѣло* Му, *Гѡјо* Во, *Дико* Ду, *Зѡло* Во, *Јѡво* Вр Душ Ри С, *Љѡбо* Во Ка, *Мићо* З Ка П Ту, *Мишо* Л Ри, *Нѣло* ДП Ст, *Поћо* (надимак) Ро итд.

Деклинирају се на два начина.

а) Модел *Бѡжсо–Бѡжса–Бѡжсу* (присв. прид. *Бѡжсов*) својствен је већем делу области, заправо је д и н и је у насељима распоређеним јужно и источно од линије Поникве–Косјерић–Маљен (истовремено, није непознат ни селима северно и западно од назначене линије).

Издвојићемо мањи део засведочених потврда:

ѡѡ од *Аѿа* Во, дао *Аѿу* Л, ѡкрете се *Бѡру* С, бѡљѡ од *Вѣла* О, даде *Вићу* Кр, код *Воја* ТП, препѡсѡ кѡћу на *Вѣса* К, *Драгу* нѣ рече ништа Зд, нѣ даде *Драгу* Р, пѡздрави *Драга* Му, за *Ђура* У, според мѡга *Жѡка* Ро, од мѡга брѡта *Љѡба* Во, свѣ ѡстави *Љѡбу* Во, увѡлише је *Мићу* Ра, забѡравише за *Мића* О, прѣварѡ ѡн *Пѣра* Му, приђе *Рашу* К, прѡпаде *Сѡјѣву* кѡмина Ст, ѣно *Тѡма* У, забѡравише *Тѡма* С, ко-*Тѡма* Во, запѡслише *Триша* ТП, свѣ спѡде на *Чѣда* Р итд.⁵¹²

б) Модел *Бѡжсо–Бѡжсѣ–Бѡжси* (присв. прид. *Бѡжсин*), јавља се (најчешће) напоредо са претходним моделом у насељима распоређеним северно и западно од линије Поникве–Косјерић–Маљен. Релативно скромно засведочен у севернијим насељима (оним у троуглу Косјерић–Магљеш–Маљен), где је образац *Бѡжсо* (ном.) — *Бѡжса* (ген.) још увек изразитији, овај деклинациони тип, приближавајући се Ужичком Подрињу и масиву Повлена, постепено фреквенцијски јача, па је у северозападном делу области или доминантан или једини (тако је у неким граничним насељима, према нашој грађи у Го и М).

Из мноштва забележених примера издвојићемо следеће:

а *Аѿи* ништа Год, додај *Бѡжси* РБ, нѣ вићо *Бѡжсу* З, од *Вѣлѣ* Го, нѣ даѣ *Вѣљи* ДТ, ѡзгрѡдѡ *Гѡвру* В, мѡга *Ђѡку* П, преко *Јѣшѣ* Го, код *Јѡвѣ* ДТ, за *Лѡзу* Ц, *Мићи* не ѡстаде ништа В, пѡслаше *Млѡћи* пакѣт Го, ѡкитише *Мѡшу* СР, нѣ бѡ *Пѣрѣ* Ц, нѣ даде *Пѣри* В, код *Рѡкѣ* В, западе *Рѡки* Го, ѡстаде *Слѡви* Год, пошѡљи *Слѡби* СР итд.⁵¹³

И већина засведочених апелативних хипокористика (одн. одговарајућих апелатива) у ном. сг. има наст. -о:

бѡѡо ГД О Ри, *клићо* Во, *рѡћо* Му С, *ѡѣчо* СР, *ѡѡћо* Д П РБ, *ѡјко* Го Ду Ц, *чѡво* О.

⁵¹² Промена типа *Бѡжсо – Бѡжса – Бѡжсу* својствена је већини околних идиома, заправо свим говорима који се простиру југозападно и јужно од наше области; исп. нпр. Ђук. Драг. 129, М. Ник. М-Гс 181, М. Ник. Гор. 671, М. Ник. СП 341.

⁵¹³ Тип *Бѡжсо – Бѡжсѣ – Бѡжси* својствен је подринским ијекавским говорима; исп. нпр. Тешић Љешт. 213, Симић Обади 71, Ђук. ГЦ 244. Он је, такође, особина и неких западнијих ијекавских говора; исп. нпр. Ивић Дијал. 138, Броз. Ијешћа 122, Пецо Ишћа 99–101.

По првом типу би ишло: *дâј* и *бáйиу* Во, код мoг *рoђа* У, ко-*шáђа* Мр; по другом: нè даде *бáйи* В.

372. Двосложних хипокористици (и одговарајућа имена и надимци) јављају се у још два морфолошка (и три прозодијска) лика.

а) Хипокористици (одн. имена и надимци) типа *Љубе* (ген. *Љуба*, дат. *Љубу*; присв. прид. *Љубов*) сасвим су обични (и релативно добро засведочени) на целом подручју УЦг, нпр.:

Боре Во Г, *Буде* Во, *Влде* Ра Ст, *Јоле* Мр, *Ђоле* Л, *Лале* Му, *Љубе* ДТ Ра ТП, *Маре* Во, *Миле* ГГ Д Кр О, *Раде* О, *Свеле* Ро итд.⁵¹⁴

У северозападном делу области (тј. у насељима подринског залеђа) овакве именице могу се јавити и са *џ*, тј. као *Љубе* (ген. *Љуба*, дат. *Љубу*; присв. прид. *Љубов*); посведочено је:

Вуле В, *Љубе* З, *Миле* П, *Свеле* СР, *Рале* Ц;

òста кот *Свела* В, ðћē *Вулу* Го, нађе ли *Рала*? Го.⁵¹⁵

б) Имамо, најзад, и (такође свуда присутан) тип *Сава* (ген. *Савē*, дат. *Сави*; присв. прид. *Савин*):

Бoђа Год, *Глиша* Во, *Мика* Ст, *Мида* Во, *Мића* Во, *Мийи* Ду, *Сава* З, *Тoма* Му У;

гoрѝ је од *Бoђē* ГГ, убићу *Глишу* Во, ништа од *Глишē* Р, нè дaм *Мийи* Во, oдведе *Саву* нeђе ГГ, ишћераше *Тoму* напоље Во.

Забележен је и апелативни хипокористик *бађа* Во (=брат), пoдaј мaло и *бађи* Во.

373. Сви сагледани морфолошки ликови (одн. деклинациони обрасци) двосложних хипокористика (одн. имена и надимака) аутентично су обележје или неког дела нашега подручја или целог подручја. Незнатан број потврда не уклапа са ни у један од карактеристичних модела.

а) Засведочено *свѣтѝoг Савē* Мр (повленско село), одговара тамошњем доминантном обрасцу (*Саво-Савē*), али то не важи за пример *oд^т свѣтѝoг Савē* Рош забележен у кабларском селу (овде је аутохтоно *Саво-Сава*).⁵¹⁶

Будући да је у номинативу аутентично (свуда!) само *Саво*, антропони-мијском систему УЦг страни су ликови као нпр. *свѣтѝ Сава* Мр или *Сава Савановић* З (чувени „вампир“ из народног предања и Глишићеве приповетке, који је „вампирово“ у Зарожју, суседном подринском селу).

б) У истој равни са *Сава* (морфолошки) стоји такође неаутохтоно *Шваба* (нпр.: *Шваба* oднесе свē РБ, кад је *Шваба* оступио Ро, бѝо *Шваба* С, оно *Шваба* пòбјегo ў воду ЈД итд.), поред очекиваног *Швабо* (нпр. нè дa *Швабо* ДТ, и-снај-пера га убио *Швабо* Душ, пришo му *Швабо* З, чим је *Швабо* оступио Ст и сл.).

⁵¹⁴ Ови хипокористици, као и у другим (и)јекавским говорима западне (одн. југозападне) Србије „представљају стандардну варијанту мушке промене основних хипокористика на о“ (Бошк. Чланци 438).

⁵¹⁵ Исп. Тешић Љешт. 213.

⁵¹⁶ И у суседном Драгачеву (Ћук. 129) засведочено је *свѣтѝ Сава*, *oд^т свѣтѝoг Савē* и сл.

О спором и усиљеном уклапању им. *Шваба* у овдашњи антропонимијски систем сведочи и чињеница да је она, често, ж. рода:

освојила *Шваба* З, зацрње она *Шваба* пуста Ми, задуго остала *Шваба* Ро, тек почела *Шваба* да долази Ду, запретила *Шваба* Ри и сл.

в) Скренућемо пажњу и на једну новију појаву која је, превасходно, својствена градским срединама, али се све изразитије очитује и на селу. Надимке (м. р.) *Пеја* (хип. од *Пејић*, презиме), *Маџа* (хип. од *Маџовић*, презиме) и *Дача* (хип. од *Данило*, име), њихови носоци (данас средовечни људи које аутор познаје) понели су из ђачких дана.⁵¹⁷ Није их тешко објаснити: омиљени јунаци (цртаких) филмова, па и доброг дела ране лектире, „крштени су“, најчешће, у престижном Београду и, по правилу, носе имена (одн. надимке) на -а — нпр. Нушићев *Вића* (писар), или нпр. *Паја Паџак* и сл.

Ликови типа *Сава*, *Шваба* и *Пеја*, као и нпр. бројни (не сви!) екавизми, новији су језички нанос, који (бар засада) не заседа у темеље система.

374. Међу аутохтоним личним именима која су дијалектолошки интересантна налазе се и следећа:

а) *Благоје* В Ј О, *Видоје* П С, *Љубивоје* Душ, *Миљивоје* М, *Миљоје* Л Ри, *Радоје* ДД К Ка, *Радивоје* Во, *Средоје* Зд (дакле, увек је -оје, никад -оја);

б) *Алџије* ДД, *Василије* П, *Глигорије* Ри Т, *Димитрије* Мр, *Јероџије* П С, *Милеџије* Ду, *Петроније* С, *Танасије* Ј; — *Јерџија* Д М, *Панџелија* С; — *Маџија* ДТ;

в) *Радмил* Ми;

Гаврило К Ри, *Добрило* Ка, *Момчило* ТП У; — *Миџило* ЈД, *Микаило* С; *Драгџло* Д / *Драгџле* Му (дакле, имамо однос -л / -ло / -ле);

г) *Никола* Д О Р, *Секула* Рош Т (није засведочено -ле);

д) *Војин* Г Ј; — *Веселин* К Ми СР; — *Радџин* ТП.

Исп., осим тога, и: *Срдан* Ро; — *Томаш* Л (име, не хип.); — *Љубаш* Во (хип. од *Љубомир*).

375. Из топонимије. а) Име града *Ужица* увек се јавља као *singularia tantum* средњега рода (акцент је редовно $\hat{}$, а дужина на унутрашњем слогу необавезна):

ном.-ак. *Ужице* Ра С Ст, *Ужџице* СР Ст Т Ту, ген. из *Ужица* Го Л, из *Ужџица* Ра, до *Ужџица* Ми, сјоред *Ужџица* Год, дат.-лок. *Ужицу* Р С Ст, *Ужџицу* Мр, према *Ужицу* Р, по *Ужџицу* Мрш, по *Ужицу* М и сл.⁵¹⁸

б) Име градића *Косџерића* јавља се у два морфолошка (и фонетска) лика:

ба) као *pluralia tantum* мушког рода:

ном. *Косџерићи* Вр Го М Р, ген. ис *Косџерића* Му СР, ош *Косџерића* ТП, дат.-лок. према *Косџерићима* Мрш, у *Косџерићима* Ми СР, ак. за *Косџериће* М, у *Косџериће* К;

бб) као *singularia tantum* мушког рода:

⁵¹⁷ Исп. М. Ник. СП 343.

⁵¹⁸ Вук *Ужице* (ср. р.).

ном. *Косјерић* ГГ К М, ген. ис *Косјерића* Му С, ак. у *Косјерић* Ст, лок. у *Косјерићу* Зд П, о *Косјерићу* Р и сл.

Први назив је старији (свакако и дијалектолошки интересантнији) и јавља се у говору старијег становништва нижег или никаквог образовања.⁵¹⁹ Друго име (званични назив варошице последњих неколико деценија) користе ученије старије особе и целокупна млађа популација (сеоска и градска), без обзира на степен образовања. То истовремено значи да је први назив у наглом повлачењу.⁵²⁰

в) Име некадашњег села (данашњег приградског насеља) *Севојна* јавља се у два морфолошка лика:

ва) као именица ср. рода (новије, чешће и званично):

Севџно Зд Ра, и-*Севџна* Ду, у *Севџну* Ду Ра и сл.;

вб) као именица ж. рода:

Човек јој рађи у *Севџни* У, и-*Севџнѐ* Ра.

г) Ојконим *Маковийише* (ср. р. јд.) једанпут је засведочен и у ср. р. мн.: *џрема Маковийиша* П.

д) Ојконим *Јелен ДѠ* аутентичан израз има у лику *Јѐлен ДѠ*, а *ТѠмејино ПѠље* у форми *ТѠмејнѠ ПѠље*.

ђ. Посебне најомене о неким именицама

376. Именица *влас* чешће је мушког него женског рода:

Ѡнај *влас* З, тај *влас* Л, о-тога *власа* М, од *власа* Ра;

влас ѠнѸ ДД, ѠнѸ *влас* Ми.

377. Забележили смо *влайш* П, као и збирну именицу *влаће* Мр.

378. Именица *дѠба* по правилу је *singularia tantum* ср. р. с индеклинабилним атрибутом:

дѠ некѠ *дѠба* нѠћи О, за ѠнѠ *дѠба* Л, у ѠнѠ *дѠба* Му, Ѹ ѠнѠ *дѠба* РБ, у старѠ *дѠба* Мр, Ѹ тѠ *дѠба* Ј, у свакѠ *дѠба* да̀на и нѠћи Р, дѠ тѠ *дѠба* Ду, Ѡ-тѠ *дѠба* Мр.

Свакако је нетипично у зимском *дѠбу* Ро.

379. Доследно је *ђѠд* Во ГГ ГД Д Ду Зд З Ј Ка Кр Ми Му РБ Ри СР Ст, *ђѠда* Б Бр Го ДТ Д К Му П Ри Ст Т, *ђѠду* Душ М П Ри С Ст, *Ѡс џѠдом* Во, ген. пл. *ђѠдѠвѠ* РБ, дат. пл. *ђѠдовима* С (исп. и присв. придев *ђѠдѠв* ГД П, *ђѠдова* Ра, *ђѠдово* С Ст).

Хип. гласи *ђѠдо* Б ГД Ј К Ка Мрш Му С, дат. *ђѠду* Бр Душ ТП Ц и *ђѠди* Ц, вок. *ђѠдо* О Т.

Тако и *џрађед* Год К Ми, *џра̀нђед* Мрш ТП, *џра̀нђед* О СР; *чѸкунђед* Год.⁵²¹

У ликовима *дѠѠда* Д и *џраѠѠда* Ту препознајемо утицај градског говора, одн. екавског стандарда.

⁵¹⁹ Прав. р. (160) *Косјерићи*, *КосјерићѠ*.

⁵²⁰ „Административна употреба ове властите именце у граматичком облику једнине је новијег датума. Њена првобитна варијанта је *pluralia tantum* — *Косјерићи*, и има корена у пореклу назива самога места. Наиме, језгро доселеника који су у XVIII веку приспели у ове крајеве чине становници црногорског села *Косијер*, па ознака *Косјерићи* подразумева од тада територију која је њима припадала“ (В. Јовановић *Косјерић* 1).

⁵²¹ Вук *чѸкунђед* (*чѸкунђед*); *шѸкунђед* (*шѸкунђед*).

380. Засведочено је на *òпṽ жâр* Ду (ж. р.), али је м. р. (бар према нашој грађи) чешћи: *òпṽ жâр* Т, *òпâј жâр* Мрш, на *жâру* Р, *пṽѝем жâром* Ст.⁵²²

381. Говори се *канчело* (ср. р.) Д Кр Му и *канчел* (м. р.) Му С Ст.

382. Редовно је *кṽло* Вр Го Душ З Ка Л О П Рн Ст Т Ту, *двâ кила* К ТП, *двâ кṽла* В Ј Р Т У, *пṽрṽ кила* К Му, мѐно вâлṽ от *кṽла* В.

383. Поред облика *колица* Го Г (pluralia tantum ср. р.), засведочен је и облик једнине *колицо* (са истим значењем):

Па смо кṽпили плṽг сâковац, мṽслим, на двâ тòчка, *колицо*, и плṽг је на томѐ Т.

Имамо, међутим, и *колице* (и облик једнине и значење једнине) у интересантном примеру „раздвајања“ pluralia tantum:

Из Немачкѐ су донṽѝети плṽгови, пољаѝи звâнṽ, сâкòвци, и òни су имали *колица*, јѐдно е *колице* бṽло мâњѐ, јѐдно вѐнѐ; òнò вѐнѐ ṽдѐ брâздòм, што е снṽжѐ, а òнò мâњѐ ṽдѐ вâмо, и тâкò рâвнâ Ка.

384. Засведочено је Вуково *кòпṽпṽо* (ср. р.) Ро, мада је облик ж. рода *кòпṽпṽа* Душ Мн Р чешћи.

385. Чешће је *крстṽòноши* (м. р. пл.) ДД Ј Мр С него *крстṽòноше* (ж. р. пл.) Рош Ст.

386. Бележимо *лѐбац* Ду К Мр С (ређе *лѐбац* Зд Р); међутим, обичније је *лѐб* Бр Д Душ ЈД К Ка О Р Рн С Ст ТП Ту У, *лѐба* З Зд Ка Мр Ро, *лѐба* и *ш лѐбом* Во, затим *лѐбови* ГГ, пѐка за *лѐбове* Ст.

387. Именица *пṽпṽ* је у сингулару доследно мушког рода: *пṽпṽ* В Р, јѐдан *пṽпṽ* Д Ду, двâ *пṽпṽа* Во, у двâ *пṽпṽа* Зд, чѐтрṽ *пṽпṽа* Р.

У засведоченим облицима плурала није увек лако одредити род.

У ном. пл. само су *пṽпṽ* *пṽпṽи* Ту сигурно мушког рода, док су облици без атрибута, као нпр. *пṽпṽи* Мрш или *ṽмајṽ* (тј. постоје) *пṽпṽи* РБ недовољно информативни.

У ном. налазимо и облик ж. р. на *-а*: вâмо су *пṽпṽе* Ра, *ṽмајṽ* (тј. постоје) *пṽпṽе* П, па и *бṽле пṽпṽе* Во.

У ген. пл. је *пṽпṽа* Душ Рн (вероватно м. р.).

У ак. пл. имамо само облике на *-е*: тṽрṽмо *пṽпṽе* ДТ, *крòз пṽпṽе* Д, *крòз пṽпṽе* Во, *ṽведѐ* се у *пṽпṽе* (вероватно м. р.) С,⁵²³ у чѐтрṽ *пṽпṽа* (м. р.!) Ри.

388. Засведочено је само *òс* (зоол.) Го С (не и *оса*).

389. За им. *ṽазуво*, одн. *ṽазуо* (ср. р.)⁵²⁴ имамо следеће потврде:

ген. *исṽòпṽ ṽазуа* Во Ду; инстр. *ṽòпṽ ṽазуом* Д, *ṽòпṽ ṽазуом* Душ Ту.

У примеру *Бòлṽ ме ṽòпṽṽазуо* З предлошко-падежна конструкција је перципирана као једна реч.

Имамо, међутим, и *ṽòпṽ ṽазуòм* Го, где дужина сугерише ж. р., вероватно *ṽазуа* (као нпр. у *мâпṽѝа/мâпṽòм*).⁵²⁵

⁵²² Тако и у М. Ник. СП 345, док је у Рем. Шум. 261 обрнуто: чешћи је ж. р. него мушки.

⁵²³ Осврнувши се на мишљење С. Реметића о овоме, М. Николић (СП 346, бел.1025) каже: „Реметић је шумадијски ак. пл. на *-е* (*пṽпṽе*) тумачно, додуше опрезно, као облик им. ж. р. на *-а*. Мислимо да је ж. род ту секундаран, а мушки, као што показује сг., примаран“.

⁵²⁴ РМС *ṽâзṽхо* (*ṽâзṽво*) (ср. р.), *ṽâзṽх* (м. р.) и *ṽâзṽха* (ж. р.).

⁵²⁵ Исп. Тешић Љешт. 215–216.

390. За људска бића се, понекад, каже и *йӱс* и *чӱвек* Во С (особа амбивалентног карактера) или *жӱвӱи* ко *йӱс* К (тј. нељудски, мучџни се; исп. и *йӱсӱи* *жӱвои* Ду), али се сама животиња (бар према нашој грађи) никад тако не зове; она је или *йӱише* Зд Кр Му Ст или *кӱр* Вр П Ту (са суплетивном мн.: *йӱишчӱд*, *кӱрӱд*; т. 400).

Засведочено је и *дӱбро кӱре* Ту; ова им. синонимна је са *кӱр* (није де-минутив).⁵²⁶

391. Доследно је *йӱреза* ДД Ј Кр Л П РБ Ри Т Ту У (ген. *йӱреза* Ст Ц, INSTR. *йӱрезом* Ц, ном. пл. *йӱрези* СР).

Тако и *йӱијац* Ду К С У (ген. *са йӱијаца* С, акуз. *на йӱијац* Му, лок. *на йӱијацу* РБ Ту Ц).

Дакле, облици ж. рода *йӱреза* и *йӱијаца* нису особина говора УЦг.

392. Именица *раӱи* је м. рода:

ном.-ак. првѱ *раӱи* М, овај садт *раӱи* ДТ, дрѱгѱ свескѱ *раӱи* П, тај *раӱи* У, почѱ *раӱи* ТП, кад је *раӱи* Ст, неком *раӱи*, неком брӱт У;

ген. *од раӱиа до раӱиа* Му, *иза раӱиа* П, после *раӱиа* вамо Мрш, за време *раӱиа* С, прѱе *раӱиа* Мр;

ном. пл. *раӱиови* Л;

ген. пл. *раӱиовӱ* Мрш У.

393. Редовна је форма *сӱӱж* ДД Л М РБ С ТП.

394. Налазимо *ӱ-йӱӱг смрӱда* (м. р.) ЈД, али и *йӱишӱи* *некӱ смрӱд* (ж. р.) Бр.

395. У примерима *ӱи сӱрӱ* Го одн. *ӱ-сӱрӱ* Ду им. *сӱрах* је м. рода, али налазимо и *йӱӱ сӱрӱ* (ж. р.) Во.

396. Именица *уво* мења се овако: ном. сг. *уво* Зд С ТП У, ген. сг. *увеӱиа* Ду Душ Ту, лок. сг. *на увеӱиу* П (*на увеӱиу* Ми, али и *на увеӱиу* Т), ном. пл. *увеӱиа* Д Ду Кр Л Мрш ТП, ген. пл. *увеӱиӱ* Б Ра Ри Ц, дат.-инстр.-лок. пл. *увеӱиима* Душ Ми Ст.

Овако је и у говорима у непосредном суседству.⁵²⁷

397. Доследно је *фрӱнѱ* Год О П, наӱш *фрӱнѱ* М СР, дрѱгѱ *фрӱнѱ* Ц; *с фрӱнѱиа* С, *од фрӱнѱиа* В, на почетку *фрӱнѱиа* Ми; *на фрӱнѱиу* Ст, на Срѱмском *фрӱнѱиу* РБ, на Солѱнском *фрӱнѱиу* Мр итд.

398. Именица *шӱиӱиочина* (ж. р.) ДД јавља се и у м. роду: *шӱиӱиочѱи* Во П.

е. О неким именицама средњег рода које проширују основу

399. Само системску (регуларну) множину имају:

а) именице типа *бреме*:

бремѱна Во, *времѱна* В Душ Мр, *имѱна* Д итд.;

б) именица *уво*: *увеӱиа* Ј К РБ Ра;

в) именица *шесѱере*.⁵²⁸ *шесѱереӱиа* Год С или пак *шесѱереӱиа* Ро.

⁵²⁶ У суседном Љештанском (Тешић 214) и *кӱрче*.

⁵²⁷ Исп. Ђук. Драг. 130, В. Ник. М-Гс 186, М. Ник. Гор. 673, Тешић Љешт. 217.

⁵²⁸ Шкаљѱић *шесѱера* и *шесѱере* (← тур. *testere*); М. Ник. Гор. 710, М. Ник. СП 353 *шесѱере*.

400. Код неких именица уместо облика плурала јављају се збирне им. ж. р. на *-ад*:

ждрѣб̄ад П Ри, *јӑгњ̄ад* Мрш ТП Ту Ц, *јӑњ̄ад* Ду Ри У Ц, *јӑр̄ад* Б Душ К П, *кѣр̄ад* Ду Душ, *кљ̄вч̄ад* Л, *кљ̄ус̄ад* К П Ри, *кљ̄ус̄ад* С, *кр̄ма̄д* Б Во Год М СР С Ст У, *млад̄унч̄ад* Б Душ Ри Т, *й̄ӑрч̄ад* ДД Рош, *й̄ӑс̄торч̄ад* Бр Мр, *й̄ӑшч̄ад* Г Зд Ка М П РБ Ст Ц, *й̄ил̄ад* Б Ј Л М Мрш Ри, *й̄р̄ас̄ад* Вр Ка РБ Ст ТП, *й̄ѣл̄ад* Бр Д З П Т Ту, *ј̄нуч̄ад* Г О Ст ТП, *ч̄ѣл̄ад* Бр ДД ЈД Мр С Т (о зависним падежима ових именица в. ниже).

Неке од ових (или оваквих) именица знају и за (бар) још једну множинску суплетивну форму:

а) на *-ићи*: *магар̄иће* Кр, *й̄ѣлићи* В, *й̄илићи* Г З П СР (ген. *й̄илић̄а* В), *й̄р̄ашчиће* З, *ћ̄урићи* Ду;⁵²⁹

б) на *-иње*: *й̄ашич̄иње* В (а исп. и *звѣр̄иње* Го, *јал̄ов̄иње* ДТ);⁵³⁰

в) на *-ија* (*-ад+ија*): *й̄ил̄адија* Год Мр, *јун̄адија* СР, *јун̄адију* СР.

Да облици на *-ићи* могу бити и регуларна множина, говори и однос *бур̄ић* Мрш С — *бур̄ићи* Рош Ст Ц.

401. И системску и суплетивну множину имају следеће именице:

бур̄ѣија З СР / *бур̄ад* Б Душ Ри Ро Рош Ст, *др̄вѣија* Ду О / *др̄вљ̄ад* Бр В Ми ТП Ц, *дуг̄мѣија* Г / *д̄уг̄ма̄д* Г Ј О П С, *ћ̄еб̄ѣија* Г С / *ћ̄ѣб̄ад* Б Бр П СР С, *уж̄ѣија* О РБ и *уж̄ѣија* Ри⁵³¹ / *уж̄ад* Р Ц.

За више од две (обличке) могућности знају им. *дрво* и *уже*.

Према ном. сг. *др̄во* Ду П РБ (ген. *др̄вѣија* Л Р, *о-др̄вѣија* Ст, инстр. *џ̄ниџ̄ем др̄вѣијом* О, али, једанпут, и *на й̄џ̄м др̄ву* С) могуће су још две „множине“ — једна системска и једна суплетивна: *др̄ва* Г ГД О Ри Ро С (= оборено и исечено растиње; исп. *на̄сек̄џ̄ др̄в̄а* Ро и сл.) и *др̄вѣће* Ри Рош одн. *др̄вѣиће* Ми⁵³² (= „живо“ растиње).

Ном. пл. им. *ӯже* гласи и *ӯжа* В Ми.

402. Издвојићемо и следеће именице:

а) пл. именице *јаје* (зависни падежи сг.: *ја̄јеија* Ра У, ко *ја̄е ја̄еију* Ду и сл.) гласи *ја̄ја* Бр Ду ТП и, ређе, *ја̄јца* К Ц.

б) Им. *небо* и *чудо* могу имати и проширени плурал: *унѣб̄ѣса* Ка, *чуд̄ѣса* Во Ц.

в) Према обавезном *г̄џ̄еџ̄а* Бр ГД Душ Зд Ка Ри Ст ТП Ц не стоји **г̄џ̄еџ̄о*, већ *г̄џ̄еџ̄е* Ри Ст (овако је и у другим источнохерцеговачким говорима).⁵³³

⁵²⁹ Наст. *-ићи* није чест у СП (М. Ник. 352). Прилично је чест у суседном Љештанском (Тешин 352), а и у неким удаљенијим (и несродним) говорима; в. нпр. Р. Симић Левач 281: „Наш говор се разликује од књ. ј. у томе што улогу плурала код нас немају колектива на *-ад*. Сем им. *чѣлад*, оне су сасвим непознате... Сем именица *јагаџи* и *й̄ѣлаџи*, сви остали случајевни множине ових именица имају наставак *-ићи*...“.

⁵³⁰ Исп. Тешин Љешт. 216 *зѣч̄иње*, *куч̄иње*, *мр̄ав̄иње* и сл.

⁵³¹ Исп. Рем. Шум. 244 *ӯжеија*.

⁵³² „Вероватно је према им. *лишће* добијено *др̄вѣиће*“ (Рем. Шум. 246).

⁵³³ Исп. нпр. М. Ник. Гор. 672, М. Ник. СП 337, Тешин Љешт. 216, затим Дешин 36ИјГ 225, Драг. Лика 143, Пиж. Кол. 121 итд.

г) Бележимо *зрнице* Во С и *двâ зрницеѿа* С; множина је суплетивна: *зрницãд* ТП, *зрницãдѿ* Ро (према облику *зр̀но* Во Ду имамо регуларну множину *зр̀на* С, као и двојаку суплетивну: *зр̀нãд* К ТП и *зр̀нѿвãѿе* РБ Ц).

ж. *Најомене о ѿворби неких именица и неких гру̀па именица*

403. Де минутив и. а) Суфикс *-ак* (и његове композите) имамо у следећим потврдама:

кајма́чка (= мало кајмака) Д; *сѿоменѿчак* Р;
бреличак К, *калицãкã* Му, *коњичак* СР, *грмићак* Ту;
рејуљак ТП, *шума́рак* Ро.

б) Им. са суфиксом *-ић* које означавају дете неког сродника нису честе у говору УЦГ. Бележимо само *сѿсѿирић* З Зд РБ Рош С ТП Ту Ци, ређе, *брајић* З О.

в) Самостални наставак *-чић* налазимо у следећим именицама:
ашòвчићима ЈД, *динãрчићã* Му, *казãнчић* ЈД, *калујчићã* СР, једног *ѿарѿиѿанчићã* С, *ѿишиòљчић* Л, *ѿлукчић* О, *ѿрозòрчић* Ду, *ѿрозòрчић* Ми, *ѿрозòрчић* ТП, *шеварчић* СР.

Већи број деминутива на *-(ч)ић* наведен је (другачијим поводом) у т. 65.

г) Наставак *-ице* срећемо у деминутива (и хипокористика) збирних именица на *-је*:

грањѿице Во, *ѿрућѿице* М, *цвѿѿѿѿице* Ц.

Засведочено је и занимљиво *гвозжѿице* Г.

Можда није случајно (?) што су ови ликови забележени у селима подринског залеђа.

Осетна је фреквенција ликова типа *врајѿиѿца* Го, *дваòдељѿиѿца* Го, *одѿѿѿѿиѿца* ДТ С, *ѿисмѿѿиѿца* К.

д) Наст. *-че* не осећа се као дем. у *ѿашче* Зд Кр Му Ст, нити у *лòнче* Л М ТП (дем. од им. *лòнац* имамо у *ѿòбркани лòнчић* К, а исп. и *лòнчиће* Ду), али је свакако тако у нпр. *з̀ишче* Душ, *к̀уче* З ЈД М С, *мãче* З Ми, као и у нпр. *мòмче* и *дèвòјче* С.⁵³⁴

ђ) Наставак *-це* (одн. његове композите) имамо у *ђејѿѿѿѿѿца* ДД Ј О, *кољѿѿѿѿѿца* З Му, *ѿисмѿѿѿѿѿца* Душ, *ѿрасѿѿѿѿѿца* С Т; *гњездãнѿца* Зд, *ѿисãмѿѿѿца* С; *шиѿѿѿѿѿѿца* Зд; засведочено је и *биòјѿѿѿѿца* Г С Ст и *жујѿѿѿѿѿца* Т;

404. а) Уобичајени суфикси за творбу ктетика су *-(j)ан* и *-ац* (одн. *-(j)анац*, *-евац*) нпр.:

-(j)ан: *Душкòвчãни* (: *Душкòвци*) Д, *Јежевчãни* (: *Јежевица*) О, *Мушичãни* (: *Мушићи*) ГД, *Волујчãни* (: *Волујац*) Ка С, *Пиличãни* (: *Пилица*) Во Кр, *Јãкљãни* (: *Јãкаљ*) ДТ, *Зãглавчãни* (: *Зãглавак*) Во;

-ац (*-(j)анац*, *-евац*): *Босãнци* (: *Бòсна*) Во П Т, *Гојногорци* (: *Гòјнã Гòра*) Д, *Горобѿѿѿѿци* (: *Гòробѿѿѿѿе*) Ра У, *Карãнци* (: *Кàран*) Ду, *Рибãшеѿѿѿци* (: *Рѿбãшевина*) С.

б) Облик *Муслимãнци* Р настао је, вероватно, аналогјом према *Босãнци*.

⁵³⁴ Наставак *-че* није у ијекавским говорима тако продуктиван као у већини штокавских екавских говора; нпр. мноштво различитих примера наводи проф. Симић (Левач 490–491).

405. Наставак *-дук* имамо у следећим примерима: *брезобраздук* П, *ковачи.дук* Душ, *ковачи.дуки* С, *лојдов.дук* ДТ Мр Ро Т, у *лојдов.дуку* М, *по привиди.дуку* Ка, *рабаџи.дук* Мр, у *рабаџи.дуку* Во, *чѢрбалук* Мрш.

406. Наст. *-ај* налазимо у *вршиј* Д Ри СР Ст, *п̄амешт̄ај* М, *п̄дврат̄ај* (п̄ар̄а) Р, *п̄р̄омаш̄ај* Ц, *размешт̄ај* (јединица) Г.

407. На *-ије* бележимо *Ваведетије* Ми, а овде спадају и ликови у народној тврдњи: Да није *Ведѣнија*, нѣ би било *Васкрсѣнија*; исп. и *уочи Ваведѣња* Кр.

408. Интересантан пример гл. именице на *-ње* од свршеног глагола имамо у синтагми (чији је зависни члан и прозоднјски занимљив): *вѣликѡ зачуђѣње* Ка.

409. Наст. *-ос* имамо у *Кр̄ист̄иос* Рош, али не и у присв. придеву: *о Кр̄ист̄иовѡм рођѣнст̄иву* Ср; тако и: *ст̄ар̄чѣст̄иво* Зд одн. *ст̄ар̄чѣш̄иво* ДТ, као и *к̄ум̄ст̄иво* Д К Му Ри С, *п̄рилат̄иѣст̄иво* ДД, *п̄рилат̄иѣст̄иво* Му итд.

410. Навешћемо и неколико засведочених сложеница:
вѡдой̄ад Р, *зѣмљой̄ис* Г М, *каменорѣзац* Му С, *каменорѣсци* С, *р̄ужор̄ад* Ри, *угљенѡкој* СР.

411. Творбено (и уопште морфолошки) интересантне су и следеће потврде:

а) *вр̄сн̄ик* М / *вр̄шњ̄ак* П, *вр̄шњ̄аци* К Р С;

б) *будал̄аш* Му, *с̄з будал̄ашом* Л;

в) *п̄реко ст̄иош̄ину ж̄ивит̄иѣл̄а* (= житеља, становника) РБ;⁵³⁵ бележимо и стандардно *ж̄иваљ*: Овде је било *ж̄ивља* Го;

г) *закѡлак* (дѡље ње је нѡж б̄ијо) Во;

д) *им̄ање* ГД Д Душ Ј Мр Мрш Ра СР С ТП / *им̄ѣт̄ак* Ду Ро;

ђ) *кѡсац* Г Ј, *кѡсци* Л Ри Ст / *кѡс̄ач* Во Душ М, *кѡс̄ач̄а* Му;

е) *кѡњаник* Год, *кѡњаници* Мр Ра / *кѡњци* Б;⁵³⁶

ж) *љешник* Г М, *љешници* Ми Р Ри, *љешник̄а* Ми Ри, *љешнике* С;⁵³⁷

з) *п̄чѣвац* ДД П СР С, *п̄чѣвца* Ј О Ра, *п̄чѣвци* Ст;

и) *п̄онѣђѣљник* Во Л Мр, *п̄онѣђѣљник* Ми Му Ро / *п̄онѣдиѡник* Кр / *п̄онѣдел̄ак* (новије) Ту Ц;

ј) *рад̄ин* Б Кр, *рад̄ини* ДТ Ду Ка / *рад̄н̄ик* ГГ Ј Кр, *рад̄ник* Во ДТ Душ К Ка, *рад̄н̄ици* Бр Д М О (ако је неко запослен у предузећу, други назив је обавезан);

к) *уш̄ѡр̄ник* Д Ро, *уш̄ѡр̄ник* Ми / *уш̄ѡрак* М Ра (новије).

2) ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГА И МУШКОГА РОДА НА -А

а. О неким морфолошки условљеним алтернацијама

412. Алтернација *ø ~ а* одговара приликама у стандардном језику. За ген. пл. в. т. 111–112. Осим тога исп. *језгарица* (‘језгра’) К, као и вулг. *кур̄ава* Ст / *к̄ур̄ва* ДТ, *к̄ур̄ви* Мр.

⁵³⁵ Исп. М. Ник. СП 350 *ж̄ивит̄иѣл̄а*, али са другачијим значењем: „онај који живи, живи створ“.

⁵³⁶ Исп. М. Ник. СП 351 *дв̄а кѡњика*.

⁵³⁷ Овако је и у околним сродним говорима; међутим, у западнијим (и)јек. идиомима засведочене су различите могућности; исп. Петр. Б-К 75 *љѣшњ̄аци*, *љѣшникови*, Дешић ЗБИЈГ 217 *л̄иш̄њакови*, али *љѣшник* у Павлица Удбине 373.

413. Говор УЦг углавном добро чува резултате друге палатализације. Засведочена одступања (која или „шире“ или „сужавају“ нормиране обрасце) ипсу специфична (па самим тим ни дијалектолошки маркантна), јер се јављају и у говорима у непосредном окружењу.

Изречену тврдњу спецификоваћемо следећим низовима потврда:

а) у *Америци* З Му Ту, у *Америци* Б Ро Рош СР Ст, у *бешици* Бр П РБ Ри, *бараци* Г Го Год Ј Мрш, у *вабрици* Бр Душ Ро, *војсци* ГД, *војсци* Г Го Год ДД СР, *на дасци* Год С Ст ТП, *на тој дасци* Зд, *ђевојци* Бр Г Зд Ј М Ра СР С, *јабуци* Бр Г М Ри Ро СР, *крџици* В З П, *мајци* Д Ду Зд Му С, *мојци* Го Год Ро, *муци* Л М Ми Ри, *на муци* ДД Л, *иланци* ТП, *на њуци* Л Р, *руци* Б З Кр М, *руци* Ра Т, *свасци* Ми Ро, *сидци* ГД О Ри Ро Рош Т, у *табарци* В Ј Р, у *ици* М Ст; *задрузи* Год О П, *задрузи* Кр Ст, у *књици* Б Г, *ноци* Ми С, *на њуци* М Ми, *снаци* Душ.

б) Ове алтернације изостају у *чуци* Му, *сруци* Го П, *квочки* Ду, *мачки* Л О, *ручки* ДД, затим *ици* Во, а исп. и *муци* Л.

в) Двојако је у: *владци* ГГ Ра / *владци* Ри, *кочки* Му / *кочки* Р У, *прачки* М / *прачки* Ро,⁵³⁸ *шерици* Д Ду / *шерици* Л, потом у *каљуги* ГГ / *каљуги* Кр Л, *сљуги* Ра / *сљуги* Ра.

Неуједначено је и у неких личних имена и појединих топонима: *Десанци* ДД Му / *Десанки* М, *Миланци* ДГ / *Миланки* Д Л, *Славци* Год / *Славки* РБ, *Сиданки* О, али *Јелци* М, *Симци* Во; *Пожези* ГД Д М П / *Пожези* Кр Ра Рош У; *Бијосци* Ка, *Бијосци* П Ст / *Бијоски* Т.

И у говорима у непосредном окружењу обавезни су ликови *ноци* (или пак *ноци*) и *мајци*, а такође (или су обавезни, или су могући) и примери типа *Славци*.⁵³⁹ У србијанском Полимљу нпр. могуће је и *ноци* и *мајки*,⁵⁴⁰ а у неким западним говорима и *мајки*, али не и *Славци*.⁵⁴¹ Истовремено, на другој страни, у говорима централне Шумадије, могуће је и *мајки* и *Славки*, али је обавезно *позци* (овде је *ноци* одн. *ноци*).⁵⁴²

414. Будући да имамо двојство типа *Славци* / *Славки*, не изненађује ни недоследност алтернације *к ~ ч* у одговарајућих присв. придева:

Десанчин Зд, *Миланчино* Мр, *Миланчин* З, али и *Радјики* Ду, *Сиданјкин* П.

Иако није засведочено *мајки*, ипак налазимо и *мајкина* Т и *мајчина* О.⁵⁴³

415. Алтернације *к ~ ч*, *г ~ ж* и *х ~ ш* засведочене су у извесном броју изведеница:

дем. и хип.: *длачице* ДД, *ђевојчица* П Ст, *ђевојчицу* К, *ђевојчица* Т, *на кашичицу* Ка, *књижица* ЈД Ту Ц, *књижицу* Ра, *ручица* ГГ, *ручице* П итд.;

аугм. и пеј.: *књижејшину* Ро, *мајчину* Ту, *нојшине* ко ступе Во.

416. У облику *јошину* Ка имамо *ш* ← *х* (у некадашњем *јоха*); међутим, данас је овде *в* (*јова* Ра Ту).

⁵³⁸ Исп. Тешић Љешт. 297 *војки*, *прачки*, али „лонскад“ и *војци*, *прачки*, где је *л* „једва чујно“.

⁵³⁹ Исп. нпр. Ђук. Драг. 134, В. Ник. М-Гс 189, М. Ник. Гор. 673, Тешић Љешт. 217.

⁵⁴⁰ Исп. М. Ник. СП 355.

⁵⁴¹ Исп. нпр. Дешић ЗБИЈГ 190, Драг. Лика 142, Ђук. ГЦ 246, Срнић Обади 73 итд.

⁵⁴² Исп. Рем. Шум. 247-248.

⁵⁴³ Исп. М. Ник. СП 355.

б. О појединим њадежним облицима

417. Вокатив сг. Наставци: -о, -а и -е.

418. Наставак -о јавља се:

а) у двосложних женских личних имена и надимака са дугоузлазним акцентом у ном.:

Аиђо Ду, Бџсо Ра, Видо П Р, Зџро Год, Јџло ДД С, Кџсо Во С, Лаишо (од им. Латинка) *Ст, Лџно Ми, Маџо Т, Миџо ДТ С, Наџо Во, Раџо Му, Рџсо Му П, Руџо М ТП, Сиџано Ми, Сиџо У;*

б) у именица које означавају сродницу, а имају у ном. сг. дугоузлазни акценат:

бако Вр ГГ Душ ЈД Кр М Му Р Ри С ТП Ту У, *напо* Д Ми Му, *иријо* Год Му О Ст, *сејо* Душ, *иџшо* Му Т (у примеру *иџша-Миџо* Во им. *иџша* је изгубила ортотоничност; в. т. 33);

в) у неких других им. са ' у ном. сг.:

војско мџа ГГ, *зџо* лџта Мрш, *снаго* џџдина Го;

г) у пејоратива као што су нпр.: *бишанго* Ду Ро, *будало* С, *койилушо* ТП, *крмачо* Ту, *курво* Д К, *ишандуро* Год;

д) у неких именица са " у ном. сг.:

браћо (*браћо* Срби, нџ ваља нџшта) Во, *војводо* (реко џџ си, *војводо*) СР, *гџсиођо* Му С,⁵⁴⁴ *кујавицо* Ми, *ишцо* (знам те, *ишцо*, кат си јае била) У;

ђ) у им. *ђевојка*: *ђевојко* О Ст Ту У и *ђевојко* ДТ Ка Ц;

е) у им. *ђеца* и *сџсџра* (без обзира на акц. ном.; в. т. 34): *ђецо* Во ДД Зд ЈД М Р Ра Ри Т, *сџсџро* Ми Ц.

419. Наставак -а налазимо:

а) у већем броју засведочених имена на -ица:

Драгица, излази из водџ Ка, узми, *Зџрица*, пџтџ Р, *Вуџица*, *Вуџица*, џн нџшта М, *Љубица*, џди вамо! Ро, Бџгами, *Миџица*, нџшта имџ Р, Реко кога то чџкаш, *Маџица* Душ;

б) у именица из сфере родбинских односа типа *баба*, *сџрина*:

Баба, џво нас Му, Пџсти ме, *баба*, мџлим те Душ, *Мама*, заслади се џ ти П, *Таиша*, изнџси свџ! М, Ёџ си, *чиџа* Ка, Покажи му, *чиџа*! Ст итд. (именице *баба* и *чиџа* уобичајене су и при ословљавању старијих особа уопште);

Повџди, *сџрина*, и џвџ двџје Ст, *Сџрина*, ћути, мџлим те Му, Ти, *ујна*, ти џеш џвде Год;

в) у осталим засведоченим именицама (заправо у свим, изузев оних типа *Аиђа* и оних на -ица):

Бџрка Ду Ра, *Зџрка* Мрш, *Миџка* Л П, *Рајка* О; — *Душанка* У, *Миџџка* ГГ, *Миџунка* К, *Раџџка* Ј О; — *Драџџла* Во; — *Љџјосава* Го; — *Аиђелиџа* Ми, *Обрџла* У; — *Роџанда* Г; — *Анџриџа* Д; — *Љубиџа* О, *Славиџа* ТП.

⁵⁴⁴ Само овако је у непосредном окружењу; исп. нпр. Ђук. Драг. 134, В. Ник. М-Гс 189, М. Ник. Гор. 674, Тешић Љешт. 218; двојак вокатив *гџсиођо* / *гџсиођа* забележен је нпр. у М. Ник. СП 357, Симић Обади 73.

420. Наставак *-е* имамо:

а) у три именице на *-ица*: *Љубице*, *послужи се ДТ*, *Е*, *Ружице*, *Ружице*, *шта* *урадї* Т, *Радљице*, *прилази С*;

б) у им. *другарица*: *Другарице*, *другарице*, *отрча онај за њом Зд*;

в) у дем. и хип. у следећем примеру: *Сестрице моја, сѣле, закука јатка Ка*.

Будући да су истраживачи суседних идиома (грађа је сакупљана седамдесетих или осамдесетих година прошлог века) у вок. имена на *-ица* бележили само ликове типа *Драгица*,⁵⁴⁵ могуће је да наше потврде типа *Љубице*⁵⁴⁶ припадају неаутохтоним, упливним натрунама (где спадају и неки екавизми или, нпр., мушки надимци типа *Тода*). У вок. именице *другарица* препознајемо (то је сасвим извесно) доскора свеприсутни идеолошко-административни клише.

421. Двојство налазимо једино у им. *мајка*: *Нѣмѡ*, *мајко З*, *Мајко мѣла Г / Дај*, *мајка*, *и јовѡ* Мр.⁵⁴⁷

422. Г е н и т и в п л. Именице са основом на групу сугласника јављају се у три обрасца: а) *ККи* (најчешћи), б) *КаКа*, в) *ККа* (редак). Потврде:

а) *кѡнзѣрви* Во (основа *-SS-*);

бѡнкї Бр Го Мр Мрш Ри Ту, *иѣд бѡнкї* Бр Ду Душ П, *кѡршиї* ДД Ка С, *кѡвчиї* Р Ро, *кѡршиї* Г М Ми Ра, *кѡмшиїнкї* Р, *лѡмшиї* Мрш, *мѡцѡркї* Бр ГГ Год К П, *мѡркї* (новац) Го К Ра Ри, *иѡсїѣркї* Г Ра, *иѡмѡрѡнѡциї* Ро, *иѡршиї* Б Ка Ро Рош Т, *ћѣркї* Ј К Ра, *чѡвкї* Бр Вр Д Мрш У, *шѡлѣркї* Ми, *шиїѡѡлѡкї* Д (основа *-SK-*);

ѡїѡриї Во Ка, *иѣгли* О, *лѣївиї* ДД Л, *иѣсмиї* Год, *сѡблѡи* Кр, *иѣгли* Год РБ, *иѣркѡи* Г К, *иѡїѡриї* Мр Ро (основа *-KS-*);

бѡшчиї Во Му, *ѡїшкї* Ду Ка, *ѡѣцбї* РБ, *ѡѣккї* Д, *ѡрсїѡиї* Душ Л, *глисїѡиї* З, *зїускї* О, *зѡчїѣздиї* З Ка, *кѡѡчкиї* Ка Ст, *лїїккї* Рош, *мѡчкиї* Б Г Ка Му РБ, *мѡїшкї* Бр Д Му О Ро, *иѡїшкї* Кр, *иѡриїккї* Бр Душ Ро ТП, *рѡзгїи* ДД Р, *сѡѡдбї* М Му П РБ (основа *-KK-*);

б) *земѡлѡ* ГГ Мр П (основа *-SS-*);

ћѡѡѡѡѡ Год Д Л Ми Мр, *ћѡѡѡѡѡ* К Ст, *ѡѡѡѡ* ГГ Душ К Му РБ Ри Ро (основа *-SK-*);

бїїкѡѡ Г, *ѡїшѡѡѡ* Го Ј Мрш, *гѡѡѡѡѡ* Г М, *иѡѡѡ* Зд Т, *сѡсїѡѡѡ* Д Ду Ка Р, *иѡрѡѡѡѡѡ* Го Мр Ра Ри Ст, *чїѡѡѡ* Мр Ст (основа *-KS-*);

ѡѡѡѡѡѡ ЈД, *кѡѡѡѡѡѡ* Б Во Д Мр С ТП Ту, *иѡѡѡѡѡ* В Ј ТП, *иѡ иѡѡѡѡѡ* Ри (основа *-KK-*);

в) *бѡшчѡ* М, *ѡрсїѡѡ* К Ст, *сѡѡѡѡѡ* Ми (основа *-KK-*);

кѡлѡѡѡѡ Му (основа *-SS-*).⁵⁴⁸

⁵⁴⁵ Исп. Ђук. Драг. 134, В. Ник. М-Гс 188–189, М. Ник. Гор. 674, Тешић Љешт. 218; тако и у неким удаљенијим сродним говорима, исп. нпр. Вуковић П-Др. 55, Пиж. Кол. 123, затим Смић Обади 74 итд.

⁵⁴⁶ Ликови типа *Милице* засведочени су и у неким сродним говорима; исп. нпр. Ђупић Пљ. 98 *Милице / Милица* (равноправно), док је у источној Херцеговини чешће *Милице* него *Милица* (Пецо ГИХ 123–124).

⁵⁴⁷ Исп. М. Ник. СП 357.

⁵⁴⁸ Прилике у говору УЦг не одуарају (бар не битно) од прилика у сродним околним идионома, исп. Ђук. Драг. 135, В. Ник. М-Гс 190–191, М. Ник. Гор. 674, Тешић Љешт. 218, затим М. Ник. СП 358–359.

423. Веома су ретки (али дијалектолошки веома интересантни) примери с наставком *ø*, засведочени у говору најстаријих, и то: а) у им. *година* и *стїоїшїна* уз основне бројеве (на целом подручју); б) у још три именице забележене у северозападном делу области. Представимо све потврде:

а) пѣт^а *гѡдїи* Рош, шѣс^з *гѡдїи* Вр, сѣдам *гѡдїи* Ми, ѡсам *гѡдїи* Р, пѣтнѣс^з *гѡдїи* Рош, трїѣс *гѡдїи* СР, педѣсѣт *гѡдїи* Ри;

шѣ-стїѡїшїи Ст, сѣдам стїѡїшїи Вр, дѣвѣ-стїѡїшїи П;

б) нѣма ѡлїи Го, от старї кѡшїуѡ В, имѡ тїрѣшїѡ Г.⁵⁴⁹

Ипак, овде су уобичајени (укупно узевши, далеко чешћи и у говору најстаријих) одговарајући облици на -а; део потврда је наведен у т. 114, а исп. и ликове какве имамо у партитивним синтагмама: млѡго лѣтѡ и *гѡдїиѡ* П, пѣт^а *гѡдїиѡ* Бр, дѣсѣт *гѡдїиѡ* Ми РБ, шѣсѣт *гѡдїиѡ* Ри; — пѣт стїѡїшїиѡ ДТ Р, ѡсам стїѡїшїиѡ Г.

424. Именице *нога* и *рука* имају, по правилу, некадашњи дуалски наставак -у: рѡкѡ Во Д Зд Л Ри Ст Ту, рѡкѡ Ро З; — нѡгѡ ГГ Ка Мр Ро Т.

Засведочено је, међутим, и између нѡгѡвѡ В.⁵⁵⁰

425. Дат. — инстр. — лок. пл. У готово свим забележеним примерима јавља се наставак -ама (део потврда наведен је у т. 56). Ипак, у северозападном делу области, поред многобројних ликова са -ама, засведочена су и два са -ам: кѡѡѡм П, на шѡкам М (Зх од истог информатора).

Облици са -ам нису засведочени (бар до сада) у непосредном окружењу, али су познати неким другим сродним говорима.⁵⁵¹

426. Стари наст. -ами имамо у уникату са тїиѡ жѣнами Мр.

в. Посебне најомене о неким именицама

427. Указаћемо, најпре, на неке засведочене примере *pluralia tantum*.

а) Именица *наћве* може имати облике по двама деклинацијским врстама:

аа) нѡћве Б П Р Рош СР, нѡћуве В Во Го, ѡнї нѡћѡвѡ Го;⁵⁵²

аб) нѡћви М О, бїле су нѡћви Ро, имале нѡћви Ро.

Засведочено је и у тїѡј нѡћви Мрш, где, свакако, имамо облик им. ж. р. на *ø*.

б) Говори се грѡбље Во З, грѡбљѡма Зд (грѡбљѡма Ми) и грѡбуље Л Ра ТП, са грѡбуљѡма Мрш ТП.

Модел *ККа* непознат је новопазарско-сјеничким и црногорским говорима (исп. нпр. Барј. НП-Сј. 86, Вуковић П-Др. 56–57, Вуш. Дих. 37, Пиж. Кол. 124, Станић Уск. I 203–204), а веома редак у говору ист. Херц. (исп. Пецо ГИХ 124–126).

⁵⁴⁹ Већи број оваквих ликова засведочен је седамдесетих година прошлог века („у говору старијих особа“) у суседном Љештанском (Тешић 218, 219–222). Стари облик генитива, али само у им. *година* и *стїоїшїна* уз бројеве, посведочен је и у неким удаљенијим сродним говорима; исп. нпр. Барј. НП-Сј. 86, Вуковић П-Др. 97, Пецо ГИХ 126.

⁵⁵⁰ Контаминирани облици *рукѡ(в)а*, *погѡ(в)а* засведочени су и у неким другим говорима; исп. нпр. Стев. Гружа 512, 516 и Рем. Шум. 251, затим Рем. Кладањ 177, Дешић 3БИЈГ 232.

⁵⁵¹ Исп. Вуш. ДИХ 38, Пецо ГИХ 187, М. Ник. СП 359 (само *жїшкѡм*), затим Петр. Броћ. 352 (где се наставак -ам „употребљава паралелно са новим наставком -ама“).

⁵⁵² Овако је и у суседном Љештанском (Тешић 218).

Први облик је својствен западнијим, а други источнијим (посебно југо-источним) насељима (за прецизнију оцену потребно је више података).

в) Поред књ. облика *чезе Ду*, у *чезама* ЈД, забележен је и једински лик у *чези Ту*.

г) Имамо *сабнице* ТП, *сонце* Во Ду и *соне* Во, *гајде* Ду и *гадље* (?) З.

д) Редовно је *виле* В Вр Год Душ ЈД Кр Л РБ Рош С Ст Т (*с вилџама* Рош, *с вилџама* Ду Ка), *гусле* Бр Душ З Зд ЈД К Ка С, *јасле* Бр В Му О П РБ (*у јаслама* Му, из *јасала* С), *канџе* Бр ДТ М Ми Ри, *лојре* В Мр, *рогуље* Рош (*с рогуљама* Мрш).

ђ) Чује се: *Читџа нџвине* ДД, *Дџнесе нџвине* О, *Писале нџвине* ДД, *Бџо* у *нџвинама* Во.

Једински облик *нџвина* (Прџструџ нџвину дџље М, Завише је у нџкџ нџвину Во) јавља се са другачијим значењем (= 'хартија').

428. Засведочено је: *аркиџа* ДТ Рош, у *аркиџи* Б ГГ Ро.

429. Именице *браџа* и *дјеџа* имају облике сг. именица ж. р. типа *куџа*; нпр.: *нас петџа браџе* О, двојица *браџе* Л П, двојици *браџе* Ра, двојицу *браџе* СР, трџица *браџе* Ро, четвџрица *браџе* С, четвџрици *браџе* Му итд.;

пџно *ђеџе* В М Ми Мрш, двоџе *ђеџе* Г О, двоје *ђеџе* Ст, трџе *ђеџе* П, трџе *ђеџе* Мр, *ђеџе* двој-трџе СР, трџе *ђеџе* Бр ГГ С, четвџоро *ђеџе* О, четвџеро *ђеџе* Во, петџоро *ђеџе* Рош, шџestero *ђеџе* Б, седџоро *ђеџе* Ми, џсџоро *ђеџе* С, џсџеро *ђеџе* Б.

Једанпут је забележен облик плурала *шеџс браџџа* М.⁵⁵³

430. Поред форме м. р. *биџег* Ми Р имамо и *биџега* Во, *биџегу* Ка.

431. Доследно је *вџџа* С Ст Ту (не и **воџ*), потом *вџџсковоџа* Ми, *груџовоџа* О, *иџџовоџа* Т.

432. а) Обично је *канџа* О, *канџу* ГГ, *канџе* Бр Му; ипак, налазимо и *канџи* РБ, *оџи канџа* Р.⁵⁵⁴

б) У примеру *Бџла нџкџ*, звџало се *кџрабоџа* Му, имамо сложеницу оријенталног порекла.⁵⁵⁵

в) Засведочено је *коноџља* (singularia tantum ж. р.) и *коноџље* (pluralia tantum ж. р.):

сиџџала се *кџноџља* Ми, посиџеџо *кџноџљу* Ри, израџте *кџноџља* Мр, одџџ *кџноџље* Л, *кџноџљу* џнџ Рош, свџе одџ *кџноџље* Год, од џне *кџноџље* ГД;

биџе *кџноџље* Л, ка-те *кџноџље* порџџту Ри, посиџџи *кџноџље* Д, *оџи кџноџља* Кр, *о кџноџљама* Б.⁵⁵⁶

433. а) Говори се *мџџиџа* Во С, *мџџиџу* Мрш; мџџиле ме *мџџиџе* Го; једанпут и *мџџу* Рош.⁵⁵⁷

⁵⁵³ Исп. *шеџс браџџа*, од *мџџикиџе џеџџа* у М. Ник. СП 360; *иџџи браџа* у Рем. Шум. 244, *иџџо џеџџа* у Пецџ ГИХ 120.

⁵⁵⁴ РМС *канџи* и *канџа*, РСАНУ обрнуто.

⁵⁵⁵ Шкаџиџ *кџрабоџа*. РСАНУ *кџрабџџ* и *кџрабоџа* / *кџрабоџа*; исп. М. Ник. СП 361 *каџрабоџа*.

⁵⁵⁶ Исп. М. Ник. СП 302.

⁵⁵⁷ Исп. В. Ник. М-Гс 193 *мџџа* (најчџшеџе), затим *мџџиџа*, *мџџика* / *мџџека*; М. Ник. СП 362 *мџџа* (у говџору Срба само овако), у говџору Муџлимана и *мџџиџа* одн. *мџџеџа*; Рем. Шум. 257 *мџџа* (и овде најџбличније), затим *мџџиџа*, *мџџиџа*, *мџџека*, *мџџика*, *мџџака*.

б) Именица *млада* ('невеста'), поред свуда уобичајене именичке форме и деклинације, тј. облика као што су нпр. *млада* Год С, *млади* Ра, *младу* Ду Л Ст и сл., засведочена је (додуше, само једном) и са придевским ликом и променом: *даднӯ млâдѡј тѡ З*.⁵⁵⁸

434. Поред чешћег *ѡрâзилук* Бр М Ми Ра, чује се и *ѡрâса* Во, као и *ѡрâза* Ду, *ѡрâзу* Ра.⁵⁵⁹

435. а) И овде налазимо *реда* (ж. р.): *Чиѡ је рѡда?* Во, *Није, вâљâде, нâша рѡда?* Душ и сл.⁵⁶⁰

б) Доследно је *руда* Г Душ Ми Р; тако и *вâдили руду* Го, *било рудѡ* СР и сл.

436. Није засведочен ниједан од облика сингулара именице *свиња*. а) Уместо заједничког имена за јединку употребљавају се диференцирани називи, од различитих основа, нпр.: *вѡѡр З*, *вѡѡр Б* ДТ П С; *крмак* Бр РБ Т Ту, *крмача* ЈД Ри, *крме* Д Душ П; *назиме* Рош, *назиме* Год Ц, *назмица* З. Од множинских облика им. *свиња* посведочен је ном. *свиње* Л Ту и дат.-инстр.-лок. *свињама* Ро. Уз то, бележимо и *крмци* Б Душ З Зд П РБ, *крмке* Бр Ри, *крмакâ* Во.⁵⁶¹

б) Говори се *смрѡка* Душ П и *смрча* Г Ри; вишеструко је интересантан пример *ѡмâ бѡрја* и *смрчѡ* ДТ.⁵⁶²

в) Услед губљења консонанта *х*, именица *сиромах* има промену им. ж. рода на *-а*: *сирѡма* З С, *сирѡми* У, *сирѡма сирѡму* нâђѡ Го. Да се овом именицом, изгледа, означавају само мушка лица, казује и облик атрибута: тѡлики *сирѡма* биѡ Зд, *сирѡма* нâјвѡѡ С.

г) С друге стране, у примеру Подѡѡелиле се *мѡје чиѡе* Т атрибут се са именицом (природног м. рода) слаже по облику, тј. женског је рода.

437. Именица *ѡсѡѡаша* ДТ Т Ц (није засведочено **ѡсѡѡаш*) јавља се у двама множинским формама: *ѡсѡѡаше* Д Ду и *ѡсѡѡаши* О Ра У, одн. *ѡсѡѡаши* Рош.⁵⁶³

г. Наймене о ѡворби неких именица и неких груѡа именица

438. Према бројним (стандардним) формама на *-ина* као што су нпр. *безобрâшиѡина* СР, *ѡѡиѡина* ЈД, *ѡвиѡина* Ро Ст, *ѡ ѡиѡиѡину* Зд, *ѡ ѡиѡиѡини* Му, *ѡрѡина* ГД, *ѡрѡину* ДТ Ри, *сирѡмаѡиѡина* Ро и сл. имамо и (само) једну на *-иња*: *будалâѡиѡиња* Ка.⁵⁶⁴

Сасвим је другачије (и сасвим очекивано) у потврдама на *-иња* као што су *голдѡиѡну* Зд, *сирѡѡиња* Зд, *сирѡѡиња* Ка Ст.

⁵⁵⁸ У суседном Љештанском (Тешић 218), *Дрâгѡј*, *Лѡѡј* и „необавезно“ *Милѡѡј*, *Рâдмилѡј*.

⁵⁵⁹ Вук: *ѡрâс*; исп. и М. Ник. СП 363 *ѡрâса* али *ѡрâсу* и *ѡрâсу*.

⁵⁶⁰ Форма позната и другим говорима (исп. М. Ник. СП 363) и језику књижевности (в. у РМС).

⁵⁶¹ Исп. М. Ник. Гор. 674, Тешић Љешт. 218.

⁵⁶² Вук: *смрч*.

⁵⁶³ У суседном Драгачеву *ѡсѡѡаш* и *ѡсѡѡаша* (ном. сг.) / *ѡсѡѡаши* (ном. пл.) (Ђук. 136).

⁵⁶⁴ Форме на *-иња* сасвим су обичне у говорима србијанског Полимља и неким другим санѡачким говорима; исп. М. Ник. СП 366, Барј. НП-Сј. 57. Барј. овде велн: „Умекшавање гласа и широк је појав у овим говорима и представља резултат аналогije... према именицама на *-иња* (*бѡсѡиѡиња*, *голдѡиѡиња*, *сирѡѡиња*, *књѡгѡиња*)”.

439. И овде бележимо *глујдошница* М ('глупост'),⁵⁶⁵ али, са тим значењем, и занимљиво *глујдрију* Б; исп. и *луддрија* Ка.

440. а) Са суфиксом *-ача* налазимо *брвњача* Ми, *у брвњачи* Ра, *брвњаче* Ро; *дрвњача* ('кућа од дрвета') ТП; *пожсгача* ('врста шљива') ЗД; неке *огрбаче* Рош; исп. и *сламњача* ('кућа покривена сламом') Ка и *сламњача* ('сламарница') Во Ду.

б) Меку основу (каква је у *брвњача*, *дрвњача*, *сламњача*) имамо и у *брвњара* Ка, *брвњаре* Г, *брвњарицу* Ро; *дрвњарија* Рош (али и *дрвенарија* СР, *дрвенарију* СР), *кровињара* Му СР, *кровињару* Во ДД Ми, *рањуше* ('врста шљива') Ду Ц.⁵⁶⁶

Интересантно двојство имамо и у *гибаница* К Ка / *гибањице* ГД.

441. Суфикс *-ица* имамо у неким оријентализмима и неким домаћим речима:

бојаџија ЗД,⁵⁶⁷ *кириџија* Му С, *кириџије* Ра, *мушулуџија* Ту Ц, *нишиџија* Ри, *рабаџија* Мрш Т, *рабаџије* Му; *провоџија* Душ П У, *рачуџија* ДТ, *сиљеџија* М, *шрџиџија* У, *шалиџија* Му Ту,⁵⁶⁸ *шићарџија* П.

442. Навешћемо и засведочене непрефиксалне сложенице:

бабађевојка Ка, *бабарога* Т, *бубаиваба* Ра, *Висабаба* (село код Пожеге), *двоколица* К, *двоколице* П, *сиднога ђна* С, *шрдоношке столице* РБ, *црвенкаја* Р; *иленгаће* Во (исп. и *шаљиво лажсигаће* О).

443. У домену родбинских односа, према *рдџак* ГД З К Мр Ро СР С Т стоји углавном *рдџака* Вр ДД Ми Мрш ТП и *рдџица* Во Ду (ређе, махом у западнијим насељима).

444. Од именица на *-ва* имамо: *грмљава* Ра, *јурњава* Го, *кукњава* ЗД Ту, *иуџњава* З.

445. Веома продуктиван суфикс *-ка* очитује се и у следећим потврдама: *аљинка* Д, *аљинку* Д Ц, *грашку њо грашку* П; — *вашке* З Мр;⁵⁶⁹ — *иља* Ј; — *стијенка* ('стеница') СР.

446. Интересантна су двојства *прџидба* Го Ка / *прџидбина* Ми Ц, *жџендба* Год Ка / *жџендбина* Му.

Налазимо и *прџидбу* шљива Д.

447. Им. *ђевица* бележимо једанпут, и то у облику вокатива: *Приђе ми и вџелј: џевице* Во.

448. Различити облици компаратива „произвели су“ двојство *дужина* Г П С / *дуљина* Ту; говори се, такође, *мањина* Душ Р и *малина* Мр.⁵⁷⁰

449. Наст. *-киња* имамо у им. *ројкиња*: *Жџена нџе рџкиња* С.

⁵⁶⁵ Исп. М. Ник. СП 366.

⁵⁶⁶ За ове или овакве ликове знају и други говори; исп. нпр. М. Ник. Гор. 669, М. Ник. СП 366–367, Симић Обади 67.

⁵⁶⁷ Исп. М. Ник. СП 367 *бојаџија*.

⁵⁶⁸ Исп. М. Ник. СП 367 *шалиџија*.

⁵⁶⁹ Пл. од *вашка* ("уш"); овде је *ва* ← *вџ*, као нпр. у *Вџскре* Во Ду.

⁵⁷⁰ Исп. М. Ник. СП 365–366 *малина/мањина*, такође и *вишиња* са значењем 'више лица, већина'.

450. На овај или онај начин интересантне су и следеће потврде и скупине потврда:

им̄о̄ *ѵраӣњу* (‘обезбеђење’) Ми / била вѣлк̄а *ѵраӣња* (‘погребна поворка’) Ми; исп. и *к̄ой̄ња* Во Вр О СР, *к̄ой̄њу* Бр Ду Т (поред *к̄ой̄ање* Бр Рош); — *женск̄адија* Бр М, *мушк̄адија* Мр С, *јуна̄дија* Ка, тако и *ћечурлија* Б ДД Р Ра Ри, а исп. и *ћечина к̄о* *ћечина* Р; од *ба̄греновин̄е* Мрш, *о-д̄удовин̄е* РБ, *јашиковин̄е* Му (од *јашик̄е* С), од^т *шљивовин̄е* П; *дар̄овина* ДД, *дар̄овин̄е* Му; *кићевин̄е* Г; *з̄о-ведина* Бр Ду Му О Ра Ри, *з̄оведин̄е* Г Го Ра Ри СР / *з̄овећин̄е* Л (можда (?) према прид. *з̄овећ̄и* М, *з̄овеће* Кр РБ); *кок̄ошчице* ТП; — *ѵӣландура* ДД К Ка Му, *ѵ̄ландура* Бр Мр / *ѵ̄ланица* Го М Мрш; — *ѵ̄ојага* ДТ, *ѵ̄ојагу* Бр Мр П; — *са̄д̄альку* Во.

3) ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГ РОДА НА -Ў

а. О ѵојединим ѵадежним облицима

451. Инструментал с.г. Наставци су: *-и* (најчешће), *-ју* и *-(ј)ом* (ретко):

Пом̄ӣшало се с *к̄р̄ви* Во, Нѣ мош с *в̄л̄ас̄ти* н̄ика̄ко Му, *Са р̄ӣчеи* једн̄ом р̄ӣчеш̄е кат су л̄уди О, Ё, б̄ољ̄е је св̄е с *м̄ас̄ти* ДД, *са с̄оли* ДД Кр, с *т̄ом з̄оби* РБ, *са ча̄ји* је *т̄о* Мр, *вак̄о*, *са ц̄ӣеви* г̄оре Г, з *бож̄б̄ом ѵ̄ом̄ош̄и* Мр;

с *к̄р̄вљу* мој̄ом ГГ, *нак̄о*, с *к̄р̄вљу*, *дабок*сачувај Ми, *ш љ̄ебом* и *са с̄ољу* О,⁵⁷¹ *л̄ӣепа* је и с *м̄аӣшу* С, С *ов̄ом в̄лаӣшу* срећ̄е н̄ема Во;

С к̄р̄вљом на̄ш̄ом ослобођено Рош.

У прилозима је *но̄ћу* ГГ Д Зд ЈД Ка Ми РБ Ри С Ст ТП, *да̄њу* ДД М Ми РБ СР С Ст (на целом подручју) и *но̄ћ̄ом* Во ДТ, *да̄њ̄ом* Го Кр М (само у западнијим насељима).

И предлог *(с)ѵомо̄ћу* (*ѵомо̄ћу* *т̄ог п̄епела* С, *с ѵомо̄ћу* *вј̄етра* Ц и сл.) по пореклу је инструментал с наставком *-ју*.⁵⁷²

452. Г е н и т и в п л. Наставци су *-ију* и *-и* (код заведочених именица овог типа):

кок̄ошӣљу Ду Р, *к̄ос̄тӣљу* Мрш, *но̄ћӣљу* Ду Л, *ѵӣшӣљу* (од им. „уш“) Ка, *ш̄ћерӣљу* Ро, *ћ̄ерӣљу* ДТ;

кок̄ошӣ Г Ми, *к̄ос̄тӣ* Ро, *но̄ћӣ* Ка У, *ѵӣшӣ* Ту, *ш̄ћерӣ* Р Ра.

Засведочено је само *очӣљу* ТП Т и само *р̄ӣч̄ӣ* К, *с̄ив̄арӣ* П Ту.⁵⁷³

⁵⁷¹ У суседном Љештанском је *са с̄ољу* (Тешн̄ 219). Педесетих година прошлог века П. Ивић у Биосци бележи „инстр. једн. типа *сол̄и*“ (Ивић Биоска 399). Да овакви ликови ни данас (узмимо ово условно, јер су истраживања обављена осамдесетих година прошлог века) нису непознати говорима западне Србије, говоре прилике у (такође суседном) Драгачеву, где је засведочено, између осталог, и *ча̄ђим*, *са к̄р̄вим*, *м̄ас̄тим*, *бӯј̄дим* (Ђук. Драг. 137).

⁵⁷² Исп. М. Ник. СП 368.

⁵⁷³ Двојство *-ију* / *-и* (са фреквенцијском уједначеношћу наставака, одн. са благом или изразитијом превагом наст. *-ију*) својствено је и већини околних сродних идиома (исп. нпр. Ђук. Драг. 137, М. Ник. Гор. 675, В. Ник. М-Гс 194–195, Тешн̄ Љешт. 219). Само (или углавном) наст. *-и* у ген. пл. оваквих именица имају неки удаљенији (јужнији и западнији) идиоми (исп. нпр. Ђук. ГЦ 247–248, Пецо Ишћа П 87–88, Пиж. Кол. 126). На србијанском терену овако је једино у новопазарско-сјеничким говорима (исп. Барј. НП-Сј. 102). „Прелазна“ ситуација својствена је говорима

б. Посебне најомене о неким именицама и скујинама именица

453. Збирне именице на *-ад* имају у дат.-инстр.-лок. (доследно) и ген. (недоследно) облике одн. наставке плурала (тј. *-(и)ма* одн. *-и*).

Засведочени примери множинских облика, тј. ликови као што су *бур̄ад̄и* (*бур̄ад̄и*) одн. *бур̄ад̄има* (*бур̄ад̄има*), *чѣлад̄ма* и сл. представљени су у т. 122, а овде наводимо забележене примере ген. сг.:

др̄влад̄и ГГ, *й̄аичад̄и* Му ТП, *й̄ил̄ди* Ми, *с̄ирочад̄и* Мр, *чѣлад̄и* Ст, *унучад̄и* Ј Ц.⁵⁷⁴

454. И именица *варош* припада овој деklinацији:
из *на̄шѣ вар̄оши* ЈД, *из вар̄оши* Ст, *не̄ка̄ вар̄ош* Ду, *сва̄ка̄ вар̄ош* Мрш, *једна ма̄ла̄ вар̄ош* М.⁵⁷⁵

455. Овде спадају и забележени облици плурала им. *вече*:
з̄имскѣ вѣчери Д, *то̄пле вѣчери* Год; *не̄колко вѣчерӣ* ДД, *пѣ-шѣс вѣчерӣ* Го; *вѣчерӣ* З П.

Засведочени облици сингулара су: а) или женског рода овог деklinационог типа: *једнѣ вѣчери* Мрш, *тѣ вѣчери* ГГ, *сва̄кѣ вѣчери* О; б) или средњег рода: *Б̄ад̄ӣѣ вѣче* Л Р СР, *једно вѣче* Рош, *не̄кѣ вѣче* СР, *скоро сва̄кѣ вѣче* Зд, *сва̄кѣ другѣ вѣче* Л, *трѣ̄ћѣ вѣче* Кр, *реко добро вѣче* У; — *једног вѣчера* Зд.

Скренули бисмо пажњу на преовлађујуће кратко *-е* у облику *вече*.

456. Именица *глад* доследно је ж. рода:

глад̄ пуста̄ Во, *по̄цркаше ђд̄ гл̄ди* Зд, *од гл̄ди* Го; *измучени гл̄ђу* З.⁵⁷⁶

457. Говори се: а) *кокош* и *кокошка*:

к̄ѡк̄ш Бр Му О Р Ра, ген. сг. *о̄ӣ к̄ѡк̄оши* Во, ном.-ак. пл. *к̄ѡк̄оши* Во М Му С, ген. пл. *о̄ӣ к̄ѡк̄ошӣ* Ра, *к̄ѡк̄ошӣ* Год Мр, дат. пл. (ба̄цӣ) *к̄ѡк̄ошима* Во; *к̄ѡк̄ошка* Мр, *к̄ѡк̄ошици* Вр, *к̄ѡк̄ошкy* Ми; *к̄ѡк̄ошке* Ми О;

б) *кос(ӣ)* и *коска*:

к̄ѡс Мр Ц, *к̄ѡстӣ* ГГ, *о̄ӣ к̄ѡстӣ* Мрш, *к̄ѡстӣ* Ра, *с к̄ѡстӣма* ТП Ту; *к̄ѡску* Вр, *к̄ѡске* Р С;

в) (*и*)*ћер* (не и *кћи!*) и (*и*)*ћерка*:

ном.-ак. сг. *ћѣр* Го Ј Мр, *ӣћѣр* Во ГГ ДД З Зд К Ка П Ри С, ген. сг. *ӣћѣри* ГГ ДД Д З Ј Ка М С Ст, ак. сг. *мо̄ју ӣћѣр* Мр, дат. *ѡде ӣћѣри* на славу Душ, вок. *ка̄жи*,

србијанског Полимља (М. Ник. 368). О овоме в. и следеће радове: М. Николић, *Именице с на-ст̄авцима -у/-ију у генијиву множини*, НЈ XXV/1-2 (1981), 82-99, С. Реметић, *Генијив множини именица у говорима централне Шумадије*, ЗБМСФЛ XXVII-XXVIII (1984-1985), 655-663.

⁵⁷⁴ У околним сродним говорима је разнолико: у Горобилу имамо само облике плурала (М. Ник. 672); у Љештанском је *й̄ил̄ди* (ген.), али *й̄ил̄д̄има* (дат.-инстр.-лок.), а тако је (бар принципски) и у Драгачеву (Ђук. 130-131). Моравички крај „познаје: (а) множинске (чешће) и (б) јединске (ређе) облике именица на *-ад*, и то са наставком *-и* / *-ма* у Д-И-Л“ (В. Ник. М-Гс 185). У говорима србијанског Полимља „збирне именице на *-ад* имају, по правилу, у ген. и дат.-инстр.-лок. облике одн. наставке плурала“. Ипак, засведочени су и једнински ликови типа *чѣлад̄и* (М. Ник. 369).

⁵⁷⁵ Овако је и у окружењу (уколико је лексема засведочена); исп. В. Ник. М-Гс 195, М. Ник. СП 369, а такође и Рем. Шум. 261.

⁵⁷⁶ Овако је и у већини околних говора; исп. В. Ник. М-Гс 195, М. Ник. Гор. 675, М. Ник. СП 370, Тешић Љешт. 219; ипак, у Драгачеву је засведочено и *кад̄ је гл̄д̄ б̄ӣѡ* (Ђук. 137).

шћери Ми; ном.-ак. пл. *ћѣри* Душ С, *шћѣри* Г Го Зд М Ми С Ст ТП Ту Ц, ген. пл. *шћѣрї* С ТП, *шћѣрију* Зд Р Ра Ст Ту, *ћѣрију* ТП, дат. пл. препис̄о *ћѣрима* Ту; *ћѣрка* ДТ Му Ри, *шћѣрка* Му П Ту, дат. *ћѣрци* Во, *шћѣрки* П Ту, *ћѣрку* Д Му Ст, INSTR. СГ. *са ћѣркѡм* П Т, ном.- ак. пл. *ћѣрке* ДД С Ст, *шћѣрке* Ст, ген. пл. *оїи шћѣркї* Р.⁵⁷⁷

458. Облик ном. СГ. *маїи* није забележен, али основа *маїи-* није непозната. Јавља се у псовкама (Јѣдан другѡм сјују *маїїѣр* ТП, иди у ... *маїїѣрину* Ка) или у имену празника: *Маїїѣрице* Ра Ц, од *Маїїѣрица* Мр.

Уобичајена је лексема *мајка*.⁵⁷⁸

459. Именица *їозив* је углавном ж. рода: *јѣдну їозив* ДТ Р, *нѣкѡ їозив* Ст, *їиã їозив* Ра, *їирѣћа їозив* Т. Ипак налазимо и Стѡи *нѣкї їозив* на астаљу Во.⁵⁷⁹

460. Бележимо *сáма лѡј* (ж. р.), Р али и *од лѡја* (м. р.) Ст.

461. Збирна им. *младеж* женског је рода у примеру *Ќвã данашња младеж* није ни за шта СР, мушког је у потврдама *Ќтишѡ младеж* Ст, *Није гостољубљив* према *младежу* СР.

Збирна им. *їилеж* је ж. рода у примеру *Нѣ мош от їїилежи* Ду, али мушког у *Дãїѣ їїилежу* да *јѣдѡ* О (да суфикс *-еж* није редак у нашем говору, сведоче и потврде *їирѡлеж* М, *гња́веж* око *ѡрања* Ту).

462. Именица *їрси* читају се као *pluralia tantum* ж. рода:

їрси Д О Рош, *ѡ їрси* и *ѡ рѡку* ТП, *їо їрсима* У.

463. Именица *раван* је ж. рода у засведоченим примерима *на јѣднѡј рãвни* Ми и *Гѡвно мѡра да бїдѣ у рãвни* Ду.

464. Женског рода су именице *зѡб-зѡби* Дт ЈД Мрш Ри С и *рãж-рãжи* Ми Ро Рош.

Говори се *бѡђ* (уватила се *бѡђ*) Ри, али и *бѡђа-бѡђѣ* Рош.⁵⁸⁰

465. Говори се *око їѡноћи* Ј, *оїи їѡноћи* ТП, *оїи їѡноћи до їѡноћи* Во (исп. и *їѡсле їѡла нѡћи* Зд и *їсред нѡћи* Ка).

Није засведочено Вуково *їѡноћа*.⁵⁸¹

466. Ж. род, несумњиво, имамо и у ликовима *црвѣн* Во и *нѣмã црвѣни* РБ.

Н а п о м е н а: Сагледавањем представљене грађе и сравњивањем уочених стања са одговарајућим приликама у описаним идиомима у непосредном окружењу, долазимо до следећег закључка. Број примера који нису засведочени ни у једном од истраживаних додирних говора сасвим је скроман. Они најмаркантнији (осврнућемо се само на њих) део су невелике али уникатне скупине облика са нетипичним (одн. старим) падежним наставком. Као што је констатовано, неки од ових (или пак оваквих) ликова засведочени су и у неким од говора у непосредном суседству. Подсетићемо да је архаични облик ак. пл. им. *госїи* у

⁵⁷⁷ Исп. М. Ник. СП 370.

⁵⁷⁸ Овако је и у суседним сродним говорима; исп. нпр. В. Ник. М-Гс 195, М. Ник. Гор. 675, М. Ник. СП 371, Тешић Љешт. 219.

⁵⁷⁹ Исп. Пецо ГИХ 130 *їѡзїви / їозиви* (ген. СГ.) (поред *їозива*).

⁵⁸⁰ У суседном Драгачеву редовно је *бѡђа — бѡђѣ — бѡђи — бѡђѡм* (Бук. 137).

⁵⁸¹ Вуково *їѡноћа* засведочено је у неким другим говорима; исп. Дешић ЗБИЈГ 238, Драг. Лица 146, М. Ник. СП 371, Станић Уск. 1206–207 (овде је изнето и тумачење о пореклу овог облика).

устаљеној конструкцији у *госџи* забележен у Горобиљу, док су облици ген. пл. са наст. *ѿ* (не само ликови *годи*н и *сџоџи*н у партитивним синтагмама него и већи број облика типа *чварак*, *џрасац*, *аљин*) засведочени у Љештанском. Међутим, облици дат.-инстр.-лок. пл. са наст. *-ам* потврђени ликовима *кућам* и *шакам* (као и пример старог облика инстр. пл. *женами*) до сада нису посведочени у овом делу ијекавске Србије. Интересантно је (и за унутрашњу и за ширу диференцијацију) да су сви ови примери забележени у северозападном делу области, тј. у насељима подринског залеђа.

ИМЕНИЧКЕ ЗАМЕНИЦЕ

1) ЛИЧНЕ ЗАМЕНИЦЕ

а. Акцентировани облици

467. О ген.- ак. личних заменица *ја*, *џи*, *он/оно*, *себе* говорили смо у т. 38 (потврде са силабичним предлогом) и т. 60 (потврде без предлога).

468. Облик дат.-лок. сг. заменица *ја*, *џи* и *себе* је двојак.

а) У источном и југоисточном делу области (грубо узевши, источно од линије Ужице–Маљен) налазимо, готово доследно, *мене/џебе/себе*, нпр.:

Купићу *ја џебе* књигу Мрш, *Мене* је додељено Зд, Тако *мене* и пасуе Мрш, Дај ти *мене* Ра, Благо *мене* ТП, Пише *мене* Му, слични *мене* О, *мене* долазило ТП, Продо *мене* О, Узела *мене* дџете У, О *мене* не говори Л, све по *мене* Душ, *Мене* је једна рођака умрла Ј, Није *мене* до њега Зд, Узме *мене* паре Рош, *Мене* не треба Вр, Ни *мене* ништа не даде Ми, Он *мене* дадне Зд, Није *мене* ни прилазио К, Докле они и *мене* не даду П, Ти *мене* биди жива и здрава Рош, Па нек *мене* каже, ако смјие Му, Чујем ја, *мене* говори У, Не брини ти о *мене* ТП, Све се осу по *мене* О;

Кажем ја *џебе* Л, свака *џебе* час ЈД, Каже *џебе* Вр, Ја би *џебе* имо причати Л, *Тебе* велім Л, На *џебе* је све О, А ништа *џебе* Ј, Причам *џебе* ДД, Са-ћу и ја да кажем нешто о *џебе* Г, Па да се и о *џебе* чуе понека У, Не говорим реко *џебе* ништа У, Ни *џебе* не послаше депешу Рош, Оставићу ја и *џебе* Рош, А о *џебе* све реко најгорѣ говорио ТП, Колко знам, *џебе* не припаде ништа ЈД, А о *џебе* реко да и не говоримо Ст, Ево *џебе* овѣ У, Ко на пример о *џебе* У, Па *џебе* и кажем О;

Све *себе* Рош, Привуче *себе* Ра, шта има на *себе* О, вако према *себе* ЈД, Најбоље *себе* остави ЈД, да по *себе* не би прдсипо Ми, Гледам га ја, само *себе*, *себе* О, Да кажем нешто и о *себе* ТП, О *себе* не говори Ра, сваки према *себе* ГД, што има на *себе* Л, Све то он у *себе* јадан трпио Г, Наћем ја *себе* мјесто ЈД, Свака о *себе* нека мисли Г, Немој само *себе* ТП, Настави он о *себе* Мрш, Угађају само *себе* Г итд.;

Даде и *мене* Рош, Па *џебе* кажем Вр (насеља најближа Драгачеву).

Број засведочених облика на *-и* је скроман:

Он је *мени* сестрић Мрш, *Мени* је било најтеже Мрш, Ни *мени*, ни њему, нијкомѣ Ра, Богами, *мени* није долазио Ро, Што ће *џеби* књига? Л, Шта ли се реко о *мени* прича У, Мислио је да *џеби* може све да каже Ми, Посло је и *џеби* једну

Ту, Рѣкок ја *шѣби* ТП, што је на *мѣни* ГД, Мисли реко о *сѣби* Му, Да каже штã и о *сѣби* Л.

б) У насељима распоређеним западно од линије Ужице–Маљен по правилу је *мѣни/шѣби/сѣби*:

Мени нѣ даде нѣшта Во, Каже он *мѣни* Го, Вако према *мѣни* йдѣ Ду, Само *мѣни*, њѣму нѣшта Ка, Зар тѣ тако *мѣни* мѣреде урадити Ка, Вѣлѣ он *мѣни* Кр, Дај *мѣни* М, Реко *мѣни* не говори нѣшта М, Пружѣ он *мѣни* М, Пѣслѣ *мѣни* сãт, добар М, *Мени* нѣси нѣшта крѣв Мр, *Мени* је обећѣ Мр, Свѣ по *мѣни* Мр, Свѣ мѣслѣ да је *мѣни* лако СР, Како тѣби, тако *мѣни* Мр, Ударише по *мѣни* Мр, Ма свѣ *мѣни* причã Мр, Што е *мѣни* не покãжѣ, па да видѣ Год, Видѣ се по *мѣни* М, *Мени* не долази П, Ни *мѣни* нѣје лако П, Свѣ припаде *мѣни* П, *Мени* нѣ вјеруѣ Ри;

Тѣби и не говорѣм Во, Нѣ може он *шѣби* нѣшта Го, Реко *шѣби* причам Год, *Тѣби* ðу да кажем Год, Нѣ може он *шѣби* нѣшта Ц, *Тѣби*, изглѣдã, не врѣдѣ говорити М, Дао сам ја *шѣби* слѣдовање П, Покãзаћу ја *шѣби* В, *Тѣби* то нѣ требã М, О *шѣби*, вѣлѣ, нѣнемо ни говорити Мр, Јã ћу *шѣби* свѣ да прѣпѣшем В, Нѣје *шѣби* ни требала школа М, *Тѣби* је лãдно У, Ко ја сãдг *шѣби* ... П, Свѣ је на *шѣби* П, Нѣ би ја *шѣби* ни причѣ П, *Тѣби* нѣ дãм нѣшта Ри, Штã, *шѣби* нѣсу дãли? СР;

Знã по *сѣби* Б, Нãмјестѣ првѣ *сѣби* Го, О *сѣби* и нѣ мислѣ Т, Мѣслѣм ја у *сѣби* Ка, Према *сѣби* Ка, Свѣ *сѣби*, *сѣби* Ц, Јã знãм по *сѣби* Ц, Глѣдãј како ћеш *сѣби* урадити Ц, Привучѣ мѣно према *сѣби* М, Свãкѣ *сѣби* привучѣ РБ, Кãжѣм ја *сѣби* Ду, А *сѣби* угађã П, *Сѣби* нѣје умѣо нѣшта урадити Р, Ко да нѣшто сãм *сѣби* причã Ц, Јѣдѣ се у *сѣби* СР, Свãкѣ другѣ *сѣби* у цѣп тѣрѣ Р, Нѣшта он *сѣби* нѣје ўзѣ В, итд.

Једанпут бележимо *према сѣбе* СР, а више пута устаљено *кѣку мѣне* Во Г о М П Р Т.

Изоглоса *мени/мене* једна је од најмаркантнијих на подручју УЦг. Приближна раздео̀на међа Ужице–Маљен део је дугачке изоглосне линије која полази са југоистока источне Херцеговине, захвата најсевернија насеља данашње Црне Горе,⁵⁸² а затим правцем југозапад-северонсток пресеца србијанско Полимље, Златибор, Ужичку Црну гору (в. карту бр. б) и Колубару, па излази у југоисточни Срем. Западно од ове линије је *мени*, а источно *мене*.⁵⁸³

469. а) Дат.-лок. зам. *он* и *оно* гласи њѣму В ГГ ДД З Ј Ка М Мрш П РБ Ри Ро СР Ст.

б) У дат.-лок. заменице *она* често имамо партикулу *-зи*: *њѣзи* Бр К и сл. одн. *њѣзи* Во ДТ и сл. Говори се, наравно, и *њѣј* Бр З Л П Ро У Ц (примери са силабичним предлогом представљени су у т. 38).

470. Инстр. зам. *ја*, *ѣи*, *себе* најчешће има стандардну форму:

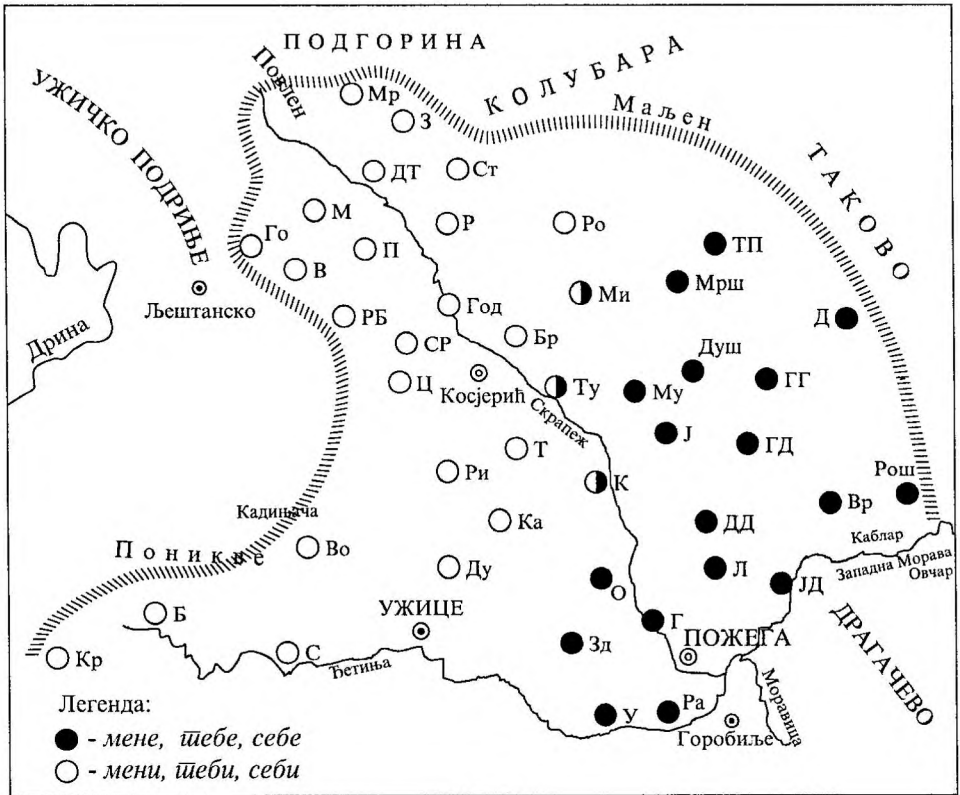
зã *мнѣм* Вр Год Л М Рош СР, сã *мнѣм* Б В Д ЈД Ј К Ка Л Ми С Ст, *йрѣда* *мнѣм* Год Ка и сл.;

с *шѣбѣм* Вр Год Душ Му Ри, зã *шѣбѣм* Г, *йрѣ-шѣбѣм* Ст и сл.;

сѣбѣм Бр Душ Кр РБ Ро Ст, зã *сѣбѣм* М Рош, *йрѣш* *сѣбѣм* ДТ М и сл.

⁵⁸² Исп. М. Ник. СП 374.

⁵⁸³ Исп. М. Ник. СП 374–375 (в. и карту бр. 9 и бел. 1002–1009).

Карта бр. 6: Облик дат.-лок. заменице *ја* и сл.

У неким источнијим насељима засведочени су и аналошки облици (у којима се очитује уопштавање основе ген.-ак.): *з̄а шеб̄ом* ЈД, *с̄а шеб̄ом* Рош.⁵⁸⁴

471. У инстр. заменица *он*, *оно* и *она* са асилабичним предлогом јављају се двојаке форме: а) са наставком *-им* одн. *-ом*: *с њ̄им* Го ДТ Ми П Р, *ш њ̄им* М, *с њ̄ом* ГД Ду О; б) са настаком *-име* одн. *-оме*: *с њ̄име* ДТ Му, *с њ̄оме* П.

У примерима са силабичним наглашеним предлогом *-е* није део наставка; дакле, редовно је *з̄а њ̄им* Во ГД ДД Душ, *с̄а њ̄им* Го Д Ка П ТП Ту, *з̄а њ̄ом* Ст У и сл. (исп. и потврде у т. 38).

Исто двојство (и ограничење) имамо у инстр. зам. *ко*: *с к̄им* или *с к̄име*, али само *з̄а к̄им* и сл. (в. ниже).

472. Ген.-ак. зам. *ми* и *ви* гласи *н̄ас*, *в̄ас* (тако и *к̄од н̄ас* / *к̄од н̄ас* и сл. одн. *з̄а в̄ас* / *к̄од в̄ас* и сл.). У југозападним и неким централним насељима налазимо и облике с партикулом *-ке*: *н̄аске*, *в̄аске*.

⁵⁸⁴ Овакви ликови су засведочени и у неким околним сродним говорима; исп. нпр. Тешн̄ Лџшт. 222 *с̄б̄ом* / *с̄б̄ом*, М. Ник. СП 375 *з̄а мен̄ом*, *с̄ ш̄еб̄ом*, *с̄ с̄еб̄ом* (у говору Муслимана).

Потврде су представљене у т. 38 и 131.

473. Зам. *они, оне, она* у ген.-ак. различито се уобличавају:

њиџ Бр ГД Д Мр Ри Рош (тако и *кòд њиџ, нà њиџ* и сл.), *њиџ* ТП (ретко), *њи Б*
Во З Ми (такође и *кòд њи* и сл.);

њиџи П РБ СР Т (*кòд њиџи, òд њиџи; ì њиџи*);⁵⁸⁵

њиџе Б Ду С (*òд њиџе / òд њиџе*), *кòд њиџе* Б.

Примери у заградама наведени су, другачијим поводом, у т. 38.

Облик *њиџ* (одн. *њиџ, њи*) јавља се на целом подручју; лик *њиџи* засведочен је у северозападним, а *њиџе* у југозападним⁵⁸⁶ и неким централним насељима.

474. а) Дат.-инстр.-лок. зам. *ми* и *ви* гласи: *нàма* Бр Во ГГ ЈД Ј К М Ри ТП, *с нàма* Го К М П РБ, *зà нама* Го Ра Ст, *ìрèд нама* ГГ П Т, *сà нама* ГГ У итд.; *вàма* Во Го Кр Мрш Ри, *с вàма* Г Л П, *зà вама* Г, *сà вама* К и сл.

Поред устаљеног бòк *с нàми* Б Кр одн. бòк *с вàми* Во, засведочено је и ударнише *с лèђà нàми* М.

б) Дат.-инстр.-лок. зам. *они, оне, она* гласи: *њима* В Вр Ду Зд Ка Кр М Му Р Ри Ст ТП Ту Ц, *зà њима* Л Ст, *нà њима* Душ, *ìрèд њима* Ка Ст Ц, *ìò њима* Во; *међу њима* Вр и *међу њима* З.

б. Неакцентиовани облици

475. а) Енклитички облици зам. *ја, њи* и *себе* у ген.-ак. гласе *ме, ње, се*:

Èвè ме Г, *Наградили ме* Год, *Пòставè ме* ДТ, *Нè тиче ме* се ДТ, *Сàчекају ме* Душ, *Не дирају ме* К, *Изгрдију ме* Д, *Угòстише ме* Год, *Покàза ме* Л, *Пита ме* Ро и сл.; — ако *ње* *пита* Б, *Зàмолè ње* Год, *Нè смињм ње* ни *питати* К, *Òцрне ње* Мр, *Чàстè ње* РБ, *Лàжy ње* Р, *Прèгледају ње* Л, *Уплашè ње* З, *Нè волè ње* Мрш и сл.; — *уми се* Вр, *òблàче се* Мр, *убијо се* Му, *испрљò се* Р, *завàлију се* Ри и сл.

Ове енклитике могу стајати и уз предлоге:

зà ме Бр ДД К, *нà ме* В Во ДТ Ј Мр С, *ý ме* ДД Р, *мњмò ме* Мр Ри, *ìрèдà ме* Во ДТ К Мрш, *зà ње* Д С, *нà ње* Бр Го, *ý ње* Д Ка Мр, *ìрèдà ње* Кр Ри Ту; Онò што се *кàжè: нà се, ý се* и *ìòдà се* Ду, *међу се* ТП, *ìрèдà се* Душ Кр С.

б) Енкл. облик зам. *он* и *оно* у ген.-ак. (уколико не стоји уз предлог) гласи *га*: *Кад èто га* Год, *Èво га* òпèт Душ, *Сàчекали га* Зд, *Ишћераше га* Кр, *Нњје га* ни *пòгледала* Р, *Òшинy га* СР, *Òћераше га* С, *Пòставише га* С, *Òтровàли га* ТП итд.

Уз предлоге је *ња* и *њега* (није засведочено *њ*):

зà њга Душ, *нà њга* К, *ìрèдà њга* Рош, *ý њга* Ка П, *ýзà њга* Му;⁵⁸⁷

зà њèга Во Ка, *зà њèга* Во, *нà њèга* Т, *ìрèдà њèга* Ду, *ýзà њèга* Бр П.⁵⁸⁸

⁵⁸⁵ Исп. Тешић Љешт. 222.

⁵⁸⁶ Исп. Ивић Биоска 399.

⁵⁸⁷ Енкл. *ња* бележи и Ивић у Биосци (Биоска 399). Овај облик се јавља и у другим (ближим и удаљенијим) сродним говорима: исп. нпр. Вуковић П-Др. 59, М. Ник. СП 376–377, М. Ник. Гор. 676, Станић Уск. I 208.

⁵⁸⁸ Конструкције типа *зà њèга* засведочене су и у србијанском Полимљу, као у „неким златиборским селима“ (М. Ник. СП 377).

476. Енкл. облик зам. *она* у ак. (уколико не стоји уз предлог) гласи *је* (никада *ју!*):

Уб^чједили смо *је* Во, Увѐли *је* у кућу ГГ, Нећу *је* ни питати Го, Очима *је* не могу глѐдати ДТ, Ва^к *је* држи ДД, Питали *је* Ду, Са^крили *је* Зд, Са^мо *је* поглед^а ЈД, Ту^{не} *је* и саранише Ј, Наговорили *је* Кр, Ајде да *је* ви^диш Мр, Замолише *је* Ми, Ск^йдоше *је* О, По^че да *је* шамар^а Мрш, Не слуш^а *је* Мр, Ск^длише *је* П, Увѐдоше *је* у собу РБ, За^молим *је* л^чѐпо О, Не вол^и *је* Ри, Улов^ише *је* Ст, Д^бро *је* измлати^о Ц итд.

Уз предлоге, енкл. гласи њу: *у^за њу* П, *кр^дза њу* Мрш СР, *ипр^да њу* Ду, *у њу* Кр.⁵⁸⁹

477. Енклитички дат. зам. *ја* и *џи* гласи *ми* и *џи*. Уникатни изузетак имамо у следећем примеру: Извини, ма^{ло} да *џе* нешто рѐчѐм Му.

478. Енкл. облик дат. зам. *он* и *оно* гласи *му*, а зам. *она* — *јој*:

Да му *ја* рѐчѐм ТП, Да^{де} му нешта у р^уке Бр, Дон^оси^о му по^кл^оне ГГ, Рѐкоше му д-^изи^ћѐ ГГ, Ни^{је} му о^стави^о ништа Зд, По^глед^а му у т^орбу Ј, За^палише му шт^алу Л, Говорила са-му ст^о п^ута Т, Сва^шта му на^ђоше О, За^{пр}џетик му Ро, Послаше му ран^е, пар^а, свѐг^а Ст, Да си му при^е рекла Мр, Ни^{је} му ни дав^о ништа Д, Шт^о му реко не рече К, Ни^{са}-му ни зам^ерила О, Сва^шта му рече Л, Д^оста си му реко пл^ати^о СР итд.

Ја сам *јој* д^он^чѐла Год, По^казаше *јој* п^ут Д, При^премили *јој* кр^евет Кр, На^ђоше *јој* и м^омка Ми, Да^{до}ше *јој* да јѐд^е П, Не^што *јој* г^ур^ну у ташну Р, Да^{де} *јој* пар^а П, Рекла би *јој* ја свѐ у очи М, Сва^шта *јој* гов^орили П, Ја сам *јој* по^ставила да јѐд^е Вр, Ни^сам *јој* се ни о^бра^ћала Год, Ни^сам *јој* ни по^казала ДД, Не м^огоше *јој* пом^оћи Рош, Сви *јој* при^лазише П, За^држ^али смо *јој* д^чѐте С, Сва^шта *јој* рече Т итд.

479. Енкл. облик ген.-ак. зам. *ми* и *ви* гласи *нас* и *вас*:

О^ће да *нас* по^би^ју Б, Са^чекаше *нас* д^оље Вр, За^писаше *нас* Г, За^мало *нас* не у^ватише Зд, Рас^порѐдише *нас* око кречан^е Кр, Ју^{ри}о *нас* до Ка^рана К, Даривали *нас* М, Послаше *нас* да д^онесѐмо рани^у М, Пробудила *нас* ра^по Ми, Устављали *нас* да н^оћ^имо П, Не савла^даше *нас* М, Свѐ *нас* ра^шћер^а РБ, Во^лио *нас* ђѐд м^ло^го РБ, Повѐдоше *нас* ва^мо Р, Држ^али *нас* м^јѐсѐц дан^а Ро, Ча^стила *нас* д^обро Рош, Л^чѐпо *нас* при^мили С, Поваташе *нас* у га^ју Ст, Замолише *нас* да не г^овор^имо ништа Ри, О^час *нас* прѐварише С, Држ^али *нас* за^дуго Ст, Сва^шта *нас* пи^та ТП, Прѐварише *нас* канш^ари ЈД, Не на^ђоше *нас* ту^{не} Ту, Испрати^о *нас* д^оље до рас^крсниц^е Т, Нагов^арали *нас* да га не слуш^амо Ту, Упро^пасти^о *нас* У итд.;

Ако *вас* б^уд^у тражили, не б^ојте се ГД, Са^чека^{ћу} *вас* на бр^чѐгу ДТ, Нећу *вас* ништа питати Зд, Ја *вас* ни^сам нагов^ар^о М, Да *вас* са^мо ви^ди^ћѐдо Ми, Не м^огу *вас* ви^шѐ држати Ка, Ми *вас* не^ћемо задрж^авати Кр, О^ћете да *вас* и о^ни на^јур^е ДТ, О^ни ће *вас* уп^утити ђѐ хете радити Г, Он *вас* си^гурно не^ћѐ пу^стити Ми, Ни^сам *вас* ни зв^ала РБ, Свѐ би *вас* реко по^сл^о у за^твор Мрш, Ако *вас* пи^тај^у, не говорите ништа Душ, Па да *вас* ја пи^там, ма^јку вам ва^шу Ра, Ја *вас* и не знам Ду, Тре^ба *вас* издржати Му, Свѐ *вас* реко ја д^обро знам Мр, Ја ћу *вас* д^обро награ^дити Р, Нек *вас*

⁵⁸⁹ Енклитика њу позната је и неким говорима у окружењу; исп. М. Ник. Гор. 676, М. Ник. СП 377. Затичемо је и код Вука (Ивић Поговор 130).

реко они ранѐ и нек *вас* издржавају Зд, Ја *вас* ништа нисам пито О, Питаће *вас* ђе сам Л, Ако *вас* нађу, ја нисам крив Вр итд.

У кабларском селу Рошцима (2х од истог информатора) засведочен је енкл. облик *ве*: Да *ве* пита́м нешто Рош, Ако *ве* нађу ту́де Рош.

У примерима *йрѐда нас* Д, *уза нас* Л ненаглашено *нас* (за *вас* немамо потврда) стоји уз „наглашени“ предлог.

480. Ненаглашени ген.- ак. зам. *они, оне* и *она* (уколико не стоји уз предлог) гласи *иг* (*йг*) одн. *и* (*й*): Са́д *иг* йма́ ДД, Са́д *иг* реко не́ видим Ду, Да *иг* мо́је о́чи не́ видѐ Р, По́тље *иг* вра́тише о́пѐ ва́мо Во, Нек *йг* они гле́дају К, Ра́но *иг* пуштају Мр, Не́ка *йг* П, Све́ сам *иг* ишћерала на́поље Му, Па да *иг* ја́ нешто пита́м Мр, Па *иг* они бо́гами побѝдише Мрш, Ишло *иг* до́ста Мрш и сл.; Са́д *и* не́ма Душ, Шћѐдоше да *й* на́ма пре́дају Ц, Има́ *и* по́доста Ц, До́шло *и* сто́тину П, Ёво *й* ва́мо П (исп. и т. 294).

Уз предлоге се јављају и дужи (али ненаглашени) облици: кро́за њи́г Кр, пре́да њи́г Р, пре́да њи́ П.

481. а) Ненаглашени облик дат. зам. *ми* гласи *нам*:

До́несе *нам* ле́ба, ме́са Б, При́ђоше *нам* на ко́рак В, Да́доше *нам* не́кѐ гуме́аше ГГ, Не о́ставише *нам* ни́шта Ми, Обе́ћаше *нам* се́ме, ђу́бриво, свѝшта ДТ, Покло́нише *нам* сто́ку Д, Подва́лише *нам* Д, По́крадоше *нам* ала́т З, Ли́ѐпо *нам* би́ та́мо Зд, Запа́лише *нам* снѝѐно ЈД, Ова́ *нам* је њи́ва најбо́ља З, Упропа́стијо *нам* весе́ље Зд, Осто́ *нам* за оградом К, По́чѐше да *нам* до́лазе́ го́сти Ј, По́ставише *нам* усло́ве П, Не́ дадоше *нам* ни́шта Кр, Под^т ко́жу *нам* се заву́кли М, Прѐстаде да *нам* до́лази М, Добро *нам* запрѝѐтише О, За́кла *нам* најбо́љег пи́ѐвца РБ, Донѐсоше *нам* ра́нѐ Ра, Ку́ћу *нам* запа́лио Ро, Свако́ *нам* је ве́че до́лазио СР, Не́ће да *нам* замѝѐни Ст, Сва́шта *нам* ре́че Рош, Поручи́ли *нам* да не до́лазимо С, Остави́о *нам* све́га Ст, Да́доше *нам* не́кѐ ке́се ТП, Пи́сала *нам* Цвѝѐта У, Ма́ла *нам* ку́ћа би́ла Ц итд.

б) Ненаглашени облик дат. зам. *ви* је двојак — *ви* и *вам*:

Да *ви* ка́жем Ка, Да́јте да *ви* сви́рам ко́ло ЈД, Ово́ *ви* је ра́нѐ за го́дину да́на К, Ёто *ви* ра́зговѐра Душ, Ку́пићу *ви* по ко́ла К, Да *ви* при́чам Ду, Да *ви* по́новим Ту, Да *ви* објас́ним Ту, Ка́ко да *ви* ка́жем Ми, О́ћете да *ви* по́гледам у шо́љу Р, Да *ви* не́што ка́жем Р, Да *ви* ма́ло до́спѐм ра́киѐ Ми, Да *ви* поже́лим срѐтан пу́т Мрш, Ку́д *ви* се ђѐде дру́г? Ра, Ако *ви* је при́јатно ту́не К, Да *ви* спрѐмим вла́шу ра́киѐ О, Да *ви* по́кажем на́ше во́лове Рош, Да *ви* јо́ш и јовѐ испрѝчам Ро, Ако *ви* ни́је те́шко Му, Јесу *ви* да́ли ? Рош, Вако́, по́нешто да *ви* ре́чѐм Л, Не́ћу *ви* сме́тати Ри;

Па́зите да *вам* не по́двѐлѐ Б, Ни́шта *вам* она́ не́ће да́ти В, Она́ би *вам* то́ најбо́љѐ испрѝчала Год, Ако *вам* до́ђем та́мо ДД, Да *вам* ка́жем не́што Ј, Срѐтно *вам* весе́ље К, По́казаћу *вам* сли́ке Ка, Реко́ не́ћу *вам* ни́шта Кр, Испрѝчала би *вам* јо́ш не́што М, По́казаћу *вам* пу́т Мрш, Не могу́ *вам* ни́шта обе́ћати О, Једно́ ћу *вам* ре́ћи Ро, Нисам *вам* испрѝчо́ о жѐтви ДД, Све́ ћу *вам* ре́ћи ка́ко је би́ло Б, Љу́ди, штѐ сам *вам* ре́ко́ Ро, Ако *вам* се бу́дѐ жа́лио, поша́љите га ва́мо Л, Ја́ ћу *вам* све́ по́казати М, Све́га́ ћу *вам* по́слати М, Не́мам *вам* штѐ при́чати Ст итд.

Енкл. облик *ви* чест је (одн. најчешће преовлађује) у источнијим и централним насељима, док је редак (или пак изостаје) у западнијим селима.

в) Ненаглашени облик дат. зам. *они, оне* и *она* гласи *им*:

Нè трeбā *им* нїшта В, Дāдоше *им* нeкe пoњавe Вр, Свeгā *им* пoслaли Г, Одвeдоше *им* јeдїну крāву Д, Дa *им* јā нeшто кāжeм З, Рeкo дa *им* дāм брāвa Ј, Зaпaлише *им* нeкy кaчару Кр, Нeћу *им* нн рeћи Кр, Јā бн *им* пoстaвијo сāмo јeднo пїтāњe М, Лївсaлo *им* н Јoнo дрyгo пāшчe Му, Свe *им* сe пoмшeшaлo у глāви Ми, Пoрyчићу *им* дa нe дoлaзe Ми, Нe дaдo *им* нїшта Р, Нeћу *им* вїшe нн дoлaзити Рa, Нїјe шћeлa дa *им* сe прoтївї М, Нeћу дa *им* смeтaм З, Нe мoгy *им* нїшта Рн, Пoстaвише *им* дa јeдy Му, Свe ћу рeкo дa *им* дāм У, Нe шћeдоше *им* дaти П, Зaсмeтaлa *им* грāнa Рo, Нaпрaвиo *им* нaкy кyћу С, Нeћу *им* вāлдa смeтaти Ст итд.

Нa пoмeнe:

1) Систeм eнклитичкнх зaмeницa *ми, ви* — *нaс, вaс; нaм, вaм (ви)* свoјствeн јe и јoш нeким гoвoримa истoчнoхeрцeгoвaкoг типa у зaпaднoј Србїји; oвaкo јe нпр. у Гoрoбїљу,⁵⁹⁰ зaтим у злaтнoбoрскoм и пoлнмскoм крaју.⁵⁹¹ Дрyгaчнїјe јe нпр. у Дрaгaчeвy, гдe имa нe сaмo *ви* (чeшћe јe *вaм*) нeгo и *вe* (чeшћe јe *вaс*),⁵⁹² и у Љeштaнскoм, гдe нeмa нн *ви* (дoслeднo јe *вaм*).⁵⁹³

2) Вуков снстeм eнклнткa уз прeдлoгe (тнпa *нa сe, у сe, мeђу сe, прeдa* нїж и сл.), иaкo прнлнчнo рaзуђeн, ннјe тaкo бoгaт кaо нпр. у пoлнмскoм нoвoштoкaвскoм гoвoру.⁵⁹⁴

2) ОСТАЛЕ ИМЕНИЧКЕ ЗАМЕНИЦЕ

482. Зaм. *кo* имa oвaквe oблнкe: нoм. *кo* Б В Г Го ДТ Душ ЈД К Ка М Ми Р Ст У Ц; — гeн.-aк. *кoгā* ГГ М Ро Ц; зa *кoгā* Г Р, нa *кoгā* СР; *oш* *кoгā* Год, зā *кoгā* Мр, нā *кoгā* Ду С, y *кoгā* Рн; — дaт.-лoк. *кoмe* Г Ро Т Ц, *кoмe* ЈД ТП; — ннстр. *с кїм* Вр ДД Му Р Рош, *с кїмe* Душ Рн, зā *кїм* Во.

483. Зa зaм. *шїя* oвдe нaвoднмo: гeн. *чeгā* Мр С Т; *oш* *чeгā* М Р; *o-чeгā* Р, *oдoш* *чeгā* Рн, aлн н *o-шїя* Душ, *oш* *шїя* ГД;⁵⁹⁵ — дaт. *чeмy* Во Ду Ст; — aк. зā *шїя* Во, y *шїя* Во Ду К; — ннстр. *чїмe* Б Му О Т; *ш* *чїм* Бр Зд Му С, *ш* *чїмe* Кр; *сā* *чїм* Б Ро; — лoк. нa *чeмy* М, o *чeмy* Ду О П РБ, aлн н нā *чeм* Му С, o *чeм* Ст, y *чeм* Ду.⁵⁹⁶

484. Зa зaмeннцe слoжeнe сa *-кo* н *-шїя* имaмo слeдeћe пoтврдe: *нїкoгa* Вр Ми, *нїкoгā* Бр ЈД Мрш Рa Рн, *нeкoгā* ДТ Му О П Ро, *нeкoгa* Рн, *свāкoгā* Ро СР С ТП; *кoјeчeгā* Душ, *кoeчeгa* Рa, *нїчeгā* Душ Рош, *нїчeгa* Му, *свāчeгā* Г Мр П,

⁵⁹⁰ М. Ннк. Гор. 675.

⁵⁹¹ М. Ннк. СП 378–379.

⁵⁹² Ђук. Дрaг. 145.

⁵⁹³ Тeшнїћ Љeшт. 222.

⁵⁹⁴ М. Ннк. СП 380.

⁵⁹⁵ Oблнк гeн. *o-шїя* н сл. јaвљa сe н у нeким блнжнм н удaљeннїм срoдннм гoвoрнмa; нсп. М. Ннк. СП 381, Вуковнћ П-Др. 61, Руж. Пљ. 173, Стaннћ Уск. 1 210 итд.

⁵⁹⁶ Oвaквн лнкoвн су зaсвeдoчeнн н у нeким гoвoрнмa у oкрyжeњу; нсп. нпр. М. Ннк. СП 381, Тeшнїћ Љeшт. 223.

сва̀чега Ст; у неког̃ Ми; — *ником̃* Бр П Т Ту, *никоме* Рош, *ником* З, *ником нишиа* С, *сва̀ком̃* В ГГ Ра Ри, *о сва̀ком* по̀нешто В Ра; *ничему* Т, *о свѣчему* П.

485. У зам. *нико* (*нишиа*) предлог раздваја негацију *ни* од основе *шиа* у примерима као што су:

ни за ког̃ ДД П, *ни с ким* РБ, *ни од ког̃* Му; *ни за шиа* Вр Д Зд Ка, *ни око шиа* Ка, *ни за чим* З Ц, *ни ош чег̃* Вр и сл.

486. Засведочен је и пример За *нишиа* га окривили Л и више (оваквих) примера са предлогом *без*: *није то без нишиа* Ри, *без ишиа* остадо ДТ, *без нишиа* није сугрно Ка.

487. а) Зам. *шиа* се (као што смо видели у т. 38) јавља у конструкцијама с предлозима, али се она (у ном. и ак.) неупоредиво чешће појављује самостално (у значењу неододређене зам. *нешито* итд., и то углавном у упитним и зависним изричним и односним реченицама):

Ма *шиа* ми ка̀за З, *Шиа* то ка̀жеш, Милом̃ре? Во, *Шиа* тра̀жи? Г, Са̀мо ме нѐ питај *шиа* ра̀дим Г, *Шиа* рѐче? Год, Брига менѐ *шиа* ко̀ мисли Душ, Е *шиа* ми исприча̀, сунце ти З, Биће ти *шиа* К, *Шиа* ђу реко ја Р, *Шиа* ћемо, ку̀-ћемо? К, Не знам ни *шиа* би ти причо̀ Ка, Бо̀же реко *шиа* да јој ка̀жем М, *Шиа* да ра̀дим? М, *Шиа* ко̀ ра̀ди, себи ра̀ди Мрш, Е *шиа* ти је живот, мој бра̀те РБ, *Шиа* мо̀гу кат сам ва̀ки Ра, *Шиа* се ког̃ ти чѐ Ри, *Шиа* су рѐшили, нѐ знам Ро, Ма *шиа* ми је брига Во, *Шиа* си му то ка̀зо, бо̀к те вѝдио Р, *Шиа* причаш̀, јеси ли лу̀д Ро, *Шиа* ја̀ да рѐчѐм људи́ма ТП, *Шиа* смо ми ту мо̀гли О, *Шиа* ску̀ваш̀, то ћеш и јести СР, *Шиа* би буда̀ли? ТП, И није бо̀гзна̀ *шиа* Т, *Шиа* сам има̀ла, то сам и је́ла Т, Зна̀ ва̀љаде *шиа* му је чѝнити У, Ура̀ди *шиа* мо̀реш Ц.

б) У значењу 'зашто', 'чему' и сл. јавља се само заменица *шио*:

Шид си до̀шо? В, *Шид* ће ти? Ду, *Шид* ме ни́си чѐко? Зд, *Шид* не до̀ђе? Кр, *Шид* си прилазио̀? М, *Шид* ни́си пи́то? Му, *Шид* си се смр̀ко та̀ко? П, *Шид* ме ни́си по̀звѐ? О, *Шид* нѐ би? Ст и сл.

в) Ова заменица се јавља и у функцији везника:

Шид сам зна̀ла, испричала сам Б, Изнесѐ *шио* го̀д има̀ Зд, Прѐкоцкѐ и јѐно ма̀ло *шио* је има̀ К, Би́ли су ђви *шио* снѐмају Мр, *Шид* сам мо̀гла, то сам и ура̀дила С, Рѐко и *шио* није мо̀ро ТП, *Шид* нѐ можем, нѐ можем Во, Нек има̀ ђѐци, мѐни *шио* ђстанѐ Во и сл.

488. Заменице сложене са *шиа/шио* имају: а) или облике на -а: *ишиа* Го Душ Кр Л П Р Ра Ри Рош, *сва̀шиа* Бр ДД Кр П РБ Ту У Ц; б) или дублетне форме: *нешшиа* Бр Го Ј Кр М П / *нешшио* Г Зд Л М Ро, *ѝнешшиа* ГГ З / *ѝнешшио* Мрш.

489. Наводимо и: *шидогод* Зд Т; *шиа би́ло* К Ст, *би́ло шиа* Ст.

490. Говори се *свак* (није засведочено *свако*):

Није *свак* мо̀го пећи ци́глу Душ, Нѐ смије *свак* ни да и́де З, *Свак* својој ку̀ћи Зд, *Свак* има̀ свој по̀со Кр, То̀ *свак* зна̀ М, *Свак* ру̀ча Ми, *Свак* своѐ у́змѐ О, Нѐ морѐ *свак* РБ, *Свак* свога во̀ди Ри, Није ни има̀ *свак* РБ, *Свак* у својој њиви ра̀ди Ри, *Свак* ће ти то рѐћи ТП, *свак* Б Бр Г Год Ро Т Ту.

ПРИДЕВСКЕ РЕЧИ

1) ИМЕНИЧКА И ЗАМЕНИЧКО-ПРИДЕВСКА ПРОМЕНА

491. За стање и међусобне односе двеју промена најважније је следеће: слаба заступљеност именичке⁵⁹⁷ и недоследна оделитост именичке и заменичко-придевске промене.

492. Међу малобројним потврдама им. промене знатан део отпада на овакве ликове у устаљеним изразима и називима места и празника:

ген.-ак. Ако је *о-дѡбра* рѡда З, Ош *кѡсела* млѡѡка? Во, лѡнчић пасуља *кѡвѡна* ДД, Нѡмѡ *лѡѡѡна* дѡна Ми, Бјѡжи од *лѡда* чоѡка Мрш, от *ѡрѡѡна* брашна ГД, мѡло *ѡрѡѡна* брашна М, *Слѡба* је бѡјо срца Ду, Немој реко на *сѡѡра* чоѡка Ра, Да је бѡрем *сѡва* лѡба да јѡдѡмо У, преко *ѡѡла* лѡта К;

ѡд *зла* ѡца и јѡд *гѡрѡ* мајкѡ ДТ, *ѡѡшка* срца Душ, Мѡни се реко *ѡѡрава* пѡсла Д; од *Лѡнова* Сѡла Ду, преко *Лѡнова* Сѡла У; приѡе *Бѡрѡѡва* дѡна или пѡсле *Бѡрѡѡва* дѡна ДД;

лок. *о Видѡву* дѡну ГД (исп. и потврде у т. 353).

Дијалектолошки су маркантни следећи облици ном. (одн. ном.-ак.) им. промене:

Бѡжићан пѡс Ро, за *рѡчан* рѡд П, *ѡѡничан* лѡб се ѡмѡѡси Му.

493. Интересантне су потврде обличко-прозодијског „укрштања“ неодређеног и одређеног вида, које можемо сврстати у две категорије:

а) акценат неодређеног + облик одређеног вида:

бѡѡлѡг кѡња ТП, *ѡставѡ* га и *гѡлѡг* и *бѡсѡг* Ц, *дѡбрѡг* дрѡга Ри, Довѡдоше га *жѡѡѡг* и *здрѡѡг* РБ, *Клѡла* га и *мѡѡѡѡг* Р, Ни *мѡѡѡѡм* Рѡдивѡју нѡ дѡ мѡра Мрш, *сѡмѡг* сѡра Во, у *ѡѡѡѡѡм* тѡрету Ду, За *нѡкѡ* *лѡѡѡѡѡг* мѡмка ѡтишла О;

б) присвојне зам. и присв. придеви + заменичко-придевска деклинација:

од *ѡѡѡѡѡга* ѡца ГД, од *ѡѡѡѡга* брѡта Мрш, у *ѡѡѡѡме* рѡду М, из *ѡѡѡѡга* стрѡја К;

свѡ по *бѡѡѡѡѡм* Ду, у *мајѡѡѡѡм* крѡлу Рош, од *Мѡѡѡѡѡѡг* ѡмбѡра Ро, ис *ѡѡѡѡѡѡѡг* новчѡника Му.⁵⁹⁸

Потврде заменичко-придевске промене (укупно узевши, неупоредиво бројније) наводићемо, различитим поводима, у наредним пасусима овога одељка.

⁵⁹⁷ У сродним говорима западне Србије именичка деклинација прид. зам. и придева је у „приметној“ (М. Ник. СП 385) или пак поодмаклој рецесији (исп. Бук. Драг. 139, В. Ник. М-Гс 197, М. Ник. Гор. 676); у Љештанском и Тршићу овакви ликови нису засведочени.

⁵⁹⁸ У говорима србијанског Полимља, поред ова два, засведочен је и трећи модел „укрштања“ двеју промена: читује се само у примеру *ѡмѡ сѡѡѡ ѡѡсека* — прозодијски лик одређеног + морфолошки лик неодређеног вида (М. Ник. СП 385).

2) О ПОЈЕДИНИМ ПАДЕЖНИМ НАСТАВЦИМА

494. У ген. (одн. ген.-ак.) и дат.-лок. сг. заменичко-придевске дефлексије мушког и средњег рода придевских речи (прид. зам., прид., бр. један и редних бројева) јављају се наставци *-ог (-ег)* и *-ога (-ега)* одн. *-ом (-ем)* и *-ома (-еме)*, где су крајњи вокали *а* и *е* покретни, тј. необавезни.

495. Примери без покретног вокала. а) За ген. (или ген.-ак.) исп.:

вѣшѣг Бр Му Ри, *којѣкаквѣг* Л, *наѣшѣг* Ми Ри, *нѣкѣг* Кр, *њѣнѣг* Г П С, *ѣвѣг* Кр, *ѣнѣг* П Ри, *свѣкѣг* ГГ ДД Мрш Му и сл.;

бѣѣлѣг Г П, *вѣѣнѣг* Мр, *вѣѣнѣг* Г С, *гѣѣрѣг* С, *гѣѣрѣнѣг* Р, преко *Дебелѣг* брѣда Го, *жѣѣшѣг* С, *куѣѣвѣнѣг* Ду, *мѣѣшѣг* Ст, *наѣѣстѣриѣг* РБ, *ѣѣѣшѣнѣг* Зд, *ѣѣѣшѣнѣг* Му, *свѣѣшѣг* Кр Ри, *свѣѣшѣкѣг* Му, *слѣѣбѣг* М, *слѣѣвѣнѣг* Д, *снѣѣжѣг* Ст, *срѣѣскѣг* ДТ, *чѣѣшѣвѣг* РБ, *шѣѣнѣчѣнѣг* Го Ст Ту и сл.;

и *јѣднѣг* и *дрѣѣгѣг* М, *јѣднѣг* В Ду Ј М Ра Рош Ст;

дрѣѣгѣг Вр Мр, *јѣдан пѣѣре-дрѣѣгѣг* О, *ѣѣѣѣ-сѣдмѣг* Р, *ѣѣсѣмѣг* М, *ѣѣѣшѣнѣсѣшѣг* Во.

б) За дат.-лок. исп.:

наѣшѣм РБ Ри, *нѣкѣм* Ра Т, *ѣнѣм* Ри, у *свѣкѣм* Мрш Т, на *ѣѣѣм* Ст и сл.;

у *Ужичкѣм ѣѣдрѣѣду* Ка, у *вѣѣѣм* ТП;

на *јѣднѣм* Во Ду РБ Т, у *јѣднѣм* Год З Рош, *дрѣѣгѣм* Во С, *сѣдмѣм* М, на *шѣѣснѣсѣшѣм* мјѣсту Р и сл.

496. Примери са покретним вокалом су, укупно узевши, бројнији:⁵⁹⁹

а) за ген. (или ген.- ак.) наводимо и следеће:

вѣшѣга Мр Ри, *какѣга* Ми, *наѣшѣга* Ст, *нѣкѣга* Д СР, *њѣнѣга* Го С Ст, *овѣѣлѣкѣга* Д, *ѣѣнѣкѣга* С, *свѣкѣга* Ду С и сл.;

бѣѣгарскѣга Д Зд, *будѣѣласѣѣѣга* Мрш, *вѣѣѣга* Бр Кр Л М Т Ту, *главнѣга* Во Ст, *слѣѣѣѣга* О, *гѣѣрѣѣѣга* Ту, *ѣѣѣѣнашѣѣга* Б Во ДД ДТ П Ту, *лѣѣѣѣѣга* Ми, *млѣѣѣѣѣга* Б М ТП, *млѣѣѣѣга* Б Го Душ Л РБ Р Ра У, *наѣѣмлѣѣѣга* Мрш, *нѣѣѣѣѣѣѣга* Р, *нѣѣсрѣѣѣѣѣѣга* Ми Мр Мрш О, *ѣѣѣѣѣѣѣга* Л, *ѣѣѣѣѣѣѣѣѣѣѣѣѣга* Б ДД Мрш Ро, *свѣкѣга* Рош, *свѣѣѣѣѣга* Мр, *срѣѣскѣга* З, *ѣѣѣѣѣѣѣга* Ми, *ѣѣѣѣѣѣѣга* Во Ду, *ѣѣѣѣѣѣѣга* Т и сл.;

дрѣѣѣѣѣга С, *ѣѣѣѣѣѣѣга* Ст, *јѣдан на дрѣѣѣѣѣга* ТП, *ѣѣѣѣѣѣѣѣѣѣѣѣѣга* У и сл.;

б) за дат.-лок. исп.:

какѣме ДД, *нѣкѣме* Ј, у *нѣѣговѣм* Душ, на *мѣме* имаѣу Ду, *свѣкѣме* ДД;

ѣѣснѣме Зд, на *ѣѣѣѣѣѣѣме* пѣту Во, *сѣѣѣѣѣѣѣме* Д Душ, *ѣѣѣѣѣѣѣѣѣѣѣѣѣме* З, *ѣѣѣѣѣѣѣѣѣѣѣѣѣме* Душ и сл.;

јѣднѣме Ј, *ѣѣѣѣѣѣѣме* Душ, *дрѣѣѣѣѣме* Г Ц.

в) Посебно ћемо издвојити невелики број потврда дат.-лок. са основом на непчани консонант, где се јавља наставак *-еме*:

у *наѣшѣме* зѣсеѣку ДТ, у *наѣшѣме* краѣу СР; на *ѣѣѣѣѣѣѣме* Год, на *ѣѣѣѣѣѣѣме* Год; *наѣѣѣѣѣѣѣме* ДТ, *наѣѣѣѣѣѣѣме* ДТ.

Само једанпут налазимо наст. *-ему*: у *наѣшѣму* краѣу Ми.⁶⁰⁰

⁵⁹⁹ Дуже форме преовлађују и у неким околним говорима; исп. нпр. Ђук. Драг. 139–140, В. Ник. М-Гс 198, М. Ник. СП 389. У новопазарско-сјеничким говорима прид. зам. готово увек имају дужи облик (са покретним вокалом *а*, *е*, *у*) у мушком и средњем роду (Барј. НП-Сј. 91).

⁶⁰⁰ Облици на *-ему* (нпр. *вѣшѣму*, *наѣшѣму* и сл.) релативно су чести у говорима србијанског Полимља (М. Ник. СП 389), а преовлађују, нпр., у говору Конавала (Кашић 324).

497. Инструментал сингулара. а) На већем делу подручја (изузетак су само насеља подринског залеђа, тј. северозападни део области), у говору најстаријих (грубо узевши, старијих од 70 година, нижег или никаквог образовања), јавља се најчешће (одн. често или пак приметно) наставак *-ијем*. Засведочени су следећи примери:

гвозденијем чакмаком М, *гњеченијем* граџом ТП, *маљом дрвенијем* Рош, *са дрвенијем* клипом Ј, *дрвенијем* раџом Ду, *један за дрџијем* Мрш, *за дрџијем* послим С, *са ђаволскијем* цаџом Ро, *са једнијем* Црногорцом Ту, *с једнијем* клипом ТП, *са једнијем* мајстором Ка, *једнијем* потџом У, *иод једнијем* каменом Ра, *киселијем* квасцом Му, *са коњскијем* кољима Л, *са кукурузнијем* брашном Р, *са маљијем* тестеретом Т, *са маљијем* сином К, *са мојијем* шураком Кр, *с мојијем* оцом Г, *с мојијем* брусом О, *с некијем* чоџком Рош, *са његовијем* браћом У, *његовијем* пиштољом Мрш, *са њезинијем* оцом Г, *овијем* пућом Ра, *некијем* пућом Зд, *с овијем* капетаном Д, *са овијем* унуком Д, *овијем* гвођђом С, *са овијем* прилогом ДД, *овијем* прућом Б, *са овијем* казаном ТП, *иод овијем* грџом Ра, *са овијем* житом У, *са овијем* столићом Зд, *овијем* грањом Во, *са сводјијем* пријатељом Му, *са сводјијем* друћом Л, *сувијем* брусом Му, *с шакијем* алатом ДД, *с шакијем* чоџком Ра, *с шиијем* рођаком У, *с шиијем* поздером Т, *с шиијем* платном У, *с шиијем* да... Ка Ми, *шеничнијем* брашном Г *шеничнијем* љџом Г итд.

б) Наставак *-им* или преовлађује (већи део подручја) или је једини (северо-западни део области); нпр.:

са бчијем луком Б, *с вашијем* друћом С, *гвозденијем* ексером М, *са плућом* дрвенијем О, *с једнијем* друћом Ро, *с најбољијем* Го ТП, *с његовијем* оцом Ри, *са најшијем* поштаром Ри, *с некијем* гредељом Зд, *за некијем* Миланом Ст, *са њинијем* некијем комшијом Ри, *иод овијем* кровом Мрш, *за овијем* дућом Ст, *овијем* струћом Р, *с овијем* рођаком Мрш, *са шиијем* О, *с шиијем* Ро, *шешкијем* раџом Т, *шеничнијем* брашном Р, *с некијем* Камбером Во и сл.

О напоредној употреби варијантних наставака *-ијем* и *-им* на већем делу подручја УЦг сведоче и „комбинације“ *за овијем најшијем јаднијем* ђџом Л, *с шиијем бчијем* пешкиром Во итд.

Вишеструко је интересантан пример *са белијем* илацијом Рош.

498. Генијив йлурала. а) У односу на наставак *-ијем* у инстр. сг., пандански наст. *-ије(г)* у ген. пл. јавља се на истом простору и код „истих“ информатора, али у већем броју примера. Налазимо:

имā бџије од менџ ТП, *брскије* трава Мр, *од вакије* будала Мрш, *вџикије* домаћинā Душ, *шџрпй иџије* бакреније Рош, *воденије* иџије животињā Ту, *волоовскије* сџарије плџа Ка, *вуненије* рукавица У, *главније* рогова Ст, *од главније* иџије четника У, *глеђаније* судова Ка, *о-дџџије* сланина ДД, *о-дџџије* јабукā Рош, *дџвније* свџтџа К, *дџбријег* радника Ри, *дџбрије* људй Ми, *дџбрије* ђака ТП, *дрвније* кашикā Л, *из дрџије* крајџа Ст, *од живијег* Ка, *жџуиџије* дукаџа Го, *зађевџеније* пара ТП, *оџи* какије крпа Ј, *од лојовскије* некије прџвара Зд, *имало је* маљије О, *моије* рођака Му, *моије* шџсџџ ари Б, *од момачкије* данā ТП, *маџо мушкије* глава Р, *мушкијег* ногу ЈД, *наџиџије* куђа Ду, *наџиџијег* људй Ст, *наџиџије* рођака Душ, *наџиџије* сељака Л, *некије* друџџа Ту, *некије* црџџа Ро, *некијег*

парчића Б, *некије* трáva Ту, *некије* ћошкѡвā У, *некије* штѣточинā Д, *некијег* штапѡвā Мрш, *њиније* обичāјā ГД, *њиније* тѣнкѡвā Му, *њинијег* обичāјā Кр, *ѡвије* вѡтњака Ми, *ѡвије* лчиѣкѡвā О, *од ѡвије* *нашије* људй ДД, *ѡвије* срнā Ми, *ојевѣније* момака Г, *ѡније* пита П, *ѡнијег* колача Вр, *ѡређашњије* судѡвā С, *рāзније* колача ЈД, *рāзније* сорти Д, калупчића *ѡнијег* Б, *ѡнијег* колача К, у виду *садашњије* панталѡнā ГГ, *сирѡмашиње* људй Ми, *аљинā* *стиāрије* Т, *стиāрије* жѣнā Ст, *стиāринскије* казанā О, *сүвије* шљивā ЈД, *ѡакије* вретѣнā Д, *ѡије* вршалица Душ, *ѡијег* дечкѡвā Ри, *ѡије* калдрма Душ, *ѡије* мйнā Г, *ѡуђије* земаља Ј итд.

Поред чешћег (и очекиваног) *свије* одн. *свијег* засведочено је и необично са *свијег* зграда (о овом и другим облицима зам. сав в. ниже у т. 499).

б) У деловима области који знају за наст. *-ије(г)* преовлађује, ипак, наставак *-и(г)* (код млађих је редован, а код старијих се јавља у мањој или већој мери); истовремено, он је једини (знатно чешће је *-и* него *-иг*) у северозападним насељима. Из мноштва потврда издвојићемо следеће:

од већиг К, *од гѡшовй* јѣлā Го, *грдни* мученикā РБ, *о-ѡмаћи* живѡтњиā М, *дрвени* *неки* брусева П, *ош* прүтовā дренови Ро, *добрй* младића З, *жāлосни* момака Ду, *живиг* људй Ц, момака *лчиѣйй* В, *лчиѣййг* ђевојакā Во, *лудй* политичара Мр, *пачишћани* људй Мр, *кокакиг* Во, *ош* *ѡравиг* дасакā СР, *ѡни* *ѡѡварни* лйстѡвā В, *ѡвиг* мученикā О, *ѡвиг* тестеради РБ, *ѡви* *мѡдѣрни* пића Т, *ѡни* лѣтвица Ц, *ош* *ѡлмеини* људй М, *стиāри* жѣнā Ц, *ош* *стиāри* времѣнā П, *рāзни* типѡвā Р, *рāзниг* сѣмѣнā Ту, *рђави* очѣвā М, *сүви* шљивā М, *ѡи* дрљачā Мр, *ош* *цшѣли* шљивā Ц, *цѣли* дѣвет шака СР, *ѡуђиѣ* бѡкавā Ту, *ѡуђиѣг* брā Б итд.

И овде имамо комбинације: аљинки *неки* *стиāрије* ТП, ис *ѡије* лѡвачкй *друшћивā* К, *ѡније* зѣмљаниг тањира Т, *ѡвије* нѡви кѡћа М, *ѡније* сүшениг шљивā Во.

499. *Дайив* — *инстирументал* — *локайив* *йлурала*. Наставци су *-ијем* и *-им*, а јављају се са истим ограничењима (ареалним и животодобним) и сличним „збирним“ фреквенцијским омером као и варијантни наставци сагледани у претходним двома тачкама.

а) Наставак *-ијем* читује се у следећим засведоченим примерима:

са бчиѣлијем пешкирима Ра, *на гѡздѣнијем* тѡчковима Л, *е глүйијем* жѣнама нѣшто дати Г, *са добријем* домаћинима Л, *са добријем* коњима Л, *добрйјем* сѣкирама ТП, *у дрвенијем* кацама Ка, *са жāлоснијем* мајкама У, *са зѣмљанијем* тањирима Му, *са злāйнијем* рѣсама Ро, *са јакйјем* коњима ТП, *у лчиѣйијем* кољима Му, *с лүдијем* људима Му, *у лѡијем* мѡкама ТП, *на лѡијем* рѡкама Т, *ѡо* *нашијем* кѡћама Ми, *у нашијем* пѡсловима Л, *са нашијем* тѡповима Д, *у нашијем* сѣлима Б, *са некијем* мѡлитвама Ду, *ѡо* *некијем* сѣлима Ту, *са некијем* тѣговима О, *у некијем* *стиāријем* бакрачима Ст, *на нискијем* нѡгама Д, *нѣговијем* рѡђāцима Во, *ѡо* *ѡнијем* јаругāма ДД, *са ѡнијем* приткама Г, *са ѡнијем* прүтовима Вр, *са ѡнијем* чѣкићима Т, *за ѡстиāлијем* бѡрцима С, *са ѡнијем* *ѡѡганијем* рчиѣцима ГГ, *рāзнијем* алатима Ту, *са рāзнијем* бѡјама Рош, *рāзнијем* јѣлима О, *на сѡдијем* рѡкама Д, *на стиāкленйјем* нѡгама ГГ, *о* *стиāријем* занатима Ми, *са стиāријем* људима Душ, *о* *стиāријем* свāдбама Г, *у ѡакијем* бѡјама Л, *са ѡакијем* људима Мрш, *са ѡѡѡијем* копачима Рош, *са ѡијем* официрима С, *с ѡијем* клчиѣштима Р, *у ѡијем* ѡпанцима Ду, у

шѐшкијем мѹкама ГГ, *са шѹжнѣјем* ђчима Ри, *са ѹжаснѣјем шѣјем* бѡловима Ду, *у црнѣјем* њлинама У.

б) Број засведочених примера са наст. -им је, укупно узевши, знатно већи; издвојићемо следеће:

у бчѐлѣм њлинама Бр, *у вуненѣм* сѹкњѡма Л, *у дрвенѣм* бурѡдима О, *са ђѡбрѣм* вѡловима Ри, *ѡо дрѹгѣм* мјѣстима Ро, *са дрѹгѣм* жѣнама М, *у зѣмљанѣм* врѹнама ЈД, *са круѣтѣм* нѣкѣм љѹдима Д, *са моѡѣм* дрѹговима Ту, *са моѡѣм* синѡвима Мр, *ѡо нѡшѣм* њѣвама О, *у њѣнѣм* кѹћама ТП, *ѡо њѣнѣм шѣм* лѣвадама З, *са ѡнѣм њѣнѣм* мајсторима Во, *са ѡнѣм* трубѡчима С, *у ѡнѣм* вѣликѣм чабровима Зд, *ѡо сѣѡарѣм* ђбичѡима Мрш, *у шѣшкѣм* мѹкама Кр, *у шѣм* кѡлибама Ка итд.

Исп. и комб. *са сѣѡарѣјем* нѣкѣм дрѡњама Рош.

Напомена:

Упорѣђујући утиске о распрострањености и степену заступљености облика са наст. старе тврде промене (ликова са *ије*, тј. са *ијем* у инстр. сг. м. и ср. рода и дат.-инстр.-лок. пл. и *ије(з)* у ген. пл.) на подручју УЦг са кореспондентним приликама у оближњим сродним говорима, запазили смо следеће. Од Пиве и Дробњака до чачанске котлине „нижу“ се говори у којима (поступно, од једног до другог) опада фреквенција ликова са *ије* (нпр. пивско-дробњачки зна само за дуже облике,⁶⁰¹ у новоштокавском полимском они преовлађују,⁶⁰² у горобилском⁶⁰³ и, шире, моравичком,⁶⁰⁴ равноправни су са краћим облицима, док у драгачевском изразито претежу облици са наставцима старе меке промене).⁶⁰⁵ Простирући се између моравичко-драгачевског подручја (у коме ликови са *ије* постоје) и Ужичког Подриња (у коме ликови са *ије* не постоје),⁶⁰⁶ Ужичка Црна гора не прилази интегрално ни једној ни другој страни. Наиме, њезин мањи (северозападни) део придружује се подринским идиомима, док су прилике у другим деловима области (у далеко већем броју насеља) најчешће ближе моравичкој него драгачевској ситуацији.

Судбину звонких дијалектизама типа *овијем*, *овије(з)* није тешко предвидети. Узмемо ли у обзир положај нашег говора, прилике у окружењу и, посебно, чињеницу да је најстарији слој становништва њихов последњи баштиник, можемо казати да су овакви облици у наглом повлачењу.

3) О МЕЂУСОБНОМ ОДНОСУ НАСТАВАКА „МЕКЕ“ И „ТВРДЕ“ ОСНОВЕ

500. а) Да однос између наставака двеју основа није озбиљно нарушен (тј. углавном одговара приликама у стандардном језику) сведочи затечено стање у

⁶⁰¹ Вуковић П-Др. 17.

⁶⁰² М. Ник. СП 389–396.

⁶⁰³ М. Ник. Гор. 655.

⁶⁰⁴ В. Ник. М-Гс 198.

⁶⁰⁵ Бук. Драг. 140–141.

⁶⁰⁶ Тешнѣ Љешт. 191.

Карта број 7: Распрострањеност и фреквенција примера типа *овијем, овије(џ)*

највећем броју придевских речи (и неких прилога) са основом на палатални одн. непчани консонант; нпр.:

ва̋ше Б Г Г Г Д З Д Ј Д Л М О С, *на̋ше* Бр Г Го Год Д Д Р Ст Т П, *чи̋ле* Бр Вр Л Ро Т П Т Ц, *ни̋чи̋ле* В Т Ц; *ђе̋иши̋ње* Бр Б Год Му О Р Б, *је̋се̋ње* Душ, *ље̋ишо̋ње* Ту Зд, *не̋када̋шње* Ка Д Д, *и̋ле̋ће* Бр Ду Рош, *и̋ре̋дње* Г Г Ми Му, *сре̋дње* О, *и̋ӳђе* Кр Р Б Ст; *бо̋ље* Г Д Мрш Ро, *ло̋ше* О Ри, *не̋мо̋гӳће* Во Рош; *ма̋ње* Г Год С Т П, *и̋р̋ње* Во Ду и сл.;

гра̋ницево дрво Д, *ко̋са̋чево* Ми Ту, *кра̋јева* лимузи̋на Мрш, *Ми̋лошева* воденица Ка, *Ӳрошева* кӳћа Во и сл.;

бо̋љега Бр Во Л Р Па Т, *ва̋шега* В Г Г Го Д Т Мр Ри, *ви̋ши̋љега* Во Т, *вр̋ӳђег* Го Год Му Р Б, *до̋ве̋ђега* Бр Л О Р Б Ра, *из До̋ље̋гега* Таора Д Т, *јӳне̋ђег* Б Д Д З З Д О, *ло̋шег* Бр Г Г З М Ми, *ма̋њег* Го Год Л Ми, *сре̋дњег* Бр Г Д Ј К Р Б, *и̋ре̋ђега* Вр и сл.

б) У невеликом броју примера имамо „меку“ основу и „тврџ“ наставак:

врућо ГГ З Рош ТП, *оста крњо* Вр, *лошо време* Л, *лошо* Мр ТП, *нашо село* Ст, *шуљо* ГД Му ТП;

врућог жара Б, *и-шуљог* пања Л, *у шуљом* дрвету Му.

Облици *врућо* и *шуљо* (у ном.) јављају се (највероватније) само са *о*, тј. са „тврдим“ наставком (тешко је замислити другачији лик и облика *крњо*).⁶⁰⁷

в) Према стандардноме *све* по правилу је *сво* (т. 505).

4) ПОСЕБНЕ НАПОМЕНЕ О ПРИДЕВСКИМ ЗАМЕНИЦАМА

501. Присвојне заменице. а) Заменице *мој*, *твој* и *свој* у ген.-ак. и дат.-лок. сг. редовно имају „краће“, контраховане облике: *мог* брата Ми, *мог* оца Ми Ри, *мог* В Д З М Му Ра ТП, *из мог* имања Д, *из мог* шевара Во, *и мог* зета Во, од *ђеда* *мога* О, од *мога* једног друга Ра, *мога* В Вр Год ДД Зд Кр Л О РБ С Ст Т, од *мога* свекра ЈД, *твог* рада Р, *твог* ђетета Ро, *твога* Бр ЈД Ри ТП, *свог* Вр Л П, *ош* *свог* заната Мрш, *ош* *свог* рада Бр Душ Ст, *имам* *свога* чоэка Кр, *свога* ГГ Ду Р Ри ТП; *мом* В Д Му Ри Ст ТП Т, *моме* ђетету Душ, *моме* В Год Ј К Ка М РБ СР Ту, *у моме* Зд, *у твоом* крају Душ, *твооме* Во Ду Ри Рош, *своом* Бр В Год ДД Ка М Ро, *о* *своом* јаду Л Ри, *о* *своом* трошку Ст, *свооме* Г Душ М Ри Ту и сл.

Неконтраховани облици су веома ретки; имамо само примере за ген. одн. за ген.-ак.: *молег* Л, *молега* Л, *тволега* Рош, *сволега* Вр.

Навешћемо овде и забележене облике ген. одн. ген.-ак. и дат.-лок. сг. односно-упитне зам. *који*:

кога *оћеш* ДТ, *кога* *ја* *оћу* М, *мислим* *кога* да *водим* Ми, *ког* *ђавола* је *тражила* Го, *ког* да *узмем* Во, на *ком* *спрату* ДД; *у коме* *јелу* Ду, *у ком* *си* *сад* *предузеху?* Рош; *у кољем* *селу* Ту, *ош* *колега* *дана* З.

б) Присвојна заменица З. л. сг. ж. р. јавља се у два морфолошка (и прозодијска) лика:

њен *сйн* Б, *њен* *неки* *сестрић* Во, *њен* *отац* Го, *њен* *тај* *ђед* Д, *њен* *зет* Во, *њена* *мајка* Душ, *њена* *квочка* Мрш, *њене* *куће* Ми, *до* *њене* *штале* Мр, *све* *њено* Кр, *са* *њеном* *мајком* Ц; — *њена* *сестра* Во, *њена* *нека* *другарица* Ка, *њеном* *сестром* К, *од* *њене* *куће* РБ, *у* *њеној* *соби* СР, *њене* *сестре* М, *што* *е* *њено* Во, *њени* *рођака* Го;

њезин *први* *муж* ГГ, *њезин* *сйн* Д, *њезин* *тај* *ђевџ* Ј, *њезина* *мајка* Л, *њезина* *стрина* Ми, *то* је *право* *њезино* Рош, *у* *њезиној* *авли* Ра; — *неки* *њезин* *сестрић* Во, *њезин* *човек* Ка, *њезин* *неки* *тетак* СР, *њезина* *мађица* Г, *њезини* *гости* Мр.

Напоменули бисмо да су ликови са ' (*њезин*, одн. *њена*, *њено* и сл.) обичнији у западнијим насељима, док су облици са ^ (тј. *њезин*, *њезин*, одн. *њена*, *њено* и сл.) знатно чешћи (каткат и једини) у источнијим селима.

в) Присвојна заменица З. л. доследно гласи *њин*:

њин *командир* Б, *њин* *тај* *главни* В, *њин* *неки* *рођак* Го, *њин* *дуд* Д, *њин* *купус* С, *њин* *рад* Ј, *њин* *кум* Ј, *њин* *план* Ка, *њин* *тај* *прозор* Рош, *њин* *митраљез* Кр, *њин*

⁶⁰⁷ Овако је и у неким оближњим говорима; исп. нпр. М. Ник. Гор. 676, Тешки Лешт. 223, Симић Ободи 76.

сѹд Ми, њѣн пѹсѹ М, њѣн старјешина Мр, њѣн тѣј цѣр Мрш, њѣна лѣвада Бр, њѣна кѹћа ГД, њѣна лѣвада СР, њѣна тѣ колибица ГГ, њѣна војска К, њѣна мѹзика Му, њѣна држава О, њѣна мајка РБ, до њѣне кѹће Р, ѣред њѣнѹм штѣлѹм К, са њѣнѹм стрѣнѹм Р, ѣод њѣнѹм вѣмо крушкѹм С, у њѣној кѹћи Во, у њѣнѹм имањѹ ТП, ѣѹ њѣнѹм ѹбичѣјѹ Ст, око њѣне ѣмовинѣ Душ, свѣ по њѣнѹм Ро, њѣно тѹ плѣше У, њѣно гнѣздо Ц, њѣно порѣкло Го, њѣно богѣство РБ, у њѣнѹм имањѹ СР, ѣо њѣнѣм зѣконима ТП и сл.⁶⁰⁸

502. а) Засведочени облици односно-упитне заменице који наведени су у претходној тачки.

б) Зам. чији у сг. м. р. гласи чѣ (чи си тѣ Зд) и чѣѣ (чѣѣ гѹ-да е Во); у сг. ж. р. чѣѣ (чѣѣ ли је, Бѹже Т, чѣѣ је ѹвѹ рѣкиѣ? ТП), у сг. ср. р. чѣѣ (њѣно, чѣѣ ће бити Ту).

503. Показне заменице. а) Заменице овај и онај најчешће су управо тако уобличене, нпр.: ѹвѣј Во ДД Зд М СР С, ѹвѣј кѹм нѣш ГД, ѹвѣј мѹј рѣднѣк З, ѹвѣј лѣс Л, ѹвѣј крај Ми, ѹвѣј пѣтос Му, ѹвѣј што је на кѹћи РБ, ѹвѣј што му сѹдѣ Ри, ѹвѣ-је бѹлѣ С, ѹвѣј штѣп ТП, ѹвѣј дрѹги Ри и сл. (у западнијим насељима налазимо и ѹвѣј Го ДТ Т Ц);

ѹнѣј ГД Д ЈД М Р Рош СТ П, ѹнѣј лѹк Му, ѹнѣј чѣча Ри, ѹнѣј Милѣдин Ро, ѹнѣј лѣб шѣнични Ст, ѹнѣј смрѣд СР, ѹнѣј пѹштѣр Зд, ѹнѣј шпѹрет старѣнски К, прѹзор ѹнѣј Р, ѹнѣј сѣр Рош, ѹнѣј пѹток тѣмо О, ѹнѣј мѹј гѹбер Т, ѹнѣј лѹпов ТП и сл. (на западу и ѹнѣј Б М СР Ц).

Засведочено је, међутим, и: ѹнѣ кѣпак М, ѹнѣ кѣмѣн Год, ѹнѣ сѣр Ду, ѹнѣ јѣдац Ду, ѹнѣ пѣмук К, ѹнѣ кѹѣ је дѹбар кѹсац Кр, ѹнѣ пѹштѣр В; ѹвѣ тѹжни нѣрод ГГ, ѹвѣ рѣт сѣд О, ѹвѣ пѹп нѣш Мрш, ѹвѣ домѣнин К.

б) Редовно је ѣѣј: ѣѣј мѹј рѹѣк Вр, ѣѣј нѣш ѹбичѣј ДД, ѣѣј њѣн ѣѣ Ј, ѣѣј мѹј бурѣзер Мрш, ѣѣј вѣшер П, ѣѣј ми рѹѣк Ри, ѣѣј пѹклопац Ро, ѣѣј мѣд Рош, ѣѣј мѹмак њѣн Ту и сл.⁶⁰⁹

в) Засведочени облици показних заменица за количину (као и одговарајући прилози) представљени су у т. 136 (одељак о прозодијским алтернацијама); исп. и т. 224 одељка о вокализму.

г) Облици показних заменица за каквоћу наводе се у следећој тачки.

⁶⁰⁸ Овако је и у непосредном окружењу; исп. нпр. В. Ник. М-Гс 205 (ређе и њѣов), М. Ник. Гор. 677, Тѣшић Лѣшт. 224. У околним (не и додирним!) сродним говорима најчешће су констатоване (и) другачије могућности; тако је нпр. у околини Колашина само њѣн (Пиж. Кол. 138), у Ускоцима њѣхов и њѣн (Станић Уск. I 210), у србијанском Полимљѹ њѣн, њѣ(х)ов, њѣхан (М. Ник. СП 399–401); облик њѣхов и сл. имамо у источној Херцеговини (Пецо ГИХ 138) и Пиви (у Дрѹбњаку и њѣн; Вуковић П-Др. 59); у подринским (источнобосанским и севернијим западносрбијанским) имамо њѣв и (или) њѣов (Симић Обади 76, Ђук. ГЦ 236, Ник. Тршић 418).

У зетско-јужносанѣачким говорима и на подручјѹ Црне Горе убедљиво преовлађѹју форме типа њѣхов (М. Ник. СП 401), док је у већини екавских србијанских говора доминантан облик њѣн; изузетак су северозападни говори, где, ѹпет, затичемо шаренило (исп. Ивић Дијал. 66 и Рем. Шум. 284).

⁶⁰⁹ У додирним говорима имамо: Тѣшић Лѣшт. 224 ѹвѣј / ѣѣј, М. Ник. Гор. 677 ѹвѣј (ѹвѣ) / ѣѣј; у „моравничкој зони“ се „напредо јављѹју облици ѹвѣ, ѹнѣ“, а редовно је ѣѣ и сл. (В. Ник. М-Гс 205).

504. Квалификативне и друге заменице на *-кав*. а) У ном. (одн. ном.-ак.) сг. м. р. убедљиво преовлађују форме на *-ки*:

каки момак Б, *каки* посо Во, *каки* воћњак ДД, *каки* јунац ДД, *каки* браћ Ј, нож *каки* добар К; *ваки* кајмак Кр, *ваки* домаћин П, *ваки* добар Ра, *капџт ваки* л^{чи}еп Ст, *ваки* радник С, *ваки* плас ТП, *ваки* посо М, *ваки* во Ту; *наки* млађић добар Бр, *наки* преседник Ду, *наки* пут Ј, *наки* добар родитељ Ми, *наки* алат Ј, *наки* крупан О, *наки* добар брус О, *наки* врт Ри *наки* вез СР; *шаки* је наш обичај Ј, на *шаки* начин Кр, *шаки* добар пасуљ Ми, *шаки* је живот П, *шаки* је он бијо Р; *икаки* будак Го, *икаки* превоз Р; вала *никаки* ДТ, *никаки* учитељ није бијо Ра, *никаки* С Ц.

Исп. и *ники* радин није Во.

У мањем броју примера (чешће на западу него на истоку) имамо и: *какав* Во ДТ К Му, *вакав* Во, *накав* Во Ст, *некакав* З, *свакакав* Ка, одн. *какав* Ро С, *шакав* Во Ри Рош.

б) Уколико овакве заменице нису у ном. (одн. ном.-ак., ако је ак. = ном.) м. р. сг., готово доследно се (изузетци су спорадични) јављају ликови на *-ки*:

кака сам *шак* сам Бр, *кака* баба Го, *кака* добра кола Душ, *кака* свадба, *каки* бакрачн Ка, *кака* је твоја М, *како* је то грање? Ми, *каке* ракије Му, *каку* удовицу П, *каке* смо муче пропатили Р, *кака* е то жена била Ра, *каке* л^{чи}епе Ра, с *каком* д-и^дем Ри, *какога* пића Ри, па о *какој* ти мени ђевџи причаш СР, у *каку* шџму Бр, *кака* мајка, *шак* херка ЈД, *кака* је то животиња Д, *каког* лада доброг Рош, ето, *каки* су ти В, *кака* је то војска била Зд, *каки* ли су, Б^оже? Ми, *каку* добру косу О, *каку* сам имо пушку Ми, *каки* смо ми народ С, још *каку* школу ТП;

којекак ране Му, *којекак* драгиулија Во, *којекак* људи Ту; без *икак* потребе Д.

Ипак, налазимо и *којекаквог* пића ДТ, *никаквог* Ст;

вака е добра В, *вака* л^{чи}епа Ду, *вака* кућа С, *ваке* иглице РБ, *ваке* ил *никак* С, с *ваком* море Т, од *ваки* људи Ту, *вако* д^{чи}ете С;

шак и *шак* ствар Бр П, *шак* ми не треба Душ, *шак* судбина З, *шак* је била М, *шак* су људи Зд, од *шак* људи Т, у *шак* неслогу Ј, са *шак*м народима Ка, о-*шак* те свиле Ми, међу *шак*ма Мрш, о *шак*м животу РБ, *шак* е то стакло В, не мош с *шак*ма Ро, о *шак*ма не треба ни говорити Ст, *шак* су ти жене У;

нака ђевџка Во, *нака* ливада ГГ, *нака* л^{чи}епа Ду, *нака* добра прилика З, *нака* сланина Ј, *нако* воће З, *нако* д^{чи}ете л^{чи}епо ЈД, *нако* добро имање М, е *наког* да ми је имати Ми, осудише *наког* официра Р, не би с *нак*м ја није Д, е *нак* жене имати П, у *нак* кућу РБ, на *накој* свадби Р, с *нак*ма не треба *везати* СР, с *нак*м воловима С, из *наке* куће Ст, у *нак* добру вамилију Ту, с *нак*м људима Т;

под *некак* шталу Р, од *некак* траве Рош;

никак свађа Во, ђеца *никак* К, *никак* она жена није била Ми, плата *никак* П, кућа *никак* П, *никак* вајде од ње немџ Р, *никак* жице пџ би Ка, *никак* помоћи није било П, *никак* проблеме О, *никак* притужбе Т, *никак* ти ја приче не знам Ј, у од^{чи}елу *никаком* Ст, *никак* пензију нисам имала Ро, у кућу *никак* Ст.⁶¹⁰

⁶¹⁰ Када је реч о међусобном односу форме на *-кав* и форме на *-ки* прилике у оближњим говорима изсу уједначене. Упоредићемо оне најближе: М. Ник. Гор. 678 *каки* и сл., *каког* и сл., В.

Исп. и *нїк̄а* животиња Год, *нїк̄е* услове Ра, нє правї *нїк̄у* штѣту С.

505. а) Заменички придев *сав* има у ном. сг. м. и ж. рода стандардне облике, али је у ном.-ак. сг. ср. р. најчешће *сво*: *свѡ* врѣме Вр Д, *свѡ* жито М, *свѡ* тѡ мучѣње П, *свѡ* одчѣло тѡ његово С и сл.

Налазимо, ипак, и *свѣ* Д.

б) Ген. одн. ген.-ак. сг. м. и ген. ср. рода гласе различито: *свѡг̄а* ГГ П С, *свѡг* Го, *свѡга* Го, *свѡга* З, *свѣг̄а* Мр.

в) У дат.-лок. сг. м. и ср. рода имамо *свѡм* Г Ц.

г) У ген. пл. налазимо: *свӣју* В Год Ст ТП, *свӣ* ДТ Ц, *свӣг* Вр СР, *свӣје* Му Ст, *свӣјег* Ст, *свӣјег* ДД (са *свӣјег* зград̄а).

д) Дат.-инстр.-лок. пл.: *свӣма* Г Зд Л П, *свӣм* Д К, *свӣѣма* ТП.

506. Квантитативне заменице. а) Вуково *колик*, *колика* (неодређени вид) имамо само у једном примеру:

Чѣкала га дѣвѣт гѡдїн̄а и дѣсѣтѣ нѣ зн̄ам *кѡлка* мјѣсѣца СР.

Форме одређеног вида су чешће: *кѡлик̄и* Во / *кѡлк̄и* Ду, *колик̄ог* Зд Ст, *колик̄ѡ* У.⁶¹¹

б) У говору УЦг постоји неодређена квантитативна заменица *неколик*; читује се у конструкцијама типа за *нѣколка* д̄ана Му, *нѣколке* гѡдине Во Р, *нѣколке* д̄аске Р, *нѣколке* к̄уће Ка, *на̄с нѣколике* к̄уће РБ, д̄аднѣ нам *йѡ неколке* цигаре Зд, д̄рмн̄у *нѣколка* п̄ута Ми, за *нѣколка* с̄ага СР и сл.

Овакве конструкције одговарају онима уз бројеве 2–4 .

Јављају се, иначе, и конструкције с количинским прилогом *неколико*: *нѣко-лко* бандер̄а Ми, за *нѣколико* гѡдїн̄а Го, по *нѣколко* д̄ан̄а Ра, за *нѣколико* д̄ан̄а Му, *нѣколко* ма̄настїр̄а Рош, по *нѣколко* њнї меда̄њака̄ Год, за *нѣколко* мјесѣци С, *нѣколко* п̄ута Ро, *нѣколико* п̄ута Т итд.⁶¹²

в) Интересантне су и партитивне прилошке синтагме типа (б̄удѣ) *нѣколко* врѣмена Г, (прѡђѣ) *нѣколко* врѣмена Му, (по) *нѣколко* врѣмена Ту и сл.

Овде је, по нашем мишљењу, реч о 'извесном, не превише дугом временском периоду', али свакако дужем од *неколка дана* одн. *неколко дана*.

Значење 'извесне, невелике количине' имамо у примеру Дѡд̄а *нѣколко* цїбр̄е Зд.

Прилог *неколико* затичемо и уз глагол, исп.:

Нѣколко се догѡворѣ, али се нїшта тѡ нѣ рѣши сїг̄урно Бр.

Ник. М-Гс 205 *ка̄к̄и* (*ка̄к̄и*), *ша̄к̄и* (*ша̄к̄и*) / *ка̄ка̄в*, *ша̄ка̄в* (не наводе се други облици); тако и Симић Обади 18; Тешић Љешт. 224 *ка̄ка̄в* = *ка̄к̄и*, али само *ка̄к̄ог*, с *ка̄к̄им*, ж. р. *ка̄ка̄* (*ка̄ка*); М. Ник. СП 403–405 *ка̄ка̄в* (ретко *ка̄ка̄в*), *на̄ка̄в*, *на̄ка̄в* и сл. (ређе *ка̄к̄и* одн. *на̄к̄и*, *на̄к̄и* и сл.); у облицима који нису у ном. одн. ном.-ак. сг. м. р. далеко су чешћи „облици са в“.

⁶¹¹ Већи број облика зам. *колик* засведочен је на подручју србијанског Полимља (М. Ник. СП 406).

⁶¹² По мишљењу проф. М. Стевановића, неодређена квантитативна заменица *неколик* се у овом значењу користи „само уз име малог броја појединих појмова“; ако се, међутим, односи „на већу бројну количину, онда се таква количина означава неодређеним прилогом *неколико*“ (Стев. ССХЈ I 300). Ипак, судећи према приликама на терену УЦг, као и у већини србијанских говора (па и у књижевном језику), у оба случаја је обичнији количински прилог (о овоме в. М. Ник. СП 406, бел. 1175).

5) ПОСЕБНЕ НАПОМЕНЕ О ПРИДЕВИМА

а. *О њојединим њридевима и скујинама њридева*

507. При својни придеви. Имамо обе варијанте стандардног наставка *-j(i) / -uj(i)*:

од *бѡжјѣ вѡљѣ* Л, *бѡжјѣ рѹка* Ро, *чѹдо бѡжјѣ* Д М, *кокѡшијѣ јѣе* Ро (исп. и *кокѡшињѣ* Ц), *ѡѣсѡ живот* Во Ду, *ѡѣсѣ* Г и сл.;

Бѡгу бѡжјиѣ Г, за *бѡжјиѹ мѡјку* С, у *врѣжјиѹ мѡјку* П, у тѣ дѡлаче *врѣжјиѣ* К, *кокѡшијѣ* Ј Т и сл.

О ликовима типа *бѡжји*, *ѡвчи* исп. т. 150.

508. Некадашњи наставак *јѣ* сачуван је у именима неких православних празника: на *Ивањѡдѡн* Мрш, о *Ивањѡдѡну* Р, *Јѡвањѡдѡн* Бр Мрш, *Никољѡдѡн* П, *Стеѡвањѡдѡн* Ро и сл.

509. Придеви на *-ски* од именица ж. р. на *-ија* често имају елемент *н*: *ѡустѡрѡнскѡ* вѡјска Му, из *ѡустѡрѡнскѡг* рѡта Ро, *бѣкрѡнскѡ* пѡсѡ М, *ѡе-шѡдѡнскѡ* пѹк Т, *сѹдове рѡкѡнскѣ* ЈД, на *Рѡкѡнском* пѡјацу Ду, *шумѡдѡнскѡ* чѡј О.

Налазимо, ипак, и *ѡустѡрѡнскѡ* О, *рѡкѡнскѡ* Мр, *шумѡдѡнскѡ* нѡшња ДД.

510. Говори се *синѡв* Г, да и *синѡвѡм* сѡну ѡстанѣ РБ (дакле, без удвајања посесивног суфикса), али и *шиѡ је синѡвскѡ* Ми, *синѡвскѡ* кѹћа П, *синѡвскѡ* имање Ту.

511. Типично је *ђеѡишњи* Д, *ђеѡишњѣ* З С (у примеру *дѣчи* вртѡи ЗД огледа се утицај градског говора).

512. Говори се: од *вѡлѹјскѡг* рѡга Во, *вѡлѹјскѡ* кѡла ЈД, од *вѡлѹјске* кѡжѣ Ра и *вѡловскѡ* ЗД, од *вѡловскије* тѡје плѡча ТП.

513. Налазимо само *ѡчѣв* Год С (не и **ѡчин* и сл.).

514. Имамо *мѡдѡн* Г Му, *мѡдино* СР и *мѡдѡвскѡ* вѡл П, *мѡдѡвскѣ* тѣ ствѡри Л.

515. Присвојни придеви од назива животиња често се граде по моделу *ѡѣлеђѡ*:

јѡгњеђѣ Ро Ст, *јѡређѣ* ЈД, *ѡѡлеђѡ* Му, *ѡрѡсеђѣ* ДД ТП, *ѡрѡсеђѡ* Мр, *свињѣђѡ* Т Ц, *ѡѣлеђѣ* ГГ, *ѡѣлеђѡ* Ми С, *ђѹређѡ* Мр.⁶¹³

Другачије је у *свињскѡ* Р, *свињскѹ* Ц, *гѹишчиѡ* Му ТП, *мишии* трагови Ц.

516. Поред облика *дѡмѡђѡ* Д, *дѡмѡђѹ* Ри Ст налазимо и: свѡтови *дѡмѡђѡ* Мрш, здравље *дѡмѡђѡ* С; *дѡмѡђѡ* наш лѣб Кр; са *дѡмѡшким* синѡвима Мр.

517. Исп. и следеће примере:

рѣд кѹђњи Ду / *прѡг кѹђѡвњи* Ст, *кѹђѡвнѡ* врата Мр;

удѡвчѡ ЗД, *удѡвчѡ* писмо Ду;

цркѡѡнскѡ књѡга ДД;

518. Градивни придеви. У т. 145 наведен је извѣстан број примера типа *дрѡен*, *земљѡн*.

⁶¹³ У централној Шумадији ово је изразито продуктиван образац; овде имамо и *гѹишче*, *гѹчеђѣ* (*гѹчеђѣ*), *мѡчеђѡ* (*мѡчеђѡ*), *мѡчеђѡ* дѡлака, *ѡѡчеђѣ* мѣсо (*ѡѡчеђѣ*) (Рем. Шум. 279). Слично је и биограчѡићком говору (Ивић Биогра. 163).

Налазимо *шеничан* Ми / *шенични* Го Ј Мрш;⁶¹⁴ имамо не само *кукурузни* К, *кукурузно* брашно Ми већ и *курузни* љџб Л, па и *мурузни* љџпчић Го, *мурузно* З СР.

Говори се *чованџ* од^чјело ДД Р, *чованџ* антѣрије Мрш, али и *чџинџ* од^чјело Л Ро.

519. Придеви временских и просторних односа. а) Прву скупину чине, између осталог, и следеће дублетне форме:

јесењџ цвѣће Во / *јесењски* радови Р, сезџна *јесењска* О / *јесењски* џбичаји Ду (исп. и *јесењашињџ* Ри, млада *јесењашиња* П);

љџињџ време ДТ / *љџино* бџ дџба Во;

јролејни Душ / *јролејни* Мр;

џнџ *јрџашињџ* Ј / *јрџошињџ* свадбе Мрш.

б) Према доследном (стандардном) *гџрњи* ГД О (на *гџрњу* страна Во), *џџи* се јавља у три форме: *џџи* ГГ К Ми РБ, *џџџ* К Ст (најчешће) / *џџно*м џуприџм ДД, *џџна* страна Р, на *џџну* страну Рош / *џџњџ* кџће Ра, са *џџњџ* странџ Ра, из *џџњџ* Таџра ДТ.

520. Описни и други придеви. а) Придев *велик(и)* јавља се у ном. сг. м. р. (одн. ном.-ак. сг.) само у одређеном виду:

Вџлики је тџ чџвек бџџо Вр, кџмџн јџдан *вџлики* ДД, на џстџл *вџлики* Ду, бџџџо вџџџ *вџлики* Кр, *Вџлики* ми проблем направиџо Мр, *И*, *вџлики* гџрад, кџџки Р, кроз џнај тџнел *вџлики* Ра, *Вџџ* је џн *вџлики* СР⁶¹⁵ итд.

Чује се и *вџлички* Г, *вџличка* Р, *вџличку* кџћу Ст, *вџличкџ* ДТ.⁶¹⁶

б) Придеви изведени од основе *срџи*- обично имају непалаталну основу:

срџиан Бр З М С, *срџина* Му СР, *срџино* Ду, *Срџине* прџмају пџмџџ Во; *нџсрејниџа* Ст, *нџсрејниџу* Ту.

Ипак и *срџан* Д, *срџина* П, *срџино* О (прил.).⁶¹⁷

в) Засведочено је неколико придева на *-џи* који не потичу од гл. прилога садашњег: *јџрајџи* сџпџн К, *јџрејџи* сџпџн Мрш: У, *лџвајџа* пџшка Му, *јџџџџџџџ* јџглу СР, на *јџсајџџ* машини Мрш, пџшче *лџвајџџ* У, *лџвејџџ* Бр Р (исп. и *лџвајџка* пџшка Д).

г) Индеклинабилни придеви на *-ли* оријенталног порекла нису својствени говору УЦГ; ипак, исп.: *џванли* бџџа У, *јџеравли* Во, *џџкли* чџџа Ду ('окретан и виталан, упркос годинама').

д) Придев *мџџи* (аутохтоно је *мџџи*) обично се јавља у плуралу, нпр.: *мџџи* косџчи Г, *мџџи* љџди Ро, а исп. и *Мџџи* тџ нџсу зџнали Л, *Мџџи* су џџишли С (им. служба).

Свакако је инересантнији јџдински облик, какав имамо у примеру: То је *мџџџ* рџзлика између џногџ времена и садашњег времена Д.

⁶¹⁴ Вук *шеничан*.

⁶¹⁵ Вук *вџлики*, а тако и у М. Ник. СП 411, Тешић Љешт. 253, Пиж. Кол. 51 и др.

⁶¹⁶ Тешић Љешт. 223 *вџлички* и *вџлиџки*.

⁶¹⁷ За окружење исп. нпр. М. Ник. СП 411 *срџиан* (најчешће), *срџианџ* и *срџан* (ретке су обе форме), М. Ник. Гор. 667 *срџина* = *срџина*, Снмић Обади 63 *срџина*, Тешић Љешт. 208 *срџини*, Вук *срџан* (*срџиан*).

ђ) Број потврда за деминутивна образовања веома је скроман: *мајушино* ГГ, *малеџка* С, *мѣкачан* З, *нѣјачак* човек Ро.

е) Мало је засведочених непрефиксалних сложеница: *белосиџи* Г, *блѣдо-жуџу* Во, *госпољубљив* В, *крајковид* Ду У.

521. У примеру *Били* смо млого *сироти* У истакнута је, у ствари, придевска значењска компонента (= сиромашни).

522. Издвојићемо и следеће потврде:

газдџински синови РБ, *газдџинска* шћерка Зд;

грк сир Ду, *грка* Вр Рош;

дружчи гџвџр Го;

јѣрѣзна Мр ('љута');

кадри Мр Мрш / *кадриви* Ми;

кишини дани Во / *кишовно* љѣто П;

џчињи вџд Ду;

ситарџиѣљско право К;

ушиџивни З.

б. О *ситиуџневима* џоређења и сложеницама са џо-

523. Компаратив придева и прилога гради се, најчешће, као и у књижевном језику, нпр:

брџџи Бр Д М Му, *брџџѣ* Б Л Ри Рош, *гџиџи* ГГ, *гџиџа* Ду, *дѣбљи* Б Ј Му, *жџиџи* Мр Мрш О, *жџиџѣ* Ду Му, *краџи* Бр Д Ри, *лакиџи* Бр Ра, *лакиџи* ДТ, *љуџи* Ст, *љѣиџи* К, *љуџи* Бр Му, *млаџи* ГД Зд М Ми, *млаџѣ* Год Л, *млаџу* СР, *млаџѣга* Ри, *ниџџи* Б Д О П ТП, *сниџџи* Ми, *ситџџѣ* Ст, *слаџи* ДД Д Зд ЈД О, *слаџѣ* Зд, *слаџу* П С, *џаџи* В Ј Ра, *џврџи* Душ Ра У, *џѣиџи* Б Мр, *џуџиџи* Ст, *џрџи* Д, *џрџѣ* Т;

лакиџи ГГ ГД Ка М Ри, *лакиџи* Во Ду Ка О Ри, *мѣкиџи* В Душ Мрш, *мѣкиџи* ДТ Ро, од *мѣкиџѣга* Мр;

бџљи В Во Л М П, *гџри* Го П Р;

бџситриџа Вр Кр Ра, *брџџѣбразни* Бр М, *васџиџџаниџѣ* дџѣте В Р, са *јаџџадниџѣ* странѣ Кр Л ТП, *мирниџа* ДТ Ра, *ситџџи* ДТ П Ри Т, *ситџџиџа* Бр Мр, *ситџџиџѣ* Ми Мр Му, *ситџџиџѣ* О Рош и сл.

Након губљења гласа *ј* и контракције добили смо и *зрѣли* Мрш, *лџиџи* Год, *слабџи* О, *ситџџи* ДД П С итд.

524. Неки компаративни облици заслужују посебан осврт.

а) Компаратив придева *висок* гласи *виџиџи*:

виџиџи Бр Го Му Ро, *виџиџа* Ра С, нѣђе *сниџџа*, нѣђе *виџиџа* М (исп. и прил. мѣно *виџиџѣ* Го, *виџиџѣ* мѣло П).⁶¹⁸

Облик *виџиџи* З није аутохтона форма.

⁶¹⁸ Компаративни облик *виџиџи* својствен је великом броју оближњих и удаљенијих говора; исп. нпр. Ђук. Драг. 142, Ивић Биогра. 164, Ник. Мачва 267, В. Ник. М-Гс 202, М. Ник. Гор. 677, Пецо ГИХ 143, Рем. Шум. 283 (спорадично и *височиџе*), Теџиџи Љџшт. 223.

б) Компаратив придева *велики* редовно је *већи* (никада *виши*): *већѝ* стѹб Ј, *већѝа* кѹћа ДД С, *већѹ* плату Р итд.⁶¹⁹

в) Наставак *-и(и)* не јавља се само у очекиваним (стандардним) компаративним формама прид. *лак*, *лијеј* и *мек* већ и у неких других придева (и од њих изведених прилога):

бѣлиѣ Рош, *злѹйшиѝ* О (прил. *још злѹйшиѣ* У), *ѝакиѝ* Вр.

Поред ликова *љейшиѝ* Му Ро, *љейшиѝ* СР (прил. *љейшиѣ* В) одн. *љевшиѣ* В (прил. *љевшиѣ* Го, *љевшиѣ* Мрш), налазимо и облички интересантно *љевшиѝа* Р (прил. *љевшиѣ* Ка).

Исп. и *ѝакишиѣ* одшело Г (прил. *лакишиѣ* наоколо О, *слаѝшиѣ* тече П).

У примерима типа *лакишије* имамо, у ствари, удвојени компаративни наставак (*-иш* + *-ији*).

г) Представићемо неколико аутохтоних компаративних (и суперлативних) облика придева и(ли) прилога:

г о р а к: *гѹрчѹ* Ра, *гѹрчѹ* Ду / *гѹркиѹ* Рош;

д а л е к (о): *дѡљѝ* Бр, *дѡљѣ* ГГ ДТ Душ Зд Л М Ри С, *нѡјдалѡ* Во, *ѝдѡљѣ* М / *дѡљѣ* ГД Мрш, *нѡјдѡљѣ* Во;

д у г (о), д у г а ч а к (д у г а ч а к о): *дѹжѝ* ГГ, *дѹжѡ* Д Ри, *дѹжѣ* Мр Мрш С, *нѡјдѹжѝ* Зд / *дѹљѝ* З П, *дѹљѡ* Д, *дѹљѣ* П Р;

м а л и (м а л о): *мѡњѝ* Бр ДД Мр Мрш С Ст, *мѡњѡ* Го Год Л С, *мѡњѣ* Ст Т Ту, *нѡјмѡњѝ* З, *нѡјмѡњѝ* Рош / *мѡњѝ* В, *мѡњѣ* В СР С Ст, *нѡјмѡњѝ* Вр; *ѝз мѡњѣ* В; *нѡјмѡњѝ* СР;⁶²⁰

р а д о: *рѡћѣ* ДТ Ри / *рѡдиѣ* Во.

д) Компаратив прилога *одлично* имамо у лепом примеру: Нѣ морѣ бѝти *одличниѣ* и *одличниѣ* М.

525. а) Као што се види из потврда наведених у т. 33 и 154 одељка о прозодијским особинама и примера представљених у т. 524, суперлатив се гради као и у књижевном језику; дакле, уобличава се једноставним обрасцем морфема *нај-* + облик компаратива, какав имамо у примерима типа *нѡјмѡлиш*, *нѡјгѹри* (исп. и *нѡјљевшиѣ* јѣсти СР), одн. у ликовима као што су нпр. *нѡјгорѝ*, *нѡјдѹжѝ* и сл.

б) Засведочене су и дисконтинуиране суперлативне форме:

Нѡј му је *бѡљѡ* коса Б, *Нѡј* ти је *бѡљѡ* ѡвѡ рѡкиѡ Го, *Нѡ-* је *бѡљѣ* бѝло дрѡво бѹковѡ ДТ, Мѣни је *нѡј* бѝло *ѝѣжѣ* и *жѡлиѣ*... ДТ.

Исп. и: што *нѡј* мѡже бѝти Ј (овде морфема *нај* подразумева „цео“ суперлатив и значи — ’најбоље’).

Морфему *-нај* затичемо и уз глагол: *нѡјволѝм* Во *нѡјволѝ* У (’највише волим’и сл.).

⁶¹⁹ Овако је и у непосредном окружењу, исп. М. Ник. Гор. 677, Тешић Љешт. 223 (а исп. и Симић Обади 76). Међутим, у неким јужнијим идиомима однос *велик(и)* — *виши* је или доминантан (исп. нпр. М. Ник. СП 412–413) или једини (исп. нпр. Вуш. ДИХ 50, Пиж. Кол. 147, Пеш. СК-Љ. 160, Ћупић Бјел. 85).

⁶²⁰ Исп. Тешић Љешт. 224 *нѡјмѡлишѝ*.

в) У облика какви су нпр. *најмилии* Г, *најгџри* Ми Р и сл. компаратив задржава свој акценат, што говори о несраслости морфеме *нај-* са тим обликом. Слично је и са односом морфеме *по-* и облика позитива у ликовима као што су нпр. *подобри* Ра, *пожњико* Кр, *попесрепан* Г, *посиромашни* У и сл. (већи број оваквих примера наведен је у т. 33).

У примеру *посирџма* Му препознајемо именицу (морфема *по-* + им. *сирџма*), али је значење придевско — 'посирџашан'.⁶²¹

Засведочено је, међутим, и *повелики* Мрш, *повелико* Ми, *поголема* РБ, *подоста* О РБ, *подуго* С, *појефџина* Д, *помали* Ј (исп. и занимљиво *помалан* ДТ), *понезгодан* Вр, *понемџран* Р, *попџишка* Зд, *попџишко* С.

Морфему *по-* срећемо и уз облике компаратива и суперлатива у следећим потврдама:

подале Л, *подужје* Душ, *помање* Ри (исп. и „двоакценатску“ потврду: једно *попџиње* дрво Во), *понајбољи* З, *понајвећи* П, *понајближе* Ро.

Напоменули бисмо и следеће: употребљена уз позитив придева и прилога, морфема *по-* „додаје“ основном облику значење 'прилично', 'у приличној мери', док наслонена на компаратив и суперлатив унеколико релативизира значење двају ступњева поређења.⁶²²

в. *Најомене о неким морфолошки условљеним алтернацијама*

526. Алтернација *о ~ л* редовна је у придева *весео / весо, цео (циџо)*, недоследна у *дебео (дебо) / дебол — дебела*, а изостаје у придева *бџел* и *округал*, а вероватно и у, додуше ретком, *обал* (потврде в. у т. 275).

Није засведочен придев *бол* (-а, -о), али је његов траг присутан у узречици *болан*: Реко *ђе* *неш болан* Кр, Реко, *Тџмаше, болан* Л, Ма *немџ болан* К.⁶²³

527. Алтернација *си ~ с* изостаје у *масан* ГД М Ри и *чџсан* К Ту, али је двојако у *болесџан* ГГ М / *болесан* П Р Ри, *жџлосџан* Го / *жџлосан* Д Р.

528. Алтернација *к ~ џ* изостаје у ном. пл. м. р. придева *једнак*; дакле, редовно је *једнаки* ДД Ра и сл.⁶²⁴

529. Као што смо видели, у пасусима посвећеним ступњевима поређења, неке алтернације се очитују у односу позитив — компаратив.

БРОЈЕВИ

530. Изузмемо ли редне бројеве и број *један* који имају заменичко-придевску промену, готово да можемо казати да су променљиви бројеви непроменљиве речи. Ретке потврде деклинационих облика с посебним падежним наставком можемо разврстати у два низа.

а) Није сасвим ишчезла деклинација броја *дџије (дџи)*:

⁶²¹ Исп. М. Ник. СП 415 *посирџма*.

⁶²² „Извесну неодређеност и некатегоричност уноси морфема *по-* у компаративне и суперлативне облике“ (М. Ник. СП 415).

⁶²³ Облици придева *бол* (као и узречница *болан*) засведочени су на подручју србијанског Полимља (М. Ник. СП 408).

⁶²⁴ О овој алтернацији у историјској перспективи в. Белић Историја II/1 143.

ген. од њи *двѣлѣ* Во; дат. *двѣлма* Му, *двѣлма* З (исп. и *обадвѣлма* Р, *обадвѣлма* СР).

б) Имамо и две потврде за дат. збирних бројева: њѣма *шрѣма* Ду, да бѣднѣ *обадвѣлма* Ка.⁶²⁵

Као што видимо, међу засведоченим декл. облицима највише је облика датива. Будући да је он падеж који се углавном јавља без предлога, те је употреба посебног падежног облика готово једини начин да се исказе посебно падежно значење,⁶²⁶ разумљиво је што се и овде и у многим другим говорима јављају управо овакви падежни облици.

Уместо посебних облика у осталим косним падежима готово доследно се користи д р у г а (и не увек само једна!) могућност: или формула *шредлог* + *ошшшш падежни облик* (исп. нпр. *о-двѣ* метра Во, са *дба* положеја Ду, на *двѣ* даске стоји Ми, са *двѣ* цѣкви Г, са *дбадвѣ* руке ГД и сл.) или (само уместо посебног облика броја *два* одн. *оба/обадва* уз им. које означавају особе) паралелно и назначена формула (исп. од *дба* унука Ра) и бројна именица на *-ица* у одговарајућем падежу (исп. *са обадвѣлицѣм* се судио К).⁶²⁷

531. а) Основни бројеви од 1 до 10 немају никаквих морфолошких специфичности.

б) Бројеви од 11 до 19 доследно гласе: *једанѣс*, *дванѣс*, *шринѣс*, *четѣрнѣс*, *шѣшнѣс*, *шѣснѣс*, *седѣмнѣс*, *осѣмнѣс*, *деветѣнѣс*.

в) Бројеви 20 и 30 различито се уобличавају:

двѣес Бр ГГ Ду Ми П Ри Рош, *двѣјес* Во Вр Год Душ Му О П Ро Рош С Ст Т П У; *шрѣјес* Б Во Г Го Ду Ј К Л Мр Му П РБ Ра Ри СР;

двѣдес В ГГ ДД Ј Ка Ми П РБ Ст ТП У, *двѣдесѣ* З СР; *шрѣдес* Б Го Год Душ Зд Л Ми Р Ра Ро С Ст, *шрѣдесѣ* В;

двѣдесѣ Го М Ми Мр; *шрѣдесѣ* Г Год Р.

г) Бројеви 40 и 60 имају по један облик:

чѣшрѣс Бр Вр Г ДТ Зд ЈД Ми Р Ро СР Ст Ту, *чѣшрес* Зд Мрш Ра;

шѣсѣ Во Вр Г Го Ду Ј Кр Мр Мрш Ри Ро СР Ст ТП Ту, *шѣсѣ* Р.

532. Вишечлани бројеви типа *десѣица* + *основни* (одн. *редни*) број јављају се са везником и без њега:

шрѣјес и *шрѣ* Рош, *седѣмдесѣ* и *шѣс* Ка; *двѣес* и *двѣ* Во; *шрѣјес* и *шрѣ* Ду и сл. (в. т. 42 одељка о прозоднијским особинама); — *двѣдес један дан* Бр, *двѣес чѣшрѣ сѣица* ГД, *двѣеш чѣшрѣ сѣица* ТП, *двѣе-шѣс* Кр, *шѣсѣ иѣи* Вр, *осѣмдесѣи осѣм* Душ и сл. (осим тога, говори се и *сѣи* и *шрѣ* Во, *милиѣи* и *шрѣсѣи* Ка и сл., одн. *сѣи шрѣјес љѣдѣ* ДД, *двѣјѣица љедѣсѣи куѣа* Ми и сл.);

⁶²⁵ У говорима у непосредном окружењу забележени су следећи облици. Љештанско: *двѣјѣ* („доста ретко“), *двѣма* = *двѣма*, *шрѣјѣ*, *шрѣма*, *чѣшрѣма*. одн. *двѣога*, *двѣма* (Тешѣи 225); Горобилње: *двѣјѣма*, *шрѣјѣма*, *чѣшрѣјѣма* (М. Ник. 678); моравички крај: *двѣома*, *двѣјѣма*, *шрѣма* (В. Ник. 208); Драгачево: *двѣма* (ређе *двѣјѣма*), *шрѣма* (Ђук. 146).

⁶²⁶ М. Ник. СП 416.

⁶²⁷ Овако је у многим говорима и, делимично, у савременом књижевном језику. О овоме в. М. Николић *Променичѣост бројева 2–4 у шѣокавским говорима*, НЈ XXII/1–2 (1976) 52–56.

двѣс дрѹгѣ М, двѣс³ дрѹгѣ Мрш, дваес ѿѿиѣ ТП, чѣйрѣс ѿрѣвѣ Ра, чѣйрѣс шѣсѣиѣ О, ѿдѣсѣи ѿрѣћѣ Ро и сл.; ѿридесѣи и ѿрѣћѣ Душ, ѿдѣсѣи и ѿсмѣ Рош, шѣсѣи и сѣдмѣ Ду и сл.

Овакви основни бројеви су чешћи са везником него без њега, док је код редних бројева обрнуто.⁶²⁸

533. а) На целом подручју говори се двѣсѣи ГГ Д Л Ра Ри, двјѣсѣи Во Ј П С, ѿридѣсѣи Год Кр Л П С.

У насељима подринског залеђа имамо и двѣсѣи Го РБ (у суседном Љештанском засведочено је и ѿридѣсѣи).⁶²⁹

б) Напоредо се употребљавају број сѣио и бр. именица сѣиоѿина, као и сложенице са -сѣио и синтагме са сѣиоѿина:

сѣиѣ ѿљадѣ М, сѣиѣ мѣтѣра ЈД С, сѣиѣ бѣнкѣ Г Ри и сл. / сѣиѣѿина Г Р, сѣиѣѿину кѣла С (исп. и сѣиѣѿинку Ду), ѿ сѣиѣѿинѣ јѣдан Б и сл.;

чѣйрисѣио Год, ѿѣсѣио Кр РБ, шѣсѣио Зд, дѣвѣсѣио ЈД и сл. / чѣтрѣ сѣиѣѿине Душ, пѣт сѣиѣѿинѣ ДД, пѣ-сѣиѣѿинѣ Ро, шѣ-сѣиѣѿинѣ Ст, сѣдам сѣиѣѿинѣ Во и сл.

в) Као и у неким околним говорима,⁶³⁰ чешће је *обадва* и сл. него *оба* и сл.:

ѣбадвѣ В ДТ Л РБ СР С, ѣбадвѣ Ми Ра Т, ѣбадвѣ Го Год Ка;⁶³¹ ѣбадвоје Ј, ѣбадвѣ ТП;

ѣба Д Ка П Ри, ѣбе Д Му, ѣбе Б.

534. За збирне бројеve од четири падаље и одговарајуће бројне именице од нарочите важности је следеће.⁶³² Стара фонетско-морфолошка изоглоса *-оро/-еро* (одн. *-орица/-ерица*) пролази кроз Ужичку Црну гору, делећи је на два неједнака дела.

а) На већем делу подручја (источна, централна и северозападна насеља) ови збирни бројеви се доследно завршавају на *-оро*, а одговарајуће бр. именице на *-орица*; нпр.:

чѣйворо Бр Г Душ ЈД Ј Мрш Р Ро ТП Ту, чѣйворо Рош, ѿѣйворо ГГ Д ЈД Ми Р Ст, шѣсѣиоро Бр Ј К Ми Ро, шѣсѣиоро Вр, сѣдморо Вр Зд К Мрш Ро, ѣсморо Душ Ј Л Му Р, ѣсморо Вр Рош, дѣвѣйоро Г Душ ЈД Ра ТП У, дѣсѣиоро ДД Ј К Ро, двѣнѣсѣиоро Г Мрш ТП, двѣнѣсѣиоро Ра У, ѿѣитѣсѣиоро О, сѣдѣнѣсѣиоро Р, двѣдѣсѣиоро Л Му Ст, двѣѣсѣиоро Зд Ро, ѿридѣсѣиоро Ми У, ѿридѣсѣиоро ДД, шѣсѣиоро В Р, сѣдамдѣсѣиоро Му; — чѣйвѣрица Д Р Ст, чѣйвѣрици Мрш У, чѣйвѣрицу У, ѿѣйвѣрица ДД Л Ст, ѿѣйвѣрицу Ст, шѣсѣиорици ТП, шѣсѣиорицѣ ТП, сѣдмѣрица Рош, сѣдмѣрици ЈД, ѣсмѣрица Ту, ѣсмѣрицѣ У, ѣсмѣрици Рош, дѣвѣйвѣрици М, дѣсѣйвѣрицу Ми.

б) У свим југозападним и неким западнијим насељима јављају се и облици на *-еро* (*-ерица*):

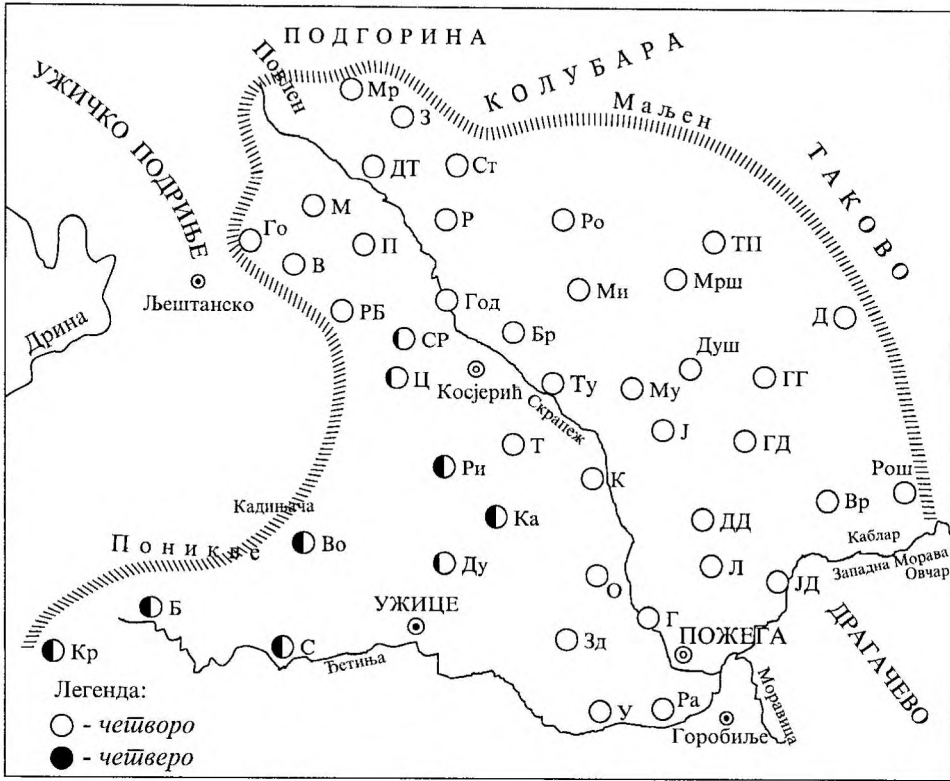
⁶²⁸ Овакав фреквенцијски омер констатован је и на подручју србијанског Полимља (М. Ник. 417–418).

⁶²⁹ Тешнић Љешт. 225.

⁶³⁰ Исп. В. Ник. М-Гс 209, М. Ник. СП 418, Рем. Шум. 299.

⁶³¹ Тешнић Љешт. 225 и ѣбадвѣ.

⁶³² О односу форманата *-оро* / *-еро* (одн. *-орица* / *-ерица*) в. у Ђур. Прелазни 105–106.

Карта број 8: Облик збирних бројева

чejвopo Ка СР Ц, пejвopo Б Ка Кр, сeдмepo Во Ду, ђсmepo Во С, дeвeтjвopo Б Кр, дeсeтjвopo Б Ду Ц, двaнeстjвopo Б, чejвopнeстjвopo Б Во, двaдeстjвopo Б Ц, ширjвeстjвopo Во Кр, шeсeтjвopo Ка Кр;

чejвeрицa Б, чejвeрицy Б (мoгућe je (?) дa слyчajнo ниjе зaсвeдoчeн вeћи бpoј oвaквнх ликoвa).

Акo пoзнaтим чињeницaмa o присyствy ликoвa типa чejвopo, чejвeрицa нa србиjанскoм тeрeну⁶³³ придружимо утискe сa нaшeг подручjа, мoжeмo устврдити слeдeћe. У уском пoјacy уз бoсaнскo-србиjанскy гpaницy (грубo узeвши, зaпaднo и сeвeрoзaпaднo oд линиjе Пљeвљa-Прибoј-Ужикe-Кoсјeрић), у нeким испитивaним oблaстимa oдн. мeстимa, кoнстaтoвaни су (пoрeд мањe или вeћe зaстyплeних ликoвa сa -opo, -opицa) и oблици сa -epo, -epицa. Тaкo je у нeким прибoјским сeлимa,⁶³⁴ у јyгoзaпaдним (и пoјeдиним зaпaдним) нaсeљимa УЦг (зa

⁶³³ O стању нa хeрцeгoвaчкo-црнoгoрскoм, бoсaнскo-црнoгoрскoм и бoсaнскo-србиjанскoм гpaничнoм подручjу и пpaвцy пpужaњa изoглoсe в. у М. Ник. СП 420.

⁶³⁴ Исп. М. Ник. СП 418-420.

Биоску се то одавно зна!),⁶³⁵ затим у азбуковачком селу Узовници⁶³⁶ и у Тршићу.⁶³⁷

535. Уз бројеве 2–4 (и уз вишечлане бројеве са 2–4) јавља се бројна конструкција:

два брџѣга Зд, два дана Ми Ро, два љнука М, два-џри струка РБ, свѣ џри сѣна Ст, џри мјесеца Ка, џри-чѣџри зрна П, чѣџри сага О, чѣџри стуба Ри, дваес² два дана Мр, дваеш чѣџри сага ТП, џе-сѣти Душ, џѣи синова Д, џѣи возова М, џе-шѣс дана Му, осам рупа Ро и сл.

Исп. и *џѣт*^д брата Му, *шѣс*^з брата Мрш, *осам* брата Ст.⁶³⁸

536. У вези са употребом збирних бројева издвојићемо следеће.

а) Конструкција *сг. збирног броја + ген. џл.* какву имамо у примеру Закољѣ се по *двоје-џрџе* свиња Ту необична је и неочекивана у овом делу ијекавске Србије.⁶³⁹

Овакви примери својствени су неким јужнијим идиоима.⁶⁴⁰

С друге стране, сасвим су обичне конструкције са *бр. џридевом* (па и када именица није *pluralia tantum*):

двоје панталоне Ка, *џрџа* врата М, *џрџа* кола Р, *дѣсџора* кола ДТ, *чѣџвере* гаће Во;

џрџи свирачи ЈД, *џрџи-чѣџвори џрџци* З.⁶⁴¹

б) Збирни бројеви се употребљавају и у ген. пл. збирних им. на *-ад* и када означавају бића (*сѣдморо* чѣљади Ми, *џѣџеро* пиљадѣ Во, *чѣџверо* прѣсѣди Во) и када означавају ствари (*двоје* дрвљади ТП, *џѣџоро* дрвљади ЈД), затим уз ген. пл. им. *зоведа* (*шѣсџоро* гѣвѣди Го, *сѣдморо-осморо* гѣвѣди М) и уз ген. сг. збирних именица на *-а* (нпр. *двоје* џѣцѣ Ду СР). Уз ген. сг. им. *браћа* готово доследно иде бр. именица на *-ица* (*џѣџорица* браћѣ З, *чѣџворица* браћѣ Бр).

Ипак, једанпут (у Кремнима) налазимо и основни број *џѣѣ*^д браћѣ.⁶⁴²

537. Осетна је фреквенција бр. именица на *-ина*: по *дѣсѣџину* радниѣ Ду, *џѣџнѣсџину* Д, *џѣџнѣсџину* М, *дваѣсџину* гѣдѣна Ро, *дваѣсџину* Душ С, *џри-ѣсџину* Бр М Р Ц.⁶⁴³

⁶³⁵ Ивић Биоска 399 *џѣѣ*ро и сл.

⁶³⁶ Тешић Узов. 179.

⁶³⁷ Ник. Тршић 419.

⁶³⁸ Исп. М. Ник. СП 420.

⁶³⁹ У суседном Драгачеву забележено је *двоје свиња* (Ђук. 147). У осталим испитиваним додирним говорима овакве конструкције нису засведочене.

⁶⁴⁰ Исп. М. Ник. СП 420–421 *двоје коња, двоје ниџа, двоје кола*, Ђупић Пљ. 93 *двоје вѣлова*.

Сличне примере бележи и проф. Пецо у источној Херцеговини: он сматра да су конструкције типа *двоје кола* “особина црногорских говора, а према простирању у источнохерцег. може се закључити да су ту оне допрле из тих говора” (Пецо ГИХ 149).

⁶⁴¹ Ђук. Драг. 147 *двоја вратица, двоји вѣлови, двоја кола*, В. Ник. М-Гс 210 *џрџе вѣле, џрџе гаће, двоја вратица*, М. Ник. Гор. 679 *џѣѣоре џанџалоне, џѣѣора кола*, М. Ник. СП 421 *ѣбадвоја кола, сѣдморе џанџале*; исп. и Симић Обади 78 *двои свѣџови, двоје баџине*, Ник. Тршић 419 *џѣѣоре / џѣѣере гаће*, Рем. Шум. 298 *двоја вратица, двоја кола*.

⁶⁴² Исп. Рем. Шум. 299 *џѣз џѣцѣ, сѣдам браћѣ* и сл.; у србијанском Полимљу засведочено је *џѣд браћѣ*, па и *џѣз браћа* (М. Ник. 421).

⁶⁴³ Овакве именице су „врло честе“ у суседном Драгачеву (Ђук. 147).

538. а) Уобичајено је:

једанїџї Во, једамїџї ЈД Ра, дваїџї Г О, їрїїџї Ро;

једанїџїа З, дваїџїа Р, їрїїџїа ТП Т;

два їџїа Ра / два їџїа Во, їрї їџїа Душ; — седам їџїа РБ;

дрџї їџї ДД ДТ П СР С, по другї їџї Ка, їрџї їџї Мр, десџїи їџ-ти
говорїм Во.

б) Поред *једанїџн (једамїџн)* користе се и прилози *једнџм* (чешће), *једнїм* и *једарџд* (оба ретко); такође, прил. *одједнџм* чешћи је од прил. *одједанїџї*.

Бележимо и *одједнџма*.⁶⁴⁴

Потврде за представљене прилоге наводе се у одељку „Прилози“.

ГЛАГОЛИ

539. Конјугација говора Ужичке Црне горе (ни на нивоу гл. облика, ни на нивоу гл. врста) не излази из граница углавном доброг источнохерцеговачког просека. Једна (једина) потврда за гл. прилог прошли, редак имперфекат и поредак футур II најнижи су степеници на фреквенцијској скали гл. облика; на њеном врху пажњу привлачи чест и наративно живахан аорист, као и „мноштво“ могућности за изражавање императива.

Неки глаголи се уобличавају у двама (каткад и у трима) глаголским врстама. Међу глаголима које ћемо сретати идући од врсте до врсте нарочито је интересантна невелика (али, ипак, необична и неочекивана) група ликова типа *крениџи*, несвојствена највећем броју источнохерцеговачких говора.

I. ГЛАГОЛСКЕ ВРСТЕ⁶⁴⁵

1) ГЛАГОЛИ I ВРСТЕ

а. О њојединим облицима

540. Презент. а) Деловањем аналогije, глаголи са основном на -к, -з, -х имају у 3. л. пл. доследно тзв. измењену, палатализовану основу:

вџџ Вр Душ Л Мрш Ст, довџџ Ми ТП, завџџ М, извџџ ТП, навџџ Мр, їривџџ се Т, сџџџ З Ј Ц, засџџџ О, исџџџ Ј Т, насџџџ СР, їџџџ Ду Ка С, їсџџџ Ро, заїџџџ Рош Ст, наїџџџ Ст, їџџџ ДТ Д Ми СР С, исџџџџ Ст;

їосїрїџџ се Во;

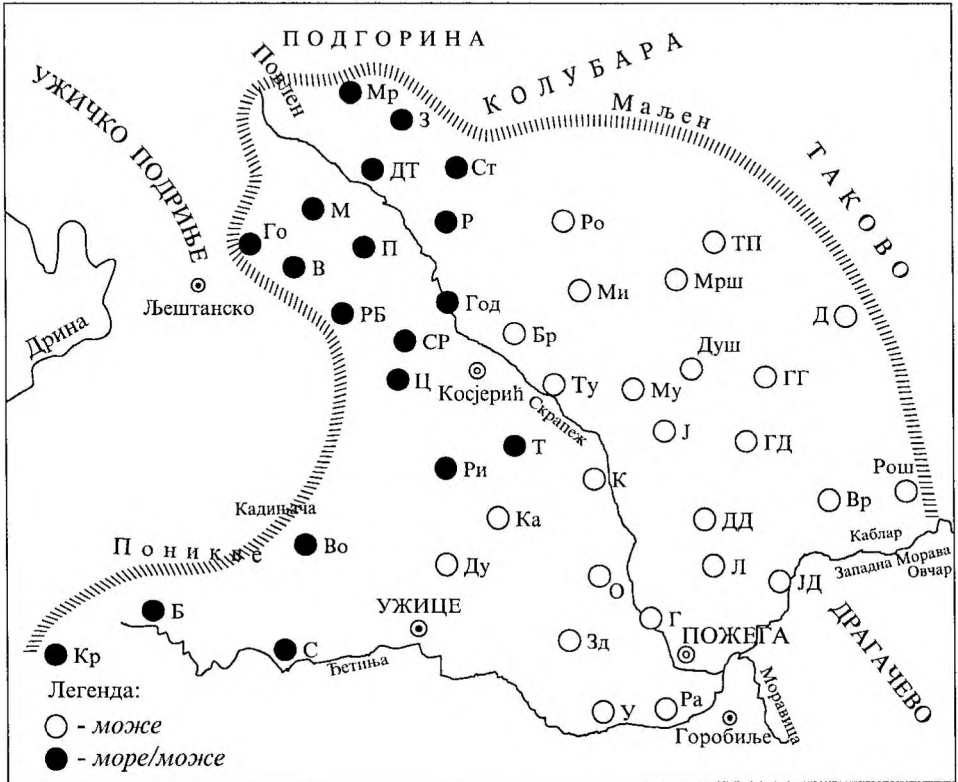
врџџ Г Мр С, оврџџџ С.⁶⁴⁶

б) Презентска парадигма гл. *моћи* изгледа овако:

⁶⁴⁴ Исп. М. Ник. СП 422 *одједанїа, одједанїа*.

⁶⁴⁵ Примењена је Стевановићева варијанта Белићеве класификације глагола (в. Стеван. ССХЈ 328–336, посебно стр.331).

⁶⁴⁶ У другим говорима (и)јекавске Србије поменути ликови су или једини (исп. М. Ник. Гор. 684, Тешњ Лешт. 270) или изразито преовлађују (исп. Барј. НП-Сј. 67 и 69, М. Ник. СП 431). Интересантно је да у обаћком говору (босанско Подриње) постоји лик *вџџ* и сл. (Симић 82).

Карта број 9: Промисна же → ре у море и сл.

1. л. сг. мѡгу Б В Во ДТ Ј Кр М Мр РБ Ри С Ст ТП У Ц, мѡгу Во Го Год З, мѡрем В Б Кр П СР, мѡжем Во Го З, не мѡгу Бр ГД ЗД Л Ми О Ро Ст ТП Т Ту У, не могу З С Ц, не морем М Ц, не можем Во М Ц;

2. л. сг. мѡжеши Вр ГГ ЗД Ми Му Р Ри, мѡреш Б Го З СР, не можеш Ми СР У, не мореш В З, мѡши В ГГ ГД Душ Ј Л Мрш Му Р С Ст, не мош ДД Ј П Рош;

3. л. сг. мѡже Бр ДД Душ ЈД Ј Л Ми О Ри СР Т У (исп. и мѡжѡ ДТ Мр СР), мѡрѡ Б Во Го ДТ З Ка Кр, мѡре Б Год, не може Во Д Ми Р Ра С (исп. и не можѡ Год Мр), не морѡ Г СР Ц, не море Ц;

1. л. пл. мѡжемо ГГ ДТ ЗД Ми Ри Ро, мѡремо Го ДТ З Ка, не можемо ДД ЗД С Ст, не моремо В ДТ З;

2. л. пл. мѡжеише ГГ ЗД О П, мѡреише Год М П, не можеише Ду Р Ра, не мореише В ДТ;

3. л. пл. мѡгѡ Во ГД Д Ј Кр Мрш Р Ра С Ст, мѡрѡ Б Го М, мѡжѡ В ДТ, не мѡгѡ ЗД ЈД Л, не морѡ В ДТ.

Ликови са *-же* (← **-ге*) заступљени су на целом подручју; облици са *-ре* (← *-же*) маркантно су обележје (у говору најстаријих изразито претежу) западнијих (посебно северозападних) насеља.

Као и у неким додирним говорима, јавља се (и то прилично често) дијалекатски облик 2. л. сг. *мош* (није забележено *мож*).⁶⁴⁷

У западнијим насељима пар *-ре* / *-же* аналошки је успостављен и у 1. л. сг. (*морем* : *можем*); могуће је да симетричан однос, сада „провучен“ кроза сва лица јединице и кроз 1. и 2. л. множине, има свога одблеска и у пару *мору* : *мџу* у 3. л. плурала.

541. И м п е р а т и в. За разлику од 3. л. пл. презента (где је редовно *вучу* и сл.), у императиву аналошки облици са инф. основом на *-к*, *-з*, *-х* готово сасвим изостају. Изузетак имамо само у усамљеном *оврши* Ка.⁶⁴⁸

Иначе, овде је по правилу:

вучи Вр Зд М Ми Рош, *завучи* Душ, *превучи* Ј О, *привучи* Бр Ми С, *развучи* Мрш; *обучи* Ду Ми Мр, *обучи се* Бр З Зд Т; *иџи* В Ј Ро, *исџи* Г К, *наџи* Ст; *сџи* Д Душ Ст, *насџи* П, *осџи* Бр Го С, *расџи* М, *иосџи* Ри, *шучи* С, *исшучи* Ст;

постпризи Во.

Могуће је (?) да сасвим случајно нису засведочени ликови типа *врси*, *оврси* и сл.⁶⁴⁹

542. Глаголски придев трпни. а) Глаголи с инф. основом на *с* најчешће имају аналошке облике:

препрешен Г Рош У, *донешен* Бр С Т, *донешена* Г К, *донешено* Д Ри, *изнешено* Б Год ТП, *пренешене* В ЈД, *пренешени* Му, *разнешено* С, *шшо је снешено* П.

Исп., ипак, и *унесена* Ду, *унесене* Д.

Говори се и *дончџи* РБ, *дончџи* ТП (а имамо и, вероватно новије, *донџи* В, *донџи* Го).

б) У глагола на *-з* такође налазимо *загрижена* В, *довезени* Ј, *мужсена* О, *идмужсена* Душ, *идмужсене* Мрш (ређе имамо *довезен* Во, *довезене* Ду).

Фреквенцијски омер потврда другачији је у гл. *вешти*: *везене* чарапе Ра, *везен* К Т, *навезена* Р, *навезено* Т (исп. ипак и *извезено* ДД,⁶⁵⁰ *везене* чарапе ТП).

543. Ф у т у р I. Када се енклитички облици помоћног глагола *хшјеи* нађу иза инфитива глагола на *-ћи*, може доћи до њиховог срастања:

Полако, *доћеш* и *ти на рџд* З, *доћџ* и *јон* К, *наћу* Го, *Наћеш* га лако Ка, *Наћџ* га тамо Ст, *наћемо* Б ДТ, *идћу* Год, *идћемо* В, *идћџи* П, *прџћ* Ка, *прџћемо* Ри.

⁶⁴⁷ Исп. М. Ник. Гор. 656, Тешњ Љшт. 197 (овако и Вуковић П-Др. 68, Ђупић Бјел. 90).

⁶⁴⁸ У суседном Горобилу засведочено је само *Увучи кола под шучу*; ипаче и овде је редовно *вучише*, *иџише* и сл. (М. Ник. Гор. 684). Назначена разлика у деловању аналогije својствена је (мање или више) и неким другим сродним говорима; исп. и Ник. Тршић 423, М. Ник. СП 433 (облици типа *вучи* су „прилично ретки“), Тешњ Љшт. 230, Станић Уск. I 241.

⁶⁴⁹ Исп. М. Ник. СП 433 *врси*, *оврси*.

⁶⁵⁰ Однос *донешен* / *идмужсен* (*везен*) својствен је и другим говорима у окружењу; исп. нпр. М. Ник. Гор. 684, М. Ник. СП 433, Тешњ Љшт. 229.

Овакви примери су фреквентнији на западној него на источној половини подручја.

Сасвим су обичне и стандардне форме:

dóħi ħy Pa, izíħi ħy Ğ, izáħi ħe Mrš, náħi ħe P, dóħi ħemo ĐĐ, izíħi ħemo Pи, ĩomóħi ħemo Pa и сл.

б. *О односу ĩрема другим гл. врстама*

544. У говору Ужичке Црне горе повелики број глагола има једне облике по I, друге по III, а неке и по I и по III (ређе и по VI) врсти.

Неки занимљиви „триплетни“ (и то управо однос I–III–VI врста) биће наведени и ниже, у пасусима (начелно) посвећеним гл. III врсте.

545. Глаголи на -с ĩи. а) Глагол дјестн / дјенутн (прост и сложен).

Облици по I врсти:

инф. ĩме *naħesĩи* Во; аор. *Kŷ-се ħĕде?* ĐĐ, *Kŷ-се ħĕдоше?* З; р. гл. прид. *Kŷ-се ħĕла?* Ра, *Kŷ-се ħĕло онџ дĕџете?* РБ, *Já са-му* и ĩме *naħела P, Naħели му ĩме Саво Mrš*; трп. прид. *оħевен Pи, оħевена Ст, оħевени ĞД С.*

Облици по III врсти:

инф. *ŷħenuĩи M*; аор. *Naħenuĭ му неќи нађимак, каќо-но бџ?* Б; през. *zaħene се ТП, ŷħenem ЈД, ŷħene се Т;* имп. *zaħени Зд, ŷħени Ту;* трп. прид. *ŷħenuĩи нође У.*

Дакле, презентски облици (през. и имп.) имају облике само по III врсти, а инфинитивни (имамо потврде за инф. и аорист) и по I и по III; аорист је чешћи по I него по III врсти, баш као и трпни придев.

б) Глагол (-)ĩасĩи има инфинитивне облике доследно по I врсти:

инф. *ĩасĩи Б Br ĞД Душ К Ка С ТП, naĩасĩи Б Mrš Му П, ŷĩасĩи ĞД Ğ Ст;* аор. *ĩадо Б Во, ŷмал не ĩадо С, ĩаде Br ĞД ЈД Ј Л М О П РБ Ту, не ĩаде В Ду С, ĩсаде Br Душ СР ТП; naĩадоше Br Зд ЈД Ј К Му Т, ĩреĩадок се Му, ĩреĩаде се Br Го Год Т, ĩреĩадоше је ТП, ĩроĩаде наћисто ТП, ĩроĩадоше Br Год Mrš, ŷĩаде В ДД Ј Ра, ŷĩадоше В П Р;* р. гл. прид. *ĩао P Ро, ĩаџ Го, ĩала ĞД Зд ЈД М Му С, ĩали Б ДТ С У, ĩале Br Год Ту, zaĩала му С, ĩсĩџ Br Д Pи Ро, ĩсĩала Br З Ст, ĩсĩало В ДД ДТ Т, naĩала З Ро Рош СР, naĩали П, ĩреĩџ се СР У, ĩреĩала се РБ, ĩреĩали се Г Го P, ĩроĩџ Pи Ту, ĩроĩала О и сл.*

Презентски облици су готово редовно по III врсти:

ĩаdnem Б Во Душ Ц, ĩаdnē Д Ст, ĩанem Д, ĩанē му на ом Д, ĩанē Ра ТП Ту, đđādnē Mrš, ĩсĩādnē Ğ Ст, ĩсĩānē Mrš У, naĩādnē Душ P, naĩādnŷ С, đđānē Br, сĩādnē Во Ка Ст, сĩānē Mrš Ст, не сĩānē ТП, ĩреĩādnem се Во, ĩреĩādnŷ се Т, ŷĩādnē Д СР, ŷĩānē Ğ;

имп. *Ајде реко мени đđāни Mи.*

По I врсти имамо само облик презента у примеру — *кад^т сн^шĩег сĩāдē Л.*

в) Глагол (-)сјесĩи има инфинитивне облике доследно по I врсти:

сĕсĩи ĞГ ДД Му Ра, сјĕсĩи В З; сĕдок Br Му, сĕдо Во, сĕде Во Br ĞГ Кр Mи О П Р ТП, сјĕде Го, сĕдоше В Зд ЈД К Ка Ро С Ту; сĕо Br ДД Ј Mи Му О Рош, сјĕо M, сјĕџ З, сĕла В Душ З M Mи Му Р ТП, сјĕла Го З, сĕло Br Ду, сĕли Ğ З К Ту, сјĕли В, засели Зд ЈД Ст ТП Т, заселе P, ĩсели Ду, ĩресели у Ваљеу ТП и сл.

Презентски облици јављају се и по I и по III врсти:

сѣдѣм ТП У, *сѣдѣш* Му ТП, *сѣдѣ* ДД Л Ми Му, *сѣдӯ* Душ ЈД Л Ми О Ра ТП, *засѣдӯ* Л; *сѣди* Во Зд Ј Ми Му Ро Рош ТП У, *сѣти* О ТП У, *сѣдише* и *радите* ГГ, *сјѣше* В;

сѣднѣм Зд Ми ТП, *сјѣднѣм* Б З, *сѣднѣш* Д ЈД, *сјѣднѣш* Го, *сѣднѣ* О Т, *засѣднѣ* ТП, *сѣднѣмо* ДД Т Ту, *сјѣднѣмо* Кр М, *сѣдиӯ* Душ Р Ц, *засѣдиӯ* С; *сѣдни* Ра.

Н а п о м е н а:

Овлашно узевши, облици презента по I врсти (*сѣдӯ* и сл.) фреквенцијски су најизразитији (или су једини или преовлађују) у источнијим насељима; слабије су заступљени (спорадични или сасвим изостају) у централним, а нису засведочени у западнијим насељима.

Нејотоване јекавске форме (по с в и м врстама) својствене су само западнијим насељима.

г) Глагол *сресѣти*. Разврставањем невелике али типски разуђене скупине потврда, дошли смо до следећих закључака.

га) Аорист има облике само по I врсти: *срѣтио га* Во, *срѣти* ме Ка, *срѣтиосмо га* Мр, *прѣсрѣтиоше* ме Зд.

гб) Инф. и р. гл. прид. потврђени су и по I и по VI врсти:

срѣсѣти Вр Му; *срѣла* Д Р, *срѣло* Ст;

па ће ме *прѣдусрѣтииши* Зд; *срѣшио* мѣнѣ Ду (исп. и *срѣтио* га неће К).⁶⁵¹

гв) Презент се јавља по I, III и VI врсти:

срѣти се Л, *срѣтиӯ* ДД;

срѣтинѣм Во Д, *срѣтинѣ* К, *срѣтиӯ* се Во;

срѣтииши Рош, да га *срѣтии* Т, *срѣтиише* ДД.

546. Глаголи на -ћи. а) Глаголи са општим делом (-)бѣг- имају стандардне облике; нпр.:

инф. *идѣјећи* Вр М Ра Ст; аор. *идѣјеже* Б В Ми Ј Ка Т, *идѣјеже* Вр Р Ра Рош, *идѣјеже* Ду СР, *идѣјегосмо* Ми СР, *идѣјегоше* Во; р. гл. прид. *избјегӯ* Му, *избјегли* Ка, *идѣјегӯ* Бр ДД ДТ Ст ТП, *прѣбјегла* Ст; през. *идѣјегнѣм* В Г Го Год Ро Ст, *идѣјегнѣш* В С, *идѣјегнѣ* Рош, *прѣбјегнѣм* Ст, *прѣбјегнӯ* К, имп. *идѣјегни* К нтд.

б) Глагол (-)дићи / (-)дигнући. Инфинитивни облици (инфинитив, аорист, радни гл. придев) доследно су по I врсти: *дићи* Вр Ј Р СР ТП Ту (могуће је да форма *дигнући* случајно није засведочена); ја *иддигок* онāj најлѣн Ка, *дијже* Г К Му Ст Ту, *дијже* се Ј, *диггосмо* О, *дигго* се ја Во, *диггоше* Ри С, *иддиггоше* га Ту, *дигӯ* Ду С, *дигла* Ст У, *дигли* Мрш Ми Т.

Презент и императив су по III врсти:

дигнѣм Душ Ри, *дигнѣш* Ра; *иддигнѣм* П, *издигнӯ* се З;

дигни Ду Р (исп. и *дик* се Ми Р и *дишж* се Ст).

в) Глагол (-)лећи и. И овде по I врсти имамо: инф. *лѣћи* Ка; аор. *лѣже* Л Ст, *лѣгоше* Ц; р. гл. прид. *лѣгӯ* Во Ст, *лѣгла* ДТ, *лѣгли* З, *иолѣгла* Ст.

Презент је по III врсти: *лѣгнѣм* Мрш Т, *лѣгнѣш* Т, *лѣгнӯ* Му Ро, *прилегнӯ* Во, *прилегнӯ* мјло З.

⁶⁵¹ Исп. М. Ннк. СП 436 *прѣсрѣтили* (засведочен је само овај облик по VI врсти).

У императиву је двојако: *лѣгни* Ду (III) одн. *лѣзи* Р Ст, *лѣзиѿе* С (I).
г) Глагол (-)маћи / (-)макнуѿи. Инфинитивни облици су по I врсти:
маћи Бр Ра, *замаћи* ГГ, *измаћи* Д Рош, *смаћи* Ри, *умаћи* Ро; *маче* ГГ О,
ѿзмаче Зд Ра, *зѿмаче* Ми, *ѿрѿмаче* Л СР, *смаче* Душ Р; *макѿ га* Ду, *замакли* Мрш
С, *измакли* Ту, *умакла* Ми (исп. и *умакло* ТП), *не ѿмакла се* с ѿвѿг мјеста Ро.

Чује се и *замче* Б Го ДД З.⁶⁵²

С друге стране, презентски облици редовно су по III врсти:
макнѿм ДТ Л С, *намакнѿм* О, *намакнѿ се* Мрш, *ѿмакнѿм* Му, *ѿмакнѿ се* Ј,
ѿмакнѿмо Мр, *умакнѿ* Д, *смакнѿм* Ка, *смакнѿмо* Ту, *смакнѿ* Ст; *измакни се* З,
ѿмакни Му, *ѿмакниѿ се* Во.

Када је реч о трп. прид., по I врсти имамо *смачен* Р, а по III *ѿрмакнѿѿо* Ка и
рѿмакнѿѿо Ду.

д) Сложени гл. с основом -мог- који се граде од инф. основе доследно су по
I врсти:

инф. *ѿмомѿи* Душ Ка; аор. *занемѿже* Во, *ѿмомѿе* Мрш; р. гл. прид. *ѿмомѿѿ*
Г Зд Ри, *ѿмомѿла* Ст У, *ѿмомѿли* М С, *ѿмомѿле* С.

И засведочени облици императива су по I врсти: *ѿмомѿи* Ј Ми Мр, *ѿ-
момѿиѿе* Ри.

У презенту је двојако (по I и III врсти):

Ајде да ми *ѿможѿи* Ка, *ѿможѿѿ* К Ка Год У;

ѿмогнѿм Г К Т, *ѿмогнѿи* Ми У, *ѿмогнѿ* С, *ѿмогнѿ* Ми Т.⁶⁵³

ђ) Глагол *ѿући* / *ѿукнуѿи*. Засведочени инф. облици су по I врсти:

аор. *нѿшто ѿѿче* Во, *ѿѿче* конопац К, *ѿѿкоше* ѿ-смиѿа Ду; р. гл. прид. *ѿѿкѿ* Ка,
ѿѿкла З (исп. и *наѿукла* Рош).

За през. имамо *ѿѿкнѿ* Б, облик по III врсти.⁶⁵⁴

е) Глагол *рећи*. Сви засведочени инф. облици и облици императива су по I
врсти:

инф. *рѿћи* Бр Год Ду Душ Ка М Му Р Ри ТП Ц; аор. *рѿко* Во Ду, *рѿкок* Бр Зд
Л ТП, *рѿче* Во Вр ДТ Ду Зд ЈД К М Ми РБ Ра С Ту Ц, *нѿ рече* Мрш П СР, *рѿкосмо* Г
Ра, *рѿкосиѿе* Ри, *рѿкоше* В Ро СР; р. гл. прид. *рѿкѿ* Б Во ДТ Ду Ј К Мрш П Р Ри Ро
Рош С Ту У, *рѿкла* ГГ ДД Душ Зд Ка О П Ст ТП У Ц, *рѿкли* Ду Ј М Ми Мрш Ро,
рѿкле С ТП, *зѿрекѿ се* Во ЈД Му О Ц, *ѿзрекѿ се* К, *ѿдрекѿ се* Ка Ри;
рѿци Г Душ П С, *рѿцимо* У, *рѿциѿе* Мрш С.

Облици презента су по III врсти (на целом подручју) и по I врсти (само на
источној половини области):

рѿкнѿм Во Го Ј Л Мр О П Ра Ст ТП, *рѿкнѿи* Б К, *рѿкнѿ* Бр Го К Кр, *рѿкнѿмо*
Год П, *рѿкнѿ* Ду Мр Ст;

рѿчѿм ГД Душ Ј Л О Рош У, *рѿчѿи* Д О, *рѿчѿ* ДД Ми Му Рош, *рѿчѿ* Му ТП У.

⁶⁵² Исп. Тешић Љешт. 197 *замче*. Овај облик је забележен и у Кремнима; у Жељевици се чује и
замћи, *ѿдкни* и сл. (в. М. Ник. СП 437, бел. 1224).

⁶⁵³ Двојако и М. Ник. Гор. 685, М. Ник. СП 437–438; тако и Пецо ГИХ 150, Пиж. Кол. 157; с
друге стране, Симић Обади 82 и Тешић Љешт. 200 само *ѿмогнѿ* и сл.

⁶⁵⁴ У србијанском Полимљу засведочен је и трини придев *ѿѿчено* (М. Ник. 438).

ж) Глагол *сѣићи*. Инф. облици су доследно по I врсти:

инф. *сѣићи* Душ Р; аор. *сѣиѣок* ТП, *нѣ сѣиго* Во, *ѣрѣсѣиго* и *нѣг̃а* Ц, *сѣиѣже* Ду М Ми, *нѣ сѣиѣже* П Ра, *сѣиѣгосмо* ГД Д С, *сѣиѣгоше* К Ра; р. гл. прид. *сѣиѣг̃о* ДД Л М, *сѣиѣгла* ГД Ка М Ра, *сѣиѣгло* Мр С, *сѣиѣгли* ДТ Ка Ту, *ѣдсѣиѣг̃о* Во, *ддсѣиѣгли* Ст, *ѣдсѣиѣгли* С.

Презентски облици су по III врсти:

през. *сѣиѣнѣм* Г Ро Ка Му С, *сѣиѣнѣш* М Ст, *сѣиѣнѣмо* Р Ро и сл.; имп. *ѣрѣсѣиѣни* О.

з) Забележени инф. облици гл. са основом (-)ѣек- по I су врсти:

инф. *ѣрѣиѣћи* Во Вр О П, Ђа ли *ѣрѣиѣћи* шт̃а и мѣни Ду; аор. *зѣиѣче* Ду Душ М ТП, *ѣиѣче* К Ка П, *ѣиѣкок* Год У, *ѣиѣко* Во Ј Ми, *ѣиѣкоше* Б Му Рош; р. гл. прид. *зѣиѣк̃о* га Ри Рош, *зѣиѣкла* Го Ка У, *исѣиѣкла* вода ТП, *д̃иѣк̃о* Б, *ѣиѣк̃о* Ка.

Засведочени обл. през. не припадају истој врсти: *зѣиѣкнѣ* га Рош (III), *зѣиѣч̃у* га Вр (I).

и) Глагол *цр̃ћи*. Инф. облици су по I врсти:

инф. да м̃оже *цр̃ћи* Бр; аор. *цр̃кок* рад̃ѣћи Вр, *цр̃че* ТП У, *ѣмал нѣ цр̃че* Во; р. гл. прид. *цр̃кло* С, *цр̃кли* даб̃бг̃да Во.

През. облици су, наравно, по III врсти:

цр̃кнѣм СР, *цр̃кнѣмо* У;
цр̃кни кат си та̃ка Зд.

в. О другим особенијим глаголима и скујинама глагола I врсиѣ

547. Глагол *јесѣи*:

инф. *јесѣи* Бр Г Го К Мр Ра Рош Ст Т; през. *јед̃ѣм* ГГ ГД Л Ми СР, *јед̃ѣш* К М Рош Ро, *јед̃у* ГГ Ј Р Ра Ри, *јед̃ѣмо* Вр Зд О П, *д-ѣд̃ѣмо* Ми; аор. *једок* Ми Р, *једо* Во, *једосмо* Бр Вр Мр О Р Ра Ро, *јесмо* Го М Р, *једоше* ДТ Ст; р. гл. прид. *јео* Во Д Р Ри, *јео* Го, *јѣла* Ду Зд Л Ми, *јѣло* Ми, *јѣли* Зд Ри; трп. прид. *једено* Кр Му С Ст; имп. *једи* Во Му, *једиѣ* Мрш Ст, *јѣше* Ро Ц; фут. *јѣшиѣмо* шт̃а ѣм̃амо Во.

Говори се и *ѣзјесѣи* СР и *ѣзесѣи* К У, као и *ѣзед̃ѣм* Ра, *ѣз̃о* Рош У, *ѣзѣла* Вр, одн. *ѣзјед̃ѣмо* М, *ѣз̃о* Ка, *ѣзјели* Кр и сл.

548. Глагол (-)р а с ѣ и:

инф. *р а с ѣ и* Бр М РБ Ра СР, *ѣзр а с ѣ и* Г Л, *ѣор а с ѣ и* Р У; през. *р а с ѣ иѣ* Бр Ду С Ст, *ѣзр а с ѣ иѣ* Му, *ѣор а с ѣ иѣ* Г С, *ѣор а с ѣ иѣш* Ст ТП, *нар а с ѣ иѣ* В Зд, *одр а с ѣ иѣ* Зд Ст; аор. *нар а с ѣ иѣше* ДД ДТ Ту, *ѣор а с ѣ иѣше* О Ра; р. гл. прид. *р а с ѣ* Бр ГД Му, *д̃ор а с ѣ иѣ* РБ, *ѣзр а с ѣ иѣ* Бр Во П, *д̃др а с ѣ иѣ* У, *ѣрир а с ѣ* Бр С, *зар а с ѣ* В Му У, *ѣрир а с ѣ* Ка.

Као што видимо, оба глагола имају стандардне облике.⁶⁵⁵

⁶⁵⁵ Овако је и у оближњим сродним говорима; исп. нпр. М. Ник. Гор. 683, М. Ник. СП 439, Тешић Љешт. 229, 231.

549. Глагол *ићи*:

инф. *ићи* Б Го Год Зд ЈД Ми РБ Ри Ст Ту; през. *идѣм* ГГ ГД Душ Ј К Му П Ри С Ту, *идѣи* Го Год З К Мр СР Ц, *идѣи* ГГ Зд ЈД Л Ми Р Ст ТП Ту, *идѣи* Во ДТ М Мр Ри Т, *идѣ* Вр Год ДД Душ Л Мрш Ри Рош Ст, *идѣ* ДТ Ка Кр М РБ СР Т Ц итд. (исп. и потврде у т. 176 одељка о прозодијским алтернацијама); имп. *иди* Б Вр ГГ Д Душ О П Рош СР ТП Ту Ц, *идидѣ* Во Мр Т, *идѣ* Го (= идиде), *идиѣ* Бр Вр, *иѣ* ГД Му Ро; аор. *идок* Бр ДД Р Ра Ри У, *идо* В Го, *иде.ли* Ро, *идоше* Г ДД Ри С Ст ТП; р. гл. прид. *ишиѡ* Во ГГ З Зд Кр Л М Ми Мр П Р Ст ТП Ту, *ишла* Бр Г Ј Л Ми Мр Р Ри Ст Ту Ц, *ишле* Го ЈД Ј Му П С Ст итд.

550. О неким облицима композита са *ићи*:

а) Гл. типа *доћи*, *наћи*:

през. *доћѣм* Бр Ду Зд О Ра, *доћѣи* ТП, *доћѣ* Во ГГ Душ Ј Мр Рош С Ст, *доћѣмо* В ДД Мр, *доћѣѣ* Г ДТ, *доћѣ* Во Душ Ми Р Ро СР Т ТП У, *зѣћѣ* ГГ, *зѣћѣ* ТП, *наћѣм* ДД Ми, *наћѣм* Му, *наћѣмо* Душ Мрш Ро, *наћѣѣ* Мр С, *идоћѣм* Кр СР, *идоћѣи* Во Ду, *идоћѣ* Г Душ РБ С ТП итд.; имп. *доћи* В ГД Д Душ К Ми П СР С ТП У Ц, *доћиде* Во, *доћиѣ* ГД ТП Ц, *наћи* Го Ра, *идоћи* Душ Ми, *идоћиѣ* Во; аор. *доћок* Л Ми Р, *доћо* Во, *доће* Д Му Ра Ри С, *доћосмо* Ду Ра Ри, *доћоше* З Ра Рош С Ст ТП Ту У, *зѣће* Бр Р Ра, *зѣчоше* Д СР, *наћок* Во Ми Мрш, *наћо* В Во, *идоћок* Бр Вр ГГ Ст ТП У, *идоће* Го М Ми Мр Мрш, *идочоше* Г Р, *идоће* В ГГ П, *идочоше* Бр З Зд Ри Ст; р. гл. прид. *дошиѡ* Бр Во Ду Душ Ј М П Р Ра С Ст, *дошила* В ДТ Д Ду Кр П Р РБ, *дошили* Бр ГГ Мр Ст ТП, *зѣчили* Бр Д Зд, *нашиѡ* Вр Ј М Ра Ри, *нашила* Вр К П, *идошиѡ* Во Вр Го П Ри Ст, *идошила* ЈД М, *идошили* ГГ Кр Л П итд.;

б) гл. типа *прићи*, *сићи* (тј. са -и-):

през. *прићѣм* ГГ Ј Ми Мрш О, *прићѣи* Бр Мр Му П, *прићѣ* П О Ст, *сићѣм* Ду М, *сићѣи* Б Бр Год Ст, *сићѣ* П; имп. *прићи* Д Душ З Ст, *прићиѣ* ГГ ГД П, *сићи* Му; аор. *прићок* Мрш Ро, *прићо* Во, *причоше* М Мр, *сиће* Душ Мр, *сићосмо* У; р. гл. прид. *пришиѡ* ДД Кр М, *пришила* ДТ Ра, *пришили* Р Ст, *сишила* Ми, *сишили* Кр Ст.

У повленским селима засведочено је и *сѣчоше* ДТ, *сѣшла* З.

в) Облици гл. *изићи* чешћи су од облика гл. *изаћи*:

инф. *изићи* Ми С Ту, *изѣћи* Ми Р; през. *изѣћѣм* Бр ДТ Ра СР, *изѣћѣм* ДТ М, *изѣћѣи* С, *изѣћѣ* Вр Ду Ј Ми Рош Ту, *изѣћѣмо* К Му, *изѣћѣ* Го К Л Ст Ту; имп. *изићи* Душ Мр, *изѣчидѣ* Ми; аор. *изиће* Кр М Ри, *изѣће* М Ри Ц, *изичоше* П; р. гл. прид. *изишиѡ* Д Ду, *изѣшиѡ* Кр ТП, *изѣшила* Д Ро, *изѣшило* К;

инф. *изаћи* Во Ст, *изѣћи* Го; през. *изѣћѣм* Ка, *изѣћѣ* Душ У, *изѣће* У, *изѣћѣмо* К; имп. *изаћи* Ро; р. гл. прид. *изашиѡ* Зд, *изашила* Ри.⁶⁵⁶

г) Говори се *уићи* и *ући*. Форме типа *уићи* знатно су фреквентније (неретко и једине) у источнијим и централним насељима, док су облици стандардног *ући* релативно честни (каткад и чешћи) у западнијим селима. Исп.:

⁶⁵⁶ Обе могућности познате су, бар у неким облицима, са различитим степенима заступљености, и говорима у непосредном окружењу; исп. Ђук. Драг. 156, В. Ник. М-Гс 214–215 (*изаћи* и сл. веома ретко), М. Ник. Гор. 683, Тешић Љешт. 229 *изаћи* = *изићи*, *изѣчосмо* = *изѣчосмо* (али през. *изиће*). Исп. и М. Ник. СП 440–441 *изѣћѣм* (*изидѣм*) / *изѣћѣм*.

инф. *yíhi* Рош; през. *yíhem* Му Ра ТП У, *yíhē* Д, *yíhe* У, *yíhū* Ра; аор. *yíhoше* У, р. гл. прид. *yíshō* Ми, *yíшла* К У, *yíшли* О У;

инф. *yíhi* Год Ка; през. *yíhem* Во Ду Т, *yíhē* Мр; имп. *yíhi* Р Ц, *yíhiite* О Ц; аор. *yího* Ка, *yíhoше* Т; р. гл. прид. *yíshō* Бр Зд Ми Ст, *yíшла* Г Ри, *yíшли* Го Му.⁶⁵⁷

д) Глагол *о́ти и́и*:

инф. *oíiíhi* Бр Ро Му, *oíiíhi* П С; през. *ođēm* В ЈД СР Ту, *ođēm* ДД Ми Ро, *ođem* Зд Р Т, *ođem* Вр Мр Ту, *ođē* Б Л Ми Ри ТП У, *ođē* ДТ К Р ТП итд.; имп. *oíiíhi* Душ З Зд, *oíiíhiite* Ст ТП; аор. *ođok* Бр Му Р Ра Ри С, *ođo* Б Во Ц, *ođe* Го Год Ро Рош, *ođosmo* Бр ДД Л М Ми Ри Т, *ođoше* Го П Ра; р. гл. прид. *oíiíshō* ГД С (исп. и *očō* Го З, *oíiíshō* Б, *oíshō* Ј, *oíшли* Г),⁶⁵⁸ *oíiíшла* Ду С, *oíiíшило* Бр Ро, *oíiíшили* Д Ро С, *oíiíшле* Во.

ђ) Говори се *ođíhem* Г Кр, *ođíhū* Ми, *obíшла* П.

Напомене:

1) Примери с нејотованом основом типа **наде*, **іроде*, **сиде* и сл. нису својствени говору УЦг, као ни идиомима у непосредном окружењу.

2) Однос *и/а* у *изићи/изаћи* читује се на цело подручју, у *сићи/саћи* само у северозападном делу области,⁶⁵⁹ а у *обићи/обаћи* није потврђен, јер је доследно *обићи* и сл.

3) У гл. *oíiíhi* редовне су кратке форме у презенту (*ođēm* и сл.) и аористу (*ođe* и сл.), а дуже у императиву (*oíiíhi*, *oíiíhiite*).⁶⁶⁰

551. Глаголи са основом *-нес/-није*. Обе могућности, тј. и(ли) једну и(ли) другу, имамо у аористу и трпном придеву:

аор. *ođnese* ГГ Ду Зд М О Ри СР ТП Т У, *ođniwē* Мрш О, *ođniwēше* Год М С, *iznese* Вр Д Ро, *nanese* Ми *nanwēше* О, *irinese* Б Г Го ЈД СР, *irinesoше* Г Мрш Му Рош, *iriniwēше* Вр Ту, *ironiwēше* В П Рош ТП *raznese* Бр ДД *razniwēше* Ро, *unesе* Во Ду, *nē unese* Во, *yíshē* Ка, *yíwēше* Зд Ц;

трп. гл. прид. *doneshen* С Т, *doneshena* К, *ođniwēti* РБ, *ođniwētiо* ТП, *iznesheho* ТП, *izniwētiо* Во, *unesena* Д, *uneseno* Д итд.

У инф. и р. гл. прид. нису засведочени гл. са основом *-нес*.

552. Глаголи с основом на *р*. Од глагола са основом на *-сир-*:

през. *zāsīrēm* ДД З, *zāsīrē* Бр Ри, *zāsīrēмо* Б Ст У, *irōsīrē* Бр Год Ми, *irōsīrēмо* Ми Ту, *irōsīrū* В Р, *razāsīrēш* Го Р, *razāsīrēмо* З Зд Ј, *razāsīrū* Рош Т; имп. *zāsīри* Во, *irōsīри* Ду; р. гл. прид. *irōsīrō* Др; трп. гл. прид. *zāsīrīо* Во.

⁶⁵⁷ У окружењу различито (и са различитим бројем могућности): Ник. Тршић 423, Симић Обади 81, Тешић Љешт. 229 само *yíhi* и сл., М. Ник. Гор. 683 *yíhi* (ређе и *yíhi*); Ђук. Драг. 156 *yíhem* и сл. / *yíwíhem* и сл., М. Ник. СП 433 *yíhi*, *yíhēm* / *yíihi*, *yíniшō* и сл. / *yíhem* и сл., Рем. Шум. 336 *yéwíhem* (*yíhem* / *yíhem*).

⁶⁵⁸ Тешић Љешт. 229 *očō* — *očла*.

⁶⁵⁹ У суседном Љештанском је „*сићи*, *саћи* и врло ретко *сйићи*“ (Тешић 229); форма *саћи* није позната горобњишком говору (М. Ник. 65), а ретка је у драгачевском (Ђук. 156) и полимском (М. Ник. 441).

⁶⁶⁰ Исп. М. Ник. Гор. 683, Тешић Љешт. 229; у Драгачеву, ипак, у имп. гл. *oíiíhi* поред *oíiíhi* јавља се и *oíiíди* (као и *oíiíдни*). Подсетили бисмо да у стандардном језику форме са *-o-* (иначе Вукове) имају предност над облицима са *-h-* (Речник уз правопис, 1993).

Забележено је и *п̀р̀д̀ст̀иер̀е́м* Ми, *п̀р̀д̀ст̀иер̀е́ се* О, *п̀р̀д̀ст̀иер̀у́ се* поњавае ДТ.
Исп. и *д̀и́р̀е́м се* К, *д̀и́р̀е́* Во; р. гл. прид. *у́и́р̀ли* У;

през. *п̀р̀д̀ж̀др̀е́м* Во; аор. *п̀р̀д̀ж̀др̀и́е* Во; р. гл. прид. *п̀р̀д̀ж̀др̀о́* К.

553. За однос *д̀ера̀и́и/д̀ра̀и́и/д̀ри́је́и́и* (и композите) наводимо следеће потврде:

инф. *д̀ера̀и́и* Д Р, *од̀ера̀и́и* С; аор. *п̀р̀д̀ри́и́е́* ТП, *з̀ид̀ри́и́е́* Ду; р. гл. прид. *д̀е́р̀о́* П СР, *з̀а́др̀о́* Ри, *д̀о́др̀о́* Во К (исп. и *у́з̀д̀е́р̀а́ла се* С); имп. *не д̀ери се* Во.

554. Гл. *м р и ј е ѿ и* и композите имају стандардне облике:

инф. *м̀р̀ч̀е́и́и* Кр М Му, *у́м̀р̀ч̀е́и́и* Вр Мрш О П СР; през. *м̀р̀е́м* Л, *у́м̀р̀е́м* ГД Го Ра Ри, *и́д̀м̀р̀у́* Мр Мрш СР; имп. *у́м̀ри* Во, р. гл. прид. *м̀ро́* Во, *м̀р̀ла* па живила СР, *м̀р̀ли* Зд, *у́м̀р̀о́* Б Го Ј Му О РБ Р Ро, *у́м̀р̀ла* М Мрш Ро Рош ТП, *и́д̀м̀р̀ли* Ми;

аор. *у́м̀ри́е* М СР, *у́м̀р̀ч̀е́* СР, *и́д̀м̀р̀ч̀е́и́е* Ду.

555. Од стандарда не одступају ни глаголи с основом на *-е* (*о́и́е́и́и*, *и́о́ч̀е́и́и* и сл.):

през. *д̀и́м̀е́м* ДТ Ц, *д̀и́м̀е́и* З, *и́д̀ч̀и́е́м* Л, *и́д̀ч̀и́е́и* Ри, *и́д̀ч̀и́у́* ТП, *и́д̀ч̀и́е́мо* Во Ду К, *у́з̀м̀е́м* Ра, *у́з̀м̀е́и* П Ст, *у́з̀м̀е́* Ми, *у́з̀м̀е́мо* Ст; аор. 1. л. сг. *у́з̀е́к* Д, *у́з̀е́* Ст, 3. л. сг. *у́з̀е́* Ми Ту, *д̀и́и́е́* Му У, *и́д̀ч̀е́* Му итд.; имп. *и́д̀ч̀и́и* Ду, *и́д̀ч̀и́и́е* Ро Т, *у́з̀м̀и́и́е* Душ П итд.; р. гл. прид. *у́з̀о́* Душ У Ц, *у́з̀е́ла* М Ц, *и́д̀ч̀е́ли* О С, *д̀и́и́е́ли* Ст и сл.; трп. гл. прид. *д̀и́и́и́о* прѠклѠто У, *у́з̀е́и́о* Во.

Уочавамо двојак през. гл. на *-и́е́и́и* (типа *и́о́и́е́и́и*): *и́д̀и́и́е́ се* Ра, *и́д̀и́и́е́м се* Т, *и́р̀и́и́е́мо* гѠвсда Во / *и́д̀и́е́и́у́ се* на кућу Во.⁶⁶¹

2) ГЛАГОЛИ II ВРСТЕ

556. а) Засведочени су следећи облици гл. (-) *бри́ја́и́и* (*се*):

през. *бри́е́ се* Бр ЈД Рош, *бри́и́е́ се* Во, *д̀б̀ри́и́е́мо* Го, *д̀б̀ри́и́у́ се* П, *не бри́и́у́ се* К; имп. *бри́ се* Ка, *д̀б̀ри́и́е се* Год; трп. прид. *нѐоб̀ри́и́ан* Во, *нѐоб̀ри́и́ани* Во; р. гл. прид. *бри́и́о́* Зд, *д̀б̀ри́и́о́ се* Ри Ц.

б) Гл. (-) *ја́ха́и́и* и. Забележени облици по II врсти:

през. *ја́и́и́е́м* ГГ, *ја́и́и́е́* Ми Р Ри, *з̀а́ја́и́и́е́м* Ду, *у́з̀ја́и́и́е́м* М Р, *у́з̀ја́и́и́е́мо* СР; р. гл. прид. *ја́ла* К, *у́з̀ј̀о́* П, *у́з̀ја́ла* Ј Ри.

Засведочене форме по VI врсти:

р. гл. прид. *ја́и́и́о* коња Мрш, гл. прил. садашњи *ја́и́и́е́и* Мр С.

в) Чује се стандардно *ка́за́и́и* ДТ С, али је обичнија форма *ка́си́и* ГГ ГД Му О ТП; тако и *ка́ж̀е́м* ГД Мр П, *ка́ж̀е́м* Ду С, *ка́ж̀е́и́е* Душ, *ка́ж̀у́* Ј Ту Ц и сл. одн. *ка́и́и́у* Ду С, *ка́и́и́е* ти се са́мо Во, *ка́и́и́е́мо* ДТ, *ка́и́и́е́и́е* Ка, шта́ *ка́и* Во.

Говори се *ма́и́и́е́* ДД, *ма́и́и́у́* Го Ст, а исп. и занимљиво (ако мош) *ма́и́и́и́и* ДТ, са вероватно аналошким *и* у инфинитиву.

г) Редовно је *ми́ри́и́е́* ДД Ј Ми П Т, *ми́ри́и́у́* У и сл.

д) Гл. (-) *и́и́ ка́и́и* и. Типична и (парадигматски) готово комплетно засведочена је промена по II врсти. Навешћемо потврде презента и императива:

⁶⁶¹ Исп. М. Ник. СП 444 да *и́р̀и́и́и́и* коња / *и́д̀и́е́и́е́ се* ђевојка.

през. *шкѐм* ГГ ГД П Рош Ст ТП, *шкѐш* Зд Ст, *шкѐ* Во Вр Душ З Зд Ми Рн Рош ТП, *шкѐмо* Ми Р, *шкѹ* Душ Ка Ми С; исп. и *изашкѐм* ЈД П Т, *изашкѐ* ЈД, *изашкѐмо* ДД Ка Рош, *изашкѹ* К Ц;

имп. *шкѝ* Г Мрш, *изашкѝ* К, *шрѝшкѝ* Рош.

У западнијим насељима налазимо и *чѐм* Го З, *чѐмо* СР.

Нетипично и усамљено *шкѹјѹ* Душ прилази промени по VI врсти.

У говорима у непосредном окружењу имамо или само *шкѐм* (Горобилје)⁶⁶² или *шкѐм/шкѐм* (Драгачево)⁶⁶³ или *чѐм/шкѐм* (Љештанско).⁶⁶⁴

Уземо ли у обзир и кореспондентне прилике у неким удаљенијим сродним говорима, можемо казати следеће: овлашно узевши, драгачевска, горобилска и црногорска (УЦГ!) ситуација блиска је полимској (у Србији),⁶⁶⁵ а љештанска (бар према доминантном *чѐм*) — пивско-дробњачкој⁶⁶⁶ и источно-херцеговачкој.⁶⁶⁷

557. Гл. *ж е ш и*. Инфинитивни облици имају двојаку основу: (-)же- и (-)жње-:

инф. *жѝш* Д Ро, *нажѝш* Год, *шѝжѝш* Ми; аор. *шѝже* Л, *нажѝсмо* Ду, *шѝжѝсмо* Мрш; р. гл. прид. *жѝо* Ра, *жѝо* В, *жѝла* Д К П, *жѝли* ДД М;

инф. *жњѝш* З, *шѝжњѝш* Го; аор. *шѝжњѝсмо* Год; р. гл. прид. *жњѝла* Год Ц, *жњѝли* З, *шѝжњѝли* В, *шѝжњѝли* Ц.

Облици са основом *же* заступљени су на целом подручју, док се они са основом *жње* јављају само у западнијим насељима.

Презентски облици су углавном на *жш*:

през. *жњѝм* Г Ј Рн С, *жњѝш* Ду М Ми ТП, *жњѝ се* ТП, *жњѝ* Ј К, *жњѝмо* ДД Ми РБ Ту, *жњѹ* Т Ц, *нажњѝмо* Зд, *шѝжњѝм* Ка М, *не шѝжњѝм* Ро, *шѝжњѝш* З, *шѝжњѹ* Мр Ту.

Ипак, имамо и две потврде са основом *жањ*:- *жањѝ* Д, *жањѝмо* Ро.

Имп.: *жњѝ* Ду, *нажњѝше* Год, *шѝжњѝ* Душ, *шѝжњѝше* Л.

Три. прид.: *шѝжњѝвена* ЈД П, *шѝжњѝвено* ГГ, *шѝжњѝвена* Ро.

Сравњивањем уочених стања са одговарајућим приликама у оближњим сродним идиомима, откривамо разлике, али и интересантна подударања. Образац *жѝш* — *жњѝм* својствен је плеваљском и горобилском,⁶⁶⁸ а однос *жѝш* (*жњѝш*) — *жњѝмо* србијанском полимском и љештанском говору.⁶⁶⁹

Оба обрасца (други само на западу) и спорадичне презентске форме са *-жањ*- карактеристика су говора Ужичке Црне горе.

558. Различите основе затичемо и у през. гл. (-)слаш: (-)шаљ- (у простог гл. и *шил*-) и (-)шљ-:

⁶⁶² М. Ник. Гор. 686.

⁶⁶³ Ђук. Драг. 157–158.

⁶⁶⁴ Тешић Љешт. 231.

⁶⁶⁵ М. Ник. СП 446–447.

⁶⁶⁶ Вуковић П-Др. 482.

⁶⁶⁷ Пецо ГИХ 161.

⁶⁶⁸ М. Ник. Гор. 687, Руж. Пљ. 150.

⁶⁶⁹ М. Ник. СП 447, Тешић Љешт. 232.

ишљѣм Д Ра; *ишљѣм* Д, *ишљѣмо* Ми / *шљѣм* Го;
иошаљѣм Во Р, *иошаљѣш* Рош, *иошаљѣмо* Ст / *иошљѣм* Ми Ст, *иошљѣ* Рош,
иошљѣмо С Ст, *иошљѣ* Мрш.

559. За однос *шайшайи* / *шайшайи* исп. аор. *сашайшаше* се нешто Во, през. *шайшѣ* С, имп. *шайи* ми Во.

560. Гл. (-)сисаиѣ потврђен је само у ликовима *иосѣ* Ду К, *иосѣ* Ра, *иосали* К.

561. Невелики број забележених глагола има презентске облике (односно понеки од њих) и по II и по V врсти:

иљѣшѣ ГГ Ра / *сиљѣскѣ* га ђчас Во;

ишѣ Во, *зашѣ* Мрш / *ишкѣ* Го;

ишѣ се З / *ишѣ* Ст;

иришѣм ДД, *иришѣ* ДД, *иришѣ* Д, *иоиршѣ* Ст / *ишкѣ се* Мр.

За двојство у вези са гл. *јахашѣ* исп. т. 550.

562. Наводимо, на крају, још неке презентске облике који се (бар према нашој грађи) на подручју УЦг јављају само по II врсти:

бишѣмо Душ, *иобишѣмо* Во; *гдошѣ* Бр ДД К Ро, *оглошѣ се* Ми; *гршѣ* Мр Мрш Ро У, *огршѣ* К Ми Ту, *разгршѣ* Бр М; *заирѣшѣ* В Год Ра, *заирѣшѣ* Зд; *мѣшѣм* С, *мѣшѣ* Бр Год Мр, *мѣшѣ се* К (исп. и *мѣшѣ* Ри); *какошѣ* Год, *какошѣ* ДТ РБ ТП; *квѣчѣ* Бр В Л Ра; *ишѣ* Бр Мрш Ст П; *кашѣ* Бр ДД С Ц; *мишѣ се* Д У, *не мишѣ се* Г ЗД ЈД Ту; *ишѣ* К Ро; *рамшѣ* Т Ц, *вишѣ* Д, *расвишѣ се* Ст; *сршѣм* Душ, *сршѣ* О.

3) ГЛАГОЛИ III ВРСТЕ

563. Глаголи ове врсте добро чувају инф. основу на ну:

бринуши Д, *бринула* ДТ, *бринули* М Рош Ст, *викнула* З, ја *викну* на његѣ Го, *гинуши* ЈД, *гинули* ДД Ст, *крѣнуши* Д, *крѣнули* Ду Ст С, *крѣнуле* Ту, *окрѣнули* Бр Д М Ми Ри, *иоокрѣнуло се* У, *огрнула* Т, *иоогрнули* Ту, *иоигрнула* Ј, *разминули се* Ст У, *разминуше се* Ка, *свануло* Бр Ра Ри СР, *осванули* ТП Ц, *скинула* Му О Рош, *скинуло* В, *скинули* ЈД П Р Рош, *ишинула* Во О, *ишинути* Во итд.

564. Појединачне напомене. а) Засведочени примери трпног придева имају стандардне облике:

закрѣнути Ми, *накрѣнути* Го, *ѡдмакнути* Ду, *размакнути* Ми.

б) Чува се, доследно, основа -*сти* у инфинитивним облицима:

застѣла Д, *застѣли* Р, *настѣло* О, *настѣла* Ду, *ѡстѣи* Год Му СР, *ѡстѣ* П РБ Рош СР Ст ТП, *ѡстѣла* Ј Ту, *иѡстѣ* Ду, *иѡстѣла* Му, *сѡстѣли се* Ро итд.

О облицима аориста в. т. 586–590.

в) Говори се *сѣѡ се* Во, *наѣла се* Р; исп. и *нагнути* Ст.

565. О односу према конјугацији гл. других врста. Овде ћемо представити засведочене глаголе који се обично сврставају у гл. III врсте, али поједине облике имају и по некој од других гл. врста.

аа) Гл. сложени са -*гинуши* и -*кинуши* имају облике аориста и по III и по I врсти:

иѡгину В, *ишгинуше* Во, *скинуше* Ми;

*пòгибо радѣћи Во, пòгибе ДД, пòгибоше З, скїде К Ст, скїдоше Д, п̀р̀екиде Л, п̀р̀екидоше Ст.*⁶⁷⁰

Глаголи на *-кинући* (бар према нашој грађи) обичнији су по I врсти.⁶⁷¹
а) Двојако је и у гл. на *-снући*, и то како у аористу, тако (бар код неких) и у р. гл. придеву:

аор. *òйискоше ДД СР, п̀р̀ишѣ Бр Кр, п̀а̀п̀ришѣ Му / з̀а̀киснѹ Во, п̀а̀п̀рснуше Ду;*
р. гл. прид. *п̀р̀сла Бр ЈД Ри, п̀р̀сли Ри, з̀а̀кисло В Мр / з̀а̀киснула Г З Рош,*
п̀òкиснуло Ра, п̀а̀п̀рснула Во.

ав) Неуједначено је и у облицима аориста гл. *(-)кренући*:

искрејоше Во, з̀а̀крејоше Ду, òкрејѣ се ДТ / искр̀енуше Ст У, òкр̀енѹ се К,
нѣ окр̀ену се Ми; исп. и кр̀ејѣ Во.

аг) Налазимо и *с̀а̀п̀рунѹ Во* (али и *п̀а̀п̀рула Ду*), *у̀венѹ Р* (али и *св̀ело Ст* и *у̀венуло О*).

б) У примеру *Мòј òтац кл̀ечѣ* па нїкад устати ДД, през облик прилази VI врсти.

Имамо, међутим, и *кл̀екнѣм Во, кл̀екнѹ Ро.*

в) Глагол *м̀ејнући* има облике и по III и по VI врсти:

през. *м̀ејнѣм К, м̀ејнѣмо Д ТП, аор. м̀ејнуше Л, имп. м̀ејни Ду, р. гл.*
прид. *м̀ејнула Во, м̀ејнули П;*

през. *м̀ејѣши Рош, м̀ејѣмо Вр РБ, м̀ејѣ се Рош, имп. м̀еји Рош, р. гл. прид.*
*м̀ејшила ЈД.*⁶⁷²

Говори се, међутим, и *п̀у̀р̀им Ду, п̀у̀рила К, с̀ѝа̀вила Б* итд.

г) Раздвојеност по врстама (опет по III и VI) уочавамо и у засведоченим облицима гл. *ч̀укнући (се): ч̀у̀кнѣмо се Во К, ч̀у̀кнѣ К, али и ч̀у̀ким Душ, ч̀у̀киш ЈД.*

566. П о с е б а н о с в р т (и брижљивије сагледавање) заслужује следеће запажање. Посве је необична и неочекивана (свакако и нетипична, како за наш говор, тако и за идиоме у окружењу) секвенца *-ни-* наместо стандардног *-ну-* у примерима:

ј̀а̀ з̀ѝнила Ду, кр̀енили Р, окр̀енићи се В, окр̀енила се СР, п̀òгинићеш Р,
п̀р̀екинило Кр, ск̀инићеш Р, у̀кинили Кр.

Секвенца *-ни-* наведене примере измешта из III у VI врсту.

Ликови типа *кренићи* унеколико (не и битно!) релативизирају уверење о стабилности секвенце *-ну-* у инф. основи глагола III врсте на подручју Ужичке Црне горе.⁶⁷³

⁶⁷⁰ Када је реч о облицима аориста гл. *пòгинући*, у непосредном окружењу је различито: М. Ник. Гор. 685 само *пòгибе*; у осталим додирним идиомима (у раду о моравичком говору овакви ликови се не помињу) јављају се обе могућности (*пòгибе* и *пòгину*); исп. Ђук. Драг. 158, Тешић Љешт. 230.

У говорима србијанског Полимља глаголи „сложени са *-гинући* имају у аор. чешће облике по III него по I врсти“ (М. Ник. 448).

⁶⁷¹ Овакав фреквенцијски омер својствен је и говорима србијанског Полимља (М. Ник. 445); исп. и Ђук. Драг. 158 *скїде* (засведочен је само овај пример).

⁶⁷² У суседном Драгачеву је углавном *м̀ејѣм* и сл. (Ђук. 158); исп. и Тешић Љешт. 291 *м̀ејнући* / *м̀ејѣши*.

⁶⁷³ У околним идиомима овакви примери су или веома ретки (исп. М. Ник. СП 450) или сасвим изостају. Овакви ликови су далеко обичнији (неретко и претежу) у бројним удаљеним (углавном

567. Излагање о „глаголима III врсте“ завршићемо интересантном комбинаториком. Ако неким од претходно наведених „дублета“ додамо „одговарајуће“ примере са *-ни-*, добићемо занимљиве „триплете“, исп.:

йѡгнѡише (I) / *йзгнѡише* (III) / *йѡгнѡићеш* (VI);
скйѡише (I) / *скйѡише* (III) / *скйѡићеш* (VI).

4) ГЛАГОЛИ IV ВРСТЕ

568. У већини засведочених примера глаголи на *-ива-* имају облике презента и императива по овој врсти, тј. на *-уј(-)*:

вѣзуѣиш Ми, *вѣзуѣ се* Ми, *дѡруѣ се* Бр Д СР, *дѡруе* Р, *дочѣкуѣ* С Ту, *дочѣкуѣмо* Ст, *зѡдѡжсуѣм се* ДТ, *зѡкѡчуѣ* В Ј П, *зѡйѡисуѣ* ЈД Ј Ка, *зарѣзуѣм* П, *не зарѣзуѣ га* У, *изрѣчуѣ* Ст, *изрѣчуѣмо* Кр, *исѡйѡуѣ* Рн, *исѡлѡхуѣ* Ц, *исѡрѡжсуѣ* Душ, *навѡљуѣ* ГД Ј, *навѡљуѣмо* О, *намѡруѣ* Бр Душ Рош, *намѡруѣмо* Р, *йѡкѡзуѣ* Р Ро Ст, *йѡскуѡљуѣ* Душ, *йѡйѡкрѣсуѣ* Мр, *йѡйѡрѡжсуѣ* С, *не йѡриѡчуѣ се* РБ, *йѡриѡчићуѣ се* О, *расѡлѡхуѣ* Душ, *расѡрѡћуѣ* ТП, *смѣнуѣ се* Зд, *слѡруѣ га* Го М, *срѣћуѣ* Л, *срѣћуѣ* Ст, *цѣлуѣ* Го С, *цѣлуѣ* Ми Т, *цѣлуѣмо* Мр;

не зѡдѡжсуѣ се В, *не засѡйѡкѡј* К, *набѡцѡј* ЈД, *нарѣћуѣ* Во, *не йѡкѡзѡјуѣ* Ра, *не увѡљуѣ* У, *угрѡћуѣ* У.

Прилично су чести и облици по V врсти:

вѣзѡивѡј М, *дѡрѡивѡ* Во У, *дѡрѡивѡј* П СР, *дочѣкѡивѡ* Ро С, *зѡбѡцѡивѡ* Кр, *зѡбѡцѡивѡј* Мр, *зарѡћѡивѡ* Во, *избѡцѡивѡ* Ду Ст, *исѡйѡйѡивѡм* Кр, *исѡйѡйѡивѡ* Р, *нарѣћѡивѡ* Ду, *одрѣћѡивѡ* Д, *одрѣћѡивѡмо* Му, *одрѣћѡивѡј* М, *йѡкѡзѡивѡ* Му, *йѡкѡзѡивѡиш* Ј, *йѡрѡйѡйѡивѡ* Г, *развѡљуѡивѡ* Ка, *скрѡћѡивѡ* Р, *йѡрѡвѡлѡћѡивѡј* ДД, *йѡрѡвѡзѡивѡ* Ми, *йѡкѡзѡивѡ* Мрш, *убѡцѡивѡ* Во, *убѡцѡивѡмо* Во, *уѡйѡйѡрѡбѡљуѡивѡ* Ро, *цѣлѡивѡ* Г, *цѣлѡивѡј* Год; *не исѡйѡйѡивѡј* К, *йѡкѡзѡивѡј* Ст, *цѣлѡивѡј* У.

Сравњавањем описаног стања са кореспондентним стањима у околним сродним говорима долазимо до закључка (можда и неочекиваног) да је овдашња ситуација сличнија приликама у неким удаљенијим идиомима (нпр. обаћком, ускочком, па и источнохерцеговачком) него приликама у додирним говорима, нпр. љештанском и горобилском. Степенујући уочена стања (користили смо се изворима у којима су она одређеније описана) у оближњим ијекавским говорима (упоредили смо неке србијанске, неке црногорске, источнохерцеговачки и обаћки), запазли смо да се распон могућности креће од обрасца *нарѣћѡивѡиш* — *нарѣћуѣм* као јединог (тако је нпр. у колашинском и бјелопавлићком)⁶⁷⁴ до равноправне употребе двеју форми (као нпр. у источнохерцеговачком).⁶⁷⁵ Између „екстремних тачака“ стоје идиоми са изразитом (горобилски, љештански, полимски у

западнијим и севернијим) сродним и несродним говорима; исп. Дешић ЗБИЈГ 260–263, Драг. Лика 171–172, Пецо Ишћа I 98 итд.; исп. такође и Ник. Срем 355, Поп. Госпођ. 28, Ивић Галип. 274 итд.

О раширености и пореку оваквих примера говори и проф. Пецо у раду *Глаголи ишћа* кренити — крнем у *српскохрватском језику*, ЈФ XXXV (1975), 141–145.

⁶⁷⁴ Пиж. Кол. 151, Ђупић Бјел. 92.

⁶⁷⁵ Пецо ГИХ 150.

Србији)⁶⁷⁶ или блажом (ускочки, обаћи, ⁶⁷⁷ као и говор УЦГ) превагом ликова типа *наређујем*.

С друге стране, образац *наређивајџи* — *наређивам* као доминантно обележје својствен је великом броју нејекавских српских говора — централношумадијском,⁶⁷⁸ неким северносрбијанским,⁶⁷⁹ неким војвођанским.⁶⁸⁰

569. Гл. на *-ава-* који у књ. језику иду по IV врсти најчешће имају такве облике и у говору Ужичке Црне горе, нпр.:

през. *даљем* Г Мр СР, *дајем* П С, *даџем* П С, *не дајем* П, *даљемо* Душ С Ст, *дајемо* ТП, *познајем* Ри, *познајем* Ст ТП, *познајемо се* Ми, *признајем* П, *не признајемо* У нтд.;

имп. *даи* Бр Мр, *не даи* Му, *познаи* Ту. ⁶⁸¹

Поред гл. *познавајџи* са истим видом се јавља и гл. *познајџи*: *познајам* Ду Ри, *не познајам* Р.⁶⁸²

По V врсти имамо: *дава* ђеци Ду, *издавам* К, *познава* Ду.⁶⁸³

И по V и по IV врсти (према различитим облицима инфинитива, као и у књ. језику) имамо *прекорачава* З / *прекорачује* Во, *породујава* Ду / *породујује* Во, *украшава* ЈД / *украшује* З (вишеструко је интересантно *украшивало се* К).

Стандардни су и ликови *раскућава* ТП, *очвршићава* У, као и форме *исираћамо* Ро Ц, *допунћава* К / *напунћама* Ка (али не и *исираћавамо* Ра).

Књижевнојезичко обличе препознајемо и у примерима *умиљава се* Зд и *умиљају се* ДТ, а такође стандардно *удешавају* Во има своје (свакако интересантније) дијалекатске пандане у ликовима *удешиа* Ка Ро, *удешају* М.

Поред обичног *сужава* П С налазимо и необично *сужива* К (настало, вероватно, аналогјом према фреквентним видским антиподима типа *сүзи се* Вр Ду, *сүзили* У, *сүзија* К, па и *сүжија* К).

570. Трпни придев. а) Глаголи са општим делом *кри*, *ли*, *ши* имају облике па *-вен*:

ошкривен Душ П, *ошкривене* Ј, *ошкривени* Ми, *покривен* Бр Во К П СР, *покривена* Му СР, *покривени* Душ Р Ра Рош, *прекривен* Д О, *прекривено* В Ту, *прекривене* К С, *поливен* Бр Во Ра О, *сакривен* К, *сакривени* В Кр Л Ту, *шивено* В Л, *пришивен* Б Д Ри СР Ц, *пришивена* Во СР ТП, *ко саливена* Во, *саливено* У.

Тако је и у гл. на *-уши*: *изувен* Зд, *изувени* Ту, *обувен* Душ З, *необувен* Душ, *обувена* С, *надувен* П, *надувена* Мр.

б) Двојако је у гл. са основом *ји* и *ви*:

⁶⁷⁶ М. Ник. Гор. 691, М. Ник. СП 451, Тешић Љешт. 234–235.

⁶⁷⁷ Симић Обади 87, Станић Уск. I 239.

⁶⁷⁸ Рем. Шум. 354–355.

⁶⁷⁹ Исп. нпр. Моск. Поц. 90–91, Ник. Колуб. 57, Ник. Мачва 276 нтд.

⁶⁸⁰ „Прелазак суфикса *-ива-* у презентску основу спада у особину војвођанских, славонских и неких северносрбијанских говора“ (Рем. Шум. 355). Исп. и Ивић Дијал. 72.

⁶⁸¹ Исп. Тешић Љешт 234.

⁶⁸² Гл. *познајџи* као несвршен познат је (поред обичнијег *познавајџи*) и неким оближњим сродним говорима; исп. нпр. М. Ник. СП 452 (бел. 1251), Симић Обади 86, Тешић Љешт. 234.;

⁶⁸³ Форме типа *давам*, *познавам* знатно су чешће у неким херцеговачким и црногорским говорима; исп. нпр. Вуш. ДИХ 58, Пецо ГИХ 150, Пиж. Кол. 161.

истијена Ми, *нейошјена* Ст; — *завијен* Зд, *обавијене* У, *развијен* К Ц; *истијиа* В; — *савијиа* Ц.

в) Гл. са основом *би* имају облике на *-ијен* и *-ивен*:
бијен Ри, *бијени* Мрш, *избијен* Мр, *убијен* ДД Мрш ТП;
иобивени ГД, *иробивена* Р, *сабивена* Т.⁶⁸⁴

571. О још неким гл. IV врсте. а) Гл. *ждији* имамо само у усамљеној композити *ириждијем* (вәтрә ма́ло) З.

б) Облик гл. *сликовати се* у изговореном стиху Ајде, драги, да се *сликујемо* РБ неаутохтон је, несвојствен „обичном“ говору; овде је *слика* се Ра, *сликаше* нас Ка итд.⁶⁸⁵

в) Доследно је: *чӯо* Кр, *чӯо* Ри (никад **чуно* или сл.), *чӯла* ДД Ми Мр СР, *чӯјем* Бр ТП и сл.; *казивати* Во (никад **каживати* или сл.), *казуе* М Мрш, *казује* Мр и сл.; *кӯем* Л У, *кӯјем* В, *закуе* Ту и сл.

5) ГЛАГОЛИ V ВРСТЕ

572. Презентски облици гл. *дати*, *знаји* и *имаји* јављају се чешће (а одричне форме редовно) без форманта *д*:

дәм В Го Душ З Мр РБ Ри Ро СР Ст, *нè дәм* ДД Ра Ри Ст, *дәш* Ду Душ Ј М Ми Мрш П РБ Р, *нè дәш* Б Душ Мрш Рош, *дә* ДД Д ЈД Ј Кр М Ми П Р, *нè дә* ДД Д Ду Л М Му Р Ри С, *дәмо* Ду Ми Ра Ро, *нè дәм* Ј Ро, *дәше* Б ГД Душ К Ка П Ри Ро Т, *нè дәше* Го, *дәјү* В Д Ј Ми Мр П Ри О Ст, *нè дәјү* Г Го Ј Ми Мрш Ра С; *дәдәм* Г Го Ј Кр Ми, *дәдеш* Ра, *дәдө* Д Душ Ми П, *дәдөмо* К Ра Ту, *дәдү* Ду Ри Ст;

знәм Б В Во Год Душ ЈД Кр Л Мр Му Р Ри С, *нè знәм* ГГ Д Ка Му С Ст, *знәш* Бр ГД Ду Душ Ј К Ка Ми Р Ра С Ст, *нè знәш* Д Ду П Р Ри, *знә* Д З Зд Ка Ми Мр Ро С Ст ТП, *нè знә* Г Го М Ро Т, *знәмо* Вр Ј М Ми Му Ра С, *нè знәмо* Ј Т, *знәше* Ду М Ми Ст Т, *нè знәше* Зд СР С, *знәјү* ГД ДД Д П, *нè знәјү* Го Р С Ст; *знәдәм* ГГ Г Ј Ми Мр, *знәдеш* Душ Ј М С, *знәдө* Д Ка Р, *знәдөмо* Г ДТ Ка Му О, *знәдөше* Вр Ј Р Т, *знәдү* Го П Ст;⁶⁸⁶

имәм Б Во ГД Год Ду М РБ Ро, *имәш* ГГ ДТ Душ Ми Ра Рош, *имә* ЈД Душ Мр, *имәмо* Во Го М Р СР Ст, *имәмо* Бр Во ГД ДТ Душ ЈД Ка Л П Ра Ро С, *имәше* ГД Ду Мр, *имәше* Г Ту, *имәјү* Год ДД Ри Т; *имәдәм* Г Ј, *имәдеш* К Мрш Т, *имәдөмо* Л У, *имәдү* У Ц.

Говори се *нәмәм* Ј П РБ С Ст, *нөмам* Ми Ра Т Ц, *нөмәш* Ду Ст, *нөмаш* Во, *нөмә* ДТ М Ми Ра Ри Ст У, *нөма* Душ Ми Мр, *нөмәмо* Го ДТ С Ст, *нөмәше* ГГ Ми Т, *нөмајү* Ј У.⁶⁸⁷

⁶⁸⁴ Симић Обади 80 *добивен* (*добивен*, *добиит*), Тешић Љешт. 228 *бијен*, *избијен*, *савијен* / *савији*; у суседном Горобиљу поред *добивен* одн. *добиивен* (М. Ник. 682) говори се и *бјен*, *бјена* (стр. 646). Ипак, облици трп. прид. на *-јен* далеко су обичнији у јужнијим ијекавским говорима; исп. нпр. М. Ник. СП 452–453, Барј. НП-Сј. 106, Вуковић П-Др. 74, Пецо ГИХ 157, Пиж. Кол. 170.

⁶⁸⁵ Облици гл. *сликовати* веома су чести у централној Шумадији (Рем. Шум. 356).

⁶⁸⁶ У суседном Љештанском засведочене су и форме типа *нәш*, *нәдеш* (Тешић 232).

⁶⁸⁷ У србијанском Полимљу поред чешћег *нөмам* јавља се и облик *нөм*, као и ликови типа *нөлмә*, *нөлмәли* (М. Ник. 455).

Засведочене су и бројне композите: *дòдāм* Б Го Ка Му Рош, *дòдāмо* Го Год Ту, *йрòдāш* К, *йрòдāмо* Ро Ц, *рāздāмо* Д и сл.; *дòзнāм* Бр К, *дòзнају* С, *сāзнāм* К, *сāзнали* В Ри и сл.

О презентским формама типа *даднем*, *знаднем*, *имаднем* в. т. 588.

573. По V врсти иду и глаголи на *-знайши* (*-гњайши*):

през. *дòгнāм* ГГ Му О П, *дòгнā* В ТП, *дòгнā* К, *дòгнāмо* Бр Го П, *дòгнāше* Душ Ро, *дòгнāйше* К, *нāгнā* К, *нāгнāмо* М С Ст, *нāгнāмо* Вр ГГ, *сāгнā* Д; имп. *дòгнāј* Ду, *дòгнāјше* Ј Ра, *сāгнāј* Ду; р. гл. прид. *дòгнале* Мр; трп. гл. прид. *дòгнāйши* Ст.

574. Као и у књ. језику (а и у сродним говорима)⁶⁸⁸ гл. *йрèбaйши* у значењу 'бити потребан'⁶⁸⁹ има облике за сва три лица сг. и пл.:

Ако му шта *йрèбāм* ГД, *Не йрèбaш* ми Ро, *Не йрèбā* ми Т, *Не йрèбaш* ми реко ни за шта Мр, *Трèбaју* му рāднйци Ј, *Нйје* му нй *йрèбaла* Р, Нй за шта му *нйје йрèбaла* Мр, *Знāчй*, мй му *не йрèбāмо*, дòбро, òндā *не йрèбā* нй јòн нāма Ту итд.

Кад је *йрèбaйши* гл. непотпуног значења у облику презента (као модални део сложеног гл. предиката) доследно је, опет у сагласности са стандардом, безличан (тј. у 3. л. сг.):

Трèбā и јā д-òдèм Во, *Трèбā* да је вòдйм лекāру Ду, *Трèбā* јòш и да је рāнймо, пòймо К, *Трèбā* једнòм да се скўпймо У и сл. (а не *йрèбaм*, *йрèбaш*...).

Међутим, гл. *йрèбaйши* у облику перфекта (као модалног дела слож. пред.) по правилу (а супротно стандарду) није безличан:

Трèбò је прво вāмо донйјети Во, *Трèбò* је јòш прòшлè гòдинè д-йде ў вòјску К, *Нйје йрèбaла* нй ийи Во, *Нйсу йрèбaли* да је дйрaју РБ и сл. (не *йрèбaло је да* ...).

За кондиционал исп. *Не би йрèбaли* да рāдимо сўтре Мрш, *Трèбò би* д-òдèм Ро.

Безлично „требало“ имамо само у конструкцијама у којима није јасно одређен вршилац радње, или када се свесно избегава упућивање на одређено (граматичко) лице: *Трèбaло* се снайи Д, *Трèбaло је* пйтати К, Бòгами, *йрèбaло је* мйслити прйје ò томè Ду.

575. Из мноштва засведочених глагола који иду по V врсти, издвојићемо и следеће:

гл. (*-глèдaйши* (се): инф. *глèдaйши* Год; аор. *глèдaше* Ро, *зглèдaше се* Му, *зāглèдaше се* Л; р. гл. прид. *глèдò* ГД ДТ К П СР С Ту, *йòгледò* П Р итд.; през. *глèдāм* Г Зд Кр Ми С, *глèдā* Ду Мрш Ра С, *не гледā* Ду Ми О, *глèдāмо* Ду Л С, *глèдāше* Ј С, *глèдaју* Душ Ст, *йòгледāм* Го С, *йòгледāш* П РБ Ст ТП Ту итд.; имп. *глèдāј* Мр С, *не гледāј* К, *йòгледāј* Т;

гл. (*-йуцайши*: инф. *йуцайши* Ми; през. *йуцāмо* Душ П РБ, *йуцају* Ми Ри; имп. *йуцај* Ст, *не йуцај* СР, *исйуцај* Ту; трп. прид. *исйуцāно* Ст;

гл. (*-рaчунaйши* се: инф. *изрaчунaйши* В; аор. *рaчунaше* Во; през. *рaчунā* З Ми, *рaчунā* Ка Ри, *рaчунā се* Мрш; имп. *рaчунāј* Д Му, *рaчунāј* Р, *не рaчунāј* Д, *изрaчунāј* Мрш; трп. прид. *рāчунāйшо* Ка;

⁶⁸⁸ Исп. нпр. М. Ник. СП 456.

⁶⁸⁹ Стеван. ССХЈ I 347.

гл. (-)свађаџи се: през. нѣ свађам се Во, свѣђаџи се ДД, свѣђаџу се Год Зд Мр Му, љдсвађаџу се Р; аор. свѣђаџаше се С; р. гл. прид. свѣђаџо се Ту, свѣђаџали се Ра С, љдсвађаџали се ТП;

гл. (-)џиђераџи (се): инф. љѣраџи ДТ СР, џиђераџи Ст, зађераџи У итд.; аор. зађераџа га К, џиђераџаше Д СР С, љдђераџаше Т Ц, нађераџаше С и сл.; р. гл. прид. љѣрѣ Д, џиђерали Мр, љѣрали се К и сл.; през. љѣрам Му Т, џиђерѣм Во, љдђерѣм С, раџиђераџо С и сл.; имп. љѣраџ Ду, џиђераџ М, љдђераџ З Л М У и сл.; трп. прид. зађераџан З, раџиђераџани К;

гл. (-)чекати: инф. чѣкати К Л, џичекати Д С, љричекати С; р. гл. прид. чѣкѣ К, чѣкала У, чѣкали Ту Ц и сл.; през. чѣкам Бр ДТ Л С Ст Т, чѣкаџи О П, чѣкаџо Г, сѣчекѣмо Ст и сл.; имп. чѣкаџ Бр Г од Т О П, нѣ чекѣџ Душ Ри, сѣчекѣџ Мрш и сл.

Исп. и: беѣраџ Зд; саџуџѣ У, наџаџуџѣ У / наџаџуџам Во.

Н а п о м е н е:

1) гл. гледаџи, као ни у другим сродним говорима, не прелази у VI врсту;

2) у 3. л. пл. през. доследно је -ају (никада -ау или -аје);⁶⁹⁰

3) није засведочено Вуково *рачуниџи*,⁶⁹¹ присутно у неким јужнијим сродним говорима.⁶⁹²

О глаголима који имају презентске облике и по II и по V врсти говорили смо у т. 561, а о през. облицима гл. на -ава- у т. 569.⁶⁹³

6) ГЛАГОЛИ VI и VII ВРСТЕ

а. О љојединим облицима

576. У 3. л. пл. презент а гл. VI и VII врсте јавља се, готово доследно, стандардни наставак -е:

биџѣ Б ДТ Ц, *бјѣџѣ* ГД Му Р Ту, *вѣлѣ* Ј ТП, *весѣлѣ се* П, *вѣдѣ* Вр Му Ри Т Ту, *враџиѣ* Д, *грабѣ* Му Ст, *долазѣ* Д Му, *завидѣ* ДД Ри, *задрџѣ* Ра, *закџиѣ* Д М, *закрџиѣ* П ТП, *залоџѣ* В, *заклоџиѣ* Во, *зџиџиѣ* Во, *зџиџорѣ* М Т, *џлазѣ* Мр Ту Ц, *кџиѣ* Ду Рош, *кџиѣ* Во, *љџбѣ* З О Ту, *миџлѣ* ДД ГД Зд ЈД Кр Ри, *наџонѣ* Г, *наџрадѣ* Ј, *налоџѣ* Год П У, *наџравѣ* З У, *наџредѣ* М, *ноџѣ* Г о ДД Ка М Т, *ослободѣ* Во, *џѣљџбѣ* Р Ст, *џѣљџбе се* Во, *џѣљџравѣ* Му, *џѣранѣ* Д Кр Ри У, *џѣроџорѣ* Зд, *џѣрѣѣ* Вр ГГ Ка Мр Ст ТП, *џџиѣ* Т, *разџвѣлѣ* Р, *разџредѣ* П Ст, *раџџорѣ* Т, *раџџиѣ* ДД Ми Ту, *рѣиѣ* Зд

⁶⁹⁰ Исп. Барј. НП-Сј. 100 *кџаџу*, *сџаџу*; в. Ник. М-Гс 216 („студеничка зона“), *коџаџу*, *чиџаџу*, *гледаџу*; М. Ник. СП 455 *ђѣраџу* (једини засведочени пример, и то из „прелазног говора“; иначе, у оваквих глагола, доследно је -ају).

Унутар зетско-сјеничког дијалекта (Ивићев назив дијалекатског подручја) у VI (Белићевој) врсти „веома је раширено ау: *џџаџу*“ (Ивић Дијал. 163).

⁶⁹¹ Ивић Поговор 139.

⁶⁹² Исп. М. Ник. СП 455 *каџи џѣроџаџуџиџи*; облици гл. *рачуниџи* познати су и неким златиборским селима (СП 455, бел. 1258).

⁶⁹³ Овој врсти прилази и гл. *разуџиџи* — *разуџиџем* (в. Стеван. ССХЈ I 334). Забележени су следећи облици: през. *разуџиџи* Л, *разуџиџу* К, *разуџу* Го З, аор. *разуџиџе* К, имп. *разуџи* Во Ду, р. гл. прид. *разуџиџели* Ра / *разуџиџила* В, *разуџиџили* ДТ; исп. и *џѣроџуџиџи се* Ц.

Р, рòв̄е К Мр Ст, сàрāн̄е Зд Л Ми, сàгрāд̄е Р, слòж̄е ТП, смј̄ест̄ӣе Ду, с̄ир̄ем̄е Душ М, с̄ӣӯшӣӣе Мр, ш̄ир̄ч̄е Душ Р, ш̄ур̄е Мрш С Ц, ӯв̄але се Ми, ӯвид̄е Ми, ӯгòвор̄е С, ӯграб̄е Мр ТП, ӯлаз̄е Г З Зд Ри, ӯй̄рав̄е М, ӯскоч̄е Ми, ӯст̄ав̄е Во итд.

Ликови са аналошким -у у З. л. пл. јављају се ретко и ареално неусловљено — потврде су из двају јужнијих (Ду У), једног централног (Ту) и једног северо-западног (Мр) насеља:

Ду: *ìзр̄уч̄ӯ, нòс̄ӯ*, ако не *ìòгòд̄ӯ*;

У: *гòвор̄ӯ, ìзвод̄ӯ, ск̄ӯй̄ӯ се*;

Ту: *љ̄уб̄ӯ ìкону*;

Мр: *б̄а̄ц̄ӯ, н̄а̄й̄рав̄ӯ*.

С обзиром на овдашње стање и прилике у непосредном окружењу (где су овакви ликови или ретки⁶⁹⁴ или сасвим изостају),⁶⁹⁵ можемо казати да облици типа *носу* не спадају у маркантна обележја овог дела јекавске Србије. Они су неупоредиво обичнији (неретко и претежни или пак једини) у бројним (ближим и удаљенијим, сродним и несродним) јекавским⁶⁹⁶ и нејекавским говорима.⁶⁹⁷

577. С обзиром на стање З. пл. през., сасвим очекивано, гл. прилог са да ш њ и има, готово доследно, форме на -*ећи*:

вӣс̄ећи Ри, *ìзлаз̄ећи* Во, *нòс̄ећи* Б, *леж̄ећи* Ду М, *нè мисл̄ећи* Рош, *рад̄ећи* З ТП, *с̄ӣо̄ећи* СР, *с̄ед̄ећи* Ка.⁶⁹⁸

Редовно је (бар према нашој грађи) и *ј̄а̄ш̄ећи* Год Ри (исп. двојство *јаше/јаш̄ӣо* у т. 556).

Имамо само једну потврду на -*ући*: *с̄едӯћи* Ми.

578. Трпни придев. а) Глаголи VI врсте имају доследно стандардни наставак -*ен*:

гра̄ђен Б, *гра̄ђена* Мрш, *гра̄ђено* Ст, *за̄гра̄ђена* Ј М, *за̄гра̄ђено* Мрш Т Ту, *ìзгра̄ђена* П, *ìзгра̄ђене* П, *òгра̄ђен* З, *òгра̄ђено* Го Ри, *ж̄е̄њен* Л, *ìж̄е̄њени* Во, *нèж̄е̄њени* Во Ду, *òж̄е̄њен* Д Ст, *òж̄е̄њени* Ј Ту, *за̄б̄ачено* С, *ìзб̄ачени* Ка, *за̄бра̄њен* Год, *за̄бра̄њено* Ду Ка, *за̄бра̄њени* Мрш, *за̄й̄а̄љена* С, *за̄й̄а̄љене* Т, *на̄й̄а̄љени* (фиг.) ТП, *за̄й̄ослен* Г Т, *за̄й̄ослена* С, *за̄й̄ослени* Во Ц, *за̄йош̄љени* ДД, *за̄роб̄љен* К, *за̄роб̄љени* Ми Ту, *за̄са̄ђен* З М, *за̄са̄ђене* Ри, *за̄ш̄ворен* Л, *за̄ш̄ворена* Л М, *за̄ш̄ворени* Ду, *ìзб̄ачен* М, *ìзб̄ачени* ГД О П, *п̄ровр̄ђено* Ка, *на̄й̄а̄љена* Ду, *на̄й̄а̄љени* П С, *на̄й̄рав̄љена* С, *на̄й̄рав̄љене* К П, *на̄са̄ђен* Д, *на̄са̄ђена* К Ц, *на̄ста̄њено* С, *нòшено* О, *ìзношено* Во, *òб̄јешен* М Ст, *òб̄јешено* К У, *òдво̄јено* Ту, *òдр̄е̄ђен* З Ри Ро, *òдр̄е̄ђени* У, *нòс̄ӣа̄љен* Г С, *нòс̄ӣа̄љена* Во, *òдр̄ӣе̄ш̄ен* Му, *н̄ла̄ћен*

⁶⁹⁴ Исп. В. Ник. М-Гс 215, Ђук. Драг. 149.

⁶⁹⁵ Исп. М. Ник. Гор. 680, Тешн̄ Љешт. 226.

⁶⁹⁶ Исп. М. Ник. СП 456–460 *нòс̄е* и сл. и *нòс̄ӯ* и сл. (употреба једног или другог наставка условљена је и ареално и конфесионално), Ћупић Пљ. 93 *нòс̄ӯ* и сл. (у говору „само најстаријег становништва“), Барј. НП-Сј. 100 *нòс̄ӯ* и сл.; у источној Херцеговини присутна су оба наставка (Пецо 151); превагу наставка -у у источноцрногорском идиому Стевановић тумачи утицајем говора Муслимана (Стеван. 86).

⁶⁹⁷ О приликама на ширем штокавском терену исп. Рем. Шум. 305–308.

⁶⁹⁸ У суседном Драгачеву и *ш̄ир̄ч̄ӯни*, *ш̄ра̄ж̄ӯни*, *с̄ед̄ӯни* / *с̄едӯћи* (Ђук. 153), док је у такође суседном Љештанском засведочен и облик *лèж̄а̄јӯћи* који „показује да се у Љештанском губи језичко осећање за садашњи прилог“ (Тешн̄ 228).

Ка, *илаћени* Ра, *йòкуйљене* Ст, *нейòкуйљене* Рн, *йòйāљене* К, *йòрушене* Бр Ми
 Мрш Ро, *йòсаћен* Ду Ра, *йòсирòјени* Ст, *йрāвљен* Г К, *исйрављен* Т У, *йрèйшурени*
 Во, *рāзвāљена* Ду Душ О Рош, *рāзвāљено* Ст Ц, *рāњен* ДТ ДМ П С, *рāњени* Во Му
 О СР, *рāскр̄чена* Ка, *рāскр̄чени* Ра, *рèшено* Ј П, *рòђен* ГГ Год Душ З Мр Мрш С Ст
 ТП, *рòђена* К Ри, *рòђено* Ка Р, *сāсйāљено* Ст, *склòйљен* Ту, *уклојљен* Душ ТП,
скрāћен К Ка Кр, *скрāћене* Мр Ст, *слòмљена* Бр З, *сйрèмљено* Р Ту Ц, *срèђено* К
 Мр, *срyшен* К, *срyшена* Р С, *йòрушене* У, *исйрāжено* Во, *йyрен* Ка С, *йyрено* Ст,
йврèђен Во, *йврйћен* Ду, *йваћен* Душ, *йваћени* К, *йрāђено* Ра, *зарāђено* ТП Ц,
изрāђени Мр итд.

Интересантна су колебања у *зайослен*, *зайослени* / *зайошљени* (увек је, међутим, *бесйослен* Г Мрш или пак *брèсйослен* Ра).⁶⁹⁹

б) У трпних придева гл. на *-сййййй* налазимо и *-ић-*: *крйћено* Во, *йyићени* Ду (а исп. и *зайyићело* Ри).

Ипак, чешће је *крйййен* ДТ, *крйййено* З Ри Ро, *крйййени* СР ТП (редовно је и *крйййеница* Го М, *крйййеницу* Во), *йyиййен* Душ, *йyиййени* У.⁷⁰⁰

Само са *-ић-* имамо *зайрèййййййени* К П, *ййрòййййййен* Во Вр Кр Му, *ййрòййййййени* Ду.

в) Примери са *-ийй* (*бāйййй* или сл.) нису својствени говору УЦг нити идиомима у непосредном окружењу.⁷⁰¹

У синтагмама једно мјесто *зāклониййо* Во и *йсклониййе* стòлице Ду облици на *-ийй* су прави придеви.⁷⁰²

б. О неким глаголима и скуйинама глагола

579. О односима основа у глагола на *-ћ/-и-*. а) У великом броју потврда овај однос није нарушен и често одговара приликама у књижевном језику. Међу бројним засведоченим примерима налазе се и следећи:

бòљела ТП Ту, *обòљела* У, *зобòљело* У, *обòљела* Ра, *разбòљели* се Л, *разбòљеше* се О;

вйћеййй Душ ТП У, *вйћеййш* Ра У, *вйћеййемо* Му Ро Ту; *вйћела* О Ту, *вйћело* Д, *вйћели* Ј У, *свйћело* се Рош, *свйћели* се ТП;

вòљеййй Душ Л У, *вòљела* ТП Т, *вòљели* Мрш ТП Ту, *завòљели* Г, *завòљеле* Ми;

гòреййй Вр, *гòрела* Год Му Ст, *изгòрела* Му У Ц, *изгòрело* Ра, *изгòрели* Рош У, *йрегòрела* Т Ц, *сагòрела* Му С, *сагòрело* Л Р, *сагòрели* Ст; *изгòреше* С, *йогòреше* П;

⁶⁹⁹ Оваква двојства (или пак већи број могућности) позната су и неким оближњим говорима; исп. нпр. М. Ник. СП 461 *жењен* / *ожењен*, *зайослен* / *зайосљен* / *зайошљен*.

⁷⁰⁰ Исп. Ђук. Драг. 153, В. Ник. М-Гс 138 *крйййено*, 226 *крйййен*, *йyићен*, 153 *йyиййен* / *йyићен*, М. Ник. СП 461 *крйййено*, *йyићен* / *крйййено*.

⁷⁰¹ Овакви ликови најчешће нису познати ни удаљенијим (и)јесавским говорима. По неколико оваквих примера наводе М. Николић (СП 461) и А. Пецо (ГНХ 158).

⁷⁰² „То су прави придеви творени од гл. основе наставком *-ийй*, о чему сведочи краткоћа вокала и у том наставку“ (М. Ник. СП 461).

жівљейи Душ ТП, *нажівљела* се Л, *наджівљела* Рош, *жівљела* ДД, *дожівљело* Му, *дожівљели* Вр Рош, *пожівљела* Ра, *прежівљела* Му, *прежівљели* ДД ТП, *не жівље* ТП;⁷⁰³

лѣейи Зд; *залѣтели* се Ра; *излѣћеше* Мрш, *улѣћеше* Рош;
засврбљело Ра;

шрїљейи Му У, *шрїљела* Л Рош, *шрїљело* Рош, *шрїљели* О У.

б) Однос *-ѣ/-и-* налазимо и у глагола као што су *мрзјейи*, *сједјейи*, *ошү-пјейи*, *ушүпјейи*, који и у књижевном језику могу имати и облике на *-и-*: *мржљела* Рош, *мржљели* Л, *сѣћейи* ТП У, *сѣћела* ТП, *сѣћело* О, *ошүљели* Душ, *ушүљели* Ј.

в) Овакав однос затичемо и у једном броју глагола изведених од придева, где спадају и глаголи изведени од придева са значењем боје:

изгладњели Бр Рош, *огладњели* Душ О; *йолуђе* Мрш, *йолуђела* Душ Ми, *зайүшћело* ГГ;

обчјѣљела Ми, *йожүћела* Му, *йожүћели* Ра, *йозелѣње* О, *зацрвѣће* се ТП, *зацрвѣћело* се Ра; *йоцрњела* Ми, *йоцрњело* Л.

г) Одступања од стандардног односа *ѣ/и* (иначе, аналошко-морфолошког порекла) очитује се у примерима типа *вїдила* ДТ М П РБ Ри, *вїдило* се ДТ, *жівїи* В Во Год ДТ М, *жівїла* Год ДТ М РБ, *шрїїла* Во Год М, *ошрїїла* Год, *нажівїла* се М, *обнєвидила* Мр, *сврбило* П, *засврбило* СР и сл. (знатно више оваквих примера наведено је у т. 261).

д) Вокал *и* уместо континуанта јата редован је и у основинском наставку глагола изведених од придева *слаб* и *сїар*:

òслабила Го Год З, *òслабили* Мр, *òсїарила* М Му, *òсїарили* З Ту, *òсїа-риле* Ра.⁷⁰⁴

580. Глаголи на *-иїи/-им*. а) Глаголи на *-ни-* не прелазе у III врсту; дакле, по правилу је *замчјенили* Во Д М Ми, *замчјенише* ГГ Г, *смчјенише* Д С, *одмчјенила* ДТ, *намчјенила* К С и сл.

Секвенца *-ни-* је постојана и у *үснијо* Год С, *үшила* ТП (у значењу 'видети, доживети у сну, сањати').

По III врсти (као и у многим другим говорима, и не само сеоским) иде гл. *извиїиїи* се:

извиїнула се Ду П, *извиїнули* се Во.

Нарочито су заступљене форме *д(а) + йрезенїи*, тј. конструкције *д-извїиеш* Му С, *да извїиеш* Ст и сл., као ознаке извесног снебивања у „осетљивим“ сегментима дескриптивних и наративних пасажа.

б) Говори се *йлчјевїла* Мрш Ра Рош У, *йлчјевїли* Го П, *ойлчјевїли* Бр Кр, *йлчјевїм* ДТ К У, *ойлчјевїмо* Мр и сл. (у западнијим насељима чује се и *йлјевїла* ДТ, *йлјевїм* Го).

⁷⁰³ Није засведочен облик *живїиїи*.

⁷⁰⁴ Правопис МС (1993): „*ослабейи* (ек.) и *ослабјейи* (ијек.) у значењу 'постати слаб'"; поред *ослабиїи* (ек. и ијек.), и у претходном значењу и у значењу 'учинити слабим', са истим значењским односима наводи се *сїар(ј)ейи* и *сїарїиїи* (ек. и ијек.), одн. *осїар(ј)ейи* и *осїарїиїи* (ек. и ијек.).

в) Чешће је *сја́сиити* Год М Т (VI врста) него *сја́сти* ДТ Мр (I врста).

Остали засведочени облици иду по VI врсти: р. гл. прид. *сја́сијо* К Ми, *сја́сила* Ри, през. *сја́си* Ст, *сја́си* Ст, трп. прид. *сја́шени* Ка.

г) Сумарно узевши, облици гл. *бројити* (VI врста) чешћи су (и свуда присутни) од облика гл. *бројати* (VII врста, чују се у централним и западним насељима):

инф. *бројити* Бр Рош У Ц, *избројити* Г П, аор. *изброји* Му О Ри, *избројити* Р, р. гл. прид. *бројило* Вр, *бројила* ДД Ц, *избројила* Т, *избројила* Ри, трп. прид. *бројено* Во;

инф. *бројати* Вр Го, р. гл. прид. *избројала* З, *избројали* К, *избројали* Ду, трп. прид. *избројано* СР.

д) По VI (никад по IV!) иду облици гл. *сломити*: през. *сломи* Ј Ту, *сломи* Ду Ст ТП, аор. *сломише* Душ, трп. прид. *сломљен* Ј, *сломљено* СР Т.

581. Глаголи на *-јети/-им*. а) Гл. *видјети*. Прво л. презента редовно (и свуда) гласи *видим*. За скретање пажње (и без гл. значења) употребљавају се ликови *виш* и (још чешће) *иш*: *да виш* ГГ П, *да иш* Вр Ј Мрш Ст У (само у конструкцијама са *да*).

Засведочени облици аориста: 1. л. сг. *виђок* ДД Ми У, *виђо* Год Ц, *не виђок* Му Рош, *не виђо* Ц; 2. и 3. л. сг. *виђе* Г К П Р ТП, 3. л. пл. *виђоше* О Ра, *не виђоше* М.

Императив гласи: *види* Ду Ра Ст и *виђи* Му Ту (не и **виђ*);⁷⁰⁵ исп. и *виђиде* Ду Ц, *виђе* О.

б) Засведочени су следећи облици гл. *(-)зрети*:

презент: 3. л. сг. *зри* Д Р, *озри* шљива К, кат *изрезри* Г, *узри* Ду, 3. л. пл. *зру* Душ СР;

р. гл. придев: сг. м. р. *зријо* Д Ц, *сазријо* Вр / *сазрео* Ду; сг. ж. р. *дзрела* О, *изрезрела* К.⁷⁰⁶

в) Гл. *шуйјети* / *ћујати*. Облици са *(-)и* иду по VI, док облици са *(-)ћ* (нешто чешћи) и по VI и по VII врсти:

инф. *шуйјети* Ра Ц, *шуйјити* Го, аор. *шуйје* Ми, *зашуйјеше* Ра, р. гл. прид. *шуйјило* Ду Ст, *шуйјели* Ро, през. *шуйјим* Г, *шуйји* ДТ СР, *шуйје* У, имп. *шуйји* Г Ту Ц, *шуйјите* Во;

инф. *ћујати* Душ Ст, *ћујити* Во СР Ц, аор. *заћујак* З, *ћујиа* Го, *заћуја* СР, *заћујити* ДТ, *заћујаше* Во, р. гл. прид. *ћујило* Д, *ћујали* Д Ка, *ћујили* СР, през. *ћујим* Ду Мр Мрш Ст, *ћуји* Мрш Му С, *заћујимо* Во, *ћује* Ка, имп. *ћуји* Ду Ра Ри, *ћујите* СР (= *ћујити* ДТ).

582. Глаголи VII врсте. а) За гл. *бејети* наводимо следеће облике (одн. фонетске ликове):

инф. *бејсати* Бр ДД Ра, *бијсати* Го Год М; р. гл. прид. *бејсџо* Бр Душ З ЗД ЈД Ј П ТП, *бијсџо* СР, *бејсјали* Бр ГГ Душ Л Мрш О, *бејсјали* Ду, *бијсјала* СР;

⁷⁰⁵ „У облику *виђи* очувана је... стара форма императива атематских глагола с иновацијом *(-и)*, и то пре свега захваљујући фонетском лику инф. основе“ (М. Ник. СП 466).

⁷⁰⁶ Однос *зри* (3. л. сг.) / *зру* (3. л. пл) својствен је и неким другим говорима (и)јекавске Србије; исп. нпр. Гор. 690, М. Ник. СП 467, Тешић Љешт. 233.

през. *бјежѝм* ДД Му Ст, *бижѝм* К СР Ц, *бјежѝмо* ДД Ми Ро, *бјежѝше* Мрш, *бижѝмо* З, *бјежѝ* Г К, *бижѝ* С Ц итд.

Нису засведочени ликови са основом *бјег-*.

б) Редовно је *засѝм* ДД Душ З Ми Мрш Рош, *засѝш* Бр Ду и сл. (никад *засѝем* или сл.).

в) Поред изразито фреквентних (и свуда присутних) ликова типа *сѝјајаѝи* Г Д ТП, *сѝјајѝ* Во, *сѝјајала* Год СР, *сѝјајале* Во, *сѝјајали* Ду Ц и сл., у неким западнијим насељима налазимо и *сѝјајаѝи* Го, *сѝјајали* ДТ, ликове у којима долази до делимичног аналошког изједначавања инф. и през. основе.⁷⁰⁷

7) ОБЛИЦИ ПОМОЋНИХ ГЛАГОЛА

583. Глагол *б и т и*. а) У несуплетивним презентским облицима две не-стандардне основе (*бид-*, *биди-*) неупоредиво су обичније од стандардне (*буд-*):

през. *биѝем* Бр Го ДД Ка С Ту, *биѝеш* Во Ми Му П, *не бидѝи* Во, *биѝе* В Вр ДД ДТ Душ З Ка М Ми П Р Ст ТП Ту Ц, *не бидѝ* Го Ро Ст, *биѝемо* Вр ГД Мрш Му Ст Ту, *биѝеше* Г С, *биѝу* ДД Ј РБ Ст; имп. *биѝи* Во Г Ми С Ст, *биѝи* З Ст;

през. *биѝнем* В Душ Ка Л С, *биѝнеш* Во Ду Мр Ми, *биѝне* В Вр З Мр П Ст, *не бидне* Го РБ, *биѝнемо* Вр Ј РБ, *биѝнеше* Д Ту, *биѝну* Вр Л П, *не бидну* К Ц; имп. *биѝни* Ду;

през. *буѝем* Бр Во Го Зд ЈД Ми С, *буѝеш* Душ З Ми Ро, *буѝе* Бр Ј Ст, *буѝемо* Ка Ри, *буѝу* З Ст.⁷⁰⁸

У насељима подринског залеђа (само овде) бележимо и *буѝнем* Го З, *буѝнемо* З.

У 3. л. сг. суплетивног облика је с а м налазимо две форме — *јес* и *јесѝе*:

јес Бр Во Вр ДД Зд К Ка М Ми Му Р Ра СР С ТП Т Ту У Ц, *јесѝе* ГД Зд Ј М РБ Ри Ро Ст ТП Ц.

Одрични облици гласе *нисам*, *ниси*, *није*; *нисмо*, *нисѝе*, *нису* (т. 246).

У двама југозападним насељима (Биоска и Кремна) засведочено је и *нијесам* (за остала лица немамо потврда).⁷⁰⁹

б) У забележеним облицима имперфекта препознајемо стандардне основе:

биѝаг Во М, *биѝак* Кр Му У, *биѝаше* ГГ Д Ду Ка М Мрш Му Ри ТП, *биѝаше* Во ДД Душ Ј Р С Т, *биѝасмо* ГД ДД Душ, *биѝасмо* Го, *биѝагу* Ра; *беѝасмо* Д, *беѝше* Рош.

Вероватно није случајно што су екавски ликови засведочени у најистуренијим источним насељима (тј. у селима најближим таковском и драгачевском подручју).⁷¹⁰

⁷⁰⁷ Исп. М. Ник. Гор. 660 *сѝјајаѝи*, Тешњ Љешт. 200 *сѝјајаѝи* / *сѝјајаѝи*.

⁷⁰⁸ Већи број могућности констатован је и у говорима у окружењу; исп. нпр. Ђук. Драг. 149 *буѝем*, *биѝем*, *биѝнем*, *биѝем*; В. Ник. Мор. 217 *буѝем*, *биѝем*, *биѝне*; М. Ник. Гор. 691 *биѝем* (*биѝне*); М. Ник. СП 468 *буѝем*, *биѝем* (*биѝне*), *биѝнем*, *буѝем*; Тешњ Љешт. 234 *буѝем*, *буѝем*, *биѝнем*, *буѝнем*.

⁷⁰⁹ Ивињ Биоска 399 *нијесам*.

⁷¹⁰ У суседном Драгачеву (Ђук. 152), поред ликова као што су *биѝа*, *биѝаше* и сл., засведочено је и *беѝаше*, *беѝе* одн. *беѝе*.

в) Облици аориста:

1. л. сг. *би̋к* Д Р Ри, *би̋* К Ц;

2. и 3. л. сг. *би̋* (ређе *би̋*): Кад *би̋* д-нд̄у к̄ӳћи К, Шт̄а *би̋* т̄еби? Ду, Шт̄а *би̋* Милану? Во, *Би̋* ли-н̄о т̄и на вр̄шалици? Год, *н̄е би̋* Во Д Мр Ка Ри Ст ТП, *би̋* Во Д Душ М Мр Ро Ту;

Би̋ д̄обро, р̄ана, см̄шт̄ај Д, Кад *би̋* на вр̄у... Ра, *би̋* О Рош Ту У;

1. л. пл. *би̋смо* ГД Р, В̄амо *би̋смо* у ст̄арој к̄ӳћи М, *Би̋смо* т̄уне д̄о м̄ра̄ка ГД, *Би̋смо* до по̄дн̄е Мрш, М̄и *би̋смо* на н̄екој св̄адби Ми, *Би̋смо*, в̄ал̄а, в̄амо у Гр̄еднини, колко се с̄е̄ћа̄м Во, *Би̋смо* до Н̄икољд̄ана О и сл.;

3. л. пл. *би̋ше* Ка, *Би̋ше* шв̄апск̄и прӣатељи Ми, *Би̋ше* два-трӣ д̄ана Мр, К̄ад-н̄о *би̋ше*? Мр, *Би̋ше* т̄уне једно време С, *Н̄е би̋ше* ни по̄ с̄ата Ст, *Би̋ше* на в̄оди Л, П̄ет̄а г̄од̄ина̄ *би̋ше* т̄амо РБ и сл.

Потврђена је и форма *би̋јаде*: А ђн *би̋јаде* на п̄уту Р, *Би̋јаде* пр̄е-зору н̄еђе У, *Би̋јаде* пр̄ет кӳћом СР.

Питање је, наравно, да ли је овде уопште реч о облику аориста.⁷¹¹

584. Глагол хтјети. а) У презенту је најчешће *ѡћу*, *ѡћеш/ѡћеш*, *ѡће/ѡће/ѡћ̄е*, *ѡћемо*, *ѡћеште*, *ѡће/ѡћ̄е/ѡћ̄е/ѡћ̄у*; одричне форме: *н̄ећу*, *н̄ећеш*, *н̄еће/н̄ећ̄е*, *н̄ећемо*, *н̄ећеште*, *н̄еће/н̄ећ̄е/н̄ећ̄у* (потврде су наведене у т. 185).

Поред *ѡћеш* одн. *н̄ећеш* 2. л. сг. може гласити и *ош* одн. *неи*:

Ош т̄и? Го, *Ош* д-ѡзм̄е̄ш? Ми, *Ош* д̄ати? П, К̄ог *ѡш*? К, ак-*ѡш* Ст и сл.;

Ако *н̄еш*, д̄обро Год, Ако *н̄еш* ѹ школу... Ми, Да *н̄еш* к̄ӳћи? Ц и сл.

Пример *ѡш-н̄еш*, *н̄е м̄ор̄аиш* Во Ду у ствари је устаљени израз, прилично чест у ужичком крају; јавља се (најчешће) када неког од учесника у каквом договарању, погађању или сл. изда стрпљење, и ознака је његове импулсивне реакције на саговорничково премишљање, колебање или сл.

Енклитика *ћеш* каткад се своди на *и*: Шт̄а-*и* т̄ѡ? Во, Ако-*и* да ц̄ӣед̄иш кр̄е̄ч У итд.

Засведочене су и перф. форме типа *ић̄едн̄е* Б Душ П, *н̄е ић̄едн̄е* Вр О, *н̄е ић̄едн̄у* Мр.

б) Имамо само две (обе нестандартне) потврде имперфекта:

ић̄аише Г Р, *ић̄аг̄у* Ра Ту.

в) У аористу је углавном *ић̄ѡдок* Во Ми Ри, *ћ̄ѡдок* Во, *ић̄ѡдо* Во Ц, *ћ̄ѡдо* СР, *ић̄ѡде* Душ Р, *н̄е ић̄ѡде* Во П С Ст, *ћ̄ѡде* Го, *ић̄ѡдосмо* Ду Му, *н̄е ић̄ѡдосмо* ДТ, *ћ̄ѡдосмо* Год, *ић̄ѡдоше* С, *н̄е ић̄ѡдоше* Во Ро Т.⁷¹²

Ређе су форме типа *н̄е иће* д-ѡзм̄е̄ К, *н̄е ићесмо* П, *н̄е ићеште* О.

Могуће је да су случајно забележене само негиране форме ликова типа *иће-*.

⁷¹¹ Исп. Рем. Шум. 212.

⁷¹² У Љештанском се чује и *ћадо*, *ћаде*, *ћадосмо*, *ћадосте*, *ћадоше* (Тешин 234).

г) Радни гл. придев: *ћѐо* Го М Ц, *ћѐ̄о* П, *ићѐо* Год Мр Ст ТП, *ићѐ̄о* З, *сѝй̄ло* ГГ Ду Ми Т; *ћѐла* Го Ка, *ићѐла* ДТ К Рн Ст, *сѝјѐла* З, *ћѐли* Го, *ићѐли* О Т Ту, *ићѐле* В.⁷¹³

II. ЗАВРШНЕ НАПОМЕНЕ О ПОЈЕДИНИМ ГЛАГОЛСКИМ ОБЛИЦИМА

1) ИНФИНИТИВ

585. Сви засведочени облици су на *-йи* одн. *-ћи*.

У испитиваним додирним идиома (а сви су, бар начелно, ијскавски источнохерцеговачког типа) инф. на *-йи* оди. *-ћ* или *се* не јавља,⁷¹⁴ или се јавља спорадично.⁷¹⁵

Облици инфинитива су, различитим поведима, навођени у више претходних одељака рада, а највише у т. 168–176 одељка о прозодијским особинама.

2) АОРИСТ

586. Изразито фреквентан облик. Гради се (ређе, али не и сасвим ретко) и од имперфективних глагола:

Бѝсмо туње д̄о мрака ГД, *Бр̄анише* га и ј̄они Мрш, *В̄адисмо* н̄ек̄е ј̄аде ГГ, *Он вија*, *вија* з̄ѐца М, *вӣка* ГГ Душ, *Вӣкасмо* га, *вӣкасмо* Кр, *Гл̄ѐдасмо* н̄ѝшта на телевизору Во, *Др̄жа* ме, б̄огами, д̄уго РБ, *К̄ӯйисмо* он̄е ив̄ѐрчице Ду, *Л̄ѐж̄а* у тр̄њу Рн, *П̄ѐкосмо* пр̄ѐт кућ̄ом Д, *Н̄ѝшта* *й̄ица*, *й̄ица* У, *й̄рӣча* Ро, *Пр̄олазише* в̄уд̄а П, *П̄ӯцасмо* ма̄ло, на̄к̄о, да се чӯју ма̄ло и на̄ше пӯшке Л, Ко да *сл̄ӯйише* н̄ѝшта Ка, *С̄ӣава* на штали О, *Тр̄ајише* га и тамо Рн, *Т̄ѐраше* га, *ћ̄ѐраше*, по с̄удовима, и Ужицу, п̄отље и у Београду, али ца̄ба, н̄е даде се М, *Ч̄ӣша* н̄ѝшта, *чӣша* Зд, *Чӯваше* га, али га не сачӯваше Г.

587. Наставци 1. и 2. л. пл. су *-смо* одн. *-сѝе*:

ба̄нусмо Во ДД Кр Рн, *в̄ѐчерасмо* В Р СР, *вр̄а̄йисмо* се Бр П РБ Ра, *дог̄оворисмо* се Р Ра Рош, *до̄ђосмо* Д З Зд ЈД У, *зам̄олисмо* Год ДД П Ро, *зай̄д̄о̄с̄тависмо* Ду, *з̄а̄с̄та̄д̄осмо* Мр ТП, *из̄б̄јегосмо* Г Л, *из̄г̄убисмо* Бр Рн Ро СР, *из̄г̄ӯрасмо* Бр Д Рн СР, *из̄ӣђосмо* Во З О Рн, *ис̄йисмо* В Мрш Му О, *кӯйисмо* Го Ро, *о̄ћ̄ерасмо* Р, *й̄ӣшасмо* се Год Рош, *й̄од̄гледасмо* Б ДТ Му У, *й̄од̄йисмо* Бр Го Мрш Ц, *й̄од̄ч̄ѐсмо* Бр ДД М У, *й̄рен̄о̄ћисмо* Б Бр ДД Рн Ро Рош СР, *не й̄рог̄ов̄орисмо* Мрш, *раз̄бисмо* Бр ЈД М Рош, *раз̄ӣђосмо* се Бр С, *р̄ѐкосмо* Б Во Ду Душ У, *ӯбисмо* Д З Зд

⁷¹³ Исп. Тешни Љешт. 234 *ћѐла*, *ићѐла* (*сѝјѐла*), *ћѐли*, *ићѐли* (*сѝјѐли*), *ћѐле*, *ићѐле* (*сѝјѐле*); М. Ник. Гор. 691 *ићѐо*, *ићѐла*, али и *сѝѐла* (додуше „врло ретко — као одлика тежње за ‘вишним’ стилем“).

⁷¹⁴ Овако је у Горобиљу (М. Ник. 679–680) и Љештанском (Тешић 226).

⁷¹⁵ У Драгачеву инф. без финалног *-и* „забележен је само четири пута“: наведено је *вӣћей̄и*, *й̄май̄и*, *й̄ла̄ӣшӣй̄и* и *ос̄ѐћей̄и* (Ђук. 147). Примери „кр̄њег“ инфинитива у моравичкој области су “сасвим ретки”: наведено је само *вӣћей̄и* и *бӣй̄и* (В. Ник. 213).

О, *уваћисмо* ГГ К Ми Ст, *у̀гледасмо* Го Год М Ст, *у̀грабисмо* С и сл.; *о̀бјоси́те* ли? Во, *не по́дјоси́те* СР, *по́дјоси́те* К, *са̀ћераси́те* Ду.

588. Заменицу у 1. л., а глагол у 2–3. л. сг. имамо у примеру:

Ку́-ћу, шта ћу, *ја́ и́стипресе*, о́ни гүбер ва́кб Ц.

Ова појава, сасвим је извесно, није узела ширег маха у говору УЦГ.⁷¹⁶

589. Неки глаголи имају или могу имати основу проширену сугласником -д.

а) Међу засведоченим облицима аориста гл. *моћи* поред *мо̀гок* Г ДД, *не мо̀го* ГД, *мо̀же* ГД Ро, *не мо̀же* ДД Т, имамо и *мо̀жеде* (да *мо̀жеде* црћи Бр) одн. *мо̀реде* (Зар ти та̀кб мени *мо̀реде* ура̀дити? В).

Необичне и системски „неприхватљиве“ потврде са пренесеним акцентом *нѐ моред* В одн. *нѐ можеде* Р (поред очекиваног *нѐ мо̀ред* В ДТ, *нѐ мо̀жеде* Ро) можемо објаснити аналогично према фреквентним и обавезним презентским формама *нѐ може* и сл. одн. *нѐ морѐ* и сл. Будући да формант -д „чува“ обличку оделитост аориста, аналошко преношење на негацију је могуће у *нѐ мо̀жеде* и сл., али не и у *нѐ мо̀же* (у *нѐ може* не бисмо препознали облик аориста).

б) Према грађи којом располажемо, двојако је и у неким (или пак свим!) облицима аориста следећих глагола односно скупина глагола:

ба) у гл. је с т н: *јѐдосмо* Вр Мр О Р / *јѐсмо* Мр, *нѐ једоси́те* Во Ц, *јѐдоше* Д Мр / *јѐше* Го;⁷¹⁷

бб) у композита гл. с т а т и: *за̀сѝаде* Вр О / *за̀сѝа* В, *нѐсѝаде* Мр Рош Ту / *нѐсѝа* РБ, *о̀сѝаде* Ми Ри У / *о̀сѝа* Ду, *по̀сѝаде* Мр Г / *по̀сѝа* ДД СР С, *и́рѝсѝаде* Бр / *и́рѝсѝа* Го Ка С (-д је обавезно у основног глагола: *сѝа̀док* Г Рош, *сѝа̀до* Во, *сѝа̀де* Ра Ри Ту, *сѝа̀доше* Ст У и сл.);

бв) у гл. х т ј е т и: *нѐ ши́е/нѐ ши́еде* и сл. (т. 584).

в) С друге стране, само облике на -д готово доследно имају:

ва) гл. (-) п а с т и: *и́а̀док* Г У, *и́а̀до* Во, *у̀мал нѐ и́адо* С, *и́а̀де* ГД ЈД Л О П РБ Ту, *нѐ и́аде* Ду С, *и́сѝаде* СР ТП, *и́а̀доше* Зд Т, *и́рѝа̀док се* Му, *и́рѝа̀де се* Т, *и́рѝа̀доше је* ТП, *и́рѝа̀де* ТП, *и́рѝа̀доше* Мрш, *и́а̀де* Во Ду ТП, *и́а̀доше* ТП;

вб) глаголи V врсте (-) д а т и, (-) з н а т и и и м а т и:

да̀док ЈД Д, *да̀до* Во, *да̀де* Д Душ З М Ми С, *нѐ даде* Душ Мр С, *да̀досмо* Год ДД Л М Ри, *нѐ дадосмо* Ду, *нѐ дадоси́те* Ри, *да̀доше* Год К Ка С, *нѐ дадоше* Ра Ст; *да̀даде* Зд Ст, *да̀дадоше* Год, *и́реда̀док* Ј У, *и́реда̀до* СР, *нѐ и́реда̀док* Ту, *и́реда̀досмо* Ј, *и́рида̀досмо* С (исп., ипак, и не *и́рѝдасмо* Го), *и́а̀док* Г Год Л О Ри У, *нѐ знадо* Во, *нѐ знаде се* Бр ТП; *по̀зна̀док* Л У, *по̀знаде* ме СР (исп., ипак, и не *по̀зна* ме Ду), *са̀знаде* Мр, *са̀знадоше* Му Ту;

и́ма̀док Ми Ту, *и́ма̀до* Во, *и́ма̀де* Бр Ј К Ри, *и́ма̀досмо* Год Рош; *нѐмадо* Душ, *нѐмаде* Ду;

вв) неки глаголи I врсте на -сѝи/-дем:

о̀дведе Вр ГГ Мр С, *о̀дведе* М С, *и́рѝведе* Му, *у̀веде* ГГ; *и́рѝведосмо* га Во; *по̀крадоше* Ту, *у̀крадоше* Ду (за *јѐсѝи* в. т. 547);

⁷¹⁶ Тек две-три овакве потврде засведочене су и на подручју србијанског Полимља (М. Ник. 174).

⁷¹⁷ И у суседном Љештанском је засведочено *јѐдосмо* (*јѐсмо*) и сл.

вг) гл. V врсте на *-јейи/-ијем*:

нè смједок Ро, нè смједо Во, нè смједосмо Ри, нè смједоше О; не њмједок Г.

590. Фасцинантан је наративни потенцијал овог гл. облика. Да се само низањем облика аориста, полетно и сугестивно, може дочарати читав један радни процес, сведочи и следећи пример:

С̀ави, с̀ави, р̀ас̀и́ече, њ̀с̀и́ресе, ђ̀ира (инф. Росанда Дробњак, Глумач).

3) ПРЕЗЕНТ

591. а) Наставак *-у* у 1. л. сг. налазимо само у два глагола: обавезно у гл. *х т ј е т и* (оћу) и факултативно у гл. *м о ћ и* — *могу*, али и *морем* одн. *можем* (в. т. 180 одн. 540).

б) У 3. л. пл. гл. VI и VII врсте имамо, готово доследно, наставак *-е* (ретке и ареално распршене потврде са *-у* наведене су у т. 576).

592. Неколико глагола има у 2. л. сг. и краће облике презента: *моиш* (: моћи; т. 540), *да (в)иши* (: видјети; т. 581), *ош, неш* (: хтјети; т. 584), *каш* (: казати/касти; т. 556).⁷¹⁸

У насељима најближим Драгачеву налазимо и *поиш* (: поћи) — кат *поиш* Рош, ако *поиш* Вр.

Нису засведочени ликови типа *дом, дош, пом* и сл. (ипак, није искључено да се неки од њих, пре свих *дош*, могу чути у овом делу УЦГ).⁷¹⁹

Додајмо да енклитички облик 2. л. сг. гл. *х т ј е т и* може бити сведен на *иш* (т. 584).

593. Форме типа *биднем* (т. 583) и *шћеднем* (т. 584) имамо и у гл. *моћи*, *даиши*, *имаиши* и *умјейиш*:

м̀дгнѐм ДТ Л, *м̀дгнѐш* Г, *нѐ м̀дгнѐм* Ст;

д̀аднѐ Г, *д̀аднѹ* Душ;

ѡмаднѐм Во, да иг *ѡмаднѐ* д̀оста ДД;

ѹмједнѐм Вр, *ѹмједнѐш* Ду, *ѹмједнѹ* Ту.

Могуће је да још неки глаголи (можда, најпре, гл. *знаиши*) може имати овакве облике презента.⁷²⁰

4) ИМПЕРФЕКАТ

594. Малобројне потврде имперфекта (све су наведене у т. 211–214 одељка о прозодијским особинама, а неке и у т. 583) интересантније су прозодијски него морфолошки.

⁷¹⁸ Овакви ликови су или фонетског или морфолошког порекла. Преглед досадашњих тумачења неких од наведених (као и неких других) облика изнет је у Р. Симић Левач 387–398 и Рем. Шум. 342. Проф. Р. Симић износи и своја тумачења појединих облика.

⁷¹⁹ Сва четири облика (*д̀ом, ѡм, дош, пош*) заступљена су у драгачевском говору (из наше грађе). У суседном Горобиљу чује се и *нѐм* (М. Ник. 656); ни овај облик није засведочен на подручју УЦГ.

⁷²⁰ Унутар „ијекавске Србије“ овакви примери су, колико нам је познато, најфреквентнији на подручју србијанског Полимља (М. Ник. СП 477).

Претходно представљена грађа имплицира и следеће закључке.

а) Високофреквентни су само облици импф. гл. *биџи*. Више од једног облика имамо и за гл. *хијети* и *имати*, а само по један за *звати* (четири пута је засведочен исти облик — *зватише*), *гријати се*, *лежати* и *ситајати*.

б) Глаголи који су засведочени у више облика јављају се само у једној од потенцијалних обличних могућности: имамо само *биџаг* одн. *биџак*, *биџаше* (*биџаше*) и сл. (не и **бјех*, **бјеше* и сл.), само *имадиџа(к)*, *имадиџаше* и сл. (не и **имаше* или **имаџаше*), само *иџаше*, *иџаџ* (не и **иџадиџаше* или **хоџиџаше* или сл.).

Засведочено је и: *гриџаше се*, *леџаџасмо* и *ситаџаше*. Интересантно је (али не изненађује), с обзиром на положај идиома и социокултурне околности, да су засведочене екавске форме гл. *биџи* (имамо само две потврде — *беше* и *бџасмо*) морфолошки разноликије од њихових неупоредиво обичнијих (али облички једноликих) ијекавских пандана.

в) Завршићемо општом оценом: процес губљења имперфекта у говору УЦг далеко је одмакао.

Тиме се наш говор не разликује од идиома у непосредном окружењу.⁷²¹

5) ИМПЕРАТИВ

595. Известан број релевантних императивних облика представљен је у неким од претходних одељака рада: прозодијски најинтересантији ликови наведени су у т. 215–220, а поједини морфолошки занимљиви примери (или скупови примера) навођени су (местимично и сврсисходно) на претходним страницама поглавља о глаголима.

Указали бисмо, међутим, на још неке облике и појаве.

596. Ни у говору УЦг не постоји посебан облик за 1. пл.; наместо њега упражњава се или конструкција *ај(де) + да + 1. л. мн. њрез*. (нпр. *Ајде да изнесемо* астале Во, *Ајде да идошљемо* Ду, *Ај да се кладимо* П и сл.) или само *да + 1. л. мн. њрез*. (нпр. *Ружо реко да идоћемо* и *ми*, не *вредї чекати* Во, *Поћо, да ми вайћемо* маглу, *смије се он* Ро и сл.)⁷²²

У примеру *Рецимо да јај ти сад доћемо...* Ра, форма *рецимо* има облик, али не и значење императива.⁷²³

597. Прилично је честа негирана форма императива:

не брини Во Ми О, *не говори* Ду, *не дај* Ми, *не дајше* О, *не дїрај* Ми, *не дїрајше* Мрш, *не заваћј нас* Л, *не записи се* Мр, *не извољевај* У, *не износи* Му, *не*

⁷²¹ Исп. Ђук. Драг. 152 („У овом крају је имперфекат у фази нестајања“); В. Ник. М-Гс 218 („У говорима који се истражују имперфекат није више жива категорија“); М. Ник. Гор. 680 („Имперфекат је у горобилском говору у процесу губљења“); Тешин Љешт. 226 („Овај се облик у Љештанском врло ретко употребљава“).

⁷²² Облик 1. л. пл. императива изостаје у бројним сродним говорима; исп. нпр. Вуковић П-Др. 69, М. Ник. СП 479, М. Ник. Гор. 681, Ђук. ГЦ 251, Симић Обади 80 и др. Међутим, има говора у којима је овај облик (у мањој или већој мери) присутан; нпр. Пиж. Кол. 159, Пупић Бјел. 98, Рем. Кладањ 130 (врло ретко) итд.

⁷²³ Нешто више оваквих облика забележено је у србијанском Полиму (М. Ник. 479).

ла̀жи П, нѣ ирѣчај нѣкомѣ Г, не развѣљуј ми кућу Ми, не рѣжи, ти ма̀тора Му, нѣ сѣлаѣј Вр; нѣ лези, враже Во и сл.

598. Сасвим су обичне и конструкције *немо(ј) + инф.* (одн. *ѣрез* са везником да):

Немѡј ме чекаѣи Во, Немѡј мѣслиѣи да... Г, Немѡј га дѣраѣи Р, Нѣшта ми се немѡј жѣлиѣи Го, Немѡј бѣжаѣи ДТ, Нѣшта се немѡј смѣјаѣи ДД, Немѡ нас грѣиѣи ДД, Немѡј ни ра̀диѣи Д, Немѡј ме ћѣраѣи Г, Немѡј ирѣчаѣи Душ, Немѡ ми се рѐко улагѣваѣи Рош, Немѡј тѣ мѣнѣ учѣиѣи З, Немѡј му говѡриѣи нѣшта Зд, Немѡј иѣиѣи, немѡј јѣсѣи, немѡј ни жѣвиѣи З, Немѡ ме ѣ тѣ грѣиѣи Зд;

Немѡ ни да га нѡсѣи свѣкудѣ В, Немѡ реко да га изѡзѣвѣи Год, Воће немѡј да га ћѣнѣш ГД; Немѡјѣи да је цвѣлаѣи Ј, Немѡјѣи да му ѣ вѣ нарѣћујѣи Ј, Немѡјѣи да ме брѣкаѣи Ј.

Речца *немој* (по пореклу императивни облик) може стајати и самостално, нпр.:

Реко *немѡј*, прѣѡ, живѡта ти Ро. Исп. и устаљени израз *Немѡј*, па се нѣ бѡј Го Рош.

599. Као и у многим другим говорима,⁷²⁴ вокал *и* се (каткад) губи у 2. л. јд. и (чешће) у 2. л. мн.

бѣж у кућу СР, *бѣш* та̀мо Зд, *дѣк се* Ми Ро, *дѣиж се* Ст, *дрѣш се* Во, *дрѣж га* Го К;⁷²⁵

бѣше дѡбри Во, *бѣише* Ми Ст, *вѣше* (= видите) Во Ду, *бѣише* Б, *вѡше* (= водите) ра̀чуна ДТ, *дрѣише га* Ст, *дрѣише се* Ро, *замѡлше је* Ст, *зѡвше* мн дѣректора Во, *извѣише* Д, *извѡлше* Рош, *не изласше* Вр, *ише* (= идите) Ду Мр, *сѣше* ДД Ка Р Ро, *сѣше* Год, *оѣвѡрише* К.

Облици са *-и(-)* подједнако су обични и чести у оба случаја:

бѣжи Мрш Ро, *бѣжи* В ДТ Кр Ц, *дѣжи се* П, *дрѣжи се* Душ, *дрѣжи* М Мр, *јѣди* Мрш итд.;

идише Ду Ст, *изнѡсише* С, *лѡжише* Р, *не кѡлише* С, *иѡзише* О, *ѣраѣише* У итд.

600. Као и у говорима у непосредном окружењу⁷²⁶ и бројним удаљенијим идиомима,⁷²⁷ глаголи I Va врсте типа *иѣиѣи* и глаголи II врсте типа *грѣјаѣи* редовно имају императив без финалног *ј*, како у сг. тако и у пл.:

иѣ Д Ст / *иѣше* Вр, *сѣ* РБ, *ѣрѡсѣ* Ду Ми / *ѣрѡсѣше* Во и сл.⁷²⁸ (већи број оваквих потврда наведен је у т. 307 одељка о консонантизму). У гл. осталих

⁷²⁴ Исп. Барј. НП-Сј. 101, Вуковић П-Др. 70, Вуш. ДИХ 59, Ђук. Драг. 32, 150, Ник. Срем 317, В. Ник. М-Гс 273, М. Ник. СП 479-480, Пецо ГИХ 45, Пиж. Кол. 166 и многи други.

⁷²⁵ У нашој дијалектолошкој литератури присутно је неколико различитих тумачења облика типа *бѣж*. Тако нпр. Ј. Вуковић (П-Др. 70) и Б. Николић (Срем 318) настанак оваквих ликова објашњавају фонетским процесима (гј. редуцијом *-и*). М. Стевановић (ИцД 89) сматра да је овде реч о аналогiji према имп. гл. *јећ* и *већ*, а овакву линију размислања, бар принципски, следи проф. Р. Симић (Левач 393-394). М. Пешикан постанак оваквих облика тумачи семантичким и екстралингвистичким разлозима (СК-Љ. 175).

⁷²⁶ Исп. Ђук. Драг. 151, В. Ник. М-Гс 223, М. Ник. Гор. 681, Тешић Љешт. 228.

⁷²⁷ Исп. М. Ник. СП 480, Рем. Шум. 325, Р. Симић Левач 392 и многи други.

⁷²⁸ Свођење секвенце *иј* на *и* у *иѣ* и сл. објашњава се фонетским разлозима (о овоме в. Стеван. ИцД 88).

вокалских основа наст. *j* је обавезан, а фонетски се реализује или као нередукована (-*j*) или као полуредукована (*j*) гласовна вредност. Одступања су спорадична и специфична (исп. нпр. наведено *нѐмѐ*: *нѐмѐј* одн. *нѐмѐј*).

601. Засведочене императивне форме *ѝодај* и *удри* према себи немају никаквих других облика.

а) Форма *ѝодај* фреквентна је у говору УЦг, посебно (бар према нашој грађи) у централним и југозападним насељима, нпр.:

Пѝодај ма̀ло и ба̀ћи ('брату') Во, *Пѝодај* њи́ма по̀нешта Ду, *Пѝодај* му тѝ Во, *Пѝодај* му њ тѝ ако њма̀ш шт̃а ко̀т себѐ Ду, *Пѝодај* му њ тѝ ко̀лко мо̀ш З, Дра̀го̀јли *ѝодај* Му, *Пѝодај* Бла̀го̀ју, *ѝодај* Вѐлиз̃а̀ру, свѐ изнѐси, а мѝ њемо се мучити и брѐж љеба Мр, *Пѝодај* њѐци П, *Пѝодај* св̃а̀комѐ по три Зд, Стра̀ину *ѝодај* по̀ла СР, *Пѝодај* јѐдну по̀во̀р̃ѝачу и ка̀нту ма̀сти Ка, Јѐбли те ѝни, свѐ им *ѝодај* Ри, *Пѝодај* му још тѝ, па сте квѝт Ро, *Пѝодајѝе* им реко и тѐ двѝје Рош, *Пѝодајѝе* и њѝно̀ј њѐци Ц, Па *ѝодајѝе* му, тѝ је њѐгово и бѝло СР; *Пѝодајѝе* им З, *Пѝодајѝе* му стѝ дѝна̀ра и дѝста РБ и сл.

Судећи према засведоченим примерима, употреба облика *ѝодај* је комуникативно ограничена. Уколико је употребљен са реакцијском допуном (а тако је у свим наведеним примерима), обавезно се односи на „неко треће лице“. Будући да таквих ограничења нема у употреби имп. гл. *даѝи*, могуће је (и засведочено!) и *дај* њима Во и *ѝодај* њѐци П и *дај* му Во и *ѝодај* му Зд, али с а м о *дај* ми Мр, *дај* га мѝши Д и сл. (дакле, не и „подај мени“ или сл.).⁷²⁹

Да се форма *ѝодај* може употребити и без реакцијске допуне, сведочи следећи пример:

Ѓни *ѝодај* и ѝни ца̀чиѝ са му̀тмулом(?) Ро.

Ово је, међутим, и леп пример тзв. приповедачког императива.

б) Форма *удри* (према *удриѝи*), императивни облик са имперфективним гл. видом, читује се у следећим примерима:

Ма̀ло сѐднѐмо, по̀јдемо нѐшта, па ѝнѐ *ѝдри* до по̀днѐ Во, А мѝсѝш гра̀, па то е прѝсто, мо̀тке ѝ ру̀ке па *ѝдри* по̀вазд̃ан Ду, *ѝдри* ми ѝзгѝ, *ѝдри*, јѐбасмо им ма̀јку П, *ѝдри*, *ѝдри*, цѝѐло̀ љѐто, ѝзгѝбосмо ра̀дѐни Ро, Ајде *ѝдри* реко, ал нѐ смједе С.

Говори се, наравно, и *ѝдариѝи* Вр, *ѝдариѝо* Д, *ѝдарили* М и сл.; исп. и *ѝдари* Во, *ѝдариѝе*, ако смѝјете Т.

602. Познато је да се турцизам (*x*)*ајде* може јављати и у значењу правог императива (условно речено, и у сг. и у пл.).⁷³⁰

Засведочен је у следећим ликовима:

сг.: *Ајде* ва̀мо Во, *Ајде* у ку̀ћу Ду, *Ајде* да пр̀во спу̀штѝмо ѝвѝ Во, *Ајде*, Рѝсо, ва̀мо ГД, *Ајде*, Мѝлиса̀ве, *ајде* ДД, *Ајде* сѝћи до̀ље Ду, *Ајде* да јѐдѐмо љѐба Душ, *Ајде*, ма̀ла З, *Ајде*, прѝђите да вѐчер̃амо Зд, *Ајде*, ку̀ме Ј, *Ајде* да за̀пјева̀мо С, Са̀д *ајде* С итд.;

Ај да се кла̀дѝмо Во, *Ај* да га за̀молѝмо ДД, *Ај* да прѐнесѐмо ѝ јовѝ СР.

⁷²⁹ Слично стање затиче и слично образложење даје и М. Николић за говоре србијанског Полимља (СП 484).

⁷³⁰ О свом и другим значењима речи *хајде* в. у РСАНУ.

пл.: *Ајмо* на ва́шер Во, *Ајмо* и мѝ Д, *ајмо* ДТ Ра Ри Ту;
Ајдемо на славу Го, *Ајдемо* у кућу Мр, *ајдемо* О Ду Мр Р;
Ајдемоше, нећемо ваљаде ноћити овде Во;
Ајше и ви полако Д, *Ајше* вамо П, *Ајше* да једемо РБ, *Ајше* да га изваљимо Ц,
ајше СР ТП.⁷³¹

Морфолошки необична форма *ајдемоше* (*ајдемо* + наст. 2. л. пл. *-ше*), свакако најинтересантнија међу наведеним императивним облицима речи (*х*)*ајде*, позната је и неким другим (ближим и удаљенијим) говорима.⁷³²

603. Плуралиски наставак *-ше* јавља се и у неких прилога:

ио̀лакоше Ра / *по̀лакоше* Г, *ва̀моше* се Л, *ва̀моше* У Ц, *до̀веше* се Во.

Могуће је (па и врло вероватно) да само случајно нису засведочене још неке императивне форме типа *вамоше* (*се*).

Напоменули бисмо да присуство односно одсуство енклитике *се* у примерима типа *вамоше*(*се*) има свога одраза и у значењској равни: *вамоше се* значи 'примакните се још ближе', а *вамоше* 'приђите ближе', чак и онда када они којима је порука упућена нису у непосредној близини.

У истој семантичкој равни са „множинском“ формом *вамоше се*, тј. са значењем не знатног примицања одн. одмицања, стоји и низ засведочених „јединских“ императивних форми — *ва̀мо се* Вр / *ва̀м се* Во Ду, *и́а̀мо се* Ка М / *и́а̀м се* Во, *до̀ље се* Ри, *го̀ре се* Во.

С друге стране, „множинском“ облику *вамоше* одговара „јединска“ форма са партикулом *-де* — *вамоде*, какву налазимо у примеру Мйлица, *вамоде* СР.

Наравно, у свим овим и оваквим примерима имамо делимичну вербализацију невербалних речи, овога пута прилога.

604. Асеверативна партикула *-де* (*-дер*) ублажава заповест, а читује се у следећим засведоченим примерима:

да̀јде ГД СР, *до̀ђиде* Душ СР, *до̀ђиде* Ри, *изу̀ђиде* Му, *одо̀диде* П Р, *одо̀диде* Ту, *ио̀диде* С, *свра̀тиде* Душ, *и́рчиде* У, *и́уде* Зд У, *унесиде* ТП;
ку̀јиде Ј, *ио̀и́рајсиде* О, *усти́анде* Ми У.⁷³³

605. а) И плуралиска *-ше* и партикулу *-де* затичемо уз узвик *де*:

Де́ше једите Ми; *Де́де*, ко́й ће да прђба Зд, *Де́де*, ко́ смйѝ са мнђм С, *Де́де*, да вас ви́дйм, ку̀кавице Ра.

Наравно, чује се и „само“ *де*: *Де́* узми ГД, *Де́* срќни ма̀ло М, *Де́* на̀гни и́ ти Р.

Говори се *дѐла* Год Ро и *дѐлаше* С.

б) Засведочено је *на* (не и *нај*): *на́* то́рбу Г, *на́* ча́шу С ('узми, изволи');⁷³⁴ исп. и „множину“: *на́ше* и́ јовђ Ра.

606. Треће л. имп. исказује се, по правилу, перифрастично, тј. конструкцијом *нек(а) + 3. л. ѝрез*:

⁷³¹ У суседном Горобиљу забележено је и *ајдеше* (М. Ник. 681).

⁷³² Исп. нпр. М. Ник. М-Гс 222, М. Ник. СП 482 (поред *ајдемоше* у говору Муслимана), Рем. Шум. 325 итд.

⁷³³ Примери са партикулом *-де* (мада не и са *-дер*) чести су и у околним идиомима. Исп. нпр. Бук. Драг. 151, В. Ник. М-Гс 222, М. Ник. Гор. 681, М. Ник. СП 483, Тешић Љешт. 228.

⁷³⁴ У суседном моравичком говору уз речцу *на* може стајати и партикула *ј(л)* (в. Ник. М-Гс 274).

Само нека не биде раџа В, Нека дођу М, Чик, реко само нек љзми Мр, Нека га оставе на миру О, Па нек види како је нама било РБ, Нека, вала, иде же оће Ро, Нек и јони ирићу Ту.

Засведочене су и конструкције с обликом ген. типа *Нека из* ДД, Па нека га туње, шта му вали Т.

Оба назначена обрасца имамо у примеру *Нека га, нек љлаче!* Во.

Остатак 3. л. јд. императива затичемо у потврди *Помоз-Бог, јунаци!* СР.⁷³⁵

607. Као и у другим говорима источнохерцеговачког типа⁷³⁶ (а и у неким другим идиомима)⁷³⁷ честа је употреба тзв. приповедачког императива. Издвојићемо неколико примера:

Пребаиј тамо, иребаиј вамо Бр, *Ђерај, ћерај*, он иоџичи низ ону башчу, они за њим, али цаба, побјеже ДТ, Они муљај ону чорбу, муљај, па опет доље ватру наложји, па иоџури неку шерпу М, Он иочни да бјези Му, Ђјак ме моли, моли, куми, ја будала не шћедо Во, *Плачи ја, љлачи она С, Ожари, ојали, ожези* — тучемо, иде лоше СР, Па сад љзми се виле, и ићерај, иреврћи, иреврћи С, Са лопатама дрвеним *скуљај, скуљај* Ст, Па опе љдри, љдри, љдри, док се не проспе оно ТП, Па по оној шаши *џуци, џуци* Т, Припремиш ту прџова дренови, жљави, ошинеш, *ћерај, ћерај, ћерај* У, Двојица, један тамо, други вамо и *окрећи, окрећи, окрећи* Го.

6) ТРПНИ ПРИДЕВ

608. У одељку о глаголима појединих гл. врста (на одговарајућим местима, категоријално или појединачно) представљен је изван број дијалектолошки занимљивих облика трпног придева (г. 542, 546, 570, 578).

Преглед најважнијих обличких карактеристика трпног придева на подручју Ужичке Црне горе заокружићемо напоменама о степену заступљености дијалекатских форми типа *везаји, даваји, оћераји, држати*, заправо утисцима о фреквенцијском омеру наставака *-и* и *-ији* у гл. II, IVб, V и VII врсте.⁷³⁸ Да се и у нашој области, у назначеним гл. врстама, могу чути и једни и други облици, сведоче следеће потврде:

а) II врста:

ајерисаји Во Рош, *ајерисаји* Вр, *везаји* ГГ Л, *везаји* О, *завезаји* Ду, *завезаји* Рош, *завезаји* С, *заказати* Ри, *зайисаје* Д, *зайисаји* С, *зарезаји* Мрш, *исийсаји* Ст, *исийсаји* Т, *казаји* Б, *мобилицаји* Ду, *мобилицаји* Л С, *оџијсаји* В, *иодвезаји* ГГ, *иолагаји* В, *иолагаји* Ду, *иосијаји* ГГ, *иосијаји* К, *иосијаји* Му, *ириказати* Ст, *резаји* ГД, *свезаји* Го, *свезаји* Ка, *свезаји* Ц, *сијаји* Ро, *сијаји* П, *сијаји* З Ра, *ујисаји* Му, *ујисаји* ТП; — *заклаји* Кр, *заклаји* Ри,

⁷³⁵ Исп. нпр. В. Ник. М-Гс 223 *иомоз-Бог, људи* (а уз то и *Буди Бог с нама, нос те љаво*), Рем. Шум. 327 *Помоз-Бог* (а уз то и *Буди Бог с нама* и сл., одн. *нос те љаво*).

⁷³⁶ О овоме в. Ивић Дијал. 137.

⁷³⁷ Исп. нпр. Рем. Шум. 327.

⁷³⁸ У стандардном језику напредна употреба ових наставака допуштена је само у неких глагола V врсте (Стеван. ССХЈ I 339).

закла̑и̑и Мр Рош, зва̑и̑и ЈД М, дбра̑и̑о З, дбра̑и̑и Ст, дра̑и̑о Ј Ту, йдзв̑а̑и̑а Зд, йдзв̑а̑и̑и О Ст, йрѣкла̑и̑а П, йрѣкла̑и̑и Ту, йрѣора̑и̑о Ј, йка̑и̑и Д, йка̑и̑о Зд Кр, йка̑и̑и У, йзора̑и̑о РБ;

брис̑ано ДД, за̑казано М, избрис̑ано Ро, ис̑ийсан Му, ис̑ируг̑ани Ми, мобилисан З Ст, мобилисани СР, ос̑иругане Рош, доље йд̑ийис̑ани Во, йр̑ейис̑ано ТП, разв̑ез̑ане Ј, св̑ез̑ана Л, св̑ез̑ане С, ув̑езано Зд, уйисани Му.

б) IVб врста:

да̑ва̑и̑о ДД, да̑ва̑и̑и З, за̑ков̑а̑и̑о Зд, йсков̑а̑и̑и Мр, к̑уйов̑а̑и̑а Д, к̑уйов̑а̑и̑о Р, д̑снов̑а̑и̑е Ј, д̑снов̑а̑и̑и Мр Ту, йр̑еда̑ва̑и̑и ЈД, йр̑ода̑ва̑и̑и Му Ту, ра̑сков̑а̑и̑а РБ, ра̑сков̑а̑и̑и С, с̑нд̑ва̑и̑о Год, с̑нд̑ва̑и̑е Ми, шк̑оло̑а̑и̑а К, шк̑оло̑а̑и̑и Р;

за̑ков̑ана З С, йшколов̑ани Ри, м̑оло̑вано П, нешколов̑ана Ри, д̑снов̑ана Ст, осу̑ђиван Му Ц, регруйов̑ан ДТ СР, регруйов̑ани Ст, ск̑ов̑ана ЈД, у̑ов̑ано ДД, шк̑оло̑ан Ј, шк̑оло̑ани Душ С.

в) V врста:

д̑д̑на̑и̑а Г, д̑д̑на̑и̑и Мр Р, за̑ко̑и̑а̑и̑е Г, зам̑џ̑еша̑и̑о О, зид̑а̑и̑и ДТ, зид̑а̑и̑и Д, из̑ид̑а̑и̑о Му, из̑м̑џ̑еша̑и̑о Р, из̑м̑џ̑еша̑и̑е ДТ, йзрав̑ња̑и̑о РБ, к̑д̑и̑а̑и̑о М, м̑џ̑еша̑и̑о ДД, на̑и̑ри̑а̑и̑о Мр, на̑и̑ри̑а̑и̑е М, оба̑ља̑и̑о Год, д̑ћера̑и̑и Ду, д̑ћера̑и̑и Л Му, д̑ћера̑и̑е Го, д̑сигура̑и̑и Ми, д̑сигура̑и̑а РБ, оз̑ид̑а̑и̑е Год, йдрав̑ња̑и̑о Му, йр̑еб̑и̑ра̑и̑о Г, сли̑ка̑и̑и Ду, сли̑ка̑и̑е О, с̑ир̑ема̑и̑е Го, с̑ир̑и̑а̑и̑а РБ, с̑ир̑и̑а̑и̑и Ц, ш̑ир̑и̑а̑и̑и Д, йо̑џ̑е̑и̑а̑и̑и М, у̑ку̑и̑а̑и̑о Г, у̑ко̑и̑а̑и̑и Р (доследно је да̑и̑и Вр П, да̑и̑о Г П Р, да̑и̑и Ду, не̑уда̑и̑а Душ, не̑уда̑и̑е Мр, у̑да̑и̑а Г Год З Мр Мрш, у̑да̑и̑е РБ Ро);

за̑ко̑и̑ане ГГ, за̑ку̑ване М, за̑и̑ри̑ан Ј, зид̑ан Ри, зид̑ано Ст, из̑уб̑и̑ане П, йско̑и̑ан С, йско̑и̑ана Г, и̑и̑ћера̑н Г Ц, и̑и̑ћера̑ни Ј, к̑у̑ван З, к̑у̑вани У, на̑и̑ри̑ано Ри, оз̑ид̑ано С, оз̑ид̑ане К, д̑ћера̑н Ка, д̑ћера̑ни К, йла̑ћено Д, йр̑оку̑вано Ту, сли̑ка̑ни Т.

г) VII врста:

др̑жа̑и̑а Го, др̑жа̑и̑о П;

за̑др̑жа̑ани ТП.

Као што видимо, дијалекатски облици са -и̑и обилато су засведочени и на подручју Ужичке Црне горе:⁷³⁹ они су присутни у свим категоријама, а преовлађују (то са сигурношћу можемо тврдити) у II и V врсти.

7) ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОЗИ

609. Гл. йрилог йрошли. а) Овај гл. облик готово да не постоји. Засведочен је само један пример:

йд̑ч̑ев от Ка̑рана У.

б) Истакли бисмо и следеће:

ба) реч бив̑и̑и не осећа се као гл. облик, него као прави придев у примерима: бив̑и̑и ти на̑ши влада̑ри ГГ, м̑о̑ј бив̑и̑и м̑уж Ц (напоменули бисмо да је муж к̑њишка реч, а призвук к̑њишкости има и цела синтагма);

бб) форма йоша̑ј (прилично честа у нашим централним и западним насељима) у ствари је предлог уз датив, а означава окренутост, управљеност према нечему; нпр.:

й̀ошај Срѣговј кӯћи Во, *й̀ошај* Ўжйцу Го, *й̀ошај* Грабу Во, *й̀ошај* кӯнама н̄й̄нй̄м Ду; — *й̀ошај* Гостиници Ка.⁷⁴⁰

610. Гл. *й̀рилог садашњи*. а) Иако није чест као у неким удаљенијим сродним говорима,⁷⁴¹ број засведочених примера није занемарљив:

Горй̄ л̄ч̄ѣпо, в̄ак̄о, *в̄ис̄ѣћи* на зиду Ри, Ја *др̄ж̄ѣћи* је ўз р̄уку, в̄ак̄о, па св̄ѣ путй̄ћом д̄оље ТП, А *зн̄ај̄ући* да ће они д̄оћи... Вр, У г̄ол̄у в̄оду се пр̄ѣтворй̄мо *й̀грај̄ући* ДД, Ја н̄у *кр̄й̄л̄ући* давала по једну, п̄о двй̄је Мрш, Д̄аде му г̄о *леж̄ѣћи* Ду, *Не мисл̄ѣћи* да ће му к̄а-т̄ад затребати и т̄о ... Рош, Св̄ѣ *с̄йо̄ѣћи*, к̄ак̄й̄, н̄ѣма да с̄ѣдн̄ѣш, ј̄ок Вр, Ја одо *й̀ѣвај̄ући* Ро, П̄оцркасмо *рад̄ѣћи* З; исп. и *др̄ж̄ѣћи* Ц, *зн̄ај̄ући* ТП, *й̀злаз̄ѣћи* Во, *к̄ос̄ѣћи* Б, *кр̄й̄л̄ући* Ст, *м̄о̄л̄ѣћи се* Во, *п̄ос̄ѣћи* ТП, *рад̄ѣћи* ТП, *с̄ѣд̄ѣћи* Ка, *с̄ѣдӯћи* Ми, *й̀р̄ч̄ѣћи* Бр Ц, *й̀р̄ч̄ѣћи* П Рош.

Поред наведеног *с̄ѣдӯћи*, нестандардни су и облици *й̀ознавај̄ући* (н̄ѣг̄а) Ка, *леж̄ај̄ући* (по рововима) В,⁷⁴² као и раније наведено *й̀ашӣћи*(т. 556).

У примерима: Т̄о ти је в̄амо, *й̀д̄ӯћи* П̄ожези Зд и Па п̄от̄ље д̄оље, нис п̄оток, па д̄ѣсно, *й̀дӯћ* Ўжицу Ду — форма *й̀д̄ӯћ(и)* н и је гл. облик, већ предлог уз датив.

Рекли бисмо да се предлошко-падежне конструкције *й̀ошај нечему* (т. 609) и *й̀дӯћ(и) нечему* не разликују у значењу.

б) Потврђени су и примери адјективизираниог гл. прилога садашњег:

лампе в̄ис̄ѣћ̄ѣ ГД, *д̄уб̄ѣћ̄и* с̄андук Мр, *д̄уб̄ѣћ̄и* ст̄уб П, *зв̄ѣч̄ѣћ̄и* н̄овац З,⁷⁴³ *леж̄ѣћ̄и* ст̄ав Ми, у *леж̄ѣћ̄ем* ст̄аву Ми, *леж̄ѣћ̄и* к̄ам̄ѣн ЈД, *Б̄ила је н̄ос̄ѣћ̄а* ('трудна') Во, *св̄ѣй̄л̄ѣћ̄ѣ* з̄рно М, *с̄й̄д̄ѣћ̄ѣ* р̄убље ДД, *й̀ѣгл̄ѣћ̄а* ст̄ока Мрш, у *й̀ѣк̄ӯћ̄ој* в̄оди ТП; — машинѣ *вр̄ш̄ѣћ̄ѣ* К.

Напомене:

ба) Утицај спољних, социокултурних, чинилаца очигледан је у екавизму *св̄ѣй̄л̄ѣћ̄ѣ* (з̄рно), у коме препознајемо војну терминологију из омиљених „мушких“ тема: у исти ред иде и *леж̄ѣћ̄и* (ст̄ав), али не и *леж̄ѣћи* (к̄ам̄ѣн).

Будући да је у говору УЦг обавезна измењена, палатализована основа у 3. л. пл. през. гл. са основом на *к, г, х* (доследно је *вучу, й̀ечу* и сл.; т. 540), „окус“ варошког инфилтрата има и пример у *й̀ѣк̄ӯћ̄ој* (в̄оди).

бб) Примери адјективизираниог гл. прилога садашњег, представљени у овој тачки, јављају се у два прозодијска модела, оба позната и књ. језику: образац *а̄ а̄ а̄* препознајемо у форми (машинѣ) *вр̄ш̄ѣћ̄ѣ* (исп. и станд. *й̀р̄ѣй̄ѣћ̄и* т̄он и сл.), док се модел *а̄ а̄ а̄* очитује у осталим наведеним потврдама (исп. и станд. *сл̄ѣд̄ѣћ̄и* и сл.).

Вишеструко је интересантан придев *др̄ж̄ѣћи* у синтагми *баба др̄ж̄ѣћи* ('витална, упркос годинама'); в. т. 221 одељка о прозодијским особинама.

⁷³⁹ Слично је и у свим околним и бројним удаљенијим говорима; исп. Ђук. Драг. 152–153, Ник. Тршић 422, В. Ник. М-Гс 225–227, М. Ник. Гор. 682, М. Ник. СП 485–486, Тешић Љешт. 228; исп. и Пецо ГИХ 157–158, Пиж. Кол. 170, Станић Уск. I 255, Рем. Шум. 315–316 итд.

⁷⁴⁰ У суседном Љештанском говори се и *й̀ошӣн* (Тешић 229); исп. В. Ник. М-Гс 228 *й̀ошај*.

⁷⁴¹ Исп. нпр. М. Ник. СП 487 („Релативно чест облик“), Пецо ГИХ 158 („Глаголски прилог садашњи је обавезан“), Пиж. Кол. 171 („Глаголски прилог садашњи има врло живу употребу“).

⁷⁴² Исп. Тешић Љешт. 228 *леж̄ај̄ући*; овде је засведочен и облик са наставком *-ћ̄*: *м̄о̄л̄ѣ се Б̄д̄гу* (Тешић 178).

8) ФУТУР I

611. Форме настале од инфинитива на *-иши* и енклитике сажимају се и изговарају као једна реч:

Биће бољѣ ГГ, *Биће* нѣшта ваљадѣ ГД, *Борићеише* се кѡлко бидѣте мѡгли ГД, *виђећеш* Ра У, *виђећемо* Ми Ро Ту, *Глѣдаћу* да стигнѣм Го, *Глѣдаћемо* нѣшта Д, *Даћемо* маѡ Ду, *Дочекаћемо* ако Бѡг да Ду, *Жаљићу* се Душ, *Жиѡићемо* маѡ бољѣ Зд, *Желићеише* ви мѣнѣ ЈД, *Заклаћу* и јање и прасе Ка, *Замѡићу* ѡба Кр, *Знаћу* да је мѡја Кр, *Изборићемо* се Л, *Изгасићу* ја М, *Казаћу* ја Радѡвану Ми, *Љушиће* се Кѡса Ми, *Пазићемо* реко нѣ брини Мрш, *Показаћу* ја тѣби Мрш, *Помрѡићѣ* реко ако ѡви бѡдѡ каснили О, *Радићеише* како ваља, или вас ја нећу плаћати РБ, *Слушаћу* је кѡ своју мајку што би слѡшала П, *Па сѣдѡчићу*, него штѡ ћу Р, *Реко убићу* га ко зѣца Ро, *А ви, усѡићеише* прије зѡрѣ Рош, *Уваићу* га ја С, *Умрѡићѣ* са рѡнѡм на срцу С, *Чуваћу* га ко ѡчи у глаѡи У итд.

612. Уколико се инфинитиву на *-ћи* додаје енклитика, могуће су двојакѣ форме:

а) тип *иѡћи ћемо*:

Поћи ћемо ујутру рѡно ГГ, *Ићи ће*, него штѡ ће Д, *Наћи ћемо* врѣмена и да сѣдѡмо маѡ Зд, *Доћи ћу* ја да видѡм штѡ сте урадили Ра, *Помѡћи ће* и јѡна Р, *Ући ћемо* и вамо ТП и сл.;

б) тип *иѡћемо*:

Нѣ брини, *наћемо* га у кући В, *Обуци се, уће* нѣко у кућу Ду, *Наћу* га ја З, *Ајде ви сѣише*, *прѡћѣ ѡн вѡдѣ* Кр, *Прѡћѣише* крај њѣне кућѣ Мр, *Сѡићу* те ја Ро, *Рѣћу* му ја да не долази Р, *Помѡћу* му кѡлко бидѣм мѡгѡ СР и сл.

Говорећи о гл. I врсте, навели смо извѣстан број потврда типа *иѡћи ћемо* одн. *иѡћемо* и указали на запажена ареална ограничења (г. 543).

613. а) Ако гл. енклитика претходи наглашеном облику, тај облик је најчешће инфинитив:

ѐни ће иг наговѡриши Б, *И тѣ ћеш иѡћи* са нама В, *Вако ћеш* им рѣћи Во, *Свѣ ћу* ти *донѡићи* ГД, *Ја ћу* им *даиши* ДТ, *Бѡк ће даиши* да биднѣ добро Д, *Ђѣдо ће* ти свѣ тѡ *исѡричаиши* Ду, *Ја ћу ићи* Зд, *А ѡн ће знаиши* како да је ѡдвои Душ, *Штѡ ћемо јѣсѡиши* Ду, *Мишо ће иисаиши* ЈД, *Ми ћемо* те *одвѣсѡиши* Кр, *Штѡ ћу* ви *иричаиши* Мрш, *Кѡ ће* тѡ *иѡиши* Мрш, *Ја ћу* му *ѡднѡићи* и јѡвѡ Мрш, *Кѡ ће се ѡбрадоваиши* О, *Штѡ ћеш* му *даиши* П, *Лѡјѣпо ће* те *ириши* Ра, *Па ајде*, ако *ћеш радиши* Ра, *Али, и ми ћемо сѡлазиши* Ра, *Чѣкај*, мајка *ће смѡћи* Ри, *Ми ћемо усѡиши* рѡно Ро, *Нѣка, ѡни ће* ме *чуваиши* Рош, *Ја ћу иѡсѡиши* и за вас СР, *Ја ћу* реко *иѡднѡићи* жалбу С, *Ми ћемо* реко *иѡцаиши* чѡм се појавѣ ТП, *Ја ћу* га *замѡлиши* ТП, *Тѣ ћеш* му *ириѡићи* Т, *Ја ћу сѡзнаиши* Ту, *ѐни ће сѡићи* касниѣ Ц итд.

б) Засведочени су и примери са конструкцијом *да + ирѣзѡнѡи* уместо инфинитива:

Ми ћемо бѡгамн *да кѡсѡмо* Бр, *ѐвде ћемо да сѣдниѣмо* Д, *Мѡжда ћемо да радимо* и у нећѣљу Кр, *Ја ћу да* га ѡдерѣм Р, *Ја ћу да* му *иѡсѡиавѡм* услове О, *Ја ћу да* му ѡдбројѡм њѣгово Ри, *Прво ћемо да рѡчамо* Рош, *И за сѡтре ћу да ѡсѡиавѡм*

СР, *Jâ ĥy da mu ĩreyđoručim* Ст, *Jâ ĥy* реко тебѣ да *đженїм* ТП, Бѣгами *ĥe da vrâıııı* свѣ Ду.

Речца да изостаје у примеру *Сâм ĥe se ĩredâ* Рош,⁷⁴⁴ као и у неколико потврда типа *Мѡш зайушїи цигáру* М, тј. иза модалног глагола унутар сложеног гл. предиката; исп. и *Нїсам мѡгѡ сїйгнѣм* ДТ, *Цѣо дан мдреш кѡсїи* З, *Дѡ тѣ паркѣ мѡи сїанѣш* М, *Ѡћу љзмѣм двїѣ* Т, *Ѡћу пãсїавїм ѡпѣ* Ту.

Неупоредиво су обичнији примери типа *Ѡћемо да вечерãмо* Бр, *Jâ пѣћу да јѣдѣм* ЈД, *Мѡжеш да ѡднесѣш* свѣ Ра и сл.⁷⁴⁵

614. Истакли бисмо и једну специфичност. У насељима подринског залеђа (само овде) могу се чути и „стољене“ форме као нпр. *даћа* (*даћуја* → *даћа*):

Дãћã њему шїпак В, *Рѣћã* њему Го, *Рѣћã* теби Го.

У суседном Љештанском засведочен је већн број оваквих потврда (нпр. *вїкаћã, кãзаћã, дѡћã* и сл.).⁷⁴⁶

9) ФУТУР II

615. Стандардна конструкција *будем + р. гл. ĩридев* потврђена је релативно малим бројем примера:⁷⁴⁷

Кад *бїдў дѡлазїли* вãмо Б, *Ђевѡјци кѡјã бїдѣ љзѣла* тãј вјснчїи дãдў и тѡ Вр, кѡјã прва *бїдѣ сїйгла* Год, Ако *бїдѣм* двїѣ *изговрїла*, сѣѣци ме вудѣ М, Кад *бїдў ĩрїлазїли* да целивајў мѣнта Р, Чїм *бїднѣ ѡправїѡ* П, Ка-се тї *бїдѣш жѣнїѡ* Ро, Кãд, кад *бїдў ѡїшїли*, је ли? СР.

Футур II може се заменити и конструкцијом *везник + ĩрезенїї*:⁷⁴⁸

Кãд жã љмрѣм, нѡсите је је ѡћете Во, Ёво иг, чїм се тї *врãшїиш*, вїђѣшеш ДД; Ако *мѡгнѣм* д-ѡдѣм *їкãко* Зд, *Їзвўко* би, ако *мѡгнѣм*, и *їонў* пѡт кућѡм СР.

Исп. и *док не вãладнѣ* Ду.

10) ПЛУСКВАМПЕРФЕКАТ

616. Није изразито фреквентан облик, али ни сасвим редак. Гради се искључиво од перфекта гл. *бїшї* и *р. гл. ĩридева*. Засведочени су следећи примери:

Дѡшѡ је ѡн бїѡ првї Б, *Бїли су ѡстїали* ў кућн Во, *Јѡш нїсам бїѡ* ни *ѡїшїиѡ* ў вѡјску Г, *Бїли су се ѡни већ ѡдѣїли* М, *Чѣтнїци су бїли ѡдвѣли* и њїг Ми,

⁷⁴³ РСАНУ *звѣчѣнїї*; исп. и Ђук. Драг. 154 *звѣчѣнїї*, В. Ник. М-Гс 228 *звѣкѣнїї*, М. Ник. СП 488 *звѣкѣнѣ* пãре.

⁷⁴⁴ „У суседном Драгачеву употребљава се и футур који уместо инфинитива има презент са речцом *да*, али и без ње“ (Ђук. 155).

⁷⁴⁵ Исп. Ник. СП 489 *Jâ пѣћу да вечерãм* и сл.

⁷⁴⁶ Према М. Тешићу то се могло догодити на два начина: „први — консонант *j* је испао у положају између вокала *y* и *a*, чиме су створени услови за асимилацију ових вокала, а потом и за њихову контракцију; други — вокал *y* се потпуно редуковао, створила се група *ĥj*, а затим и упростила *ĥj* > *ĥ*“ (Тешић Љешт. 227).

⁷⁴⁷ Ретка употреба футура II карактеристична је и за неке друге сродне говоре; исп. нпр. М. Ник. СП 490, Петр. Б-К 106, Пецо ГИХ 155.

⁷⁴⁸ Исп. Рем. Шум. 324.

Забранили су нам *били* да се виђамо Мр, *Изишли* су њни *били* Мрш, *Бијо* је добијо неку болес, на кожи нешто Му, Сва села *била* *идиљана* О, *Оженио* се њн *бијо* П, *Направили* кућу *били* РБ, *Сестра* ми се *била* *украла* Р, *Били* *зандили* Ри, *Подставили* су *били* стражу вође на рампи Ра, *Ноћом* је *били* *одвели* Ри, *Добро* смо *били* *идџели* Ро, *Заборавили* нас *били* сви, *каки* Рош, *Направили* су *били* неки *зијан* Рош, *Бијо* је њн већ *доио* из војске С, *Сишли* су њни *били* *доље* у собу ТП, *Још* *није* *бијо* *доио* Т, *Сама* *била* *изишла* Т, *Доства* су *били* *идџигли* У.

У непосредном окружењу плусквамперфекат је релативно добро засведочен (четрдесетак потврда, махом од свршених глагола) једино у Драгачеву.⁷⁴⁹

Истакли бисмо још и неуједначен степен заступљености овог гл. облика у нешто удаљенијим сродним говорима: чест је, нпр., у србијанском Полимљу⁷⁵⁰ и пивско-дробњачкој области,⁷⁵¹ редак, нпр., у источној Херцеговини⁷⁵² и босанском Подрињу.⁷⁵³

11) ПОТЕНЦИЈАЛ

617. Форма *би* + *р. гл.* *иридев* уопштена је за сва лица оба броја:

Е *не би* је ни *ијек* Во, *Ја би* *ишо* ГГ, *Показала* *би* ти нешто ГД; *И* *ти би* *ишто* *урадио* Г, *Мање* *би* *ти* *њему* *дао* да си... Д; *Он би* *мени* *идмог* Во;

Ми би *однијели* и *јон* Б, *Ми би* *сутре* *дошли* Душ, *А што* *би* *ми* *гледали* *шта* *њн* *ради*? Ка, *Ви би* *њнда* *крџули* *те* у *пџтак* Л, *Награбусили* *би* да сте *њстали* О; *њни би* нас *саџекали* Р, *Ишто* *би* ти *рекли* и *њни* СР, *Бугари* *би* и *то* *одвукли* Ту.⁷⁵⁴

Наведен је мањи број засведочених примера.

618. Излагање о појединим гл. облицима завршићемо једном посебном напоменом: конструкција *био* + *инфинитив*, позната бројним ијекавским идиоима,⁷⁵⁵ јавља се и у говору УЦг; исп.:

Е *не* *била* ни *идџијати* Во, *Не* *би* *и* ни *ићи* тамо Ка.

Засведочене су (да ли случајно?) само одричне форме.

III. О ТВОРБИ ГЛАГОЛА

619. *О уоченим вокалским алтернацијама.* а) Према сврш. *склонити* (*се*) и сл. имамо стандардне трајноучестале глаголе типа *склања* ГГ, *склања* Му С, *склањају* се Л и сл.

⁷⁴⁹ Ђук. Драг. 155–156.

⁷⁵⁰ М. Ник. СП 490.

⁷⁵¹ Вуковић П-Др. 79 (само од свршених глагола).

⁷⁵² Нецо ГИХ 157.

⁷⁵³ М. Симић Обади 81.

⁷⁵⁴ Овако је и у говорима у непосредном окружњу, а, такође, и у бројним удаљенијим (сродним и несродним) идиоима: Ђук. Драг. 156, В. Ник. М-Гс 224–225 (изузетак су само ретке форме типа *Ја* *бик* *идио*, какве се могу чути „у планинским селима моравичке зоне“), М. Ник. Гор. 682, Тешин Љешт. 228; исп. и М. Симић Обади 80, Рем. Шум. 327–328, Р. Симић Левач 403 итд.

⁷⁵⁵ Исп. нпр. Вуковић П-Др. 93, М. Ник. Гор. 701, М. Ник. СП 493.

У усамљеном *склѡњајѹ* Ду извршена је аналошка унификација корена према корену сврш. глагола.⁷⁵⁶

Алтернација *о~а* доследна је у трајноучесталих гл. који стоје према сврш. *зайтворити* и сл.:

зайварам Вр Ра, *зайварамо* СР, *зайварāj* Во, *ѡйварали* Му, *ѡйварā* М С итд.⁷⁵⁷

б) Према трајном гл. *гонити* (исп. нпр. *Гѡнићу* те реко до сѹдњѣга дāна Во) имамо двојакe трајноучестале форме (обе познате и књ. језику):⁷⁵⁸ *гањали* Ду, *гањаше* Р одн. *гѡњали* Год, *гѡњајѹ* Ц (исп. и необично, вероватно аналошко, *гѡнали* СР).

в) Од гл. изведених од *лиити* алтернација *и~ије* очитује се само у једној потврди: *рāзлѡѡвā* М.

С друге стране, знатан број потврда илуструје дијалекатску алтернацију *и~'е*:

љѡвā Го Л, *љѡвāне* Ри; композите: инф. *дѡљевāити* Ду, *зāљевāити* Во К; р. гл. прид. *зāљевѡ* ДД Мр, *зāљевала* Ро, *зāљевали* К Мр, *дѡљевали* З, *йрѡљевало* Ду; аор. *дѡљеваше* Р; през. *дѡљевāм* Ми, *дѡљевāмо* Ми, *зāљевāм* Во, *зāљевāмо* Ст, *ѡдљевā* се Зд, *йѡдљевā* М, *йѡљевāм* Рош, *йѡљевā* вѡдѡм ДТ, *йрѡљевā* Ј Ту, *крв йрѡљевā* Бр, *сāљевā* се К.

Чују се и аналошки јекавски ликови типа *разљевали* Год, *ражљевали* М, *ражљевā* Ц, *ражљевāјѹ* Р.

Нису честе форме са *и*: *Лиљѡ* ко ис кāбла Во, *ѡблиљѡ* се Ду, *Уливāјѹ* се у Мѡраву Г, *зāливāм* У.

Исп. и именице *йрѡљев* СР / *йрѡлив* ДТ Ро, у *зāливу* Во.

г) Према сврш. *ноћити* Во Душ Р, *ноћимо* ДТ, *ноћити* У и сл., имамо, најчешће, трајноучестале форме типа *ноћевала* Д К, *ноћевале* П Ту, *ноћевали* Т и сл.

Једанпут бележимо *ноћивали* ЈД, а исп. и прозодијски необично *ноћевāла* (по Трбушāнима) Рош.

д) Истакли бисмо и следеће односе и појединачне примере:

кѹ-се *ћѡде* Во / *кѹ-да* се *ѡѡѡвāм* Во; *зāћенѡ* се Во К / *задѡѡвāјѹ* се Д (однос *ѡ / ѡ̄*); исп. и трп. прид. у примеру И у *јāбуку* су *зāћевāне* пāре М;

лāѡ Во, *лāјѹ* Го З / млѡго *залѡѡвāјѹ* (*а / ѡ̄*);

кѡсīм Ј К СР, *кѡсīмо* Ј Ту и сл. / *йрѡкāшā* Душ, *рискāшā* ДТ (*о/ā*); исп. и им. *оикāшāње* Т;

йѡчѡм Год Ка П, *йѡчѡмо* О Ст и сл. / *йрѡйшāли* Го (*е/и*);

лѡити ДС / *ѡблѡѡћѡ* Год (*е / ѡ̄*).

Говори се и: *зāгѡрѡѡвā* К, *нāсѡѡвāмо* П, *йѡбѡлѡѡвā* У.

620. *О уоченим консонантским алтернацијама.* Перф. (-) *йуситиити* и сл. одн. импф. (-) *йушитити* и сл. потврђени су и у о в а к в и м (дакле, стандардним)

⁷⁵⁶ Исп. М. Ник. СП 493 *ѡйклоњала*, *склѡњām*, *йрīслоњā*.

⁷⁵⁷ У србијанском Полимљу чује се и *зайтворали* и сл. поред чешћег *зайварали* и сл. (М. Ник. 493).

⁷⁵⁸ В. РМС.

ликовима: *йўсїи́ли* ГГ, *наїусїо́* З, *наїусїи́ли* О, *йўсїи́мо* С одн. *йўишї́ам* К, *йўишї́амо* Год, *сїўишї́а* С. Међутим, у оба случаја јављају се (а укупно узевши и изразито преовлађују!) и нестандартни аналошки ликови. Реч је, заправо, о двосмерном аналошком процесу неуједначеног степена заступљености:

а) према *йўсїишїи́и* и сл. спорадично се чују и импф. ликови на с; исп. *йўсїи́али* Год, *не́ йўсїи́а* Мр;

б) према импф. *йўишїи́аи́и* и сл. налазимо двојаке перф. форме на ш — примере типа *йўишїи́и́и* (веома често) и облике типа *йўишїи́аи́и* (ређе); исп.:

йўишїи́и́и Во Ра, *йўишїи́ише* Д, *йўишїи́ише* Му, *йўишїи́о* Вр Го ДД Ј П Ра С, *йўишїи́ла* Го ТП, *йўишїи́ли* Д, *йўишїи́лм* Вр ДД Ст, *йўишїи́мо* П Т, *йўишїи́е* Ј, *йўишїи́и* крају! Д С; *зайўишїи́ла* Го Ј, *йодйўишїи́о* Ми, *йодйўишїи́ла* К, *йодйўишїи́е* З, *йрò-йўишїи́ла* Во, *йрòйўишїи́ише* Ми, *йрòйўишїи́лм* Му, *расїўишїи́лм* Год, *сїўишїи́о* Ри, *сїўишїи́ла* М, *сїўишїи́мо* Д Ду СР, *сїўишїи́и* Душ Ми, *сїўишїи́и!* Ми, *йўишїи́и се* Во и сл.;⁷⁵⁹

йўишїи́ам òвце Ми, *йўишїи́али* за Ми; *зайўишїи́али* Д, *наїўишїи́а* Мр Ду, *Наїўишїи́а* шкòлу, *наїўишїи́а* пòсò Во, *Наїўишїи́а* свè и òде П, *Пòйўишїи́а* ма̀ло Мрш, *Пòйўишїи́а* с̀ајла Го.

Посебно бисмо издвојили (односно нагласили) следеће.

ба) Дијалектолошки је занимљив трп. прид. *зайўишїи́ано* Во; нису дијалекатски обележени (нити дијалектолошки нарочито занимљиви) ликови *зайўишїи́ена* К, *зайўишїи́ено* Ду, *зайўишїи́ене* Ц.

бб) Рекли бисмо да се занимљиво *йўсїи́али* (га) Ду семантички (и видски!) поклапа са *йўишїи́али* и сл. (са „уметнутим“ с или из стандардног *йўсїи́или* и сл., или из нестандартног *йўсїи́али* и сл.).

бв) Перф. глаголи типа *йўишїи́аи́и* облички се подударају са својим импф. еквивалентима, а видски раздвојна прозодијска оделитост чини их својеврсним х о м о г р а ф и м а (исп. однос импф. *йўишїи́ам* ~ перф. *йўишїи́ам*).

в) Аналошки модел типа *йўишїи́и́и* препознајемо и у глагола на *мјесїи́и́и*: *на̀мјешїи́или* Год, *на̀мјешїи́и́и* Вр (исп. *на̀мешїи́и́и* Го), *на̀мјешїи́и́е* С, *смјешїи́и́е* га Мр.

Обични су и стандардни ликови: *на̀мјесїи́лм* Ду Ст, *на̀мјесїи́и́и се* Ри, *на̀мјесїи́е* Д, *смјешїи́и́и се* Ра, *смјешїи́лм се* Во.

Истакли бисмо и једну недоумницу. Према РМС гл. *на̀мјешїи́аи́и* (се) спада у трајноучестале гл. („несврш. и уч.“); нисмо сигурни (?) да је наше *на̀мјешїи́а* (сòбу) К импф. гл. (исп. перф. *йодйўишїи́а* Го). С друге стране, импф. је гл. *на̀мјешїи́а* (тè дџéлове ò-тога̀) Л.

г) О формама на *-ишї-* в. т. 320 одељка о консонантизму.

д) У вези са односом палаталан/непалаталан основински консонант, извојићемо следеће.

да) Налазимо и облике са основом *-хваћ-* и ликове са основом *-хвай-*:

⁷⁵⁹ „Облици типа *йўишїи́и́и* аналошког су порекла — настали према итеративу типа *йўишїи́аи́и* или (вероватно би било боље рећи „и“) трпном придеву типа *йўишїи́ен*“ (М. Ник. СП 395). О овоме в. и Ивић Поговор 140.

ва̋й̋а̋ Год Л М, *д̀д̀ва̋ћ̋а̋м* М / *д̀д̀ва̋й̋а̋* П, *з̀а̀ва̋ћ̋а̋* Ми / *з̀а̀ва̋й̋а̋* Ри, *й̀д̀ва̋й̋а̋* Мрш, *й̀д̀ва̋й̋а̋мо* З Р, *й̀д̀ва̋й̋а̋ше* Му, *н̀е̋ сва̋ћ̋а̋м* Ду.

Исп. и шаливо *Над̀д̀ва̋ћ̋о̋ се* д̀о̀бро Во ('често посезао за флашом, напио се').

Засведочено је и *д̀д̀и̋й̋а̋* СР (исп. и Не м̀о̀гу да *д̀д̀и̋й̋а̋м* В).

дб) Говори се *р̀е̋ћ̋а̋* Бр ГГ Ро, *р̀е̋ћ̋али се* Ј, *и̋зр̀е̋ћ̋али се* О, *и̋зр̀е̋ћ̋а̋* В Ка, *й̀о̀р̀е̋ћ̋а̋ше* Р ТП.

Ређе је (бар према нашој грађи) *р̀е̋да̋ли* К, *зар̀е̋да̋ли* С.⁷⁶⁰

ђ) О ликовима типа *с̋й̋а̋ша̋ва* (: *с̋й̋а̋с̋и̋й̋и*) в. т. 580.

е) Итеративи изведени од основе *би* уобичајени су и са *в* и са *ј*:
д̀о̀б̋и̋в̋о̋ ЈД, *д̀о̀б̋и̋ва̋ли* Зд, *д̀д̀б̋и̋ва̋ се* Му, *д̀д̀б̋и̋в̋а̋* Ра С, *д̀д̀б̋и̋вано* Ст;
д̀о̀б̋и̋ј̋о̋ Душ, *д̀о̀б̋и̋ј̋ала* Мрш У, *д̀д̀б̋и̋ј̋а̋* Д, *д̀д̀б̋и̋ј̋а̋мо* Ми.⁷⁶¹

621. *О и̋тер̋а̋й̋и̋вима* на *-ива*, *-ава*... а) На подручју УЦг итеративне форме су чешће пего у књижевном језику. Представимо, најпре, изван број дијалекатски обележених ликова:

д̀о̀руч̋а̋вали П;

з̋а̋й̋а̋ж̋а̋в̋о̋ ДД, *з̋а̋й̋а̋ж̋а̋вали* П;

и̋и̋ћ̋е̋ра̋ва̋ј̋ӳ Д, *д̀о̋ћ̋е̋ра̋в̋о̋* Ра (књ. *д̀о̋и̋ј̋е̋р̋и̋ва̋й̋и*);

Н̋и̋је т̀е̋шко *к̋ле̋й̋а̋ва̋й̋и* Мр;

л̋и̋в̋с̋и̋ва̋ло Душ (књ. *л̋и̋й̋с̋а̋ва̋й̋и*);

на̋з̋д̋ра̋в̋ља̋ва̋ј̋ӳ Во (књ. *на̋з̋д̋ра̋в̋ља̋й̋и* одн. *на̋з̋д̋ра̋в̋љ̋и̋ва̋й̋и*);

с̋й̋а̋к̋и̋в̋а̋ Ро;

Па, *с̀е̋ћ̋а̋в̋о̋ сам се* ја Во (са можда необичним значењем: 'Чинило ми се да би се то и о в а к о могло одиграти');

й̀р̀е̋ва̋ћ̋и̋ва̋ј̋ӳ Му;

й̀р̀е̋в̋ља̋вали га Ду;

й̀ӳж̋и̋ва̋ло се Ра;

ӳс̀е̋д̋а̋в̋а̋ М.

Извесно је да се у неким случајевима обличке неусаглашености са књ. језиком очитују само у репартицији суфикса *-ива-* и *-ава-* (исп. *и̋и̋ћ̋е̋ра̋ва̋ј̋ӳ*, *д̀о̋ћ̋е̋ра̋в̋о̋*, *л̋и̋в̋с̋и̋ва̋ло*, *на̋з̋д̋ра̋в̋ља̋ва̋ј̋ӳ*); остале наведене примере Речник РМС не региструје ни са *-ива-* ни са *-ава-*.

аб) Могуће је да је необично и некњижевно *с̋й̋а̋к̋и̋в̋а̋* настало аналогично према сасвим обичним књ. формама типа *з̀а̀к̋и̋в̋а̋* Душ, *з̀а̀к̋и̋ва се* П, *р̀а̋ск̋и̋в̋а̋* Му, *и̋ск̋и̋в̋а̋* Ду и сл.

ав) За стандардно *б̋ив̋а̋й̋и* имамо само две потврде: *Б̋и̋ва̋ло* је т̀о̋ й̋ при̋е Во, *ћ̀е̋ц̋е̋ је б̋и̋ва̋ло* Ро.⁷⁶²

⁷⁶⁰ У неким сродним говорима управо је обрнуто; исп. нпр. М. Ник. СП 495.

⁷⁶¹ Двојако је и у суседном Љештанском: *д̀о̀б̋и̋ј̋а̋й̋и* / *д̀о̀б̋и̋ва̋й̋и*, *д̀о̀б̋и̋ј̋а̋ј̋ӳ* / *д̀о̀б̋и̋ва̋ј̋ӳ* (Тешин 235). С друге стране, у такође суседном Горобилу говори се само *д̀о̀б̋и̋ј̋а̋й̋и* и сл. (М. Ник. 691).

⁷⁶² Облици гл. *б̋ив̋а̋й̋и* чешћи су у неким јужнијим сродним говорима (исп. нпр. М. Ник. СП 496).

аг) Док је гл. *посиџи* (исп. *посѣм* Ду Ми Рош С, *посѣи* Кр Р и сл.) пре трајни него трајноучестали, у лику *носала сам* га К (књ. *носалии*) изразитије је присутна итеративна нијанса.

ад) Према бројним перфективним (фонетски разноликим, а, каткад, и арелно ограниченим) облицима гл. *разуљеџи* (исп. нпр. *разуљели*, *разуљела*, *разуљела*, *разуљила*, *разуљела* и сл.; в. т. 255, 311) налазимо само једну импф. итеративну форму: *нисам разуљѣвала* Рош (књ. *разуљѣваџи* (се)).

ађ) Стандардно *ујаљиваџи* (се) потврђено је у примеру И Јонџ је се *ујаљивало* Ми.

б) Од итеративног гл. (*х*)*одаџи* наводимо форме:

одџ Ду Ри, *одала* Ми, *одџ* ГГ У, *не одај* Во.⁷⁶³

Бележимо и гл. именицу: *Само прѣвите одџе*, *он ниџаку сџлу немѣ В* ('дангубите, траћите време идући тамо где не треба ићи').

Од гл. (*х*)*одиџи* налазимо једино облике императива (*оди*, *одиде* и сл.; в. т. 213, 599) који су, заправо, свршени глаголи.⁷⁶⁴

в) Засведочене су и неке итеративне композите на *-лазиџи*, исп. нпр.: *залази* О СР;

излази Ду О С, *излазимо* Го, *излазиџе* Ј У, *излазе* Ро и сл.

Рекли бисмо да је аналогјом према уобичајеним ликовима типа *обилази* Д П, *одилази* Го Т, *подилази* К (исп. и перф. *подишла вода* Во), *разилази* се (на́род) Во и сл. настало и необично *изилази* Б.

Саобразан је са књ. језиком и дублет *прокишиѣва* Ду Ст / *прокисѣвало* Душ, затим занимљиво *не намџрѣва* Зд (исп. и перф.: Да те није не́ко намџрѣ? Д), као и фреквентни глаголи IVб врсте типа *зарађивала* Ду, *обрађивало се* Мр, *оџкујљивали* У и сл.

622. *О неким љрефиксалним образовањима.* а) Алтернације *с~са*, *из~иза*, *раз~раза* и сл. очитују се у следећим ликовима:

аа) *завѣжѣм* Во П, *завѣжеш* П; *завршиѣвѣм* М, *завршавају* ГД Ра, *завршиѣваџе* Во и сл.;

изаберѣ Ду Душ, *изаберѣмо* С, *изабрали* Ду, *изабѣра* Рош; *изамељѣм* Му С, *изамељѣмо* Р; *изаперѣм* Рош и сл.;

обавѣја Г О, *одавѣја* Ми;

одаберѣм Г, *одаберѣ* РБ Ри, *одаберу* Л, *одабѣрала* Р; *не одазѣк се* Во, *одазѣ се* Ри;

разаѣли ГГ, *разѣињѣу* П СР, *разѣињѣџи* Рош; *разаѣѣ* СР;

саберѣ Го, *сабѣра* В Р, *сабѣрамо* Му Ра; *саѣила* Му С; *сакриѣ* Во Д Му, *сакрили* ДТ С Ст ТП, *сакрила се* Ст, *сакријем се* Д, *сакријеш се* Душ М, *сакријемо се* Ми СР, *сакриѣво* Му, *сакријвали се* ГД;

сакуйише Ми; *санесѣмо* Мр С, *санесу* П; *саперѣм* ДД, *саперѣмо* М Ст, *сапраше* Ра;

⁷⁶³ Према М. Николићу „*одаџи* није изгубило значење итеративности, како је то предиђао А. Белић (Историја II/2 49), јер према себи има несврш. *иџи*“ (СП 497, бел. 1352).

⁷⁶⁴ Исп. М. Ник. СП 497.

сàћерāм Ду, сàћерāмо С; сàчекāм Год, сàчекō О и сл.

аб) збрīишєм Ми Ст, збрīниємо Ми; збāциј Во;

изберєм М, изберє се П; не обзирє се Мрш; одвīлā Мр, рāзвīлā Ми, рāзвīлє се М;

свєжєм В, свєжє Мр, свєжє Ми Ра, свєжєи П, свєза Р, свєзашє Л, свєзасмо Р, свєзāни Во К, свєзāи П, свєзāио С Ст, свєзō Т;

скўийм Б Ми, скўиймо се О, скўийє се С Ст и сл.

Издвојили бисмо примере са *їода-*: *їодабїлє вїле Зд, їодасчїцā П, їодаїкївају Д, їодāиїиї В* (исп. и *їоїиїшaj се Во*).

б) Интересантна су (рекли бисмо и уобичајена) префиксална перфективна образовања типа (свї се) *їоразбōлчїєвāмо Ду, їозāваћашє иг Ду, їонаїїїашє се ГГ М*, а исп. и необично *їосадчїєвају* (:садити) Д.

в) Међу засведоченим префиксалним формама налазе се и следеће:

да *дōмїрим шкōлу П, зāломї се Д / їдломї З, їрōломї Р, одломїм Ра, закрмєлō М, зайосїїмо пōс П; згōїтовїм јєло Ст, зайōјєде се К, здогвōрили се Во / здогвōрише се У / здогвōрїмо се П / здогвōрє се Ц, ишчварї се К / учварї се РБ, изрекō се Д Рош / одрекō О / ўрекō га П / зāрекō се ТП, тō платно кат се *изайкє...РБ* / по стō мєтārā їрєїкєм прōљешом платна М, / *їодāиїкє се ГГ / ўїкєм мālкїце Ми, їжцїгљō Год, їжцїгљāла О, истїуцају Р / наїїуцā се Во, измакнє се Д / їоїзмакнє се Во, їзмрїшāли С* (исп. и импф.: пōчō сам да мрїшāвил Во), *изїгрāвї Му / обїгрāвї Ст, одїгрāва Рн, дōћє да омємљвївї Ду, нāгāћā ЈД / їдгāћā Ст / одгāћā Ту / ўгāћā Ми / рāзгāћам Ту, одбрāнила се Рош / забрāнили ДД СР С / убрāнили Мрш*, (исп. и импф. *нїсу брāнили Год*, као и итер. *убрāнївали Мр*), *зāвєжємо М / и їозāвєжємо* за позавєсце Ро, *їдōсєли П, зāсєли У* (исп. и прелазни гл. *ўсєднў га Ра*), *їрєбїрā РБ* (исп. и им. у устаљеном изразу *Пробїрāч нāје оїїрāч Во*), *їрєкōсїїо Му Ро, їрєкōсїшāли Р, їрєкōсїшāло Ра*, мāло *їдсїрємї Мрш*, трєбā да *одоїшїрї кōсу Го їдсōнем ГД*, кад *бїдємо їосрāдили Во, їрїкосї до зємљє Во, їодāдуо Ра, рєкō па їрєїорєкō С, їосмōїрїшō Душ, рāгрїше М / одгрїше СР / изгрїше О, рāжцїрā Г, разобāдалє се П, сāгубї рāt Му, ако снїшāнїм свїїў пєт...К, ўжљўбє З, ўврїши се Мр, ўсқуїї и јовō Ми, ако ўзмогнєм ГД.**

623. Свакако су интересантни (на овај или онај начин) и облици следећих глагола:

ārлє, їграју У ('гласно се веселе'), у *Нїшу се бāвили сєдам дāнā ДД, врїишїїō* ђт сминā О, *вāрулє Ст, вāровāло се Ст, вдишїє Ст, гōзбїра се Рн, глїжє* нєшта Во / *вāкō гāлшжє, гāмижє*, као *гўбārн Г, дōмчā* ('шчепа') Вр, *Дрмō* цчїєлим Косєрићима В (исп. и им. *дрмāїтор В* = 'моћан, утицајан човек'), *зāвишō П, зāвишāло Рош, зāкўчиши* плас онај Вр кад *зāлāдї Д / кад зāлāдњā Т, зāїрєћє Ј, зāїрєћу Ра, здōчїо* ('уочно') Ми, *јāдили*, мўчили се Во, *комєндїлā Ј, комєндїлajу Ј Ст, лāзнє* мāло Душ, *дблāзнє се Мр*, нє смишєш *очєїїиш Л, нāшєвўљї се Му, дбāлє* јāбуку Ми, *ўздўїчāвā се*, близу стōжєра Го, *нагрāисашє Год / нагрāбусише Р* (у оба случаја: 'лоше се проведоше'), *окємбєсила се Ц, їдїишō* ђвце Рош ('држао их на испаши'), *їйсовāло З*, Али кадг *їдглєднєш*, ђпєт јāбука постојанинā ДТ, *дāску їрōшїўїлїш Вр, їйсулє Г, рєди се кōкōш Во* (исп. и: тō прїрода *рєдї К*), *рњā се К Ц, рњajу се Ду, Штā се рњāш?* С, трєбā *рāзнāчїиш Ра, сјєцā П / сєцā Ст*,

сїройовāле смю Р, сїѡдбїлїу га Ст, скрало се ('пало') Душ, сїѡрнє вāтру У, скѡлили га С, скѡлише га С, сїрљила нѡгу ГД, нāрот се узбешиѡ С.

НЕПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ

1) ПРИЛОЗИ

624. Будући да они постојаношћу, дијалекатском изражајношћу и бројношћу појавних могућности надмоћно премашују све друге врсте речи, изворна снага сваког народног говора најживотније бије управо из његова врела прилошких речи. Обилатост и разноликост форми, од којих је већина занимљива (тј. дијалекатски обележена) бар на једном од сагледаваних нивоа језичке структуре (прозодијском, фонетском и морфолошком), основне су карактеристике и корпуса прилошких ликова сакупљеног на подручју Ужичке Црне горе. Засведочене облике сврставаћемо (ређе и коментарисати — скупно или појединачно) према њиховом значењу, поштујући (бар начелно) мање-више уврежене принципе класификовања прилошких речи у нашој дијалектолошкој литератури.

а. Прилози за месѡ

625. Заменички прилози. а) Прилози за место (у ужем смислу):

г д ј е: *ћѣ* Бр Вр ГД Год ДД Ду Душ З ЈД Ј К Кр Л РБ Р Ра Ри Рош Ст ТП Т Ту У, *ћѣ* Душ Ст ТП.

о в д ј е: *вѡде* ГД Л П, *вѡђе* Во ГД ДД З Ј Ми Мр П Р Ра Ро СР С ТП Ту Ц,⁷⁶⁵ *вѡје* Душ Ст Ту, *вѡе* Бр Г Ду Му Ри СР С Ту Ц, *ѡвде* В Вр Д Ду Л Ми Ри СР Ст, *ѡвденак* Рош,⁷⁶⁶ *ѡвдје* Б, *ѡвди* Ц Во, *ѡђе* Г (интересантно је да је стандардни јекавизам *ѡвдје* засведочен само једанпут; релативно је чест стандардни екавизам *ѡвде*);

т у: *ѡу* Б ГГ Год Душ ЈД М Ми Ро, *ѡуде* Во Душ Ми Мр П СР С Т У, *ѡуди* Ка Ц, *ѡуј* Вр ДТ Зд Кр Л Му РБ Ри СР Ст Ту Ц, *ѡуна* Д С, *ѡуни* Ду Р Ст;

о н д ј е: *нѡђе* Во ГД Д Душ З Ка Кр М Мр Р Ри С, *нѡде* Ми Ри С, *нѡнде* Год ГД Кр Р С Т Ц, *нѡје* Во, *нѡе* Г Го Д ЈД Му О Ст, *ѡнде* Г З Л Ра Ри Ро Ст ТП Ту У, *ѡнди* Год (исп. и *ћенѡде* Во);

н е г д ј е: *нѣђе* Во Вр Год ДТ Ду Душ Зд Ј Кр Мрш П Ри С Ст ТП Ту (исп. и *ѡнеђе* СР У);

с в у г д ј е: *свѡд* В Год Ми Т Ц, *свѡдā* Год Ц, *вѡдѣ* Кр, *свѡђ* Зд Ро ТП, *свѡђе* Душ;

н г д ј е: *ѡђе* Го Кр Р С.

б) Прилози за п р а в а ц:

к у д: *Кѡ-ће* кѡ Б, *Кѡ-ћеш* ѡндāјке? Б, *Знāш* ли реко *кѡ-си* пѡшѡ Бр, *Кѡ-ћете* нѡћāс? В, *Кѡ-ш* сād? Бр, *Нѣ* знāм *кѡ-ћу* В, *Нѣ*мамо *кѡд* В, *Иди* ако *ѡмāш* *кѡд* В, *Кѡд*

⁷⁶⁵ Лик *вѡђе* веома је фреквантан (рекли бисмо понајчешћи) и у околним идиомима; исп. нпр. Бук. Драг. 160, В. Ник. М-Гс 231, М. Ник. СП 501.

⁷⁶⁶ Исп. Бук. Драг. 160 *ѡвденак*, В. Ник. М-Гс 231 *ѡвденāк*.

је се изгубило, нѣ знам Во, Нѣ знају ни кѹ-ће, ни штã ће Во, Кѹ-ћеш вãмо? ДТ, Е кад нису имали кѹд, òни òпѣ... Во, Кѹ-ћеш реко црњане ГГ, Кѹ-ћеш ти тõ, Милане ДТ, Ја кѹ-ћу, штã ћу, сãкријем се пот крѣвет Душ, Па штã ћу, нѣмам кѹд Душ, Дãдоше, нã крају, кад нѣмадоше кѹд З, Нѣ би јã, али нисам имõ кѹд Д, Кѹ-ћеш, јадане јадни Душ, Нисмо ни знали кѹд нас вõдѣ З, Ако зна кѹ-ће, бõг ме убилõ ЈД, Кѹ-се ђеде Милисав? Ку, Кѹ-ћеш по снѣгѹ К (са значењем прилога кѹд може се јавити и упитни прилог *ће*: *Бѣ* си крѣпõ? ДД, *Бѣ* сте пòшли? ДД, *Бѣ* ћеш тõ? ДТ, *Бѣ* га то вõдѣш? Ка, *Бѣ* ћемо сãд? Кр, Е *ћѣ* ће òн, и *ћѣ* ће òна Л, *Бѣ* гõд да пõћем, òн се испрѣчи Л, *Бѣ* ме то реко вõдѣш, Обраде Во);

о в а м о: *вãмо* Бр Во Г Душ Л М П Ри СР Ст ТП Т Ту У Ц, *вãм* В Год, тãмо-*вãмо* В Му, там и *вãм* Ду, тãмо и *вãмо* Ми, тãмо и *вãмо* К, тãм и *вãм* Ро, и там и *вãм* Во, тãм-*вãм* М, òвãмо Душ С;

т а м о: *иãмо* Бр В ГГ ГД Го Год ДД З Зд Ка Кр М Ми РБ Ра, *иãм* нã другõг Во (исп. и наведено *иãм* и *вãм* и сл.);

о н а м о: òнãмо Во, òномо Бр Во ГД Ду Душ Зд Кр Ми Мр П Р С Ст Т Ту, òномо Год Ст;

некуд, свукуд, никуд, икуд:

Нѣкуд^т се ђеде Во, *Нѣкуд* òдоше Г, Утѣкоше *нѣкуд* Год, *Нѣкуд* га одвѣдоше ДТ, Йселї се, òде *нѣкуд* Мр, Баш вѹдѣ, вãлã, отрчаше *нѣкуд* Мрш, Збрїсаше *нѣкуд* РБ, Ајмо реко *нѣкуд*, не мõгу вишѣ д-издржим Р итд.; *свѹкуд* Г У; *Нїку*-ти нѣћеш Во, Нїје ни ишõ *нїкуд* ДД, *Нїкуд* ми се нѣ идѣ Л, *Нїкуд* нѣ мош Кр, Нѣ морем *нїкуд* Кр, Нѣ би ишли *нїкуд* Л, Да сам знала, *нїкуд* нѣ би ишла Во, Мјѣсѣц дãnã *нїкуд*^т се мрднули нису Р, *Нїкуд* нѣмõј ићи, сѣди тѹ Ри, *Нїку*-реко нѣ мрдãј ТП итд.; Ако мõш *икуд* д-òдѣш, иди Вр, Ако се *икуд* они мрднѹ òтãлѣ, сѣѣци ме ђе сам нãјтањї Во.

в) Прилози за пут и простирање:

к у д а: Нїје се сѣтила ни кѹдã су је провѣли Бр, Кѹдã да прõћем, свѣ зарãсло Вр, Кѹдã сам прõлазила, вãлã, дõбро да имãм нõге ГД, Гõрãм, кѹдã имã трãвѣ Д, Кѹдã је вõјска прõлазила, ми нисмо смјѣли Душ, Кѹдã су òни, кãко се òнõ зõвѣ, били распõрѣђени К, Тãмо, кѹдã су тѣ јãруге, изã Грѣдинѣ Ми, Кѹдã сте прõшли? Мр, Бѣ је чисто, кѹдã нѣ водѣ стõку П, А кѹдã си стõку вõдиш? К, А кѹдã смо прõлазили нõћõм, то нїко нѣ зна ГД, Тãмо кѹдã је тã њина вõјска била распõрѣђена ДД; Нису знали да им кãжу ни кѹдије су прõшли Г, Òни и нѣ знају кѹдије имã шѹмѣ Ра; Е кѹдије њѣга вõдаше, кѹдије га вѹкоше вãздãн, то нїко нѣ зна ДД.

о в у д а: вѹдã Бр Вр Год ДД Душ ЈД Ка Кр Ми Мрш РБ Ри С Ст, вѹдѣ Д Ј М Ми О П Ст ТП, вѹдије Ст Т, òвудã Год, òвѹдѣ Во;

т у д а: иѹдã Б В ДТ Д Зд Кр Л Мр Ра Ри Ст Ту, иѹдãн К, иѹдѣ Во, иѹдије ГД Ра, иѹд Го;

о н у д а: нѹдã Во ГГ Г ДТ ЈД Кр М П РБ Ри Ст, нѹдѣ К Кр Ст ТП, нѹдије Ра;

с в у к у д а: свѹкудã Вр Ро, свѹкудѣ Му С Ст;

к о ј е к у д а: коекѹдã Во, којекѹдѣ У.

Напомене:

1) Као што се види из наведених потврда (ова и претходна подтачка), прилози (-)куд и (-)куда (кудије) разликују се у значењу. Прилог куд (као и некуд,

свукуд, *тикуд*, *икуд*) означава правац, док прилог *куда* (одн. *кудије*, као и *свукуда*, *којекуда*) има просекутивно значење.⁷⁶⁷ Назначена дистинкција, ипак, није сасвим доследна, а спорадична одступања су двосмерна: исп. Да је води *кудије* Во (заправо *куд* — правац одн. циљ) или, с друге стране, Пази *куд* њдеш! Во (рекли бисмо *куда*, одн. *по чему*, а не *куд*, одн. *камо*).

2) Међу засведоченим прилозима за означавање правца нема оних типа (-)камо. Реч *камо* није сасвим непозната, али се јавља са другачијим значењем. Наиме, у примерима Реко *камо* паре Ро и *Камо* пљоска ('омања пљосната флаша са ракијом') Во пита се, у ствари, за нешто чега нема, а требало би (бар према уверењу онога ко поставља питање), да буде присутно.⁷⁶⁸

д) Прилози за полазно место кретања:

одакле: *одаклѐ* Во Ду, *одаклѐ* Г Р Ст, *одаклѐн* Ро, *одаклѐн* Ра, *о̀клѐ* Го, *о̀и́клѐ* ДД Л Ми Ри, *о̀и́клѐн* ДД, *о̀и́калѐ* Душ З;

одавде: *одавдѐ* Д П С, *одавдѐн* Д, *одавдени* Л, *одавдѐ* Мрш Ри Ту У, *одавдѐн* Т, *одавдѐ* С ТП, *одавлѐ* ЈД, *одавлѐ* Мр, *одалѐ* Мрш, *одалѐ* Рош;

одатле: *одайлѐ* Вр ДД Ј Мр, *одайлѐн* З, *одайилѐ* ДТ Ри Ту, *одайилен* У, *о̀и́алѐ* Вр Д Душ Кр Ри, *о̀и́алѐн* О С, *о̀и́алѐ* Ро, *о̀и́лѐ* Ми Ри;

оданде: *одандѐ* ДД Ми Ра, *одандѐ* П, *оданде* Му;

однекле: *однекалѐ* Бр У, *однекале* Ра, *однеклѐ* ДД Р Ри;

ниодакле: *ниодаклѐ* Во, *нио̀и́клѐ* Во Ду.

ђ) Прилози за правац долажења:

откуд: *о̀и́куд* Во;

одвуд: *одавуд* Во Го Год П Р Ро, *отгуд-одавуд* Ро, *одавуд* У, *одавуде* К О, *одавудѐн* Рош, *одавуд* У, *одавуд* Рош;

отуд: *о̀и́уд* Во Г Ду Ми Ро С Ст, *о̀и́удѐ* Рош, један *о̀и́уд*, један *одавуд* Ро;

однуд: *однуд* Мрш, *однудѐ* Го;

однекуд: *однекуд* Г Ст;

ниоткуд: *нио̀и́куд* ДТ.

е) Прилози са значењем крајње тачке:

докле: *доклѐ* Г ДТ П, *доклѐн* Му, *докле* Во;

довде и сл.: *довдѐ* Го Ду П Ра, *довдѐн* Мо, *довдѐ* Л О, *довдѐ* Г Ми, *довлѐн* Му;

дотле: *до̀и́лѐ* ДТ М, *до̀и́лѐ* Л П, *до̀и́ле* Р;

донде: *дондѐ* ДД, *дондѐ* Мрш П;

донекле: *донеклѐ* Год, *донеклѐ* П.

626. Међу засведоченим антонимима нарочито су фреквентни следећи:

близу — далеко:

близу Во Г Зд К М Мрш Р Ри Ст ТП Ту У Ц;

⁷⁶⁷ Овако је и у бројним другим говорима; исп. нпр. Вуковић П-Др. 76, Ђук. Драг. 161, В. Ник. М-Гс 233, М. Ник. Гор. 679, М. Ник. СП 504, Пиж. Кол. 173, Рем. Шум. 381 итд.

⁷⁶⁸ Прилог *камо* са оваквим значењем засведочен је и, нпр., у србијанском Полимљу (М. Ник. 504).

далеко Бр ГГ ДД З Ка Л Ми Мрш РБ Р С Ст (исп. и двојства *йздалека* Во / *издалека* О Ту, *йддалеко* Ј Му / *йодалеко* Рош);

горе — доле:

гѡре В Вр ГД Го ДД Ј Ка Л Ми П РБ Ст, гѡре Г П Ри, гѡри РБ Ц;

гѡрѡм В З Кр Т Ц, гѡрѡмо В Во М Р С;

дѡље В ГД Год ДД Душ Ј Кр Мрш П Р Ра СР С Ст, дѡле В Го Ц, дѡље В М, дѡле М, дѡли М Ц; дѡль Душ (Не могу да упаднѹ дѡль); *дѡльгоре* ('доле и горе') Ро;

дѡлѡм Бр ДТ Кр Мр Ри СР, дѡлѡмо Б Во Го Год З Ка С, дѡлѡмо Го;

назад — напријед:

нѡзѡд В Год Кр Л Ра Ри Ст ТП Ту, нѡзѡд Рош (*нѡзѡд* Д М / *унѡзѡд* С; исп. и *ѡспѡрѡг* ЈД);⁷⁶⁹

нѡпрѡд В ДД Мр Мрш СР, нѡпрѡд ДД К РБ Ст Т У (*унѡпрѡд* Р, *унѡпрѡд* Ст У);

одозго (озго) — одоздо (оздо):

одѡзгѡ Год Ри, одѡзгѡр П С Ц; ѡзгѡ В Во Зд К Мр Р СР С Ст Ту, ѡзгѡр Ј Кр Ми Рош СР ТП Ту, ѡзгѡрке П Р;

одѡзѡд Д Л Т, одѡзѡдр Душ Ст У, одѡзѡдѡ ГД Ка Мрш; ѡзѡд Го Кр Ми С Ст, ѡзѡдѡ У.

627. Издвојили бисмо и следеће прилоге:

дѡйѡла нѡћи Ка, дѡйѡла Грѡдинѡ Во, ѡйѡла нѡћи Мрш;

Ѡн свѡ кѡнѡра рѡдѡ Во;

скрѡз Ка, скрѡз нѡскрѡз Во;

ѡздѡж З, нѡздѡж З;

сѡдѡла Ст;

изнѡйѡра Во Ду / изнѡйѡре Ка, унѡйѡра Во Ц / унѡйѡру Д;

йѡйриѡеко Го У; ѡйрѡеко Рош (исп. и *йспѡрѡека* Ро);

ѡйримѡс Г Ка, ѡйремѡс П, ѡйремѡсе Ри Ст, нѡйремѡс Ра.

Напомене:

1) Ликови *горам(о)*, *дѡлѡм(о)* и сл. у ствари су сложене прилошке форме (нпр. *горѡмо* = горе амо, тј. овамо горе или сл.) које, истовремено, сужавају и усложњавају значење прилога *горе*, *дѡље* и сл., сугеришући, пре свега, невелику удаљеност локације на коју се мисли. Унеколико су сродне (бар по двосложности и семантичкој „удружености“ саставница) и форме типа *вѡдгоре* Го Год, *шѡдгоре* М, *вѡдѡље* М, *шѡдѡље* ДТ М, *шѡдоле* Го (исп. *шѡдгоре* = туда горе или сл.).⁷⁷⁰

Наведе форме су прилично честе у нашим централним и западнијим насељима.

2) Ликови типа *дѡль* су несвојствени, али не и сасвим непознати говорима источнохерцеговачког типа у западној Србији (једна потврда из наше области и три из суседног Драгачева — *дѡль*, *дол*, *гор*⁷⁷¹ — једина су поткрепа наведене тврдње).

⁷⁶⁹ Исп. М. Ник. СП 506 *сазѡда*.

⁷⁷⁰ Овакви ликови су забележени и у суседном Љштанском (Тешин 182).

⁷⁷¹ Исп. Бук. Драг. 160; форме типа *гор* и *дол* веома су честе у централној Шумадији (Рем. 379–380).

б. Прилози за време

628. Прилози на *-д(а)* (заменички):

с а д (а): *сăд* Бр Во ДТ Д Кр М Ми П РБ Р СР С Ст, *сăд^т* Зд У, *и сад* ГД Зд Ри Т, *и сăд* ГД ТП, *сăдă* Ми Ту, *сăдѣ* Вр Рош, *сăде* Ду Ра Рош, *и садѣ* Во П, *сăде-во* В Во Мр Мрш Ст, *и саде-во* Д, *дò саде-во* Ка;

дòсад Бр ДД Му РБ Р Т Ту, *засад* К Р;

т а д (а): *тăд* ГД О, *тăдă* Д З Кр Л Мрш О Р Ри Ст, *тăдăј* ЈД;

òшадă Ду, *òшадăј* Т;

о н д а: *òндă* Во Вр ГГ Ду К Мр Му СР Ту, *òндăј* В Во Год Душ Кр Л Мр Му СР С Т Ту, *òндăјк* П, *òндăј* К, *òндăјке* Во Ду Мр Ра, *òдăј* ТП, *òндăк* Ро С, *лòндăк* Ро, *òндăр* Г С Ту, *òндăрке* Му Ту; *òдондăј* Во;

к а д (а): *кăд* Бр Во Г Ду Душ Кр Л РБ Ри С Ст Т У, *кăд^т* З У, *кăдă* Го Л О, *кăдѣ* С ТП;

кад бילו К Ту;

ђекад Ми Ро; *икад* ДД Р Ра Ст Ту;

иѣкад Д Ј К Ра СР С Ту, *иѣнекад* М Ми С Ту;

ниѣкад Го Год Кр Ст ТП, *ниѣкадă* Мрш Ц.

629. Прилози који у основи имају им. *дан* или им. које означавају делове

дана и други сродни прилози:

да њ у — но њ у:

дăњи Бр В Год ДТ, *дăњу* Во Вр Душ Л М Ра, *дăњом* В Го Год З;

дăн-дăњи ДД Му, *дăнăс-дăњи* Кр О П СР;

нòђу Г Л Ми; *нòђом* Го Год Мр СР У, *нòђи* (се жѣло) Ри;

(-) дан (-) — (-) но њ (-):

дăнăс Б Во ГГ ДД Душ Кр Л М П РБ Ра Ри С Ст ТП Ту У Ц, *дăнаске* Ми Мрш; *вăзда* Му, *вăздăн* Во Го Год Душ Ј К Ми Ри С Т (исп. и *иѣвездăн* Во Ду К);

нòђăс В ГД Го Год ЈД Ка Ми Мр Ри Ст Т Ту Ц, *нòђаске* Вр Рош, *иѣкунòђ* Ду;

(-) ј у т р -:

(-) в е ч е (-):

јўйрòс Бр Во Год Д З Кр Ми Ра С, *јўйри* ДТ; *иѣзўйра* Д, *иѣзўйра* Ми, *иѣзўйра* Зд Кр Ра С Ст, *иѣзўйре* Ка С Ст (исп. и *иѣзајўйра* Д Му Ра Ст); *сўйра* Ду Му, *сўйре* ГГ ДД К Р СР Ст У Ц, *сўйрадăн* К Му Ту, *сўйредăн* Зд О ТП Ц, *сўйри-дăн* Душ Ри Т; *иѣсўйре* Душ П Р, *иѣксўйре* Ри; *јўйиро* К Ри Т Ту, *јўйиро* Во ДД ДТ М Ми Мрш Ст ТП.

(-) в е ч е (-): *вечерăс* ГД К Кр М Мр П РБ Ту; *иѣвечѣ* Д Ј, *ѣвечѣ* Ми С;

(-) ј у ч е: *јўчѣ* Во Вр Ј Ми Мрш О Р Ро Рош Ст ТП; *иѣкўчѣ* Во Ду, *иѣкўчѣ* К Му, *иѣкўчѣ* ГГ Ка Т.

630. Прилози у вези с називима годишњих доба:

зимўс Б ГГ ДД Ду Зд Ка О П Ри Рош Ст Ту, *зимўске* Бр ТП; *јесенăс* Го ДД К М Ми Ри С; *љѣтòс* ГД К Мр Р Ро Ст, *иѣрòљѣтòс* Мр РБ Ст Т Ту;

зими Кр М О Ро СР; *љѣти* Во Вр ГД Д Ј Л М С;

јесени (исп. *Ўвнѣк* је *јесени* била свадба Бр, *Треба* њу *јесени* стругати Ту, *Јесени* се састанемо Т).⁷⁷²

631. Прилог (-) л а н и: *лани* Ду Рош С Т, *лани* К ('прошле године'), *оловлани* Во / *оломлани* Ду Р ('претпрошле године').

632. Представимо још неке интересантније прилоге и скупине прилога за време:

а) *пирје*, *и пирје*, *ни пирје*, *испирје*, *малоирје*, *малоире*, *најирје*, *најирје*, *ошпирје*, *ошпирје* (т. 247);

после, *после*, *послен*, *посен*, *посли*, *послин*, *посље*, *посље*, *посље*, *посље*, *посље* (т. 352);

најпосле Во, *напошљетку* Душ, *напошљетку* Ми, *напослетку* Му СР (исп. и примере у т. 338);

б) *оје*, *ојеш*, *јоје*, *јојеш* (т. 309);

наново ДТ П, *Јово наново* Во, *пново* ГГ Ми, *пнова* Рош;

узаман ДТ М, *уземан* П, *узаманце* Л, *уземанце* Р; *увчек* ДТ Душ М Ри, *увек*

Ц (исп. и *завичек* Во);

скоро Бр ГД Душ Кр О РБ Ри, *одскора* Год / *одскора* Ми, *одскоро* П;

јак В Го Душ Мр Мрш Ри С ТП У Ц;

одма (т. 292);

номад К Ц, *ономад* П, *ономад* Г;

часком Вр Д К Ми Ри С, *часком* Во Ду, *часом* Л;

ушом (*ушом* ти стиге и Петрија Во, *ушом* бануше и сандучари ТП, *ушом* се и Вида запођеде на вратима и сл.);

дуго Го Ра Ри Ст, *задуго* Во, *пдуго* ЈД Т, *пзадуго* Г;

Остану *задље* (дуже) Ду; исп. и *Закле* они *оће* Ро, *занекле* Во.

Н а п о м е н а: У вези са односом *јуче* и сл. / *суйре* и сл. интересантна су још два временски симетрична антонимска пара: *ирекуче* и сл. / *иресуйре* и сл. и *накуче* Во / *насуйре* Го — дан пре (односно после) дана означеног формом *ирекуче* и сл. (односно ликом *иресуйре* или сл.).

в. Прилози за начин

633. а) Неки заменички прилози:

Како-но? П, *Како* си ти *мислио?* Д, *Како* си *прошо* у *путу?* Ри и сл.;

вако БВ Во ГГ ДД ДТ Зд Ка ЛМ Мр Мрш О П Р С Ст Т Ц, *овако* Вр ДД З;

ијак В Вр Ду Душ Кр П РБ Р СР Ст ТП Ту Ц;

нако В Во ГГ Го ДТ Душ Зд Ј Ми Му П Ри С Т Ту Ц, *онако* В Го;

пекано Зд К О П Ст ТП, *пикако* Год Ри;

свакако П Р, *свакојак* М Му.

б) Прилози на -ке и -(и)це:

ојик Зд Мр, *наглавачке* Д Ц, *наглавичке* Рош, *напиранике* Ми, *оберучке* Му, *полошк* Т, *полошк* Рош, *поирбушк* Во, *чејвороншк* Го СР Ст, *ијешк* ГД Д Душ Ми Мрш, *ијешк* В Ду, *иешк* Ка; *ијешнице* Мр Ра (исп. и *ијеве* Во Ка, *ијед* Ра);

⁷⁷² Исп. Рем. Шум. 384 *Јесени се радѝ* и сл.

*кра̀домице Ра, кра̀јомице Ц, на̀сумице Во Ми, њоимѐнице ЈД.*⁷⁷³

в) Прилози на *-ке / -ки*:

жмурѐћкѐ Во, лежѐћкѝ Бр, седећкѝ Ми, сѝоѐћкѝ Кр, сѝоѐћкѝ Вр.

г) Међу засведоченим прилозима за начин налазе се и следећи:

Јѐдн *грѐдом Во*, Причамо *грѐдом Ду* и сл.; *Дру̀киѐ* се ра̀дило Кр, *Ќни дру̀чѐ* говорѐ Во, *дру̀чкиѐ* З С; Сви́ма то би *зачудо* К; Та̀ко е *ѝзра̀зно со̀во* же́ну, же́цу ('непристојно, вулгарно') Б, *И јѓн* је ра̀диѓо *ѝсѝѓ Во, ѝсѝѓ Го* ДД С Ст ТП Ц; *не́ма ла̀баво* Рош; *Ла̀сно* ће́мо, ако љу́ди је́смо У, Та̀ко е *ла̀сно У, Ла̀шње* ми је са̀де-во м̀лого Рош; *на̀зор* Ј Рош Ту; *на̀мерно* ДТ П РБ; *на̀са̀мо* Ц; *ѝсцјенка* се *на̀сѝѝно* та̀ј лу́ч Го; *ѓбашика* Г Му С, *на̀башика* Вр, *на̀ѓобашика* ДТ, *на̀ѓѓобашика* С; *ѓѝѝриликѐ* Ц У; *За̀прѝѝги* му *ѓѝѝро* Ро; *ѝѓлако* Г, *ѓѓлако* Ј Р; *ѓѓмѝнично* Во, *ѓѓѝѝѓно* ГГ ДД Му П Р; *Рѐѓѓвно* ми да̀во СР; *Ра̀ѝѝѝѝѝ* се ко̀си Д; Ра̀дило се *ру̀чно* Ј, Изв̀лачили *ру̀чно* Душ и сл.; *ѝѓчно* Ду Ка Ро Т; Са̀стави ѝг ва̀ко *уна̀крс* Р, Два̀нѝс пѝткѝ *ѝземан* брес прѝкида З, Не́ћу д-ѝде́м *ѝзѝна̀ѝи* Во; Жи́вили *ѝа̀рскѝ*, ка̀кѝ Ту; *ѝѓба* Д, *ѝѓбѐ* П, Не́ће *ѝа̀ле* ѝзѝѝи Д.

д) Рекли бисмо да прилог за начин имамо и у интересантном примеру *ѝдѐ на̀ѓѓодногу* ('низбрдо, ногу под ногу') Бр.

ђ) Подвучена форма у примеру *Ќни сѝѝѝдно* ѓбадво́је ТП има придевско значење.

г. Прилози за количину

634. а) Засведочени заменички прилози за количину, као и интересантнији мултипликативни прилози и изрази, представљени су у неким од претходних тачака рада (нпр. т. 136, 224).

б) Издвојићемо и следеће количинске прилоге:

ѓѓѝѝа Во ГГ ГД ДТ Душ ЈД К Кр Л М Рн Ро Рош СР С Ст ТП Ту / *ѓѓѝѝи* Год Ј Му П Ст У / *ѝѓѓѓѝѝа* Ду Ст; *Скѝ̀пило* се на̀рода *ѝрѝлично* Во / *Ќстало* бѓгами *ѝѓѝрилично* Ка; *ма̀ло* Вр Год Зд К М Мр Мрш, *на̀мало* Ми Ст, *ѝѓмало* Го К Ми Ст, *ма̀лчице* Во, *ма̀лкице* Во, *ме́но* Го Год М Мр П СР Ц, У почѝтку му *ѝѓма̀ње* да̀вали К, *Ќмало* је би́ло Ра, *ма̀ло/ма̀ндо* (т. 332), *Ќспѐ* се *ѝѓвише* м̀лчи́ека Д, *ѝѓ са̀та* ДТ, *ѝѓла* кѝла Ми, *ѝѓно* жи́та Ра; *Ви́ше* ће те́би ѓстати Го; *Сла̀бо* је штѝ прѝмѓ Во, *Сла̀бо* ко̀ и зна́ Ду.

2) ОСТАЛЕ НЕПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ

635. Неки особенији предлози. а) Поменућемо, најпре, следеће предлоге:

без/без (т. 350);

ван ѓвлиѐ Г, *ван* бра̀здѐ Д, *ван* гу̀вна Зд, *ван* љу́ди Во, *ван* на̀шиѝе тѝѝе за̀ко̀на́ ТП, *ван* ѓра̀ња ГД, *ван* пу́та Д, *ван* стрѓ́ја Ми; *ван* сва̀ке памѝти Ра, *ван* то̀г њѝно̀г пра̀вца К и сл.

⁷⁷³ Лик *ѓѓмѝѝѝѝѝ* засведочен је и у неким ближњим говорима (исп. В. Ник. М-Гс 237), као и у удаљенијим идиомима (исп. нпр. Рем. Шум. 385).

више куће ЈД, више собрѣ Ст, више црквѣ ДД, ђра више куће Г, више јарка Ми/виши собрѣ ДТ, вѣ-штале Р, виши пуга Р Т, виши наше те њивице Мрш, виши наше куће З, виши гостију Ми, виши куће ГГ Ст, виши дуда Го, виши тога казана Д, виши мочила Ка, виши старѣ куће О и сл.;

због њега ДТ Д, због тог њеног чоѣка СР, због сваке будалѣтинѣ Ра, све збок те жентуринѣ Во, збок тога Л, Ма све је то збок те њинѣ будалаштинѣ Ду, збок причѣ Т, због сваког ђлоша ТП, збок твоје непажње ГД, због те њинѣ ђевѡјчурѣ ЈД, збок себѣ Ри, збок чега Ро (једанпут бележимо и предлог *через*: А *черѣс* тога... СР);⁷⁷⁴*

крѡз нѡћ Ро, крѡс поље ГГ, крѡз вѡјску Му, кроз вѡјску Му, крѡ-земљу Ро, крѡж њега ТП, кроз мјесѣц данѡ Л, кроз нашу ѡвлију Год / крѡзѡ њу Ст, кроза средину Ро, кроза сваку шѣвку М, кроза счиѣно Рош, ѡнѡ шупљѡ крѡза срчиѣду Ри, кроза шуму С;

низ дувѡр К, низ воду СР, нѣс поље Ми / нѣза стрѡну Го, низа шуму Ми, низѡ собру ГГ;

уѣ кућу Бр, уѣ пѡток К, уз вјѣтар Во, уз добру рѡкију Зд, уѣ то дѣбло О / ѡза зѣд Ри, ѡзѡ ме Ка;

с том жѣнѡм Б, с ѡвѣ стрѡнѣ ГГ, с ѡним мѡлом Д, с нашѡм стрѣнѡм Ду, с вѣћим нѣким дрветом Ј, с том иглѡм вѣћѡм К, с нѣким мајѡром Л, с нѣким Вѣдојѣм Му, с нама Во Вр О, с вама ТП, с крѡшкѣ слѣтиѡ Т, с партизѡнима Во, с воликѡм чвѡругѡм У, ш чѣтницима Т, з брѡтом П, з гѡстима Л, з бѡбѡм Мр, з будѡлѡм Ра; са нашѡм мајкѡм Б, са Ђжичѡнима Год, са прикѡм ('пријатељѡм') ДД, са тог аѣтѡла ДТ, са мѡјим јѣдним колѣгѡм Д, са њѣним свѣкром Ду, са муштулѡциѡм Душ, са ѡнучићима З, са штѡлѣ Зд, са њинѣ те кровѣнарѣ Ј, са мањѡм ђѣцѡм Ка, са прѣслицѡм Кр, са нѣпријатељѡм Л, са вѡдѡм и рѡтлуком Зд, са крѣчом Мрш, са куће Му, са ђра О, са штѡкѡм РѢ, са вѣћим комѡдом Р, са Бугѡрима СР, са Нѣмцима СР, са мѡлом плѡтѡм С, са нама ГГ У, са свиѡма њѣма Ра и сл.;

ѡред њега Во, ѡред нас Год, ѡред грања Д, ѡред^т кѡцѣ Душ, ѡред^т кѡма Р, ѡред^т пуга ЈД С и сл.; сѡред Ђжѣца ГГ, сѡред мѣђѡ Го, сѡред^т пѡтока ДТ, сѡред њега Ро, сѡред вршѡлицѣ Ри, сѡред наше-гаја СР, сѡреѡи казана СР;

ѡкрај пуга Го, ѡкрај куће Ми, ѡкрај ѡгњишта Р, ѡкрај шпѡрѣта ГД, ѡкрај сѡврѣ С; ѡрај Тѣшића Во, ѡрај граба Во;

ѡреко куће Вр, ѡреко рамена Рош, ѡреко менѣ Ка, ѡреко себѣ Во, ѡреко њега ДТ, ѡреко јарка В, ѡреко пѡтока ДТ, ѡреко те стрѣнинѣ Ка, ѡреко вѡдѣ Ј Ст, ѡреко Ђѣтинѣ Зд, ѡреко Кѡдињачѣ Ка, ѡреко зѣмѣ Кр, ѡреко лѣта Мрш, ѡреко њѣвѡ Р, ѡреко тога штѡпа Ра, ѡреко куће Ри, ѡреко мѡга имања Кр, ѡреко Грѣдинѣ С, ѡреко мѣнѣ жѣвѡг Ст, ѡреко сваке мјѣрѣ ТП, ѡреко аѣтѡла Т, ѡреко тѡ-груѡмена Т, ѡреко прѡга Ту, ѡреко нѡгѡ Р, ѡреко главѣ У, ѡреко нѣког шѡдера Ц;

ѡреѡа могућности Во, ѡреѡа себи ДД, ѡреѡа њѣму Ка, ѡреѡа њѣнѡм ѡмбѡру Л, ѡреѡа сѡнцу Д / сѡрам њега Во;

⁷⁷⁴ Предлог *через* је веома чест у суседном Љештанском (Тешѣи 239); јавља се и у многим удаљенијим говорима; исп. нпр. Ивић Биогра. 169, Ник. Мачва 270, Рем. Шум. 386, Поп. Госпођ. 212 итд.

йодно лонца Ро;
навр коца Во, йдвр кӯһе Во, увр сѡврѣ ГГ, увр вра (’на самом врху’) и сл.;
йри крају Д Т, йри крају П; исп. и А й ја сам бѡгами йрим пу́ту Во (устаљена
 фигуративна конструкција са шаљивом нотом: при путу за „онај свет“);
мјесто нѣга Во, мјесто нашѣг кума Во / умјесто чутурѣ К / намјесто
печѣња Ц;

насредѣ цркви аста́ли Ро; усред зимѣ П, усред бчѣла́ дана Л.

б) Издвојили бисмо следеће:

ба) предлог *мимо* затичемо само уз облик акузатива (конструкција *мимо* + *ген.* није потврђена): *мимо моју главу Во, мимо ту зградицу Во, И јѡн прѡђе доље*
мимо трску Г, мимо кӯһу Зд, мимо ту даску Рош, мимо свѡ онѡ дрвљад прѣт кућом
*К, мимо кӯһе (ак. пл.) СР, мимо цело село О, мимо ѡсталѣ лѷде Ро;*⁷⁷⁵

бб) дах старине и особену стилску арому носи констр. за (одн. са) + *гениѣив* у примерима *Он није за ра́да Душ, још за росѣ Ро, Да за́ дана свѣ бидне*
*гѡтово Мрш, Ймало се са́ чегѡ почѣти Зд.*⁷⁷⁶

636. Неки особенији в е з н и ц и:

а) *би́ло дѣсѣт, би́ло пѣтнѣс О, би́ло кѹпус, би́ло па́прикаш Ра;*

Или ра́ди, ил нѣмѡј ни до́лазити ГД, Или узми или ѡстави ЈД; Би́ло у па́рама
или ва́кѡ Душ;

Па во́љ ти йһи во́љ ти не йһи ЈД (исп. и *Во́љ ти лежати ту́не, во́љ ти ра́дити Во*);

Чѣкај док ѡни ѡдѡ, чѣкај Во, Док лежѣм, ништа ме не бо́ли ГД, Док су се ѡни
ту́де свађали, ѡн побјегѡ Душ, Пѣљали га, ва́ла, док им није доса́дило (’мал-
третирали га’) Ду, Ве́ли да сачека́мо док се ѡн не вра́ти Ц, *Док је Ђрош би́о жив,*
нико се није жа́лниѡ С итд.;

Није му би́ло по во́љи па ма́њ ши́а ра́дили Ми, ма́њ ши́а би́ло Ми, ма́њ
ка̀кѣ Мрш, ма́њ шѣничнѡ, ма́њ кукурузнѡ, ма́њ како би́ло У; ма́њ ши́а да је
кѹповѡто Ст.

Бо́ље ра́диѡ него ѡни свѣ ГД, Нѣк идѣ, бо́ље и то́ него да ми ту́ цмѣздрѣ
Душ, Бо́ља штѡла него кӯһа Мр, Сла́ђе од ја́рета него од ја́њета Т и сл. / Е сла́ђе ми
је би́ло но йшта Бр, Во́лиѡ то́ ви́ше но йшта на свчѣту Во, То́ је бо́ље но йшта Р,
Ви́ше но йшта С;

Прѣмда су то́ и јѡни зна́ли Во;

Сѡдили му и осѡдили га, иако га ни́су ни́кад нашли Душ.

б) Посебно бисмо издвојили, као својеврсну дијалектолошку драгоценост,
 везник *јербо*: *Јѣрбо њѡ вода гѡни К.*

637. Неке особеније речце и неколико узвика:

а) *ба̀р то́ Во, ба̀рем* (тур. *bari*, вулг. *barim*) Г П Ра СР Ст, *бѡгме Го Мрш Т,*
бѡме ГД Д Ј Ми Ри Ст Т, ба̀ш Вр ЈД Ми О, вала ба̀ш Во, нѣ ва́ла Во, ва́ла (тур.
vallahi, vallah) Д Ро СР, *то́ нѣ П, ва́љаде Вр ГД П С, ва́лда Душ О, Во́лила се са́*

⁷⁷⁵ У нормативној граматици предлог *мимо* иде и уз акузатив и уз генитив (в. Стеван. ССХЈ II 328–330, 420–422).

⁷⁷⁶ Констр. *за* + *ген.*, одн. *са* + *ген.* са оваквим или сличним значењима (али свакако унеколико архаичним) познате су и стандардном језику (в. Стеван. ССХЈ II 254–255, 249–251).

иѣм *вѣлде* В, *ѣво* (*евѣ*), *ѣно* (*енѣ*), *ѣно* (*ейѣ*) (свуда), *зѣбога* ДД Л, *зѣистѣа* Г П, *зѣистѣо* Ј, *Зар* ти мѣни такѣ да *кажѣш*? ГГ, *Зар* је дошло дѣтлѣ? Кр, *Зар* сам ја тѣ од њѣга заслужила? Р, *ја* Б Бр Во ГГ Д Кр Л М Ми Мрш О РБ П РБ Р Ра Ро СР С Т У *јабѣме* Во Мр СР Т, *јакако* М, *јаиѣиѣ* с Го, *јаиѣиѣ* сам С Ту, *јаиѣиѣ* су Ц, *јѣк* Во Год ДД ЈД М Му Рн Ст Т, а *каѣном* најбѣльѣ гѣзда бѣю З, ко *биѣаги* Л С, ко *биѣаги* М, Напиѣа *ли*, живѣта ти Во, *Ѡзбиѣла* ти *кажѣм* О, *Ѡзбиѣла* Ј Ра Рн.⁷⁷⁷ *йѣбогу* брѣте Душ, *йѣбогу* М Рош.

б) *И*, пѣна срѣћѣ Го, *ја* ѣвѣ, *ја* ѣнѣ Го, *Јѣј*, кѣку мѣне К, *Јѣј*, Срѣто Ст, *Ѡ*, Стѣнѣјка Во, *Ѡ*, Миѣисаве Во, *Ѡ*, *каѣ*, добрѣ вѣчерѣ З, *ѣ*, тѣ е добро Г, *Ѥ*, него шгѣ Год, *й*, брѣте Му; Свѣ чѣниѣ *фѣке-фѣке* Во, Само се чѣ *бѣи*, ѣде свѣ у... Во, *Бѣиѣ*, *бѣиѣ*, ѣбн бѣга у њѣму Ду, Реко *ѣ* мѣј Вѣдоѣс ГД, *Ѥ*, тѣј смо сѣпали гѣс Зд, *Ѥ* реко вѣла бѣгу Ту, Реко *ѣјѣј*, *ѣјѣј*, шгѣ-вѣ бѣ М, И ѣна, *ѣјѣј*, *ѣ* вѣдѣ ѣногѣ, е кѣку мѣне, *нашѣ* ѣпѣтѣ М, Јарѣм дѣгнѣш и вѣкнѣш „*кѣи*“ Душ, *ја*, *мѣре* Б, Тѣ ѣдѣ и рѣди се ѣ томѣ *мѣре* Б, Па сѣд „*јѣј*“ Му, Трѣчѣ и свѣ ѣшгѣ *й*, *й*, подврѣскуѣ Му, *Ѥ*змѣш мѣљ па *йѣиѣ*, *йѣиѣ* Г, Тѣмо ѣмајѣ мѣѣви, па *йѣиѣ-йѣиѣ* М, Само *йѣиѣ*, *йѣиѣ*, свѣ по њѣму О, Само ѣчинѣ „*бѣи*“ О (исп. и *дѣм-дѣм* зрѣно Во);

мѣри СР Ту, *мѣри* Т;

дѣ, *дѣдѣ*, *дѣла*, *дѣше* (т. 605); *Ма* гѣкнѣти гѣдалѣ нѣ морѣ З, *Ма* реко рѣди шгѣ ѣнѣш Ту, *Ма* реко ѣди *ѣ* ѣнѣш Рош, *Ма* ѣмѣј ме ... Во, *Ма* гѣвѣриѣо сам ја њѣму, не врѣдѣ Го, *Ма* бѣш ме брѣга, нек рѣди шгѣ ѣнѣ Му.

Издвојили бисмо следеће. У прошлости (рекли бисмо да то више није актуелно) постојао је обичај да за Бадње вечери, приликом прѣстирања сламе на којѣ се вечерѣло, укућани, првенствѣно ѣтац, мајка и деца, ѣпонашајѣ „гѣвор“ домаѣних живѣотиѣна, углавном живѣине (обично ѣтац петла, мајка квѣчку, а деца пиѣиѣе). Забележили смо некоѣлико сугѣстивних прѣсеѣања на ѣвај детаљ прѣд-божиѣних радѣсти, нпр.: *йѣиѣ*, *йѣиѣ*; *кукурѣкѣ*, *квѣ*, *квѣ*, *квѣ* Во, *квѣ*, *квѣ*, *йѣиѣ*, *йѣиѣ*; *квѣ* Ду, *ја* „*квѣ*, *квѣ*, *квѣ*“, ѣни, *ѣѣца*, „*йѣиѣ*, *йѣиѣ*“, *кукурѣкѣ*“ Год и сл.

3) ПОСЕБНЕ НАПОМЕНЕ О НЕПРОМЕНЉИВИМ РЕЧИМА

638. Сходно приликама у стандардном језику, неке непроменљиве речи, као нпр. *форме* *ниже*, *ѣколо*, *йѣзади* и *йрѣје* (*йре*), могу бити и приѣлози и прѣдѣлози:

и н и ж е:

прил.: Па *јѣш* *ниже*, дѣље по сѣмѣм днѣ В / прѣдл.: Бѣш *ниже* *нашѣ* кѣнѣ ТП;

ѣ к ѣ л ѣ:

прил.: Бѣло ти је *ѣколо*, вѣдѣ, и партизѣнѣ и чѣтѣнѣкѣ, и нѣ зѣнѣм кѣ е свѣ бѣиѣ, кѣка сѣла Ми, *И*, *на* земљу нѣ стајѣ, то сѣмо вѣзѣ, па свѣ *ѣколо*-*наѣколо* О, *Ѡни* ѣдоше *ѣколо* Ц / прѣдл.: *ѣколо* *јаѣта* Ј, *ѣколо* гѣвна Ст;

н ѣ з а д и:

прил.: Нека *ѣѣца* сѣднѣ *йѣзади* Во / прѣдл.: *йѣзади* мѣнѣ Зд, *йѣзади* вѣлѣвѣ С;

⁷⁷⁷ РМС *Ѡзбиѣла*.

прије и сл.:

прил.: То *п̄р̄ије* н̄ије м̄огло Д, М̄исл̄иш *п̄р̄ије*, е т̄о зн̄ам, а ђв̄о с̄аде-во н̄е зн̄ам Р, *П̄р̄ије* су се ђни дос̄елили Ду / предл.: *п̄р̄ије* т̄е н̄есрећ̄е П, *п̄р̄ије* р̄ата Р, још *п̄р̄е* св̄адб̄е Ту и сл.

639. Насупрот ситуацији у књижевном језику, а сагласно са кореспондентним приликама у неким удаљенијим народним говорима, прилошка форма *увече* може бити и предлог (са значењем 'уочи', најчешће, бар према нашој грађи, у констр. *увече Божића*):

увече Б̄ожића Бр, *увече* Б̄ожића ДД Ми Ст, *увече* Б̄ожића Го ДД Р; *увече* сл̄ав̄е Бр;

увече Ӯскрса Р (ова конструкција је интересантна и са социолингвистичког становишта, будући да је аутохтоно *В̄аскрс* Во, на *В̄аскрс* Ј Ст, о *В̄аскрсу* Л Ст и сл.).

Са истим значењем, у овим и оваквим примерима, јављају се још три могућности: *уочи/учи/очи* (т. 235).

640. „Удвајањем“ какво имамо у примеру *п̄ӣд̄а̄* и *п̄ӣд̄а̄* Ду (а које је далеко обичније са прид. зам.; исп. у *п̄ӣј* и *п̄ӣј* дан Во, *п̄ӣбога* и *п̄ӣбога* дана Бр Ц и сл.) нарочито се наглашава значај каквог будућег сусрета, важног виђења и сл.

641. У осетном броју примера именичкој јединици претходе два предлога (констатација је, наравно, тек формална, без семантичко-синтаксичке спецификације):

Д̄обар је за њ̄ земљу п̄обити Ду, до на Б̄ожић К, од з̄ач̄еља до на ч̄ело К, до њ̄ мр̄ак Ц, до *п̄ош* к̄уће ђн̄е Ми, ђд̄авд̄е до на Мр̄ав̄ӣнце З с краја до у крај К и сл.

642. У примеру *ђна* је, м̄ис̄им, в̄ак̄о, ж̄ена р̄зборита, и *ч̄ис̄то* г̄овор̄и, н̄ак̄о ко што се ђвде г̄овор̄и Во форма *ч̄ис̄то* је прилог за начин, док је у примерима типа *Ч̄ис̄то* да в̄ид̄им СР, *Ч̄ис̄то* да се и ђони ѡвер̄е Во и сл. она, у ствари, речца са значењем 'баш, управо'.

643. Прилошко значење форме *сад* сасвим је избледело у примерима типа Е *с̄ад*, б̄уди п̄аметан Во, Па *с̄а*-т̄и пог̄оди шт̄а ђн̄ *ђћ̄е* К, Па *с̄ад* зн̄ај да ли ће га ђдн̄ч̄ети и *ћ̄е* *ћ̄е* га ђдн̄ч̄ети Ц и сл.

У овим и оваквим исказима (којима се, рекли бисмо по правилу, исказује каква недоумица, неодлучност и сл.) реч *сад* је, у ствари, „празна“ форма, пре психолошка него језичка чињеница.

644. У значењу прилога 'врло, веома' неретко се јавља и прилог *добро*:

д̄обро п̄ӣан Во, богами *д̄обро* ѡл̄убљена ГД, у *д̄обро* с̄иромашној к̄ући Душ, *д̄обро* н̄акр̄ивљена П.

Исп. и интересантно *д̄обро* д̄обра *ћ̄еца* Р.

645. Непроменљива реч *мало* је „променљива“ у примеру Ј̄а од *м̄ала* ошт̄ед̄им Во.

646. У примеру *ђн* м̄исл̄и *ће* он н̄ије к̄ог к̄ућ̄е да м̄ор̄е како *ђћ̄е* ДТ реч *ће* је везник са узрочним значењем.

V
ЗАКЉУЧАК

647. Описано говорно подручје припада (и)јекавским говорима источно-херцеговачког типа у западној Србији. Његова примарна обележја су новоштокавска физиономија и релативно стабилан (и)јекавизам. То је разуђено говорно подручје, испресецано изоглосама видљивим на свим сагледаваним нивоима језичке структуре — прозодијском, фонетском и морфолошком. Основни правац пружања изоглоса је југозапад-североисток, тј. појас око линије која дели област правцем Ужице–Косјерић–Маљен.

1) РАЗВЕДЕНОСТ ГОВОРНЕ ОБЛАСТИ

648. Осврнућемо се на маркантније особине нашег идиома: најпре ћемо сажети утиске о њиховој распрострањености, степену заступљености и појавној (не)разноликости, а потом неке од њих упоредити са еквивалентним особинама у оближњим и (ређе) удаљенијим (углавном) сродним народним говорима. Редослед излагања је следећи: ареално условљене особине, дијалекатске црте које се (мање или више) очитују на целом подручју, поређења са другим говорима.

649. Само с е в е р о з а п а д н о м делу области (грубо и условно узевши, нашим насељима омеђеним линијом Кадињача–Косјерић–Повлен) својствене су (и) следеће особине:

- а) акц. тип *рѹкѹ* (поред *рѹкѹ*), т. 111;
- б) зам. форме типа *њѹзѹ*, *ѡд њѹзѹ* (т. 131);
- в) двојство *исѹрѹсли/ ѹсѹрѹсли* (т. 199);
- г) јекавизми типа *бјѹсна*, *дѡнјѹла*, одн. *сѹѹла*, *дѡнјѹла*, као и контраховане аналошке форме *дѡнѡ*, *ѹднѡ* и сл. (т. 248);
- д) ликови типа *двѹ*, *ѹрѹ*, *ѹмѹи* (напоредо са својим ијекавским и екавским панданима), т. 253;
- ђ) тип *кѹдиља*, *кѹдиљу* (т. 259);
- е) честе међусобне супституције префикса *ѹре* (<*ѹрѹ*) и *ѹри* (тј. висока фреквенција примера типа *ѹрѹвариѡ* одн. *ѹрѹлѹиѹ*), т. 262;
- ж) тип *кѡљеба*, *кѡљебу* (поред *кѡлибу*), т. 265;
- з) нејотовани јекавизми *сјѹсти*, *сјѹде* (у већини насеља и *сѹсти* и сл.), т. 329;
- и) форме типа *свјѹдок*, одн. *сјѹдок* (поред *сѹдок*), т. 329;
- ј) деклинациони образац *Бѡжѡ–Бѡжѡ–Бѡжѹ* (једини или паралелан са моделом *Бѡжѡ–Бѡжѡ–Бѡжѹ*), т. 371;

к) акц. тип *Љубе-Љуба-Љубу* (напоредан са свуда присутним проз. образцем *Љубе-Љуба-Љубу*), т. 372;

л) ген. пл. са наст -*ø* типа (*нѐма*) *ѧ̆ѣин*, (*оѣ сѣ̆арѣ*) *кѣ̆шѣ* и ретки облици дат.-инстр.-лок. пл. у којима се очитује траг старијег стања, нпр. *шѧ̆кѧ̆м*, *кѣ̆ѧ̆м*, одн. *жѣ̆нами* (т. 466);

љ) тип *сѧ̆ћи* (поред чешћег *сѣ̆ћи*), т. 550;

м) футур типа *дѧ̆ћѧ̆* (*њѣ̆му*), т. 614.

650. Само ј у г о з а п а д н о м делу области (овлашно узевши, црногорским селима оивиченим линијом Ужице–Косјерић–Кадињача) својствене су (и) наредне карактеристике:

а) зам. форме типа *нѧ̆ске*, *вѧ̆ске*, *њѣ̆ке* (т. 131);

б) спорадично *ниѣ̆сам* и сл. (т. 246);

в) тип *чѣ̆шверо*, *чѣ̆швѣ̆рица* (поред типа *чѣ̆шворо*, *чѣ̆швѣ̆рица*), т. 534.

651. И северозападном и југозападном делу области, заправо нашим з а п а д н и ј и м насељима својствене су (и) наредне особине:

а) тип *ѣ̆лѣ̆шѣ̆мо* (чешће) / *ѣ̆лѣ̆шѣ̆мо* (т. 178);

б) двојство *исѣ̆чѣ̆* / *исѣ̆чѣ̆* (т. 179);

в) обавезан поста акценатски квантитет у *бѣ̆ѣ̆м* и сл. (т. 181);

г) двојство *наѣ̆ђе* / *наѣ̆ђе* (т. 192);

д) тип *сѣ̆кира* (ређе и *сѣ̆кира*, само у неким ужичким селима, према нашој грађи у Во и С), т. 261;

ђ) спорадично *дѣ̆ли*, *оѣ̆ди*, *оѣ̆ди* (т. 261);

е) тип *бѣ̆жѣ̆*, *бѣ̆жѣ̆ли* (т. 261);

ж) 1. л. аор. *ѣ̆до* и сл. (углавном у западнијим граничним насељима), т. 292;

з) тип *јѧ̆ње* (нешто ширег ареала, јавља се и у централним насељима), т. 334;

и) осетна концентрација примера типа *ѣ̆сѣ̆ш* одн. *чѣ̆рѣ̆ш* (углавном у западнијим граничним насељима), т. 337;

ј) двојство *мѧ̆ѣ̆ом* / *мѧ̆ѣ̆ем* (т. 369);

к) енкл. дат. *вѧ̆м* (спорадично и *ви*), т. 481;

л) дат.-лок. *мѣ̆ни*, *шѣ̆би*, *сѣ̆би* (в. т. 468 и карту бр. 6);

љ) акц. тип *њѣ̆зѣ̆ин*, *њѣ̆на*, *њѣ̆но* (претежно), т. 501;

м) промена *же*→*ре* у *море* и сл. (јавља се и *може* и сл.); в. т. 540 и карту бр. 9;

н) тип *ѣ̆аднѣ̆м* (веома ретко *ѣ̆анѣ̆м* и сл.), т. 545;

њ) сложене прилошке форме типа *вѣ̆дгоре*, *ѣ̆ѣ̆дгоре* (т. 627).

652. Нашим централним и источним насељима, заправо селима распо-ређеним источно од линије која дели област правцем Ужице–Косјерић својствене су (и) следеће црте:

а) дужина у *кѣ̆ѧ̆ма* и сл. (т. 56);

б) двојство *ѣ̆лѣ̆шѣ̆мо* / *ѣ̆лѣ̆шѣ̆мо* (ређе), т. 178;

в) акц. *исѣ̆чѣ̆* (т. 179);

г) необавезан поста акценатски квантитет у през. *бѣ̆ѣ̆м* и сл. (т. 181);

д) акц. аор. *наѣ̆ђе* (т. 192);

ђ) тип *сѣ̆кира* (ређе *сѣ̆кира*), т. 261;

е) 1. л. аор. *ѣ̆док* и сл. (т. 294);

ж) јекавско јотовање лабијала (само у примерима типа *сврбљело, жиљвела, грмљело, ойуљело*), т. 312;

з) тип *ћедило, ћевљаник* (т. 323);

и) тип *йџс, чврџс* (готово доследно), т. 336;

ј) тип *маљом* (ретко *маљем*), т. 362;

к) дат.-лок. *мене, шџбе, себе* (в. т. 468 и карту бр. 6);

л) енкл. дат. *ви* (ређе *вал*), т. 481;

љ) акц. *њџин* (*њџин*), *њџна, њџно* (претежно), т. 501;

м) двојство *йаџнџм / йаџнџм* (т. 545).

653. Само у нашим и сточнијим насељима (овлашно и условно узевши, око потеза Пожега–Маљен и/или источно од њега) јављају се (и) следеће особине:

а) поста акценатски квантитет у гл. типа *гљџаџи, мџслиџи, вџнџи* (у сразмерно малом броју примера представљених у т. 58);

б) акц. ген.-ак. *мене, шџбе* (ретко); на целом подручју је уобичајено *менџ, шџбџ* и сл. (в. т. 60);

в) тип *јаџње* (в. т. 334 и карту бр. 5);

654. Само у граничним (југо)источним насељима (у селима најближим таковској и драгачевској области) затичемо:

а) акц. *жџна, домџин* (т. 34);

б) акц. *жџна, дугџак* (т. 34);

в) акц. ген.-ак. *мене, шџбе* (ретко), т. 127;

г) тип *чиџеџи* (т. 265);

д) тип да *ве иџџам* (ретко), т. 479.

655. Већем делу подручја (изостају једино села северозападног сегмента) својствене су (и) следеће особине:

а) дужина у *гџрџв* и сл. (фреквенција оваквих ликова је веома ниска у граничним југозападним насељима), т. 57;

б) акц. *исџрџли* (т. 199);

в) већа или мања концентрација примера типа *џвиџем, џвиџе(џ)* (в. т. 497, 498, 499 и карту бр. 7).

656. У овој тачки резимираћемо запажања о стању (егзистентности, фреквенцији, појавним могућностима) извесног броја општих (дакле: ареално неусловљених) особина говора УЦг. Наведени појединачни примери су категоријски репрезентативни, тј. реализују се само у представљеној варијанти. Издвојићемо следеће:

а) преношење акц. на проклитике је жива, али не и доследна појава (т. 35);

б) добро се чувају неакцентоване дужине (т. 55);

в) дужина у *баџин* и сл. (т. 59);

г) акц. *сџнџе* (*слаџка*), т. 71;

д) акц. *гџџџе* (т. 72);

ђ) двојство *вџкџвџ / вџкџвџ* (т. 76);

е) *на вџаџа / на вџаџа* (т. 103);

ж) чест акц. тип *љџџџа* (т. 137);

з) акц. *йџрџи / йџрџи* (т. 162);

и) акц. *џџџи* (т. 170);

- ј) доследан поста акценатски квантитет у *шрѣсѣм* и сл. (т. 177);
- к) акц. *дѣзовѣм, зѣшрѣѣм* (т. 179);
- л) акц. *шѣшѣѣѣ* (т. 183);
- љ) редак имперфекат (т. 211);
- м) не скраћује се дуго вокално *р* (т. 270);
- н) двојство *дѣбаља / дѣбавља* (т. 280);
- њ) *х* није члан консонантског система (т. 291);
- о) познати примери типа *крѣшћен, шѣшћен* (т. 320);
- п) тип *чѣбашин* (углавном); т. 370;
- р) познати примери типа (*сѣдам*) *сѣдѣшин, (ѣсам) гѣдин* (т. 423);
- с) присв. зам. *њѣн* (т. 135);
- т) комп. *вѣшљѣ* (т. 524);
- ћ) тип *вѣчѣ* (т. 540);
- у) осетно (не и изразито) присуство ликова типа *зѣшила* (т. 560);
- ф) ретки примери типа *нѣсѣ* (т. 576);
- х) тип *вѣлим* (т. 579);
- ц) инф. доследно на *-шѣ, -ћѣ* (т. 585);
- ч) 1. л. пл. аор. *дѣшѣмо* (т. 587);
- џ) заступљен (не и нарочито чест) гл. прилог садашњи (т. 610);
- ш) тип *лѣни / лѣни* (т. 631).

657. У завршним тачкама овога одељка упоредићемо изванредан (мањи) број представљених особина са одговарајућим приликама у неким оближњим и удаљенијим (углавном) сродним говорима.

658. Један број особина својствених нашим северозападним насељима (т. 641) доминантно је (или пак претежно) обележје и (неких од) оближњих сродних идиома који се простиру (северо)западно од подручја УЦг. Исп.:

а) акц. тип *рѣкѣ* (својствен је нпр. љештанском, тршићком, колубарском, мачванском); овај проз. образац, уз паралелно *рѣкѣ*, изражен је и у „удаљеном“ пивско-дробњачком говору;

б) јекавизми типа *бјѣсна, дѣнјѣла* (обилато су засведочени у Љештанском и Узовници);

в) честе међусобне супституције префикса *шрѣ* (< *шрѣ*) и *шрѣ* (особина су нпр. љештанског, тршићког, мачванског, колубарског);

г) тип *сјѣсѣши, сјѣдѣ* (само овако је у љештанском, обаћком, као и у „полујекавском“ тршићком говору, уколико је реч о јекавским ликовима);

д) деклинациони модел *Бѣжѣ-Бѣжѣ-Бѣжѣ* (овако је нпр. у љештанском, обаћком, тршићком).

659. О „ближој“ раширености језичких црта карактеристичних само за југозападни део подручја казаћемо следеће:

а) форме типа *вѣске, нѣске* познате су и западнијим насељима златиборског краја, новоштокавском делу србијанског Полимља, а чују се и у источnobосанском обаћком идиому;

б) спорадично *нѣсам* најдаљи је северни домашај особине неупоредиво присутније у неким јужнијим говорима (нпр. у колашинском, бјелопавлићком, ускочком, полимском);

в) тип *чѣйверо*, *чѣйвѣрица* засведочен је, на тлу западне Србије, и јужно (нека прибојска села) и северозападно (нпр. Узовница, Тршић) од југозападног крака наше области.

660. Из инвентара особина својствених нашим западнијим насељима издвојићемо и упоредити са кореспондентним приликама у оближњим и удаљенијим сродним говорима карактеристичне типове *одо* (1. л. аор.), *биџем* и *ијаднџем*.

а) Једино или претежно *одо* и сл. наша гранична западна насеља приближава западнијим (нпр. љештанском, обаћком) или севернијим (нпр. мачванском, колубарском) идиомима, а „раздваја“ га од већег дела нашег подручја, од суседних југоисточних (нпр. горобиљског, моравичког, драгачевског) и бројних јужнијих говора (нпр. источнохерцеговачког, пивско-дробњачког, полимског у Србији) у којима је једино или претежно *одок* и сл.

б) Обавезни поста акценатски квантитет у *биџем* и сл. у нашим западнијим селима обавезан је и у, нпр., тршићком, мачванском и колубарском, необавезан је у нашим централним и источним насељима, а изостаје у суседном Горобиљу. У јужним сродним говорима ова дужина или изостаје (нпр. у пљеваљском) или је факултативна (као нпр. у пивско-дробњачком и полимском у Србији).

в) Уз тип *одо* и тип *биџем* редовно иде тип *ијаднџем* и сл. Тамо где је *одок* и *биџем* једино или претежно, по правилу се јавља или двојство *ијаднџем / ијанџем* (нпр. источнохерцеговачки, полимски, горобиљски) или само *ијанџем* (нпр. пивско-дробњачки, моравички).

661. Од особина које се јављају само у нашим источнијим насељима пажњу привлачи необавезан (и скромно засведочен) поста акценатски квантитет у гл. типа *мислииши* и сл., несвојствен овом делу ијекавске Србије; неколико оваквих примера забележено је само у суседном Драгачеву. Глаголи са дугим финалним вокалом основе особина су неких јужнијих идиома — посведочени су у околини Пљеваља, прелазном (комаранском) полимском идиому и, нарочито, у говорима зетско-јужносанџачког типа.

662. Низом „интегралних“ особина (нпр. доследним *печу* и сл., инф. на *-ши*, *-ћи*, обавезном дужином у *пјресџем*, акц. типом *ијџајџу*, проз. обрасцем *доћи*) говор УЦг се слаже са свим околним идиомима северно од Златибора.

2) ПОЛОЖАЈ ГОВОРНЕ ОБЛАСТИ УНУТАР ИСТОЧНОХЕРЦЕГОВАЧКОГ ДИЈАЛЕКАТСКОГ КОМПЛЕКСА

663. Унутар одавно установљене поделе главнине источнохерцеговачких говора на југоисточну и северозападну грану, наша говорна област, очекивано, „сврстана“ је у прву, заједно са другим сродним идиомима (југо)западне Србије, Црне Горе, источне Херцеговине и југоисточне Босне⁷⁷⁸. Припадност говорног подручја УЦг југоисточној грани их. дијалекта потврђују и резултати наших истраживања. Ипак, важно је нагласити следеће: неуједначеност говорне области УЦг читује се и у мањој или већој (никад превеликој!) унутрашњој супрот-

⁷⁷⁸ Ову поделу је установио проф. П. Ивић; њоме нису обухваћени говори Дубровачког приморја, Жумберка и долине Уне (в. Ивић Дијал. 138–143).

стављености благо издиференцираних дијалекатских целина, које „оделито“ стоје у оквиру југоисточне гране, па су, самим тим, и неједнако „удаљене“ од дијалекатског спецификаума северозападне гране .

664. У наредном табеларном приказу (условно⁷⁷⁹ и упрошћено, свесни мањкавости оваквог начина „приказивања“ тананих изоглосних додира и пре-клапања) говорно подручје УЦг сагледаћемо у светлу познатих разлика између двеју грана их. дијалекта, оличених у извесном броју утврђених и прихваћених разликовних јединица⁷⁸⁰. Области западно и источно од повучене раздеоно линије (т. 647) представимо издвојено и издиференцирано: на западној страни (у табели: западна насеља) осетним међусобним разликама издвајају се северозапад и југозапад, док се на источној страни (у табели: централна и источна насеља) гранична источна и(ли) југоисточна насеља не слажу увек са централним селима области.

југонсток	Ужичка Црна гора		северозапад
	централна и источна насеља	западна насеља	
дужина <i>крав̄ама</i>	+ (-)	-	-
дужина <i>лук̄ув,</i> <i>жук̄ас(ш)</i>	+	- (+)	-
дужина <i>глед̄аји</i> и сл.	- (на истоку и +)	-	-
број може бити проклитика: <i>два̄ да̄на</i> и сл.	+	+	-
акц. <i>њѣга</i> и сл.	+ (на југоистоку и ретко -)	+	-
акц. <i>илей̄емо</i> и сл.	+ (-)	- (+)	-
акц. <i>ис̄ич̄е̄, д̄овед̄е̄;</i> <i>закун̄е̄ дозов̄е̄</i>	+	+ (-)	- (+)
акц. <i>пож̄ел̄им;</i> <i>пожив̄им</i>	+	+	-
<i>(о)ш̄ресен, д̄ш̄реден</i>	+	+	- (+)

⁷⁷⁹ Могуће је (?) да су (нај)новији резултати истраживања ијскавских говора (који аутору нису познати) бар унеколико релативизирали давно утврђена дијалектолошка разграничења.

⁷⁸⁰ Исп. Броз. Ијешћа 122–127, Петр. Змиј. IV 193–194, М. Ник. СП 521–523.

акц. <i>дову́кла, довѐла</i>	+ (ретко -)	+ (-)	- (+)
вокалске редукције ретке	+ (-)	+ (-)	-
не јавља се промена <i>o > ȯ, y</i> уз назале	+	+	-
<i>x > k z</i>	+ (ретко -)	- (ретко +)	-
јекавско јотовање са испадањем <i>v</i> (<i>сѣдочити</i> и сл.)	+	+ (на северозападу и -)	-
<i>-сѣи, -зѣ, -шѣи > -с, -з, -ш</i>	+	+ (-)	-
ген. <i>Бо́жа</i> и сл. (присв. прид. <i>Божов</i> и сл.)	+	+ (на северо- западу и -)	-
дат.-лок. типа <i>мене</i>	+ (у централним насељима и -)	-	-
дат.-инстр.-лок. пл. м. и ср. рода доследно на <i>-има</i>	+	+	-
зам. енкл. <i>ви</i>	+ (-)	- (ретко +)	-
<i>чејворо</i> и сл.	+	+ (на југозападу и -)	-
<i>вољѣти, вољела</i> и сл.	+	- (+)	-
није уобичајен аор. (1. и 2. л. пл.) на <i>-имо, -ише</i>	+	+	-
имперфекат чест и обичан	-	-	-
не јавља се историјски инфинитив	+	+	-

нису уобичајене конструкције типа <i>дошло ње ме испросило</i>	+	+	-
није уобичајено мешање префикса <i>пре-</i> и <i>при-</i>	+	+ (на северозападу -)	-

665. Табеларни приказ уочених стања и односа сугерише следеће закључке. Наведени инвентар особина својствених југоисточној грани их. дијалекта највиши степен заступљености има у источном делу области: у насељима распо­ређеним источно од линије Пожега–Маљен од 26 наведених особина 24 су типичне (или једине или доминантне), једна је осетно (не и претежно) за­ступљена (у табели особина бр. 3), док једне (готово да) нема (бр. 20). Идући ка централним и западним насељима, поступно, од села до села, јача присуство особина својствених северозападној грани их. дијалекта — оне или сасвим „исти­скују“ панданске особине југоисточне гране или коегзистирају с њима. Дијале­катска обележја типична за северозападну грану их. дијалекта најизразитија су у западним насељима, али са неједнаким степеном заступљености на њезиним неколико различитим „половинама“ — југозападу и северозападу. У југоза­падном делу области апсолутну или „патполовичну“ заступљеност има 9 осо­бина својствених северозападној грани их. дијалекта (бр. 1, 2, 3, 6, 13, 17, 19, 21 и 23), док се једна јавља напоредо (фреквенцијски мање-више уједначено) са особином типичном за југоисточну грану (бр. 20). У северозападном сегменту подручја типичним се може сматрати 10 „нематичних“ особина (бр. 1, 2, 3, 6, 13, 17, 19, 21, 23 и 26) и још (најмање) два обележја (бр. 14 и 16), својствена само неким граничним насељима.

666. Испитивана говорна област представља најсевернији србијански огра­нак југоисточне гране источнохерцеговачког дијалекта. С обзиром на описане унутрашње разлике, очигледно је да централна и источна насеља показују висок степен подударности са утврђеним пресеком југоисточне гране, док се западна (а нарочито северозападна) села знатним (не и претежним) бројем црта слажу са кореспондентним екстрактом северозападне гране, па, самим тим, чине и сво­јеврсни прелаз између двеју крупних дијалекатских целина пространог источно­херцеговачког комплекса.

3) НОВИЈЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ

667. Будућност описане говорне области није тешко предвидети. Највећи број дијалекатски упечатљивих појава забележен је од најстаријих представника овог говорног подручја. Аутохтоних језичких црта је мање, мало или нимало у говору средовечних и млађих особа, код којих се, опет, све изразитије очигује утицај широко схваћеног стандардног језика. Све већи број екавизама, засведо-

чена двосложна имена и надимци типа *Сава, Дача*, неаутохтони облици вокатива именица женског рода као што су *Љубице, Ружице*, све мање старих придевских облика реда *двѣ домаћин, днѣ камѣн*, одн. *двѣѣм, двѣѣг*, необичне конструкције типа *увечѣ Ускрса*, одн. са *бѣлѣѣм ѿлѣѣѣном* и сл., само су неке од илустрација разноликих подривних тенденција, неуједначеног интензитета, али несумњиве егзистентности и предвидиве перспективе.

Извесно је да нагло и неповратно бледи изворна говорна физиономија Ужичке Црне горе, једне од оних области на чијим су дијалекатским основама Вук, Даничић и генерације њихових даровитих следбеника градили српски књижевни језик.

ТЕКСТОВИ

БИОСКА

Божих

Па ето како ти је било, то је доскора било и овде исто, код нас. Има неколке године како и ми то не радимо. А отуд, како је било то, ја знам од ђетета. Јутру порани моја мајка, поране стрине, прије него што су отишли људи да счѣчу весѣљак, бадњак. И ондѣр. Ондѣр ми поранимо и радимо, и бришемо по кући. Све кашике и виљушке скупимо, и свежемо вако. И оставимо на једно мјесто. Тога дана овште не узимамо, не једемо ни виљушкама ни кашикама, само оставимо. Е за увечѣ, опѣт, спреми се вечера; кувѣ се неки колач, шупаљ, унесѣ се и бадњак. Онѣ што е осечено доље, донесѣмо, ставља се на шпорет и јонај колач ставим на онај бадњак. Кад онемо да вечерѣмо, ондѣјке, молимо се Богу прво, и ондѣј после љубимо весѣљак. И јони слѣме колач на томе весѣљаку, на бадњаку. Ја научила такѣ, од ђетета. Па свѣдно, весѣљак, колико се весѣли, ондѣјке, и вамо постављамо. Нѣма ни стола, стѣ износимо напоље. Нѣма ништа, само клупе, те вако сѣдимо, а увечѣ све узмемо, овѣ вреће, цакове, све прѣстрѣмо, и кад унесѣмо весѣљак, унесѣмо и јонѣ сламу, брѣме велѣчакѣ. Пѣчнѣ ђѣца да врѣштѣ, растурајѣ. Е саде-во на онѣ сламу ставѣ онѣ цакове, и ондѣ поставимо туње, турѣмо вечеру, сви сѣднѣмо на земљу да вечерѣмо. И исто и преко дана са земљѣ једемо. И ондѣ, свѣ то кат се заврши, да се спава, онѣ сламу прикупимо. Нѣ знам за шта е та слама. И спавајѣ на онѣј слами, очи Божића. И то сви се окренѣ једни за другѣм, да се окренѣ жѣто, шѣница да се окренѣ на једну страну. Јутру се рано рани, на воду. Устаѣ се око јѣдан, свѣ чѣљад, идѣмо, доносѣмо вѣду. Знам, чѣча мој, он је кувѣ ту чѣсницу, то што се на Божић лѣми та чѣсница. Он устанѣ у јѣдан сѣт, и ѣдѣ на воду. Вѣда је подалеко бѣла. Донесѣ вѣду и онѣм чѣтавѣм вѣдѣм тазе да кувѣ, ставља тамо чѣсницу, тамо, ставља пѣре, свѣ. Стаља од јарма, па ондѣр од грађевинѣ, от стѣкѣ, па после кѣ шта нађе у томѣ. Е ондѣр, и јѣн је кувѣ ту чѣсницу. Он донесѣ вѣду, он укува ту чѣсницу. Умивајѣ се ђѣца, ѣблаче се, свѣ то. Око чѣтри сѣта се ручѣ. Па свѣга, свѣшта, фѣла Богу, сѣр и кѣрмак, и пршута. Е тад је

печење. Тадг су печенице. А кат печу то печење, на ражњу. На ражњу печу, састав се њике неколико ис комшилука, по три-четри. И све један поре-другога, и то напољу ложе ватру, печу печеницу, пију ракију, пјевају, веселе се. И то ти је на Бадњи дан. У један сат устанемо, то пантим добро. Тај чйча мој, он је кувò чесницу, он је воду донòсио, и он то испече, чесницу. Док он испече чесницу, да је све устало и спремно. Е има, долази нам као положејник. Ја, море, о-дванес на вамо, то иде и ради се о томè море. Доè положејник, услужи се он, обави се, седне и јон на ону сламу и ондај пошље, овè планинке, које су, они узму губер; же били онџи губери, два-три јастука, те седне. Огрну га оним губером да биде добар кајмак. И то се обави. Оде својој кући. Ми остаемо вамо, оде и јон, човек, јашта. И јон треба рано да руча на Божић. Сад јес ујутру, али није рано, можда око не-шес сати. Није ни око пет, око седам-осам сати. Сванè, али то се за ноћи обави. Мрак, још није свануло, прие, нема зорè, нема ништа. Заврши се доручак, идемо стоци у шталу, тамо нам је стока. Рекоко ја да се ставља, паре, осмиче се от куће дрвце, и овај јарам, то е запрега била та, није другò било. И ондар, од грађевинè, же стои мрс, тај мљечар што се зовè код нас. Па онда после, амбар, чардак. Е то, све се то тура. Е пошљен от стокè, говеда, овце. Грашке, зрно от кукуруза, зна шта је шта онај ко кувà. И кат ко нађе, он казује онда шта е. Та печеница се остаља, остаља се парче једно чеснице те, да има мало, знаш. И то се сад, знаш, то се млого стврднè, остаљало је се, опет чеснице има, укувà се истò са чесницом. Пошље откинемо онò, печè се колачић, и то шупал, и ондарке. Е сад, ка-доè Крстовдан, е онда, на Крстовдан онај колачић узмемо и носимо тамо, као воловима. Волловима, идеш тамо десном вољу, натурè онај колачић на рог, и стои нако. После се донесе вамо у кућу, жеци.

Клис

Чобани, жеца чобани икупè се, десè-дванес година, до петнес, ја сам била велика, па играмо клиса. Вакò волко дрвце има, има и палица. А овде такò толико, што је клис. И ондај пободемо једну гранчицу. Једни оду тамо да ватају тај клис. А одавде шилем онај клис, оно оде тамо. Ако је он тамо вредан да га увати, готово, онда ја испадам, морам д-идем ја गरे. Ако није, онда после гађају да ону гранчицу ударè, знаш. Ако ударè ону гранчицу, значи они долазе да тај клис жигају. Èто, то ти је такò.

Стојанка Јаракóвић, рођена 1921. г.

БРАКОВИЋИ

Крсна слава

Пòсна слава долази на петку. Пèтак или сричèда, или ус пòс. Свети Никола долази на пòс. Али док има овè мрснè славè, међају се дани. И ка-доже сричèда или пèтак, то се постџи. Рецимо, слава је у пèтак, ја оћу да мрсим, али зашто да славим, због чега да је славим, ако ја не вјерујем, рецимо, у тај пèтак не вјерујем ја. И што

да је славім. Људи славе славу. Славе су преостале од најшиг праједова које су почели славити. И та је слава давно почета, и ту славу и ми слави́мо. И за ту славу човек се припрема колико може и како може. Главнио, да има колач, има свијету, има жито. Да има вино, за ту славу. А друго све по могућности, како може да се припреми. Има људи, увече славе, код мојиг било дваесторо, па на дан славе по триесторо гостију. И док човек може д-обаља славу, треба да слави́.

Па видиш како, треба да имаш прекадњу; то се направѝ један мањи љепчић, и то ти је као прекадња. То се носи у цркву као прекадња. Или колач, носиш колач у цркву, да прекадиш. И изломѝ колач, не треба ти прекадња, рецимо, него само колач. То се излomi ко-црквѝ. Ондај, долазиш кући, код куће се не лomi колач. Ја носим прекадњу, и долазим, рецимо, кући. Гости су ми дошли, и седамо за ручак. Свијета се туј запали, туј се окадимо, има кадионица, окадимо се. И ондај узмемо, рецимо, вино, па пијемо вино, и узмемо колач, изломимо колач, ту прекадњу. Имаш ти долибашу, он мора да води рачун. Пијемо прву „за помози Боже“, другу „у бољи час“ па и „добродошлицу“. Кажем: „Добро сте дошли!“ Домаћин послужѝ, са свима се рукује, и ондај за здравље домаће. Износи се буклија, тури се јабука у ракију, тури се, домаћин уноси буклију. И устану, и ту се попије буклија, сви редом пију буклију. Сви стоје док се моли Богу, док се лomi колач. Сви стоје. Домаћин са једним гостом, кога он одреди. Одреди једнога, ти ми пресјечи колач, а ја ћу са овим пријатељом ломити. Онај пресјече и спушти, домаћин узме колач, ондај се пољубе. И онда се окрену, и јопет, трипут се пољубе, док се лomi колач, трипут се пољубе. Гости поседају, колача се мало осјече свима, да се сваком от колача.

Огњиште

Ја сам запантио, било је огњиште, на огњишту туј кува́то, и печен љоб, имо е сач, имала црепуља она, што се правила од земље. Имо е сач гвоздени. Мои су имали сач, ја знам моја мајка пекла по-тим сачом. И данас га дањи имам, ево га овде, туј стоји. То е служило. Кад биде уочи Божића, доноси се бадњак. И цео бадњак се стаља на то огњиште, и то гори. Ту је ватра горела стално, непрекидно, и дању и ноћу. Све је ту било на том огњишту. Наш живот селачки у кући тој селачкој није се могло замислити без тога огњишта. Ми смо међу првима у нашем селу имали шпорет. То е било ко неко чудо. Био је наручен за школу, купили у Косерићима, и тамо се њима нешто није свидело. И после, мало је ко имо шпорет, него су имале земљане вруне, и то е гријало собу. Имали неки лончићи, који су извучени, и то је гријало. Горе је отвор био. Горе су греде, горе није затворено, тек мало, имале су љесе, исплетене от прућа. И то е горе било изнад огњишта. И горе дим ишб, отворено је било, ишб је дим, имало е горе, имале су вериге, везате вериге. И на њиг се качио бакрач. И то е кува́то у том бакрачу, гријата вода. Свашта је у њему било, и све здраво и укусно, и све лепо.

Данило Петровић, рођен 1922. г.

ВАРДА

Зла судбина

Е, оће мѡја сѣстра да се уѡд̄а, прѡсѣ је прѡсци, четр̄нѣстори прѡсци враћени, а она оће за јѣднѡг, а отац јој нѣ да: „Ђе ћеш ти за њга, кад је њѣгѡв брат убио жѣну. Нѣће ти ни јѡн бити бољ̄и“. „Оћу, оћу, та̄та, под̄ајте ме за њга, три д̄ана да жив̄им“. И јѡн оће у вѡјску и даде јој п̄аре. Она га чѣка из вѡјскѣ, гѡдину дан̄а. Там̄ан оће да он, гѡдину дан̄а изишло, отишли да куп̄имо см̄ѣно у р̄иѣку, дошѡ јѣдан мом̄ак да куп̄и см̄ѣно у р̄иѣку. Оће да је одведе от̄алѣ. Из Р̄удѣ Б̄уквѣ, оће да се вѡди. Шл̄у менѣ: „Иди к̄ући, и ка̄жи твој̄има да сам је одвео, нека врате п̄аре ономѣ“. Ка̄к̄и, нѣ би ти см̄јела нипошто, јѣдва јој убрани, те је нѣ одведе, од оваца̄, из р̄иѣкѣ. Дођемо к̄ући, и нѣ б̄и два д̄ана, онај дође из вѡјскѣ. И донесе јој ц̄ипеле. И она оп̄е оће за њга: „Три д̄ана дајте ми, три д̄ана да жив̄им, и доста“. И оде, преко толики мом̄ака. Али, бѡгами, кад је отишла за њга, није проживила. Е у прѡљеће је била св̄адба, свирачи, св̄адба гр̄ув̄а, свирачи дошли, одведоше је. Није било гѡдина дан̄а, дв̄ије, она нѣма ђецѣ, није имала ђецѣ дв̄ије гѡдине, а нѣка свѣкрва зликуша из Ӯжица, па ка̄же: „Што ћ̄е ти неротка, неротка није ни за шта“. Тако свѣкрва вел̄и (а она са Бӯара, из Ӯжица). Дође ђев̄ер и одведе је, мѡју сѣстру. Одведе је тамо ђе је он рођен, а њѣга био ӯзѡ ӯјак, и тӯне оженио.

Последњи не пролази

Сачувај Боже, ка̄к̄и, нѣ смијем да прич̄ам. Ка̄ко је њѣгѡв брат убио жѣну. Дође, она била сна тог мѡг свѡјака, што је сѣстра мѡја за њим била. Дође јѣдна жѣна, волила се са њим ваљеде. И зѡвн̄у ту њѣгову жѣну: „Ајдемо г̄атари!“ Ид̄у код г̄атарѣ. И пођ̄у у Д̄ивницу, у С̄м̄ѣч̄у Р̄иѣку, она јадна спрѣми л̄ѣба у тѡрбу. А Милосав пође, Миланѡв брат, и пође та̄ што је се волила са њим, и она јадна са њима. И кад били у ш̄уми, ђе је највећа ш̄ума, они је ту завед̄у, и тако е тукѡ, док је није б̄ио умртвио добро. Ка̄жу да је он пѡсле одустѡ, она је дотам̄анила. И мѡја сѣстра чувала кѡзе, чѣтрѣс кѡза чувала, кладе биле, свѣ јѣдна прѣко другѣ, ту било планина, ш̄уме, и ка̄же нападоше кѡзе онде, нападоше, нападоше, она се јадна прикучила да вид̄и шта е. Кад оно мртва жѣна, и на лѣђима тѡрба. Они је убили. И пѡсле се тѡ прѡчуло. И он је пѡсле ос̄уђен на двадесѣт гѡдин̄а и јѣдан дан; двадесѣт гѡдин̄а не проћи, а онај јѣдан дан — нѣће никад.

Васо дрматор

Васо Лукић, ѡн је се ч̄ѡо надалѣко, он је др̄мѡ ц̄м̄ѣлим Јакљом, тамо рачанскӣм срѣзом, он је б̄ио прѣседник; била мѡја ћѣрка за њѣговим с̄ином. Са̄д доље да одѣте, он је јадан доље, Милија. О к̄уку ка̄к̄и је Васо б̄ио, да вам ѡпричам свѣ. Ка̄ко, кад је вашер доље, вако̄ аста̄л, никако се нѣ диже у њѣга у к̄ући. Ту је мѡја ћѣрка, в̄аздан се пије и јѣде. Од Ӯжица жѣне доље, здравѣ се са њим: „Ђе си, Васо!“ Васо устанѣ (зна̄м, и ов̄ај је радиѡ, још кѡлко код њѣга). Васо ти је б̄ио др̄матор. Они њѣга нису ћели, они су њѣга нудили да б̄удѣ партизанскӣ, да ради с

партизанима, он није ћео, ја ту не могу да разумем како е то било. Само су они, осуђивали су они његā, што није ћео да прѣђе с партизанима. Какй је Вāсо бйю начитāн, јој, ћути. Дрмō ццѣлим Костевиниѡма, ццѣлим овим округом тāмо; какй је он бйю, Вāсо. Причала сам сā њим нє знāм ни кōлко, свє сам забōрaвила, не могу јā да разумем његове тє рцѣчи, како он умйѣ да причā. Какй, кад Вāсо прогōвориѡ, ми свй занцјемймо. Пōсле кад је дошō јадан, бйю је туне, пōсле рāзболй се, и умрō је јадан.

Сланина и жиле чупа

Рōг онāј, водйр. Сјѣднє лцѣпо чōек, и прōстрє нєшто, и онāј кōв зāђенє у земљу, кōв, и имā бāквицу, чєкић, и тучє док је не нāоштрй. Јєсте, нєко нумйѣ, а нєко умйѣ. И вјештина и снага. Кад заокупє мōју страну тāмо, рцѣши сāмо, а вāкō страна. Пōзову се они, њйг пє-шєс, а понєко нєћє, кōсй сāм. Бйю гāзда, он зōвнє по сєдам-ōсам тй косāцā, прōлазє онй кōй бōљє кōсє, онй прōлазє. А кōй пōчнє прѣви, он водй, нāпредују онй зā њим, лъуљā сāмо. Пōсвађају се око гāздарицє, нєће гāздарица да донєсє лцѣп рчāк. Они нєће да кōсє. Сина спрємила, чувā гōведа, и јōн мōрє да кōсй, и у његā пун чāнак сйра и кāймака и слāнинє. А кōсцу дāј печєнй компйрā, дāнāс пєтак. Они се здогōворє, кōсци, лцѣпо, па нєћє; дєдє, āјде да вйдймо штā је у његā у чāнку, а чувā гōведа. А нāма спрємила компйрā печєнй и лѣб. Оду и пōгледају и ондāј Вєљо одє, нєћє да кōсє, него оду кўћи: „Или спрєми лцѣпо ко што си спрємила свōм сйну на ћемо ти кōсити, или нєћемо ти мāнути кōсōм“. Она ти спрєми и сира и кāймака и слāнинє и свє. Знāш како кōсци кāжy: „Сйрће цвцѣће берє, пйта подуватā, а слāнина и жиле чупā“.

Нисам знала ни за кога идем

Прōсй и пйтā, а јōк ко дāнāс: јā тєбє вōлим. Овогā отац долазию у чōбане, јā кад бйла ћевōјка. Мōј отац отишō кāt сєбє на дрyгй свцѣт. Нйје бйло мōмка, нє вāлим се, у Јāкљу, кōй није мєнє ћео. Двйје сєстре отишле, удāле се, ѓбе у Јāкаљ, нєћу јā д-изāђем одāвдє. Вйдйла га у Сцѣчōј Рцѣци, сōчила ме нєкā Милєнија. Милєнија удāла се отудє же сам јā бйла, вōде гōрāмо кўћа. И ондāј оћє, мōју свєкрву звāли „Јāзара“, дошō јој сйн из вōјскє, оћє да га жєнй, а један је жєњен. Ондā она кāзала: „Еј, имā једна ћевōјка у Јāкљу, само нāкā бити мōрє“. Бйю вāшер у Сцѣчōј Рцѣци. И јā са свōйм другāрицама, штā мєнє брйга кō мєнє глєдā. Они, глєдају мєнє. Пōсле ми онā Милєнија кāжє, кāжє глєдају те, кāжє пāзи се. А он стōй, дошō из вōјскє скōро. Глєдā преко ццѣлōг онōг нāрода. Звāо га онāј мōј дрyгй свōјāк. Ма нє глєдā прєдā се, глєдā преко ццѣлōг свцѣта. И тy се вйдйли. Кāд, мōј брāјко, јєдно вєче, прōшло е једно пєтнєз дāнā. Мй оћемо да пōлегнємо, єто трōлицє лъудй, дођоше мōм оцу и мāјци. Оно бйю Вєсо, и Дєсимйр, ћєвєр ми, а његā нємā. Кат сам јā бйла лyда да јā узмєм његове пāре, а он није дошō. Кāзō: „Вйдйли смо се“. Нисам одмā знāла ни зā когā идєм; онāј ћєвєр ми дрyгй, што е нā Вāрди, сад гōре кўћа му, нāпућйю се (пōсле га узє за ћєвєра), јā сāма мйслйм, кўку

мене, нећу ваљаде отићи за његā, накō ружан. Оно, срећом, био ми ђевѣр, ёно кѹћѣ његовѣ.

Превара

Јѣсам ја, нѣсам га ни погледала, имāм ја дрѹгѣ момāкā, и са ђевѣјчицама отишла. Погледала га сāмо једнѣм, он и нѣ гледā прѣдā се, него неће у небѣса. Јѣј, какѣ је, чарапе вѣженѣ, накитио се, али ме нѣ интересуѣ. Он тек дошѣ из војскѣ. Ја имāм дрѹгѣ момāкā, некѣг Сѣнишу јаднѣга прѣвари. Јѣс богами. Он, кад је било воде коло, удавала се једна, он дође до мене у коло, пита мене: „Бѣга ти, Вѣлика, штѣ ти мене прѣвари?“ „Бѣгами, нѣсам ја, Сѣниша, била удѣвица, штѣ ти мѣни нѣси дошѣ ѡвцама?“ А нѣ би ни отишла за његā. Лѣпо га прѣвари, и јѣн се ѡжени и ја се удадо.

Велика Ђукановић, рођена 1908. г.

ВРЧАНИ

То памтим од старина

Тѣ смо озидали цѣглѣм, ѡколо свѣ. И наложиш ту вāтру, вѣликѹ вāтру наложиш, тѹрим онѹ црепуљу на вāтру. На жāр гѣре, па се ѡна усѣјала, и јѣндā је ѣврнеш вамо, тѹримо лѣбац. Онāј лѣпāр. Са ѣнѣм дршкѣм. Нāћве дрвенѣ биле, ѣнѣ што мѣсѣ лѣб, имали смо брашњак, ѣстѣ дрвени, што стѣи брашно. Нāтрѣш лѣбац, тѹриш на ѣнāј лѣпāр, тѹриш црепуљу, ѣврнемо, гѣре на лице, ѣврнеш тѹ црепуљу и полако тāј лѣбац. И такѣ, кад вамо напољу, а кад ѣвāј, мѣсѣмо, на плѣчу, црепуљу угриѣмо, плѣчу ѣбриѣмо, а доље на плѣчу тѹримо лѣбац. А ѣзгѣ покриѣмо послен врућѣм црепуљѣм. И тѣ пāнтѣм. Знам. На ѣгњѣшту, а кад нећемо на ѣгњѣште, ѣндāј тѹриш вамо, угриѣш црепуљу, и покриѣ се ѣзгѣ црепуља тā. Мѹчили смо се, нѣје се мѣгло да живѣ бāш такѣ, знадѣм свѣ. Увечѣ поседāмо свѣ око вāтрѣ, сѣдѣмо. Кад вāкѣ дођѣ Бѣжић, кѹвали смо на ѣгњѣшту; гѣре ѣнѣ ѣбјешене, свѣ смо кѹвали. Штѣ гѣ-трѣбā, кѹвāш. И качāмак на вѣриге, доље наложиш вāтру и нāнижеш ѣнѣм кѹкачѣм. Млѣјѣко, млѣјѣко смо вāрили тѹне, тѣ е такѣ било, тѣ пāнтѣм. Црепуљу тѹримо, и кѹвā се. Бакрāч са млѣјѣком, бакрāч са чѣм ѣћеш, на тѣ вѣриге. То дугāчко било гѣре, закѣчено и такѣ, имā кѹкача како ти пāшѣ, такѣ дѣжеш ѣнѣм кѹкачѣм како трѣбā, да ли вѣсоко да ли снѣско. А после вамо, то е старѣнскā кѹћа, јѣсте старѣнскā бѣла, дрвенā, пѹна кѹћа нāрода, једна сѣба, вѣликā сѣба. А кѹћа ѣнā, кāжем ти, брвњара, кѹвāш и мѣћу ак-ѣћеш, на вѣриге ѣнѣ. Тѣ пāнтѣм, тѣ смо бѣли от старѣнѣ, свѣ. И такѣ тѣ. Тѣ сам упāнтила. Мѹчили се кро-живот.

Сарма

Тā сарма се савѣје, каша, мљѣвенѣ мѣсо. Стāвиш првѣ лѹк, ѣздинстāш лѹк, нāбашка у једнѣј шѣрпи, и ѣндāј стāвиш мѣсо. Тāмо на шпѣрету ѣзмѣшаш свѣ, да

ваља. Е послен ставиш, главицу купуса очистиш, лиске онѣ и свѣ, онѣ месо, колко трѣба. Турѣш на лис, савиѣш то и стављаш тамо у шерпе. И турѣш после меса сувѣга, између њиѣ, рѣд сармѣ, рѣд турѣш меса сувѣга. И то ставиш послен тамо да се кувѣ, то се послен тура исто у тањире, сарма, и набашка месо што је кувѣно. У сарми, то тако се сѣрвира. А месо, ѣ месо, ѡ-чега ѡнеш. Свињско вишѣ, ишло свињско највишѣ, ѡвчиѣ и свињско, то. Вишѣ свињско, и љѣпшѣ, лѣкшѣ него ѡвчиѣ. Идѣ уз сарму и ѡвчиѣ, знаш. У купус идѣ ѡвчиѣ. У купус се ѡвчиѣ ставља. А у сарму мѡш да турѣш и јонѡ и јонѡ, нѣма вѣзѣ, свињско је лѣпо. А у сарму ка-турѣш ѡвчиѣ месо, љѣпшѣ миришѣ. Кад је купус, нѣ идѣ сарма. Купус идѣ, а сарму кад стављаш, исто, идѣ месо то, вамо што е кувѣно у сарми. Тамо стављаш, послен сѣрвираш пршуту, у тањире. Купус идѣ, онѡ месо што е кувѣно у њѣму, ставиш ѡколо свѣ, то месо ис купуса. А купус идѣ рѣдом. Чѡрбалук, и месо и купус. Свѣ смѣшѣно, нѣма да се ѡдваја. Исто у сарми се кувѣ та кртина, и тураш послен ѡколо на сарму. И узимаш и сарму, узмѣш парче меса.

Како се купи сено

Кѡси кѡсѣч и пѡсѣши се, на време ка-трѣба, да се прѣврѣне, ѡтишѡ са дрѣгѣ странѣ те ѡткосѣ. Узмѣш грабуље и грабиш, ѣе трѣба плѣс да стрѣпаш. Стрѣпаш плѣшѣ, узмѣш говѣда, те конопац ѡпашѣш, и ѡнај плѣс узмѣш послен и конопац. Замоташ око плѣста, добро, и узмѣш ѡндај волове, вамо има ракуља ѡна, закѣчиш плѣс ѡнај и ѡћераш. Пригнаш и трѣпаш пѡтље у сѣѣно, и ѣто такѡ. Грабуље дрѣвенѣ имајѡ, грабуље имајѡ, дашчица вако воликѡ широка, и шуplo, рѣпице се направѣ, и зѣпци, и свѣ ѡнѡ направѣш, и зѣпце. И јонѡ даску прѡшѣплиш и направѣш грабуље, дрѣшку јѣдну великѡ дрѣшку насадиш, и после то грабѣмо. Вѣле имајѡ гвѡзденѣ, дрѣвенѣ... Па исто, са ѣѣлком, наћеш дрво, ѡћѣлаш и ѣѣлка ѡна, то је лѣко направѣти, ѡљѡштиш ѡнѡ њѣгову кѡру и срѣдиш; глатка е дрѣшка, ѣѣлком ѣѣлајѡ, и такѡ.

Како се пече ракија

Шљѣве се кѣпѣ у кацу док не прѣврѣ. Кат прѣврѣ, избаци пѣну гѡре, ѡндај време да се пѣчѣ, наћѣш казан и догнаш у качару и ѡндај насадиш казан и наспѣш воду. Оперѣш, послѣн наложиш вагру доље и јонѡ комину узмѣш, турѣш у ѡнај казан, док напуниш. Има казан тај пѡклопац, пѡклопиш и лѡжиш послѣн. За-твориш ѡнај капак и ѡлѣпиш ѡколо тѣѣстом ѡнај састав, ѡбложѣш, и ѡндај узмѣш те лѡжиш, добру вагру. Док ѡнѡ врѣ, да прѡврѣ, вамо има лула, и турѣш капалицу што точи ракија, те лѡжиш вагру. Свѣ док пѡтекиѣ казан. Е кад напуниш ѡнѡ капалицу, тѣ прѡбаш, имаш мѣрач, прѡбаш, имаш град, колко трѣба да изѣћѣ градѣ. Мѡраш да градѣраш, натура се ѡна табарка, ѡна капалица, ако е јако, мѡраш да мјѣриш да нѣ би било нѣако, дрѣжиш ѡнај мјѣрач, измјѣриш; кат се напуни ѡна табарчица, тѣ прѣкинѣш ѡндај.

Јеленка Антонијевић, рођена 1914. г.

ГЛУМАЧ

Бачко доба у вртлогу рата

И љјак рѣкѣ да ме мајка да у школу. Ишѣ Гугаљ, Тучково, Јељен Дѣ, Папратниште, Табановићи, Лѣрет, пола Сређње Дѣбриње, свѣ то ишло. Мѣј чйча и брѣт у Гѣриѣ Дѣбрињи смо учили. Е потље, кад је направљена у Табановићима школа, пѣ-шѣс сѣла тѣ ишло. Чѣтри стѣтине ѣака је бйло. А учила Милица и Пѣтрѣније, жѣна и чѣк. Она учила прѣви и дрѣги, а Пѣтрѣније трѣћи и чѣвѣрти. И ѣни су мѣгли то свѣ да научѣ. Имала сала тамо ѣе се рѣчѣва, цѣо дан, понесѣш љѣба. Постй се ѣвај пос, лѣка прѣзѣ, нарежѣ тамо и јѣдемо. И сѣдймо, и учитель ѣѣ, и није бйло ѣндај ко сад, да се ѣѣца ѣбујѣ, нѣма. ѣпанке прѣпрѣчено ѣпутѣм ѣздѣ, тѣрено ѣбојака, ѣнѣ прѣсто. И ѣаци дѣђу тамо, кѣјна йма, и учитель наложй двйје врѣне, и свѣ йзуѣ ѣака. И тѣри ѣбѣје ѣнѣ да сѣши. Нѣ могу да се ѣбујѣ, знѣш, тѣј се ѣгријѣ. И тѣј рѣчѣвамо, йма кѣдниѣ између тѣ двйје учйѣнице, тамо ѣе ѣн учй трѣћи и чѣвѣрти, а с ѣвѣ странѣ, прѣви и дрѣги. И ѣн учй, рѣцимо, зѣмљѣпис, дѣпола школѣ трѣѣчѣки, а ѣтпола школѣ чѣвѣртѣчѣки, знѣш. Е кад је бйло бѣгарски и тѣрски рѣт, ѣни су мѣнѣ дали у школу, јѣ сам пошла, а ѣнѣ се свѣ мѣћкало нѣшта, говорило се о тѣм рѣтовима. А јѣ мѣла слѣшала кад мѣј ѣтац прйчѣ. И свѣкар мѣј, зѣдно су бйли. И јѣни прйчѣјѣ. И ѣндајѣке, ѣн йзйѣѣ, јѣдан, свѣ волийѣ да йзйѣѣ стѣци, ймѣ вѣлиѣ ѣра више кѣћѣ, и ѣн мѣне кѣжѣ: „Рѣсѣнда, йзнѣси ми поњава, те ми прѣстри да лѣгнѣм воѣ“. И лѣгнѣ ноѣе, знѣш. Потље ѣдѣ стѣци, и повѣдѣ мѣнѣ. Јѣ носила кйѣгу и учила, сѣ нѣм. Нѣма да сѣдйм кѣт кѣћѣ. Е йзѣтра, кад ѣћу у школу, ѣни мѣнѣ дйгнѣ: „Ајде да напасѣш јѣрад и јѣгњѣд“. Имали ѣко чѣтрѣс ѣваѣа и кѣза. Тѣ напасѣм до ѣсам сѣти и ѣд ѣсам сѣти у школу. Ё, кад бѣдѣ у чѣтри сѣта, трѣк, мѣраш, да ѣтрѣиш да пѣстйш колѣо бйло ѣнѣ јѣгњѣд и јѣрад. Такѣ је се ѣн бѣриѣ, и коѣшта, и потље зѣрати се, тѣрски и бѣгарски рѣт. ѣдоше ѣђди у рѣт. Учйтель ѣде у рѣт. Стаѣе школа, нѣма кѣ да учй. Учйтельница бйла рѣдом ѣ Чѣчка. ѣде у свѣј рѣд, а мй се ѣѣца распѣстисмо, знѣш. Свй рѣзреди, и прѣви, и дрѣги, и трѣћи и чѣвѣрти. И кат се зѣврши тѣј тѣрски и бѣгарски рѣт. Мѣј љјак, ѣн је бйло капѣтан прѣвѣ клѣсѣ, ѣн је се бйло ѣженйѣ тѣк, двѣ мѣсѣца није бйло, и погйнѣ. Вѣдйѣ се рѣт, и ѣн потље кат су пѣцали, вршиле се тѣ бѣрбе, стѣнѣ у јѣдну ѣуприѣ, зѣклонй се у ѣуприѣ и помѣли глаѣу, да видй ѣѣ су Бѣгари, знѣш. А ѣвй му вйкнѣ: „Нѣмѣ, Мирослаѣе, помѣлати глаѣу!“ . И ѣто, погйнѣ. Е потље, јѣ сам пошла у школу, учйтель је дѣшѣ кадѣ се зѣвршиѣ тѣрски и бѣгарски рѣт. Дѣшѣ ѣн. Дѣвѣнѣстѣ гѣдинѣ се рѣдила прѣга, ѣйра. ѣни су нѣс, учйтель и учйтельница, ѣдѣли да видйѣмо тѣј вѣз. Кѣлко ѣака, чѣтри стѣтине бѣкте. Дѣвѣ учйтельѣ, па повѣли ѣзгѣр свѣ ѣдбѣрнике да нас чѣвајѣ. Мй дѣље порѣдѣ прѣгѣ, ѣѣца ко ѣѣца, ѣћѣ на прѣгу, а ѣни јѣдни бѣрили. А вѣз ѣндај, ѣйра прѣшѣ, за Ўжице. ѣндајѣке, кад је ѣн јѣдан погйнѣ, кѣпи се зѣвно, ѣно га и данѣс-данйи у Табановићима, у школи. И тѣ је сѣд ѣглѣс. За шта гѣђ трѣбѣ. Да се јѣви мѣ шта. Тѣ зѣвна залѣпајѣ и то се чѣјѣ у пѣт сѣла. И ѣдмѣ ти је тѣ зѣвно. Тѣј се скѣпй нѣрод да видй шта је, знѣш. И такѣ смо мй ишли то. Прѣви и дрѣги зѣвршили, прѣшли у трѣћи и чѣвѣрти. Кад бйло ѣ Зѣдушниѣма, кѣжѣ учйтель нѣма: „Ви трѣѣци, кѣпѣјте кйѣге за чѣвѣрти рѣзред“. Кѣпѣмо

читанку, купимо све за четврти разред. До подне он преслишавā нас, ми учимо и трећи и четврти. До подне преслишавā до пола трећачког, а одт подне пола четвртачког преслишавā. И ја завршим од Задушница до Видовдане, завршим и трећи и четврти. И то са одличним. Ја и Продан Јовичић, и Андрија Јовичевић, то смо били одлични. Оно све остало било са врло добрим и добрим. Јој, колико је ондај било слабије ћака, па оније што су иг учитељи обували, црвени крс и кошта. Све то бичедно било.

Росанда Дробњак, рођена 1903. г.

Плећка све покаже

То има, тачно све покаже, највише се гледа о Божићу, плећка од божићкарē, има, ако домаћина немā на његовом мјесту, то има тачкица једна, је треба, значи домаћин неће ту годину преживљети, тако је код нас. Ако је доле на дну, ко коританце, удоласто, на дну ако имаде једна цртица, ис куће опет излази неко. Ако на врху чашице има рупица, одт плетке, и то не ваља, та година није добра за некога у кући. Ако је ведра, чиста плећка, е, то е добро, за кућу, и за државу је добро, значи неће бити рата.

Плетење

Све сам плела, и чарапе и полувере, рукавице. Чарапе се плету на четри игле, пет игла, пета обилази. Зависи, за једне мушке чарапе обично иде по осамнед до двадесет жица, зависи кака је вуница. И онда, покупи се ланчић, спде се, и ова пета игла обилази, плете се у круг, разни радови. Плела сам и одт свиле, блузе за ђевџке и за младе, плела сам и одт памука. Има нарочит памук за плетење блуза, плела сам од вуне највише, највише плела од вуне. То су ове штрикаће игле, на пример, покупи се ланчић колико треба за блузу, па се отплете ранфлица, обично једна и једна. После окренеш горе рад, обично шупљи радови, као лиске, таки разни имаду радови.

Свилене бубе

Јесте, имала сам ја добру другарицу која је бубе оне свилене држала и ранила иг дудовим листом, док се оне учауре. Кат се учауре, она иг спуштала у врелу воду, и јоне пуге оне њине конце. И ондај се купи колико деш дебљине онај конач. Туре се оне конача. То пе-шес жена мота онај конач од буба. О-тога се ткало, памук се оснуе, па са том се свилом податке. А имаш и што је сновано, на пример, о-те свиле. Бубе изгледају, кад иг гледаш прво, као мали, ситни губари. Ако знаш за губаре. У кутије су, на пример, стављали и прострју новину доле. Купован је онај, што су били они табаци артије, шеснескиња. И то се простре, и стаља се лист о-дуда и јоне то једу. Све около иде, вако гамижу, гамижу, као губари, и једу. Стално морају да имају да једу, и ноћ и дан. И јоне почну саме себе завијати. Оне саме себе завијају, и учауре се вако ко прс, толке

дебљинѐ. И како се учàурѐ, такò се оне одвајају, ја сам баш свѐ глѐдала. За два дана òне су свѐ, како су изашле, такò су се савиле. Е право да ви кажем, нисам баш сигурна како је то мòја приатѐљица баш тачно раднла. Остављала је, то најприѐ биду ко лептири. И јòни лептири носѐ јаја, али свѐ мòра да биднѐ на време. Зна се кòлко мòгу да биду у чаури, и ондај се баца у врелу воду и узимà се та свила. Млòго мòжу да снесу лептири òни јаја. Јà сам виђала тѐ лептире, белосиви, а мацàсти су, òна им криланца нѐкако чупàва.

Јелена Рајевић, рођена 1929. г.

Камена с рамена

Камѐн се одàберѐ према узрàсту òније кòи бацају камѐн. Ако су тò дечкини млади, ондај камѐн мòра бити мањи. Обично према узрàсту тѐи изàберѐ се камѐн. Е сад, имàдѐ правило за бацање камена. Направи се црта и сà-ту црту òнај кòи баца нѐ смиѐ очѐпити. И сàт се заложѐ, спушти се ниско колко мòже. Има правило, мòра камѐн да легнѐ за врат, и да бидѐ туј на рамену, до врата, прислоњен. И ондај направи се замак, и ондај колко кò имà снагѐ, òн га толкò и бацѐ, али црта мòра бити нетакнута. И сад òнај кò е вјештии, имà више снагѐ, òн га даљѐ бацѐ.

Дрвене куће

У најстариѐ време куће су се највише правиле о-дрвѐта. Главнò за кућу је крс на кòи се постаљају брвна. Туј се зарежѐ гредà, до половинѐ једна, одт половинѐ другà. И ондај се òни зарези тачно уклапају један у другѐ. Ка-тò биднѐ гòтово, ондај по средини гредѐ направи се жљѐб, ђе дòлазѐ брвна. И òнò се брвно уклопѐ, тачно у òнај жљѐб. И сад рѐдом свѐ такò. И сà-та брвна кòја се зидају спòља, òна се зову брвна. А òнò мјесто на комѐ се брвна сусрећу, е сад òнѐ гредѐ кòѐ се стаљају, кòѐ ће држати крòв, òне се зову вјенчанице. А сад, òнѐ четри гредѐ, кòѐ спајају крòв, зову се маије. А òвò рòгови између вјенчаница и маиà, то се зову рòгови, òни кòи се гòре вакò шељавају (?), њиг два или три, по величини, тò су рòгови. Свѐ што се наслања на вјенчаницу, на маиу, то се зову прирошци. Они су до главниѐ рòговà. Између њиг òвде дòлазѐ два рòга, тò су главни рòгови, а òвò су свѐ другò прирошци. Какѐи ће да бидѐ крòв, то зависѐ одт покривања. Ако је ћерамида, онда мòра да бидѐ крòв равнии. И ондај се ћерамида слажѐ. Они имају кукѐ, кàчиш га о òну лѐтву, и јòн висѐ. Другѐи преклапа, имà свѐе жљѐбове и такò се покривà. Да би се бòлѐ малтер одржò, да нѐ би òтпадò, трска се прикивала за лѐтве. Одòзгòр се сипò малтер, са гòрнѐ странѐ. Па кат се тò òсуши, ондај се одòздò ударѐ малтер по òнòј трсци, такò да òна трска прими дòњи малтер. Кò кат се ударѐ колѐнике. Колѐнике су биле приѐ трскѐ, на пример, завѐжу се колѐнике скрòз. То е слабо било, мањи нѐки пòтрѐс, и ниѐ мòгло да стòи. Залиѐ се мàло јачим живим крѐчом, и јòн прођѐ дòље мимо трску, и òвај малтер прими се уз òнај. Треба да се пòтпуно спòѐ. Е зàтò е трска.

Димитрије Рајевић, рођен 1927. г.

ГОДЕЧЕВО

Брата и вола мити

Кад бѹдѣ било, март мјесѣц, то дѹлази у пѹла марта, првѹ ѹрање, то се вѹчѣ ѹбуре ѹ њиву, ко ѡма, ѹндај њѡе било ѹбурѡва. Вѹчѣм прво ѹбуре, њѡва је срѣђена, ѹндај вѹчѣм ѡе сам плањирѹ, ѹбуре првѹ. Вукли су љѹди и у зѡмскѹм дѹбу; било сѹниѹа, сѹнице рѹдиле по снѡјѣгу, бѹљѣ је вѹђи сѹницама по снѡјѣгу, јер нѣ газѡш шљѡву, нѣ рѹдиш њѡшта, мѡсѡм, плањѡраш такѹ. Е кад бѹдѣм свѣ тѹ завршиѹо, дѹђѣ ѹрање, дај вѹлове, са вѹловѡма се рѹдило, запрегѹм, или са кравама, или с коњѣм. Плѹг је бѡѹ са два раѹниѹа, ја што знам, а рѹлицу нѣ пантим. Плѹгови су били, првѹ нѣѹи мѹли, па нѣко оснѣчѣ, нѣко не оснѣчѣ. Е кад је дѹшѹ плѹг сѹковац, са два раѹниѹа, ѹндај он лѹѣпо то ѹрѣ. Свѣже се конопац, за прѣдњѹ нѹгу, и за задњѹ нѹгу. И сѹд ѹвѹј коѡ дрђѡи, ѹн дрђѡи тај конопац, за тѣгнѣ копите. Јѣдну нѹгу, он прѣдњѹ нѹгу, ја задњѹ. Спѹшта се дѹље, и сѹд, он дѹђѣ дѹље, ѹбѡђѣ, погледа тѹ, да ли сам срѣдиѹ. Пѹстѡмо, или ѹдрѹѣшимо конопац. Јѹ, бѹш ја, ѡѣга сам коѹѹ, и кѹлиѹо копите на плѹчи. Е тѹ е на јѣдну нѹгу двѡѣ плѹче, пѹтковица. Е ѹвѹ ти је ѹсам плѹчѹ на јѣднѹг вѹла. ѹвѹ је лѹѣвѡи пѹлак; дѣснѡи је вѹмо и тѹ. ѡма рѹзликѣ. Прѣдњѣ и задњѣ. Мѹјстор кроѡи и прѹвѡи ко цѡглу кат прѹвѡи. Вѹла је лѹко савлѹдати, а рѹгу, коња, ѹдари га данѹс, дѣвѣтѣ гѹдинѣ ѡе се свѣтити. Што се-но кажѣ: „Коња што гѹд вишѣ бѡѡш, свѣ е гѹрѡи, жѣну што бѡѡш, свѣ е бѹљѹа, а брѹта и вѹла мѡти“. И што вишѣ прилазиш брѹту и вишѣ вѹлу, свѣ су бѹљѡи, а што прилазиш вишѣ жѣни и коњу, свѣ су гѹрѡи. Тѹ се зна. То су старѡи ѡѡши приѹали.

Вршидба на месечини

Мјѣсечина, рѹчѹнѹм коѡшиѡе смо, ѹјде вечѣрѹс. Зѹвѡси ѹд мјѣсечинѣ, ѹпрѡи-ликѣ до двѹнѣс. ѡѡе тѹ глѣдѹно, ѹбѡчно је двѹнѣс-јѣдан. ѡскупѡ се то мѹгѹ, плѹнѣ тѹ. Мјѣсечина, то ѡдѣ. Дѹнесѣ домѹѡин ѡѡшто да се појдѣ послиѣ. Мѹло сѡра, љѣба, шта ѡма. Лѹч гѹрѡи, жѣне припремѣ снѹповѣ лѹча, ѡсѹпѣка се ѡѡитно тај лѹч, и ѹндај жѣне ѡдѹ и ѡдѣ по трѹе-чѣтворо, јѣдна тѹмо, дрѹга вѹмо, ѹнѹј лѹч сѡѹа. И то се вѡдѡи, тѹ се ѹдмакнѣмо јѣдно ѹ-дрѹгѹга, такѹ да провѡднос ѡма. Жѣтѹѹци, па се сѹђенѹ тѣ клѹднѣ, тѹ се ѡнѣ и гѹвно. ѡѡсило се на гѹвно, без ѹбзѡира коѹко је далѣко гѹвно. Тѹмо ѡе мѹш приѡи с коњѡма кад бѹдѣш ѡѣо да врѡѣш с коњѡма... Пѹзѹвѹ сѡ жѣтѹце, па свѡи, по снѹп, пѹ два, пѹ три, коѹко ко мѹрѣ. Такмѡчѣ се, сѹ дна ѡѡвѣ, сѹ вр ѡѡвѣ, па се такмѡчиѹмо ко ѡе вишѣ снѹпѹвѹа, ѡѹрѹчито мѹмѹци и ѡѣвѹјѹке. То е ѡѹвишѣ по Гѹспѹѡинѡи, двѹѣс ѹсмѹга. ѡѹвѣѡѡи врѡѹј, па се ѹсѹѡиш, е сѹд ѹзмѣш, закосѡиш гѹвно, ѹѹнѡиш, брѣзова мѣтла, ѹбришѣ се да бѡдѣ чѡсто. Е сѹде, ѹрѹ сѡ с вѹловѡма. ѡли ко ѡма коње и ко ѹѡѣ дѹти коње. Е сѹд зѹвнѣш, ти пѹзѹјѡиш се сѹ мнѹм, данѹс мѣни, сѹтре тѣби, пѣ-шѣс љѹдѹ. Е ѹнда се стѹжѣр ѹдари ѡѡсред гѹвна. И ѹнда се пѹчнѣ снѹплѣ скидати, и ѹздѹпѹчѹва се, близу стѹжѣра. Пѹрѣђѹ се прѹвѡи, прѹви круг, ѹкрѣнѣ се гѹре. Па дрѹгѡи круг, ѹпѣт влѹт гѹре, а ѹнѹ гѹжевина (?) зѣмѡли и такѹ пѹрѣђѹаш коѹко ѡмаш. И такѹ пѹрѣђѹаш то снѹплѣ ѹкруг. Е, ѹвѹдиш сѹ чѡм сѹ дѹшѹ, или с вѹловѡма, или с коњѡма. ѡма

тамо тај стојер на средини. Е ондај вежеш конопац, толико дугачак, да не би изишло из гувна. Е ондај ује један младих, најспособни, повежу се, два се коња повежу један за другим. Е, ти сад одмотаваш на стојер, ћераш, ћераш, е кад видиш да оће, е ти ондај замоташ, уставши конопац да се не окреће. Е онда они замотају. Е ондај промјениш, окрениш га напоље, онај који је био споља, до стојера, а онај који је био унутра, он околу. Припремиш ту пругу дренови, жилави, ошинеш, ћерај, ћерај, ћерај. Е сад, изведу се коњи, гурнеш два-три пута тамо и вамо и ондај се коњи изведу, са стојера. И тамо сад, ти њи изведеш тамо у лад, не држиши, не препињеш. Е сад, узимају се виле, и поћерај, преврши, преврши, један поре-другог. Оно влаће, они су прво газили влат. Е сад преврнеш оно. И јопе тако, кад већ видиш да е и слама здробљена. Вам гувно и јопет, трећи пут се мора преврнути. Кад преврнеш трећи пут, већ је добро. Е сад узмеш, разгазе мало. Е сад тамо им даш да једу. Са вилама прво се скида слама, а тамо један колац ударен и тамо онај ћене. Ми њему док доносимо, оно се све истресе, е онда кат сађену ту сламу, е онда се узму грабље дрвене, па се скида са грабљама полако горња плева. Жито је већ отишло на дно. Е онда се скида горња плева, и ондај ишћераш оно жито, ону плеву прву. Е већ си дош до жита, вако слој дебо. Е сад, кат се дође до слоја жита, плева иде тамо у друге кош, друге се колац оплете околу, те плева не море на колац, него се тура онај кош. Е после, друга слама иде на ону плеву. Е ондај узмеш, ондај се узме скупљати, и то ус тај стојер, који је био, са лопатом, са дрвеним лопатама, скупљај, скупљај; прво скупљаш оно горње што је мало крупније, па ондај оно жито и узвршиш рпу. Е ондај, завршио си то, на вјетрењачу, е ондај се донесе вјетрењача, доуче се соницама, до гувна. Па се онда она постави тамо. Е сад, треба окретати руком онај кључ, не море један докреће, имале сипке (?), ми радили. Двојица, један тамо, други вамо и окрећи, окрећи, окрећи. Е сад један заита, кош, треска, прву плеву. А други доноси, трећи тамо одгрће ону плеву, што е испала. Четврти износи жито тамо. Дође ту и пола ноћи. Кат се прва плева одвоји, е ондај се промјене сипке. Е онда купиш оно жито, мало ситне плевне, нема крупне. Е ондај, ако је вјетрењача исправна, главницу избије. Ако је главница она лагана. Ако су двојица јаки, те окрећу, е отале двојица купе испо-вјетрењаче, у цакове, измичу. Деси се некад па до зоре, деси се некад, како коме.

Косидба на Јабланику

Е са-ћу ја теби причати. Двае-седми сам ја био међу косцима, у ваљевском крају, у Ребељу. Четрес пет косаца, ко одавле па до оног брда тамо. Кад би, косе сви Ваљевци, само ја од Ужичана сам био. Неће нико други. Каже, ајде, један ми вали, да завршимо данас на Јабланику; Јабланик у ваљевском Ребељу. Горе ја дођем са њима. Јој мене, кат косисмо, а млада два младића, Живко неки и Матија, упантио сам, знам и све редом. И тако кренусмо. Козбаша и до негa други, идемо ми, косимо, ја више ћутим, са њима немам ништа, само службено разговарам, а буклија, шећерна ракија иде, сви они пију; како ја да пијем, врућина, сунце угријало, не мош да живиш. Ја само гледам шта ми раде. Све се један на другог

намигују, ја ђово, ја ђноо, у тебе не ваља, не ваља ти коса — ја ћутим. Моја коса и мој брус, што казо онај, идем ја полако за њима. Кад би увече, пред вече нешто, тамо, око три сата, сједнемо да попијемо по ракију, и да се одморимо, а ђван се пече тамо. Ручак имали смо, нема, ђван, има осамдесет кила у њему. Кад би увече, скуписмо се да попијемо по ракију, и да се одморимо. Јој, кат се ђни поваташе, а ја оштрим косу, ко-стуба, а козбаша ко ђд оградѐ, а ђнај мало даље тамо, а ја видим, знам, шта ђни радѐ. Само извади ђнај брус, турѝ га, и баѝи га тамо. Кад ђнај трѐба да ђдоштри косу, нема бруса, а ја пратим, гледам. Кад ђнај погледа тамо, нема бруса: „Матија, ти си!“ Онај каже: „Нисам ја, ти си, ђѐ брус?“. Сам мислим, ђѐ мѝни да подметне. А моѝ људи доље, мало даље, комшије, испод мене, ја само гледам ђѐ су ђни, да идем њима, јебѐш надницу. Кад ђни, косе дигоше на се, ђѐ јѐдан другом главе да счиѝу, Живко и Матија. Нема бруса. Док ти јѐдан чича старин, чѐвек вако крупан, није ни стар пуно, али је широк. Шта е каже људи. Нема бруса, кажу ђви. Каже да није ђвај Ужичанин. Реко слушај Богосаве, око мене да не пипају. А ђн каже: „Ја сам пратио човека, данас цѐо дан, сви сте причали, сви сте лајали, а ђвај чѐвек само ради и службено, немѝј случажно да га неко пипне“. Реко зна-шта: мог прибора ѐво ђвде, а ја се у њино нисам мѝѝшо. Кад ђни ђдгртоше ђткосе, тамо-вамо, нађоше брус. Тако се то заврши.

Димитрије Павловић, рођен 1930. г.

ГОЈНА ГОРА

Препорука

Имала сам ту близу тетку, у Добрињи. И јѐна добро познавала ђве кућане. Ја њѐга ко момка нисам знала. И ђнда ти ђна са њѐговѝм мајком дође код мене. Ја њѐга нисам знала. Дођѐ моја тетка и њѐгова мајка. Моја мајка ђтишла била на пиво, и брат ми, тата ми бијо у Београду, на лађи. Помѝлише се ђздѝр уз њиву; реко ѐво моје тетке и јѝш јѐдне женѐ, реко куд^т су ђне пошле. Па тако примик и. Лиѝпо питасмо се. Моја тетка мене држи за руку: „Довела сам ти ђву жену, да пита за сина, ђѐ да жени, да се ниси комѐ обећала?“. Ја велѝм: „Тетка, добро, седите ту.“ А прѐтходно можда јѐдно три мјѐсеца, јѐдан убијо ту у Јежевици ђѐвојку своју, побјегла за другѝга; ђн дошо трѐѐ вѝче пот прозор и убијо. И то се тад прѝчуло, и сад не смиѝш да се обећаш, каже: „Ако се ниси обећала, ја сам ти довела ђву жену, и да нас послушаш“. Добро, реко ајде. „Ђѐ ти је мајка?“ Реко туј у комшилуку, на пиву. И каже ми д-идѝм ђма да је зѝвнем. Добро, реко ђдок ја. Њиѝ пет сестара, нису имале браћѐ. Али њѐга сматрала ко брата. ђндај ти дође моја мајка. Тетка мене каже: „Ајде да видѝмо имаш ли шта спремљено, од^т спремѐ, знаш“. Реко имам нешто, имам ћилиме, двоѝ-трѝе чарапе. ђндај се то вѝзло, спремале се чарапе; реко имам, тата ми је дѝнијо. ђндај није било, ратно време, дѝнијо ми тата за бѝѝелу постаљину. Би њима мило ђе то мало нешто имам. И уђѝм у кућу, моја мајка дођѐ, каже: „Шта је, сѝстро?“ „Довела сам ти ђву жену, препоручила сам Виду за њѐног сина и да ме послушаш“. Ниѝко

менē нē пītā дā ли ја вѡлим, дā ли нē волīm тѡ. И дā ли га знāм. Реко ја њēгā нē знāм. „Знā ѡн тѡбē, виђѡ те у Каменици, на вāшеру кат си била, да нас пѡслушāш“. Причаше ѡне, причаше, причаше. Спрѣмим ја рúчак, ѡнā свѣкрва кāжē: „Имāм ја јѡш једнѡг сина млађēга, он нїе слúжиѡ вѡјску, али смо рāди да га жēнимо прие вѡјскē, имāм шћерку, спрѣмила сам јој свѣ, нēмаш нїшта тї с њѡм да ткēш, да рāдїш“. Ё, дѡбро, ја ѡндāј, то било у четвѣтак, у пѣтак да дѡђе мѡмак да се видимо, а у суботу да идū да глѣдају дѡм. А у неђелу већ одрѣдили.... Ѧндāј то било тākѡ. Мѡја мāјка кāжē: „Штā ћеш да кāжем?“ Реко кāжи да дѡђе он сўтре, да се ми видимо вѡе, да поразгѡвāрамо, па ћемо дāљē рѣшити; кāже дѡбро. И испратимо ми њїг и ѡдоше, била ми нēкā дūња родила, вѣликā, ѡтकिनѣм двїе дūње; реко понѣси ѡвѡ тѡј шћерци. Њѡј мило, ѡдоше. Кад бї сўтрѣдāн, рāно, ѣво идē ѡн са Бѡривојем (нēкї Бѡривоје, кѡмшиѡ мѡј, имѡ имāње вѡђе), кад идū њїг двѡјица, ја бржē се нāкѡ нēшта спрѣмик, ѣто ти иг, пīта се ѡн, дѡђе ми чїча, ѡдоше ў собу, причају; ја спрѣмам вāмо кāфу, рúчак. Али ја, како гѡд уїђем, он менē прāтї, нē сēћāм се ја да сам њēгā видила ћē на вāшеру. Ѧвште, близу, Дѡбрїња и тѡ, нїсмо се видели. А ја ти ѡндāј спрѣмик рúчак, зѡвū ѡни менē, да ја кāжем свїђа ли се ѡн мēне, а ѡн се изјāшнāвā да се ја њему свїђам, и да је ѡн менē прāтиѡ на вāшеру и свѣ тѡ. Ѧћē да пѡслушā мāјку и кāжē: „Да сўтре дѡђете да глѣдāте дѡм“. И јѡн менē зѡвѣ, изāђе ѡн пѡсле. Ајде кāже да пѡпричāмо, да дѡђеш сўтре да глѣдāш дѡм. Реко нїе тѡ јѡш ѡбичāј. Реко нēћу ја, вјѣрујѣм мѡме чїчи и мāјци. И дѡђе туне до тѡг тѣтка. Па ѡн мēне кāже: „Слúшāј, нāћи ћу те ја у мїшиѡј рúпи ако ме слāжѣш“. Тākѡ сам рѣшила да њу пѡслушāм, јер сам ја се дѡста плāшила као ћѣвѡјка, и јѡна ѡдѣ у Бѡдград, по дѣсē-дāнā, двāес, ја ѡстанѣм сāма са брāтом. Па кāжē: „Нѣмѡј штā да чўѣм ја за вāс, да нē вāљā“. И дѡшли вѡђе, глѣдали дѡм, свїђѡ им се.

Тежина се некад сејала

Пѡсијемо и дѡбро зађубрїмо и ѡндāј ти ѡне израстū вѣликē, изāђемо, пѡчупāмо. Свѣ се знāдē кат су зреле. Почупāмо и пѡсле засчїѣчемо, расчїѣчемо ѡнѡ што је дѡље у зѣмљи. И вѣжемо тākѡ у свѣжњић и тѡ ти ћѣрāмо те кїселїмо. Пѣтнѣз дāнā да стѡїј у води, звāло се мѡчило. И пѣтнѣз дāнā стѡїј у тѡме мѡчилу. Ка-дѡемо пѡсле да извадїмо, ѡно се ўкиселило. Лчїѣпо дѡгнāмо кўћи и застрѣмо те се ѡсўши, лчїѣп дāн чѣкāмо и ѡндāј нāђемо трлицу; звāло се трлица, двā кѡца — један тāмо, један вāмо. Између вијемо са тѡм трлицѡм, и тѡ је било дѡста тѣшко, али ипāk се тākѡ мѡрало. И ѡтрлїмо тў тѣжину, ѡндāј нāђемо грѣбене те огрѣбѣнāмо и нāправимо кўћелје. Е сād от повјесāмā прѣдѣмо ѡснову, те нāвијемо от кўћелѣя пѡтку. Ткѣмо или шијемо кѡшуље и коѣшта. Е тѡ ўрѣдимо и тѡ пѡсле зѡвѣмо прѣло, или ми стїжѣмо сāми да тѡ прѣдѣмо и изаткѣмо ў зїму, бчїѣлїмо и шијемо вѣшеве и ѣто тākѡ ти тѡ, сїјāла се ѡндāј тѣжина.

Вида Јевтовїћ, рођена 1931. г.

ГОРЊА ДОБРИЊА

Мрсно извињење

Знам, то радили су и Ђужицу неки, и кажњавали су жене. Ова ђвде, она је платила неки дан двјеста иљада. Платила, нашли су да е мичешала нешта у кајмак. А мој син, и јон продаво исто кајмак, а она побјегла, потље је уватили опет, морала да дое тезги. Каже испекција дошла код мог сина, нека женска била, и јона тражила на пробу кајмак, он њој дао: „Изволте, изволте, госпођо, узмите одакле ђдете“. Она узела једном, па другј пут, трећј пут, а он мало ђтворен на рјечи па каже: „Гђснођо, прђба се једарђд, а не прђбаш неколко пута, по пуну кашу!“ Знао је он да је она испекција. „Зпаш ти ко сам ја?“ Он каже: „Ја знам, ал није рђд да ви неколко пута узимате кајмак, па ти ћеш, жђно, да се наједђш мрса цаба“. А она велј: „Ај ти са мном“. Он јој да кајмак: „Иди ти тамо, ради с тим кајмаком шта ђнеш. Еве ти, нђси све, ако нађеш шта фалјнкђ, сјђци ме ђвде, ако не нађеш, шта ћемо ђндај“. Каже ти ђна жена: „Ајде момче, ајде са мном!“. Отишли тамо, насули нешто у ђнај кајмак, йсправно, нема ништа. Потље она каже: „Извини!“ А мој син њој: „Дђбро, сад, извињи — не извињи, как-ђнеш и ти, ја знам да сам на свђме правцу, нећу да грђђшим дђшу и мђју ћђцу трђљем“.

Како се вари млеко

Садт то слабо кђ и сирј, има пђједјниг. Кајмак се производи у млђђку. Млђђко се вари у шерпама, и ђндај се купи, вако турјш шерпу покрај шпђрета. Нђсиш у мљђкар, или у шпајиз, и ђно се стђгнђ, потље млђђко сипаш у јђдну шерпу. И то се загрије, сад се кунује и мања, сирјште, свињско, гђвећђ, јунећђ, ђнај, јунаца, јачђ сирјште. И то саставим са млђђком, са соком. Па после постђји неколко дана и са том чђрбђм сирјим. И узимаш и дђљиваш после. Сад народ олакшава себе, неће да прави сирјште, неће то да чува. Ја сам и сушила, заклали неко јуне, сушила. То се тако ту купи сир. И то се стђже у грудњачу, ђндај се после ставља у чабар, тако се то после нђси и на пијац, те се продаје. Кајмак исто, ево баш сад да ти донесђм, да видиш. ђндај ђставим да сазри, продађмо млђђко и ђво чјсто турјмо у посудицу. То се тако радј, ђто, ђво ти је производња наша. Качкаваљ тај нјсам радила, али чула сам да се радј. То е исто од млђђка, али се не сирј. То се мђти. Кјселђ млђђко, то се заксели млђђко, извади се од пђвлакђ те се ставј да се заксели. Замлачим ђварено и сипам у топло млђђко, држјм крај шпђрета, ђмлачим, ђјутру нђсим. И ђно се дђбије кјселђ млђђко. Тако ја радјим. Па сад ми то држјмо у шерпама, а раније држјали у карлицама. Кајмак вђташ у карлицама, то дрвенђ вако доћђ, то се туне разлива млђђко; и у кравлјачу се музло и после у бакрачима, ђ чем кђ је имђ. Некаде је било, на веригама, дрвенђ куће. Вериге се ђјесђ, па бакрач бакрени, и ђ томђ се вари и млђђко, и то се нђси са вргом, неким званим вргом. Врг је то као тјква, сјје се, ал само има мали ношчић, вамо има ручку, није тјква, ал тако сљично. Просјђђчђ се јђдна четвртка, и ђзмђш ђнај вамо, има дршку, ђну дршку ђзмђш, и вђташ тим вргом, лђђпо се то ђчисти, и ђперђ. Нема никакђ унутру прђвђштине, и из

бакрача заваташ и сипаш у карлице млџеко. И ондај то се млџеко носи у мљекар, кајмак исто на шерпама.

Старо доба

Само тако је то било у старо доба, кад сам ја била мала, можда четири-пет година била; то пантим добро. И ватра гори у кући. Ватриште. Црепуља се турји на дрва, она се угрије, туне турји лонац, са смоком, куваш смок, ту се грије и умџеси се љеб туне, па турји се вако једно дрво, једна округлина, а вам има дршка, и јона турји туне тај љеб, спљеска га, уреди га љуцки, а ондај у црепуљу саспе, а ону црепуљу у врну; имо лопар, зове се лопар. Стресе оно у црепуљу, и наспе по ономе љебу. Одозго узме жерави и наспе по ономе љебу и покрије пепелом, покрије. Туј се пече љеб и смок се кувā. Ја седим крај шпорета, крај оне ватре. Ја сам спрљила ногу, пантим добро. Пошћо мој отац да чарне ватру, оно доље преврне се лонац и мене она вода, сва она вода, онај смок, падне ми на ногу. А пантим, можда ми је било четири-пет година, вуде, вуде ми је све ово било изгорело.

Лџепо је било огњиште. Усред куће направљено, то е огњиште, озидано циглом, а цигла вако на крлак стављена, да не би спао пепео тамо. То ти је огњиште, што ти ја причам. Ложимо, а горе су вериге, окачене о греди, и јоне вериге држе бакрач, то се на кук вако закачи, и оно се вари доље млџеко, лажиш ватру, и вариш млџеко, и то ти ја причам. И има ватриште, машице, оно што држи ватру. Ватраљ има исто, вако дође и вамо дршка, ко шака дође вамо, испљескано гвозђе, то се зове ватраљ. Машице, кукача, и сад то све има у кући, све ја то знадем, све ја то пантим.

Само да на хлеб личи

Кад је било мој муж радио, угаљ копо, давали му брашно, следовање неко, и давали му ражано брашно. Лџепо бидне, дое мало плескаво, некако дое гњецаво, није баш тако лџепо ко кад мџешаш с овим брашном; оно је лџепо са шеничним брашном... Е развије се јувка, јувка се развије. Развучеш на сто. Мџешаш кајмак и сир, правиш шеничну, мрсну. Ако правиш од јабукā, јабукā настружем, настружем, и ондај узмем лџепо чаршав по асталу, и јон се само савије тамо. Турим у плек, исџечем. И савијам, савијам, вако на округалац, па се потље сџечу комади, мислим, парчад, у плек... Па ето, просие се брашно, па ондај у шавол, исто као ово фластично, само дрвенo, направљено као корито, вако дође ко гoј коританце. И било нешто, звато нањи, и онде просиеш брашно, мањ шенично, мањ кукурузно, мањ како било. Просиеш лопатицом, одмјераваш брашно, колико треба, колико треба љеба. Све се знаде, све има своју мјеру. И ондај, умџесиш љеб, тураш у плек, печеш, тако шенични, тако кукурузни, тако то све. Нање су же тураш љеб, мјесто креденца, биле су нањи, како да кажем, код нас је било. Ко пола кревета, вако, са поклопцом, великим поклопцом. Као гој сандук, само вако дубоко, и туне ставиш љеб, ставиш ћасу, земљане ћасе биле, земљани тањирџи, и ондај кад те прибереш, опереш судове, ти туриш, у нање, туриш туне те склониш, да

ти нѣ би маџка обѣрила и да се шта нѣ би полупало. Све се то склони у тој наћи. Није креденца било, није ормана било, није ништа било. Ја пантим, у мом роду, брвњара кућа била; сланина се објеси вако у брвњима, те се суши, нађе стоѣ, клупе дрвенѣ љоко, е то ти ја пантим од малиг нѣгу како е то било, и те нађе, и све. Погача, прѣва погача, најљеша ти је у црепуљу. Онѣ што ти ја реко маљонрије, ватриште. И ту се грије црепуља, доље цигла, ударена цигла и блѣто. Е ондај погачу стављаш доље на циглу. Лиѣпо перушкѣм обришеш циглу и ондај онај лѣпар, што ти ја реко, у лѣпар ставиш тѣсто, погачу мѣсиш. И ондај тѣрим у то брашно, закувам лиѣпо. Натиреш, натиреш, док се онѣ тѣсто свѣ љдвој од суда, и од рѣку се љдвој. И то лиѣпо савишеш, на лѣпар, и разбришеш онѣ доље прочѣље, разбришеш, и ондај ставиш доље на онѣ циглу. Одѣзго црепуљу тѣриш врућу, добро поклопиш погачу. Одѣзго тѣриш ватрѣ, по црепуљи, покришеш, после печеш. Овако замѣташ око рѣке, нѣне да се слѣми кѣра. Замѣташ око рѣке. Укус, и данас-дањи ми је слѣтко кат се сѣтим да сам јѣла ту погачу. Нѣма сад дрвенѣ кућѣ, нѣма прочѣља, нѣма црепуљѣ. Ёто, причала моја маџка, кад је бѣло тѣрски рѣт, мој љтац бѣло у рѣту, а љстало ѣтѣоро ѣѣѣ кѣт кућѣ, нѣма лѣба, нѣма ништа, она е брѣла кѣмпир, брѣла. А брѣшна по малко имали, само малко умѣшѣла туње, суд вѣта то тѣсто. Вѣта ту лиѣтину, па љбарѣ тај лиѣс от кѣмпирѣ, и нѣка трава, трава лѣбѣда, трава растѣ вѣсоко, а имајѣ лиѣске крѣпне и то е ѣиста трава, лиѣена, и бѣрила у врућѣј води, ко гѣј зѣље. И ѣсѣѣѣ то сѣтно, мѣно се ѣсѣѣѣ, закува се и испѣѣ лѣб. Е то ми је моја маџка причала да је она лѣб прѣвила од травѣ, од лиѣста, од кѣмпирѣ. Па малѣ мѣшѣли брѣшно, само да може да се ѣвати да се испѣѣ. То е рѣтно врѣме било, тѣрског рѣта.

Одевање

Њвце се шишајѣ, маказѣма, и имајѣ прѣвѣ љвѣарскѣ маказѣ. Ошишајѣ се љвце, па се ондај лѣпо ѣгрије вода, па се перѣ вѣна, па се сѣши. Грѣбѣнали то на рѣке, грѣбѣне звѣнѣ, кѣповѣли, то смо прѣрађѣвали. Слѣжи она от ѣарапа па све на ѣѣѣ што трѣба љбући, и крѣвет намѣстѣм да лѣгнѣ, да се покриѣ, и тѣри поѣда се. И одѣло се прѣви љ-тѣга, панталѣне, капѣте, ѣарапе се исплетѣ, ѣѣмпер се исплетѣ, све то је од вѣнѣ. И ондај се ткѣ, ћилими, па се ткѣ сеѣѣде, па се ткѣ прѣкрѣѣѣни, рѣзнѣ ѣљинке... Кад није имало да се кѣпи, ондај ѣарѣд рѣдиѣо рѣзним ѣѣѣнимѣма, кѣпо жилиѣе од љра, и ѣѣштиѣо кѣре од љра, жиѣе, па се љѣило. Па ондај брѣна ѣѣма, ѣѣѣѣѣ бѣѣно ѣсто, дођѣ малѣ блѣѣѣ, како е мѣрало, брѣзову кѣру ѣѣштиѣи. ѣѣѣѣ се кѣра, па се у онѣј ѣѣрби после љѣи, па сам љѣм мѣме љѣила и ѣѣмпер, и све, кад нѣма дрѣго... Крѣпарѣ се ткѣ љ-дрѣња, мѣсим, от кѣшуља, од нѣѣѣѣѣ вако, сѣѣѣѣ се, крѣпе се сѣѣѣѣ, и љснѣѣ се, љпрѣѣѣ, ѣсто тѣжина, от кѣнопаља, ѣсто се љпрѣѣѣ од тѣжинѣ, па се ѣѣпрѣѣ љснова... Е гѣбер, тѣко ѣсто, тѣко од вѣнѣ, то е ѣсто од вѣнѣ рѣѣѣно, и љснова и поѣка, ко прѣсти дођѣ она рѣбра, звѣни гѣбер. Слѣжи за покрѣѣѣѣ, што сад ѣѣрган љпоѣрѣѣѣш. Кѣ има гѣбер, то ти је љѣг љѣѣѣѣ, покриѣ се са ѣѣм, ништа топлиѣѣ није било.

Олга Малѣпараѣ, рођѣна 1916. г.

Бели цвет

Па ёто ти, како има, обично капут л'јеп, обучени, панталоне, ципеле, тада је то такò време било. Није то баш нешто било, чошнò од'јело, војничк'и капут и зубун. Чоа плава, па везено онò, знаш. Зову шумад'инска ношња, е. Е тога времена старòг, било је чошнò од'јело, кò нема чошнò од'јело, он обично капут, нешто, мислим, направ'и. Ко е мòгућан да купи чошнò од'јело, то ти је било, и ђевòјке л'јепò се спремале, свиленè аљине, већина је аљине носила, бјелина, то није било. То ти је вамо почело, млада се нос'и у бјелини. Нико није у нашему крају младачакò од'јело имò, а мòја сна из града, и јона каже: „Ја òћу тебе да обучем вако“. И она ми је купила аљину, рукавице, она ми је све купила, мòг брата жена. Па каже она мене: „Òћу ја тебе да обучем као у граду што се нос'и. Нећу д'идеш ко селанка“.

Била сам ко цв'јет, он'ај б'ијели цв'јет, така сам била.

Грозда Марковић, рођена 1906. г.

ДОЊА ДОБРИЊА

Добар је занат ковачки

Рођен сам дèвестò шестè, тринèстог априла. Имò сам пуну кућу ч'љад'и, нас сèдморо у кући, ч'ичу и оца, и имò сам мајку и стрину, ч'ичину жену. Ја сам се одметнò са другòг р'азреда òснòвнè школè на зан'ат. Нагòворим оца да ме вòди на зан'ат. Ђе ћемо, Ужице реко. А вòлио сам ковачк'и посò, примили ме мајстори, ондај б'иò так'и з'акон. Ако не д'омирим школу, мòрам напуштити, нè смијем бити у граду. Мòрам у школу каже ићи, а дањи зан'ат учити. Ако то нећеш, ја те мòрам да распушт'им, нè смијем да те држим. Мајстор ми такò казò. Ж'ао ми да уставим зан'ат, навалим на учèње. Сад мòрам да учим, да д'омирим òснòвн'у школу. Онда је било такò, четр'и р'азреда òснòвнè школè, осмољеткè није било, није било осмољеткè. Ја р'ешим да учим. Ако успиш да положиш два р'азреда, за гòдину, п'ушка си. Запнèм ја. Нећу да зауставим. Положим òба р'азреда са òдличним. Са òдличним положим. Ја наставим, мòрам да учим занаск'у школу. Мòрам да учим мал'у матуру. Нема другè. Јер ме мајстор мòже да отпушт'и, ако нећу у занаск'у школу. Занаска школа била свима занатлијама, онда е била Ужицу, према суду òкр'ужнòм, и мòрам у нећелу у занаск'у школу. Све занатлије, и сви заедно. Мòрам, нема другè. Свак'и сам положио са успеком, свак'и. Мајстор ме завольò, тражи од мòга оца да ме да, да ме посин'и, није имò ћецу, жена није роткиња. Мòј отац запò, па нè да. Имам јòш два с'ина каже, у Добрињи кòт кућè, па узми кòг òш, а Милована ја не мòгу да ти дам. И нè даде. Положиò са òдличним и помòћничк'и испит и мајсторск'и испит. Положиò са òдличним. Мајстор ме нагòвара да ја, почè ме плаћати, како ја то положиò и успиò. Почè ме плаћати мјесечно. Ја глèдам само да òстанèм код мајстора. Сèдам гòдин'а радик. Почн'у ме мајка и отац клèти. Ајде да идеш кући, мајстор каже, не вреди. Окупише ме клèти. Òћè ме кући и бòг. А мајстор, све ми мјесечно плаћò, како сам постò калфа, он ме је плаћò

редовно мјесечно. Нисам стіло њи, имало је ту ковачницѧ, двадес њ двије Ужицу, ковачи се населили. Све врата до врата. И помоћнички испит ја положио, и мајсторски. Саѧ могу да држим момке кот кућѧ, отворим ковачку радњу. Отворим, и момка држим. Ђе сам подносио молбу, прву за помоћнички испит у Сараеву, па ако ми одобрѧ, они према подацима мојим, ја сам положио. Ако не одобрѧ, ја морам још један испит полагаати. Ја положио први испит, и дође ми писмено и-Сараева, каже положио си са одличним, али не мош радњу држати ни момке, док не положиш тај главни мајсторски испит. Каже мајсторски испит. Мораш послати податке у Београд, у Занаску комору у Београду. Ако ти примѧ — примѧ, добићеш писмено. Дође то из Београда, положио си, са-ти трѧба, знаш, закон. Малу матуру си полагао, како момке можеш да примиш, па зато си учио малу матуру. Момке можеш да примиш кат који намјри четрнѧс година и имѧ четри разреда школе основне. И зато сам полагао малу матуру. Е сад можеш, ти си полагао малу матуру, ал ниси извршио пробу, само у присуству мајстора, тијег ковачѧ, коѧ ти власти одобрѧ. Ко ми одобрава, каже окружни суд, он ми одобрава. Ако положим, морам њи у канцеларију њима, да чиниш, да те питају. Мораш знати основицу от колико година примаш момке, то мора бити са четри разреда основне школе. И дошло ми да сам положио. И у Београду на прби тој коју сам радио у присуству, кога су они одредили, мајстора, кога они одредѧ. Ајде, каже ради. Даћѧ ти се момак, помоћник, да прѧвиш сикиру. Судиѧ ће да сѧди, а онај мајстор ковач, он ће да глѧда како радим. Добик момка у оној ковачници, нисам у којој сам учио. Начиним сикиру от кило и по. Тако ми је задато. Па добро, судиѧ није знао о ковачу, како се челик удара, али је знао онај мајстор ковач. Судиѧ све запитуѧ, каже је ли тако како он то прѧви. Јѧс, каже одлично. Одличан је. Рад њѧгов сасвим је одличан. А би ли ти каже прѧвио браѧву да пошаљѧ еснафу у Београд. Реко ја би. Да начиниш, и да је пошаљѧ у Комору занаску, у Београд. Оћѧ они да твоју браѧву цртају. Само рѧци оћеш ли. Платиће ти браѧву. Ти удариш картицу, привѧжеш на њу, или да примиш парѧ, да ти пошљѧ. Реко ја оћу да ми се врати. Вратиће ти се, рекоше они. Ја одѧм, дође мене браѧва и дође ми ше-стотина динара ондашњиѧ, награде, што сам ја начинио, наградили ме. Понесѧм ону браѧву, салећели мајстори, оћѧ да купѧ браѧву и бѧг. Двојица дошла, оћѧ оба, а једна браѧва. „Шта би ти иско за браѧву?“ И онај један држи браѧву у руци, а други стои, ако ја не погодим се са њим. Реко ако оћеш, ако неш, носим кући. Ше-стотина динара, колико сам примио награде, и толико да ми даш. Новчаник ти ономѧ у шаци, даде парѧ мене у шаку, а онај други каже: „Е прѧвари ме, прѧвари ме ти, ја сам мислио, ко сунце јарко, да е моја браѧва, само сам чеко да каш, ја пристаѧм на толико“. Човек био солунац, и мој отац био солунац. Он са моим оцом био на Солуну. И он је стіло за сина да узме свѧг, али онај што е први узо, он не пушта браѧву и-шака, вадѧ парѧ. А онај ми оћѧ каже: „Слушај, сад си ме туј прѧварио, само да е пушти, моја би била, ја би још дао за браѧву, али ти пристаде“. Али нисам мого ништа д-урадим. Браѧву сам већ прѧдо. Кад после дође, молим те, у гвођђари прѧдаѧ се браѧва. Они узѧли план, и учинили, само нису могли да извѧзу, ја сам вѧзо у пераице (?), прѧвио, само нису могли да извѧзу, нити су могли да наоштрѧ да добро сѧчѧчѧ, него само брусили мало. Иста

òнā брāдвa, кáзò би да сам јā нѸ правнѸ. Такò ти тò завршик, тāj пòсò дòбро. Пòсле сам дрџò мòмке, и свè е лѸèпо бѸло.

Крвaв, а нисам рaњен

БѸло сам кòт кућè дèвесто чèтрèс првè. Мобилизација бѸла. Јā сам бѸло артиљèрац. Рaт је рaт. Нèмаш кѸд, мòраш д-идèш. Кад ùдарѸ Китлер, мòлим те, òн ùдарѸ дèвесто чèтрèс првè, и вòјска се пòкупи, и мòраш дрџаву да брāниш, своју òтацбину. Првò смо òтишли у Ниш. У Нишу се бaвили сèдам дaнā, а нaлѸèнè авијација нèмачкā, запaлише Црвени крèс у Нишу. Сад мòрамо мѸ да òстѸпимо, òстѸпимо преко Ыбра, сèдам Ѹлāдā вòјскè, бѸла тврџава тò. Али јā нисам ни знāо, òтку-знāм, вòјска је вòјска. Нèрасмо преко Ыбарскè Бaњè, òстѸписмо, ђè се ùселѸмо, мѸ нѸг гaђāмо, у авиòнима. Дòђемо до Крагуèвца. У Крагуèвцу, мòрамо сaд òпèт да крèнèмо дaљè. Нèма, вòјска, дрмā ли дрмā, зèмљa се трèсè. Ако смо дужни да понѸштимо тòпове, ако нас òпколè да зарòбè тòпове, Ѹмали смо мèтaлнѸ бòнсек да сѸчèчèмо цѸѸви. Са нашѸем тòповима, свè е тò спрèмно бѸло. Али нѸђè не òстаљāмо тòпове, вѸчèмо. Крèнула вòјска, сèдам Ѹлāдā, и дòгнāмо и тòпове. Дòгнāмо свè Ўжице. СвѸèтла нèмā у граду, рaтнò дòба, нèмā нѸђè свѸèтла. Пèт вòзòвā нас сaчèкало ЎжѸцу, потòварѸмо тòпове, потòварѸмо òпрему и да крèнèмо ù зору, да Ѹдèмо ДѸбрòвнику. Кад је бѸло òко јèдан сaт, пòсле пòла нòни, Нèмци ùдарѸли на Вaљèво, на Пòжегу, и крос Кòсèрићè, али нѸђè пѸт изграђен. У Црнокоси вāмо, вāмо кроз БѸлòпарицу, изрaдили прѸђè, нèкѸ Милèнко БòсѸлѸчић погòдиѸ да прèсѸèчè пѸт из Кòсèрићā, кро-стѸиèне у Пòжегу. Али рaт ùватиѸ, и јòн га нѸђè намириѸ, до половинè. Нèмци дòђу нaсред, пѸта нèмā, òни се вратè у Кòсèрићè, вратè се у Кòсèрићè и ùдарè на Црнокосу, ЎжѸце. È, ЎжѸце, мòлим те, òко јèдан сaт òни су стѸгли. ВѸрè из ѸниѸ тèнкòвā, свѸѸ пèт вòзòвā, нѸђè тò бѸло òндај шѸрокè прѸгè, ùски кòлосèци. Ко òста жѸв, òста. БѸло сам по прèсима крвāв, и шѸњèл и свè. Крвāв, а нисам рaњен. ВѸдиѸ сам кад је пaлa грaнaтa, у вaгòн òзгòр прòбила. ВѸдиѸ сам чòека кад је прèсèкла преко срèдинè. Крај мèнè је сèдиѸ, сèдиѸ на пaтосу, нѸсмо Ѹмали клѸпā. ПрèсѸèчè га преко срèдинè и шè-секундѸ, нѸђè жѸвиѸ вѸшè, издaнò. Дaљè јā нисам знāо ò сèбе. Нисам знāо и гòтово. Кат сам дòшò сèбе, нѸђè нисам рaњен, а крвāв, ја се нaђем у ùжѸчкòј бòлници у Крчагову. Ја се поврaтиѸ, кòнтузовāн, рaњен нисам.

Повратак из зарòбљеништвa

Дòђемо òвде, тѸј код Скрапèжа, код зaдругè, јèдна кѸћица сèоскā, жèна Ѹзађè Ѹс кућè: „Вòјничè, òтклè Ѹдèш?“ И плачè. Реко Ѹдèм из нèмачкòг лòгора. „Јòј, јеси вѸдиѸ, Ѹмāм и јā сѸна, али нèмā га, нè знам ђè је òн“. Реко нaс òсамнèс Србā је бѸло свèгā, ја нисам пòзнò вāшèг сѸна, или нѸђè с нāма Ѹшò по јèдиницāма, а мòжда је нèђè зарòбљен. Кaжè: „Ош јèсти?“ Јā, јèò би, нисам нѸшта òкусиѸ сем вòдè. НaсѸла лòнчић пасѸља кѸвāна, мaлā синѸца, ù кући, брвњарици, кѸћа преко Скрапèжа òдмā, како òћèш прòдaвници. Жèна нaсѸ òнòг пасѸља, лèб врѸћ, и òдломѸ кòмaд, па тѸрѸ. ТрèћѸ зaлогāј кад сам прòгутò, дaљè ò сèбе нисам знāо.

Нисам гуцнѓ трипѓт кaшикѓм смѓка. Прѓтурик се тѓј. Кад жѓна зaкукa: „Кѓку мѓне, ѓтку-те узѓк, кaзaћѓ да сам те ѓбила“. Јa двaнѓс дaнa нисам у стѓмaк ништа тѓриѓ. Ја сaмѓ jагмим да идѓм у Дѓбрийну кѓћни, да ѓграбим, да ѓићем жив ѓ кућу. ѓна мѓне ѓнaј кѓмaд лѓба тѓри у шињѓл. Кaжѓ: „Ако мѓш грѓдом, гризи, смѓк нѓ мош да пѓнесѓш“. Кaкѓ, то сам дѓниѓ у цѓпу, нисам смѓѓ, само jагмиѓ, да ѓићем ѓ кућу. Дѓћем кѓћни, лѓжѓ сам бѓгами jѓдан мјѓсѓц ѓ пѓ, сaмѓ сам пропѓштѓ млѓѓка по jѓдну кaшику ѓ себѓ. Јѓдва прекѓстак жив. Празна црѓѓва била, али смѓк, рачунaм, нѓ би прошѓ крозѓ црѓѓва, кѓја су била слѓпљѓна. И тaкѓ мјѓсѓц ѓ пѓ лѓжак на пѓстѓљи, по кaшику млѓѓка, док се не поврaтик. Пѓсле сам пѓчѓ пѓмaло, пѓмaло лѓба jѓсти, и ѓ-тадa више нисам пред лекaрa дѓшѓ, није ме ништа бѓљѓло, ни дaнaс-дaњи, ништа ме није ѓ-тадa бѓљѓло. Нисам се лѓѓчио, тaкѓ је живот пѓстѓ, штa се дѓчекa.

Милован Коларевнић, рођен 1906. г.

ДОЊИ ТАОР

Матори помрли, а млади отишли

Као jа прѓво д-ѓсловим мѓје ѓме, Трифѓуновић Алексaндар, из Дѓљњѓга Таѓра, испо-Пѓвлѓна. Мѓгѓ би мaло причати нaјвишѓ ѓ мѓме ћѓди, кaкѓ је ѓн мѓни прѓје причѓ. То е мѓжда било, око пѓдѓсѓте гѓдинѓ, пѓдѓсет прѓве, пѓдѓсет дрѓгѓ. ѓн је нaјвишѓ живиѓ у Пѓвлѓну. И у Пѓвлѓну је ѓн чѓвѓ ѓвце. И бѓѓ преко црѓѓла лѓѓта, на примѓр, и ѓ зѓму. Ја сам сa ѓним разговaрѓ. Ми смо пѓсле вѓкли сѓѓѓно ис Пѓвлѓна, а ѓвде држaли ѓвце. Али је ѓн мѓни причѓ да нису ѓни ѓмали сa чѓм да вѓчѓ. ѓмали су вѓлове дѓбре, али није ѓмaло кѓла, и ѓндaј, чѓкало се ѓ зѓму да се свѓчѓ тѓ сѓѓѓно. ѓно преко зѓмѓ ѓдарѓ снѓѓѓг, нѓ морѓ д-ѓзѓћу гѓре. ѓн држѓ ѓвде у Пѓвлѓну. И jѓн бѓдѓ гѓре, а зaтрпa снѓѓѓг. ѓн је причѓ кѓлко бѓдѓ дaнa, да нѓ морѓ д-ѓзaћу ѓдaвде и-сѓла и да ѓзнесѓ ѓѓму рaну гѓре. И кaжѓ ѓн: „Дѓѓѓте, jа сам нaјмaњѓ, преко зѓмѓ, по пѓтнѓз дaнa ѓдгртѓ свѓ снѓѓѓг и кѓпѓ дѓљѓ, било као бѓкѓрѓ ѓнѓ, као бѓѓѓли лѓк, и сaмѓ сам тѓ jѓѓ“. Ја га пѓтам: „Па кaкѓ си мѓгѓ стaлно тѓ jѓсти?“ Кaжѓ ѓн: „Кад мѓраш, ѓнда мѓраш“. И тaкѓ смо разговaрaли. ѓн је ѓмѓ пѓдѓсѓт и дрѓгѓ гѓдинѓ, ѓмѓ е дѓведѓсѓт и чѓтри гѓдинѓ. Ја ѓѓга пѓтам: „ћѓдо, штa мѓслиш ти, кaкѓ ћѓмо ми проћни, и кaкѓ ћѓмо ми доживити твој живот да бѓдѓмо ко што си ти?“ ѓн кaжѓ: „Дѓѓѓте, нѓћѓте се ви мѓчитѓ ѓнaкѓ кaкѓ смо се ми мѓчили, јѓр ми нисмо ѓмали могућности“. Није ѓмaло ни кѓла, сaмѓ сaѓѓни били, а кѓла била дрѓвѓнa и тѓ је се мѓчило, није ни мѓгло да се тѓварѓ, није ѓмaло ни пѓта. И пѓсле, кaснијѓ, кадѓ сам jа већ мaло и пристигѓ и тѓ свѓ, ѓно е се проширило, пѓстигло се, и држaли смо вѓлове, дѓбра кѓла, вѓкли смо и дрѓва у Ваљѓво. ѓмaмо ми у Пѓвлѓну шѓму гѓре, то свѓ ѓмaмо, и велкa површѓна, и зѓмљѓ. И када кѓсѓмо, ѓскупѓмо ѓдaвдѓ по двaес, по двaес ѓ пѓт косaцa, и ѓзмѓмо кѓситѓ. Кѓсѓмо ливaду, и тѓ свѓ лѓѓѓпо бѓдѓ, пѓѓсма; пѓнесѓмо и рaкиѓ и рaнѓ, тѓ е, зѓнаш, кaкѓ е то свѓ било. Ја ѓѓга пѓтам, бѓѓ је jѓш жив, ѓн је ѓмрѓ пѓдѓсет и трѓћѓ гѓдинѓ. А бaш смо око пѓдѓсѓт и дрѓгѓ гѓдинѓ ѓмали двaес ѓ пѓт косaцa и причaли ми кaкѓ смо ми тѓ зa дaн покѓсили, дрѓги дaн покѓпили и тѓ. Да ти

кажем, дичете, лако је садт покосити, прије није имало коса, некѣ мале косице биле, мѹка је то била. И касније, после овамо, како ја знадем, увѣк сам имо добре волове, имо опрему и све, и вукли смо то. Довучемо счиено за стоку ис Повлена, што имамо. И овде довучемо и тако смо то радили. Е касније, сад, ваља Богу, у ово последње време, стигла и машинерија, стигли путеви оправљени, то све, и трактор имамо, и машине за обраду. Сад нема некога проблема за тај рад, али слабо се ради. Све некако идѹ само у град. Чим заврши школу, тамо-вамо, некако до војске и бидѣ на сѣлу, после одѣ у град, и колико има домаћинстава овде у нашемѣ засебуку и сѣлу да је младеж отишо, матори остали, помрли, а остала та земља.

Старе игре

Онај што носѣ каиш идѣ позади и јон идѣ, идѣ, идѣ, и јон држи рѹке на леђима и саде, коме ђће он да дадѣ каиш, он му дадѣ каиш и идѣ за њим. А овај што идѣ напред, он се не okreће. Онај ка-дође до овога што е ѹ њега осто каиш, он га каишом опаучи, опаучи; он почне бижати, он за њим трчи, и сад, или дадѣ другомѣ каиш или он јурѣ, или саде како он ђће, и тако е то. То ти је било. Па код нас звали крмача, јесте. То се играло, на пример, исто се скупѣ, около, направѣ се један круг, и на средини се ископа једна као рѹпа, једно удубљење, и имали сви, имали оно дрвѣће, мотке. И однај су туне, на томе мјесту, почне се оно. Однај смо савијали, како да ти кажем, или одт појаса, или от капѣ, ту званѹ гуцу. И ондај смо, овај шутне ономѣ и тако је то, правѣ, ко је достиго, он трѣба да нагна, ѹ онѹ на средину, ђе је то, мислим, ископана рѹпа. Ако се нагна онде, на површини бидѣ. Нису сви имали тѣ гуце, мотке. Него имало једно, не могу да се сјетим да ли двојца да ли четворица, са моткама, а они су гонали оно, а ови кано посматрали. Е сад, кадт овај ударѣ а не нагна онѹ, мислим гуцу, лопту, не нагнају у центар, он, знаш, више нема право да удара, мора другомѣ да дадѣ. Па играло е се то. Прстѣна је се играло, јашта е. Ја не би ти то знао како је се играло. На пример, искупи се то, ђћемо да бацамо камѣн, штѣ ти ја знам, то е ишло све по групама, већи са већим, мањи са мањим, јер ливада је била повелика, па ми ћемо на ово мјесто, а они ће на оно. И садѣ ѹзмѹ, изабере се камѣн, какав одговара, на пример, ђћемо ли са лакшим, или са тежим каменом да бацамо, и то. И однај имало, одреди се, парка. И до тѣ паркѣ мош станѣш ногом, и однај да бацаш тамо камѣн. И тамо има један, или двојца, и они су одломѣли као прѹтиће о-дрвета. И сад, овај кад бацѣ камѣн и ђе падне тамо, он побѣје онде. То, тај прѹт, а кадѣ после, после овај другѣ бацѣ, ако пребацѣ тамо, он побѣје другѣ тамо, да не би онај, да се видѣ докле је коѣј добацѣо. Тако је исто и млађи и старѣи, тако су радили. Па имало бацање камена о-три ваље врсте. Имало са рамена бацање, имало испод рѹкѣ бацање, па имало чеврне, звало се чеврна, одвѹд вако, то мора лакши камѣн, вако затурѣш рѹку па само тамо зачевѣљѣш, тако је. Са рамена је бацан мало тежи камѣн па докле коѣј добацѣ. Имало је коѣј бацѣ даље, а имало је и мање, зависѣ како ко то знадѣ и вјештином и брзином. И коло је било. й колу играју ови, мислим, старѣи момци и ђевѣјке, и ово-оно, а ми кои смо били млади и мали, ми нисмо ишли ѹ коло, ми идѣмо, јурѣмо једно друго и то све, а коло, тамо игра, свѣрач је се звѣо, свѣро, имо

кòловођа, вòдї кòло. Ђевòјке бїд̄у дò нег̄а и т̄акò ти је тò бїло. Ўв̄чїек пјєсма бїла, пјєсма и кòт кућє, на прїмер, с̄астану се јутри, вєчи, и кад је жєтва, кад је кòп̄ање, ўв̄чїек. С̄амо се пјєсма чўїє, а с̄ад ја ђвшт̄є нє чўїєм; нє зн̄а нїко да би зацїевò.

Александар Трифуновић, рођен 1931. г.

ДУБОКО

Прєслице, вретена...

Ўзм̄єм ђнò пòвјесмо, з̄авїїєм око пр̄єслице, врет̄ено, пр̄ед̄єм. Док су бїла пр̄єла, їскупи се ж̄єнскїїна дòста, м̄ушкїїне дòђє. То се пр̄ед̄є, пр̄ед̄є, пòсле се пр̄ед̄є г̄аздарици кòј̄а је з̄в̄ала пр̄єло. Пòчн̄у да їграј̄у, їмале ђнє свїралице, свїрај̄у, їграј̄у. Нїїє л̄ако пр̄єсти. Мòт̄а се на мотòвило, гòре ударї се, а дòље р̄ачв̄асто. Їм̄а, ђнò се мòт̄а, кад̄ се смòт̄а ђнò, то се нòсї те к̄ува̄ и п̄ер̄є, канч̄ело. Кат се ўкува̄ и св̄є бїд̄є гòтово, ако се тк̄є на ц̄їєвнї, на ц̄їєвнї, мòт̄аш и тк̄єш. Ис̄ч̄єч̄у ђнє кол̄енике, св̄є р̄еђај̄у по гр̄едама. То се смòт̄а пр̄еђа на т̄ај канчел, на мотòвило. Брòє се жїце, и зн̄а се кòлко се їзброїї и кòлко їм̄а ў том̄є канчелу. З̄в̄ало се, кòлко їм̄а тїїег, св̄є се брої̄ало по трї жїце, по дв̄адес̄ет. И тò се зн̄ад̄є кòлко їм̄а тїїє. И тò се зн̄а пò том̄є кòлко ћу да н̄авїїєм, да ђснуч̄єм, да н̄авїїєм. Пò том̄є зн̄аш кòлко ћеш. Ђд̄емо у пòток и пòквасїмо пр̄еђу. Св̄є пòсип̄амо, св̄акї канчел пòсип̄амо, л̄уг, п̄епо. И ђнд̄а пòсле, ка-тò св̄є пòсп̄еш, одòзгòр т̄урїш, вр̄єлу вòду сїп̄аш, сїп̄аш н̄єколко, зн̄а се кòлко н̄асп̄еш вр̄ел̄є вòд̄є. Дв̄а-трї п̄ута се тò сїп̄а. Ё, с̄утре се ўзм̄є те се ђнò пр̄етрес̄є. Истр̄ес̄є се ђн̄ај л̄уг. И пòсле се т̄ур̄а др̄угї л̄уг. Ђп̄ет се пòсле сл̄аж̄є и т̄ур̄а се др̄угї л̄уг, да се вòда ўкува̄, сїп̄а се вр̄єла вòда. Дв̄а-трї д̄ана се тò т̄акò рад̄ї. Ђнд̄ај се уб̄чїєли, бїд̄є б̄чїєло. Ўмекш̄а се. Їмај̄у гòре трї-ч̄етрї кóчића, ђнд̄а гòре вїтò, ж̄єна кòј̄а зн̄а да сн̄ує. Кл̄увч̄ад се смòтај̄у. П̄асма што се брòє т̄є жїце. Кòлко п̄асма̄ тр̄еб̄а за један канчел, и ђнд̄а тò се брòї, тò се ђснуч̄є. И пòсле се смòтава̄, вакò; е пòсле се н̄авїї̄а на вр̄атило. Кат смòт̄а ђн̄у пр̄еђу. Вакò га смòт̄а, зн̄аш.

О пољским радовима

Св̄ашта е се сї̄ало. И д̄ан̄а-се сї̄їє, али сл̄апшиїє д̄ан̄ас. Па и с̄ад̄ се сї̄їє, їмај̄у сї̄алице, кòњ в̄уч̄є, а їм̄а и тр̄актор. А кòд н̄ас ђвде и кòњ. Један їд̄є и вòдї, један др̄жї сї̄алицу. Пòсле пòсїїє п̄ас̄ул̄, сї̄їє тїкву, п̄ас̄ул̄. За п̄ас̄ул̄ н̄ачинїш оц̄ачїї, мòтикòм. Т̄ур̄є се гр̄ашке. И ђнд̄а загр̄неш з̄емљòм. Пр̄вò се ђр̄є. Ђр̄ало е се, с̄амо ђнд̄ар нїє бїло сї̄алиц̄а. Ўзор̄є се, и л̄уди н̄асї̄у кукуруз, вакò. Нас̄ч̄є-вај̄у ко гòј ш̄еницу, н̄асїє и пòсле пòдр̄љ̄а. И кат се ђнò кòп̄а, ђнò спòриїє їд̄є кат се кòп̄а. Мòраш р̄едом св̄є да кòп̄аш. И пòсле су їзумили сї̄алицу, сї̄алице, б̄р̄ж̄є се кòп̄а, л̄акш̄є кòпати, него кат се н̄акò н̄асїє, з̄в̄ало се на с̄ачму. И пòсле се, р̄едови, св̄є на р̄ед. Пл̄уг їзгл̄єд̄а, їм̄а дòље р̄аонїк, д̄аска в̄єлик̄а, а гòре дв̄є р̄учке. Їм̄а и закачка. Кад їд̄еш ђвд̄уд. Кат се ђг̄уд вр̄атїш, пр̄ев̄рне се ђн̄и пл̄уг и закачї, те пр̄ев̄р̄їє бр̄азду; їстò на ђн̄у стр̄ану, и т̄акò їстò, кад̄ пòђу ђвд̄уд, ђн̄ ђп̄ет ђн̄ај

плуг преврнѣ, и закачи, те идѣ даљѣ опѣт браздѣм... Косидба, косило се рѣчно, косама. Није било косачица њије, него људи са косама косили. Позајмица идѣ. Искупѣ се њиѣ по неколко, по десѣтак. Вичу, пјевају. Шта се не ради, шале се. Косац мѡра да биднѣ и вјѣшт и јак. Коѣ је вјѣшт да косѣ, а коѣ је бѡгами и јак. Лош не може да косѣ, мѡже али како. Коѣ је умѣо да залажѣ косѣм, имѡ ков, водњѣр, брус. Људи љзму рѡг од вола, и ту наспу водѣ, и туј после брус му стоѣ. Кат косѣ, њѣму љвѣк мѡра да је мѡкар брус. Не може да ѡштри косу сувњѣм брусом. Умочи љ воду и ѡндај ѡштри косу. Водњѣр и ков. Коѣ људи умѣу да прѡберу косу, не зна то сваки да прѡберѣ. Зна се ѣ се купуѣ. Па мѡже. Оѣи коѣ је дѡбар косац, ѡн ѡдѣ даљѣ, и прича, стао и зѡвѣ ѡвѣ: ајте, ѡвѡ-ѡнѡ. А ѡви јако ѡздѡ пѡшли, нѣсу дѡшли ни дѡпола њѣвѣ; косац мѡра да бидѣ и јак и вјѣшт. Ако с мрљѡв, ако н-умѣѣ да се снајѣ, цаба е снага ако није вјѣшт да умѣѣ да косѣ. Треба да умѣѣ да косѣ. Пѡбије ѡнај ков, чѣкиѣ, сѣдѣ чѡвек, и чука, чука. Танко, танко кат ѡткуѣ, дѡђѣ танко, та жѣца от косѣ. И пѡтље кат ѡштри, а ѡно ко вѡтра. Ако е вѣћа ливада, на средини ѡставѣ се, и на ѡтков ѡштри косу. Не морѣ д-изѣђѣ на крај. Кат се коса мѡло затупѣ, он бржѣ ѡставѣ, ѡставѣ се и ѡштри. Пѡсле прѡдужѣ даљѣ. Он ѡсетѣ да коса не сѣѣчѣ дѡбро. Имѡ власуља трава, ѡна се ѣзвѡчи испѡт косѣ. А имѡју и ѡвѣ траве, коѣ су мѡло пунѣје, љѣвшѣ, бѡљѣ рѣжѣ. Такѡ сам чула. Имѡ кат косѣ цѣо дан, имѡ, дѡђу пѡнекомѣ другѡм одт пѡднѣ. Вѣликѣ ливаде, нѣшта. И косѣ, док пѡкосѣ. Ми смо имѡли дѡље ливаду, у луци, стално смо нѡсили рану. Па сад ѡднесѣш дѡље, па слѡтко. Ја глѣдам кад ѡни јѣду, па и мѣни ѡнѡ слѡтко. Кад ѡдѣш дѡље, слѡтко ти што гѡд понесѣш, слајѣ него кѡт кућѣ. Таѣири, вѣљушке, кашѣке, свѣ. Па кад ѡгриѣ сунце, ѡнѡ се сѣѣно прѣврнѣ, ѡнѣ ѡткосѣ, растрѣсу се тамо ѣе су дебѣли, па кат се ѡсуши, прѣврнѣ се, и пѡтље се ѡнѡ купи кат се ѡсуши. Купѣ се и трпа у плашѣ. Оѣи пластиѣи вако, и пѡшлѣ се трпа у сѣѣно. Или се дѡвлѡчи кући, па се трпа кѡт кућѣ љ сѣѣно. Од навѣљѡка пѡсле стрпа плас. Привучѣ се, имѡ колац, зашѣљен тамо. А вамо ѡдарена ѡлка. И ѡндај провучѣ испѡдт сѣѣна, и тамо конопац прѣвѣжѣ. Вамо свѣжѣ ѡлку; волове закачи за лѡнац. И волови вучу до сѣѣна, ѣе се трпа сѣѣно. Направѣ рупу ѣускиѡм и ѡндѡр по двѡ чѡвѣка, љзму колац вѣлики, пѡбиу дѡбро, ѡтѡд-ѡдвѡд ѡтврдѣ. Пѡтурѣ пот сѣѣно коља, грање, да не би пѡло сѣѣно. И ѡндај трпа се сѣѣно.

Најбоље од шљива

Имѡ рањка, имѡју бардаклије, имѡју мацѡрке. И ми смо највишѣ имѡли рањушу. Кат сѡзру, трѣсу се, турају се љ кацу, трпају се љ кацу. Првѡ се трѣсѣ рањуша, ѡна првѡ зри. Пѡтље бардаклије и мацѡрке. И ка-тѡ се накупи пѣна каца, ѡна прѣвирѣ. Прѣврѣ. Е кат се тѡ слѡди, кат се дѡспиѣ љ јесѣн, то се пѣчѣ. Имѡ је пѣкад ѡни казан мѡли. Што е се некад пѣкло. Табарка, сѣпала се љ њу вода. Капак ѡзгѡр, лѣѣпило се блѡто. И тѡ е такѡ ѡндѡр било. Мѡли казанчиѣи, звали се чуѡвѡци. На ѡнѡ се пѣкла ракија. Е пѡсле дѡђѣ лампек. Бржѣ се пѣчѣ. ѡнда нѣси мѡгѡ од ѡније мѡлије д-испѣчѣш по двѡ казана на дан. А сад мѡже по седѡм-осѡм казанѡ. И прѣпѣчѣ се ракија. Мјѣри се колко имѡ градѣ, кака е. И тѡлко се испѣчѣ; пѡсле се изручуѣ у бурѣта. Испѣчѣ се првѡ шљѣвовѣца, одт шљѣвѣ. Испѣчѣ се по

три казана, четри. Па се ондај после та ракија свà врати у казан. И настави се, те биде љута. Извије љута, градирају, гледају како е. И онда почну да истаљају. От самe ракије шљивовице. Не може љута док се не препече шљивовица. Па от шљивовице се препече љута. Биде чиста, л'чeпа. Некадт су људи м'чeшали, пола ракија — пола комина, али не иде, није чиста. Ал кат се сама ракија препече, то е другo. Мој покoјни чoск, он никад није љуту пиo. Дeсeт гради има шљивовица. И он је стално пиo шљивовицу. Живиo је осамдeсeт гoднa. Он је само пиo шљивовицу. Кад неђе одe, имo је некиe другoвa, на некy свaдбу, они се мало више запиy, и пиy тако, и мало више попиy. Он је стално имo вакo, биo вакo, сeдиo код астaла. Стално имo влашицу одт пола кила. И јон, кат сeдe да рyчa, да дoручкуe, да вeчeрa, нeму та влашица тунe. Ако нeмa, нaтoчнe се. Кат кoснe, кад вакo гeшко рaднe, он попиe по ту влашицу за дан, а иначe, нaкo јoк. Није јaкo да га удари у глaву.

Казан је биo првo. Има дрвенa табaрка ондaр, имo озгoр дрвени кaпак. Па се нaспe цибрa. Онда се гoрe тyри оннe кaпак, па се обл'чeпнe oкoлo, блaтoм. Па се подложнe вaтрa. И тaмo лyлa, и тoчeнa рaкија на лyлу. Тyри се лyлa у табaрку, онa пaрa идe. Тoчнe рaкија, тaмo кaпaлицa имa, двaес кила, и тyј се пeчe. Кaпак је вeликнe, осамдeсeт килa, и тyј се нaспe кoминa. Истo гвoздeннe, бaкaрннe. Табaрка гвoздeнa, и свe. И тo кат се настави, подложнe се вaтрa да гoрнe кaкa, ништа не фaлнe. Не смнe да бидe вeликa вaтрa, oнe да загорнe. Тoчнe рaкија, ко чeсмицa. Пeчe се брзo. Пoтуримo вaмo рaниy, и оннe кaпак скнy. И само искрeнy онaј казан, oперy га. Вратe јoпe и снпaјy, нeмa да л'чeпиш блaтo, oкo кaпкa, лyлe гoрe. Лaмпек је лeвши. Мoн су кyпили лaмпек дaвнo, имали смo некy бaшчу дoбру. Садт прoпaлo. Нeмa кo да oрe, нeмa кo да oбрaђуe. Цибрa се свнaмa дae. Ц'чeлe зимe свнaмa тyрaмo, нaспeмo нeкoлкo цибрe, сплaчнa, мeкнa. Тo јeдy свнe. Шљивe трeбa одржaвaти. Трeбa кo мoжe да oкoпa, да нaђубрнe, да рaђaјy бoљe, да рaстy. Ако пoсaдиш млaду шљиву, тo e л'чeпo, бaциш мaлo ђубрeтa, мaлo л'чeпe зeмљe, oнa дoбрo рaстe. Ако не бaциш, лoшиe. Нaрoдт крeчнe, млaђe шљивe кaлeмнe, јaбукe, крyшкe. Тo се крeчнe. А мaтoрe шљивe, тo се не крeчнe.

Јабукe и крyшкe

Има кисeљкe, па кoжaрe, л'чeпe. Дoђy мaлo ко брaшнaвe, л'чeпe, слaткe, дивнe. Имајy онe пeтрoвaчe, пa видoвaчe, нeкe рaнe, пa мyклиe. С јeсeни стнжy. Кoжaрa e кисeлa. Имајy oвe нaкисeлe, кисeљaчe нeкe, кoлaчaрe, пљoснaтe. У јeсeн, oкo Крстoвдaнa, кадт се бeрy, тo дивнo бидe. Стнжy мaлo и рaниe, али онe прaвe, oнe зрy у јeсeн. Вeликa, пoдeбeлa кoжa. Кaкo кo вoлнe. Имајy зeлeнe, имaјy жyтe. Имајy и пeтрoвaчe јaбукe. Бaш oвaј мoј снн имa пeтрoвaчу. И крyшaкa имa рaзннe. Има нeкиe зимнaчa, имa кaкo кoјa. Зимнaчe билe нeкe, пa се пoсушишe. Мнoгo се нeштo сyшe. Има видoвaчa. Али кадт пoглeднeш, oпeт јaбукa пoстoјaнијa. Крyшкe су нeкaкo нeпoстoјaнe, сyшe се. Кат су кисeлe, л'чeпo слaткo oд ннг, кат се yкyвa. Кад yзрe, oнe дoђy црнe, и нисy бaш мнoгo кисeлe. Мoн ц'чeдe oд ннг сoк, кyвaјy слaткo, ђeцa вoлe.

Миланка Сретeнoвић, рoђeнa 1918. г.

ДУШКОВЦИ

Млади старешина

От пѣтнѣсте гѣдинѣ ја сам прѣузѣ старѣштво од мајке, кат сам имѣ свѣѣ пѣтнѣсѣ гѣдинѣ. Ја сам прѣузѣ. Нѣмамо скоро ништа, сад виђим ја како тамо друѓи. Има иг кой су слични мене, али нису понижени као ја, јер нису сиротиња, нису удвички син. Она е имала седам стѣтинѣ дуга. И на то иде камата. Туј ка-дође мојѣ кѣћи, кад га угледам да иде ѣгуд, ја да полудим. Били ко некѣ ортаѣи. Каѣм: „Дај мене једну гѣдину да ја старјешуѣм, па ако не бидѣ добро, ти продужи даље!“ А он мене кажѣ: „Кад упропастиш, шта ћу ја после?“ Рѣшили краву да продамо, имѣ лѣѣпу краву, да одужимо дуг. Она је ѣћерала краву те прѣдала и узѣла ѣладу дѣнара за краву, дѣнѣла. Дај шѣсет банкѣ, а нека ти ѣстанѣ чѣтрѣс да би узѣла већѣ јуне. Мјѣсечно се даѣ камата. Пођемо Ужице о Пѣтровдану, тамо-вамо појури, имало некѣ комшија, ѣтишли с нама. Стрѣго било кажљиво, кат се купи гѣвече на пијацу, или ѣвца, мањ шта. Треба да се учинѣ прѣвод тамо, то су трѣшкови тога пијаца. Е сад, кажљиво ако не превѣдѣш. Ја нѣмам дѣнара. И сад, ја сам пониѣо штрѣнгу у торби. Ако ти виђи новѣ штрѣнгу, ѣдма тражи. Новѣ штрѣнгла значи прѣдѣто-купљено, а старѣ штрѣнгла — вратиѣо си. Пођемо, срѣти ме један момак: „Јеси продавѣ?“ „Јесам“. „Кѣлко си добѣвѣ?“ „Добѣвѣ сам чѣтрѣи стѣтине дѣнара“. „Подѣј, па купи друѓѣ“. „Штѣ ћу куповати друѓѣ, кат сам купиѣо“. Преко лѣта, слѣдѣћѣ гѣдинѣ. Кѣ може, ми смо куповали за некѣ празничнѣ данѣ, као за Божић, као за Васкрс, мало сира и кајмака, е сад, кад стѣгнѣ ѣвце, нисмо ми имали ѣваца, седам гѣдинѣ није имало ѣваца. Некѣ болѣс дошла, није била кривѣца ни до чега, на ма дошло да угину. . . Е кат сам стѣгѣ ја и ѣдрѣстѣ мало, свѣ је ишло мало боље. . . Биѣо сам играч, у сѣлу није биѣо бољѣ нијѣдан у околини. Свѣ сам се дружиѣо са домѣшким синѣвима. Мајка кажѣ: „Пази, тамо ћеш виђети да је поштен са поштѣним, мангуп са мангупом, лѣпов са лѣповом. Свѣ то ти виђи, па погледѣј с кѣме ћеш се дружити. Свију слѣшај, а понајвише послушај шта старѣ ѣуди причају“.

Својим путем

Ја сам се биѣо ѣжениѣо трѣјес дѣветѣ гѣдинѣ. Таман се ја ѣжениѣо — оно рѣт. ѣжениѣо се у празној кѣћи, а мајка ми је умрла чѣтрѣс чѣврте гѣдинѣ. ѣвѣ ми је најстарѣ син, друѓи је у Пожеги. Ууди су га цѣнили, вољели, поједѣни, поједѣни мрзили, и сад изабѣру; ја сам бјѣжѣ, нисам се приклањѣо никѣмѣ. Дошли партизани, тамо ја не идѣм, не идѣм ја ни ћѣ су чѣтници, не идѣм није. Ја се кријѣм, не мош да се сакријѣш, нѣмаш кѣд.

Крѣчана

ѣнај камѣн свѣ вако прислања, један уз друѓи, и ѣно ѣ пѣни дрѣвима доље, ту шупљину. ѣндак, пѣчнѣ да тура тамо, ѣколо, ћѣ је ѣстало снѣжѣ. Кат се изравња, тура, како било, трѣпа, натрѣпа пѣну рѣпу, крѣчану, и гѣре мѣно узврѣши и ѣзгѣ

наспе м̃ало ситн̃ога ка̃мена и он̃дак̃ у̃ђе до̃ље л̃и̃ѣпо, у̃ђе до̃ље и на̃лож̃и в̃атру у он̃ој р̃упи код он̃е с̃о̃е. На̃лож̃и в̃атру до̃ље. Кат се добро в̃атра разг̃ори, те се м̃ог̃у ђв̃уд на в̃рата да уба̃цуј̃у др̃ва, он̃ оз̃г̃о по̃дигн̃е, јер он̃е с̃о̃а да прег̃ори. И ђв̃уд се са̃мо уба̃цу̃е. Саг̃ори оно г̃оре по̃сто̃ље, она̃ да̃шчица, што сам р̃еко̃, саг̃ори и она̃ ситни̃на. Пр̃осп̃е се до̃ље, али ка̃м̃ен̃ о̃стан̃е ва̃ко̃. Не̃ може да упан̃е. М̃оже да се до̃годи да упан̃е један или два̃. То се л̃ож̃и, л̃ож̃и, као и ци̃гла. Пр̃о̃ђе пла̃м̃ен̃, из̃и̃ђе г̃оре. Кад̃ из̃и̃ђе пла̃м̃ен̃ г̃оре, то се по̃кри̃е, да не̃ би за̃кисло. За̃твори се, и ид̃е док се креч̃ана из̃ла̃ди, јер је та̃ј ка̃м̃ен̃ сав ус̃и̃ан̃. Кат се креч̃ана из̃ла̃ди, он̃ до̃ђе и ђкри̃е и по̃чне да ва̃ди кр̃еч̃ јер ни̃је га пе̃ко̃ са̃мо за̃ себ̃е.

Није лако пећи циглу

Пр̃естан̃е се л̃ожити. На̃бац̃и се г̃оре ја̃ка з̃емља. Да се за̃држи̃ та̃ в̃атра унутар. На̃трапа̃ју се пу̃не вр̃уне ја̃чега др̃вета, кла̃де уба̃це се, с једн̃е стран̃е, на̃гура се та̃мо пу̃но др̃вета и то̃ се та̃мо зг̃ори, као да се истопило, е он̃дак̃ је ци̃гла печ̃ена. Ина̃че, ако не̃ про̃ђе ка̃м̃ен̃ г̃оре и пу̃сти се да то̃ испуца̃, не̃ће би̃ти ци̃гла печ̃ена како тр̃еба̃. Не̃ ваља̃ ни пр̃евише̃ м̃лого л̃ожити, м̃оже да се св̃ари̃ ци̃гла, то потпуно ци̃гла до̃би̃е з̃емљани̃ кала̃ј, сличан он̃аки̃ ка̃ко су кала̃исани̃ з̃емљани̃ с̃удови, и ци̃гла при̃он̃е за ци̃глу, св̃арила се, и јона̃ поста̃е ка̃м̃ен̃. Та̃ ци̃гла, она се не̃ да̃ лако да ђво̃ји. Та̃ ци̃гла м̃оже да бу̃де на к̃иши, и на в̃лази, и на м̃разу, го̃дина̃ма, као и ка̃м̃ен̃, та св̃арена̃ ци̃гла. Она̃ м̃ора да бу̃де кра̃ћа, у̃жа, та̃ња и јона̃ не̃ може да до̃ђе у ђзир̃ за зи̃да̃ње та̃мо ње тр̃еба̃ та̃чно̃ ивице да би̃ду. Она̃ м̃оже да се уба̃ци̃ не̃ђе у сре̃дину. То̃ е незгодно. Не̃ће она̃ да се раз̃дво̃и но̃ђе куд̃а је се св̃арила, него пу̃кне̃ по сре̃дини. У м̃ног̃им м̃јестима ба̃це̃ ту̃ св̃арен̃у ци̃глу; то̃лико̃ се св̃арила да то̃ ба̃це̃. Ни̃је то се св̃арило по̃мно̃го, али се св̃арило. Ни̃је св̃ак̃ м̃ог̃о пе̃ћи ци̃глу, м̃ора зн̃ати ка̃ко л̃ожити, кад̃ је ци̃гла печ̃ена или је непеч̃ена. Све̃ чо̃век тр̃еба̃ да зна̃де̃. Као и ђбичан̃ ко̃па̃ч, ни̃је св̃аки̃ ко̃па̃ч једна̃к.

Филип Цицовић, рођен 1916. г.

ЗАБАВА

И волови имају душу

Ка̃ко е би̃ло? Про̃ја ј̃едена, а ш̃енично̃г љ̃еба ни̃је имало, са̃мо о сла̃ви и о Б̃ожи̃ћу, ва̃ко̃ не̃ким̃ праз̃ни̃цима им̃аш ђво̃га ш̃енично̃г љ̃еба. Ва̃љево је било гла̃вно̃ за куповину̃ му̃ру̃за̃, и ота̃ле смо, ја̃ сам ћ̃еро̃ др̃ва у Ва̃љево, ода̃вд̃е с ко̃лима. Ода̃вд̃е до на Мр̃ави̃њце им̃а пет̃н̃ес километ̃ара. С Мр̃ави̃њаца̃ тридес̃ет, значи ч̃етр̃ес пет̃ километ̃ара̃ ја̃ ид̃ем с во̃ловима до Ва̃љева. Е, то̃, до на Мр̃ави̃њце тр̃еба̃ д-извуч̃ем ја̃ два̃пут̃ др̃ва на дво̃колици. И кат по̃ђем, ту̃рим два̃ бр̃емена̃ с̃и̃ена, и то̃ по̃сле г̃оре нат̃овар̃им; ђдок̃ у Ва̃љево, купим̃ ж̃ито и још̃ шта̃ тр̃еба̃ у ку̃ћу, и то̃ до̃ћера̃м ку̃ћи, и по̃сли̃е ђпет̃ иш̃о̃. Два̃н̃ес пет̃ки̃ у̃зем̃ан̃ брес̃ пре̃кида, нисам пре̃кидо̃. Све̃ једну̃ из̃а друг̃е, с во̃ловима. И два̃н̃ести̃ пут̃ ле̃же један̃ во̃, не̃ мор̃е, шта̃ ћу, бокте, ш̃ин̃ем ја̃ не̃га̃ бичом, устан̃е, кр̃ене м̃ало, једно̃ пе̃-ш̃ес̃ мет̃ара̃, па ђпе̃ са̃ви но̃ге и ле̃же. Ај, по̃лож̃им му̃ с̃и̃ена, ј̃ед̃е. Кад̃ би̃,

òкрѣнемо наниже, òнѣ он пòт пÛт òногá да свúчѣ, бòк те твој. Пòсле бòловá вò једно мјесец данá, нѣ морѣ, ко гòд пиáн, откázале нòге. Тò је бíло грдно. Тò ти је бíло рабацѝлук главнѝ, с вòловима на прѝмер, тѝм дрвѝма, и тò је се плаћало и пòрез и òнò што је трѣбало. И набављáто у кÛху, свѣ што је трѣбало. Сòли нѝје имало истò, пòсле рáта нѣмá сòли. Мájка укувá пàсÛль, сѝра имá, нѣслáн сѝр, нѣслáн кáјмак, òндáј çáба је тò. Знáш кáко је нѣслáно јѣсти. Једнòм је óвде имò нѣкѝ Андриá, òн је вáлда предòсећò, кÛпиò четрѝ мѣтра сòли и на тáван дигò гòре. И òдѣмо нѣму. Дáдѣ òн, òдбиѝ чѣкићом и дá.

И он понекад наиђе

Јáзáвца сам úватиò двá. Они су јѣли мÛрузе. И јá зáпнѣм ње прòлази, и нáђем га, али òн нѝје удавиò се, жив. Имá срнá, имá зечевá, јастребòвá; имá и мѣђедá, и нѝ имá, пòнекад наиђе, али то е рјѣђе. Прѝе су долазили и вÛкови, бíло и вÛкòвá. Тò ти је бíло пòсле рáта. И један шÛмáр ис Кòсѣрѝнá, òн је с кòњем ишò и нòсиò тáј òтров нѣкѝ, по брдима тÛрò. Нѣмá óвде, кòд нáс нѣмá. Јевѣрѝцá имá, имá твòрòвá. Твòр је нѣђе јесенáс дошò, имò дѣветоро пѝлáдѝ пот квòчкòм. Јá изишò нáпоље, нѣшто крѣчѝ. Жѣна úстаде. Реко нѣшта квòчка крѣчѝ, скòчише и МѝлÛн и снá ми са лáмпòм доље, а квòчка јáдна лѣтѝ пò башчи, нѣмá пѝлета ниједнòг. Óднò òнáј твòр. Пòсле јá да га úватѝм, али нѝсам га úватиò.

Орање

Óрáње је бíло с вòловима, кò је имò вòлове, а кò нѣмá, òн је òрò с крáвама. Кò имò, òрò и с кòњима. Знá се, имá тÛ, на левáка л'ѝвѝ, а на дешнáка дѣснѝ. Тò се пòзнá по лáнцима. Јáрам дѝгнѣш и вѝкнѣш „кòш“. Кòѝ знајÛ, кòшѣ се, кòѝ нѣ знајÛ, мòра једно да пòмогнѣ. Мòј сѝн нáправѝ јáрам. Тò е од брѣзовòг дрвѣта, на прѝмер, òстружѣ. Прáвѝ се јáрам. Идѣ тÛ и сѝкира и кѣсер, и тÛ идѣ тò, и тестѣре, сврдло идѣ. Велѣ свѝ дешнáк да је јáчѝ, сáд зáвиси, имá јáчѝ лјевáк. Али, тáкò òнáј од малѣна бѝло дешнáк. Мòрѣ и л'ѝвѝ бити јáчи, нѣмá то вѣзѣ, али дѣснѝ је дѣснѝ. Знáш кáко је тò прѝе имало, тѝ пољáци, плÛгови. Тò је сáмо једну брáзду, нѝје имò да òкрећѣ се. Него сáмо ишло òколо. Нѝје бѝло превртáч. Сáмо на једну стрáну. На дѣснÛ стрáну се òбáрá брáзда, и тáкò тò. Дешнáк ишò свѣ брáздòм, лјевáк никад. Рáло бíло, тò је бíло дрвенò свѣ, сáмо рáонѝк òд нешта су нáшли, па су нáправили. Рáло е бíло прáво, òрáло вáкò прáво, нѣмá да бáцá брáзду, као ишло тò крòза земљу, тáмо је ишла зѣмља и вáмо, прáво. Нѝје имало точкѝће, него гòре је имала рúда, па се тò зáвѣжѣ на јáрам. Óнáј вáмо идѣ, имало је двѝје рÛчке, и òнáј држѝ, навáљујѣ, и тáкò рáло идѣ, сáмо рѝлá. Пòсле рáта дошò и плÛг, òбртáч, са дрвенѝм грѣделòм. Ё, дрвенѝ грѣдел, тò је пòсле бòлѣ бíло. Мòрá двá, нѣ морѣ један да вúчѣ. Тò е кò је имò, богáташи, нѝје никад брес кòња бѝло. На прѝмер, кат пòђѣ нѣђе, òн нѣ идѣ пѝшкѣ. Óседлá кòња и òдѣ. И чѝм òнáј òстарѝ, òн купујѣ другòг. Никад брес кòња.

Није лако одабрати

Мор̄а да знаш, об̄иђеш око в̄л̄ов̄а, в̄ид̄иш, пр̄обаш, нађу се к̄ола, нађе се јарам, нађе се св̄е, па се т̄о испр̄об̄а. Гл̄ед̄а се у ноге. Ко̄и су нӣж̄и в̄олови на ногама, они су јач̄и, а кот кра̄ва нӣје. Она да је ма̄ло трбушатӣна, него в̄о. Кра̄ва рибицаста не ваља. Гл̄ед̄а се колко има̄ годин̄а. И у ро̄гове се гл̄ед̄а. По ро̄говима се познаје, ва̄к̄о има̄ оне цртице, т̄о су године, кружӣни, св̄е се знају године. Ти гл̄ед̄аш на пӣјацу шт̄а купӯеш. Ако ти под̄вали, ти после в̄ид̄иш, нӣси добро гл̄ед̄о. Е т̄о има̄ ов̄де испод груд̄и, има̄ ва̄к̄о марамица, једнопол, а дво̄пол, он има̄ ва̄к̄о. Једнопол, он је запт̄ивен, он се гӯши. Има̄ вол̄ова, па лоше ра̄ме. Сл̄ӣће му јарам, и мор̄а да сип̄а, нема бо̄га. Е, било е та̄мо ђе си ти бӣо ко-то̄га Тома, његову је жену, она је умало остала, једва остала жива, нӯ је ударио в̄о. Мор̄аш да знаш у ко̄га купӯеш. В̄о о̄не и да удар̄и. Ко го̄ј, знаш, позна се, ко̄чи се, па очима ва̄к̄о чин̄и, ко̄па ногама, та̄ј в̄о је оп̄асан.

Од ветрењаче до вршалице

Увати се ко̄њ, ко̄нопац се веже за ст̄ож̄ер. Ту има̄ кукача не̄ка, па кад д̄о до ст̄ож̄ера, ид̄е, један ид̄е и х̄ера, то са̄мо бӣје ногама, а друг̄и отуда сламу ону враћају, т̄о изб̄ија, да не би далеко ка̄м̄ен. У круг, ка-д̄о до ст̄ож̄ера, онда̄ј она̄ј дође и окрен̄е. Она̄ј што је бӣо ва̄мо на кра̄ју, он долази до ст̄ож̄ера, за̄качи, па онда̄ј на другу странау. И оп̄е так̄о. Онда̄ј одав̄ија, одав̄ија, и оп̄е док за̄вије, и оп̄е окретање. И так̄о т̄о се рад̄и, док се слама добро не уситни. Онда̄ј се ко̄њи извед̄у, или в̄олови, или кра̄ве. Онда̄ј ид̄емо, пр̄етрес̄амо, једно отуд̄е, једно од̄вуд. Пр̄етрес̄аш так̄о. Ја̄ од̄вуд, он от̄уд од̄ ст̄ож̄ера. И так̄о док об̄иђемо св̄е, пр̄етрес̄емо оп̄ет, так̄о једно три-чет̄ри пӯта, док в̄ид̄имо да нема у слами ништа, нема жӣта, св̄е избило. После истрес̄амо и ону сламу, та̄мо на један пл̄ас. И онда̄ј узму се брезове метле, и брӣше се ст̄ож̄ер, направ̄и се, колко има̄ шенице, зависи. В̄јетрења̄ча је слабо било, на в̄јетрењачу мор̄а да се развӣе, ако има̄ в̄јетрењача, ако нема, онда̄ мор̄аш лопат̄ом. Лопата др̄вена, и направ̄и се метла. И она̄ј лопат̄ом ба̄ци, в̄јетар ма̄ло однес̄е. Мало ка̄м̄ен доље, она̄ј са метлом, она̄ сман̄е и так̄о. Ако има̄ ова̄ в̄јетрењача, онда̄ј в̄јетрењачу до̄ћерам, и има̄ горе ко̄ш, једно ва̄мо okrēће, а једно на кошу пушта доље, тре̄ба шенице. Доље једно д̄ӣете он̄о од̄гр̄ће, св̄е т̄о ид̄е на земљу. Нема ту ништа. И т̄о се так̄о разл̄ӣева̄. Так̄о е т̄о било. Вршалице су дошле каснӣе доста. Вршалица је дошла. Један и-Забав̄е, он је наш̄о неђе зупчару не̄ку, т̄о е се х̄ерало на колима. Нӣје имало то̄чк̄ова, него на колима. И чет̄ри чо̄ека, да okrēћу. Два та̄мо, два ва̄мо. И он зала̄же, исто доље се од̄гр̄ће, и мор̄а д-ид̄е и в̄јетрењача, не мор̄е т̄о да разл̄ӣева̄. Ону сламу од̄бац̄иш, на странау, жӣто остаје ту. И так̄о се т̄о врло, чет̄ри добра, јака чо̄ека тре̄ба да okrēћу. Кат се овр̄ше, посл̄ије се развӣе на ту в̄јетрењачу, и так̄о он овуда иш̄о са тим. Е посл̄ије су друг̄и не̄ки из Л̄есковица, исто зупчара била. И имали су и мот̄ор, па је мот̄ор окрет̄о, а исто ишла в̄јетрењача. Кат су после не̄како преград̄или, па је онда̄ ма̄ло т̄о и разл̄ӣевало, имала једна класа. После су каснӣе поч̄еле ов̄е машин̄е, нисмо имали ни пут̄ева̄, после машин̄е су долазиле дво̄јке, тр̄ојке, чет̄ворке.

Вампир из Зарожја

Има ти прича, то е било тамо у Зарожју, то су ми причали да је неки Сава Савановић триста годинā био вампир у некој воденици. И каже, ко гој оде да заноћи ту, нема га, готов. И један решји, кае да ће д-иде, дое, наложи ватру, донесе један пањ, јовлев, и стави га ће су спавали ти прије, и јон горе оде, у пајанте, намјестио горе и ту лџо. Кае, кад уће чича, црвени се ко ћерамида. О, кае, добре вечере. Па ка-тамо виће, око онога пања, виће да је пањ, заплака се, каже: „Триста шесет лџета како вампирујем, нисам био без вечере, а вечерас остадох“. Онда причо ваљаде ће је сарањен, у том зарошкџм грџбљу, причо, а џвај е све слџшо. И ондај, кад је свануло, он сиће. И јон оде и каже тако и тако. Ајде сад да се џпет пита ко ће е тај Сава Савановић сарањен. А имала нека баба, преко сто годинā. Ништа кажу није чула, џду питати њу. Каже, не знам ја, тамо-вамо, тражите коња и спремите коље глогово и крџните, тамо у грџбље. Коњ ће биде закопо ногџм, ту је он сарањен. Тако, једва се споразџмили са њџм, глува. И дођу тамо, доведџ коња и коњ закопо копитџм, кат стварно, они ту џткопају, доље чичетина, црвени се ко ћерамида. Они наложили били сламу, запали сламу, да не би искочио, па га увате и џним кољем глоговим избодџ. После било мирно, више није долазио, значи — уништили га.

Добрисав Грујовић Њомо, рођен 1932. г.

ЗДРАВЧИЊИ

Не могу ни певци сат да замене

Радио у Пожези, ранио често, али нисам имџ сат у кући. Нисам имџ, само лампу. Имџ сам једну малџ лампицу, вако воликџ величинџ, у виду неког пластина, вако. Ё, туј смо сипали гас, а поклопац је имџ, и у том поклопцу је уграњен витиљ, и тај витиљ идџ доље у џнај заклопац кат се нагакне џно. Ё, једне приликџ, ја немам сата, па запалим лампу. Напољу сија мјесечина, а ја трџбо д-идџм да радим. Трџба д-идџм у четри сата на воз, а пџјевци пџвају. Бџдим жџну. Вџлим, пџјевци пџвају, свануло скоро. Дај реко пали лампу, да спремим се д-идџм на посџ. Она устаде и запали џну лампицу, што ти рекох. Мало иглџм, нема џно да се рџком навџја, иглџм ишчачкаш. Запалио ја и џблџчим се кад неко чука на врата. Ка-двојница милиционџра, џндај биле патроле, стрџго то било. Питају ме што не спавам, каже сад је једанџ сати, лџгни и спавај, каже стићеш на воз. Ја џндај лџгнем и тако би. Ё, видџш то, у какџм сам стању био, нисам само ја био у такџм. Ту и тамо, неко је имџ сат, неко није, неко је имџ другџ лампу, неко није, а није, ваља, ни пџјевцима џвџџк вџровати.

Бреме савести

Ја и мој бурџзер пџкли ракију туј прџт кућџм, ноћ се некако примицала, а ми шџћели на неко комџење. Наће се туј неки чича, неки вамо наш комшија, па нама вели: „Ђџцо, ите ви, ја ћу сачекати да се домирџ капалица, па ћу ја да е изрџчим у

буре“. Ко одавдѣ донде, тѡлкѣ је бѣо рѡзмак ђе смо изручѣвали. Бѣла тѡј некѡ кѡчара, звѡло се кѡчара, и тѡј бѣле и кѡце и бурѡд тѡ нѡша. Опѣт мѣ некѡко тѡ јѡш ѡстасмо, пѡписмо пѡнеску, тѡмо-вѡмо. Придигнѣмо мѣ ѡномѣ чѣчи тѡ кѡпалицу и ѡндѡј тѣк ѡдѣмо на комѣшање.

Пѡсле, некѣ гѡдинѣ, бѡгами бѣло је вѣшѣ гѡдѣнѡ, једнѣ приликѣ вакѡ, јѡ сам ѣмѡ нѣкѣ цѣнарѣке, мѡло нѣшто, па јѣдан или двѡ кѡзана, нѣје вѣшѣ. И опѣт се тѡј нѡђѣ тѡј ѣстѣ чѣча, а бѡстало му дѡста да пѣје. И пѣкли мѣ, а чѣча опѣт с нѡма. И тѡкѡ сѣдѣ ѡн, и јѡ и јѡн пѡпѣјѣмо пѡнекѡ, док ѡн кѡже мене: „Знѡ-штѡ, синѡвац, нѣсам мѡгѡ да спѡвам, ѡѣрала ме некѡ сѡдбина, дѡшѡ сам да ти кѡжем. Знѡш ли ѡндѡј кат сте тѣ и твѡј бурѡзер Мѣлѣнко пѣкли рѡкѣју, па кат сте дѡли мене кѡпалицу да изручѣм у вѡше буре, знѡ-штѡ, јѡ сам ѡдниѡ у мѡе буре и изручѣю. Свѣгѡ ми на свѣјѣту, тѡкѡ је бѣло“. Глѣдѡм јѡ ѡ њѣгѡ, па му кѡжем: „Дѡбро, чѣча, некѡ си изручѣю, цѡба ти“. Пѡпи чѣча јѡш мѡло, па ми велѣ: „Сѡ-ђу мѡђи мѣрно да спѡвам“.

Стеван Матијевић, рођен 1914. г.

ЈЕЛЕН ДО

Некад и сад

Њвде је бѣло жѣвља, млѡго вѣшѣ је нѡрода бѣло, двѡ пѡта, пѣт пѡтѡ вѣшѣ него сѡд. Немѡ сѡд, сѣла су пѡста. Кат се скѡпѣ комѣшање, нѡмамо ђѣ да сѣднѣмо, кѡлко нас ѣмѡ. Тѡкѡ е тѡ бѣло. То мѡмци, ђѣвѡјке, пѣсма. Младѣћѣ ѡколо, дѡђемо ѣ мѣ тѡј. Кат су комѣшања, ѣстѡ тѡкѡ, прѣла, данѡс код ѡвога, сѡтре код ѡнѡга. Ђѣвѡјке прѣдѡ, мѡмци дѡђѡ. Чѡбанѡ е бѣло, и ѡвѡцѡ, ја нѣ знѡм кѡлко је мѡгѡ д-ѣмѡ јѣдан. Пѡђѣрајѡ ѡвце, ѣмали су некѣ и кѡзе. Тѡ су бѣле, мѡгѡ си свѣ шѡме да прѡђѣш, и путѡње, и кѡдѡ жѣлѣш, а сад да те ѡдведѣм, ако бѣдѣш мѡгѡ прѡћѣ километѡр. Свѣ е то вакѡ ѣзбиѡ шѣбѡт, шѣбѡт се зѡвѣ. Узбиѡ је грѡб, јѡсѣн, клѣка, трѣн. Оно свѣ дрѣвѣ ѣзбиѡ, нѣ може зѣц да прѡђѣ. Зѡтѡ што нѣмѡ стѡкѣ, ѡвде си мѡгѡ, вакѡ чѣсто да вѣдѣш, сад нѣ можеш да прѡѣш. То е свѣ стѡка вѡдѡ ѣшла, и сѡмо сѡд шѣбѡт, и трѡва некѡ, ѡвѣс ѡтишла. Гѡре се појѡвило, шѣбѡт, стѡка зѡђѣ, запѡсѣ, а сѡд нѣ може ни гѡра да рѡстѣ ко што је рѡсла. Смѣта тѡ њѡзи.

Нема љѣба без потѡчаре

Бѣле су потѡчаре, водѣнице. Лѣпѡ, тражи се ђѣ ѣмѡ водѣ, па се ѣдѣ нѣз воду, дѡље ђѣ е дѡлина, ђѣ ѣмѡ пѡд. И нѡправѣ се водѣница, нѡправѣ се бѡданѡ, ѡ-дрѣвета, двѣ пѡлутке дрѣвета, нѣје бѣло бетѡна, цѣвѣвѣ. Нѡправѣ се, кѡко да ти кѡжем, скѣла. Двѡ дрѣвета дѣбелѡ, па се тѡ грѣда дѣгнѣ гѡре. Па се пѡпола тѡрѣ, да стѡѣ на грѡпцу, а двѡ дѡље вѡчѡ, то е велѣкѡ тестѣре, рѡструже га пѡпола. Тѡ се зѡвѡ кѡбле. И јѡнѣ двѣ пѡлутке сѡставѣ и нѡбѣје кѡрѣке, и крѡс тѡ вода бѣје, као цѣвѣвѣ бѣдѣ. И гѡре се нѡлази кѡмѣн. И крѡс тѡј кѡмѣн ѣмѡ прѡво дрѡво, и нѡправѣ ѡнѣ перѡје у дрѡвету, ко тѡчак ѡт кѡлѡ, и ѡнѡ шѣроко. И ѡнѡ ѡдарѣ дѡље, и јѡнѡ ѡкређѣ, и нѣма љѣба бес потѡчарѣ. Зѡтѡ што е спѡр, нѣје велѣкѡ брзѣна, да га ѣзѡрѣ. А док

мљинови ђви, на струју, немају љкѹс, гѡри, вѣлика брзина, и гѡри. Гѹби се ѡнај љкѹс. И сад имамо потѡчару ѡвде, три потѡчаре... Купуе се тѡ камѣње, дѡље нѣђе, шта ја знам. Ми имамо крѣчњаѹ камѣн. Нѣ може, ја сам имѡ ѡвде нѣђе. Зидѡ шталу и ѹзѡ ја тај камѣн. И ѹзмѣш шпѣц, разумѣш, да га мало доћераш. ѹзмѣм шпѣц, нѣ може да прими, то скида га. Тѡ е камѣн кѡи ни чѣлик нѣ може да га обрађуе. Они имају тѡ камѣње. И направѣ окрѹгал камѣн. И Јѡн има воликѡ са дна и са вра. Има шѣна, кѡја нѣ би дала да пѹкнѣ тај камѣн, шѣна вѣћ набиѣна. Ко око кацѣ кадт стављаш ѡбручеве. Шѣна можда пѣт сантѣма. И тѡ нѣ може да спаѡднѣ. А у среѡдини, у крс ѹкопато, парче гвѡжђа. А тѡ гвѡжђе ѹдарено гѡре, на осѡвину. Перѣје ѡнѣ што ћѣрају вѡду. ѹлази у камѣн ѣе е ѹрезано. И ѡн га ћѣра, а дѡле пѡстѡље направљено, каменѡ. Кѡш јѣдан вѣлѣки, у кѡи се сѣпа кукѹруз. На тѡм кѡшу има вамо, маля јѣдна рѹчица, да ѡтварѣ, кѡлко излази. Парче дрѡвета је ѹишло у тај кѡш, вако. А дрѹгѡ, на камѣн, ѡнај што се окрѣе. Он га ѹдарѣ, и стално игра. И како-нѡ игра, знаш, дрво, ѡнѡ вамо у кѡшу зрнце по зрнце да нѣ би, нѣ смије мѡго тѡ д-идѣ, да нѣ би ѡдјѣдном ѹдарило, него свѣ испадѣ пѡ два, пѡ три. И тако брашно тамо излѣе. И сад, кѡ е пѡкварен да ти ѹзмѣ пѡспаљ. Е, глѣдај сад кад мѣље и баца, ѡнѡ ѡдваја и вѡде. Пѡла е вамо, видиш. Тѡ е ко прах, такав сѣтан, такав што-нѡ каже јѣзгро, срце, а вамо маљѡ ѡштриѣ, и маљѡ дрѹгѹ бѡју има, ѡнѡ најбољѣ је ѡсевак. Е сад, кѡ би ти ѹзѡ ѡнѡ, у ѹјму, дѹжан је мљинар, кад бидѣ, има ѡнѹ лопѣрицу, дрѡвенѹ, и ѡнѡ измѣешѣ свѣ. Измѣешѣ ѡнѡ и ка-ти доћѣш, набије цаѣић, тамо држиш, он лопѣрицом пѡкупѣ, измјерѣ и ѹзмѣ ѹјам. А кѡ е пѡкварен, ѡн ѹзмѣ ѡсевак. Има кѡи су крали, ѹвѣк то било. Ако мѣљеш ти стѡ кѣла кукѹруза, завѣси према чѣланѡвима. Он ѹзмѣ тѣстију, ѡт пѣт кѣла (зна-шта е тѣстија?), ѡнѡ зѣмљанѡ, што се вѡда нѡси. Напунѣ вѡдѣ, и тѹри и дѡнесѣ ѡнај сѡндук. Како пада, ѡно пада и по тѣстѣи. Кад бидѣ изутра, разумѣш, нѣма нимало у тѣстѣи вѡдѣ. Свѣ брашно вѹчѣ, иако је тѣстија и нѣ пѹшта вѡду. Извѹчѣ свѹ вѡду и пѡпиѣ, а није брашно мѡкро. Него пѡмало пило, тако да е тѡ, значи, добиѡ је за пѣт кѣла, тѣбе ѹзмѣ, а плѹс пѡсле, кад дѡеш, ѹзмѣ ти ѹјам. Тѡ ми је чѡвек причѡ, да е нѣколко пѹта затѣкѡ, рано ѡдѣ, Мѣлѹн бѣѡ пѡкѡјни, Маслаћ, и нађе му тѣстију у брашну. Слѹжили се љѹди са свѣчѣм. Бѣѡ је и приѣ рага, сѣмо није имало ко што сад има. Имале су три на Мѡрави водѣнице. ѡне су бѣле сѣичне потѡчари. Под њѣма сам ја највише рѣбу ѡндај пѣцѡ; рѣба ти је бѣла подт чѡмцима и под вѣдѣницѡм. Падѣ пѡмало брашно, тѹј се рѣба скѹпља, ѡндај ни су бѣле вѡде загаѣене, смѣѡ си да се купаш, а сад нѣ смиѣш да ѡперѣш рѹке на Мѡрави, загаѣено. Ја чѹвѡ ѡвце, гѡведа ѹ пољу, ја пиѡ вѡдѣ на Мѡрави колко ѡћеш. Бѣла чѣста. Ни ко никад није бѣѡ бѡлесан ѡ-тога. Није се трѡвала... ѡва мрѣжа је бѣла под вѣдѣницѡм, највише мрѣжа. Бѣѡ ѡндај краћѣ, ко и сад, рѣбѣ. Сѣмо није било стрѡго ко сад. Ако те ѹватѣ, ако те не ѹватѣ. Сад, ако те сѣмо приѣви, казна. Гѡтов си. А ѡндај, сѣмо ако те ѹватѣ, ако те приѣви ко ѡћѣ, нѣ може ти ништа. ѹзмѣш чѣтворѡ динамѣта, на примѣр, и ѹзмѣм кѣсу са пѣеском. И ставѣм у чѣрапчину пѣкѹ. Около пѣеска, у среѡдини маљѡ ѡнога, пѡла динамѣта ставѣш. А свѣ та вѣдѣница, ѡна лѣжи на чѡмцима. Вѣлѣки су тѡ чѡмци. Баѣиш дѡље пѡд ѡнѡ, ѡнѡ ѹчѣнић „бѹћ“. Нѣ треба мѡго рѣби детѡнаѣиѣ, њѡјзи сѣмо пѹкнѣ жѹч. Ако си чѣстиѡ рѣбу, сѣмо ѡнѡ њѡјзи пѹкнѣ. Само видиш, избије на вр. И забѣѣли се. Свѣ

двоц^иљевку. То су пушке убојите страшно, две циљевн, имаш вамо две игле, кад притѣжеш ороз за обарач. Имале су „розарѣ“, онѣ су несигурне пушке. Јевтѣиниѣ биле, избјегавали људи. Кад идеш кроз шуму, то се затѣгне ороз, затѣгнеш, оно оде назад. Кад идеш по шуми, закачиш мало за грану, оно може д-откачи, пушка пукне.

Праћке, ножеви...

Е праћке, и то е било. То ђеца, ради игрѣ, ради гађања, убијеш врапца, голуба. Вако два раклѣаста дрвета. Веже се туј гума која е еластична. Морѣ да се отѣгне добро, па да се баџи, да не пукне. А вамо, воликѣ дужинѣ, и овде овѣ држиш. И вамо два парчета гуме споена су, имаш у виду овѣ широкѣ. Овде вѣзѣта, и овде, овде кожа стој, туј стављаш камѣн. Можеш да ставиш камѣн до педесѣт грама. Затѣгнеш, и знаш колко може да баџи далѣко, увјежбѣ се. И рѣка се сама прилагѣва колко трѣба да истѣгнеш, и тачно гађаш у циљ, као на пример стрѣла. Јѣ сам учио, кат сам био дѣчак, мањи сам био од овог млађег, чувѣ овце. Направимо тамо брвна о-тополовинѣ. Ножеве узмемо онѣ великѣ и гађамо ножом, и да забијеш нож, измакнеш се седам-осам метѣра. И гађаш и забијеш нож у дрво. Прѣти да те удари оштриѣ. И нема силѣ тамо. Кад би био чѣек, можеш да га убијеш. Да улѣти нож до пола ѣ његѣ. Узмеш, па кад звѣзнеш, оштриѣ, окрѣне напред. Иде, ко да си га рѣком забијо. Имаш ти сад и тиг људи који знају. Он гађѣ, на пример, ножом и забодѣ нож. Вако он гађѣ, а окрѣнѣ се онај нож како га он баџи. То су најопаснији удѣрци.

Милорад Тимотијевић, рођен 1926. г.

КАРАН

Чичина смрт

Можем ли да кажем јѣ кат су Немци дошли, кат смо бјѣжали, кат су ми чичу убили. На Васкрс сѣли сви да рѣчамо, а најћу авиѣони; ми смо скѣчили, сви се ми били зачудили. И изиђемо вамо, изиђемо и-собѣ. Каже ђнѣ да се зарати. Ка-ти бјѣжаниѣ почѣ, бјѣжи, велѣ, од Мурића отудѣ каже идѣ Немци; камиѣони одт Карана до брѣда. И купѣ ако има шѣнциѣ, ракиѣ, љѣба, убијају, водѣ народ. Јѣ имала двѣнс годѣна, сѣстра ми била малѣ. И, ми побјегнѣмо одт кућѣ и Немци дођу, населѣ се доље на Ђатићѣ и почнѣ да баџају миѣне, а сад партизѣни, како су чули, ондај били и чѣтници и партизѣни, они се повѣкли вамо. Ми, ђеца, ми слѣшамо како се пуѣа. Ми се то и не бојмо, нѣ знамо да се бојмо. И ми побјегнѣмо чѣк тамо у Каленићѣ. После се врати. Смири се мало, па ђпѣ инова, ни знаш ку-ћеш ни шта ћеш. Нѣшта би радили, али ни си сигуран нићѣ, ни ѣ кући ни прѣт кућом, нѣ знаш ћѣ ћеш. Они су палили кућѣ, ђѣрали људи доста, а мог чичу ђѣрали и убили у шуми. Он копѣ нѣшта, радиѣ јѣдан. Затрѣбѣ му нѣшта будѣк јѣдан, био пот кућом уз вајатић прислоњен. Јѣ чувѣла овце. Пођок да му тај будѣк понесѣм. Избише некѣ ѣздѣ из бащчѣ, чула сам само галаму некѣ, јѣдан

нѣшта им говорию, прѣбѣ да се оправда. Али ваљаде јѣк, цаба, не вреди. Чула сам ко нѣшта да пуће. Ја њнај будак накѣ скѣпак и пѣнѣк мѣме тѣм чѣчи. Кад ја дѣље, нѣма ни чѣчѣ ни оваца. Овѣ мѣе ѡвце побѣгле у некѣ ливаду вамо. Ујѣк у шуму, кад чѣек лежѣ мртвѣ — мѣј чѣча.

Опасни несташлуци

И ѡндај знам, јѣдна ѣвѣјка, на прѣлу, причало се тѣ, рѣкла: „Ја смѣм да уѣм у грѣбље, да побѣм прѣслицу, и да се пѣсле вратѣм“. То да се пѣсле прѣвери да је ѡна тѣмо бѣла. Прѣслицу побѣе, али бѣла сѣкѣ дугачка и закачи кат се окрѣнула да се вратѣ. И ѡна тѣј ѡстанѣ мртвѣ.

Вѣлисава некѣ искрѣ тѣкву, ишчавѣра ѡнѣ сѣмке. И тѣј, ѡтудѣ идѣ и направѣ дѣлам ко иксаѣна. И ѡтѣд идѣ, убацѣ тѣмо, свѣћа гѣри, запали свѣћу, страшно, па ѡндај уѣе на врата ѣе прѣдѣмо кад је прѣло. То свѣ грѣе у ѡшак, јѣднѣм у несвѣс пѣла јѣдна мѣја другѣрица. Пѣсле шѣли Вѣлисава д-ѣбију.

Цмиљка Остојић, рођена 1932. г.

ЛОРЕТ

Детињство

Имало нас је шѣстѣро ѣцѣ, тѣ је бѣло пѣсирѣмашно, знаш. И ѡндај мѣ свѣ, некѣ нѣшта радѣо, некѣ нѣшта. Ја сам највишѣ бѣла, као најстариѣа, чувала ѡвце. Пѣ-шѣс куѣа, сѣпѣ се оваца, ја ѣрам, чувам. Свако ми пѣмало плаѣѣ, мѣне бѣло дѣста. Мѣло порѣсла, пѣсле стѣгла и жѣтва, па мѣло пѣ жѣтви зарѣдим, мѣло ѡвде, мѣло ѡнде. Мѣло и родитѣљи, ѡтац ми бѣло тѣј пѣнтор, ѡн зараѣиво, мајка кѣт куѣѣ бѣла, глѣдала ѣѣцу, дѣста ѣцѣ имала. Мѣрало да се глѣда. Израѣивало се свѣ, умѣла сам, ваѣла Бѣгу, умѣла сам лѣѣпо са свѣким, лѣѣпо, да заѣграм, да заѣвѣам, свѣк мѣ воѣио, призѣиво, да лѣѣпо пѣчнѣм да пѣвѣам са тѣм мѣим, знаш, другѣрицама. Ја и тѣ мѣе другѣрице слагалѣ се, призѣанѣ бѣле, свѣ е тѣ стариѣа бѣла. Знаш, свѣ је тѣ бѣло пѣсирѣмашно, нѣје ко сад. Пѣчѣли смо тѣко пѣ жѣтви, мѣло ми тѣ сѣстре пристѣгле. Браѣѣ, ѣнѣ двоѣица, мѣ ѣнѣ мѣло заклаѣали, мѣло нам што имѣмо браѣу. И мѣ смо ишлѣ, бѣле су жѣтѣ, па прѣла, жѣне зѣву прѣла, ѡѣеш дѣћи вѣчѣрас, ѡш сѣтре увѣчѣ. Некѣ ти да нѣшта, некѣ нѣшта, ѡндај бѣло и тѣжинѣ ѡнѣ... Сѣзовѣ се сѣло, комшилук вѣде и цѣло сѣло се сѣзовѣ, бѣле свѣралицѣ ѡнѣ, па свѣрају ѣѣди у свѣралу, у двоѣице, и тѣ сѣзову тѣ прѣло; мѣ вѣчѣрас прѣдѣмо код јѣднѣ, тѣ мѣло бѣдѣш, дѣнесѣ жѣне слѣивѣа, јабука, пѣмало пѣдѣш и ѡну тѣжинѣчѣну прѣдѣш. Кад бѣдѣ се ѡнѣ ѡпрѣло, ми уз ѡну свѣралу ѣграм, мѣмци се сѣпѣ, ѣграју се тѣмо каѣша, прѣстѣна. Каѣш криѣеш, прѣстѣн ти дадѣ и тѣ криѣеш. Ја сѣкриѣм, сѣ-тражи код мѣнѣ, ја прѣкриѣм, кѣ-тебѣ. Ти прѣкрѣваш ѡколо, кѣт свѣју, док се прѣнаѣѣ кѣ е. А док се прѣнаѣѣ кѣ е, мѣ свѣ рѣдом бѣдѣмо бѣѣени, а пѣслѣн ѡнога, мѣмци ѣграју, сѣкрију каѣш за лѣѣа и порѣѣају се с краја до у крај, порѣѣају се мѣмци, смѣта ѡнај каѣш у кѣлѣт и вѣжѣ и сѣкриѣ, и сад ѡдавѣ пѣлази сѣмо јѣдно ѡ-другѣга. ѡколо да прѣѣѣ. И ѡвај што тражѣ, ѡни другѣ каѣш при-

прѣмѣ и сѣмо шйбајѹ, по задњици. Он док прѣђѣ до тамо, добро бидѣ биѣн. Ё, кот кога прѣнађѹ онај каиш, он трађи, онѣ остали опѣ воштѣ, док се наиграјѹ, знаш. Пѣсле, кадѣ се то заврши, ондај би играли, пјевали, и свѣ то. Вечѣрас код јѣднѣг, сѹтре ѹвечѣ ко-дрѹгѣг, ко-трѣћѣг, и такѣ. Кад прѣђѹ та прѣла, ондај настанѣ кѹвање прѣђѣ, па и ми ѣвојчице помажемо, кѹва се прѣђа, па се то мѹчи, пѣтља. Па се оперѣ, па се снѹѣ. Па се потљѣн ткѣ, по чѣтрѣс мѣтѣра. Има, која је домаћица, по пѣдѣст мѣтѣра, тамо домаћици, Матиња Мѣксима жѣни, по стѣ мѣтѣра прѣткѣм прѣљећом плѣтна. Кат се то заврши, то плѣтно кат се изаткѣ, ондај се бѣјѣли, док се онѣ ѹбѣјѣли, тамо на води бѣјѣлиш по мјѣсѣц данѣ.

Јѣла

Паприкаш, мѣсѣм, нѣје имало прѣдјѣло, сѣр, кајмак. У кѹпус мѣсо се мѣтнѣ, доста да има, е то ти је јѣло. Е потљѣ стѣвља домаћин печѣње. Нѣје имало ондај ни колача, печѣње и ѣто ти. Паприкаш, па како, ѣто, тѹрим, мѣслим, тѹрѣ тамо, мас и јѣнѹ мас кат прѣври, црни лук се ѹрежѣ, па се тѹри. Па се прѣпржи и јѣн. Па се стѣви ондај мало паприкѣ. И јѣна се мало прѣпржи, онда стѣлаш мѣсо, дољиѣш водѣм, и јѣнѣ се кѹва. Е кат се онѣ ѹкувѹ, потљѣн кад бидѣ кѹвано, онда разбиѣ се јѣе, млѣча, мало шѣничнѣг брашна те онѣ малко дођѣ она чѣрба гѹшѣа, у чинијама... Има и сад од зѣмљѣ. Начинѣ онѹ чинију, ишѣрају се разниѣм бѣицама. Имало је и то, и чиниѣ плѣканѣ ко има, ко има плѣканѣ чиниѣ, домаћин бидѣ. Празниѣ нѣје имало, ис чиниѣ јѣдѹ. Нѣје се имало тѣг празниѣ, било глѹплѣ... Е кад је пѣс, ондар се спрѣми пасѹљ и ѣѹвече, кѹва се сѣмо бѣјѣли пасѹљ и ѣѹвече, нѣкѣ салатѣ, паприкѣ, прѣзѣ лѹка, рѣквѣ. Ишла рѣква и прѣза лѹк. Ёто тѹрим и ѹкувам, исцѣјѣди се она чѣрба, пѣсоли се онај пасѹљ, клагиѣм и велѣкѹ некѹ кѹтлачу, обично клагиѣм. Јѣдан стѣви д-извинѣш међѹ кољѣна онај лѣнац, и онѣ измѣшѣа, измѣшѣа, начини запршкѣ тамо, истѣ са црним лѹком, паприкѣм, изручи онѣ, измѣшѣа. Стѣвим зитин, прѣпржим, потљѣн стѣвим мало црног лѹка, ондар стѣвим малко брашна, и паприкѣ, и изручим у лѣнац. Ё, ѣѹвече прѣвиш истѣ. Стѣви се компѣр, црни лѹк, рѣд компѣра, рѣд лѹка, рѣд онѣг пѣринча, и стѣвљаѣм помало паприкѣ. И потљѣ позитинѣм. И јѣнѣ се наљиѣ водѣм и јѣнѣ ѹври... Синиѣа, то е старѣнскѣ, и сад има, синиѣ са чѣтрѣ ногѣра, велѣка синиѣа, обично от чѣмовинѣ. Чѣмовѣ, јѣсиковѣ, липовѣ, од лакшѣг дрѣвета, како мѣже жѣна да нѣси. Тѣ стѣи кат пѣставѣш, стѣи насрѣдѣ кѹћѣ. Трѣношке стѣлицѣ, пѣседајѹ на онѣ трѣношке дрѣвенѣ, зѣмљана ѣаса, она се зѣла ондај зѣмљана. йзимали код грѣчѣра, грѣчѣри прѣвили тѣ ѣсе, и тѹри се она јѣдна ѣаса насрѣдѣ синиѣе онѣ. И ако има домаћин да кѹпи, имало истѣ и тањѣра, зѣмљани, тѹри онај тањѣриѣ, зѣмљани солѣник, то је било зѣмљанѣ. И тѹри се насрѣдѣ синиѣе, дрѣвенѣ кашѣика. Е кад је пѣс, те се пѣсти, онѣ се ѣзутре, старѣнскѣ качѣмак се кѹвѣ. Стѣви се вода у лѣнац те прѣври, прѣсиѣ брашно, и стѣви у онѹ водѹ, и ондај ѹзмѣ сѣмо на срѣдини, прѣбуши онѣм клагиѣм, насрѣд онѣг лѣнца, што је стѣвила брашно, прѣбуши; и онда на срѣдини, и ѣколо. И онѣ се кѹва јѣдно пѣла сага. Кѹва се онѣ доста док се ѹкува. Кат се ѹкува, ѹзмѣ ко е јѣк добро онѹ клагију, лѣпѣпо онѣ кад измѣшѣа, стѣви сѣ, пѣсоли онѣ, и онѣ лѣпѣпо измѣшѣа, дѣнесѣ се она зѣмљана

ћаса, сирћета, старинскога, што се циједило одт шљива, лчијепо онџ кад измчијеша, стаџи, пџосолџ онџ. Земљана ћаса сирћета, што се циједило одт шљива, насредт сџиније онџа ћаса, пџслен домаћица лчијепо ўзмѣ из онџг лџнца, није имало тањира онџа, лчијепо ўзмѣ домаћица из лџнца прѣт свакога, по сџини, и свако ўмачѣ ў онџ сирћѣ и јѣдѣ и дивџта... Сўши се пршута, кобасицу кџ правѣ, сланину, стаџи мљѣвенџ мѣсо, паприкѣ, бибера, и онџар онџ ўмчијеша добро, ўмчијеша, и тамо прибавѣ црчијева, танка џва, свињска, лчијепо онџ ўрѣдѣ, џна црчијева. И онџар исчијѣчў се на парчад и потљен онџ мѣсо ўзимаш како е прџмчијешано. Стаџиш на онџ црчијево и одџзгџ сџпаш, мѣлѣ се. Онџ се напунѣ, онџ црчијево завѣжеш маџо дџље... Стаџиш од мѣса џбично глаџуцу, стаџиш те кўваш, онџар кад бѣдѣ онџ ўкуџано, џцчијѣдиш, џнў џџо џцчијѣдиш, да бѣдѣ танак слџ, у тѣпсије, нѣки сўд. И онџ рџзлињеш џамо, припрѣмиш бчијѣлџг лўка, па џнў чџрбу пџсолиш кат се скўџа, џбично кат се кўџа глаџуца, маџо се тўра џли, џна е слана, џна чџрба, пџсле само бчијѣлџга лўка, нарежѣш или намѣлѣш, како џнеш... Правѣмо кавўрму, а мџже и у ниќтије да се дџда џд џниг глаџуца мѣсо. Самѣлѣш и дџдаш, тўрѣмо ѣстџ црчијева, ўкуџамо, цџгарице, срца, и мѣса од глаџуца. Ако се лўшти џна кат се топѣ мас, ако се лўшти кџра и џнџ се ўкуџа, и тџ је лчијепо. И џнџ самѣлѣш свѣ, тамо припрѣмиш масти, саставѣш, бибера, паприкѣ, лџрбера, и пџсолиш, и ѣто ти кавўрма.

Гина Ракић, рођена 1922. г.

Жито насушно

И тў лчијепо закџсиш гўвно с кџсџм. Дџгнѣш шѣницу и тў пџставѣш џнџ. Није бѣло кџња, ја имџ два џла. Лѣпо пџбије се стџжѣр, и фѣно ўздупчиш џнў шѣницу. И са-гџ док ўгрије сўнце, џлове јѣдно џдѣ, имаш кџња, џзан је конопац. Ђѣраш га док џбѣјѣ, и кат приџије до кџца, џпѣт, вратиш га назад, и јџпѣ гџзи ѣстџ, кџнтра. Е кад маџо изгџзи, изведѣш га, па вѣлама, па ѣѣрамо док самѣлѣмо. Е, истрѣсѣмо слѣму, гўвно се брѣшѣ, мѣтле брѣзовѣ, скўпѣмо стџжѣр, па брѣшѣмо гўвно. Ми смо имали вѣѣлѣку, кџја вѣѣ, рўчно џкрећѣш, а сѣто, ја сам зарађивџ два кѣла џ-тџвара шѣнице. И јѣдно дџље изгрћѣ, прџстрѣмо пџњаве, да не пада вѣшѣ на земљу. Пџбришѣмо фѣно, џвиѣмо јѣдном, па дрўги пўт тўрѣмо чѣстџ сѣто. Па џпѣ, јѣдан сџпа, јѣдан џкрећѣ, јѣдан изгрћѣ дџље. И џвиѣмо џнџ, сўши се, пџсле се тџ тўра у цакове. Ја имам ѣмбар, чѣтрѣс тџвара стѣнѣ. И тџ се пџсле ѣѣра у џџденицу, самѣлѣ се, е да је бѣла џва шѣница. Наџпако рѣсла, свѣ гљѣвице, пџла црџно. Ја сам нџсиџо на бўнар, ѣто имаш дџље бўнар, те џперѣш џнѣ глаџице лўка, пџсле имаш заџгај да пџѣдѣш. Триста кѣла, пѣ-тџвара. Кџ имѣ шѣнице, дџбар домаћин, ја мџлим мајку да ми направѣ колачиѣ од шѣнице. Чўвам крѣву, јџј, мџј пријатељу, и није ми бѣло тѣшко. Није бѣло да ѣдѣш лекару ко сад, пџчнѣ са дѣсѣт гџдѣна, дај му нѣкцију, дај му џџо, дај му џнџ, ѣто такџ је се тџ жѣвлѣло, сад, лчијѣчи га од јѣдног, а дрўгџ му трўѣ...

Воденица

Ваденица, мисим, ова на води, знам да ти то опричам, млин ја ћерам. Мене осам цаква стои шеничног брашна. Оћерана шеница у Ариље. Ђ, ова воденица, саде-во, ја мелем проју. Било е десетак, и све је то... Двојница су људи ту остали. Мислим да одржавају то, и воденица ту постоји. Е сад, овде намјештен камен, два камена, један доњи, један горњи. И озго проведеш воду, и устава је направљена, може дувати сто вагона воде. Мисим, то је на рјечи, не може то није на суво. И, а он има затвор, тако је направљено, озго пад, а доле су тоčkови, точак има који окреће камење, доле што удара вода у њега. Ископани чанци, вако, све чанак до чанка. Окреће горе, врти то, а чектало горе, мислим, како рекоко, један кош, он је направљен само ако му треба крупније. То је затвор, вако, али мање спушти доле, и тамо окреће онај камен. И доле кош стоји ће брашно пада, само више фјике-фјике, фјике-фјике, и тако ти је то. То пушти кад нестане воде горе, има затвор у устави, па се натоци јопе пуна устава. То мено се пушти, не може да удари доле оне чанкове. Не мож-да окреће.

Прече је прече

Кад сам био на Морави, ће нисам ишо кад суша ударџ. Вадио сам циглу, пекџ сам циглу, за ову кућу. Ово је било. После нисам ни моџ да оправља млого. Сви су кукали на мене. Кажу: „Што ти, Љубо, ништа не обнављаш“. А ја кажем: „Ја шкољуем ћецу, не могу ја“. После им помоџ да се скуће. Моја ћеца имају обадва куће. И то каке куће. Да примџ дваџесторо, и прече је то што сам ја њима направио. Колко сам био кадар. Колко сам моџ.

Љубиша Ракић, рођен 1919. г.

МАКОВИШТЕ

Момци и девојке

Имали су румуникаши, свирају румунику, па су имале неке гајдице, па су свирали и у њи. Били су и ћемани неки. Па после трубе. Изволчеватџ је то. Они начинише трубу од зове, Драгомџрови синови и Драгомџр. И они ондај почеше свирати. Кад виђоше, нико другџ звати неће, него њи. Начинили дрвенџ од зове, ко џд труба. Било счело, кад има у селу омладине доста, оно дође и омладина, и седи се до дванес, до једанес, тако. Кад је уочи радног дана, миње се седи; кад је уочи празника, седи се и даље и ондај, настави се играња, коло игра. Па ето, у колу, тако су се упознавали момак и ћевџка. Ђ, лчепо коло игра, оћу д-ћдем да играм до ње. Одем лчепо и уватим се у коло са њом. Кад се коло пушти, ви се рјукујете и почнете разговарати. Ти њџ казујеш откле си, који си, а она теби. У томџ се упознате. Тако ти је то. Ко почне раније, кат су млађи, и неће јџш да се узму, они се друже по двје-три године, заједно играју на ваћеру, па заједно доћу са ваћера, полазе кући и све лчепо, дивно, разговџр, реше догодине или другџ године. Каже, нисам спремна, ако ћевџка није за удаџ или, на пример, јџш сам

млад, не могу да се женим и тако, једно друго чека. Е то е се дешавало и да не дају родитељи, а они оћу. Кад реше, она оде сама. Ако оде за другог јадна, ну срце боли, за оним што је ћела, а отац је није дао. И она, ајој, ће види онога, е куку мене, нашће љепотѣ. Родитељи жалосни не дадоше. И то е се дешавало, јакако.

Одолети отровници

Има и разни, са-треба различити које ваљају, које не ваљају. Ја знам прије, у мене бијаде комшија. И он набрѣ гљива, каже грмљаче, дао ђетету; оно испекло ону гљиву и појло; куку мене, ране дѣветере, кат стаде дѣте да кука, скаче, само рукама вако чини; ваља се, шта се од њега не ради. И даиш, побљува се, ондај испљува, а пошто испљува, пошто испљува ону гљиву из уста, поврати је и-себе. А нако су танке и нако су лѣпе гледати, али отровнице. Оне мљечаре, ситни редићи, па кад је одломим, оно мљѣко ударѣ, како, те су гљиве најспособније јести, и редуше. Редуша, она мирише, кад је примиреш, у ње мириш диван, и оне су лѣпе. Упржи је, да нокте појдеш, што се каже, испѣци, како год оћеш, једеш од милине. Али има и отровница, треба знати. Једу се првенствено редуше, оне сад у прољеће почињу расти, па се једу брвњаче, па се једу жуте рудњаче, иде мљѣко иж њи, па мљечаре и иж њи иде мљѣко. Е од оних мљѣчара све ситни редићи, бѣли, и те су гљиве најљевшије јести. А има, не ваља да се једѣ. Све упознам која се једѣ, која се не еде. Која се једѣ, ми одберемо, која се не једѣ, ми не беремо, згазимо ногама.

Кад он уједѣ, лека нема

Има животиња код нас разни. И курјаци су били, пребјегли преко Дринѣ. Једно време није иг било. Сад иг има опѣт. Има и зѣчева, лисица, има и јазавац, то су те животиње, ове шумске. А змија, кад уједѣ, зло и наопако. Имало је народа кои је уміо одбрати, одброј, те престанѣ, ако нема ко д-одброј, богами је и ливсвало. Јастрѣб, он највише пилиће вата и за кокоши. То е најгора животиња. Е орлови, они не чинѣ штѣту никакѣ, док не ливше брав. Кад ливше, они онда падну и оно појду. А змија, што реко, змија има разни, има змија шарени, има црни, има и пјегави. То ти је тако, како. Имаде код нас и зелѣбаћ. Он кад уједѣ, лѣка нема, а изгледѣ ко гуштѣр, оздѣ зелен по трбуу. И он шта уједѣ, њему лѣка нема. Има разни и њизи. И ѣс уједѣ, и чѣла, толичакѣ ѣткѣ кад уједѣ чѣла. Стршљѣн је гори, стршљѣн и јон кад уједѣ, ѣткѣ и од њега. И бумбар кад уједѣ. Шта још има... Голубѣва има доста, у кућу улазе и на таван. То е добра животиња, сивкас, ко те твоѣ панталѣне, и јони су добри, обично њизи иде по двадѣсет, маом заједно, јато голубѣва. Има и трава разни, има народа кои се разумѣ. Ова од ове болѣсти, ова ѣ-другѣ и тако то. Само треба да се разумѣ, има и јод бубрегѣ, кувају и пију, па ти има од главѣ, па ти има и от плућа, јакуда. И што ти реко за голубѣве, голубѣви доћу и излѣжу се код људи на тавану, нарочито у овиѣ нови кућа.

Разбој

Ногари се начинē ко у тог астала, и разбој, двије сативице, направē се, по двије онē клупе се намјестē. Имадӯ брдила, имадӯ. Држē онē сативице да нē би се помицале, воде зарезато, за вратило. И овде провучеш крај, другѣ вам увлачи се, имā проврћено четири рупе. Кад одавѣјам, вакō чиним. У ону рупу заћенем. Вакō, па у другу што е навијено на њга, а дољамо се ткē, око овога вратила. Па се опē онō ткиво затӯра. Воде су нити, дољамо су подложници, вакō повезати. С једнē странē вакō сад овом ногом, вакō, па опē такō и такō ти је тō.

Добринка Мијаиловић, рођена 1905. г.

МИОНИЦА

Швапски рат у неколико слика

Јој, пүстѣ преседници, наши мученици, бише швапски пријатељи, а јок српскога народа. Мучили су жене, тужнē лүде, старе лүде, а жене, плачу, кукају, не вредѣ то ништа. Трпи батине, повичē моја мајка мојој стрѣни: „Ајде, шта гледаш, бѣг* те твој, бјѣжи, ајмо кући“. Нѣки Милан Јоковић, он ти бијо кмѣт, бѣг, сила, нē мош му доказати ништа. Они ћели би нѣшто, нѣки рѣд да заведӯ. Тучӯ ко коње. Покупише судове, бакренē, казане, бакраче ис кућē. Узеше вуну, тежину, поплѣнише свē редом. Јесте Китлер владō сад задњи рат, али није дирō народу лѣб, јес глад била, али опē, нашло се, купило се. А ондај, по трѣе ис кућē умирало, нѣма, стари старци, ћѣца нѣјака, от петнѣс³ годѣна. Оћерајӯ те, чекајӯ док ископајӯ раку и саранē. Дођу кући, вамо, оно јопē умрло. Нē могу да постигну да сарањујӯ. Имало е кућа коѣе су замирале начисто. Одг самē глади.

А Швабе, то е свē, нико није поља посијо, гѣре чак до пот куће онē, није косијо ни орō, ни сијō, ништа. Свѣ кљусад Немци чувајӯ. Турѣли кове и варē воду и прлѣ се од ушијӯ. Ђē су наше лүде стизали, они су убијали, стѣгнē — убија. Болесни, поразболчѣвали се, по кућама су лѣжали. У нашој кући лѣжō јѣдан. Пошто њѣг ѣсетѣ, он устаде, па изиђе на ридове. Онō сад ѣе је новō грѣље. Они стѣгоше вамо, убише га. Ма како стѣжӯ, убијајӯ.

А они, наша војска, оћевѣна је била, да нē може бѣлѣ бити. Обүчена. И у нас била каца, каца прет качаром. Сѣдамнѣстē год^ннē, то е родило, то е родило ондај, и трње је родило. Накупѣ жѣта. Нѣсмо имали ћē да турѣмо како е родило. Они тужни, наша војска, наишла, само питā имā ли Шваба. И ћѣд, он свѣ купи овē мурузе и-салаша, са вајата, са онѣје тавана, и тура им у капе. Угрѣзајӯ, накō јѣдӯ, нē могу да стѣгну да умзӯ жѣта, они из^с кацѣ, купē у шаку вакō, онē цѣбрѣ вакō, пүне капе. Рума ли рума, лиле; нē би казō да е чѣек, него свиња. А ми, ја и мој брат, глѣдамо. Мене је била ѣсма година кад је бијо бугарски рат. И купē и јѣдӯ. И свѣ милујӯ нас, каже кажѣте чѣку ћē само имā Шваба. Нē до Бѣг нико онō да доживѣ. Јес страшно било, млѣгѣ куће тужне су закукале, млѣгѣ су страдали. Млѣгѣ помрли од глади, ондај. И што је мучен народ. Нѣма, кад рѣши да казнѣ,

парама или нечим, само дође Немчина, Швабе, вако гурѧ цѣѣви и вјешајѹ. Охерајѹ у шѣницу и тамо вјешајѹ.

Е наше пѹстѣ мајке поведѹ нас, да ми кѹкамо. Да мољимо за два мѹруза, заувѧр. Знаш ли ти наѣвѣ што су жѣне мѣсиле старинскѣ лѣб. Оно жијак појѣ, па зашло тѣѣсто. Ко гѣј чѣкалица, сад ђва, ми ѣца начинимо ђнѣ и нас петоро, свѣ чѣкѣмо ђнѣ из ђниѣ брѣана, па се око ђногѧ биѣмо: немѣј, немѣј ти моју мрѣвицу, немѣј ти моју. Потурѣмо ѧргију и вако чѣкѣмо. На тѧвану некад дѣзѧто жѣто, гѣре. Ми се ѣспеѣмо на тѧван, мѣрдевине, па свѣ ђнѹ чѧј биштѣмо и разгрѣмо. Жѣвили смо ђд ђногѧ, а кад неѣта ђногѧ, кѹку мајко. Ништа, лиле, сѧмо жѣне наберѹ жарѣ, наберѹ и тѹрѣ у лѣнце, ни слѧно ни мѧсно. Јѣди, мѣраш да јѣдѣш, глѧд пѹстѧ из ђчијѹ биѣ. Отѣкоше нѣге, отѣкоше рѹке, ѣтече нѧрод ђндѧј. Стѣснѣ ѣток, ѹ грѹди, моја мајка весѣла ѣтѣкла, мѣслили Ѣѣ д-ѹмрѣ. Ми јѧдни кѹкамо, штѧ ѣмо бѣз мајке сад. Немам ни Ѣбрве, а кѧмоли кѣсѣ на глѧви. Од глѧди сѧмѣ.

Пошлѣ бѣгами, пошто је наша војска дошла, ѹзѣше ѣѹди пот свѣје. После смо ѣмали, ѣмало е свѣгѧ.

Анка Јовановић, рођена 1907. г.

МРШЕЉИ

Крѣч, камен, цѣгла...

За крѣч мѣра да ѣма крѣчѧр кѧмѣн. Тѣ мѣрајѹ ѣѹди да познајѹ. Е нѣје је крѣч, и тѣ најбѣљѣ. Тѹ су ѣѹди, прѣсти сѣлѧци, ѣскопали рѹпу у страни. Или нацѣпајѹ тѣга кѧмена, штѧнглама гвѣздениѣм ђваљѹјѹ, ђваљѹјѹ, па разбѣјајѹ ђнѣлѣ кѣлко мѣгѹ да понесѹ. И пѣчнѣ да се слажѣ у тѹ рѹпу. Некако га намјештѣ ђвако да не би лѣгѣ доље на земљу. Нѣго направѣ на некѣ начин ѣт кѧмена, али направѣ ђд вѣѣг вако, рѣдом, рѣдом. Ка-трѣба да завршѣ, то ђни Ѣзгѣ, вѣлики јѣдан, и сѧ-тѣ рѣдом слажѹ. Кад ѣзѣѣ на врѣ, ђни тѣ Ѣлѣт Ѣколо, Ѣколо, и на врѣ вра јѣдан чѣп, као чѣп. И тѣ затрпајѹ зѣмљѣм, Ѣздѣ навѧлѣ да лѣжѣ, у пѣднѣжју сѧмом. Тѣ лѣжѣ, тѣ баца, Ѣкреѣѣ, то гѣри, гѣри... Али се зна кад ѣзѣиѣ пламѣн, Ѣно пѣчѣ, пѣчѣ, и на врѣ вра кад ѣзѣиѣ пламѣн и сѧмо сѹчѣ. Затворѣ се у ђнѹ рѹпу и залѣпѣ. Да нема вѧздѹка. Ѣндѧ се набацѣ зѣмљѣ, и то стѣј двѧес чѣтрѣ сѧта, док се Ѣладѣ. Ѣндѧ ђнѹ зѣмљу ѹклонѣш, што си набацѣ. Дођѣ до ђногѧ што си свѣѣ Ѣт кѧмена. Ѣн је сѧв пѣчен и ти ѹзѣмѣш ђнѣ кѧмѣѣе, и то трѣпѣш и мјѣриш, Ѣндѧ ѣѣраш ѹ колима. Нега само тѹриш ѹ воду, пѣчнѣ да цврчѣ, врѹѣ. Е кѣ ниѣ вјѣшт да ѣспѣчѣ ѣѹцѣки, Ѣстанѣ кѧмена дѣста, ѣспѣкѣ Ѣколо, ниѣ унѹтра.

Вѣѣ се Ѣна стѣгла, тамо гѹвно ѣма, дѧлѣ Ѣпѣ дрѹгѣ. Вѧмо кѹпѣ, Ѣдмѧ се слажѣ вѣтѣ. Па ѣ тѣ трѣба знѧти. Мѣра да ѣма лѹфта, ѣзмеђѹ цѣглѣ. По јѣдно двѧ прѣста. И тѣ се свѣ слѣжи у вѣтлове, јѣдно до другѣга. Тѣ се сѹшѣ, завѣси Ѣд врѣмена, то се сѹшѣ мјѣсѣц данѧ, двѧес данѧ, завѣси Ѣд врѣмена. Ѣсѹши се тѣ и сѹво бѣднѣ. Ѣма ѣѹдѣ пуно те градѣ, не пѣчѣ. Кѣ је немогѹнѧ да ѣспѣчѣ, нема дрѣва, бѣгами кѣштѧ и слагаѣе. То мѣраш свѣ да слѣжѣш у јѣдан бѧнкѣт, завѣси кѣлко. У моју кѹћѹ је Ѣтишло пѣгнѣс ѣљада. Тѣ трѣба прѣво Ѣсеѣи, дрѹгѣ — тѣ

изврнути, треће — сложити. Ја сам имо двадесет и пет радника кат сам ја слаго. Ту су биле четири фуруне, петнест иљада се слаже. То морају добри мајстори, те фуруне да сложе. Четри се вруне ложје. Е то се навали ложити. Ложји се одвуд данас у вруне. С ове стране. Па се сутре ложји с те стране. Тако се то ћера. То се само убацује, убацује. То сила вуче. Жар је тамо голем, ћера, ћера, ћера. Е кад избије ватра, само суче пламен, готово, значи печена, мора да биде црвена, печена. Е кад је то готово, чети-пет људи, не може мање, копа земљу, тура околу и баца горе, баца, баца, једно десет-петнест сантиметара земље. Е, поре-тога се закува блато. И све се залџепи, редом, озго је земља, одвуд је блато. Вруне су затворене са циглом, са нечим. То се лади, лади; то кад би отворио неко случајно, тад би цигла добила неки ваздук, и она би се просипала, тешко би је зидо, таман да е турџиш, да е чукиш, она би се распала лако. И то кат се олади, то се зове околу кошуљица. Скинеш кошуљицу, она се црвени, каки.

Драгољуб Тошић, рођен 1919. г.

РАДАНОВЦИ

Од злата руке

Радило се, јашта, ми смо знали то, са прејам, опредемо, и опредемо ми ту пређу, и има о-дрвета, матовило се зове. И ондај намотамо ону канурицу, и избројимо, све знамо колико нам треба. Избројимо оне пасмиће колико нам треба. Знамо у колико да наснујемо, има брдо, правили су нам неки из Парамуна, и узмемо; они направе брдо, колико оћемо. И тако разбројимо, и има чекрк, дрвени колут, и чекрк. И тамо имају витлићи, то е све побациано, а то е све било доскора, витлићи и ондај ону канурицу натуримо на оне витлиће, а вамо има, монсурови се зову; на ону летву натуримо оне монсурове и окрећемо. Оно се окреће, окреће и завијамо, завијамо, на оне монсурове. И ондај омотамо ту пређу, и монсурове, знамо колико кад треба. Имају тамо двије дашчице дрвенџе. И шупљо. Кроза сваку шивку, и они монсурови на оне шивке, о-дрвета шивке. Ко једна ова, двије, двије има. И ондај, и шупљо за шивку само. Све о-дрвета, све дрвенџе и монсурови, све дрвенџе. Провуче се, само пробušено, сврдлицом, колико морџе. Сврдлићи — људи имали, дрвенџе, а гвожђе, па шагови. Па кад окрећеш, оно врти, и проврти се. Сврдлови. Ја, бише, и нема саде-во. И ондај на те шивчице натуримо монсурове, па побијемо кочиће дрвенџе. И то дрвенџе. Побијемо. И на оно матовило знамо колико нам треба, колико ти монсурови нама мору, колико мору основати. То знамо. Побијемо коље тамо, и пуштимо. Прво онај кончић што смо основали, на оне колиће побијемо. И ондај, после покупимо оне крајеве, монсурове, и идемо тамо, оно зврчи. Натуроамо, завијамо, вако, па опет идемо тамо. А како ће нам бити у брду, по двије жице узмемо и натурамо, како ће нам у брду, колико нам треба. Садр морџе и по једна жица у брдо, а морџе двије. Кад је једна жица, то е једножич. И тако. Све оно иснуроамо. И ондај има, побијене двије сџе, сџице, побијене. И направљено, како морџе, вратило. Вратило се звало, о-дрвета џсто. И натуримо вако на оне сџе — једно тамо, једно вамо. И неко нам мора да помогне, а доље има

направљено њстѡ, о-др̄ вета. И направљено вакѡ, како се мѡрѣ, камѣње, нѡтрпѡмо на онѡ камѣње, вѡза, звѡло се вѡза. И нѡтрпѡмо камѣње на онѡ. На ону вѡзу, и јѣдно ѡкрећѣ. И двѡје др̄љадѣ. Ми ѡнѡ лѣѣпо испрѣвѣѡмо, прѣберѣмо како нам тѡ мѡрѣ гѡре. И јѡнѡ гѡре завѣѡѡ. И ѡна јѣдна стѡѡи на вратиљу. И свѣ ѡнѡ удѣша, како ѡна прѣђа, како се ѡна прѣђа завѣѡѡ, мѡра свѡка жѣца да дѡђѣ равнѡ, да нѣ би се ѡнѣ гутѣ... И прѣвѣѡмо, и ѡндѡј завѣѡмо тѡ. И дѡнесѣш кѡѡи, у кѡѡу, имѡ нѡтра, рѡзбој се звѡло. И ѡстѡ, прѡбѡушено гѡре, и дѡље на ѡнѣ дѡске. Тѡ е направљено. И нѡтурѣмо, и ѡндѡј двѡе, двѡе нѡс, јѣдна ѡводѣ, јѣдна дѡдаѣ по ѡну жѣцу, а дрѡга ѡвлѡчи, у нѣти. Нѣти се зѡву. Њстѡ се нѡнѡти. Нѣко чѣтрѣ нѣта, нѣко двѡ. Како ѡнѣш тѣ да ткѣш. И двѣ нѡс ѡведѣмо ѡнѣ нѣте и пѡсле дѡљѡм имѡ ѡстѡ. Прѡжѣмо ѡнѡ дѡље у дну нѡтрѣ. И позѡвѣжемо за позѡвѣсце. Имѡ гвѡзденѡ шѣвка, па прѡвѡчѣмо крѡз ѡнѡ. Па ѡндѡј ѡнѡ што се зѡвѣ вратиљу, ѡнѡ шѡпљу крѡза срѣѡу. И ѡндѡј мѡрамо д-ѡмѡмо канѡву, свѣ вѣжемо, свѣ прѡвлѡчѣмо канѡву. И дѡље крѡз вратиљу, док не пѡвѣжемо да ѡнѡ зѡтѣгнѣ. И ѡндѡј имѡ чѡнак, цѡѣви, дрѡвенѣ чѡнак дрѡвенѣ цѣвчице. И пѡчнѣмо ткѡти. Пѡмало док пѡчнѣмо, и ѡндѡј тѡкѡ се тѡ ткѡло. И ѡѡлими, имѡ и сеѡѡде и ѡѡлими, ѡсѡѣчѣ се прѣђа, вѡненѡ, ѡвѡ ѡсѡѣчѣм, и ѡндѡј, и ткѣш. И тѡкѡ смо ми тѡ ткѡли, мѡчили се, кѡкѣ.

Са оне стране

Јѡ сам зѡпѡнтила да смо ми слѡшали, да мѡи кѡжѡ, да се нѣшто дѣрѣ. И мѡи су прѣчали ѡјѡци. Прѣчали су како е јѣдан мѡј ѡјѡк ѡшѡ, крупан је тѡ чѡвек бѡѡ, ѡшѡ ѡн, док се нѣшто ѡбарѡбѡви спѡред њѣга. ѡшѡ ѡз некѡ брѡдо, кад ѡно спѡред њѣга, ѡдѣ. ѡн га ѡзмѣ, и бѡци, а ѡно шушѡѡ. И јѡпѣ ѡбарѡбѡви се. И јѡн га бѡциѡ, бѡци га дрѡги пѡт, каже пѡсле, нѣмѡ, нѣстаде... Јѣднѡм ѡшѡ ѡпѣ ѡднеклѣ, па са некѡг брѡда, далѣко бѡло. ѡн ѡшѡ, кѡжѣ, прѡдѣрѡ се, каже нѣшто. ѡн се нарѡгѡ. Кат кѡжѣ, пѡчѣло да тѡптѣ за ѡѡм, тѡптѣ, тѡптѣ, а ѡмала кѡѡа, јѣдна пот пѡтом, дѡље, блѣжѣ пѡта. Кад је ѡѡ да прѡђѣ, нѣко прѡгѡвѡриѡ, дѡље, каже гѡворѣ. ѡн како ѡталѣ пѡшѡ, ѡно нѣстаде. ѡнѡј чѡвек дѡље, што му е кѡѡа дѡље, ѡн се жѡлиѡ како је цѡѣлѣ нѡѡи нѣшто тѡтѡѡло ѡкѡ кѡѡѣ. Цѡѣлѣ нѡѡи тѡтѡѡи нѣшто, ѣтѡ...

Па јѣднѡм јѣсам ѡ јѡ. Кад ми је мѡж шѡѡ, нѣѣ бѡгамн, нѣкѡ рѡђѡка. Нѣкѡ рѡђѡка кад је ѡѡла д-ѡмрѣ. ѡндѡј бѡиле рѡдиле шѡѡѡѡ, дѡбро рѡдиле. Нѣмајѡ лѡѡди ѡѣ. Прѣмѡли нѣкѣ. И гѡнили. Прѡдѡвали. И ѡ нѡс пѣкѡ кѡзан. И ѡмали вѡм ѡѡѡјчицу, нѣкѡ слѡшкѡѡѡ. Мѡлѡ бѡила, пѣ-шѣс гѡдѡнѡ нѣѣ ѡмала. Вѡлове ѡмали, па нѣкѣ чѡек рѣкѡ да нѡжѡѣ ѡна ѡѣгово. Да нѡжѡѣ шѡшѣ да нарѡнѣ вѡлове, дѡље нѡше. Кад ја дѡлазѡм, пѡгледѡм јѡ, нѣѣ ѡна. И ѡндѡј рѣкнѣм ѡнѡј мѡлѡј: „Бѡди тѣ тѡ, чѡм пѡлѡжѡ крѡѡе, тѣ иди“. Мјѣсечѡна грѡѣ, а јѡ ѡтишла да дѡм вѡловѡма шѡшѣ. Јѡ ѡдѣм, нѡсѡм ѡну шѡшу. Кадт пѡгледѡм, ѡно дѡѣте ѡстѡ сѣдѣ. Ма ѡна кѡка му је сѡкѡѡица, на ѡнѡм ѡѣтѣту, ѡдѡѣлѡѡѡ, нѡкѡ сѣдѣ. Пѡтѡм јѡ ѡѡ: „Штѡ нѣси ѡтишла да лѡжѡш вѡтру?“ А ѡна ѡѡтѣ, кѡ да ме нѣ чѡѣ, сѡмо се вакѡ смѡѡѡлѡ нѣшта. А кѡд нѡс нѣѣ бѡло штѡлѣ, нѣго кѡѡѡица вакѡ мѡлѡ, пѡмѡлѡ, ја нѡсѡм ѡну шѡшу, ѡѡок, бѡцѡк, па ѡпѣ: „Штѡ нѣси ѡтишла?“ А ѡна ѡпѣ ѡстѡ нѡкѡ. Излѣтик на мјѣсечѡѡѡ. Јѡ дѡље, кѡ-дѡѣте сѣдѣ крај кѡзѡна, лѡжѡ вѡтру: „Па кѡт си тѣ дѡшла?“ „Јѡ ѡтишла ѡдѡѡ“. Пѡсле, бѡила нѣкѡ сѡрѡна, и тѡ ми је свѡјта бѡила. Мѡја рѡђѡка,

била на сарани. Ја њој то причам. Док она мени каже: „Неко ће ти умрјети, али неће ти умрјети мушко, него ће неко женско“. Кат потље — она умрла. Рођака ми била рођена, њен отац и моја мајка браћ и сестра.

Рада Вукосављевић, рођена 1908. г.

РУДА БУКВА

Памтим рат и сиромаштво

Рођен сам тријес првѣ годинѣ. Такѡ ми се вѡди и такѡ и у књиѣгама пише. А одт тридесѣт и четвртѣ пантим да е погинѡ краљ Александар, убили га у Марсѣљу. Било је мјесѣца октомбара, а била е некѡ киша, ко и данас ѡвѣ што падају. У школу сам ступиѡ тридесѣт и шѣстѣ годинѣ. Учиѡ сам школу у Свјечѡј Рвјѣци, учиѡ ме Љубиша Крсмѡновић, некадашњи директор. Четрѣстѣ годинѣ сам изашѡ прет сам рат изѣ школѣ, завршиѡ сам четри рѡзреда ѡснѡвне школѣ. У Свјечѡј Рвјѣку сам ишѡ четри године пуне, и зими и лѣти. Живили смо дѡљѡм у једнѡм дѣлу, у ѡвѡј стѡрој кући, била је пѡла брвњара, пѡла је била чагма. Отац ми је бѣо солунац, бѣо је стрѡг, имало је нас четворо ђѣцѣ, свију је четворо школовѡ, по четри рѡзреда, више није мѡгѡ. Није било мѡгућности. И такѡ, живили смо, кѡлко е мѡгло, јѣли смо мурезни лѣб, испо-сѡча, пѣчен по-сѡчем, на ѡгњишту. Шпѡрета није било, кували смо у зѣмљанѡм лѡнцу, како кад је штѡ имало, лѣти пасѡљ, кѡмпир, борѡниѡ. Зимѡ купус, и такѡ мѣњѡно, мѣсо. Лѣб ѡнај испо-сѡча мурезни умјѣси се, па се рѡзгрне жѡр. Па дѡље метлицѡм се побрише ѡнај пѣпѡ, са лѡпѡра некѡг дрвенѡга се тѡри; тѡри се ѡзгѡ сѡч па ѡколо се ѡбложѡ мѡло пѣпѡлом, па ѡндај се узгрне жѡр. И тѡ чѣкѡ једно два сѡта. И сѡд мајка глѣдѡ, кадт пѡчне гѡре ѡнѡ да пѡше. Сѡч је гѡре бѣо пробѡшен. На два мјѣста, на ѡдушку, због лѣба ѡздѡ. Е избацѡ тѡј лѣбац, мурезни, па ѡндај мѣно се лѡднѣ, даде нам по пѡче сѡра, и кашчицу кѡрмака, намаже на ѡнѡ, и ѡјде за стѡком. Стѡка се ѡндај чувѡла, није имало ко данас, пѡшњѡци, травѣ. Била једна кѡљеба, било ѡгњиште, брвњара била. Дѣгне нас, крѣветѡ ѡни, побѡиѣне четри сѡве дѡље, тѡрене дѡске, тѡрена слѡма ѡзгѡ и некѡ пѡњава на ѡнѡ и тѡ се завѡчѣм. Она јѡутру ѡдѣ, помѡзе. ѡвде цѡјѣди млѡјѣко, даде некѡдт кад имѡ. С кѡрлицѣ ѡлѣжѣмо, било слѡђѣ одт шѣћѣра, и ѡјде у гајѣве, за стѡком. Прије јѣданѣс немѡјте догѡнити, од јѣданѣс до двѡнѣс, и такѡ ѡко пѡднѣ кад бѣднѣ, а мајка ѡпѣт: „ѡјде, стѡка мѡрѡ да се гѡни“. И такѡ ти е тѡ. А четрѣс првѣ ми је ѡтац пѡзвѡт на вѣцбу, бѣо солунац и пѡзвѡт тѡмо на вѣцбу, и ѡтомѣ се и зарѡтило. Сѣстра ми је тријес дѣветѣ годинѣ ѡдѡла се у Блѡгојѣвиће, у Годѣчево. ѡстало нас трѡје ѡвде и мајка, и такѡ пѡсле ѡтац дѡшѡ, бѣо мѡло у рѡвству, и дѡшѡ је пѡтље тѡне кући. И такѡ пѡсле се мѡбѣшѡло, били партизѡни, били четниѡци, било некѣ бѡрбѣ тѡдѡ пѡ Варди, по сѣлу, дѡлазили партизѡни, дѡлазили четниѡци, Бугѡри. Прѡшли су Немци ѡзгѡ с Вардѣ, некѡ ѡклопни бѡ-таљѡн. Били тѡ у Свјечѡј Рвјѣци, пѡтље су дѡшли дрѡги дан и запѡлили Свјечѡј Рвјѣку, изгѡриѡла је, до тѣмеѡла. Пѡлили свѣ, сѡмо је ѡстѡла црква, и ѡстѡ дѡм зѡдрушкѡ, били Словѣнци у њѣму, па су угѡсили. А цркву нѡсу ђѣли пѡлити. ѡклѣ су тѡкли ѡви с кућа, свѣ су попѡлили. И такѡ тѡ. Ѥто, цѣло тѡ вѣреме, пѡсле четрѣс

четвртѣ годинѣ, ђтац ми је одведен на Върду, и убиен. Пѳтље бѣло вѳјни сѳд, и узимали, ђтимали имовину, узѣли су, свѣ су ђднѣјели, ђхерали и сѣјена, ђхерали жѣто, брѣта ми ђхерали у Срѣм. Бѣло је у Срѣму као бѳрац Трѣћѣ крајѣншкѣ бригадѣ, четрес пѣтѣ, двадесѣ-трѣћег јануара. Јѣ сам ђсто и сѣстра ми Радмила и мајка, сѣми кѳћи. Такѳ смо бѣли, животѣрили пѳмало, пѳмало. Четрѣс ђсме ђтишѳ сам ѳ вѳјску, у Гѳражду. Слѳужишѳ сам дваѣс шѣс мјесѣци и дваѣс шѣс данѣ. Дѳшѳ сам из вѳјскѣ, пѳчѳ сам Ужѣцу нѣкѳ сѳћѣње, што су узели ми зѣмљу, нашѳ сам ђву тѣмо, чѳва стѳку и пѣто је ђћѣ ли пѳћи, ђна јѣдва дѳчекала, и ђжѣниѳ се и такѳ закућѣришѳ, данѣс, сѳтре.

Да ти кѣжем поштѣно, имѳ сам панталѳнице сѳкненѣ, тѳ е ткѣно, прѣдено, од вѳнѣ. Па ђндѣј бѳјено, па е снѳвѣно, па ѣзаткѣно, па ђднѣјето у вѣљарицу, тѣмо ѣмајѳ маљѣви, па тѳпа-тѳпа, сѣдам данѣ тѳ тѳчѣ. И ђндѣј о-тѳга се сѣшијѳ панталѳне, сѳкненѣ капѳт, ђндѣј прѣслук, то нѣје ѣмало рукавѣ. Бѣло ѣсечено ђвде. И пѳтље, кад је вѣмо бѣло, према крајѳу, тридесѣт дѣвѣтѣ, четрѣстѣ, ђвѣ мѳмци стѣрии, кѳи су бѣли, ђни су кѳповѣли. И кѳи су бѣли мѳћни, ђни су нѳсили чѳванѳ ђдѣјело, тѳ се рачуна газдинскѣ сѣнови; ђндѣј нѳсили су ђпанке, раћѣне ђдѣ кѳжѣ, лѣјѣви, дѣсни, ѣзраћѣни, са разнѣм прѣдметима ђзгѳ; кѣиши ђвде лѣковѣни, чѣрапе дѳвдѣ вѣжене. Вѣмо чѳванѣ капѳт, и гѳњѣи на капѳту, и чѳванѣ кѣпе. Тѳ су мѳмци кѳи су нѳсили ѳ ђнѳ дѳба. Тѳ су ти бѣле нѣјѳѳљѣ газде. Па ђндѣј су пѳтљѣн ђ четрѣстѣ вѣм пѳчѣле по вѣшерима, вићѣли смо цѣпеле. Па су ђндѣј пѳчѣле пѣдѣсѣт и пѣтѣ и чѣзме. И пѳтље, то вам је пѳчѣла мѳда. Бѣли су вѣшѣри, и за време рѣта су бѣли — у Сѣјѣчѳј Рѣјѣци нѣјвишѣ. Бѣла Госпѳйна Вѣлика, чѳвѣни вѣшер бѣло. Тѳ ти је бѣло, на Вѣрди су ти бѣли. Усто дѳље бѣло нѣродни вѣшер. Тѳ ти је на данашњѣ дан, по Улѣндне, у недѣљу. Тѳ су чѳвѣни вѣшѣри ѣзнад Вѣрде, тѳ припада Гѳдѣчеву.

Свѣму се ред знаѳ

Трубѣчи мѳрајѳ, мѳрајѳ дѳћѳ, нѣкад и у три после пѳноћи, ако је далѣко ћѣвѳјка, мѳра јѳтру, у шѣс-сѣдам сѣти да се рѳча и крѣћѣ се. Ушло се пѣшкѣ, сѣмо су ѣшла кѳњскѣ кѳла, за младѳ и кѳма и ћѣвера. А ђвѣ свѣ пѣшкѣ. Четри сѣта, четри сѣта. У Зѣглавак, Кѣдињачу. Мѳј ћѣд кат се жѣнишѳ, ѣшли на Кѣдињачу, ѳванѳли на Глѳгу, свѣ ѣшли пѣшкѣ, знаш. Бѣло је лѳч, ђнѣј лѳч, и нѣцѣпкѣ се, па се ђрѣдѣ жѣне кѳјѣ држѣ лѳч, ни-сѳпру нѣнижѣ, нѣје ѣмало свѣјтла, ѣмали су вѣњѣри. Тек пѳсле су пѳчѣле ђвѣ лампе, кѣрбѣтнѣ. Вѣм прѣд рѣт пѳчѣле, са ђнѣм пѣином, а чѣрапице нѣкѣ вѣсѣћѣ су бѣле. Тѳ кад је пѳчѣло, тѳ е бѣло, милина, сѣјѣ се пѣјѣла ѣвлиѣ. А газда кѣжѣ: „Драгѣ мѳи приѣтељи, кѳмшиѣ, кѳмови, крѣћѣмо, да бѣднѣте у пѳту мирни, да нѣ би чѣјѳ ђграду развѣљивали, да нѣ би кѳ запѣлишѳ ѳспѳт сѣјѣно, да бѣдѣте ѳштѣвни тѣмо, да се нѣ би прѣвила свѣђѣ, нѣкѣ кѣвга, кѳи нас бѣдѳ брѳкали, бѣћѣ ѣшћѣранѣ“. Такѳ е се пѳсловѣло, то нѣје смѣло да се прѣвѣ нѣкѣ нѣрѣд. И дѳћѣ се тѣмо, тѣмо нѣмјѣштѣна јѣбука, дѣгнѳ гѳре по десѣтак мѣтарѣ мѳтку, па сѣд ѣмајѳ пѳшке лѳвѣћѣ, и то се пѳнесѳ пѳшке. Кѳи нѳси пѳшку да тѳчѣ јѣбуку, док се јѣбука нѣ скинѣ, у ѣвлишѳ се нѣ пѳшта. Нѣти мѳрѣ кѳ д-ѳћѣ у ѣвлишѳ. Тѳ е закон, скидѣ се јѣбука; ѣ, кат се скинѣ јѣбука, ѳлазѣмо у ѣвлишѳ. Пѳтље

сѣдају тамо, послужѣње, вода и шећер и кава. Пòстаља се, бијо паприкаш. И чòрба са мèsом, и кўвāнī кўпус са мèsом. Мèsо кўвāно, у тањире, сáма лòј. То се једē, ракија била врућа и љутā, и мекā, и тò ти је, а пиво, то није òвште пòстојало. То е пòчело вāм одт шесēте. Дòноси се колāч, домаћин дòноси колāч, изломē колāч. Кад изломē колāч, пуца пушка, прангија. Е њевѣр идē, изводи њевòјку из òдаē, ње е тамо у сòби, вајату, како е кò имò òдвоено. Е сād тамо, нєкā ўжā фāмилија, ако нємā сестрē, òни сједнў. Трєбā да се плāти па да дòбиеш мλāду, па као цењкају се. Овај извади такò, а онај заццѣни више, тамо-вāмо, и нађу се òпет на средини. Изведў, љуби старог свāта ў рўку и сестру и òца, и òндāј зађē пòтље, таки био òбичај, зађē низ сòвру, кò е старији љуби, кò није, пита се сā њим, òндāј òбиђē гòре, рўчају... Првò идў ў цркву, вјенчају се ў цркви. Ко òћē од òви свāтòвā, мòже да дòђē да пòсмāтра ў цркви; нàтурē онај вчїенац, вєжў рўке са мāрамицòм, измєнā кўм прстєње и такò тò. А кò нєћē, свїрају свирāчи прет црквòм, игрā кòло вāмо прет црквом, то сāмо љўља. Е отālē, имā òдрєђен муштулўција, кòй идē за муштулук òвогā домаћина кўћи, и јòн дòлази за муштулук и ўзимā плєћку, плєћку му дāдў вāмо печєну, како кò имā, како је спрємио, прије је била кўвāна, није била печєна прије, и јòн дòбијā и влāшу. И òн се врāћā, сусрєћē свāгове на педесет метārā изнад кўћē и врāћā се сā њима, òндāј ўзимā, дрпā òнò мєно мєса. Онај мєно нāгнē ракиòм, е сād дòлази прет кућу. И сād излази из сò колā, òндāј свєкрва дочекуē снау на вратима. Увати се овакò, òвде станē, òдупрē се, и òвде рукòм за овај дрўгї дирек. И дāдē јòј првò рашєто, у рашєту имāдē зòби и имā јāбука, ўмē òвў јāбуку, и зāманē двā пўта, и трєћї пўт бāци. Ако прєбаци преко кўћē, каже одржāвā се стò пòстò свē дòбро. Ако пòтурї, те не прєбаци, ако је близу кўћē, каже није дòбро. Е òндā òно зòби бāци се трї пўта нā кућу и у òнò решєто. Зєтовии су љāволи, òни се пєњў нā кућу и свāшта чинē. Имā и нāкоњче, јā, првò нāкоњче њжљўби вāмо, мālò дчїете, òна òкрєнē трї пўта, пòљуби дчїете, òндāј идē тамо и свєкрву такò. Свєкрви испод рўкē прођē и òндāј тамо ў кућу и тò ти је тò било. Пòтље свї се зòвў за сòпру, свї, и звāни и нєзвāни за сòпру, пòстаља се вєчера, кò е глāдан, òн идē, кò није, òн глєдā у чашу и влāшу. И єто таки ти је тò òбичај био. Пòнеђē тò имā и сад.

Славољуб Благојевић Пезара, рођен 1931. г.

ТОМЕТИНО ПОЉЕ

Старинска свадба

Оћеш да ти причāм првò кāко су били мòмак и њевòјка, свē рєдом. Вакò ти је било, свē искрено причāм, што јєсте. Мòмак и њевòјка разговāрају, на прєлу, на комїшāњу, њē се видē. Нє смијē да се кāже ништа, њевòјка пред мòмком и мòмак пред њевòјкòм. Бòже сачувāј. И òндāј такò разговāрају, мòмак њевòјку пита, на пример, њē чўвāш òвце. Она кāже њē чўвā òвце. Дòђē мòмак код њевòјкē. Чўвало по се по òвијем нāшијем брдима. Кад је прāзник, мòмак и њевòјка, знā се, мòмак сєди, а њевòјка стòй, њевòјка нє смијē да сєдē. И такò разговāрају. Више пўтā. Чєшћē пўтā дòлази, и кад бидē при крају, ако се свидē, мòмак њевòјку пита òће ли пòћи зā

њега. А она каже: „Дођи те питај моје старијѐ, па шта они речу“. Не обѣћава се ђевџка док старији не кажу. И онда, старији дођу, не долази момак, питају за ђевџку, а старији, ако им се свиди, рекну: („Јавићемо, јавићемо док се договоримо са ђевџком, шта ће она рећи“). Тако ти то, договор се са ђевџком и поруче, и дођу ондај, капаишу ђевџку, дође ондај и момак и родитељи по договору. Испит ондај био, кот попа прво испитају се, а после вјенчање. Вјенчање морало prije Врачсва да биде, није ко сад, кад кò днѐ жени се и удае се. И тако се то уговорѝ свадба ка-ће. Сложе се пријатељи, момак, ђевџка, питају прво родитељи: „Оћете ли ви да се узмете?“ Они стидно обадвоје, сагну главу и кажу: „Оћемо“. И тако се договорѝ ка-ће свадба, пријатељи се договорѝ. Кòлко ће сватова да дочека, кòлко ће овај тамо да дочека пријатеља, првињара. Неко зове попа кући, кат се врши прошѐње, неко иде у цркву да се испита, не зову попа кући. И онда, кад бидне свадба, испрошена је ђевџка. Дођу сватови, ђевџка пред сватове не излази. Она иде тамо, било у вајат, нема ко сад оделѐња и коешта. У вајат иде ђевџка. И тамо иде свекар да се пита са њом, ђевѐр, зова, питају се и врате се они вамо. Вевџка останѐ тамо, да је спреме, из дома свога. Неће, мисим, одвуд от сватова неко да дође. Тамо ће да је спреми њена родбина. Кад биде „добродошлица“, домаћин узме ракије: „Добро сте дошли!“ То е при крају тамо, чашу подигне, кад биде печѐње. Ондај браћ ђевџку изводи из вајата, спремлѐну; ондај пушка пукне, браћ изведе ђевџку. То било фино, фино било. Није имало ондај прѐвоза, него пјешкѐ. Иде барјактар прво. Фино е то било, јој како е то било, кò рај. Вевџка се прво пита са свекром, са њим се пољуби, пољуби га у прси с лѐвѐе странѐ и у руку. И тако, исто, кума; тако старог свата, у прси и у руку. Браћ кад изведе сестру, он је преда ђевѐру, нође, више астала. Е послен, зају низа собру, малò дѐте пољубѐ у руку. Веца трчѐ на свадби да иг млада пољуби у руку. И свију редом пољуби у руку. И врати се млада да сѐде за астал, младòжења сѐди, и ручају, али он не смиѐ да јѐде. Он не еде. Ондај дође старац, те му турѝ кòлко е рѐшио пара у тањир, и он после почнѐ да јѐде; а млада дворѝ више собрѐ. Она дворѝ више кума и старог свата, и ђевѐр са њом, барјак је побисен ту више собрѐ. Кад је „добродошлица“ прошла, ондај ће ђевџке кое су барјак китиле узѐти барјак и повѐсти кòло око астала. Барјактар игра до ђевџке која носѝ барјак. Обиђе то кòло тако, ка-дођу у мјесто, она барјак држи и годѝ се са барјактаром, да он платѝ барјак, па да му га да. Она е барјак накутила и тражи да он платѝ барјак. И тако се нагодѐ, и кад бидѐ, овај, да пођу, пођу сватови, онда ђевџка се поздравѝ са оцом, мајком, браћом и кога има од родбинѐ. И момак има његовог момка, што се зовѐ, они ће изићи малò тамо за сватовима, ван авлије, ал ће се вратити, да му да баба дар вамо, па да идѐ. Да му иллим, нешто му да, момак његов то прими, те носѝ. И тако ти оду на вјенчање и вјенчају се и вратѐ се. И ка-дођу кући, вамо ће иг дочекати свекар, свекрва. Па одај, то ѝ сад има, бацају сѝто на кућу. Баца млада вамо шећер и паре, кòло игра, ђеца трчѐ, онò те купѐ, ѝ сад то има. И тако ти је то, свѐкрву уведѐ тамо, ђе има огњиште. И тако ти је то било, свадба.

Вилино коло

МѠ-је Ѡтац причѠ да је виле вѣдиѠ. Он је бѣѠ кмѣт у сѣлу. Тѣ у близини има јѣдна рјѣчица, Тѣња се зѠвѣ, и пѠшѠ кѣћи, кат се пѠвлачѣ мрак, кат се намирујѣ стѠка, између мрака и дана, мѣсим, и дѠшѠ тѠмо на брѠд, бѠш ниже нѠшѣ кѣћѣ. И вѣди двѣје ѣвѠјке у бѣјѣлѠм. ТѠ е било ѣстина, дѣјѣте, да ти причѠм. Вѣди двѣје ѣвѠјке на тѠме брѠду, тѣ смо прѠли кѠшуље. Тѣ е прѠно прѠкљачѠма, кѠшуље ткѠнѣ; нѣје имало ко сѠд кѣпѠвнѠ, дѣјѣте, и ѠндѠј, Ѡн ишѠ да прѣђе на тѠм брѠду, а двѣје ѣвѠјке з другѣ странѣ водѣ. Кажѣ глѣдајѣ јѣдна ѣ другѣ, смѣјѣ се, смѣјѣ се, и јѣдна другѠј вѠкѠ чинѣ, и јѠн, ѣплашѣ се, а има јѣдна кѣћа тѣ близу ѣзбрѠ, Ѡномо. ГлѣдѠ, глѣдѠ, Ѡнѣ дугѠчке бѣјѣле Ѡјине на ѣима. Он се ѠндѠј вратѣ, па ѠнѠј кѣћи, ѣплашен такѠ, и кажѣ: „ДѠјте ми лѣча, вѣдиѠ сам“. А и јѠни чѣли нѣкѣ ѣку. И Ѡндак Ѡн ѣзмѣ лѣча, запали. Кад је дѠшѠ тѣј, ѣјг нѣма, ал се чѣјѣ ѣз воду чѠк гѠре. Чѣло се ѣе се смѣјѣ и свѣ рѣкама вѠкѠ чинѣ. И причѠло се да постѠѣ виле. ПѠсле је се причѠло да је ѠвѠ зѣмља ѠпѠгањѣна, да Ѡне нѣје пѠсле, и дѠн-дѠњи кажѣ има вѣлино кѠло. Ѡбично кад бѣрѣмо пѣчѣрке, има вѣлино кѠло цѣјѣло код пѣчѣрака. И ѣто, тѠлико знѠм. О вѣлама се причѠло да имајѣ и да постѠѣ, нѣје у нѣкој гѠри, сѠд н-ѣмијѣм ти рѣћи у кѠјѠ гѠри, и да Ѡне не ѣмиру, и нѣ би смѣјѠ смртѣик да близу прѣђѣ.

Десанка Албијанић, рођѣна 1920. г.

ЛИТЕРАТУРА СА СПИСКѠМ СКРАђЕНИЦѠ

А. Лингвистичка литература

- Барј. Бихор I-II Др Данило Барјактаревѣ, *Бихорски говор — Фонѣјске особине и акценѠај* ЗбФФП III (1966), 1-79; — *Морфолошке и синѣаксичке особине*, ЗбФФП IV (1967), 1-39.
- Барј. НП-Сј. Данило Барјактаревѣ, *НовѠязарско-сјѣнички говори*, СДЗб, Београд 1966, књ. XVI, I-XIV + 1-177.
- Барј. НП-Сј.акц. Др Данило Барјактаревѣ, *АкценѠај новѠязарско-сјѣничких говора*, ЗбФФП I (1963), 1-148.
- Белић Историја I Д-р А. Белић, *Основи истрѠрије срѣскохрѠвајског језика I, Фонѣјика (Универзитѣјска ѣредавања)*, Нолит, Београд 1960.
- Белић Историја II/1-2 *ИстрѠрија срѣскохрѠвајског језика*, књ. II (св. 1: *Рѣчи са деклинацијѠм*; св. 2: *Рѣчи са конјугацијѠм*), Предавања др Александра Белића, Научна књига, Београд 1965.
- Бошк. Чланци Радосав Бошковић, *Ѡдабрани чланци и расѣравѣ*, Титоград 1978.
- Броз ИјешѠа Dalibor Brozović, *О problemu ijekavskošćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta*, HDZb II (1966), 119-208.
- Вук *Срѣски рјѣчник истрѠумачѣн ѣмачкијѣм и лѠтинскијѣм ријѣчима. Скуѣио га и на свѣјѣшѣ издаѠ Вук Стѣф. Караѣић, у Бѣчу 1852.*
- Вуковић П-Др. Јован Вуковић, *Говор Пивѣ и Дробњака*, ЈФ, Београд 1938-1939, књ. XVII, 1-114.

- Вуковић Акц. П-Др. Јован Л. Вуковић, *Акцентнај говора Пиве и Дробњака*, СДЗБ, Београд 1940, књ. X, 187–417.
- Вуш. ДИХ Данило Вушовић, *Диалектај источне Херцеговине*, СДЗБ, Београд 1927, књ. III, 1–71 + карта.
- Дан(ичић) Ђуро Данчић, *Српски акценџи*, Посебна издања СКА, књ. LVIII, Београд–Земун 1925.
- Дешић ЗБИЈГ Милорад Дешић, *Зајаднобосански ијекавски говори*, СДЗБ, Београд 1976, књ. XXI, 1–317.
- ВД Вук (*Српски рјечник из 1852*) и Данчић (*Српски акценџи*).
- Драг. Лица Милан Драгичевић, *Говор личких јекаваца*, СДЗБ, Београд 1986, књ. XXXII, 7–238 + 3 карте.
- Ђук. ГЦ Петар Ђукановић, *Говор села Горње Цайарде (код Зворника)*, СДЗБ, Београд 1983, књ. XXIX, 191–292.
- Ђук. Драг. Петар Ђукановић, *Говор Драгачева*, СДЗБ, Београд 1995, књ. XLI, 1–239 + карта.
- Ђур. Јат Радосав Ђуровић, *Рефлекси јаџа у околини Прибоја*, СДЗБ, Београд 1980, књ. XXVI, 235–319.
- Ђур. Прелазни Радосав Ђуровић, *Прелазни говори јужне Босне и високе Херцеговине*, СДЗБ, Београд 1992, књ. XXXVIII, 9–378.
- Ђур. Равни Радосав Ђуровић, *О неким ѡрозодијским и гласовним особинама говора Равни код Титовог Ужича*, ЗМСФЛ, XXXI (1988), 177–180.
- Ивић Банат Павле Ивић, *О говорима Баната*, ЈФ, Београд 1949–1950, књ. XVIII, 141–156.
- Ивић Бногр. Павле Ивић, *Белешке о биограчкиком говору*, СДЗБ, Београд 1978, књ. XXIV, 125–178.
- Ивић Биоска Др Павле Ивић, *Извештај о дијалектолошкој екскурзији ѡ ужој Србији октѡбра 1959*, ГФФНС (1959), 397–400 (особине из Биоске стр. 399–400).
- Ивић Галип. Павле Ивић, *О говору галишѡльских Срба*, СДЗБ, Београд 1957, књ. XII, XXI + 520.
- Ивић Дијал. Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрвајског језика, Увод и ишѡкавско наречје*, Нови Сад 1985.
- Ивић Поговор Павле Ивић, *О Вуковом рј. из 1818. године*, Поговор књизи „Српски рјечник (1818)“, Сабрана дела Вука Караџића, књига друга, Београд 1966, 17–245.
- Ившић Шапт. Стјепан Ivšić, *Šartinovačko narječje*. — Rad JAZU, 1907, кпј. 168, 113–162.
- Јовић Трст. Душан Јовић, *Трстѡетички говор*, СДЗБ, Београд 1968, књ. XVII, XVI + 238 + карта.
- Кашић Конавле Зорка Кашић, *Говор Конавала*, СДЗБ, Београд 1995, књ. XLI, 241–396.
- Марковић Граница Славољуб Марковић, *Граница између екавског и ијекавског изговора у Србији на дијахроничком и синхроничком ѡлану* (магистарски рад у рукопису), Београд 1993.
- Маг. Мостар Фахра Матијашевић, *Акцентнај глагола у мостарском говору у односу на Вуков и Данчићев систем*, ЈФ XXVI/1–2 (1963–1964), 337–368.

- Мил. Изговор Бранко Милетић, *Изговор српскохрватских гласова*, СДЗБ, књ. V, Београд 1933, 160.
- Мил. Црмн. Бранко Милетић, *Црмнички говор*, СДЗБ, Београд 1940, књ. IX, 209–663 + карта.
- Моловић Белешке Јордан Моловић, *Белешке о ужичком говору*, Ужички зборник, књ. II, Т. Ужице 1973, 285–304.
- Моск. Поц. Милош С. Московљевић, *Акцентнајски систем јоцерског говора*, Библиотека Јужнословенског филолога I, Београд 1928, VIII + 110.
- Нед. Каћ. Љиљана Недељков, *Прозодијске особине говора села Каћа*, СДЗБ, Београд 1984, књ. XXX, 267–356.
- Ник. Зам. акц. Берислав М. Николић, *Заменички књижевни акценатај*, ЗБМСФЛ XVIII/1 (1975), 179–183.
- Ник. Колуб. Берислав М. Николић, *Колубарски говор*, СДЗБ, Београд 1969, књ. XVIII, 367–473.
- Ник. Мачва Берислав М. Николић, *Мачвански говор*, СДЗБ, Београд 1966, књ. XVI, 179–313.
- Ник. Основи Берислав М. Николић, *Основи млађе новошћокавске акценатуације*, Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија I, Београд 1970.
- Ник. Срем Берислав М. Николић, *Сремски говор*, СДЗБ, Београд 1964, књ. XIV, 201–412 + карта.
- Ник. Тршић Берислав М. Николић, *Тршићки говор*, СДЗБ, Београд 1968, књ. XVII, 367–473.
- В. Ник. М-Гс Видан Николић, *Моравички и горњосћуденички говори*, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, серија IV (бр. 3), Београд 2001, 330.
- М. Ник. Гор. Мирослав Николић, *Говор села Горобиља (код Ужичке Пожеге)*, СДЗБ, Београд 1972, књ. XIX, 616–746.
- М. Ник. СП Мирослав Николић, *Говори србијанског Полиња*, СДЗБ, Београд 1991, књ. XXXVII, 548.
- Окука Рама Miloš Okuka, *Govor Rame, Svjetlost, Sarajevo* 1983, 144 (sa tri karte).
- Павлица Пољ. Драган Павлица, *Акцентнајски систем у говору села Пољице у Лици*, ППЈ 7 (1971), 69–103.
- Павлица Удбина Драган Павлица, *О говору околине Удбине*, СДЗБ, Београд 1984, књ. XXX, 357–424.
- М. Павловић Миливој Павловић, *Дијалекатајска исћићивања у Косћерићу, Сечој Ријеци и средњој Босни*, Гласник САН за 1951, Београд 1952, књ. III, св. 2, 276–277.
- Петр. Б-К Драгољуб Петровић, *Говор Баније и Кордуна*, Матица српска — Просвјета, Нови Сад – Загреб 1978, 1–205 + 3 карте.
- Петр. Броћ. Драгољуб Петровић, *О говору Броћанаца*, ГФФНС X (1967), 231–239.
- Петр. Змиј. I–IV Драгољуб Петровић, *О говору Змијања*, ЗБМСФЛ XIV/1 (1971), 171–235; XIV/2 (1971), 171–198; XV/1 (1972), 139–176; XV/2 (1972), 151–211 + карта.

- Петр. Пјеш. Драгољуб Петровић, *Прилог познавању акценатајског сисџема у њешивачком говору*, ЗБМСФЛ IX (1966), 129–135 + карта.
- Петр. Ровци Драгољуб Петровић, *Гласовни сисџем ровачког говора*, ЗФЛ, Нови Сад 1965, књ. VIII, 157–184.
- Пецо ГИХ Асим Пецо, *Говор источног Херцеговине*, СДЗБ, Београд 1964, књ. XIV, 1–200.
- Пецо Ишћа I–II Асим Пецо, *Икавскоићкавски говори зајадне Босне — први дио: Увод и Фонетика*, БхДЗБ I (1975), 1–264; *други дио: Акцент, Облици, Текстови*, БхДЗБ III (1982), 7–258.
- Пецо Орг. Asim Peco, *Aksenat sela Ortiješa*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Grada X, Sarajevo 1961, 5–51 (poseban otisak).
- Пецо Основи Асим Пецо, *Основи акценатологије српскохрватског језика*, Београд 1971.
- Пецо Преглед Asim Peco, *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Naučna knjiga, Beograd 1989.
- Пецо–Мил. Ресава Асим Пецо — Бранислав Милановић, *Ресавски говор*, СДЗБ, Београд 1968, књ. XVII, 241–366 + карта.
- Пеш. СК–Љ Митар Пешинкан, *Староцрногорски средњокајунски и љешански говори*, СДЗБ, Београд 1965, књ. XV, VIII + 294 + карта.
- Пиж. Кол. Мато Пижурица, *Говор околине Колашина*, Посебна издања ЦАНУ, књ. 12, Титоград 1981.
- Рем. Кладањ Слободан Реметић, *Фонетске и морфолошке карактеристике говора Срба у Кладању и околини*, ППЈ, Нови Сад 1970, књ. VI, 105–133.
- Рем. Шум. Слободан Реметић, *Говори централне Шумадије*, СДЗБ, Београд 1985, књ. XXXI, XIX + 555.
- Руж. Пљ. Гојко Ружичић, *Акцентајски сисџем њеваљског говора*, СДЗБ, Београд 1927, књ. III, 113–176.
- РСАНУ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVIII, Српска академија наука и уметности — Институт за српскохрватски језик, Београд, 1959–2010.
- РМС *Речник српскохрватског књижевног језика*, књ. I–II, Нови Сад — Загреб, 1967 (Матница српска — Матница хрватска), књ. III, Нови Сад — Загреб 1969 (Матница српска — Матница хрватска); књ. IV–VI, Нови Сад 1971–1976 (Матница српска).
- Р. Симић Левач Радоје Симић, *Левачки говор*, СДЗБ, Београд 1972, књ. XIX, 618 + карта.
- Р. Симић Скица Радоје Симић, *Скица за дијалектологику картиу северне Србије*, Југословенски семинар за стране слависте, књ. 31, Београд 1980, 93–136.
- Симић Обади Милорад Симић, *Говор села Обада у босанском Подрињу*, СДЗБ, Београд 1978, књ. XXIV, 1–124.
- Станић Уск. акц. Милија Станић, *Ускочки акценатај*, СДЗБ, Београд 1982, књ. XVIII, 63–191.

- Станић Уск. аор. Милија Станић, *Акцентнај аористнај ускочког говора према Вуковом*, ЗМСФЛ VIII (1965), 201–210.
- Станић Уск. I–II Милија Станић, *Ускочки говор*, СДЗБ, Београд 1974, књ. XX, 1–250 (I); СДЗБ, Београд 1977, књ. XVII, 1–157 (II).
- Стев. Гружа Игрутин Стевовић, *Шумадијски говор у Гружи с особиним осврћом на акцените*, СДЗБ, Београд 1969, књ. XVIII, 401–635 + карта.
- Стеван. ИцД Михаило Стевановић, *Источноцрногорски дијалекати*, ЈФ XIII (1933–4), 1–128 + карта.
- Стеван. Пипери Михаило Стевановић, *Систем акценитуације у ийверском говору*, СДЗБ, Београд 1940, књ. X, 69–184.
- Стеван. ССХЈ I М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (Грамаиички системи и књижевнोजезичка норма)*, I, Београд 1975, X + 653.
- Тешић Љешт. Милосав Тешић, *Говор Љештанског*, СДЗБ, Београд 1977, књ. XXII, 159–328 + карта.
- Тешић Узов. Милосав Тешић, *Фонетске особине говора азбуквачког села Узовнице*, ЈФ, Београд 1978, књ. XXXIV, 169–291.
- Ћупић Бјел. Драго Ћупић, *Говор Бјелойавлића*, СДЗБ, Београд 1977, књ. XXIII, 226.
- Ћупић Пљ. Драго Ћупић, *Основне особине говора Пљеваља*, Гласник Одјељења умјетности ЦАНУ 8, Титоград 1988, 79–107.
- Шкалаић Турцизми Abdulah Škaljić, *Turcizmi u sprskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1973.

Б. Географска, историјска и етнографска литература

- Аличић Пописи III Ахмед С. Аличић, *Турски каиаситарски пописи неких подручја зајадне Србије XV и XVI века*; књ. I–III; Историјски архив Краљево, Међуопштински историјски архив Чачак, Историјски архив Т. Ужице; Чачак 1984.
- Зотовић Археолошки Михаило Зотовић, *Археолошки и етнички проблеми бронзаног и гвозденог доба зајадне Србије*, Београд 1985, 9–137.
- Јиречек Историја I Константин Јиречек, *Историја Срба*, књ. I, Београд 1990, 211–236.
- Јовановић Косјерић Владан Јовановић, *Косјерић кроз историју до XIX века*, Косјерић 1995.
- Милић. Србија Милан Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, Београд 1878, XIV + 643.
- Павловић Ужичка ЦГ Љуба Павловић, *Ужичка Црна Гора*, СЕЗБ, Насеља и порекло становништва, књ. 19, Београд 1925, 1–82.
- Стојановић Љубомир Стојановић, *Спари српски записи и наијиси*, књ. I–VI, Београд 1902.
- Цвијић Јован Цвијић, *Метанастазичка кретања. Њихови узроци и последице*, СЕЗБ, књ. XXIV, Београд 1922, VIII + 96 + карта.
- Напомена: Библиографски подаци за осталу цитирану литературу налазе се у белешкама.

СКРАЋЕНИЦЕ ЧАСОПИСА И ПУБЛИКАЦИЈА

БхДЗб	Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник, Сарајево;
ЗБМСФЛ	Зборник Матиче српске за филологију и лингвистику, Нови Сад;
ГФФНС	Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду;
ЗБФФП	Зборник Филозофског факултета у Приштини;
ЈФ	Јужнословенски филолог, Београд;
НЈ	Наш језик, Београд;
ПШ	Прилози проучавању језика, Нови Сад;
СДЗб	Српски дијалектолошки зборник, Београд;
СЕЗб	Српски етнографски зборник, Београд;
HDZb	Hrvatski dijalektološki zbornik, Zagreb.

Славољуб З. Маркович

ГОВОР УЖИЦКОЙ ЧЕРНОГОРИИ

Резюме

Ужицкая Черногория — это область в западной Сербии. Цель настоящей работы описание говора Ужицкой Черногории и определение его места среди других (преимущественно родственных) говоров штокавского наречия. В данной работе исследуются характерные просодические, фонетические (и фонологические) и морфологические особенности этого идиома. Говор Ужицкой Черногории принадлежит к иекавским говорам восточногерцеговинского типа, распространенных в западной Сербии. Территория данного говора неоднородна: на ней скрещиваются многочисленные изоглоссы, проходящие в разных направлениях, что отражается на различных уровнях языковой структуры. Изоглоссы проходят по основному направлению юго-запад — северо-восток, что представляет пояс вокруг линии, разделяющей данную область по направлению Ужице—Косьерич—Мален.

Говор Ужицкой Черногории отличается просодической системой новоштокавских (в данном случае восточногерцеговинских) говоров. Следовательно, для него характерны четыре ударения, безударная долгота и краткость. Фонетические и фонологические свойства просодем принципиально не отличаются от корреспондирующих обстоятельств в большинстве восточногерцеговинских говоров, другими словами — в стандартном языке. И фундаментальные принципы размещения ударений согласны с основными правилами дистрибуции ударений в родственных народных говорах и в литературном языке. Засвидетельство-

ванные отступления имеют или общий характер (напр.: *осмољѣйку, губийѣкѣ, авсолуѣно; најбѣльѣ, најрѣѣ*), или же они совсем специфичны и ареально обусловлены (тип *жѣна, домаѣин*, а также *жѣна, вреѣено*). И просодические чередования в склонении и спряжении не выходят за рамки в основном хороших восточногерцеговинских средних величин.

Говор Ужицкой Черногории имеет пять гласных, обладающих стандартной значимостью: *и, е, а, о, у*. Силлабической значимостью в определенных позициях может также обладать сонорный звук *р*, а регулярно ею также обладает первичный континуант долгого звук *ять* — дифтонгический сегмент *^ије*. Силлабемы могут быть ударными и безударными, долгими и краткими; последовательно долгим бывает только дифтонгический рефлекс долгого звука *ять*. Размещение настоящих гласных в принципе отвечает стандартным дистрибутивным правилам. Фонетический контекст и сверхсегментные факторы не влияют на произношение гласных больше, чем это свойственно литературному языку. Отсутствует дифтонгизация, отсутствуют также значительные артикуляционные модуляции, несмотря на направление.

Довольно редки т. наз. частичные редукции гласных. В незначительном количестве отмеченных примеров в небольшой степени редуцируется гласный *и* (значительно реже гласный *е*), чаще всего непосредственно после восходящих ударений, в основном после краткого восходящего ударения (напр.: *говѣр^ила, јун^ицу, каш^ичицу, кобас^ицу; заѣрали, шѣрен^у*). Небольшой группе отмеченных примеров частичной редукции гласных противостоит значительное число примеров полной редукции гласных (они выявляются в ряде явлений, таких как аферезис, синкопа, апокопа, гаплоглия, элизия).

Перечень шумных согласных данного идиома, по отношению к состоянию в литературном языке, сокращен из-за отсутствия согласного *х*, а расширен из-за наличия в нем диалектных палатальных согласных *с̣* и *з̣*. Согласный *ф* заменяется чаще всего сонорным согласным *в*. Отсутствует фонема *s* — в изолированных словах она совсем отсутствует, однако она наличествует в положениях типа *оѣас га*. Полная десоноризация звонких согласных в конце слова не свойственна данному идиому; частичные десоноризации релки (напр. *ка̀д̣^т, мл̣а̀д̣^т, на̀род̣^т, му̀ж̣^ш*).

В склонении существительных привлекает внимание небольшая, уникальная группа устаревших падежных форм (напр. *ѣ̀ль̣и̣н, ш̣ѣ̀ка̣м* и т.п.); она отмечена в поселениях, лежащих позади реки Дрины.

Отмечены также старые формы прилагательных типа *ѣ̀ви̣*. (домѣин), *ѣ̀ни̣* (ка̀мѣн), затем *ѣ̀ви̣ѣм, ѣ̀ви̣ѣг*, только в речи представителей старшего поколения. Если изъять порядковые числительные и число *јѣдан*, для которых характерно местоименно-адъективное склонение, мы можем почти сказать, что склоняемые числительные здесь являются несклоняемыми словами. Склоняемые формы с особым падежным окончанием весьма редки (напр. родительный падеж *ѣ̀ви̣л̣у*, дательный *ѣ̀ви̣ѣма, ѣ̀ви̣ма*).

Спряжение в говоре Ужицкой Черногории, как на уровне глагольных форм, так и на уровне глагольных спряжений, не выходит за пределы в основном

хорошего восточногерцеговинского употребления. Один, единственный, пример деепричастия совершенного вида, редкий имперфект и второе будущее время занимают самое низкое место на частотностной шкале глагольных форм; на самом ее верху находится привлекающий наше внимание частый и в нарративном отношении оживленный аорист, а также ряд возможностей для выражения императива. Некоторые глаголы оформляются по модели двух, иногда даже трех, глагольных спряжений. Особо интересны триплеты (серб. триплетн): *йòги-боше* (I) / *йзгинуше* (III) / *йòгинићеш* (VI); *скйдоше* (I) / *скйнуше* (III) / *скйнићеш* (VI). Приведем еще одну небольшую (однако, все же, необыкновенную и неожиданную) группу образований типа *крéнийи*, несвойственных большинству восточногерцеговинских говоров.

Ряд особенностей проявляющихся на всей территории (напр. последовательное употребление формы *йèчү* и т.п., инфинитив на *-йи*, *-ћи*, обязательная долгота в *йирéсём*, акцентный тип *йиййајү*, просодичеакий образец *дòћи*) говор Ужицкой Черногории совпадает со всеми окружающими его идиомами, расположенными к северу от Златибора.

Исследованная здесь область представляет крайнее северное ответвление, на территории Сербии, юго-восточной ветви восточногерцеговинского диалекта (согласно делению, установленному профессором Павле Ивичем). Исходя из описанных внутренних различий ясно, что центральные и восточные поселения проявляют высокую степень совпадения с установленным средним уровнем юго-восточной ветви, в то время как западные (в частности северо-западные) села значительным (хотя не и преобладающим) числом черт согласуются с соотносительным ядром северо-западной ветви, и тем самым составляют своеобразный переход между двумя крупными диалектными целостностями просторного восточногерцеговинского комплекса.